

Електронне наукове видання

ДВНЗ «Запорізький національний університет»

6/2014

ЮРИДИЧНИЙ
НАУКОВИЙ
ЕЛЕКТРОННИЙ
ЖУРНАЛ

WWW.LSEJ.ORG.UA

**Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України**

**Електронне наукове видання
«Юридичний науковий
електронний журнал»**

№ 6, 2014

**Електронний журнал включений до переліку електронних фахових видань України
на підставі Наказу МОН України від 21 листопада 2013 року № 1609**

**Запорізький національний університет
Запоріжжя 2014**

Юридичний науковий електронний журнал – електронне наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Коломосць Тетяна Олександрівна – доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора:

Бондар Олександр Григорович – кандидат юридичних наук, доцент

Відповідальний секретар:

Віхляєв Михайло Юрійович – доктор юридичних наук

Члени редакційної колегії:

Дугинець Олександр Сергійович – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
Биргеу Михайло Михайлович – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова);
Севрюков Олександр Павлович – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
Ібрагімов Соліджон Ібрагімович – доктор юридичних наук (Республіка Таджикистан);
Сильченко Микола Володимирович – доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь);
Манн Томас – доктор юридичних наук, професор (Федеральна Республіка Німеччина);
Колпаков Валерій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор;
Кузьменко Оксана Володимирівна – доктор юридичних наук, професор;
Бевзенко Володимир Михайлович – доктор юридичних наук, професор;
Мельник Роман Сергійович – доктор юридичних наук, професор;
Миколенко Олександр Іванович – доктор юридичних наук, доцент;
Озерський Ігор Володимирович – доктор юридичних наук, доцент;
Приймаченко Дмитро Володимирович – доктор юридичних наук, професор;
Лук'янець Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, доцент;
Берлач Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Ростислав Андрійович – доктор юридичних наук, професор;
Шишка Роман Богданович – доктор юридичних наук, професор;
Дудоров Олександр Олексійович – доктор юридичних наук, професор;
Лукашевич Віталій Григорович – доктор юридичних наук, професор;
Батанов Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор;
Лютіков Павло Сергійович – доктор юридичних наук;
Верлос Наталя Володимирівна – кандидат юридичних наук;
Ганзенко Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент;
Макаренков Олексій Леонідович – кандидат юридичних наук;
Ткалич Максим Олегович – кандидат юридичних наук, доцент.

*Рекомендовано до опублікування вченою радою
ДВНЗ «Запорізький національний університет»,
протокол № 5 від 23 грудня 2014 р.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

Балух В.С. ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ	12
Васильєв Є.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В 1991-1996 РР.	16
Кульгавець Х.Ю. ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНИЙ БАНДИТИЗМ» У НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ СРСР ТА УСРР (1917-1920 РР.)	20
Недбай В.В. НАРОДНІ ПЕТИЦІЇ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	25
Шапенко Л.О., Степанківська Н.А. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ЗАГРОЗА СТАБІЛЬНИМ СУСПІЛЬНИМ ВІДНОСИНАМ	29

РОЗДІЛ 2**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО**

Кошіль Н.М. «КОДЕКС ЗЕБРИ» ЯК ВИД ІНКОРПОРАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	33
Нечитайленко А.О. ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ.....	36

РОЗДІЛ 3**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Белікова А.О. ПРАВОВА ПРИРОДА ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	40
Губська А.В. МАСОВІ ЧИ ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ПОЗОВИ: КОНКУРЕНЦІЯ ПОНЯТЬ	43
Давидова І.В. НЕДІЙСНІСТЬ ФІКТИВНОГО ПРАВОЧИНУ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	47
Лотюк Д.П. ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА.....	50
Самілик Л.О., Романишин А.В. ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ	53

РОЗДІЛ 4**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

Білоусов Є.М. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ ..	56
--	----

РОЗДІЛ 5**ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Бабакова В.М. ЩОДО ПИТАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ	59
Кучма О.Л. ОБЧИСЛЕННЯ ЄДИНОГО ВНЕСКУ НА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	63
Лук'янчиков О.М. ОКРЕМІ ПИТАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПРОЕКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	65

Чабаненко М.М. ЩОДО ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	69
---	----

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Вашишин М.Я. СКЛАД ТА ФУНКЦІЇ СПОЛУЧНИХ ТЕРИТОРІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ.....	71
Мудрецька Г.В. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ У СФЕРІ ПОЗАСУДОВОГО ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ.....	74
Шерстюк С.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА.....	77

РОЗДІЛ 7

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Кимлик Н.В., Базя Я.О. ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	80
Балика Г.О. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	82
Беляков Р.Г. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УПРАВЛІННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ МВС УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА.....	86
Бондаренко Д.С. ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	90
Годяк А.І. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕТЕРИНАРНОЇ МІЛІЦІЇ З ПРОВЕДЕННЯ КАРАНТИННИХ ВЕТЕРИНАРНИХ ЗАХОДІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	97
Гоцуляк Є.М. СКЛАД ТА КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ПОРУШЕНЬ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЗА ЯКІ ПЕРЕДБАЧЕНА АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	100
Кадурін С.Є. ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	105
Казанчук І.Д. ДОКТРИНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ» ПРАВ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА Й ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	109
Капітаненко Н.П. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОСТУПКИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	114
Кацуба Р.М. РОЛЬ СПОТТЕРІВ У ЗАПОБІГАННІ ПОРУШЕННЯМ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ФУТБОЛЬНИХ МАТЧІВ.....	117
Кудим О.В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НОРМ-ПРИНЦИПІВ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ	119
Лисак Я.А. ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРИ ВИКОНАННІ НИМИ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЗА КОРДОНОМ	123
Ломакіна І.Ю. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЛЦЕНЗУВАННЯ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА.....	128
Михайлов О.М. СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ (СУДОЧИНСТВА): ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ	131
Нечитайленко В.А. ПРО ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ	138

Поляков С.Ю. РЕФОРМУВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ	141
Романяк М.М. ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ.....	144
Шапка А.В. СКЛАД ТА ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ	146
Ямненко Т.М. ПУБЛІЧНІСТЬ ЯК ОЗНАКА РОЗМЕЖУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРИВАТНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ.....	149
Янюк Н.В. ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР	153

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Гальцова О.В. ЮРИДИЧНІ (ПРАВОВІ) ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОВАГИ ДО ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ, ВИКОНАННІ І ВІДБУВАННІ ПОКАРАНЬ.....	158
Кутєпов М.Ю. ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	161
Макаренко А.С. ЗЛОВЖИВАННЯ СУДДІВСЬКИМ РОЗСУДОМ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ ПЕНАЛІЗАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ	164
Мосяженко В.Ю. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ	167
Романов М.В. ПРАВО ЗАСУДЖЕНОГО НА ОСОБИСТУ БЕЗПЕКУ	172
Усова Є.С. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНО ОПІКУ ЧИ ПІКЛУВАННЯ	176
Щербаківа А.К. ФЕНОМЕН ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	179

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Алексійчук В.І. КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПО НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНАХ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В РОДИНІ (ТАКТИКА СУДОВОГО ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ).....	182
Аскеров С.С. ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПРИСЯЖНОГО І НАРОДНОГО ЗАСІДАТЕЛЯ.....	186
Брус І.І. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО БЮРО ІНТЕРПОЛУ В УКРАЇНІ	189
Дерев'янюк М.І. ВИДИ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ.....	193
Діденко Є.В. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, НІМЕЧЧИНИ Й ПОЛЬЩІ.....	196
Євмін А.М. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	199
Коваль О.М. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ОСОБИ НА ВИПРАВДАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	202
Ковальчук С.О. КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	206

Козленко А.А. ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ	210
Марушев А.Д. ТАКТИЧНІ ЗАДАЧІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ЕКСПЕРТОМ-ЕКОНОМІСТОМ	214
Пчеліна О.В. ПРИНЦИПИ ТА ЗАВДАННЯ ПОБУДОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	217
Сизов А.А. О ЛИЦАХ, УЧАСТВУЮЩИХ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ ЧЕХИИ	221
Слободзян А.П. ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	224
Степаненко А.С. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ «ПОЗА РОЗУМНИМ СУМНІВОМ»	228
Томін Е.Є. КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОНЯТТЯ, СКЛАД І ВІДМІННІСТЬ ВІД ІНШИХ ПОРУШЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	230
Фірман О.В. ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ	234
Шаркова А.М. ВИДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАТРИМАННЯ: СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ	238
Щериця С.І. ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	242

РОЗДІЛ 10

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Родюкова Є.К. ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ПРОКУРОРОМ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СТАТТЕЮ 229 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	245
Томіленко П.І. КОМПЕТЕНЦІЯ ПРОКУРАТУР РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН ТА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ У ПРИРОДООХОРОННІЙ СФЕРІ	248
Трагнюк Р.Р. ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПРОКУРОРСЬКИХ ПЕРЕВІРОК ДОДЕРЖАННЯ ЗАКОНІВ ПРИ ВИКОНАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ У ВИДІ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА	252

РОЗДІЛ 11

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Абрамовская К.А. СТАНОВЛЕНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЕВРОЗОНЫ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ РАКУРС	256
Бережна К.В. ОСОБЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	259
Задорожній О.В. НАСЛІДКИ НЕЗАКОННОЇ АНЕКСІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ	262
Стешенко В.М. ПРАВОВИЙ СТАТУС УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ	267
Столярський О.В. ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ТА МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВПЛИВУ	270
Яковюк І.В. ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ: ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ І ПОВНОВАЖЕННЯ	273

РОЗДІЛ 12

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Гурак Р.В. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ВЧЕННЯ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ТА ВІЗАНТІЇ	277
--	-----

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND HISTORY OF THE LAW AND THE STATE; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Balukh V.S. FORMATION AND DEVELOPMENT CONCEPT MULTIPLICITY OF WAYS OF DISPUTE SETTLEMENT	12
Vasyliev E.O. LEGAL REGULATION OF NON-BANK FINANCIAL SERVICES IN UKRAINE IN 1991–1996.....	17
Kulgavets C.Y. «POLITICAL GANGSTERISM» IN THE NORMATIVE AND LEGAL ACTS OF THE USSR AND THE UKRAINIAN SSR (1917-1920'S YEARS).....	20
Nedbay V.V. FOLK PETITIONS AT POLITICAL-LAW SYSTEM: FOREIGN EXPERIENCE.....	25
Shapenko L.A., Stepankovskaya N. A. ABUSE OF RIGHT AS A THEART TO STABLE SOCIAL RELATIONS.....	29

SECTION 2

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Koshil N.M. „ZEBRA CODE” IN THE INCORPORATION OF THE UKRAINIAN CONSTITUTIONAL LAW.....	33
Nechytaylenko A.A. LAW-MAKING ACTIVITY OF ORGANS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AND SOME WAYS OF ITS PERFECTION.....	36

SECTION 3

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Belikova A.O. LEGAL NATURE REPRESENTATIVE ACTIVITY OF THE PROSECUTOR IN CIVIL LITIGATION.....	40
Gubska A.V. GROUP ACTION OR REPRESENTATIVE ACTION: COMPETITION OF CONCEPTS.....	43
Davidova I.V. INVALIDITY OF SHAM TRANSACTION: A GENERAL OVERVIEW.....	47
Lotyuk D.P. ELECTRONIC PUBLICATIONS AS AN OBJECT OF COPYRIGHT.....	50
Samilik L.A., Romanishin A.V. FEATURES NOTARIZATION MARRIAGE CONTRACT.....	53

SECTION 4

ECONOMIC LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Belousov E.M. STATE REGIONAL POLICY IN THE AREA OF ECONOMIC SECURITY OF REGIONS.....	56
---	----

SECTION 5

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Babakova V.M. ON THE ISSUE OF YOUTH EMPLOYMENT AND OCCUPATION IN UKRAINE.....	59
Kuchma O.L. DATA SINGLE FEE FOR OBLIGATORY STATE SOCIAL INSURANCE OF TEACHING STAFF.....	63
Lukyanchikov O.M. SOME QUESTIONS OF MATERIAL LIABILITY OF EMPLOYERS BY THE DRAFT LABOR CODE OF UKRAINE.....	65

Chabanenko M.M. ON THE DECISION SOME PROBLEMS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES.....	69
---	----

SECTION 6

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENIRONMENTAL LAW; NATURE RESOURCES LAW

Vashchyshyn M.Y. COMPOSITION AND FUNCTION OF UNITED TERRITORIES OF THE NATIONAL ENVIRONMENTAL.....	71
Mudretska A.V. PROBLEMS OF LAND RELATIONSHIPS EMERGING IN THE FIELD OF EXTRA-JUDICIAL SETTLEMENT OF LAND DISPUTES.....	74
Sherstiuk S.V. LEGAL REGULATION OF SOCIAL DEVELOPMENT OF VILLAGES.....	77

SECTION 7

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Kymlyk N.V., Bazia Y.O. FACTORS THAT AFFECT ON THE EFFICIENCY OF THE STATE EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE.....	80
Balyka H.O. DEFINITION AND ELEMENTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE UKRAINIAN PENSION FUND	82
Byelyakov R.G. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS FOR COMBATING CYBERCRIME MIA UKRAINE: CONCEPT, CONTENT AND STRUCTURE.....	86
Bondarenko D.S. PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: THEORETICAL AND PRAXEOLOGICAL ASPECTS.....	90
Godyak A.I. FEATURES OF ACTIVITY FOR THE VETERINARY POLICE OF QUARANTINE VETERINARY MEASURES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....	97
Gotsuliak E.M. COMPOSITION AND AGGRAVATING CIRCUMSTANCES OF VIOLATIONS OF TAX LAWS FOR WHICH THE ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY ESTABLISHED.....	100
Kadurin S.E. CONCEPT AND THE LEGAL NATURE OF THE LEGAL AND ADMINISTRATIVE MEANS TO ENSURE ENVIRONMENTAL SAFETY.....	105
Kazanchuk I.D. DOCTRINAL MEANING OF THE CATEGORY «LEGAL GUARANTEES» OF THE RIGHTS BY SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE RELATIONS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND NATURAL RESOURCES IN UKRAINE.....	109
Kapitanenko N.P. CURRENT ISSUES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY.....	114
Katsuba R.N. SPOTTERS ROLE IN THE PREVENTION OF PUBLIC DISORDER AT FOOTBALL MATCHES.....	117
Kudim O.V METHODOLOGICAL BASE NORMA PRINCIPLES FOR THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL MONITORING.....	119
Lysak Y.A. LEGAL GUARANTEES OF STATUS MILITARY PERSONNEL IN CARRYING OUT THEIR DUTIES ABROAD.....	123
Lomakina I.Y. STATE REGULATION OF THE LICENSING OF CERTAIN AREAS OF AGRICULTURAL PRODUCTION.....	128
Mykhailov O.M. THE SUBJECTS OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS (PROCEEDINGS): APPROACHES TO CLASSIFICATION.....	131

Nechitaylenko V.A. ABOUT SOME ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF REGULATION OF RELATIONS WITH APPLYING OF ADMINISTRATIVE PENALTIES.....	138
Polyakov S.U. THE REFORM OF MILITARY SERVICE IN UKRAINE.....	141
Romanyak M.M. THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY IN EMERGENCY SITUATION CONTENT: THE PROBLEM QUESTIONS OF DETERMINING.....	144
Shapka A.V. COMPOSITION AND LEGAL RELATIONS ESPECIALLY INFORMATION IN THE TAX AREA.....	146
Yamnenko T.M. THE PUBLICITY AS SIGN DIFFERENTIATING OF FINANCIALLY LEGAL CONTROL FROM PRIVATE FINANCIAL CONTROL.....	149
Yanyuk N.V. PRINCIPLES OF PUBLIC SERVICE ON THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE: OF EUROPEAN DIMENSION.....	153

SECTION 8

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Galtsova O.V. JUDICIAL (LEGAL) GUARANTEES OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF RESPECT FOR HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CRIMINAL EXECUTIVE LEGISLATION AND IN THE PROCESS OF EXECUTION AND SERVING THE SENTENCES.....	158
Kutepov M.Y. ON SCOPING CRIMINAL-EXECUTIVE POLICY OF UKRAINE.....	161
Makarenko A.S. ABUSE OF JUDGE'S DISCRETION AT SENTENCING PROCESS.....	164
Mosyazhenko V.Y. LEGAL FOUNDATION OF ACTIVITIES OPERATIONAL UNITS ATS TO COUNTER CRIMES IN THE SPHERE OF PUBLIC MORALITY.....	167
Romanov M.V. CONVICT'S RIGHT TO PERSONAL SECURITY.....	172
Usova E.S. DETERMINATION MALICIOUS NON-CARING RESPONSIBILITIES FOR A CHILD OR THE PERSON IN RESPECT OF WHOM THE CUSTODY OR TRUSTEESHIP.....	176
Sherbakova A.K. PHENOMENON FIGHT AGAINST CRIME.....	179

SECTION 9

CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY

Alekseichuk V.I. METHODS OF COURT EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON VIOLENT CRIMES COMMITTED IN THE FAMILY (COURT INTERROGATION TACTICS FOR THE JUVENILE WITNESSES AND OFFENDED).....	182
Askerov S.S. SPECIAL ORDER OF CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST JURORS AND PEOPLE'S ASSEORS.....	186
Brus I.I. ORGANIZATIONALLY-LEGAL ASPECTS OF FUNCTIONING OF INTERPOL'S NATIONAL CENTRAL BUREAU IN UKRAINE.....	189
Derevianko M.I. FORMS OF PERSONAL RIGHTS AND FREEDOMS GUARANTEES WHILE PUTTING UNDER RESTRAINT AS DETENTION IN CUSTODY.....	193
Didenko E.V. THE COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF LEGAL STATUS OF THE VICTIM FOR THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF UKRAINE, GERMANY AND POLAND.....	196
Evmin A.M. ESSENCE AND FEATURES CASSATION APPEAL JUDICIAL DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	199
Koval O.M. PROCEDURAL SAFEGUARDS HUMAN RIGHTS JUSTIFICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	202
Kovalchuk S.O. THE CLASSIFICATION OF MATERIAL PROOFS IN THE THEORY OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	206

Kozlenko A.A. THE POWERS OF SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE PROOF OF HARM CAUSED BY THE CRIMINAL OFFENSE	210
Marushev A.D. TACTICAL TASKS OF INTERACTION BETWEEN THE INVESTIGATOR WITH THE ECONOMICS EXPERT.....	214
Pchelina O.V. PRINCIPLES AND OBJECTIVES FOR CONSTRUCTING TECHNIQUES OF INVESTIGATION OF CRIMES IN THE AREA OF SERVICE ACTIVITY.....	217
Sizov A.A. ABOUT PERSONS INVOLVED IN CRIMINAL PROCEEDINGS CZECH.....	221
Slobodzian A.P. THE LEGAL BASIS FOR APPOINTMENT AND CONDUCT OF EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	224
Stepanenko A.S. PROBLEM DETERMINATION STANDARD OF PROOF «BEYOND REASONABLE DOUBT»	228
Tomin E.E. CRIMINAL PROCEDURE CONTRAVENTIONS CONCEPT, STRUCTURE AND THEIR UNLIKE OTHER VIOLATIONS OF THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION....	230
Firman O.V. MEASURES OF ASSURANCE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AND THEIR CLASSIFICATION.....	234
Sharkova A.M. TYPES OF CRIMINAL PROCEDURE DETENTION: AN ATTEMPT TO CLASSIFY.....	238
Scherytsia S.I. PROCEDURAL FORM OF EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY.....	242

SECTION 10

JUDICATURE; PUBLIC PROSECUTION AND ADVOCACY

Rodyukova E.K. FEATURES PROSECUTOR DETECTION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLE 229 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	245
Tomilenko P.I. PROSECUTORS COMPETENCE OF KAZAHSTAN AND BELARUS IN ENVIROMENTAL PROTECTION.....	248
Tragnyuk R.R. AN ORDER OF CARRYING OUT PUBLIC PROSECUTOR'S CHECKS OF OBSERVANCE OF LAWS AT EXECUTION OF CRIMINAL PUNISHMENTS IN THE FORM OF PROPERTY CONFISCATION.....	252

SECTION 11

INTERNATIONAL LAW

Abramovskaya K.A. LEGAL BASIS FOR THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF THE EUROZONE: HISTORICAL AND LEGAL VIEW.....	256
Berezhna K.V. THE FEATURES AND CONSEQUENCES OF JUDICIAL REFORM OF THE EUROPEAN UNION.....	259
Zadorozhnii O.V. THE CONSEQUENCES OF THE ILLEGAL ANNEXATION OF THE CRIMEA BY THE RUSSIAN FEDERATION.....	262
Steshenko V.M. LEGAL STATUS OF ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN THE UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION.....	267
Stolyarskiy O.V. WAR CRIMES AND INTERNATIONAL CRIMINAL RESPONSIBILITY: PROBLEMS OF INTERACTION.....	270
Yakoviyk I.V. THE EUROPEAN COMMISSION: ORDER OF FORMATION AND POWERS.....	273

SECTION 12

PHILOSOPHY OF LAW

Hurak R.V. POLITICAL AND LEGAL DOCTRINE ANCIENT ROME AND BYZANTIUM.....	277
--	-----

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 347.996(477)

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Балух В.С.,
к.ю.н., докторант кафедри адміністративного та господарського права
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті розглядається питання альтернативного вирішення спорів і наголошується на необхідності відображення у визначенні АВС напрямів дії даного явища, результатів практичного його втілення. Тобто АВС треба представляти як сукупність конкретних внутрішніх і зовнішніх процесів, які характеризують сукупність певних послідовних дій, необхідних для досягнення бажаного результату.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, медіація, посередник, спір.

Балух В.С. / К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ / Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Украина

В статье рассматривается вопрос альтернативного разрешения споров и подчеркивается необходимость отображения в определении АРС направлений действия данного явления, результатов практического его применения. То есть АРС надо представлять как совокупность конкретных внутренних и внешних процессов, которые характеризуют совокупность определенных последовательных действий, необходимых для достижения желаемого результата.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, медиация, посредник, спор.

Balukh V.S. / FORMATION AND DEVELOPMENT CONCEPT MULTIPLICITY OF WAYS OF DISPUTE SETTLEMENT / Odessa National University named after I.I. Mechnikov, Ukraine

The article deals with the process of formation and development of the concept of multiplicity of ways of dispute resolution. It is noted that the historical experience demonstrates the presence, along with a formal court, a wide range of extra-judicial dispute resolution involving a third party to achieve reconciliation between the parties. With regard to the question of reforming national legislation establishment and development of the concept of plurality dispute resolution methods that embody the definition of «alternative dispute resolution» is becoming more important. However, consider its implementation in the legal system of Ukraine «revolution» is inappropriate because historical experience demonstrates the presence, along with a formal court, a wide range of extra-judicial dispute resolution involving a third party to achieve reconciliation between the parties. Sam tracing the genesis of alternative dispute resolution is the main task of this article. It should be noted that the conciliator was entitled to consider disputes as not only an authorized person who has been entrusted with judicial functions, but as a mediator or arbitrator, whose decisions are final and admitted not subject to appeal. Thus, in accordance with Article 35 of the Regulation on provincial institutions in rural affairs in the version in effect before enactment of legal regulations 1864, conciliator could appeal disputing parties to resolve any dispute civil (for some exceptions) «conscience» that is actually based on the principles of justice, conscience and inner conviction, not guided by formal law without complying with any legal requirements established consideration. In the meaning of the Regulations of 1861 farmers were entitled to vote by mutual agreement to resolve their civil disputes court of common ground – common court that heard the case, guided by the law, the arbitration court of the proceedings «in good conscience» or parish court that decided the dispute on the basis of custom. Creation of the latter, as vbachatsya, consistent not only with the interest of the government to further discharge of judicial institutions of rural affairs, whose number was hard to imagine, but the recognition, along with the dominant role of customary law in the life of the peasantry, the need for it being affordable, simplified, fast and cheap tribunal whose decisions will be taken for this part of the population as fair and understandable given the peasant life formed in view of the right and truth.

Key words: ADR, mediation, mediator, dispute.

Актуальність питання альтернативного вирішення спорів назріла не сьогодні і дискутується в наукових колах досить активно. Адже поки судова форма вирішення спорів в Україні визнається пріоритетним завданням, здійснення якого має надзвичайно велике значення для захисту прав та оспорюваних інтересів людей. Проте наскільки вона ефективна та чутлива до соціальних потреб у негайному вирішенні конфлікту, коли є така можливість? Суди, виконуючи функцію відправлення правосуддя, використовують досить складний та дорогий процесуальний механізм розв'язання спорів. Задіяння такого механізму має бути виправданим з точки зору доцільності, незважаючи (і не заперечуючи в жодному разі) на положення ст.124 Конституції України, яка наголошує, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Проте, за останніми даними соціологічних досліджень, серед населення країни частка тих, хто повністю підтримує роботу судів, знизилася більш ніж у чотири рази: з 21,3

відсотка, зафіксованих у лютому 2005 року, до 4,7 відсотка за підсумками березня 2013-го. З іншого боку, відсоток тих, хто загалом не підтримує діяльність суду, як наслідок, значно підвищився: від 29,3 відсотка у лютому 2005 року до 59,8 відсотка у березні 2013 року. [1] Водночас у 2012 році за кількістю звернень своїх громадян до Європейського суду з прав людини, що становить 8,2 відсотка від усієї кількості поданих заяв, Україна посідала 4 місце [2]. Із цього випливає висновок про те, що проблеми, які постають перед вітчизняною судовою системою: низький рівень довіри населення до судів, корупція, перевантаженість судів великою кількістю справ – вимагають якнайшвидшого свого вирішення. При цьому міжнародний досвід свідчить про те, що звернення до суду може бути не єдиним ефективним способом урегулювання спорів у разі впровадження різного роду неформальних процедур, способів і технологій, які охоплюються зазвичай терміном «alternative dispute resolution» (англ. аббв. ADR) і визнається не лише

засобом уникнення вирішення спору в межах офіційного правосуддя, але є й кроком до вдосконалення або доповнення державного судочинства. Саме відносини, що складаються при альтернативному (позасудовому) вирішенні спорів, стали **об'єктом дослідження** в даній статті.

Останнім часом питанню альтернативного вирішення спорів приділяється все більше уваги як вченими, так і практикуючими спеціалістами: психологами, соціологами, юристами та інш. Водночас слід зазначити, що ґрунтовного розвитку дана проблематика набула в працях іноземних правознавців, тоді як у вітчизняній юридичній літературі проведені лише окремі фрагментарні дослідження, зокрема, в роботах Д.Л. Давиденко, Є.І. Носирьової, Г.В. Севастьянова О.М. Спектор та інших.

З проведеного аналізу джерел як вітчизняної, так і іноземної юридичної літератури можна побачити досить активну дискусію щодо обґрунтованості застосування та визначення терміна «альтернативне вирішення спорів», який є буквальним перекладом словосполучення «*alternative dispute resolution*». При цьому на практичному рівні одним із суттєвих «наріжних каменів» такої дискусії, яка обумовлює складність однозначного його розуміння, є питання визначення АВС як окремого спектру механізмів, процедур, способів або методів у системі вирішення спорів, що визнається або доповненням, або альтернативою офіційному судовому розгляду. Проведене нами дослідження говорить про те, що в літературі відсутня однастийна думка не лише щодо розшифрування терміна АВС, але й щодо осмислення змісту даного поняття.

Разом з тим ми погоджуємося з тим, що визначення цього поняття має важливе значення, оскільки воно особливо корисне в області, що активно розвивається, і забезпечує активність та послідовність діяльності відповідних правоохоронних органів. Визначення цього поняття, в першу чергу, є важливим тому, що воно передає інформацію про те, що вважається головним у процесі вирішення спорів і що сторони можуть від нього одержати.

Отже, вироблення уніфікованого чіткого підходу до визначення поняття АВС має не лише важливе теоретичне значення, що дозволить у подальшому зробити висновок про можливість виокремлення відповідного інституту у вітчизняному праві та законодавстві, але й суттєве практичне значення, яке полягає у розробці і визначенні напрямів, конструкцій і рекомендацій, пов'язаних із розвитком АВС в Україні та його подальшим удосконаленням. Слід зазначити, що відповідно до тлумачного словника «альтернатива» (фр., від лат., чергу, зміною) – це необхідність вибору між двома можливостями, які виключають одна одну. З урахуванням викладеного можна вважати, що термін АВС розглядається як «альтернатива», що обґрунтовує можливість вибору між ним та офіційним державним судочинством, або ж як вибір «одного з багатьох» можливих способів, які існують у системі вирішення спорів. Як наслідок, АВС у вузькому розумінні протиставляється судовому розгляду і зводиться до добровільного врегулювання спорів за допомогою залучення нейтрального учасника, що не дозволяє віднести безпосередні переговори між сторонами або комерційний арбітраж з його обов'язковим рішенням до числа даних процедур. Разом із тим АВС у широкому сенсі розглядають в якості всіх можливих правових способів врегулювання конфліктів (у тому числі і судочинства).

Інакша точка зору [3, с. 37] ґрунтується на доцільності, у зв'язку з розглядом абрєвіатури терміна «АВС», вживати ознаку не «альтернативний», а «відповідний (належний)» і, як наслідок, застосовувати термін «відповідне вирішення спорів» (англ. абрв. «*appropriate dispute resolution*). До речі, даний термін останнім часом достатньо широко застосовується на офіційному рівні в країнах англо-саксонського права, наприклад у США та Австралії.

Основоположною для визначення даного терміна стала концепція вирішення спорів, викладена професором

Ф. Сандером, який робить акцент на тому, що при виборі процедури врегулювання спору необхідно враховувати його особливості, і лише таким чином можна забезпечити «відповідний форум» для захисту порушеного суб'єктивного права. [4] Продовжуючи дану думку, окремі дослідники [5] звернули увагу на ті причини, які спонукають до висновку про доцільність використання даного терміна. Згідно з їх поглядами основна ідея АВС полягає, по-перше, не у протиставленні його судовому розгляду, а в зміні характеристик усієї системи вирішення спорів, у тому числі й судової форми, на найбільш придатну і корисну систему для сторін. А по-друге, використання АВС підкреслює два інших важливих аспекти: створення системи вирішення спорів, яка повинна відповідати конкретній правовій системі і системі культури, а також мати для кожного спору належну (відповідну) процедуру його вирішення. Окрім цього, в літературі пропонуються й інші варіанти визначення АВС, зокрема його тлумачення як «*external dispute resolution*» або «*assisted dispute resolution*» – «зовнішнє вирішення спорів» або «вирішення спорів, якому сприяли». Ці терміни набули найбільшого розповсюдження в Австралії, в тому числі шляхом закріплення їх на нормативному рівні [6, с. 7]. Зустрічається також термін «*effective dispute resolution*» – «ефективне вирішення спорів», який використовується для визначення засобів, що застосовуються переважно у практиці спеціалізованих установ, які надають послуги у сфері АВС [7]. При цьому слід звернути увагу на те, що як у російській та вітчизняній юридичній літературі, так і в іноземних джерелах при розкритті змісту поняття АВС використовується не лише поняття «спір», а й поняття «конфлікт». У зв'язку з цим поряд із словосполученням «вирішення спорів» вживається термін «урегулювання спорів». Із цього приводу слід зазначити, що за визначенням, наданим Великим енциклопедичним словником, під конфліктом (від лат. «*conflictus*» – «зіткнення») розуміється зіткнення сторін, думок, сил [8, с. 625]. Проте даний термін, перебуваючи «під впливом» предмету та методу відповідної галузі науки, набув різнопланового значення. Так, у філософії конфлікт розглядається як «крайній випадок загострення протиріччя» [9, с. 55], тоді як у соціологічній літературі конфлікт характеризують як соціальне явище, що призводить до зіткнення взаємодіючих інтересів соціальних суб'єктів, спрямованих на задоволення відповідних потреб, які мають для них певну цінність. [10, с. 116] Водночас психологічний словник визначає конфлікт як «протиріччя, що важко вирішити, оскільки воно пов'язане з гострими емоційними переживаннями». [11] Розглядаючи «спір» і «конфлікт» як синоніми, Д.Л. Давиденко наголошує на тому, що конфлікт, перш за все, – це поняття філософське, соціологічне, психологічне й означає протиріччя між особами або їх групами. Причому таке протиріччя не обов'язково має юридичний характер. Спір же, у свою чергу, є зовнішнім і формальним проявом конфлікту, коли сторони висувують взаємні претензії одна одній або одна зі сторін заявляє іншій про своє право і формулює певні вимоги, а інша заперечує наявність у першій сторони такого права і відмовляє в задоволенні даної вимоги. Отже, конфлікт є більш широким поняттям, ніж спір, і означає протистояння або протистояння між людьми [12]. Семантика слова «спір», як вказує М.І. Клеандров, передбачає протиставлення позицій сторін спору. Семантично слово «спір» пояснюється як взаємне прирікання, словесне (усне чи письмове) змагання, в якому кожна зі сторін відстоює свою думку, доводить свою правоту, або взаємні претензії (як правило, в суді) на володіння будь-чим, словесне змагання (усне чи письмове), де кожна сторона, спростовуючи думку опонента, відстоює свою [13]. На противагу вищевикладеному Джон В. Бертон відзначає суттєву відмінність між спорами та конфліктами, яка обумовлюється, на його думку, часовими межами та характером суперечностей, які становлять

їх предмет [14, с. 113]. Так, на відміну від конфлікту, спір – це короткострокове явище, яке достатньо легко вирішити. Натомість конфлікт відзначається довготривалістю та глибинністю проблем, які пов'язані з тими розбіжностями (наприклад, стосовно моральних цінностей), що як правило не можуть бути предметом переговорів, «торгу», або для яких важко знайти вирішення.

У свою чергу, аналізуючи поняття «альтернативне вирішення спорів», а також його російськомовну аббревіатуру «АРС», О.А. Брижинський вказує на можливість застосування поняття «альтернативне вирішення спорів і конфліктів» і відповідного скорочення – АВСК, обґрунтовуючи при цьому свою позицію тим, що категорії «спір» і «конфлікт» є різними [15, с. 38].

Різного роду підходи до визначення поняття «конфлікт» у праві знаходять своє відображення також у зв'язку з розглядом питань юридичного або правового конфлікту. У даному контексті слід зазначити, що поширеною є позиція, згідно з якою юридичний конфлікт можна визначити як протиборство суб'єктів права у зв'язку із застосуванням, порушенням або тлумаченням норм права. [16] Так, наприклад, Ю. Тихомиров виокремлює вузьке та широке розуміння юридичного конфлікту. При цьому вузьке розуміння юридичного конфлікту він зводить до об'єктивно існуючих протиріч між двома або кількома правовими нормами, що належать до єдиного предмету правового регулювання. Отже, вузьке розуміння юридичного конфлікту ототожнюється ним із колізією норм права. З іншого ж боку, в широкому розумінні Ю. Тихомиров пропонує визначити юридичні конфлікти як протиріччя між чинними правовими нормами, актами та існуючими інстанціями [17]. Окремі вчені стверджують, що «юридичним конфліктом потрібно визнати будь-який конфлікт, в якому спір так чи інакше пов'язаний з правовими відносинами сторін (їх юридично значущими діями або станом) і, відповідно, суб'єкти або мотивація їх поведінки, або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а конфлікт тягне за собою юридичні наслідки» [18, с. 39]. Юридичний конфлікт трактується як протиборство двох чи кількох суб'єктів, зумовлене протилежністю чи несумісністю їхніх інтересів, потреб або цінностей [19, с. 335], і до його особливостей належать: пов'язаність конфлікту з правовими відносинами, наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту; можливість його вирішення правовими засобами; галузева визначеність конфлікту; наявність юридичних наслідків; можливість застосування примусу, відповідних засобів у процесі вирішення конфлікту; вирішення конфлікту в межах спеціальної юридичної процедури. Юридичний конфлікт є динамічним явищем, що розвивається в таких стадіях: виникнення в однієї чи обох сторін мотивів юридичного характеру; виникнення правових відносин між сторонами, що перебувають у конфлікті; розвиток правових відносин у зв'язку з розглядом справи юридичною інстанцією; прийняття правового акта, що є засобом вирішення конфлікту [20, с. 26].

У вітчизняному законодавстві термін «конфлікт» зазвичай зустрічається як вираз окремих суперечностей, що виникають по відношенню до особистих інтересів, тобто конфлікту інтересів, що зустрічаються при вирішенні трудових спорів. На наш погляд, у контексті АВС як правового явища термін «спір» є найбільш прийнятним, враховуючи можливість виокремлення нижченаведених положень:

а) по-перше, конфлікт може бути визначено не лише як явище, що має статистичні характеристики власне розбіжностей або протиріч сторін, але й як процес, який має динамічні компоненти та складається з декількох етапів, одним з яких може бути зіткнення сторін. Разом з тим спір у даному випадку є одним із можливих наслідків конфлікту. Його сутність полягає в усвідомленні сторонами юридичних рамок цілеспрямованих розбіжностей та розумінні у зв'язку з цим специфіки своїх позицій;

б) по-друге, при виникненні спору для його сторін вбачається можливість вирішення або врегулювання роз-

біжностей, які виникли, шляхом передачі відповідного спору на розгляд до компетентного органу в рамках формалізованих процесуально-правових форм або юридично обов'язкових процедур та за допомогою інших неформальних процедур.

Також у літературі запропоновано і застосування терміна «альтернативне врегулювання спорів». Так, наприклад, Д.Л. Давиденко, розглядаючи неоднозначність визначення поняття АВС, підкреслює, що для процедур досягнення згоди між сторонами шляхом переговорів більш адекватним та точним є термін «урегулювання спору». Таким чином, він робить висновок про те, що про «вирішення спору» у результаті переговорів, посередництва або інших процедур досягнення консенсусу можна говорити лише з долею деякої умовності, а саме, за умови широкого розуміння терміна «вирішення спору» як рівнозначного терміну «припинення спору». [12] На думку С.В. Ніколютіна, вирішення спорів являє собою застосування (наприклад, третейським судом) правових норм та винесення обов'язкового для сторін рішення, заснованого на законодавчих актах держави та (або) нормах міжнародно-правових актів. Щодо врегулювання конфлікту, підкреслює даний автор, то тут очевидним є зв'язок із досягненням компромісу шляхом ведення переговорів, коли сторони самостійно виробляють угоду про врегулювання конфлікту або це може мати місце з участю переговорника, посередника чи медіатора [21, с. 99].

Частково не погоджуючись із вищевикладеним, відзначаємо таке. У буквальному розумінні термін «вирішувати» має декілька значень, зокрема: доводити до певного результату яку-небудь дію, стан і таке інше; виконувати, здійснювати побудову, розміщення, добір чого-небудь певним способом; знаходити яку-небудь відповідь, розв'язувати питання; роздумуючи, обмірковуючи, доходити до якогось-небудь висновку. [22, с. 472] У зв'язку з цим доцільність застосування словосполучення «вирішення спорів» щодо АВС не відображає результат спору, тобто припинення спору, а є лише виявом принципу добровільності відповідного застосування, тобто можливості сторін за взаємною згодою самостійно «регулювати» спір у певному напрямку або домагатися вичерпання самого предмету спору чи зміни ситуації та обставин, які б породили безконфліктні відносини сторін (через досягнення компромісу, припинення протиборства). Крім того, дане словосполучення відображає процес усвідомлення сторонами спору своїх протиріч та бажання їх усунення, зокрема, за допомогою узгоджувальних процедур, які проводяться третіми особами. У даному контексті треті особи (наприклад, медіатори) повинні мати належне розуміння даного спору та його наслідків, що надало б їм змогу обрати відповідну процедуру врегулювання спору та сформулювати власне бачення мотивації, прагнень і інтересів сторін спору. Звідси АВС у широкому розумінні виступає як сукупність теорій, процедур, інструментів, технік та послуг, використанням/отриманням яких обґрунтовують можливість вирішення спору його сторонами у позасудовому порядку в поєднанні або без поєднання його з офіційними судовими процедурами.

Викладене дозволяє окреслити підходи до «альтернативності» як можливості для спору бути вирішеним без прийняття по суті спору судового рішення, а лише виходячи з позиції сторін спору щодо вибору, на їх думку, оптимальних процедур врегулювання спору, тобто з більшою гнучкістю і на основі добровільного волевиявлення сторін. У зв'язку з цим ми хочемо наголосити на тому, що АВС не має на меті заміну державного судочинства, а лише відображає результат його доповнення та вдосконалення внаслідок впровадження різного роду процедур і методів вирішення спорів, які б дозволяли більш ефективно вирішувати деякі категорії спорів. Якраз тому термін «АВС» досить часто застосовують для позначення широкого кола механізмів, які є альтернативою звичайному порядку здійснен-

ня судового процесу. У зв'язку з цим актуального значення набуває більш широке, поряд із визначеними вище, поняття АВС, надане Г.В. Севастьяновим, на думку якого воно являє собою погоджений з урахуванням конкретної ситуації вибір і застосування визначеного або спільного власного моделювання найбільш ефективного недержавного (приватного) способу вирішення спору і/або врегулювання правового конфлікту, не забороненого законом, з метою досягнення необхідного правового результату (встановлення суб'єктивних прав та обов'язків сторін) [23, с. 25]. Складність розуміння поняття АВС пов'язується також із неоднозначністю підходу до аналізу даного явища, що характеризується наявністю окремих взаємодіючих структурних елементів (організаційних форм, видів, моделей, способів тощо). Звідси є доцільним розгляд АВС як системного утворення, що дозволяє чітко виділити складові компоненти, проаналізувати різноманітність зв'язків і відносин між ними. Система (від грец. *systema*) – складене з частин, поєднання, складання) – це об'єктивна єдність закономірно пов'язаних один з одним предметів, явищ, а також знань про природу і суспільство. [24] Один з основоположників загальної теорії систем Л. фон Бергаланфі визначав систему як комплекс взаємодіючих елементів, що утворюють цілісність. [25] Основними ознаками системи є: наявність найпростіших одиниць – елементів, які її складають; наявність підсистем – результатів взаємодії елементів; наявність компонентів – результатів взаємодії підсистем, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами та явищами; наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами; наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат; наявність у структурі системоутворюючих зв'язків, які об'єднують компоненти і підсистеми як частини в єдину систему; зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища. [26] Враховуючи той факт, що істотне значення для виокремлення системи відіграє визначення саме елементів, які беруть безпосередню участь в її створенні, вважаємо, що системоутворюючими в АВС є відповідні способи вирішення (розв'язання) спорів.

Цілоком справедливо Г.В. Севастьянов зазначає, що способам АВС притаманні такі ознаки: відсутність єдиної процесуальної форми для обраного сторонами способу АВС; обов'язкова наявність спору про право або ж конфлікту законних інтересів сторін; вирішення спорів за загальним правилом у приватній сфері, тобто сфері, де присутність державних органів повинна бути мінімальною; правовий результат – акти застосування способів АВС (рішення, угода по врегулюванню тощо) розповсюджують свою дію (тобто є обов'язковими) лише для сторін; добровільність виконання сторонами актів застосування способів АВС; відсутність за загальним правилом у «рамках» АВС можливості примусового виконання (для цього необхідно звернення до компетентних органів держави) [23, с. 4].

Слід зазначити, що з урахуванням міжнародної практики можливо говорити про відокремлення таких способів розв'язання спорів у сфері АВС: шляхом переговорів між сторонами; за допомогою конфліктної комісії; за участю незалежного посередника (медіатора, примирителя), сприяючого сторонам у вирішенні спору; вирішення спору по суті третейським судом.

Звідси при АВС використання способу вирішення спору передбачає реалізацію права сторін спору за взаємною добровільною згодою обрати певну структуровану процедуру – форму вирішення спорів, що не передбачає, як наслідок, вирішення спору по суті в межах здійснення судочинства або внаслідок реалізації владних управлінських функцій. У зв'язку з цим специфіка способів АВС має якісні відмінності від державного судочинства: за підставами виникнення правовідносин, залучення осіб,

що сприяють вирішенню спору та врегулюванню правового конфлікту; процедурними правилами і процесом їх формалізації, а також правовими властивостями актів застосування, можливостями примусового виконання тощо [27, с. 117]. Доцільно частково (зважаючи на існування міжнародної практики інтегрування АВС у судову систему) погодитись із Н.К. Краснослободцевою, яка відзначає, що способи альтернативного вирішення спорів відносяться до системи, існуючої паралельно з офіційним правосуддям та іншими способами державного правозастосування. [28, с.69] Окремими формами АВС, тобто структурованими процедурами, застосування яких визначається наявністю відповідних моделей, стратегій та стадій вирішення спору, виступають медіація, третейське судочинство та інші. Можливість виокремлення процедур АВС без ув'язки зі способом АВС обумовлюється наявністю відповідної характерної послідовності в діях сторін спору та/або третіх осіб, недотримання якої може унеможливити досягнення мети. Таким чином, АВС у вузькому розумінні – це сукупність структурованих процедур, які передбачають можливість врегулювання спору сторонами без вирішення спору по суті в межах здійснення судочинства або внаслідок реалізації владних управлінських функцій. Такі процедури використовуються сторонами спору, зокрема, для вирішення спору шляхом прийняття рішення сторонньою особою, для вироблення власного варіанту розв'язання спору на підставі проведеного нейтральними особами аналізу, або на підставі отриманих рекомендацій, або ж внаслідок сприяння останніми в комунікації і досягненні взаєморозуміння між сторонами. Доцільно відзначити, що можлива модифікація та інституалізація таких процедур. Останнє, у свою чергу, передбачає процес визначення державою доцільності впровадження АВС та, як наслідок, закріплення на рівні нормативно-правових актів норм, що регулюють правила його застосування. Викладена вище характеристика АВС відображає лише внутрішні «статистичні рамки» досліджуваного явища, а тому є неповною, оскільки не дозволяє охарактеризувати власне правову специфіку сфери АВС, яка охоплює специфічний вид правовідносин, що виникають між конфліктуючими сторонами та учасниками врегулювання спору.

У зв'язку з цим треба зробити висновок про необхідність відображення у визначенні АВС і дії даного явища, результатів практичного його втілення. Тобто АВС треба представляти як сукупність конкретних внутрішніх і зовнішніх процесів, які характеризують сукупність певних послідовних дій, необхідних для досягнення бажаного результату. Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що АВС – це процес (процеси) вирішення спорів, що заснований (засновані) на діяльності сторін спору з його врегулювання в рамках безпосередніх переговорів та/або залучення третіх осіб, що за згодою сторін спору наділені правом надавати консультативну, експертну та/або сприяючу допомогу щодо досягнення сторонами взаємоприйняттого вирішення спору або ж винесення рішення по справі без статусу судового рішення, яке повинно добровільно виконуватися сторонами. При цьому слід зазначити, що:

- по-перше, відповідна діяльність у сфері АВС не завжди відображає у повному обсязі зміст і форму відповідних структурованих процедур, оскільки сторони спору наділені самостійністю у виборі лінії поведінки;

- по-друге, така діяльність може мати як змагальний (що має місце при третейському розгляді спору), так і «об'єднуючий» характер, який ґрунтується на самовизначенні сторін щодо необхідності спільного пошуку шляхів вирішення спору;

- по-третє, така діяльність може мати місце як наслідок відхилення від звичайного порядку розгляду судової справи, паралельно із її розглядом, так і не бути обумовленою зверненням до суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціологічне опитування : Чи підтримуєте ви діяльність суду в Україні (динаміка 2005-2013) / Електронний ресурс. – Режим дост. : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=169
2. The European Court of human rights in facts & figures, 2012 // European Court of Human Rights, June 2013. – Електронний ресурс. – Режим дост. : http://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2012_ENG.pdf.
3. Носырева Е.И. Альтернативное разрешение гражданско-правовых споров в США: дисс. ... докт. юрид. наук. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – 362 с.
4. Калашникова С.И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции / С.И. Калашникова // Электронный ресурс. – Режим дост. : <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1604>.
5. Rozdeiczner L., Alvarez de la Campa A. Alternative Dispute Resolution Manual: Implementing Commercial Mediation / L. Rozdeiczner, A. Alvarez de la Campa. – The World Bank Group. – November 2006. – 166 p.
6. Blackford C. Guidelines for monitoring additional dispute resolution processes within the Resource Management Act. – May 1992. – Information Paper No. 39. – Centre for Resource Management Lincoln University. – p.7; Assisted Dispute Resolution // Federal Court of Australia. – Электронный ресурс. – Режим дост. : <http://www.fedcourt.gov.au/case-management-services/ADR>.
7. Centre for Effective Dispute Resolution // Электронный ресурс. – Режим дост. : <http://www.cedr.com/>.
8. Большой энциклопедический словарь [Текст] : энциклопедия / Ред. А.М. Прохоров. – М. : Сов. энциклопедия ; СПб. : Фонд «Ленингр. галерея», 1993. – 1628 с.
9. Философская Энциклопедия. В 5-х т. – М.: Советская энциклопедия. – [под редакцией Ф. В. Константинова]. – 1960—1970. – т.3. – 1964. – С. 55.
10. Лефевр В.А. Конфликтующие структуры / В.А. Лефевр. – М. : Советское радио, 1973. – 160 с.
11. Психологічний словник / за ред. В. В. Давидова, А. В. Запорожця, Б. Ф. Ломова та ін – М.: Педагогіка, 1983.
12. Давыденко Д. Л. Вопросы юридической терминологии в сфере «альтернативного разрешения споров» / Д.Л. Давыденко // Третейский суд. – СПб., 2009. – № 1. – С. 40 – 53.
13. Клеандров М. И. Доарбитражный порядок защиты хозяйственных прав. – Душанбе: ДОНИШ, 1984. – 163 с.
14. Burton J. W. Conflict-Dispute Distinction // Conflict: Resolution and Prevention. – NY: St.Martin's Press, Inc., 1990. – P. 112-114.
15. Брыжинский А.А. Альтернативное разрешение правовых споров и конфликтов в России: Дис. ... канд. юрид. наук / Александр Андреевич Брыжинский. – Саранск, 2005. – 234 с.
16. Астахов П. А. Юридические конфликты и современные формы их разрешения (теоретико-правовое исследование): дисс. ... доктора юрид. наук.12.00.01 / П. А. Астахов. – М., 2006. – 446 с.
17. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право: [учеб. и науч.-практ. пособие] / Ю. А. Тихомиров. – М.:Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2003. – 394 с.
18. Дмитриев А. В. Конфликтология: учеб. пособ. – М., 2003. – С. 39.
19. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.]. – К.: Укр.енцикл., 1998. – Т. 2: Д-Й. – 1999. – С. 335.
20. Податкові конфлікти: особливості вирішення : навч. посіб. // за заг. ред. Л. В. Трофімової. – К. : КНТ, 2011. – 360 с.
21. Николюкин С.В. Альтернативные способы урегулирование споров в системе защиты гражданских прав / С.В. Николюкин // Образование и право. – 2012. – № 9. – с.93-114.
22. Словник української мови, тт. 1—11. – Київ: «Наукова думка», 1970—1980. – т.1. – 1970. – [під ред. А. А. Бурячка, Г. М. Гнатюка, П. Й. Горещького, Н. І. Швидкої]. – 799 с.
23. Севастьянов Г.В. Концепция частного процессуального права (права альтернативного разрешения споров) // Третейский суд. – 2009. – № 1. – С. 25-32.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т.Бусел, редактори-лексикографи : В.Т. Бусел, М.Д. Васи́лега-Дери́бас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. – К.-Ірпінь: ВТФ«Перун», 2005. – 1728 с.
25. L. von Bertalanffy, General System Theory – A Critical Review, «General Systems», vol. VII, 1962, p. 1—20. Перевод Н. С. Юлиной. – Электронный ресурс. – 2012. – № 9. – с.93-114.
26. Білуха М. Г. Основи наукових досліджень: Підручник для студ. екон. спец. вузів / М. Г. Білуха. – К.: Вища школа., 1997. – 271 с.
27. Хрестоматія альтернативного разрешення споров: Учебно-методические материалы и практические рекомендации / Сост. Г.В.Севастьянов. – СПб.: АНО «Редакция журнала «Третейский суд», 2009. – 528 с.
28. Краснослободцева Н.К. Принцип диспозитивности в цивилистическом процессе / Н.К. Краснослободцева // Вопросы современной науки и практики. – Ун-т им. В.И.Вернадского. – 2013. – спецвыпуск № 44. – С. 67-71.

УДК 340.15:346.62 (477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В 1991-1996 РР.

**Васильєв Є.О.,
к.ю.н., доцент**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена становленню правового регулювання діяльності учасників ринків небанківських фінансових послуг у перші роки незалежності України. Розглянуто передумови створення та основні джерела правового регулювання ринків небанківських фінансових послуг в Україні в 1991–1996 рр. Виявлено основні засади та проблеми правового регулювання ринків фінансових послуг в Україні в перші роки незалежності.

Ключові слова: ринки фінансових послуг, недержавні пенсійні фонди, кредитування, страхування, довірчі товариства.

Васильев Е.А. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКОВ НЕБАНКОВСКИХ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ В 1991-1996 ГГ. / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

Статья посвящена становлению правового регулирования рынков небанковских финансовых услуг в первые годы независимости Украины. Рассмотрены предпосылки создания и основные источники правового регулирования рынков небанковских финансовых услуг в Украине в 1991–1996 гг. Выявлены основные принципы и проблемы правового регулирования рынков финансовых услуг в Украине в первые годы независимости.

Ключевые слова: рынок финансовых услуг, негосударственные пенсионные фонды, кредитование, страхование, доверительные общества.

Vasyliiev E.O. / LEGAL REGULATION OF NON-BANK FINANCIAL SERVICES IN UKRAINE IN 1991–1996 / Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

Article pursues a comprehensive analysis and synthesis of historical experience of legal regulation of financial services in Ukraine. The objective of the study, first of all, is to identify conditions and defining features of legal regulation of financial services in Ukraine over 1991-1996. The author reveals the background and the legal basis for the creation of the first commercial banks and insurance companies of independent Ukraine. Considered legal principles of brokering on securities carried banks and joint-stock companies, commercial, trust companies, investment funds, holdings and other financial intermediaries. We consider the legal status of the credit union as a civic organization whose main goal is finance and social protection of its members by bringing their personal savings for mutual credit. The article examines the legal basis for the creation and especially insurance companies and private pension funds. The legal status of trusts determined as additional liability companies, which provides representational activities under the agreement concluded with the client to implement their property rights. We present flaws in legal regulation of trusts, revealed the results of complex inspections of their activities. The author concludes that the one of the distinguishing features legal regulation of non-bank financial services in Ukraine for 1991-1996 was the absence of adequate mechanisms for monitoring the activities of market participants, non-bank financial services. The gaps in the legal regulation of non-bank financial services market, which took place during this period, caused by the lack of a single government agency, which was called to shape and implement state policy in this area.

Key words: financial services market, private pension funds, loans, insurance, trust companies.

Як впливає з Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», подолання негативних проявів у фінансовому секторі країни, що ускладнюються сучасними умовами розвитку світового фінансового ринку та загостренням кризових явищ у світовій економіці, є одним із пріоритетних напрямків діяльності держави. Це питання набуває особливої актуальності через стрімке погіршення основних макроекономічних показників України в поточному році. Розв'язання цього питання потребує комплексного аналізу та узагальнення історичного досвіду правового регулювання ринків фінансових послуг в Україні.

Розвиток правового регулювання ринків фінансових послуг в Україні в різних аспектах досліджувався в роботах вітчизняних вчених, таких як В. Авер'янов, І. Андрущенко, В. Базилевич, В. Грушко, К. Масляєва І. Назарчук, М. Сасенко, О. Ящишак та інших. Мета цієї статті – виявити основні засади та проблеми правового регулювання ринків фінансових послуг в Україні в перші роки незалежності України (1991-1996 рр.).

Завданням дослідження, перш за все, є виявлення передумов та визначальних рис розвитку правового регулювання ринків фінансових послуг в Україні в 1991–1996 рр., вироблення рекомендацій щодо їх подальшого вдосконалення. Новизна роботи полягає в комплексному історико-правовому аналізі законодавства, спрямованого на державне регулювання ринків фінансових послуг в Україні в перші роки незалежності (1991–1996 рр.).

Розглядаючи передумови становлення правового регулювання ринків фінансових послуг в Україні можна дійти висновку, що пожатвлення економічної активності наприкінці 1980-х років та пошуки нових шляхів господарювання невинно вимагали створення відповідних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність новостворених фінансових установ.

Одним із перших законодавчих актів, що передбачав скасування державної монополії на фінансову діяльність, став Закон СРСР від 26.05.1988 «Про кооперацію в СРСР» [1], згідно з яким кооперативи отримували право надавати кредит за рахунок своїх коштів іншим підприємствам і організаціям.

Відповідно до ч.5 ст. 23 Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР» спілки (об'єднання) кооперативів набували право створювати госпрозрахункові галузеві або територіальні кооперативні банки. Такий кооперативний банк відповідно до закону вважався кредитною установою, яка на демократичних принципах забезпечує коштами розвиток кооперативу, провадить касово-розрахункове обслуговування, репрезентує його інтереси в господарських і фінансових органах. Кооперативні банки набували права мобілізувати вільні кошти кооперативу на договірних засадах, а також залучати кошти інших підприємств (організацій), громадян, отримувати позики у спеціалізованих банках СРСР.

Кооперативний банк відповідно до Закону «Про кооперацію в СРСР» мав право здійснювати посередницькі опе-

рації на ринку цінних паперів, зокрема операції, пов'язані з їх продажем, поверненням і виплатою доходів на ці цінні папери (акції). Передбачалось також створення фінансово-розрахункових центрів, які мали виступати в якості єдиного позичальника, а також платника за грошовими зобов'язаннями кооперативів перед бюджетом, банками, іншими підприємствами й організаціями.

Кооперативи та їх спілки (об'єднання) згідно з ч. 3 ст. 22 Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР» також набували права створювати кооперативні страхові установи, визначати умови, порядок і види страхування. Все це свідчило про наділення кооперативів та їх об'єднань широкими повноваженнями у сфері фінансової діяльності.

Із затвердженням Радою Міністрів СРСР «Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю» від 19.06.1990 р. та Постанови Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо демонополізації народного господарства» від 16.08.1990 р. займатися страховою діяльністю було дозволено акціонерним і взаємним товариствам [2, с.131].

Першими фінансовими установами стали комерційні банки «Таврія» (листопад 1988 р.), «Укрінбанк» (січень 1989 р.), «Легбанк» (червень 1989 р.), «Слов'янський» (серпень 1989 р.), а також страхові організації, частка яких у загальній системі страхування протягом 1988 – 1989 рр. не перевищувала 1 %. [3, с.241]

Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки від 01.11.1990 р. [4] передбачала реалізацію низки заходів, пов'язаних зі створенням фінансового ринку. Під фінансовим ринком розумілись ринки кредитних ресурсів, цінних паперів і валюти, які акумулюють та перерозподіляють тимчасово вільні грошові ресурси відповідно до потреб суб'єктів господарювання. Його формування передбачалось на базі ліквідації монополії держави в банківській системі, перетворення державних спеціалізованих банків у комерційні, розвитку всіх елементів ринкової інфраструктури.

Із прийняттям Закону УРСР від 20.03.1991 № 872-ХІІ «Про банки і банківську діяльність» було визначено статус Національного банку як центрального банку республіки, що проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, організує міжбанківські розрахунки, координує діяльність банківської системи в цілому тощо [5]. Національний банк відповідно до ст. 48 Закону № 872-ХІІ наділявся повноваженнями зі здійснення контролю за додержанням банками банківського законодавства. Повноваження Національного банку при цьому не включали контроль за діяльністю небанківських фінансових установ.

Законом «Про банки і банківську діяльність» у редакції від 20.03.1991 не розмежовувались фінансові та банківські операції, тому до банківських операцій були віднесені майже всі фінансові операції, в тому числі залучення і розміщення грошових вкладів та кредитів, фінансування капітальних вкладень за дорученням власників або розпорядників інвестованих коштів, операції з платіжними

документами та цінними паперами, факторинг, довірчі операції тощо. Водночас банкам не дозволялось виконання операцій із страхування, крім страхування валютних, кредитних та процентних ризиків. Відповідно до ст. 38 Закону УРСР «Про банки і банківську діяльність» ощадну справу в республіці мав здійснювати Ощадний банк УРСР та інші комерційні банки [5].

Першим законодавчим актом, який врегулював посередницьку діяльність на ринку цінних паперів, став Закон УРСР від 18.06.1991 №1201-ХІІ «Про цінні папери й фондову біржу» [6]. Посередницькою діяльністю, згідно зі ст. 26 Закону №1201-ХІІ, визнавалася діяльність із випуску та обігу цінних паперів, здійснювана банками, а також акціонерними товариствами, статутний фонд яких сформовано за рахунок виключно іменних акцій, та іншими товариствами, для яких операції із цінними паперами становлять виключний вид їх діяльності. Торговці здобували право здійснювати діяльність із випуску цінних паперів, комісійну діяльність по цінних паперах, комерційну діяльність по цінних паперах.

Відповідно до ст. 9 Закону України від 04.03.1992 № 2163-ХІІ «Про приватизацію майна державних підприємств» [7] передбачалося створення комерційних довірчих товариств, інвестиційних фондів, холдингів та інших фінансових посередників для обслуговування обігу приватизаційних майнових сертифікатів, створення первинного ринку приватизаційних паперів та подальшого його обслуговування, зниження ризику покупців при розміщенні вкладів в об'єкти приватизації.

Одними з перших професійних учасників ринку цінних паперів стала створена в листопаді 1991 року у формі акціонерного товариства інвестиційна компанія «Диком», а також створені у 1992 році компанії «КІНТО», ВАТ «Всеукраїнська інвестиційна компанія «Вінко» [8, с. 93]. На момент утворення цих компаній фактично було відсутнє законодавче регулювання їхньої діяльності.

Перша спроба розмежування фінансових та суто банківських послуг була здійснена у зв'язку з прийняттям Декрету Кабінету Міністрів України від 26 квітня 1993 р. № 38-93 «Про внесення змін і доповнень у Закон України «Про банки і банківську діяльність» [9], який визначав виключний перелік фінансових операцій, що мали право здійснювати банки. Здійснення інших, не включених до цього переліку операцій було можливе лише з дозволу Національного банку України. Крім того, ч.5 ст. 3 Закону «Про банки і банківську діяльність» встановлювалась заборона на здійснення іншими юридичними особами, крім банків, таких операцій, як залучення і розміщення грошових вкладів та кредитів, здійснення розрахунків за дорученням клієнтів, банків-кореспондентів та їх касове обслуговування, ведення рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, купівля і продаж в Україні і за кордоном металів.

До перших небанківських фінансових інститутів, сформованих після проголошення незалежності України, також належали кредитні спілки. Правові засади створення та діяльності кредитних спілок вперше були визначені Указом Президента від 20.03.1993 «Про тимчасове положення про кредитні спілки в Україні» [10]. Під кредитною спілкою розумілась громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування. Створення кредитних спілок мало відбуватися у порядку, передбаченому Законом України «Про об'єднання громадян». При цьому статут кредитної спілки з питань кредитування та розрахунків мав погоджуватися з Національним банком України.

Діяльність кредитних спілок мала здійснюватись на засадах рівноправності їх членів; кожен член спілки, незалежно від розміру грошового внеску, має право одного голосу при вирішенні питань діяльності спілки. Членами

кредитної спілки, в тому числі її засновниками, могли бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, досягли 18 років, не обмежені судом у дієздатності та не перебувають у місцях позбавлення волі.

Протягом 1993-1996 рр., за свідченням В. Гончаренка, було створено близько 200 кредитних спілок, при цьому було виявлено низку проблем, які негативно впливали на розвиток кредитних спілок, стримують його та заважають розбудові в Україні міцної та повноцінної системи кредитних спілок. До таких проблем, зокрема, належали недостатнє розуміння державними органами та широкими верствами населення кооперативної природи кредитних спілок як неприбуткових громадсько-фінансових організацій, відсутність належної нормативної бази діяльності та проблема визначення статусу кредитної спілки, відсутність системи державного нагляду та підтримки [11, с. 187].

Із прийняттям Декрету «Про страхування» від 10.05.1993 спостерігається зростання чисельності страхових організацій в Україні. Так, якщо в 1991 році їх було 28, у 1992 році – 171, то надалі їх кількість стрімко зростає: 1993 р. – 455, 1994 р. – 616, 1995 р. – 655 страхових компаній [3, с.246]. Відповідно до ст.4 Декрету «Про страхування» [12] об'єктами страхування могли бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування), з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування), з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або майну громадянина, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування» вперше врегулював засади страхової діяльності в Україні. Декретом було передбачено здійснення страхових виплат за рахунок страхових резервів, однак згідно зі ст. 25 Декрету не дозволялось зараховувати до резервів понад 50% страхових платежів. Окрім того, запроваджувалось ліцензування страхової діяльності й державний нагляд за страховою діяльністю з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та для захисту інтересів страхувальників. Постановою Кабінету Міністрів від 07.09.1993 №709 «Про створення національної акціонерної страхової компанії «Оранта» Українська державна страхова комерційна організація, яка до початку 90-х рр. уособлювала державну монополію в галузі страхування, була перетворена у відкрите акціонерне товариство [13]. Водночас, як справедливо зазначає П. Литвин, утворення переломного етапу в розвитку страхового ринку, контролю за діяльністю страховиків не відбулось, більшість страхових компаній були неплатоспроможні [14, с. 334].

Інструкцією про умови ліцензування страхової діяльності на території України та контролю за їх дотриманням [15], прийнятою на виконання Декрету «Про страхування», передбачалась видача ліцензій на проведення добровільного та обов'язкового особистого страхування, майнового страхування, страхування відповідальності, перестрахування. До цих видів не включалося страхування, пов'язане з пенсійним забезпеченням страхувальника, яке згадувалось у ст.4 Декрету «Про страхування».

Специфіка діяльності страховиків у досліджуваному періоді проявлялася в широкому розповсюдженні договорів страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту, а також інфляційному страхуванні життя, яке мало на меті перетворення безготівкових страхових внесків підприємств на готівкові страхові виплати страхувальникам-фізичним особам та виплату страхувальнику в умовах гіперінфляції надвисоких відсотків за фактом закінчення терміну дії договору (від 3 місяців до одного року) [3, с.246].

Питання добровільного пенсійного забезпечення в Україні були вперше врегульовані Законом України від 05.11.1991 № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення». Відповідно до ст. 9 Закону України «Про пенсійне забезпечення» поряд із державним пенсійним забезпеченням трудящі отримали право укладати договори добровільного страхування додаткової пенсії, водночас закон не містив жодних вимог щодо суб'єктів добровільного (недержавного) пенсійного страхування та порядку здійснення такої діяльності [16].

Протягом 1992 року були засновані перші недержавні пенсійні фонди. Серед найбільших недержавних пенсійних фондів були СПАС (м. Київ), «Добробут» (м. Київ), «Печерський» (м. Київ), ПФ банку «Україна» (м. Київ), ПФ «Укоопспілка» (м. Київ), «Європейський» (м. Харків), ПФ банку «Україна» «Народний» (м. Одеса) та «Оберіг» (м. Харків). Статутний капітал недержавних пенсійних фондів складав 20–30 тис. грн. Кількість вкладників недержавних пенсійних фондів нараховувалася на рівні 500–700 тис., а сума активів – близько 1,5 млн. дол. США [17]. Вони створювалися на підставі Закону України «Про господарські товариства» у формі акціонерних товариств або товариств з обмеженою відповідальністю, а згодом також на підставі Декрету від 17.03.1993 № 23-93 «Про довірчі товариства».

Разом із тим, як відзначає В. Лопаків, у період з 1994 по 2002 рік були започатковані перші спроби створення перших регулятивних органів з питань недержавного пенсійного забезпечення, які відіграли значну роль як у розробці пенсійного законодавства, так і в спробах упорядкувати роботу недержавних пенсійних фондів. Одними з таких регулятивних структур були Асоціація на підтримку розвитку недержавного соціального страхування і Асоціація недержавних пенсійних фондів. Асоціація на підтримку розвитку недержавного соціального страхування – це міжнародний добродійний фонд, заснований у 1994 році. Діяльність Асоціації спрямовувалась на сприяння створенню в Україні законодавчих умов функціонування системи недержавного соціального страхування [18, с.170].

Під довірчим товариством, як зазначено в Декреті від 17.03.1993 № 23-93, розумілось товариство з додатковою відповідальністю, яке здійснює представницьку діяльність відповідно до договору, укладеного з довірцями майна щодо реалізації їх прав власників [19]. Найбільшого поширення довірчі товариства набули у 1994-1995 рр. через їх активну роль у реалізації сертифікатної приватизації в Україні. При цьому Інструкція про умови ліцензування щодо представницької діяльності з приватизаційними паперами [20] була затверджена лише через півроку наказом Фонду державного майна України й не містила жодних дієвих засобів контролю за дотриманням ліцензійних умов.

Хоча певні прогалини в правовому регулюванні діяльності довірчих товариств на ринку цінних паперів були усунуті з прийняттям Положення про порядок обліку та контролю за діяльністю довірчих товариств у ході розміщення приватизаційних паперів, затвердженого спільним наказом Фонду державного майна України, Міністерства фінансів України та Національного банку України від

23.03.1994 №153/18-440/108 з наступними змінами та доповненнями [21], однак повністю усунути зловживання, пов'язані з наданням посередницьких послуг на ринку цінних паперів, не вдалося.

Як свідчить Постанова Кабінету Міністрів України від 01.11.1995 № 873 «Про результати комплексних перевірок діяльності довірчих товариств» [22], було виявлено низку порушень у діяльності довірчих товариств, які призвели до того, що довірчі товариства опинилися поза контролем з боку державних органів, отримали можливість працювати з порушеннями, завдаючи громадянам збитків, які відшкодувати практично неможливо. Найбільших збитків громадянам завдала діяльність небанківських фінансових установ, функціонування яких не регламентувалось Декретом Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства», зокрема Українського будинку селенгу та недержавного пенсійного фонду «Оберіг».

Постановою Кабінету Міністрів України від 01.11.1995 підкреслювалось, що вузьковідомчі інтереси Фонду державного майна, Міністерства фінансів, Національного банку, проявлені під час підготовки Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства», стали причиною того, що діяльність довірчих товариств щодо залучення майна громадян, окрім приватизаційних паперів, опинилася поза контролем державних органів.

Постановою Верховної Ради України від 22.12.1995 № 491/95-ВР «Про усунення зловживань у процесі залучення суб'єктами підприємницької діяльності грошових коштів громадян» було визначено, що до законодавчого врегулювання діяльності небанківських фінансових установ забороняється залучення грошових коштів громадян суб'єктами підприємницької діяльності, для яких цей вид діяльності не передбачений спеціальним законодавством України [23].

У досліджуваній період через відсутність відповідної нормативної бази на українському фінансовому ринку не було представлено лізингових і факторингових компаній, а їх функції виконували банки. Так, наприклад, надання факторингових послуг регламентувалося листом НБУ від 04.05.1992 «Щодо методичних рекомендацій по наданню послуг підприємствам та організаціям через факторинг» [3, с.248].

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що однією з визначальних рис правового регулювання ринків небанківських фінансових послуг в Україні протягом 1991–1996 рр. була відсутність належних механізмів контролю за діяльністю учасників ринків небанківських фінансових послуг. Прогалини в правовому регулюванні діяльності учасників ринків небанківських фінансових послуг, що мали місце в цей період, пояснюються, в першу чергу, відсутністю єдиного державного органу, який мав формувати та реалізовувати державну політику в цій сфері. Діяльність фінансових посередників протягом тривалого часу перебувала поза увагою держави, що спричинило величезні збитки для населення та призвело до втрати довіри до фінансових установ. Водночас у цей період намітились тенденції до створення самоврядних органів, що мали сприяти розвитку окремих фінансових інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон СРСР від 26.05.1988 року №8998-XI «Про кооперацію в СРСР» // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1988. – № 22. – Ст. 355.
2. Фурман В. М. Страховий ринок України: стан, проблеми розвитку та шляхи їх розв'язання / В.М. Фурман // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 131–140.
3. Коваленко Ю.М. Інституціоналізація фінансового сектору економіки: [монографія] / Ю.М. Коваленко; Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2013. – 608 с.
4. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки від 01.11.1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 48. – Ст. 632.
5. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 281
6. Закон УРСР від 18.06.1991 р. №1201-XII «Про цінні папери й фондову біржу» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 38. – Ст. 508.
7. Закон України «Про приватизацію майна державних підприємств»: від 04.03.1992 №2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

8. Назарчук М.И. Особенности формирования фондового рынка Украины в первой половине 90-х годов XX века / М.И. Назарчук [Текст] // *Економічний вісник Донбасу*. – 2009. – № 3 – С. 91–107.
9. Декрет Кабінету Міністрів України від 26 квітня 1993 р. № 38-93 «Про внесення змін і доповнень у Закон України «Про банки і банківську діяльність» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 24. Ст. 272.
10. Указ Президента України від 20.09.1993 № 377/93 «Про тимчасове положення про кредитні спілки в Україні» // *Урядовий кур'єр*. – 1993. – № 154 (19.10.93).
11. Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи. Міжнародний досвід та українська практика / В.В. Гончаренко – К.: Наукова думка, 1997. – 240 с.
12. Декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 № 47-93 «Про страхування» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 29. – Ст. 320.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.1993 № 709 «Про створення Національної акціонерної страхової компанії «Оранта» // *Урядовий кур'єр*. – 1993. – № 138.
14. Литвин П.В. Розвиток нормативно-правової бази страхування в Україні / П.В. Литвин // *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». – 2012. – Вип. 3(38). С. 333–340.
15. Наказ Міністерства фінансів України від 29.06.1993 №43 «Про затвердження Інструкції про умови ліцензування страхової діяльності на території України та контролю за їх дотриманням» // *Урядовий кур'єр*. – 1993. – № 109-110 (22.07.1993).
16. Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 3. – Ст. 10.
17. Грушко В.І. Пенсійна система України: Навч. посіб. / В.І. Грушко, Н.В. Грушко, О.В. Бевзенко, О.В. Красота, С.М. Лаптев. – К.: Кондор, 2006. – 336 с.
18. Лопаков В.С. Стан розвитку недержавного пенсійного забезпечення України в сучасних умовах / В.С. Лопаков // *Інтелекція і влада*. – 2012. – Вип. 25: Історія. – С. 166–174.
19. Декрет Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» : від 17.03.1993 № 23-93 // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 19. – Ст. 207.
20. Про затвердження Інструкції про умови ліцензування щодо представницької діяльності з приватизаційними паперами : Наказ Фонду державного майна України від 25.11.1993 р. № 514 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0189-93>
21. Про затвердження Положення про порядок обліку та контролю за діяльністю довірчих товариств у ході розміщення приватизаційних паперів : Наказ Фонду державного майна України, Міністерства фінансів України та Національного банку України від 23.03.1994 № 153/18-440/108 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0071-94>
22. О результатах комплексных проверок деятельности доверительных обществ: Постановление КМ Украины от 01.11.1995 №873 // *Государственный информационный бюллетень о приватизации*. – 1996. – № 1. – С. 30–35.
23. Постанова Верховної Ради України від 22.12.1995 р. № 491/95-ВР «Про усунення зловживань у процесі залучення суб'єктами підприємницької діяльності грошових коштів громадян» // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 2. – Ст. 5

УДК 34 (477)

ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНИЙ БАНДИТИЗМ» У НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ СРСР ТА УСРР (1917-1920 РР.)

Кульгавець Х.Ю.,
к.ю.н., доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті розкриваються передумови зародження «політичного бандитизму» на теренах УСРР, досліджуються методи боротьби радянських каральних органів з контрреволюційними проявами в період встановлення й утвердження більшовицької влади в Україні. Проаналізовано нормативно-правові акти центральних та відомчих органів щодо діяльності, спрямованої на ліквідацію незгодних із політикою більшовицького режиму.

Ключові слова: політичний бандитизм, контрреволюційний злочин, селянський рух опору, відомчі нормативно-правові акти, органи внутрішніх справ, органи державної безпеки.

Кульгавець Х.Ю. / ПОНЯТИЕ «ПОЛИТИЧЕСКИЙ БАНДИТИЗМ» В НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТАХ СССР И УСРР (1917-1920 ГГ.) / Львовский государственный университет внутренних дел, Украина

В статье раскрываются предпосылки зарождения «политического бандитизма» на территории УСРР, исследуются методы борьбы советских карательных органов с контрреволюционными проявлениями в период установления и утверждения большевистской власти в Украине. Проанализированы нормативно-правовые акты центральных и ведомственных органов о деятельности, направленной на ликвидацию несогласных с политикой большевистского режима.

Ключевые слова: политический бандитизм, контрреволюционное преступление, крестьянское движение сопротивления, ведомственные нормативно-правовые акты, органы внутренних дел, органы государственной безопасности.

Kulgavets C.Y. / «POLITICAL GANGSTERISM» IN THE NORMATIVE AND LEGAL ACTS OF THE USSR AND THE UKRAINIAN SSR (1917-1920'S YEARS) / Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

The article deals with the preconditions for formation of the concept of «political gangsterism» on the territory of the Ukrainian SSR; the methods and results of the struggle against peasant revolts during the establishment and consolidation of Bolshevik power in Ukraine. The normative and legal acts of the Soviet central and departmental authorities concerning «the struggle against counter-revolution» are analyzed.

The Bolsheviks' policy of creating a new social and economic regime had not desirable and expected support among the Ukrainian peasantry proclaiming their dissatisfaction with an anti-democratic political regime and exciting armed resistance and mass rebellions. The Bolshevik authorities defined the peasant armed resistance movement in Ukraine as «armed and political» gangsterism, counter-revolution, and its liquidation was one of the conditions for strengthening the «dictatorship of the proletariat».

The interpretation of the concept of «counterrevolutionary crime» was contained in the Criminal Codes of the Russian SFSR and the Ukrainian SSR and it included a wide list of acts that were subject to the specified norm.

A temporary special function of the struggle against the Ukrainian national and liberation insurrectional movement was given to the Soviet bodies of Internal Affairs and State security. The methods and directions of punitive bodies were classified with confidential departmental circulars, instructions, orders, etc.

Regulations concerning «the struggle against counter-revolution» were passed step-by-step, throughout a long period; they were small and did not always contain detailed requirements for the mechanism of implementation of legal norms, for example, carrying out inquiry and preliminary investigation.

New legal regulations concerning «counterrevolutionary crimes» were not in line with the legal prescriptions, because some of them had not clearly formulated dispositions, on the contrary, others included only dispositions, but had not sanctions, they were limited to the order of the responsibility: «by the full strictness of revolutionary laws». Employees of bodies of internal affairs had to fill in gaps in the legislation because they followed the principles of «political expediency and conscience», «inner proletarian sensation», the class principle.

Key words: political gangsterism, counterrevolutionary crime, peasant resistance movement, departmental normative and legal acts, bodies of internal affairs, state security bodies.

На основі марксистсько-більшовицької теорії в радянській державі було створено жорсткий механізм організації суспільства за ознакою класової належності з позиції «свій» – «чужий». Причому класова належність стала прямо впливати на правове становище індивіда і ступінь кримінального покарання обвинуваченого. У такій ситуації право не було загальнообов'язковою системою правил поведінки для рівних перед законом людей, а всього лиш засобом реалізації утопічної політичної доктрини, частиною системи соціального контролю, головною метою якого було збереження та зміцнення антинародного, антиукраїнського тоталітарного режиму. Масові селянські виступи на початку 1920-х років в Україні, посилені національними суперечностями та міжнародними конфліктами, стали для керівництва радянської влади серйозним випробуванням, яке загрожувало самому факту існування «країни рад» і започаткованої політичної лінії, спрямованої на суцільну радянізацію краю, поширення комуністичної ідеології. У цих умовах керівництво радянського режиму вважало, що лише жорсткі, терористичні військові й адміністративні методи, які вперше були апробовані радянською владою в 1917–1920-х роках, могли принести реальні, швидкі результати в боротьбі з класовими ворогами.

Стан дослідження. Нашу увагу привертають наукові розвідки, що торкаються представленої проблеми, таких вітчизняних науковців, як Р. Подкур, В. Верстюк, В. Окіпнюк, Т. Вронська та інші.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу нормативно-правових джерел, що регламентували діяльність радянських органів внутрішніх справ та державної безпеки упродовж 1917–1923 рр. у частині виконання ними тимчасової спеціальної функції – боротьби з українським національно-визвольним повстанським рухом, який отримав специфічну назву «політичний бандитизм».

Загальновідомо, що перші роки встановлення радянської влади політика більшовиків щодо створення нового соціально-економічного ладу, який вони називали «соціалізмом», а на початках – «воєним комунізмом», не отримала бажаної та очікуваної підтримки серед українського населення. Передусім селянство висловлювало своє невдоволення антидемократичним політичним режимом, відповідаючи збройним опором і масовими повстаннями. Зауважимо, селянський збройний рух опору в Україні проти примусового насадження «соціалістичного ладу» становив особливу небезпеку для радянської влади і визначався цією владою не інакше як «збройним та політичним» бандитизмом, «контрреволюцією», а його ліквідація вважалась однією з умов зміцнення «диктатури пролетаріату».

До речі, юридичне визначення бандитизму належить до найбільш стійких норм радянського кримінального законодавства. Зокрема, згідно зі ст. 59-3 Кримінального кодексу (КК) Російської Соціалістичної Федеративної Радянської республіки (далі – РСФРР) від 1926 р. [1] та ст. 56–17 КК Української Соціалістичної Радянської республіки (далі – УСРР) від 1927 р. [2] (з 1937 р. – Українська Радянська Соціалістична республіка – УРСР), цей вид злочину кваліфікувався так: «... бандитизм, тобто організація збройних банд та участь у них і в організованих ними нападах на радянські та приватні заклади або окремих громадян, зупинка потягів і руйнування залізничних

шляхів та інших засобів сполучення і зв'язку». У такому формулюванні норма проіснувала аж до 1958 р., коли було прийнято новий закон про кримінальну відповідальність за державні злочини, який був включений до КК РРФСР і КК УРСР.

Відзначимо, що загальне поняття «контрреволюційний злочин» оформили законодавчо тільки в 1922 р. з прийняттям Кримінальних кодексів РРФСР і УСРР [3, 4]. Найбільш систематичний перелік таких діянь уперше був наведений у положенні від 20 листопада 1919 р. про революційні військові трибунали. До таких діянь належали: змови з метою повалення радянського соціалістичного устрою; повстання проти органів робітничо-селянського уряду та інших органів влади; зрада Радянської республіки; шпигунство; вияв спротиву введенню нормативно-правових актів радянської влади; поширення негативних чуток про радянську владу та війська Червоної армії; розголошення таємної інформації; вербування осіб для інших армій; диверсії; розпалювання міжнародної ворожнечі; антирадянська агітація – усна і друкована; масова несплата податків тощо [5, с. 38]. За скоєння «контрреволюційних злочинів» передбачались санкції у вигляді розстрілу, конфіскації всього майна, позбавлення волі. Згодом ця стаття була перенесена у КК РРФСР та УРСР. До речі, ст. 54 КК УРСР 1927 р. повністю дублювала ст. 58 КК РРФСР [1, 2]. Принагідно зазначимо, що чимало українців, особливо вихідців із західних областей УСРР, відбули покарання на підставі вказаної норми за участь в антирадянських формуваннях і пособництво їм вже у період 1940–1950-х років.

Уряд В. Леніна в Петрограді створив одночасно декілька органів, завданням яких була енергійна й жорстока боротьба з контрреволюцією та саботажем: Військово-революційний комітет (ВРК) Всеросійського Центрального Виконавчого комітету (ВЦВК) і Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, а також ВРК при місцевих Радах робітничих і солдатських депутатів (29 жовтня 1917 р.); Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) РСФРР (жовтень 1917 р.); Комісія по боротьбі з контрреволюцією (4 грудня 1917 р.); Комітет боротьби з погромами та спеціальна Слідча комісія – «75-та кімната Смольного»; Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та саботажем (ВНК, рос. аббревіатура – ВЧК) на чолі з Ф. Дзержинським (7 грудня 1917 р.) [6, с. 9]. Ці тимчасові органи мали стати дієвим інструментом у придушенні політичної опозиції [7, с. 19]. До того ж 28 жовтня 1917 р. НКВС РСФРР прийняв постанову «Про робітничу міліцію», якою юридично закріпив створення спеціального карального органу охорони соціалістичного порядку – радянської міліції [8, с. 11].

Як відомо, I Всеукраїнський з'їзд Рад 12 (25) грудня 1917 р. проголосив створення УСРР та оголосив повалею владу Центральної ради УНР, а вже 10 березня 1919 р. була офіційно прийнята Конституція УСРР (практично дублювала Конституцію РРФСР). Відтак у складі РНК Української СРР був утворений республіканський НКВС [9, с. 58]. Слідом за РСФРР, у березні 1920 р. у складі НКВС УСРР було організовано Головне управління міліції (ГУМ) – центральний керівний орган міліції.

Невеликі антирадянські збройні виступи, як правило, придушувались силами місцевої міліції та озброєними за-

гонами партійно-радянських активістів, однак якщо для їх ліквідації одних сил міліції було недостатньо, тоді залучались війська Червоної армії. Як свідчать матеріали радянської історіографії, траплялися випадки, коли окремі керівники органів міліції виявляли певний нейтралітет щодо боротьби з контрреволюцією, пояснюючи таку позицію тим, що міліція призначена охороняти особисту безпеку громадян та їх власність, а не боротись із політичними внутрішніми та зовнішніми ворогами Республіки рад. На таку позицію НКВС РСФРР відреагував виданням 2 вересня 1918 р. вказівок усім губернським радам і начальникам міліції з вимогою активніше боротись із вказаними нейтральними проявами в міліції, «звільнятись» від тих елементів, які не відповідають вимогам радянської влади [10, с. 62].

Складна і нестабільна ситуація в радянській державі вимагала об'єднання зусиль міліції, органів внутрішніх справ і державної безпеки, спеціальних військ у боротьбі з «політичним бандитизмом» та загалом з повстанськими силами. Тому ще на Першій Всеросійській конференції надзвичайних комісій, яка відбулась 11–14 червня 1918 р., було прийнято постанову «Про зв'язки із масами», в якій наголошувалось на тому, що органи НК не можуть провадити успішної боротьби з ворогами революції «без постійного зв'язку і участі широких революційних робітничих мас та їх організацій» [6, с. 38]. Відтоді до проведення будь-яких масштабних чекістсько-військових операцій у боротьбі із «контрреволюційними виступами» широко залучались добровольці – загони Червоної гвардії або компартійні чи громадські активісти – «свідомі», тобто прорадянсько налаштовані робітники заводів і фабрик. Червоногвардійці виконували свої обов'язки на громадських засадах, безкоштовно і протягом визначеного терміну, почергово, згодом повертаючись на свої робочі місця. Правові основи організації та діяльності Червоної гвардії визначалися нормативними актами місцевих органів влади. Лише за період із жовтня 1917 р. до квітня 1918 р. було прийнято близько 40 статутів, положень та інструкцій щодо організації загонів Червоної гвардії [11, с. 49].

Згодом були створені війська ВНК і частини особливої призначення (ЧОП, рос. абревіатура – ЧОН). Спеціальні війська ВНК призначались для придушення озброєних повстань проти радянської влади, а також охорони транспортних комунікацій і прикордонної зони, охорони «революційного порядку» [12, с. 834]. Правовий статус частин особливої призначення, як і червоногвардійців, визначався виключно актами компартійних органів – фактично провідним джерелом радянського права. Наголосимо, діяльність ЧОП припинилась лише із повною ліквідацією явища «політичного бандитизму» [13, с. 23–24].

Окрім того, з метою сприяння органам внутрішніх справ та держбезпеки у боротьбі з антирадянським повстанським рухом широко використовувались озброєні члени комітетів незаможних селян (КНС), ефективність здійснюваної ними роботи підтверджувалась, зокрема, положенням НКВС УСРР від 12 серпня 1922 р., згідно з яким до структури НКВС було включено відділ КНС [9, с. 58].

Отже, вирішенню такого нагального і важливого завдання для радянського режиму – придушення національно-визвольного повстанського руху – була підпорядкована вся діяльність вищих і місцевих органів влади та управління.

Об'єднанню сил ВНК і НКВС у боротьбі з повстанськими формуваннями сприяло передання частини функцій, раніше здійснюваних надзвичайними комісіями, повітовим управлінням міліції. Навесні 1919 р. Центральний комітет РКП (б) і Радянський уряд прийняли рішення про об'єднання керівництва ВНК і НКВС. У результаті 16 березня 1919 р. ВЦВК призначив Ф. Дзержинського головою ВНК і одночасно наркомом внутрішніх справ РСФРР [10, с. 65].

Зрозуміло, таке злиття сил і засобів ВНК і НКВС під керівництвом Ф. Дзержинського дозволило значно посилити координацію діяльності цих органів у боротьбі з масовими контрреволюційними проявами, які навесні 1919 р. на Україні розгорнулися з особливою силою. Спочатку найбільш потужні повстання відбулись у Київській, Чернігівській і Полтавській губерніях. Пізніше вони охопили практично всю територію радянської України. У квітні 1919 р. проти селянських повстань було спрямовано 21 тис. бійців і командирів ЧА, активну участь у цій боротьбі брали працівники ОВС, держбезпеки та бійці інших воєнізованих формувань. Фактично запекла боротьба з повстанськими загонами мало чим відрізнялася від широкомасштабних воєнних дій. Бюлетені НКВС, що містили звіт про події кінця травня 1919 р. і наступних місяців, більше нагадували оперативні повідомлення про фронтові дії. Так, за перші дві декади липня п. р. органи НКВС УСРР зареєстрували 207 антиурядових виступів [14, с. 137].

Водночас у прийнятій резолюції IV конференції КП(б) У, яка відбулася в березні 1920 р., наголошувалося, що вирішальною умовою знищення «куркульської диктатури була ліквідація отаманщини, бандитизму та інших селянських виступів». Для організації боротьби з повстанцями у квітні 1920 р. на Україну прибув Ф. Дзержинський, за його ініціативою було вжито жорстких енергійних заходів щодо ліквідації повстанського руху [15, с. 24–25]. Боротьба з «політичним бандитизмом», до якого радянська влада однозначно відносила й махновський рух, включала не лише військові заходи, червоний терор, але й широку пропагандистську роботу серед місцевого населення.

Зуважимо, що нормативні акти щодо «боротьби із контрреволюцією» приймалися поетапно, упродовж тривалого періоду, були невеликі за обсягом та не завжди викладали детальні вимоги щодо механізму реалізації правових норм, наприклад проведення дізнання та попереднього слідства. Нові правові норми щодо «контрреволюційних злочинів» не відповідали юридичним приписам, позаяк деякі з них не мали чітко сформульованих диспозицій, інші, навпаки, включали лише диспозиції, натомість не містили санкцій, а лише обмежувались вказівкою на відповідальність «за всією суворістю революційних законів». Прогалини в законодавстві змушені були заповнювати самі працівники ОВС, виходячи з горезвісних «політичної доцільності та сумніння», «внутрішнього пролетарського чуття», принципу класовості.

Згодом, 20 квітня 1920 р., РНК УСРР ухвалила «Коротку інструкцію щодо боротьби з бандитизмом та куркульськими повстаннями», основна увага в якій приділялася необхідності прискореного класового розшарування села за принципом «поділяй і володарюй!» і посиленню брутальних репресивних заходів щодо осіб, котрі так чи інакше підтримували повстанців. Водночас, відповідно до інструкції, в кримінальне право запроваджувався інститут заручників, а також колективна відповідальність населення за будь-які заворушення, особливо масові збройні виступи, заколоти проти радянської влади. До речі, визначення поняття «заручник» було подано у наказі ВНК № 208 від 17 грудня 1919 р. Під категорію «заручник» підпадали члени громад і організацій, які боролися проти радянської влади і при цьому потрапили до рук чекістів, а також «цінні» представники «буржуазного» населення, реальна загроза швидкого розстрілу яких стримувала противників радянської влади від розправи над захопленими більшовиками, командирами та бійцями ЧА. Відповідно до цього документу головам місцевих НК наказувалось взяти на облік усіх осіб, які становили цінність як заручники (колишні поміщики, торговці, банкіри, фабриканти, офіцери старої армії, члени антирадянських партій тощо), та відсилати такі списки до ВНК [5, с. 39]. Подальший розвиток репресивного методу «заручництва» був відображений у запровадженні відповідних складів злочинів,

де вже фігурували поняття «дружина зрадника батьківщини» та «член сім'ї зрадника батьківщини». Значну роль у посиленні варварських репресій проти учасників повстанських загонів відіграв і наказ ВНК від 8 січня 1921 р. «Про каральну політику чекістських органів». Після прийняття цього нормативного документа більше розповсюдилися такі прийоми чекістської роботи, як збирання інформації, взяття на облік і перевірка підозрюваних осіб тощо.

Нездатність правової системи «воєнного комунізму» забезпечити стабільність правових відносин викликала необхідність встановлення нового порядку, який повинен був опиратись на традиційні правові елементи (загальнозначимість, загальнообов'язковість, гарантування прав за допомогою державного механізму і т.д.). Суть нового процесу, що розпочався наприкінці 1921 р., окрім вжиття суто економічних заходів, полягала також у частковій реабілітації традиційних правових теорій, концепцій, інститутів, зокрема інституту законності (права, «радянської революційної»). Про необхідність укріплення законності вперше публічно йшлося на IX Всеросійському з'їзді Рад, який постановив, що «зміцнення радянської влади ззовні та всередині дозволить звужити коло діяльності ВНК та її органів, а завдання боротьби з порушенням законів Радянських республік покласти на судові органи» [16, с. 35].

Зазначимо, що в цей період часу законність у радянському кримінальному праві розуміли, швидше, як правомірність. Це впливає з такого пропонованого визначення права: «Право – це система (порядок) суспільних відносин, яка відповідає інтересам панівного класу і охороняється організованою ним силою» [17, с. 66], а законність, як відомо, заснована на легітимності фактичних суспільних відносин.

Зважаючи на те, що надзвичайні комісії в очах населення, та навіть самих чекістів, набули грізної слави суто репресивних органів, партія більшовиків взяла курс на ліквідацію цієї зловісної структури. Офіційними причинами реорганізації такого виду «правоохоронних органів» називали: закінчення громадянської війни, цілковите й остаточне утвердження радянської влади, перехід до НЕП. Про інші причини можна судити з колись таємних, а нині відкритих внутрішньовідомчих матеріалів, де йдеться про численні зловживання, безчинства місцевих НК та значну бюрократизацію чекістського апарату [18, с. 14].

Тому, згідно з декретом ВЦВК від 6 лютого 1922 р. «Про ліквідацію ВНК і про правила обшуків, виїмок і арештів», ВНК та її місцеві органи припинили існування, а при НКВС РСФРР було створено Державне політичне управління (ДПУ, рос. аббревіатура – ГПУ). ДПУ, відповідно до вказаного нормативно-правового акта, відразу не отримало права позасудової репресії, що деякими дослідниками епохи НЕПу розглядалося як відмова від пріоритету каральної політики, як ознака деякої лібералізації режиму та відступу від звичної репресивної практики більшовиків. Серед аргументів на користь цього твердження наводиться також факт встановлення прокурорського нагляду за діяльністю ДПУ, прийняття Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів РСФРР і УСРР 1922 р., затвердження Положення про судоустрій, на основі якого скасовувались трибунали, окрім військових. На НКВС разом з іншими функціями покладалось придушення відкритих контрреволюційних виступів. Однак уже в 1922 р. згідно з нормативними актами ВЦВК були розширені повноваження ДПУ. Зокрема, 27 квітня 1922 р. рішенням ВЦВК ДПУ отримало право розправи безпосередньо на місці скоєння злочину щодо «бандитських елементів». А вже 28 вересня 1922 р. на засіданні Політбюро партії більшовиків була прийнята секретна постанова, згідно з якою ДПУ надавалося право позасудових репресій – аж до розстрілів та заслання [19, с. 47].

В УСРР на підставі Постанови ВУЦВК «Про ліквідацію Всеукраїнської надзвичайної комісії і про організацію

Держполітуправління» від 22 березня 1922 р. ВУНК, як у Росії, була реорганізована в ДПУ у складі НКВС. ДПУ було наділено значно більшими репресивними повноваженнями, аніж перед тим ВУНК, і ці повноваження щоразу розширювалися з плином часу. Так, у декреті ВЦВК РСФРР від 10 серпня 1922 р. «Про адміністративну висилку» наголошувалося: «З метою ізоляції осіб, причетних до контрреволюційних виступів, ... у тих випадках, коли є можливість не удаватися до арешту, встановити висилку за кордон або у певні місцевості РСФРР в адміністративному порядку». Зауважимо, що адміністративне заслання – це відправлення без суду у віддалені місцевості, яке застосовувалося перед тим у царській Росії за розпорядженням царя та деяких губернаторів (з 1850-х рр.). Отже, термін «адміністративна висилка» був використаний у постановах ВУЦВК від 6 вересня та 6 грудня 1922 р., а згодом у проекті Адміністративного кодексу УСРР 1924 р. [20, с. 29]. Тим часом 3 січня 1923 р. у спеціальній інструкції НКВС була закріплена норма, яка згодом стала застосовуватись і до членів родин учасників руху опору в західних областях УРСР 1939–1950-х рр., які масово піддавались примусовим депортаціям у віддалені райони СРСР за антирадянську діяльність їхніх рідних. Зокрема, йшлося про таке: «Адміністративна висилка застосовується до осіб, перебування яких у даній місцевості, ... з огляду на їх діяльність, зв'язки зі злочинним середовищем і з погляду охорони революційного порядку, є небезпечним» [21, с. 136]. У тому ж році відповідні норми були зафіксовані й у КК УСРР.

Значне розширення спеціальних повноважень ДПУ закріплювалося також постановами про боротьбу з бандитизмом (приміром, від 16 жовтня 1922 р. і 9 травня 1924 р.). Зміст цих документів свідчить про те, що прийняття КК та КПК практично не вплинуло на звичну репресивну діяльність ДПУ, тобто навіть в умовах розвою НЕПу у радянській державі широко практикувалося позасудове покарання. Для забезпечення ефективної професійної діяльності, передусім боротьби з антирадянськими виступами, в розпорядженні ДПУ була добре організована розгалужена потужна мережа агентів та інформаторів, з огляду на це вся суттєва інформація, яка цікавила владу, включаючи приватні розмови, негайно стала відомою спецслужбам [22, с. 211]. Аналогічну мережу активно формували й удосконалювали органи НКВС, міліції, прикордонники тощо. Додамо, що накопичений «безцінний» досвід організації та діяльності агентурно-інформаторських мереж силових органів, а також використання перевірених дієвих оперативних антиповстанських форм та методів збройної боротьби відіграли згодом вирішальну роль у ліквідації антирадянського підпілля ОУН і УПА в західноукраїнських областях.

Висновки. Отже, характерною особливістю радянського права в цей період була специфічна правотворча політика підміни законів відомчими таємними циркулярами. Велика кількість методів, прийомів і напрямів роботи каральних органів визначалася секретними відомчими циркулярами, інструкціями, вказівками тощо, особливо це стосується не лише оперативного-агентурної роботи, зокрема вербування інформаторів, але й позасудової діяльності, контролю над політичними настроями всіх соціальних груп та багатьох інших питань. Причому відомчі нормативно-правові акти видавались наркоматами юстиції та внутрішніх справ, керівниками підрозділів «правоохоронної» системи різних рівнів. Таким чином, відомчі норми були невід'ємною складовою правового регулювання у багатьох сферах суспільного життя і лягли в основу «юриспруденції терору», котра була загалом сформована в Радянській державі саме у 1920-ті рр. і стала основою жорстоких переслідувань багатьох категорій населення та окремих осіб у наступні десятиліття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уголовный Кодекс РСФСР в редакции 1926 года: Текст с постатейно систематизированными материалами / сост. С. С. Аскарханов, А. Н. Иодковский. – М.: Советское законодательство, 1932. – 166 с. – Алф.-предм. указ.: с. 145–166.
2. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года: Текст с постатейными разъяснениями из циркуляров и постановлений Наркомюста и Верховного Суда УССР и определений УКК Верховного Суда УССР (по 1 июля 1927 г.) с сопоставительной таблицей статей УК старой и новой редакции и алфавитно-предметным указателем / сост. И. И. Курицкий и др. – Харьков: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. – 322 с. – Алф.-предм. указ.: с. 259–322.
3. Уголовный кодекс РСФСР от 1 июня 1922 г. [Электронный ресурс]. – М., 1922. – 40 с. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?norm=1241523&subID>.
4. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. – Харьков: Наркомюст, 1922. – 40 с.
5. Кубасов А. Л. Правовое регулирование деятельности ВЧК: революционная законность и политическая целесообразность / Александр Леонидович Кубасов // История государства и права. – 2009. – № 10. – С. 38–40. – Библиогр.: с. 40.
6. Рогожин А. И. Всеукраинская ЧК в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (конспект лекций) / А. И. Рогожин, Л. Н. Маймескулов; Харьковский юридический институт. – Харьков, 1964. – 70 с. – Библиогр. в подстроч. прим.
7. Подкур Р. Створення ВЧК: інтерпретація відомої проблеми / Роман Подкур // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2004. – № 1/2(22/23). – С. 17–33. – Бібліогр.: С. 32–33.
8. Биленко С. В. На бессмертном посту (из истории советской милиции) / Семен Владимирович Биленко. – М.: Всесоюзное общество «Знание», 1969. – 48 с. – Библиогр.: с. 47 и в подстроч. примеч.
9. Советская милиция: история и современность (1917–1987) / [А. П. Косицын, Р. С. Мулукаев, С. В. Биленко и др.] ; под ред. А. В. Власова. – М.: Юрид. лит., 1987. – 336 с. – Библиогр. у подстр. прим.
10. Биленко С. В. Советская милиция России (1917–1920 гг.): учеб. пособ. / Семен Владимирович Биленко. – М., 1976. – 96 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.
11. Кацуба И. В. Эволюция нормативной базы взаимодействия государственных органов охраны общественного порядка и обществественности в советский период развития Российского государства / И. В. Кацуба, М. М. Родионов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2007. – № 3 (35). – С. 48–51. – Библиогр.: с. 51.
12. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы: в 4 т. Т. 1: 1918–1922 гг. / под ред. А. Березовича, В. Данилова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 864 с. – Библиогр.: с. 21–22.
13. Гибов В. В. Организационные формы участия граждан в охране общественного порядка в РСФСР в первые годы советской власти (1917–1925 гг.) / В. В. Гибов, И. В. Кацуба // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2007. – № 4(36). – С. 21–24. – Библиогр.: с. 24.
14. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921) / В. Ф. Верстюк. – К.: Наук. думка, 1992. – 368 с. – Бібліогр.: с. 354–362.
15. Из истории милиции Советской Украины / [Ю. В. Александров, Б. А. Воронин, И. А. Гельфанд, В. А. Кузнецов, Н. Т. Куц, П. П. Михайленко, П. Н. Назаров, В. Ф. Трегубов] ; под ред. П. П. Михайленко ; Министерство охраны общественного порядка Украинской ССР. – К., 1965. – 399 с.: фот. – Библиогр. в подстроч. примеч.
16. Папырин В. В. Концепция «революционной законности» и особенности ее воплощения в политико-правовой жизни советской России в период НЭПа / В. В. Папырин // История государства и права. – 2007. – № 8. – С. 35–36. – Библиогр.: с. 36.
17. Шаповалов И. А. Разработка основных принципов и категорий советского уголовного права в 1917 – середине 1920-х гг. / И. А. Шаповалов // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Сер. юридическая. – 2008. – № 5. – С. 64–71. – Библиогр.: с. 70–71.
18. Камалова Г. Т. Законодательные акты как источник для изучения истории советских правоохранительных органов в годы НЭПа / Галина Тимофеевна Камалова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2008. – № 2. – С. 12–19. – (Сер. «Право», вып. 13). – Библиогр.: с. 19.
19. Мозохин О. Б. Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918–1953): монография / Олег Борисович Мозохин. – М.: Кучково поле, 2006. – 480 с.
20. Окіпнюк В. Державне політичне управління УСРР (1922–1934): історико-юридичний аналіз: монографія / В. Окіпнюк. – К.: НА СБУ, 2002. – 290 с.
21. Вронська Т. Правові основи державного терору проти родин учасників повстанського руху в Західній Україні / Тамара Вронська // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 134–159. – Бібліогр. у підрядк. прим.
22. Марчуков А. В. Украинское национальное движение: УССР. 1920–1930-е годы: цели, методы, результаты / Андрей Владиславович Марчуков ; [отв. ред. В. В. Трепавлов] ; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 599 с. – Библиогр.: С. 573–584.

НАРОДНІ ПЕТИЦІЇ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Недбай В.В.,

д.політ.н., доцент

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Статтю присвячено аналізу історичного та сучасного досвіду організації народних петицій та їх впливу на суспільно-політичне життя. Основну увагу приділено сучасній формі організації народних петицій – інтернет-петиціям та способам їх включення у систему прийняття політичних рішень в провідних зарубіжних країнах.

Ключові слова: народні петиції, інтернет-петиції, громадянське суспільство, політичні рішення.

Недбай В.В. / НАРОДНЫЕ ПЕТИЦИИ В ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ / Черноморский государственный университет им. П. Могила, Украина

Статья посвящена анализу исторического и современного опыта организации народных петиций и их влияния на общественно-политическую жизнь. Основное внимание уделено современной форме организации народных петиций – интернет-петициям и способам их включения в систему принятия политических решений в ведущих зарубежных странах.

Ключевые слова: народные петиции, интернет-петиции, гражданское общество, политические решения.

Nedbay V.V. / FOLK PETITIONS AT POLITICAL-LAW SYSTEM: FOREIGN EXPERIENCE / The P. Mohyla Black Sea State University, Ukraine

The article is devoted to the analysis of historical and modern experience of organization of folk petitions and their influence on social and political life. Basic attention is spared to the modern form of organization of folk petitions – internet-petitions and methods of their plugging in the system of acceptance of political decisions in leading foreign countries.

It is marked that in connection with the folk initiative referendums are mostly remembered. At the same time to own folk initiative and, accordingly, public influence within the framework of referendum it is possible to take the stage of his beginning – initiation only.

Possibility of exposure of folk initiative which shows by itself it is given by a law the determined amount of electors right to offer to parliament or any to accept other representative establishment is constitutionally foreseen in some countries, to change or abolish a constitution, laws or any other normatively-legal act.

For today most developed and involved in social and political life it is possible to count the mechanisms of folk referendums in Switzerland and Iceland, why the small quantity of population of these countries and small territory promotes comparatively.

Development of institute of folk petitions in the modern world associates or with old traditions of direct democracy, or with extraordinary crisis circumstances (economic or political) which compel a population thus to influence on political elites.

It follows to consider Internet-petitions the new, perspective form of organization of influence of folk initiative.

An important role in success of realization of folk initiative in relation to political decisions by means of petitions the observance of formal terms of realization of such influence (placing of petition is on an official site) has not only, and, rather attitude of the system of state administration on a similar dialog.

It is possible most developed and effective to count the systems of organization of presentation and consideration of electronic petitions in Great Britain, USA and Germany. These systems have the serious legislative fixing.

It follows to establish the presence of sufficient grounds for borrowing of experience of incorporation in the state mechanism of internet-petitions in modern Ukraine.

Key words: folk petitions, internet-petitions, civil society, political decisions.

Сучасні політичні процеси характеризуються надзвичайною складністю, причому вони додатково ускладнюються за рахунок все більшого просування у сфері суспільно-політичних рішень громадянського суспільства. Йдеться не про звичні форми політичної участі на кшталт регулярних виборів представницьких органів влади, а про різноманітні громадські течії, що виникають у зв'язку із бажанням громадян здійснювати свій вплив на прийняття політичних рішень ледь не у режимі реального часу. Причому це бажання й реалізується саме за рахунок народної ініціативи. Отже, дедалі більше нагальною проблемою стає правове закріплення різноманітних форм та засобів громадського впливу. З цієї точки зору для сучасної України представляє неабиякий інтерес накопичений досвід провідних країн Заходу.

Проблеми каналізації громадського впливу на політичне життя та можливостей законодавчого закріплення такого впливу досліджувались побічно в багатьох роботах, присвячених аналізу або окремих аспектів політичного впливу, або ж теорії політичного впливу в цілому. Серед авторів, що досліджували вказану проблематику, можна назвати як класиків політичної думки – М. Вебер, Т. Парсонс, Х. Арент та ін., так і сучасних зарубіжних та вітчизняних вчених – Дж. Пфедфер, Д. С. Виговський, Г. О. Осика, Т. В. Джига, В. В. Петренко, О. М. Шерман, Ю. В. Карпець та ін.

Серед найбільш популярних сучасних форм громадського впливу прийняття політичних рішень, на нашу думку, заслуговує на увагу інститут народних петицій. Саме розгляд його різноманітних інтерпретацій у суспільно-політичному дискурсі різних країн і є метою статті.

Можливості прояву народної ініціативи з давніх часів турбували мислителів, а ступінь їх використання в урядованні прямо чи опосередковано пов'язувався з рівнем демократичності управління в державі.

Найчастіше у зв'язку із народною ініціативою як особливим чинником політичного впливу згадуються референдуми. Водночас слід зазначити, що референдум у своєму цілісному вигляді є, скоріше, вираженням народної влади (чи такої влади, яка видає себе за народну). Водночас до власне народної ініціативи в рамках референдуму слід віднести лише стадію його початку – власне ініціювання.

В деяких країнах конституційно передбачено можливість виявлення народної ініціативи, яка являє собою надане законом певній кількості виборців право запропонувати парламенту чи будь-якій іншій представницькій установі прийняти, змінити або відмінити конституцію, закони чи будь-який інший нормативно-правовий акт. Така можливість була надана громадянам Швейцарії за конституцією 1874 року, Іспанії та Австрії за конституціями 1920 року. В сучасній Україні не існує подібного законодавчо закрі-

пленого права у громадян, але, з іншого боку, недавні події «Захопи Волл-стріт» у США, масові протести у Франції, Іспанії, Греції, Туреччині та на Кіпрі свідчать про те, що законодавчого закріплення процедур тиску на владу не вистачає й у країнах з більш розвинутою демократією.

Згідно висловленого вище, дією більш близькою до впливу за допомогою саме народної ініціативи є підготовка, складання та доведення до влади народних петицій.

Взагалі народні петиції – відносно молодий вид політичного впливу. Вірогідно, вперше масовий збір підписів під петицією відбувся у Великобританії у 1838 році, коли нещодавно утворена Лондонська спілка робітників підготувала програму політичних перетворень у вигляді законопроекту «Народна хартія» та організувала збір підписів під петицією із текстом хартії. Збір підписів проходив на мітингах, які проводились під гаслом «Захист інтересів народу має бути ввірено самому народу!», на фабриках, у робітничих будинках і в 1839 році до парламенту було подано петицію з підписами понад 1,2 млн. осіб. Другу петицію чартистів (від «charter» – хартія) із 3,3 мільйонами підписів було подано в 1842 році, а останню петицію в 1848-му. Враховуючи, що усе населення Великобританії складало близько 15 млн осіб, цифри підписів виглядають вражаюче. Однак петиції чартистів були відхилені парламентом, а до чартистів було застосовано репресії. Водночас слід констатувати, що п'ять із шести головних політичних вимог чартистів були реалізовані Британським парламентом протягом кількох наступних десятиліть. Отже, маємо справу із справжньою ситуацією віддаленого народного впливу, коли, незважаючи на відхилення прямих вимог, вони були втілені в життя згодом.

Важливо відмітити, що далеко не останню роль відіграло й чітке формулювання вимог чартистів:

1. Загальне виборче право для чоловіків, які досягли 21 року.
2. Рівність виборчих округів.
3. Таємне голосування.
4. Скасування майнового цензу для кандидатів.
5. Виплата платні членам парламенту.
6. Щорічне переобрання парламенту.

Отже, навіть на початку запровадження народних петицій чіткість формулювання вимог була важливим чинником.

На сьогодні найбільш розвинутими та задіяними у суспільно-політичному житті можна вважати механізми народних референдумів у Швейцарії та Ісландії, чому сприяє, як вже вказувалося, порівняно невелика чисельність населення цих країн та невелика територія. В обох країнах підписання петицій має форму збору підписів під листами на підтримку проведення референдумів і, відповідно, завершується всенародними референдумами, які проводяться у вигляді прямого голосування [3].

У Швейцарії не існує законодавчо закріпленого механізму саме народних петицій, але з 1874 року конституційно закріплений інститут референдумів. Усі закони, прийняті Парламентом, можуть бути затверджені або відхилені на факультативному референдумі. Його проведення стає обов'язковим, коли у підтримку за його проведення буде зібрано 50 тис. підписів в 100-денний термін. Прийняті Парламентом зміни Конституції або рішення про вступ до міжнародних організацій потребують підтвердження на обов'язковому всенародному референдумі. На практиці референдуми з різних питань проводяться у Швейцарії кілька разів на рік. Наприклад, швейцарські профспілки регулярно збирають підписи під проектами законів щодо прискорення виходу на пенсію та збільшення щорічних відпусток. Щоправда, наявність початкових підписів, достатніх для призначення референдуму, не означає автоматичної перемоги цієї пропозиції на самому референдумі: в 2008 році швейцарці на референдумі не підтримали скорочення віку виходу на пенсію (це вже в

шосте за останні сто років), а в 2012 році 65% швейцарців також не підтримали пропозицію щодо збільшення відпустки з чотирьох до шести тижнів на рік [3].

Подібна ситуація спостерігається й у Ісландії, яка не може похвастатись давньою історією референдумів, але, завдяки малим території та кількості виборців після світової економічної кризи інститут петицій як засіб впливу на державну владу набув там значної популярності: після фактичного державного банкрутства у 2008 році, найбільший банк Ісландії Icesave залишився банкрутом, який був винний величезні суми іноземним кредиторам. Державна влада обіцяла розрахуватися за його борги перед іноземними вкладниками (фактично, грошима платників податків) і саме тоді населення розпочало збір підписів під петицією про відмову сплачувати за борги банку з державного бюджету. Характерно, що майже чверть населення країни підписалась під цією петицією і після довгих затримок, які намагався створити уряд країни, у 2010 році було проведено референдум щодо питання виплат іноземним кредиторам, на якому понад 90% висловились проти таких виплат [3]. Під тиском Великобританії та Нідерландів уряд Ісландії спробував проігнорувати результати референдуму, у відповідь на що було зібрано петиції під вимогою провести повторний референдум, який було проведено і який підтвердив результати попереднього.

У цьому зв'язку доречно пригадати досвід сучасного Єгипту, в якому в травні-червні 2013 року було зібрано неймовірну кількість підписів під петицією про відставку Президента країни Мухаммеда Мурсі та проведення позачергових президентських виборів – понад 22 млн. підписів, що складає майже чверть усього населення країни [2]. Підписи було зібрано за ініціативою кількох ліберально налаштованих єгиптян під час акції під назвою «Тамаруд» (арабською – «повстання») силами близько 6 тис. волонтерів, які майже по усій країні пропонували перехожим підписатися під петицією. На меті акції було зібрання 15 млн. підписів, що на кілька мільйонів перебільшувало кількість голосів виборців, відданих на підтримку Мухаммеда Мурсі на виборах 2012 року [2]. Активісти збирались спрямувати петицію у вищі судові інстанції країни, але до цього так і не дійшло: петицію підтримала єгипетська опозиція, а згодом і збройні сили країни, що фактично призвело до зміщення Президента Єгипту з посади.

Характерно, що прибічники діючого президента також оголосили збір підписів під петицією про його підтримку та заявляли наприкінці червня 2013 року про те, що вже збрали 10 млн. підписів. Але ця петиція не мала політичних наслідків.

Отже, розвиток інституту народних петицій в сучасному світі пов'язується або з давніми традиціями прямої демократії, або ж із надзвичайними кризовими обставинами (економічними чи політичними), які примушують населення таким чином впливати на політичні еліти.

Новою, перспективною формою організації впливу народної ініціативи можна вважати Інтернет-петиції.

Чи не найпершою країною, де було запроваджено механізм Інтернет-петицій, спочатку на регіональному рівні, стала Великобританія. У 1999 році щойно відновлений парламент Шотландії дав старт порталу «E-petitioner» [9], на якому майже вперше в світі можна було надіслати через електронну форму свою пропозицію депутатам.

Цікаво, що ідею першої петиції для цього порталу надала саме громадська організація – Всесвітній фонд дикої природи, який запропонував створити національний парк на кількох прибережних територіях. Ця петиція збирала голоси під гаслом «Наше море заслуговує голосування».

Трохи згодом, у 2006 році, механізм Інтернет-петицій з досить лояльними правилами було запроваджено на загальнодержавному рівні Великобританії. Але вже в перші місяці уряду довелось стикатися з досить різноманітними петиціями, на які, згідно прийнятих правил, треба було ре-

агувати. Наприклад, автори петицій примусили прем'єр-міністра Г. Брауна принести вибачення за те, що майже 60 років тому відомого математика А. Тьюрінга було засуджено до лікування від гомосексуалізму. Інші автори петицій кілька разів намагалися домогтися відставки прем'єр-міністра та виступали проти запланованих урядом реформ. Невдовзі британський уряд вимушений був закрити портал петицій. В 2011 році уряд Великобританії відкрив новий урядовий портал петицій з більш логічно і детально прописаними правилами подання петицій, їх підтримання громадянами та реагування влади на них [3]. Якщо Інтернет-петиція після її оприлюднення отримає підтримку більше 100 тис. осіб, вона має бути винесена на слухання Парламенту, де вона або буде втілена в певні законодавчі кроки, або ж буде відхилена [8].

Серед найбільш відомих до сьогодні успішних онлайн-петицій слід пригадати наступні. Найбільш відомою була вимога, підтримана більше ніж 2 млн. осіб, щодо відхилення законопроекту про запровадження плати за користування автомобільними дорогами. Парламент, йдучи назустріч такому широкому громадському протесту, відхилив відповідний урядовий законопроект. Успішною стала й петиція із закликом до виходу із Євросоюзу. Причому в даному випадку Парламент відхилив петицію, але прем'єр-міністр Д. Кемерон встиг пообіцяти провести референдум з цього питання [3].

Слід зазначити, що деталізація правил складання, подання та подальшої підтримки петицій не позбавила Парламент Великобританії від не зовсім важливих проблем, які він вимушений розглядати згідно прийнятих «правил гри». Так, значного розголосу та відповідної шестикратної підтримки громадянами – понад 600 тис. осіб – отримала пропозиція 12-річного хлопчика, який просив дозволити продаж індійських слонів в зоомагазинах. Парламент був вимушений провести відповідні слухання та офіційно відхилити пропозицію, запровадивши заборону продажу слонів у британських магазинах.

У Німеччині сторінка для розміщення онлайн-петицій була створена на сайті бундестагу у 2011 році. Право подання петицій до бундестагу закріплено в конституції Німеччини: «Кожен може подати в письмовій формі особисту чи колективну скаргу у відповідні державні органи та представникам волевиявлення народу» – записано в 17 ст. Основного Закону Німеччини. З 2005 року звернення можна відправляти через Інтернет [1]. Отже, згідно Конституції, громадяни мають право на подання індивідуальних та колективних петицій, а запровадження спеціальної Інтернет-сторінки на сайті бундестагу започаткувало справжній процес подання Інтернет-петицій [6]. Це процес виглядає наступним чином: спеціальна петиційна комісія при бундестазі аналізує петицію за формальними ознаками та вирішує, чи слід її опублікувати на сайті бундестагу. Якщо після публікації під петицією підпишуться більше 50 тис. осіб, петиція має бути розглянута на відкритому засіданні петиційної комісії бундестагу у присутності її ініціаторів [1]. Оскільки до складу комісії входять депутати федерального парламенту, слід визнати, що комісія має досить широкі повноваження. Наприклад, вона може викликати на своє засідання міністрів федерального уряду, якщо до них виникнуть питання. Водночас у результаті розгляду петиції комісія не приймає остаточного рішення. Комісія лише може переправити пропозиції, що містяться в петиції, на розгляд бундестагу разом зі своїми коментарями та рекомендаціями.

Так само, як у Великобританії, на сайті бундестагу реєструються найрізноманітніші петиції. Наприклад, вже пропонувалося заборонити зоопарки в Німеччині та продаж деяких видів чаю. Водночас, є приклади й соціально значущих петицій, які мали позитивний результат: у 2011 році було подано і позитивно розглянуто петицію щодо видачі довготермінового дозволу на перебування в Німеччині циганам, які були піддані дискримінації [1].

Лише у 2011 році до бундестагу було подано понад 15 тис. петицій. Водночас вже помічено, що даний механізм впливу має певні обмеження за масштабом можливих змін: за допомогою петиції досягти відміни одного-двох непопулярних рішень уряду можливо, а примусити бундестаг відмінити чи, навпаки, прийняти певний закон вкрай складно [1].

Характерно, що не завжди платформа сайту бундестагу є єдиною можливістю для просування політично значущих онлайн-петицій. Влітку 2012 року депутати нижньої палати німецького парламенту прийняли законопроект про особисті дані. Остаточне затвердження цього законопроекту дозволило б державним службам продавати особисті дані громадян приватним фірмам з метою розповсюдження реклами або стягнення боргів. Причому голосування відбувалось одночасно із проведенням трансляції півфінального матчу Євро-2012 Німеччина-Італія, тобто за сесійними подіями майже ніхто не спостерігав. Але вже за кілька днів обурення суспільства досягло такого напруження, що ще за кілька днів було зібрано 120 тис. підписів під петицією проти даного законопроекту. Причому петиція була оприлюднена не на офіційному сайті бундестагу (за формальними ознаками її вже було запізно там розмішувати, тому у її оприлюдненні було відмовлено), а на незалежному порталі громадянської дії Campact.de [5]. В результаті настільки явно вираженого впливу громадян у вересні 2012 року депутати верхньої палати німецького парламенту відхилили законопроект про особисті дані [3].

Як бачимо, певну роль в успішності реалізації народної ініціативи відносно політичних рішень за допомогою петицій має не лише дотримання формальних умов здійснення такого впливу (розміщення петиції на офіційному сайті), а, скоріше, настроєність системи державного управління на подібний діалог.

У США народні петиції до останнього часу використовувались зрідка. Водночас випадки їх використання завжди торкались певних «гучних» проблем. Наприклад у 2003 році в Каліфорнії було зібрано понад 1,5 млн. голосів на підтримку вимоги про відсторонення губернатора у зв'язку із втраченою довірою жителів штату.

В США у 2011 році було запроваджено сайт «We the People», на якому громадяни можуть розмішувати петиції та організувати збір підписів під ними. Важливим уявляється те, що розмішувати власні петиції можуть не лише громадяни США. Згідно початкових умов, кожне прохання, яке набрало понад 5 тис. підписів протягом 30 днів, мало отримати офіційну обґрунтовану відповідь Адміністрації Президента США. Внаслідок вкрай швидкого набрання популярності таких запитань та їх масової підтримки, вже в жовтні 2011 року граничну кількість підписів було підвищено до 25 тис. [7].

Цікаво, що після поступового дещо повільного зростання користувачів та підписантів цього сервісу до кінця 2012 року (з приблизно 250 тис. осіб до 3 млн. осіб) виник вибухоподібний сплеск активності на цьому сайті, що призвело до реєстрації майже 5,5 млн. осіб до середини січня 2013 року та до зростання загальної кількості поданих підписів понад 9 млн. За два останні місяці 2012 року на сайті було зареєстровано для підписання понад 70 тис. петицій [7]. На думку М. Гарбера, саме внаслідок такого кількісного зростання, на початку 2013 року необхідну для офіційного реагування кількість підписів було збільшено до 100 тис. (зібраних все також протягом 30 днів) [7].

Серед майже 200 тис. петицій, що були зареєстровані на сайті з початку його заснування переважало більшість не отримала потрібної кількості підписів, а багато з тих, що були підтримані, представляли собою скоріше дотепні розіграші. Наприклад, на початку 2013 року з'явилась та була «із запасом» підтримана пропозиція щодо будівництва «Зірки смерті», на що Адміністрація прийшлося надати відповідь про те, що це є не зовсім виправданим

витрачання грошей в умовах спроб уряду зменшити дефіцит бюджету. Крім того, у відповіді було вказано, що «адміністрація Президента не підтримує ідею знищення планет» [7]. Саме цим Білий дім й пояснив в завуальованій формі збільшення кількості необхідних підписів: «вникла добра проблема», яка стала результатом того, що популярність сайту петицій «перевищила найсміливіші очікування» і підвищення бар'єру здійснене «зайнятими людьми, для того, ... щоб вони могли й надалі приділяти найбільш популярним ідеям стільки часу, скільки вони заслуговують» [7]. На думку М. Гарбера, з одного боку, подібна ініціатива уряду є абсурдною в плані тих заяв на кшталт «Зірки смерті», які заповнили сайт і, відзначимо від себе, отримали масову підтримку, з іншого боку, така можливість реалізації впливу на владу є важливим кроком до прямого характеру взаємовідносин між громадянами та державною владою [7].

Крім дотепних, на сайті були підтримані й украй важливі петиції щодо визнання екстремістською та закриття баптистської церкви Уестборо, щодо ветування законопроекту SOPA відносно боротьби з піратством у мережі Інтернет, щодо посилення заходів контролю над комерційними фірмами із розведення собак тощо. На подібні петиції населення також отримало відповіді Білого дому, причому із подальшим втіленням їх у законодавство та суспільно-політичну практику [10].

Фінляндія запозичила систему електронних підписів у Німеччини. Сервіс збору петицій, який було названо

сервісом «збору ідей», було розміщено на сайті фінського Міністерства державної служби [4]. Там також встановлено ценз у 50 тис. підписів, які можна збирати протягом терміну, який вказав автор петиції, але не довше 6 місяців. Голосувати можна не лише за, але й проти ідеї петиції. Відповідно, поруч із текстом петиції наводиться кругова діаграма, яка різними кольорами відображає розподіл голосів «за»/«проти». Цікаво, що авторизуватися на сервісі можна навіть через Фейсбук, що значно спрощує реєстрацію. Причому, на відміну від решти розглянутих країн електронні петиції, які набрали необхідну кількість підписів, автоматично стають законопроектами, які Парламент Фінляндії зобов'язаний розглядати у пріоритетному порядку.

Водночас слід констатувати, що у Фінляндії електронні петиції поки що є зібранням дотепних пропозицій на кшталт оголошення Дня рушника державним святом, або щодо оренди в'язниць в Росії для фінських злочинців чи щодо введення англійської мови другою державною. Відповідно й набирають такі підписи лише до кілька десятків голосів.

Отже, найбільш розвинутими та результативними можна вважати системи організації подання та розгляду електронних петицій у Великобританії, США та Німеччині.

Слід констатувати наявність достатніх підстав для запозичення досвіду інкорпорації у державний механізм інтернет-петицій у сучасній Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Насколько эффективны онлайн-петиции в Германии / Марк фон Люпке, Ольга Капустина // Deutsche Welle. – 29.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dw.de/p/17RUL>
2. Оппозиция Египта : петиция против Мурси собрала 22 миллиона подписей // Коммерсантъ.ru. – 29.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kommersant.ru/news/2223430>
3. Шепелин И. Как работают петиции в разных странах / Илья Шепелин // Салідарнаць. – 10.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazetaby.com/cont/art.php?sn_nid=53579
4. Avoin Ministerio [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.avoinministerio.fi/ideat>
5. Demokratie in action [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.campact.de/>
6. Deutscher Bundestag : Petitionen [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://epetitionen.bundestag.de>
7. Garber M. The White House Petition Site Is a Joke (and Also the Future of Democracy) / Megan Garber // The Atlantic. – 2013. – Jan 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2013/01/the-white-house-petition-site-is-a-joke-and-also-the-future-of-democracy/267238/>
8. HMGovernment [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epetitions.direct.gov.uk/>
9. The Scottish Parliament : Petitions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scottish.parliament.uk/gettinginvolved/petitions/>
10. We the People: your voice in our government [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://petitions.whitehouse.gov/>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ЗАГРОЗА СТАБІЛЬНИМ СУСПІЛЬНИМ ВІДНОСИНАМ

Шапенко Л.О.,

асистент кафедри теорії та історії держави і права

Юридичний інститут Національного авіаційного університету

Степанківська Н.А.,

студентка

Юридичний інститут Національного авіаційного університету

Авторами статті на основі аналізу існуючих точок зору щодо окремих аспектів зловживання правом розкрито основні загально-теоретичні характеристики категорії «зловживання правом», проведено дослідження поведінки суб'єкта у формі зловживання в загальноправовому контексті та визначено її сутність, запропоновано механізм кваліфікації дій суб'єкта, які мають водночас правомірну і протиправну специфіку, а також визначене місце зловживання правом в системі правової поведінки.

Ключові слова: суспільні відносини, правосвідомість громадянського суспільства, зловживання правом, норми права, неправомірні поведінка, відповідальність.

Шапенко Л.А., Степанковская Н. А. / ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ПРАВОМ КАК УГРОЗА СТАБИЛЬНЫМ ОБЩЕСТВЕННЫМ ОТНОШЕНИЯМ / Юридический институт Национального авиационного университета, Украина

Авторами статьи на основании анализа существующих точек зрения по отдельным аспектам злоупотребления правом раскрыты основные общетеоретические характеристики категории «злоупотребление правом», проведено исследование поведения субъекта в форме злоупотребления в общеправовом контексте и определена его сущность, предложен механизм квалификации действий субъекта, который имеет одновременно правомерную и противоправную специфику, а также определено место злоупотребления правом в системе правового поведения.

Ключевые слова: общественные отношения, правосознание гражданского общества, злоупотребление правом, нормы права, неправомерное поведение, ответственность.

Shapenko L.A., Stepankovskaya N. A. / ABUSE OF RIGHT AS A THREAT TO STABLE SOCIAL RELATIONS / Law Institute of the National Aviation University, Ukraine

The authors based on an analysis of existing points of view on certain aspects of abuse of solved based on general theoretical characteristics of the category of «abuse of right», studies the behavior of the subject in the form of abuse in the context of common law and defined its essence, the mechanism of qualification of the subject, which are both lawful and unlawful specifics and definite place in the system of abuse of legal behavior.

Abuse of the right to be seen, on the one hand – a special kind of misconduct (other than offenses), during which the subject of legal relations realizing their rights and obligations within the established law causes harm to other entities acting in this formally justified, on the other hand – an act that contains all the elements of the legal structure of specific crimes, offenses, misdemeanors etc., and thus acts as a specific type of offense.

The question of the admissibility of the existence of the category of «abuse of right», the study of different degrees of importance and general-legal evidence of abuse, their relationship and relationship skills in the mechanism revealed the essence of abuse of the law as an institution that goes to the common level, while continuing to bear in a separate specific features specific to the different legal systems and regimes, as well as to determine the place of this phenomenon validity of the legal system behavior. Established research essential common features are collectively defined legal structure that serves the sole basis of qualification acts as an entity abuse of the law.

Thus, legal abuse – a special kind of misconduct, in which the subject of legal relations, exercising their legal rights and responsibilities within the statutory intentionally (in some cases – inadvertently) causes harm to other entities acting thus formally justified.

Key words: public relations, awareness of civil society, abuse of rights, rule of law, misconduct, responsibility.

Реформування усіх сторін життя суспільства, в якому відбуваються інтенсивні якісні перетворення, пов'язані зі зміною характеру відносин суспільства і держави, зміною відношення до права та його можливостей. Одним із правових феноменів, що створює перешкоди до злагодженого функціонування правової системи, є категорія зловживання правом.

Актуальною та спірною на сьогодні залишається проблема зловживання правом, адже невизначеність цього явища у законодавстві та наявність протилежних поглядів науковців на вказану проблематику вкрай ускладнюють виявлення шляхів попередження та уникнення подібних дій у суспільстві. Зловживання правом у сучасному світі є величезною проблемою, яка ставить під загрозу існування самого права як регулятора суспільних відносин.

Питанням сутності та кваліфікації зловживання правом присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: Агарков М. М., Бару М. І., Іоффе О. С., Горбась Д. В., Грібанов В. П., Зайцева С. Г., Каложний Р. А., Кірсев Р. В., Курбатов А. Я., Малєїн Н. С., Маліновський О. О., Муранов А. І., Полянський Т. Т., Покровський Й. О., Поротікова О. А., Резнікова В. В., Рясенцев В. А. та інші.

Незважаючи на те, що проблема зловживання правом досліджувалася ще з часів римського права, інститут зловживання правом є відносно новим у законодавстві Укра-

їни та недостатньо розробленим в сучасній юридичній науці, тому важливим залишається проведення аналізу існуючих точок зору щодо окремих аспектів зловживання правом та вироблення на їх основі нових загально-теоретичних характеристик давно відомим юридичним категоріям; дослідження поведінки суб'єкта у формі зловживання в загальноправовому контексті і визначення її сутності; вдосконалення механізму кваліфікації дій суб'єкта, які мають водночас правомірну і протиправну специфіку; визначення місця зловживання правом в системі правової поведінки.

Методологічну основу даної статті складають як загальнонаукові, так і спеціально-наукові методи пізнання. Зокрема, методи аналізу, синтезу, порівняння, аналогії, тлумачення, а також критичний метод, що дозволив поновому розглянути вже усталені в юриспруденції явища. При визначенні сутності зловживання правом в статті було враховано наукові дослідження з цього питання фахівців різних галузей права, положення чинного законодавства, досвід правозастосування, наукові праці з питань, які суміжно пов'язані з досліджуваною тематикою та інші науково-практичні аспекти.

Проблема зловживання правом, як і проблема кваліфікації поведінки є однією з найбільш актуальних не лише в

епоху сучасності і не тільки в нашій державі. Дані питання розглядалися ще першими римськими юристами. Незважаючи на те, що римське право не оперувало безпосередньо терміном «зловживання правом» і цей термін не був закріплений безпосередньо в його нормах, слід визнати, що своїм виникненням досліджувана правова категорія зобов'язана, перш за все, римському праву. Причому вже тоді можна було помітити досить велику різноманітність прикладів зловживань.

Як відзначають дослідники римського права, спочатку діяв принцип «*qui jure suo utitur, nemini facit iniuriam*» (з лат. «хто здійснює своє право, той не утискає прав інших») [1, с. 113]. Але існували випадки, коли здійснення особою належного їй права супроводжувалось умисним завданням шкоди правам та інтересам інших осіб, тоді з'являється поняття «зловживання правом».

Вирішення питання про допустимість існування поняття відкриває шлях до основної проблеми досліджуваної теми – сутності категорії «зловживання правом». Під сутністю зазвичай розуміють те, що є основним, тобто внутрішнім змістом. Враховуючи, що в науці не вироблено єдиних правил визначення структурних елементів сутності певного явища, то в контексті даної роботи цим «основним» є поняття або ж визначення (дефініція) та ознаки зловживання правом, які й дозволяють розкрити його внутрішній зміст.

Історично склалося так, що проблема сутності зловживання правом складається з двох взаємозалежних частин, які як відзначає Маліновський О. О. є водночас самостійними [2, с. 11]. Перша частина проблеми – це зловживання громадянами своїми суб'єктивними правами. Друга частина проблеми стосується зловживання владою, тобто тими правами і обов'язками, якими у відповідності з чинним законодавством наділені посадові особи для реалізації завдань і функцій держави. Вирішення питання про можливість застосування категорії «зловживання правом» у загальноправовому вимірі потребує різностороннього аналізу. Усі дослідники поняття «зловживання правом», прагнучи віднайти якомога точнішу дефініцію, зверталися лише до етимології слова «зловживання» (використання на зло), але забували про ще одне слово – «правом», що становить предмет зловживання. Як вбачається, таке принципове нехтування предметом зловживання у інтерпретації «зловживання правом» є однією із основних причин, що призвели до існування великої кількості різних за змістом дефініцій та унеможливили з'ясування місця цього інституту в системі права. Тому закономірно виникає уточнююче запитання. Про межі якого саме права йде мова? Оскільки «право» є категорією багатоаспектною, то й дане дослідження матиме декілька критеріїв.

По-перше, дії суб'єкта, який зловживає правом здійснюються у межах об'єктивного права, бо інакше зловживання правом можна було б розглядати лише як певний плеоназм (словесну зайвисть). В основу ж розуміння зловживання правом безперечно ставиться суб'єктивне право. Але не слід забувати, що міра поведінки та її межі встановлюються і гарантуються нормами права. Це свідчить про те, що поряд із зловживанням суб'єктивним правом, що становить змістовний аспект зловживання, відбувається зловживання об'єктивним правом (певними правовими нормами), що становить формальний аспект зловживання і тим самим збільшує суспільну небезпечність та шкідливість цього явища.

По-друге, відповідна поведінка суб'єкта здійснюється в межах правових відносин, під якими розуміють певний соціальний зв'язок, що існує на основі правових норм між учасниками, які наділені суб'єктивними правами і юридичними обов'язками. При чому в теорії права наведене розуміння правових відносин не має конкретно-галузевого забарвлення, а, отже, і публічно-правові, і приватно-правові відносини наділяються юридичним змістом

(суб'єктивними юридичними правами і обов'язками). Це означає, що суб'єктивне право належить суб'єктам як приватного, так і публічного права.

По-третє, використовуючи галузевий критерій та історичний метод, слід визнати, що інститут зловживання правом більш близький приватно-правовим галузям. Це пов'язано не лише з особливостями його еволюції (дослідження переважно цивілістами), але й наявністю великого масиву диспозитивних норм, які надають суб'єктові певну свободу у реалізації свого суб'єктивного права, що й створює передумови до зловживань.

По-четверте, відомо багато прикладів, коли певний суто галузевий інститут отримує загальноправове і, навіть, загальнонаукове значення, або коли інститут приватного права стає об'єктом дослідження у публічному праві, чи навпаки. Позитивно існує та діє право є однорідним та цілісним явищем, а поділ його на певні частини слід розглядати через призму збалансування і взаємовпливу приватного і публічного характеру права. Крім того, не слід забувати, що коло суб'єктивних прав і юридичних обов'язків може встановлюватися в рамках однієї галузі права, а відповідальність за шкоду завдану внаслідок зловживання – іншою галуззю права. Використання спеціалізованого понятійно-категоріального апарату лише обмежить простір для проведення досліджень.

Зловживання правом вже давно вийшло за межі певної норми або галузі права, оскільки це явище пронизує все життя сучасного суспільства, починаючи від недобросовісної реклами і закінчуючи зловживанням владою. Але попри довгу історію наукових досліджень у сфері зловживання правом юридичні наука і практика досі не виробили остаточного розуміння цього антисоціального явища. При аналізі поглядів різних науковців виділяють декілька основних підходів до визначення цього поняття. Отож, зловживання правом розглядають як:

- форму здійснення права всупереч його призначенню, цілям, соціальній функції чи інтересам інших суб'єктів, за допомогою якої спричиняється шкода іншим учасникам суспільних відносин [2, с. 56];

- реалізацію наданих повноважень з порушенням встановлених законом меж, внаслідок чого спричиняється шкода іншим учасникам суспільних відносин [3];

- правомірне діяння, яке зовні спирається на суб'єктивне право і формально не суперечить об'єктивному праву, поєднане із заподіянням шкоди іншим суб'єктам права чи створенням загрози її заподіяння [4, с. 24-26; 5, с. 118; 6, с. 17];

- специфічне правопорушення, під час якого особа, здійснюючи надане їй державою право, використовує такі способи та форми його реалізації, які завдають шкоду іншим суб'єктам права, і ця шкода є набагато більшою, ніж блага, здобуті особою внаслідок такого здійснення свого права [7, с. 16];

- особливий тип правопорушення, що вчинюється вповноваженою особою при здійсненні нею належного їй права, пов'язане з використанням недозволених конкретних форм в рамках дозволеного їй загального типу поведінки [1, с. 142; 8, с. 47; 9, с. 167].

Вказані підходи акцентують увагу на тому або іншому аспекті розглядуваного поняття (призначенні права, завданій шкоді, умислі тощо) і для того, щоб запропонувати найбільш точне уявлення про зловживання правом необхідно дослідити його істотні ознаки. Першою сутнісною та загальною ознакою виступає наявність суб'єктивного права, що складає предмет зловживання, тобто те знаряддя, при використанні якого настають відповідні правові наслідки (порушення інтересів інших осіб, використання права всупереч призначенню тощо). Загальновідомо, що суб'єктивне право – це міра (вид) можливої поведінки учасників правових відносин, визначена і гарантована юридично. І вже із тлумачення терміну «зловживання»

впливає, що поняття зловживання правом може бути використано лише тоді, коли уповноважений суб'єкт володіє певним суб'єктивним правом. У випадках, коли особа здійснює які-небудь дії, не засновані на суб'єктивному праві, говорити про зловживання правом неможливо.

Отже, без предмета зловживання саме зловживання неможливе. Водночас, зловживання правом нерозривно пов'язане зі здійсненням права (або виконанням обов'язку – якщо має місце зловживання обов'язками). Якщо суб'єкт ніяким чином не здійснює належне йому суб'єктивне право, тобто не вчиняє жодних дій по використанню тих можливостей, які в цьому праві закладені, то ні про яке зловживання цим правом не може бути й мови. Якщо суб'єкт не виконує або неналежно виконує свої обов'язки мова може йти про правопорушення, але не про зловживання.

Законодавство визначає межі реалізації предмета зловживання по-різному. Це можуть бути межі, які визначаються способом чи засобом реалізації, часові, суб'єктні чи територіальні межі тощо. Саме з цими межами багато вчених пов'язують зловживання правом. Але ніхто з них так і не наводить прикладу зловживання, який би ґрунтувався на тому, що суб'єкт діє поза запропонованими межами. І такий приклад віднайти неможливо, оскільки всіляке порушення зазначених меж є звичайним порушенням закону, за яке настає передбачена законом відповідальність. Отже, другою істотною загальною ознакою зловживань є здійснення законного суб'єктивного права чи використання юридичного обов'язку в межах, передбачених законом.

Враховуючи такі особливості зловживань можна констатувати, що порушення меж призначення суб'єктивного права і юридичного обов'язку при їх реалізації можна виявити лише за фактичними результатами діяння, тобто за ознакою заподіяння «зла». Адже в буквальному розумінні зловживання правом означає спричинення зла за допомогою права, або іншими словами – використання права на зло [10, с. 41]. Нормативного визначення «зла» в даний час не існує, що свідчить про необхідність здійснення змістовної конкретизації цього поняття та тлумачення категорії «зла» з метою визначення об'єкту, якому воно заподіюється.

Питання про те, чи можливо використати право заради зла, вже не є дискусійним, оскільки такі випадки підтверджуються як теоретично, так і практично (в тому числі у формі зловживання). Водночас, особа, що реалізує свої лихі задуми, може і не досягнути поставленої мети. В такому випадку зловживання буде відсутнє у зв'язку з тим, що юридична відповідальність не може наставати лише за певні «злі» наміри чи прагнення. Таким чином, поряд із суспільною небезпечністю (шкідливістю) зловживання у формі заподіяння шкоди (збитків) при інтерпретації слів «використання на зло» обов'язковою ознакою виступає також наявність вини.

Вчені наголошують, що при зловживанні має місце порушення правових принципів, які покликані спрямовувати поведінку суб'єкта в межах певного призначення наданих йому можливостей [2, с. 59-63; 11, с. 18]. Законодавство, яке наскрізь пронизане правовими принципами (в т. ч. і принципом недопустимості зловживання правом), містить норми, які встановлюють загальні юридичні обов'язки (наприклад, ст.ст. 13 і 23 Конституції України, ст. 13 ЦК України тощо). Отже, законодавство забороняє користуватися наданими правами і обов'язками на шкоду правам і свободам інших осіб. Тому саме невиконання даного обов'язку у процесі реалізації предмета зловживання слід розглядати як зловживання правом. Це означає, що протиправною слід вважати не лише поведінку, яка порушує конкретні норми права, але і поведінку, яка суперечить правовим принципам даної правової системи, галузі або інституту права.

Як обов'язкову ознаку зловживання правом у науці виділяють також реалізацію предмета зловживання всупе-

реч його призначенню. Реалізація предмета зловживання дійсно здійснюється у певний спосіб, з використанням певних засобів тощо, але в кінцевому рахунку переслідує досягнення дозволеної законом мети. Таким чином зміст предмета зловживання пронизаний його призначенням.

Досі недостатньо дослідженими залишаються низка питань, серед яких і питання про місце зловживань в системі правової поведінки. Як би не прагнули дослідники цього питання віднайти єдину правильну і однозначну відповідь, все ж нікому так і не вдалося створити правильне та більш-менш точне уявлення про зловживання як вид правової поведінки. Одні вчені називали зловживання видом правомірної поведінки, інші – правопорушенням; самостійним видом правової поведінки; видом неправової поведінки. До вирішення цього питання необхідно підходити комплексно, оскільки категорія зловживання перебуває на межі морального та антиморального, правового та неправового, у праві ж вона використовується різними галузями з різними прийомами правового регулювання.

Враховуючи те, що обов'язковими ознаками зловживань незалежно від їх галузевого забарвлення виступає заподіяння шкоди та порушення (як мінімум) загальноправових чи галузевих принципів, необхідно говорити про зловживання лише в системі неправомірної поведінки. В той же час під неправомірною поведінкою зазвичай розуміють правопорушення, що характеризуються наявністю визначеного законодавством певного складу.

Отже, зловживання правами (обов'язками) слід розглядати, з одного боку, як особливий вид неправомірної поведінки (відмінний від правопорушень), під час якої суб'єкт правових відносин (зловживач), реалізуючи свої законні права та обов'язки в межах встановлених законом, заподіює шкоду іншим суб'єктам, діючи при цьому формально правомірно, з іншого боку, – діяння, яке містить усі елементи юридичного складу конкретних злочинів, деліктів, проступків тощо, а значить виступає конкретним видом правопорушення.

Вирішення питання про допустимість існування категорії «зловживання правом», дослідження різних за значимістю та ступенем загальності юридичних ознак зловживань, їх співвідношення та взаємозв'язок в механізмі кваліфікації дозволили встановити сутність зловживання правом як інституту, що виходить на загальноправовий рівень, продовжуючи нести у собі окремі специфічні особливості, характерні для різних правових систем та режимів, а також визначити місце цього унікального явища юридичної дійсності в системі правової поведінки.

Встановлені дослідженням сутнісні загальні ознаки становлять в сукупності визначений юридичний склад, що виступає єдиною підставою кваліфікації діяння суб'єкта права як зловживання правом. Таким чином, юридичне зловживання – це особливий вид неправомірної поведінки, під час якої суб'єкт правових відносин (зловживач), реалізуючи свої законні права та обов'язки в межах встановлених законом, умисно (в окремих випадках – необережно) заподіює шкоду іншим суб'єктам, діючи при цьому формально правомірно.

Водночас, кваліфікувати зловживання правом можливо лише враховуючи зміст результатів поведінки суб'єкта (наявність негативних наслідків) та мету і умисел його діянь (внутрішня спрямованість на досягнення негативних наслідків). Таким чином, у вузькому розумінні, зловживання правом виступає реалізацією суб'єктом свого суб'єктивного інтересу із негативним змістом. Такий механізм кваліфікації має універсальний (загальноправовий) характер і може бути взятий за основу при розробці нових складів правопорушень, а також при оцінці правових діянь як у сфері приватноправового так і у сфері публічноправового регулювання. Окремі складові цього механізму можуть підлягати деталізації у зв'язку із наявністю конкретної правової фабули.

ЛІТЕРАТУРА

1. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – М. : Статут, 2009. – 353 с.
2. Малиновский А. А. Злоупотребление правом / А. А. Малиновский. – М. : МЗ-Пресс, 2002. – 128 с.
3. Вдовичен О. Поняття зловживанням правом / О. Вдовичен // Право і суспільство. – 2008. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurcompany.kiev.ua/ru/vdovichen-oleg-aleksandrovich/ponyattya-zlovzhivannya-pravom.html>
4. Резнікова В. В. Зловживання правом : поняття та ознаки / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1(45). – С. 23–35.
5. Бару М. И. О ст. 1 Гражданского кодекса / М. И. Бару. // Советское государство и право. – 1958. – № 12. – С. 117–120.
6. Зайцева С. Г. Злоупотребление правом. К вопросу о пределах осуществления права / С. Г. Зайцева // Юрист. – 2012. – № 7. – С. 16–18.
7. Полянський Т. Зловживання правом як специфічне правопорушення / Т. Полянський // Vivat iustitia. – 2006. – Вип. 5. – С. 15–19.
8. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
9. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом : 2-е изд. / О. А. Поротикова. – М., 2013. – 277 с.
10. Кіреєв Р. Негативні наслідки зловживання правом на захист підозрюваним, обвинуваченим / Р. Кіреєв // Закон и жизнь. – 2013. – № 7. – С. 40–43.
11. Васильев Ю. С. Взаимодействие права и морали / Ю. С. Васильев // Советское государство и право. – 1966. – № 11. – С. 16–21.

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.1

«КОДЕКС ЗЕБРИ» ЯК ВИД ІНКОРПОРАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Кошіль Н.М.,
аспірант кафедри конституційного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті автор аргументує висновок, що враховуючи комплексний характер та провідну роль галузі конституційного права в Україні, інкорпорація виключно конституційного законодавства (галузева інкорпорація) вбачається недоцільною. Більш ефективним було б надати перевагу загальній інкорпорації. Щонайменше, це надасть наочне уявлення про відповідність норм інших галузей права нормам Конституції України. Для такої інкорпорації неофіційного характеру можна застосовувати «кодекс зебри», згадки про яку зустрічаються у літературі у контексті інкорпорації норм документів Ради Європи про права людини. Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі вбачаються у необхідності переробити «кодекс зебри» з урахуванням особливостей галузі конституційного права України.

Ключові слова: конституція, систематизація конституційного законодавства, систематизація, інкорпорація конституційного законодавства, інкорпорація, права людини.

КОШИЛЬ Н.М. / «КОДЕКС ЗЕБРЫ» КАК ВИД ИНКОРПОРАЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ / Национальный университет «Одесская юридическая академия»

В статье автор аргументирует вывод, что, учитывая комплексный характер и ведущую роль отрасли конституционного права в Украине, инкорпорация исключительно конституционного законодательства (отраслевая инкорпорация) представляется нецелесообразной. Более эффективной автор считает общую инкорпорацию, использование которой даст наглядное представление о соответствии норм других отраслей права нормам Конституции Украины. Для такой инкорпорации неофициального характера можно применять «кодекс зебры», упоминания о котором встречаются в литературе в контексте инкорпорации норм документов Совета Европы о правах человека. Перспективы дальнейших творческих поисков в этом направлении состоят в необходимости переделать «кодекс зебры» с учетом особенностей отрасли конституционного права Украины.

Ключевые слова: конституция, систематизация конституционного законодательства, систематизация, инкорпорация конституционного законодательства, инкорпорация, права человека.

KOSHIL N.M. / „ZEBRA CODE” IN THE INCORPORATION OF THE UKRAINIAN CONSTITUTIONAL LAW / National University “Odessa Law Academy”, Ukraine

The research of the constitutional law's systematization in Ukraine shows the need to introduce the new codes in daily life (Electoral Code of Ukraine, Municipal Code of Ukraine), or at least to consolidate the legal norms of this branch. So far there are no examples of the successful consolidation of constitutional norms in Ukraine. Also the constitutional law demonstrates the almost complete lack of the systematic acts. The only one example of codification is the Code of Administrative Procedure of Ukraine (it should be noted that the majority of the provisions of this Code is not constitutional, but administrative norms). Therefore, the research and development in this area is extremely important and relevant. The author concludes that based on the complex nature and on the leading role of constitutional law in Ukraine, the incorporation of the exclusively constitutional law norms (branch incorporation) seems inappropriate. It would be more effective to prefer the total incorporation. At least it will give a visual representation of compliance other branches of law norms' to the Constitution of Ukraine. For such incorporation the informal approach called "Zebra Code" can be used. The "Zebra Code" approach is mentioned in literature in the context of the Council of Europe standards on human rights' incorporation. The prospects for further creative research in this direction are seen in the need to remake the "Zebra Code" according to the constitutional law of Ukraine's features.

Key words: constitution, constitutional legislation systematization, systematization, incorporation of constitutional law, incorporation, human rights.

Постановка проблеми. При дослідженні систематизації конституційного законодавства доволі часто постають питання необхідності впровадження у повсякденне життя нових кодексів (Виборчого кодексу України, Муніципального кодексу України), або хоча б консолідації галузевих норм. Щоправда, вдалих прикладів консолідації норм галузі конституційного права України поки що небагато. Також галузь конституційного права демонструє майже повну відсутність систематизованих актів – кодифікація поки що знайшла свій прояв у вигляді міжгалузевого нормативного акту – Кодексу адміністративного судочинства України (слід зазначити, що переважна більшість норм цього Кодексу має не конституційну, а адміністративну галузеву належність). Тому наукові розробки у цьому напрямі є надзвичайно важливими та актуальними.

Аналіз останніх досліджень та невирішена частина проблеми. Слід зазначити, що питання інкорпорації конституційного законодавства України залишаються майже

не розкритими. У цій статті автор спирається тільки на одну працю фахівця з конституційного права. Це опублікована у 2013 р. стаття Н.В. Мішиної «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини» [1]. Також при проведенні цього дослідження у нагоді стала праця фахівця з теорії права Л.М. Добробог «Інкорпорація та консолідація законодавства як форми систематизації», 2014 р. [2]. Автор статті спиралась і на власні багаторічні напрацювання за темою систематизації конституційного законодавства України.

Мета дослідження. Ціллю статті є розглянути можливість застосування такого виду систематизації, як неофіційна інкорпорація, до конституційно-правових норм.

Виклад основного матеріалу. У конституційному праві України майже не застосовується такий спосіб систематизації нормативного матеріалу, як інкорпорація. Наразі у літературі існує єдиний підхід до визначення цього поняття, відповідно до якого інкорпорацією (лат. *incorporatio*

– приєднання) вважається така систематизація правових норм, внаслідок якої документи зводяться у збірки без зміни свого змісту за одним чи кількома критеріями.

Видами інкорпорації у залежності від того суб'єкту, що її здійснив (здійснює), є інкорпорація офіційна та неофіційна. Л. М. Добробог пояснює різницю між ними таким чином:

– офіційна інкорпорація – це підготовка та оприлюднення збірок нормативно-правових актів органами, які їх видали, або спеціально уповноваженими органами [2, с. 366-367];

– неофіційна інкорпорація здійснюється зазвичай юридичними особами для знаходження правової інформації з відповідної сфери діяльності та пов'язаними з нею питаннями, а також фізичними особами за їх ініціативою [2, с. 366].

Прикладами офіційної інкорпорації можуть бути офіційні видання Конституції України до внесення до неї перших змін та доповнень. Більшість брошур містили у собі не тільки текст Основного Закону України, але й тексти:

– Закону України від 28 червня 1996 р. «Про прийняття Конституції України та введення її в дію», який визнавав Основний Закон України 1996 р. прийнятим, Конституцію (Основний Закон) України від 20 квітня 1978 р. з наступними змінами та доповненнями таким, що втратив чинність. Так само проголошувалось, що у зв'язку з прийняттям Конституції України 1996 р. втратив чинність Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» [3];

– Закону України від 28 червня 1996 р. «Про внесення доповнення до статті 73 Кодексу законів про працю України», відповідно до якого було впроваджено такий святковий день, як 28 червня – День Конституції України [4].

Прикладами неофіційної інкорпорації конституційного законодавства можуть бути наукові, науково-практичні та практичні видання, присвячені відповідній проблематиці. Одним з прикладів може слугувати таке видання, як «Конституція України у судових рішеннях», підготовлене у 2011 р. М. П. Орзіхом, А. А. Єзеровим та Д. С. Терлецьким [5].

Також, інкорпорацію класифікують на загальну (генеральну) та спеціальну (галузеву).

Виходячи з особливостей галузі конституційного права України, яка є комплексною провідною галуззю у системі права країни, навряд чи можливо вести мову про ефективність застосування для систематизації норм цієї галузі спеціальної інкорпорації. Слід віддати перевагу загальній інкорпорації. Це авторське твердження доцільно проілюструвати на прикладі інкорпорації норм такого важливого інституту конституційного права, як інститут правового становища особистості.

У юридичній літературі центральне місце у правовому становищі особистості відводиться правам і свободам особистості. Для їх належної реалізації, охорони та забезпечення основоположними є норми Конституції України (найбільш важливі права особистості закріплено саме в Основному Законі), але також й норми міжнародних договорів, у яких уміщено міжнародні стандарти прав людини, закони України та підзаконні акти. Надзвичайно значна увага на сучасному етапі розвитку прав людини приділяється і судовій практиці. А отже, стає у нагоді і судова практика.

Але головне: навряд чи можна належним чином гарантувати реалізацію, охорону та захист того чи іншого суб'єктивного права, якщо обмежуватися при цьому лише нормами галузі конституційного права.

Прикладом може слугувати таке соціальне право, як право на охорону здоров'я. Воно міститься у ст. 49 Конституції України, відповідно до якої:

– «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ч. 1);

– охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм (ч. 2);

– держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності (ч. 3);

– держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя (ч. 4) [6].

При знайомстві зі змістом цього права необхідно враховувати, що офіційне тлумачення положення частини третьої статті 49 міститься у Рішенні Конституційного Суду № 10-рп/2002 від 29 травня 2002 р. у справі про безоплатну медичну допомогу. У цьому Рішенні Конституційний Суд України створив важливе підґрунтя для розуміння не тільки конституційного законодавства, але й норм інших галузей права. Щонайменше, йдеться про бюджетне право – адже безоплатна медична допомога є безоплатною тільки для хворого громадянина України, який її отримав. Компенсацію вартості наданої громадянину України медичної допомоги мають здійснити державний чи інші бюджети, що у сукупності формують бюджетну систему України. А заклади охорони здоров'я, що надали безоплатну медичну допомогу, функціонують здебільшого на підставі норм таких галузей права, як цивільне право і адміністративне право.

Крім того, ще кілька рішень Конституційного Суду України мають відношення до права на охорону здоров'я – а саме, рішення у справі К.Г. Устименка (1997 р.), у справі про платні медичні послуги (1998 р.). Зміст цих рішень знов-таки збагачує не тільки галузь конституційного права, але й низку інших галузей національної правової системи.

Переходячи до Законів України, слід зазначити, що кодифікованими законами, важливими у контексті конституційного права на охорону здоров'я, є Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Бюджетний кодекс України, Кодекс законів про працю України (жоден з них не вважається джерелом конституційного права). Також слід відмітити і такий кодифікований акт, як Основи законодавства України про охорону здоров'я 1992 р. Відсутність чіткої галузевої приналежності цього нормативного акту надає підстави і досі вести дискусію про те, чи є медичне право окремою галуззю права, окремим інститутом права (а якщо так, то інститутом якої з галузей української правової системи).

Серед некодифікованих законів України найбільше значення з точки зору реалізації, охорони та захисту конституційного права на охорону здоров'я мають закони «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 р., «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р., «Про лікарські засоби» від 4 квітня 1996 р., «Про страхування» від 7 березня 1996 р., «Про рекламу» від 3 липня 1996 р., інші. Тільки цих кількох прикладів достатньо для того, щоб проілюструвати недоцільність інкорпорації конституційного законодавства про право на охорону здоров'я – вона не бути мати практичного значення внаслідок надзвичайної неповноти такої збірки.

Підзаконні акти, пов'язані з правом на охорону здоров'я в Україні є надзвичайно різноманітними. Наведено тільки кілька прикладів для того, щоб продемонструвати їхню міжгалузевість:

– постанови Кабінету Міністрів України від 19 березня 2014 р. № 121 «Про затвердження Порядку надання ме-

дичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту», від 25 червня 2014 р. № 205 «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги хворим на туберкульоз особам, взятим під варту, чи які тримаються в установах виконання покарань»;

– накази Міністерства охорони здоров'я України від 6 червня 2012 р. № 422 «Про деякі питання заборони рекламування лікарських засобів», від 27 березня 2012 р. № 200 «Про затвердження Порядку проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю»;

– наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства охорони здоров'я України від 23 травня 2014 р. № 317/353 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів при наданні соціальної послуги паліативного догляду вдома невиліковно хворим», інші.

Як бачимо з цього невеликого переліку підзаконних актів, їхніми нормами здійснюється регламентація проблем конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, господарського характеру.

Переходячи від національного законодавства до міжнародних документів та застосовуючи цей приклад з правом на охорону здоров'я, можна додати такі міжнародні договори України, як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Європейська соціальна хартія (1996 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), інші. Хоча Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. не закріплює право на охорону здоров'я, але різні аспекти його змісту були у центрі уваги Європейського Суду з прав людини. Слід урахувати не тільки рішення у справах проти України, але й проти інших країн – членів Ради Європи (це пов'язано з юридичною силою актів Суду). Серед рішень Європейського Суду з прав людини, що мають відношення до конституційного права на охорону здоров'я, вагомими є наступні: Горшков проти України (2005 р.), Єфименко проти України (2006 р.), Бендерський проти України (2007 р.), Каверзін проти України (2012 р.), Баріло проти України (2013 р.), Салахов та Іслямова проти України (2013 р.), Вітковський проти України (2014 р.), інші.

Саме дослідження рішень Європейського Суду з прав людини у сфері призвело до ідеї доцільності застосування для неофіційної інкорпорації норм конституційного законодавства за допомогою так званого «кодексу зебри». На жаль, ознайомитись з працями автора, що його запропонувала, – Л. Уляшиної – в Україні доволі важко. Тому нижче інформація про «кодекс зебри» наводиться від вченої, яка ознайомилась з ним на лекціях Л. Уляшиної в межах проекту «Дистанційний курс по правам людини для адвокатів та юристів» мережі Домів прав людини Азербайджану, Білорусі, Молдови, Росії та України (2012-2013), курсу «Імплементація міжнародних стандартів в області прав людини» (humanrightshouse.org) [1]. Н.В. Мішина зазначає, що Л. Уляшина запропонувала наступну модельну схему інкорпорації європейських стандартів прав людини:

Право, що захищається	Джерела «твердого права»	Джерела «м'якого права»	Судові рішення
...

Н.В. Мішина зазначила, що до самої таблиці заносяться тільки назви відповідних документів (у разі необхідності – також і посилання на відповідний розділ, статтю, тощо), та таблиця супроводжується додатками у вигляді текстів документів, що включені до неї. Таким чином, сама таблиця виступає в якості змісту інкорпорованої збірки, та додатково вказує на юридичну силу внесених до таблиці джерел права [1; 7].

На наш погляд, якщо змінити деякі рубрики, то можна сприйняти аналогічний підхід для проведення неофіційної інкорпорації норм конституційного законодавства з того чи іншого питання, особливо щодо окремих прав людини.

Висновки. Таким чином, враховуючи комплексний характер та провідну роль галузі конституційного права в Україні, інкорпорація виключно конституційного законодавства (галузеву інкорпорація) вбачається недоцільною. Більш ефективним було б надати перевагу загальній інкорпорації. Щонайменше, це надасть наочне уявлення про відповідність норм інших галузей права нормам Конституції України. Для такої інкорпорації неофіційного характеру можна застосовувати «кодекс зебри», згадки про які зустрічаються у літературі у контексті інкорпорації норм документів Ради Європи про права людини. Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі вбачаються у необхідності переробити «кодекс зебри» з урахуванням особливостей галузі конституційного права України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мішина Н. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини / Н. Мішина // Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ / редкол. : М. О. Баймуратов та ін. – Тернопіль : Вектор, 2013. – Вип. 3. – С. 113–120.
2. Добробог Л. М. Інкорпорація та консолідація законодавства як форми систематизації / Л. М. Добробог // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – Т. 14. – С. 365-370.
3. Про прийняття Конституції України та введення її в дію : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 142.
4. Про внесення доповнення до статті 73 Кодексу законів про працю України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 142.
5. Конституція України у судових рішеннях / М. П. Орзіх, А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 432 с.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
7. Мішина Н. Конституційні права людини : до питання удосконалення регламентації / Н. Мішина // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 43-46.

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

**Нечитайленко А.О.,
к.ю.н., доцент**

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем теорії держави і права та муніципального права щодо визначення сутності та особливостей нормативно-правових актів місцевих рад як джерел права України. Проаналізовані різні за формою види актів, пропонується внести зміни до чинного законодавства щодо удосконалення процесу правотворчості в органах місцевого самоврядування.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, джерела права, рішення місцевих рад, класифікація рішень місцевих рад.

Nechytaylenko A.A. / ПРАВОТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина

Статья посвящена освещению одной из актуальных проблем теории государства и права и муниципального права по определению сущности и особенностей нормативно-правовых актов местных советов как источников права Украины. Были охарактеризованы решения, распоряжения, уставы, положения, регламенты, правила, выявлена их сущность и особенности. Внесены предложения о внесении изменений и дополнений в действующее законодательство с целью усовершенствования процесса правотворчества в органах местного самоуправления.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, источники права, решения местных советов, классификация решений местных советов.

Nechytaylenko A.A. / LAW-MAKING ACTIVITY OF ORGANS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AND SOME WAYS OF ITS PERFECTION / Law faculty of Kharkiv national pedagogical university named after G. S. Skovoroda, Ukraine

The article is devoted to one of the current problems of theory of the state and law and municipal law on the decision of essence and features of normatively-legal acts of local councils as sources of law in Ukraine. It's specified, that they are published in different form of acts. On the basis of norms of current legislation of Ukraine and scientific publications the acts of organs of local self-government – local councils and their executive branches decisions, orders, positions, regulations, rules are described their essence and features are deduced.

The attention is to paid to the fact that problems of acts of local self-government, in spite of its important theoretical and practical value, is not worked out enough yet by home legal science. It, in particular, touches the questions, related to the decision of circle of subjects of local law-making, hierarchy of such acts on legal force, article of adjusting, procedure of preparation, acceptance, abolition.

Out of attention of researchers in fact there is an important question, touching the order of development and claim of major act of local self-government – charter of territorial mass, that substantially restrains the process of his introduction in practice of local self-government. And therefore there are substantial lacks of these acts on their manner and matter. Some ways of decision of the deduced problems are offered in the article. In particular, the suggestions about making alteration and additions in a current legislation have brought with the purpose of improvement of process of law-making in the organs of local self-government.

In particular, it's specified on that it is necessary to pass an act of Ukraine «About normatively-legal acts», that in a complex would work out the problems of law-making process in local self-government, setting the types of corresponding normatively-legal acts, requirements to their structure and maintenance, order of preparation, acceptance, making alteration and additions, abolition, and also rules of legal technique, that is worked out by theoretic legal science, but normatively are not envisaged.

Key words: organs of local self-government, sources of law, decision of local councils, classification of decisions of local councils.

Правова автономність місцевого самоврядування пов'язана як з необхідністю закріплення функцій і повноважень місцевого самоврядування законодавчим шляхом окремо від повноважень органів виконавчої влади, так і з правом територіальної громади та її органів і посадових осіб видавати власні нормативно-правові акти місцевого самоврядування. Реалізація цього права є своєрідним засобом саморегуляції територіальної громади, всієї системи місцевого самоврядування. Стаття 144 Конституції України [1] визначає, що органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими для виконання на відповідній території. Частина 1 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] також закріплює право місцевої ради приймати нормативні та інші правові акти у формі рішень.

Таким чином, акти місцевого самоврядування, які видаються на основі відповідних міжнародно-правових документів, наприклад Європейської хартії місцевого самоврядування [3], Конституції та законів України, указів Президента України, утворюють окрему підсистему підзаконних нормативно-правових актів в Україні, самостійність якої обумовлена тим, що органи місцевого самоврядування, згідно зі ст. 5 Конституції України, не входять до системи органів державної влади.

Актами місцевого самоврядування встановлюються обов'язкові для населення, органів, установ та організацій

в межах відповідної території норми права. Предметом цих актів можуть бути окремі питання статусу органів та посадових осіб місцевого самоврядування, організація їх діяльності, управління комунальною власністю, а також статус окремих об'єктів комунальної власності, місцеві податки і збори, участь громадян та їх об'єднань в реалізації повноважень місцевого самоврядування тощо. Суттєву роль акти місцевого самоврядування відіграють в ході проведення адміністративно-територіальної реформи, здійснюючи оперативне регулювання відносин щодо організації управління в системі місцевого самоврядування.

Питання сутності та особливостей правових актів місцевого самоврядування висвітлюються в навчальній літературі з державного будівництва та місцевого самоврядування [4], стали предметом окремого дослідження їх системи та класифікації на окремі види науковцями-юристами [5; 6; 7].

Водночас проблематика актів місцевого самоврядування, незважаючи на її важливе теоретичне та практичне значення, ще недостатньо розроблена вітчизняною юридичною наукою. Це, зокрема, стосується питань, пов'язаних з визначенням кола суб'єктів місцевої правотворчості, класифікацією таких актів за юридичною силою, їх предметом, процедурою підготовки, прийняття, скасування тощо. Поза увагою дослідників фактично залишаються й питання юридичної сили, предмету, порядку розробки та

прийняття найважливішого акта місцевого самоврядування – статуту територіальної громади, що суттєво стримує процес його запровадження в практику місцевого самоврядування, і лише окремі проблеми правотворчої діяльності органів місцевого самоврядування стали предметом наукових досліджень [8].

В юридичній літературі наводиться багато змістовних характеристик правових актів. В більшості з них визначаються риси нормативно-правових актів, що відрізняють їх від актів застосування норм права (правозастосовних актів) та актів тлумачення правових норм. Теорією права сформульовані основні ознаки, які вказують на нормативний характер цих правових документів. Це неконкретність адресата, можливість неодноразового застосування та збереження чинності незалежно від його виконання. Достатньо наявності цих ознак, щоб вважати правовий акт нормативним.

Найбільш поширеним є таке визначення нормативно-правового акта: це – офіційний письмовий документ, прийнятий чи виданий уповноваженим на це суб'єктом правотворчості у визначеній законом формі та за встановленою законом процедурою, який спрямований на регулювання суспільних відносин шляхом встановлення загальнообов'язкових прав і обов'язків для неозначеного кола суб'єктів, та розрахований на тривале, багаторазове застосування. Не є нормативними правові акти, які містять тільки індивідуально-конкретні приписи, а також розраховані на одноразове використання.

Даючи характеристику нормативно-правовим актам місцевого самоврядування, можна визначити наступні їх ознаки.

По-перше, такий нормативно-правовий акт є письмовим документом певного роду, який має особливу форму подання інформації, що в ньому міститься. Ця форма передбачає: структурування тексту акта та його складання за правилами юридичної техніки; формулювання правил поведінки тривалого характеру; нормативну мову; використання специфічних юридичних понять та термінів; додержання обов'язкових реквізитів, притаманних кожному акту.

По-друге, цей акт має офіційний характер, оскільки видається в порядку, передбаченому Конституцією України (ст. 144), Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», іншими законами, а також підзаконними актами, в тому числі положеннями, статутами та ін.

По-третє, видання нормативно-правових актів здійснюється лише в межах компетенції органу (посадової особи) місцевого самоврядування. Відповідність акта характеру та обсягу компетенції органу або відповідної посадової особи місцевого самоврядування є важливим критерієм його законності, змістовності, обґрунтованості та доцільності.

По-четверте, всі акти місцевого самоврядування мають цільову орієнтацію. В них у концентрованій формі знаходять відображення соціальні інтереси територіальної громади.

По-п'яте, вони видаються для регулювання суспільних відносин місцевого значення. Це досягається за допомогою видання правових норм, які встановлюють відповідні права та обов'язки суб'єктів місцевого самоврядування.

По-шосте, нормативно-правовий акт є загальнообов'язковим. Це означає, що він визнається державою та її інститутами. Його зобов'язані виконувати фізичні та юридичні особи, яким його адресовано. Виконання приписів, що містять акти, може забезпечуватися в примусовому порядку, а їх невиконання в певних випадках тягне за собою юридичну відповідальність.

Більшість актів органів місцевого самоврядування видається у формі рішень. Рішення – це нормативно-правовий акт, який приймається сільськими, селищними, міськими, районними у містах (у разі їх створення) радами або їх виконавчими органами, районними й обласними радами.

Міський, селищний, сільський голова може видавати акти у формі розпоряджень в межах своїх повноважень. Слід відразу зауважити, що ця посадова особа не може видавати нормативно-правові акти, що випливає з аналізу ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Повноваження, які йому надані законом, стосуються головним чином виконання організаційно-розпорядчих функцій, що реалізуються через видання актів правозастосовного характеру.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», на жаль, не визначає права самостійних управлінь та відділів виконавчих органів місцевого самоврядування на видання нормативно-правових актів, хоча така практика реально існує. Керівники цих органів видають акти у формі наказів щодо встановлення правил поведінки службовців певного структурного підрозділу. В певній мірі з цим можна було б погодитися, якщо б відповідна місцева рада своїм рішенням офіційно наділила їх такими повноваженнями. У зв'язку з цим доречно у законодавчому порядку визначити право відділу (управління) як спеціально уповноваженого органу ради у межах своїх повноважень, на основі та на виконання актів законодавства, видавати накази.

Таким чином, рішення є основною юридичною формою реалізації завдань та функцій органів місцевого самоврядування. Шляхом їх видання орган місцевого самоврядування вирішує те чи інше питання, що виникає в процесі його діяльності, в інтересах громади. Рішення – це юридична основа для виникнення, зміни або припинення суспільних відносин в сфері здійснення місцевого самоврядування. Рішення видається з дотриманням правил (процедур), які передбачають порядок підготовки проекту, його обговорення, експертизи, затвердження тощо. Загальних правил, що встановлюють такий порядок, на жаль, на цей час не існує. Вони передбачаються локальними актами місцевого самоврядування – регламентами, положеннями, правилами, а, отже, не є уніфікованими, що аж ніяк не може забезпечити їх високу якість як з точки зору юридичної техніки, так і ефективності регулювання відповідних суспільних відносин.

Рішення ради приймаються на її пленарному засіданні після обговорення його більшістю депутатів від загального складу ради, крім випадків, які передбачають, що сесія місцевої ради є правомочною, якщо в пленарному засіданні бере участь більше половини депутатів від загального складу ради. Прийняття рішень ради здійснюється шляхом відкритого (у тому числі поіменного) або таємного голосування.

Рішення виконавчого комітету ради приймаються на його засіданні більшістю голосів від загального складу виконкому і підписуються сільським, селищним, міським головою, головою районної в місті раді.

Особливими видами нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування є статuti, положення, регламенти, інструкції та правила. Вони становлять складову частину всієї сукупності правових актів місцевих рад та їх виконавчих органів.

Статут – це нормативно-правовий акт, який закріплює систему місцевого самоврядування на певній території, форми та порядок здійснення місцевого самоврядування територіальною громадою, функції і повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Статuti місцевих громад – це досить перспективна форма регулювання відносин в системі самоврядування. Можна з упевненістю стверджувати, що за статутним правом – майбутнє територіальних громад. З огляду на це, їх характеристика вже стала предметом окремого детального наукового дослідження [9].

В положеннях містяться правові норми, які визначають організацію та діяльність певних органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів взагалі або ж при

виконанні ними окремих функцій. Можна виділити два типи положень: 1) положення як статусні нормативні акти, що визначають обов'язки та права відповідних органів або їх структурних складових; 2) положення як регламентні акти, що регулюють процедури здійснення певних дій для досягнення конкретного результату. У першому значенні положеннями, як правило, регулюється діяльність окремих структурних підрозділів виконавчих органів рад, бюджетних закладів, інших формувань, створених радами. У другому – відносини, що виникають під час здійснення певних управлінських дій, наприклад, присвоєння почесних звань, нагород, які встановлені органами місцевого самоврядування, проведення конкурсів, фестивалів та інших місцевих заходів тощо. Прикладами таких актів можуть бути: Примірне положення про порядок внесення та опрацювання проектів нормативно-правових актів та матеріалів, що містять нормотворчі пропозиції в міській, селищній, сільській раді; Положення про громадські слухання; Положення про орган самоорганізації населення.

Регламент – акт органу місцевого самоврядування, який складається із сукупності правил, що визначають порядок і процедуру діяльності цього органу та його структурних підрозділів. Регламенти – найбільш поширена форма регулювання процедури діяльності місцевих рад. В них, як ніяких інших актах, детально виписані стадії правотворчого процесу, тому його можна вважати процедурним актом. На жаль, регламенти не приймаються для регулювання діяльності виконавчих органів більшості місцевих рад. У зв'язку з цим процедури прийняття рішень ними по суті не врегульовані. Тому існує необхідність підготовки примірного регламенту виконавчого комітету міської, селищної, сільської ради, призначення якого полягає у наданні методичної допомоги органам місцевого самоврядування в організації діяльності їх виконавчих органів.

Інструкція – нормативно-правовий акт, який детально визначає зміст і методичні питання правового регулювання у певній сфері відносин в системі місцевого самоврядування. Частіше за все інструкціями визначаються питання діловодства та контролю, особистого прийому громадян, здійснення перевірок у підконтрольних органах та закладах, підготовки інформації та звітів, бухгалтерського обліку, користування приміщеннями та обладнанням тощо.

Правила містять норми, що конкретизують правила загального характеру з метою регулювання поведінки суб'єктів правовідносин у певних галузях, сферах, ситуаціях чи обставинах і вирішують процедурні питання. Найбільш поширеними в практиці діяльності органів місцевого самоврядування є правила внутрішнього службового розпорядку, локальні правила поведінки службовців певного органу місцевого самоврядування, правила підготовки та внесення нормотворчих пропозицій, правила оформлення проектів рішень тощо.

До нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування ставляться загальні вимоги, що є похідними від засад правотворчої діяльності. Вони повинні відповідати принципам пріоритетності прав та свобод людини і громадянина, верховенства права, законності, обґрунтованості, доцільності; мають прийматися уповноваженим на те суб'єктом, у визначеній законом формі та за встановленими процедурою і правилами нормотворчої техніки; не можуть суперечити актам вищої юридичної сили; повинні доводитися до відома населення в установленому законодавством порядку.

На жаль, правотворча діяльність органів місцевого самоврядування як одна з правових форм вирішення питань місцевого значення має суттєві недоліки, усунення яких, перш за все на законодавчому рівні, дозволить значно підвищити ефективність здійснення місцевого само-

врядування. А тому науковцям-правникам і практичним працівникам місцевих рад та їх виконавчих органів, спираючись на практичний досвід прийняття актів місцевого самоврядування, слід запропонувати шляхи вирішення таких нагальних проблем правотворчості в місцевому самоврядуванні, якими можуть бути, наприклад, такі.

По-перше, оскільки правотворча діяльність завжди завершується прийняттям загальнообов'язкових нормативно-правових актів як офіційних документів, що містять у собі норми права, вони повинні відповідати низці вимог, які визначають порядок набрання ними чинності, їх межі розповсюдження на соціальні зв'язки, що регулюються, форму їх видання. Ці вимоги слід упорядкувати шляхом прийняття єдиного законодавчого акту – Закону «Про нормативно-правові акти». Проекти такого закону вже декілька років знаходяться у Верховній Раді України. Тому слід прискорити його прийняття та введення в дію.

По-друге, невизначеним залишається питання щодо правотворчих повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування. Цю невизначеність слід усунути шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та врахування у проекті закону про нормативно-правові акти. До вирішення цього питання законодавчим шляхом слід врегулювати його через локальні акти правотворчості – вказані вище статuti громад, регламенти, положення тощо.

По-третє, правотворча діяльність органів місцевого самоврядування в сучасних умовах потребує все більш детальної процедурно-процесуальної регламентації, яка повинна здійснюватись через статuti, регламенти та положення. Можна підтримати висловлену в деяких публікаціях думку про необхідність розробки модельного статуту. Краще, якби його розробка відбувалася на державному рівні за участі органів місцевого самоврядування та їх асоціативних об'єднань. Така постановка питання повністю відповідає Концепції адміністративної реформи в Україні. В ній прямо вказується на необхідність прискорення розробки та прийняття модельного статуту територіальної громади. До роботи над модельним статутом бажано залучити Асоціацію міст України та Асоціацію демократичного розвитку та місцевого самоврядування України, інші громадські об'єднання, які опікуються проблемами місцевого самоврядування. При цьому слід врахувати той досвід, що вже напрацьований громадами, які прийняли статuti. Їх представники мають також бути залученими до цієї роботи.

Слід також приділити увагу розробці інших окремих типових локальних нормативних актів, таких як: Положення про делегування повноважень (від громади та її органів самоврядування іншим суб'єктам; до громади та її органів самоврядування від інших суб'єктів); Положення про власність територіальної громади (комунальну власність); Положення про громадські слухання; Положення про місцеві ініціативи; Кодекс (стандарти) поведінки (етіки) виборних осіб територіальної громади (місцевий голова, депутат місцевої ради); Положення про інформування територіальної громади і окремих громадян органами та посадовими особами місцевого самоврядування; Положення про контроль з боку громадськості за діяльністю органів місцевого самоврядування; Порядок підготовки та впровадження статуту територіальної громади та внесення в нього змін.

З метою підвищення якості правотворчої діяльності місцевих рад, надання їм методичної допомоги з цього питання науковцями-юристами та досвідченими працівниками органів місцевого самоврядування доцільно було б підготувати відповідні методичні рекомендації, в яких були б визначені основні критерії, що мають бути покладені в основу прийняття правових актів органами місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
3. Європейська Хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року // Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1994. – Вип. 1–2(6–7). – С. 70–77.
4. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник ; за заг. ред. С. Г. Серьогіної. – Х. : Право, 2005. – 256 с.
5. Воронов М. П. Місцеве самоврядування та його акти : Навч. посібник / М. П. Воронов. – К., 1992.
6. Воронов Н. П. Понятие и особенности правовых актов местных Советов народных депутатов / Н. П. Воронов // Проблемы законности. – 1993. – Вып. 28.
7. Мелашенко В. Ф. Правові акти місцевих рад депутатів трудящих : методична розробка лекції. / В. Ф. Мелашенко. – К., 1973. – 30 с.
8. Любченко П. Н. Вопросы правового регулирования компетенции местного самоуправления / П. Н. Любченко // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства : Темат. зб. наук. праць / Відповід. ред. М. І. Панов. – Х. : Нац. юрид. академія України, 1997. – С. 24–29.
9. Любченко П. Н. Организационно-правовые вопросы разработки и принятия уставов территориальных громад / П. Н. Любченко // Проблемы законности : Респ. міжвідом. наук. зб. – Х., 1998. – Вип. 34. – С. 64–69.

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.96

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Белікова А.О.,
студентка

Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто представницьку діяльність прокурора в цивільному судочинстві. Визначена правова природа поняття представництва та роль прокурора, який виконує конституційну функцію представництва інтересів громадянина в суді, а також окреслено проблемні питання і запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: прокурор, функція представництва, цивільне судочинство, захист інтересів громадянина або держави в суді.

Белікова А.О. / ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ПРЕДСТАВИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина.

В статье рассмотрена представительская деятельность прокурора в гражданском судопроизводстве. Определена правовая природа понятия представительства и роль прокурора, который выполняет конституционную функцию представительства интересов гражданина в суде, а также выделены проблемные вопросы и предложены пути их решения.

Ключевые слова: прокурор, функция представительства, гражданское судопроизводство, защита интересов гражданина или государства в суде.

Belikova A.O. / LEGAL NATURE REPRESENTATIVE ACTIVITY OF THE PROSECUTOR IN CIVIL LITIGATION / Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

This article describes the representative activities of the prosecutor in civil proceedings. It defines the legal nature of the concept of representation and the role of the prosecutor, which performs the function of the constitutional representation of the interests of the citizen in court, and also highlights the problematic issues and ways to resolve them.

Prosecutor – is a special subject of representation in court, his participation in the civil, economic, administrative, criminal proceedings and enforcement proceedings is stipulated by the need to implement the constitutional functions of representing the interests of the citizen or the State. Law of Ukraine «On Prosecution» (v. 23) from 14 October 2014 defined a clear base of representing the interests of the citizen in court – it is his own inadequacy to protect their violated or disputed rights or realize procedural powers because of failure to reach adulthood, incapacity or diminished capacity.

However, the Law determined the following forms of representation: an appeal to the court; entry into the case, brought under the claim of others; review of initiation of judicial decisions; participate in the proceedings; filing a civil action in criminal proceedings; participation in enforcement proceedings in a case where the prosecutor acting in court for the interests of the citizen or the State.

The article provides comparative characteristics of both the activities of the prosecution of the United States and Great Britain, and particularly drew attention to the prosecutor's representative function.

Key words: attorney, function representation, civil proceedings, protect the interests of the citizen or the State in court.

Вступ. Відповідно до статті 121 Конституції України [1] прокуратура становить єдину систему, на яку покладається представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених законом.

Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді згідно зі ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [2] полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом.

Отже, представляючи в суді інтереси громадянина або держави, прокурор реалізує конституційну функцію захисту прав та інтересів громадянина або держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представницька діяльність прокурора була предметом наукових досліджень та праць М.В. Руденка, М.І. Мичка, О.Р. Михайленка, М.М. Говорухи, Л.М. Давиденка, В.Й. Сапункова, М.В. Косюти, Т.О. Дунаса та інших вчених. Однак інститут представництва інтересів громадянина в цивільному

процесі залишається ще малодослідженим і потребує подальшого розвитку.

Мета статі полягає у з'ясуванні пов'язаних із цим проблемних питань та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. 5 листопада 1991 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про прокуратуру України» [3], і з цього часу почався розвиток інституту представництва. Вказаний Закон поклав на органи прокуратури, поряд з іншими функціями, функцію представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, встановлених законом (ст. 36-1 у Законі України «Про прокуратуру»). У подальшому функція представництва знайшла своє втілення у новому Законі України «Про прокуратуру» (ст. 23) від 14 жовтня 2014 року.

Вивчаючи питання представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді перш за все необхідно з'ясувати природу самого поняття «представництво» в діяльності органів прокуратури.

В юридичній літературі існують різні погляди стосовно представницької діяльності прокурора. Деякі вчені визначають представництво прокурором інтересів громадянина або держави як один з видів представництва в суді, інші відносять його виключно до процесуальної діяльності прокурора.

Так, С. Фурса вбачає прокурора-представника серед законних представників [4, с. 70].

На думку С. Бичкової, представництво – це процесуальна діяльність особи (представника) в межах наданих їй повноважень, спрямованих на захист суб'єктивних прав, свобод та інтересів іншої особи, яка бере участь у справі від імені та в інтересах останньої [5, с. 62].

М. Руденко і В. Глаговський під прокурорським представництвом визначають процесуальну діяльність прокурора, спрямовану на захист суб'єктивних прав і тих, що охороняються законом, інтересів, шляхом порушення в передбачених законом випадках судової діяльності, підтримання в суді позовної вимоги (заяви) з метою встановлення істини у справі, участь у касаційному і наглядовому перегляді справ і в процесі виконання судових рішень [6, с. 63].

Більш детальну характеристику прокурорського представництва надає Л. Давиденко, який зазначає, що ця діяльність прокурора поєднана з його участю в судовому розгляді цивільних, господарських справ і справ про адміністративні правопорушення з метою захисту прав і законних інтересів окремої особи, громадян, держави, а також підготовкою й направленням до суду заяв та інших матеріалів, застосуванням інших дій щодо відновлення порушеного права окремої особи, громадян, держави [7, с. 43–44].

На погляд В. Сапункова, взагалі, представництво прокурором є офіційним представництвом, заснованим безпосередньо на Конституції України [8, с. 69].

Таку позицію підтримує М. Руденко, який зазначає, що останніми роками з'явилися нові підходи до розуміння природи прокурорського представництва, відповідно до яких такого роду представництво виступає як новий вид представництва і може бути охарактеризоване як офіційне [9, с. 4].

М.І. Мичко конкретизує представницьку діяльність прокурора і визначає її як правовідносини, в яких прокурор, реалізуючи визначені Конституцією України й законами України повноваження, здійснює в суді процесуальні дії з метою захисту інтересів громадянина [10, с. 10].

Аналіз діючого законодавства та погляди науковців дозволяють дійти висновку, що представництво прокурором інтересів громадянина має свої особливості, серед яких є те, що воно здійснюється на підставі Конституції України та Закону України «Про прокуратуру». Інші види представництва здійснюються на підставі доручення або за законом.

Доречно зазначити, що змінами до Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року, внесеними 12 липня 2001 року, було доповнено цей Закон новою статтею 36–1 «Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді». У частині 1 даної статті визначалось: «Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні прокурором від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках, визначених законом». Саме цей Закон вперше визначив поняття представництва прокурором у суді, яке здійснюється від імені держави.

Отже, прокурор – це особливий суб'єкт представництва в суді, його участь у цивільному, господарському, адміністративному, кримінальному (з цивільним позовом) судочинстві і виконавчому провадженні зумовлена необхідністю виконання конституційної функції представництва інтересів громадянина або держави, передбаченої законом, а саме: ст. 121 Конституції України, статтями 45, 297, 328, 368 ЦПК України, статтями 2, 18, 29, 91, 107, 111–15, 113, 115, 116 ГПК України, статтями 60, 185, 211, 236, 245, 258 КАС України, ст. 128 КПК України, статтями 7, 12, 19

Закону України «Про виконавче провадження», статтями 23, 24 Закону України «Про прокуратуру».

Закон України «Про прокуратуру» (ст. 23) від 14 жовтня 2014 року визначає чітку підставу представництва інтересів громадянина в суді – неспроможність самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність.

Приводом для представництва прокурора в суді є звернення до прокуратури фізичних осіб віком до 18 років (або їх законних представників), обмежено дієздатних або недієздатних осіб (їх піклувальників та опікунів), тобто прийняття особою рішення про необхідність її захисту з боку органів прокуратури.

Слід підкреслити, що важливим фактором забезпечення реалізації представницької функції прокуратури є визначення прокурором форм для представництва інтересів громадянина або держави в суді, вичерпний перелік яких передбачено чинним законодавством.

Отже, Закон України «Про прокуратуру» (ст. ст. 23, 24) визначає такі форми представництва: звернення до суду з позовами (заявами, поданнями); вступ у справу, порушену за позовами (заявами, поданнями) інших осіб, на будь-якому етапі розгляду; ініціювання перегляду судових рішень, у тому числі у справі, порушеній за позовом (заявою, поданням) іншої особи; участь у розгляді справ; подання цивільного позову під час кримінального провадження; участь у виконавчому провадженні при виконанні рішень у справі, в якій прокурором здійснювалося представництво інтересів громадянина.

Порівняємо діяльність органів прокуратури України поза кримінальною сферою з діяльністю аналогічних органів зарубіжних країн.

Так, прокурорські функції США виконує інститут атторнатури (від англ. attorney – довірений представник, який надає юридичні послуги довірителю). Федералізм обумовлює існування трьох самостійних ланок органів прокуратури: федеральної, прокуратури штату та місцевої. Кожна з них має свої особливості організації, компетенції і предметної юрисдикції, але організаційно всі вони належать до систем виконавчо-розпорядчих органів і представляють у суді федеральний уряд, уряд штату, їх установи. Посадові особи останніх у розгляді судами справ, пов'язаних з оскарженням їхніх рішень, дій, бездіяльності, участі не беруть. Прокуратура здійснює юридичне консультування уряду, бере участь як експерт у підзаконній нормотворчій діяльності, може вносити пропозиції щодо скасування незаконних рішень виконавчо-розпорядчих органів.

У Великій Британії інститут прокуратури взагалі відсутній. Функції правозаступництва виконують юридичні корпорації баристерів (термін «баристер» означає «допуск до судового бар'єра») і солісоторів (які пішли від судових стряпчих – аторнеїв), що є недержавними адвокатськими об'єднаннями. Баристери мають право представляти інтереси фізичних та юридичних осіб у судах апеляційної і касаційної інстанцій. Солісотори виконують функцію процесуального представництва в судах інтересів малозабезпечених категорій громадян. Безоплатна правова допомога надається за рахунок фонду юридичного товариства за принципом фінансового стану особи, права якої потребують судового захисту.

Прокурор у цивільному судочинстві Великої Британії виступає стороною в процесі, представляючи інтереси держави, а також окремих осіб, якщо вони (інтереси) мають публічний характер [11, с.с.166-167].

Порівнюючи діяльність прокурора вказаних країн та представницьку діяльність органів прокуратури нашої держави, слід зазначити, що функція представництва посилює правозахисний статус органів прокуратури України та гарантує захист інтересів громадянина або держави в суді.

Отже, представницька діяльність прокурора характеризується такими ознаками:

- по-перше, прокурор здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді від свого імені, тому що жодних доручень на ведення справи, на відміну іншого представництва, йому не потрібно;
- по-друге, представництво в суді має певне коло суб'єктів, які беруть участь у процесі з метою захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів, охоронюваних законом; прокурор може представляти в суді інтереси громадянина або держави лише за наявності підстав, визначених у законі;
- по-третє, представник у справі діє в межах наданих йому повноважень, тобто він має право: а) вчиняти від імені особи, яку представляє, всі процесуальні дії, крім передачі справи до третейського суду; б) повністю чи частково відмовитися від позовних вимог; в) змінювати предмет або підставу позову; г) передавати повноваження іншій особі (передоручати); д) оскаржувати рішення суду; е) подавати виконавчі документи до виконання;
- по-четверте, представництво прокурора в цивільному процесі можливе в будь-якій справі й на всіх стадіях, починаючи з її порушення [12, с.с.92-93].

Таким чином, прокурор – особливий суб'єкт цивільного процесу, і його участь у цивільному судочинстві зумовлена необхідністю виконання функції представництва інтер-

есів громадянина або держави у випадках, передбачених законом. Ця функція є конституційною й обов'язковою для виконання [13, с. 53].

Висновки. Аналізуючи положення ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» (від 14 жовтня 2014 року), слід звернути увагу на те, що цей Закон значно звужив перелік категорій громадян, які потребують правового захисту.

Зокрема, новий Закон України «Про прокуратуру» (на відміну від його попередньої редакції) одночасно конкретизував коло суб'єктів, які потребують відповідного захисту, залишивши лише такі категорії громадян: особи, які не досягли повноліття, недієздатні або обмежено дієздатні. Але цей Закон виключив можливість здійснювати представницьку функцію щодо захисту громадян похилого віку або малозабезпечених, які також цього потребують.

Водночас новий закон передбачає необхідність обґрунтування прокурором у суді наявності підстав представництва, і тільки виключно після їх підтвердження судом прокурор вправі його здійснювати. Тобто наявність таких підстав має бути підтверджена прокурором шляхом надання суду відповідних доказів. Проте в Законі не визначені форми й обсяг цих обґрунтувань, які були б достатніми для представництва (подання заяви, позову). Шляхами вирішення цих проблемних питань є внесення відповідних змін до Закону України «Про прокуратуру».

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами і доповненнями) // ВВРУ. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Про прокуратуру: Закон України в ред. від 14.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Про прокуратуру: Закон України від 05 листопада 1991 року № 1789-XII (із змінами і доповненнями) // ВВРУ. – 1991. – № 53. – С. 793.
4. Фурса С. Теоретичні аспекти правового та процесуального становища прокурора в цивільному судочинстві // Право України. – 1998. – № 12. – С. 70.
5. Бичкова С.С. Цивільне процесуальне право України: Навч. посібн. /С.С. Бичкова. – К.: Атіка, 2006. – С. 62.
6. Руденко М., Глаговський В. Представництво прокуратурою інтересів громадянина і держави в суді (теоретичний і практичний аспекти) // Право України. – 1997. – № 11. – С. 63.
7. Давиденко Л.М. Функції прокуратури України згідно з новою Конституцією України / Л.М. Давиденко // Право України. – 1997. – № 6. – С. 43-44
8. Сапунков В. Представництво прокурора як процесуальний інститут // Вісник прокуратури. – 2002. – №6. – С. 67-72.
9. Руденко Н.В. Представительство прокуратуры в суде: украинский вариант / Н.В. Руденко // Законность. – 1998. – № 7. – С. 46-50; Руденко Н. В. Институт представительства прокуратуры как способ защиты интересов гражданина и государства / Н. В. Руденко // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 8. – С. 4;
10. Мичко М.І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України: Автореф. дис. д-ра юрид.наук: 12.00.10 /Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого / М.І. Мичко. – Харків, 2001. – С. 10.
11. Грицаєнко Л.Р. Прокуратура в країнах Європи. –Київ Біноватор, 2006. –С.166–167.
12. Мітлиць О. Суть відмінності представницької функції прокуратури від іншого представництва у справі процесі /О.Мітлиць // Вісник прокуратури. – 2013. – №1. – С.92–93
13. Руденко М. Форми представництва прокурора в цивільному процесі /М. Руденко, Т.Дунас //Юридичний вісник України. – 2006. – № 46. – С.53.

МАСОВІ ЧИ ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ПОЗОВИ: КОНКУРЕНЦІЯ ПОНЯТЬ

Губська А.В.,
 провідний науковий співробітник
 Національна академія прокуратури України

Стаття висвітлює підходи до співвідношення різних форм судового захисту значної кількості осіб (масовий позов, представницький позов, груповий позов, похідний позов, позов на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб). Запропоновано авторський підхід, згідно з яким представницький позов – це спрямована до суду вимога на захист порушених інтересів значної (визначеної або невизначеної) кількості осіб, під час розгляду якої їхні інтереси представляє одна або декілька осіб за відсутності безпосередньої участі всіх осіб, права яких порушено, в судовому процесі. Зроблений висновок про наявність особливих представницьких відносин у таких позовах.

Ключові слова: масовий позов, представницький позов, груповий позов, класовий позов, похідний позов, цивільний процес.

Gubskaya A.V. / МАССОВЫЕ ИЛИ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСКИЕ ИСКИ: КОНКУРЕНЦИЯ ПОНЯТИЙ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

Статья освещает подходы к соотношению разных форм судебной защиты многочисленного круга лиц (массовый иск, представительский иск, групповой иск, производный иск, иск в интересах неопределенного круга лиц). Предложен авторский подход, согласно которому представительский иск – это адресованное суду требование в защиту нарушенных интересов многочисленного (определенного или неопределенного) круга лиц, при рассмотрении которого их интересы представляет одно или несколько лиц без их непосредственного участия в судебном процессе. Сделан вывод о наличии особых представительских отношений в таких исках.

Ключевые слова: массовый иск, представительский иск, групповой иск, классовый иск, производный иск, гражданский процесс.

Gubskaya A.V. / GROUP ACTION OR REPRESENTATIVE ACTION: COMPETITION OF CONCEPTS / National academy of office of public prosecutor of Ukraine, Ukraine

In science of civil procedure there are a few concepts which determine the methods of judicial defence of far of persons. It is mass action, representative action, group action, class action, derivative action. However for scientists the unique position absents in relation to correlation of these forms of defence of far of persons. In the articles analysed the scientific approaches to this question.

There is a concept «mass action», which unites a group action, derivative action, action on defence of indefinite persons. Mass action is a statement which is gone to the court and contains a legal requirement about the grant of legal defense multiplicity other, except for a representative plaintiffs, persons. An author considers that this concept does not expose legal nature of these actions.

Representative action is the requirement directed in a court on defence of the interests (certain or indefinite) of far of persons, during consideration of which their interests are presented by one or a few persons in default of direct participation of all persons rights for which are broken, in a trial.

The conclusion is done about the presence of the special representative relations in such actions. It creates pre-conditions for subsequent scientific research of this question.

Key words: mass action, representative action, group action, class action, derivative action, civil procedure.

Постановка проблеми. Упродовж останнього часу в науці цивільного процесу (як зарубіжній, так і вітчизняній) приділяється багато уваги науковому розробленню та подальшому законодавчому регулюванню нових форм судового захисту значної кількості осіб, права та інтереси яких порушуються одночасно. Причиною цього став розвиток концепції основних прав та свобод людини і громадянина, який призвів до того, що на законодавчому рівні після закінчення Другої світової війни та об'єднання держав в Організацію Об'єднаних Націй почали закріплюватися так звані права третього покоління, до яких відносилися колективні права, тобто права, які вже належали не одній особі, а певному колективу, групі людей, чисельний склад яких не обмежувався, наприклад право на безпечне природне середовище [1, с. 96-97]. Проголошення на міжнародному та національному рівні колективних прав поставило перед державами питання необхідності не лише їх декларування, а й створення ефективних та дієвих механізмів їх забезпечення, в тому числі й захисту [1, с. 96-97].

Масові, представницькі, групові, класові, похідні, колективні позови – все це різноманіття правових конструкцій повинно мати на меті забезпечення ефективного судового захисту великого кола осіб, інколи навіть такого, що включає тисячі та десятки тисяч громадян. Але ефективність їх захисту шляхом застосування правових механізмів матиме місце лише тоді, коли зміст кожної із цих конструкцій буде досліджений на науковому рівні та отримав своє законодавче регулювання у відповідній правовій системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існуючі правові конструкції позовів на захист значної кількості

осіб досліджувались багатьма вченими. Так, груповий позов був предметом дослідження Г. Аболоніна, А. Жіді, Ш. Кулахметова, К. Осаке, Г. Осокіної, В. Пучинського, В. Яркова та інших. Вивченням позову на захист невизначеного кола осіб займалися Н.Батаєва, С. Артамонова, Т. Степаненко. У роботах Б. Журбіна, Л. Островської, О. Чугунової висвітлювалися питання правової природи похідних (непрямих) позовів. Вчені намагаються дослідити співвідношення цих форм судового захисту множинності осіб, але єдина позиція із цього питання відсутня.

Виходячи з викладеного, метою даної статті є висвітлення наукових підходів до визначення та співвідношення різних форм судового захисту значної кількості осіб, права та інтереси яких порушуються одночасно (масові, представницькі, класові, групові позови та інші), а також вироблення авторського підходу до даного питання.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальне наукове дослідження масового позову було проведено російським вченим Г. Аболоніним у роботі «Масові позови» (Москва, 2011 рік). У цій роботі досліджено правову природу цього поняття, зроблено класифікацію масових позовів, висвітлено особливості їх вирішення в різних правових системах.

Г. Аболонін дійшов висновку, що масовий позов – це будь-яка заява, яка подана до суду та містить законну вимогу про надання правового захисту множинності інших, окрім заявника, осіб. На його думку, головна відмінність масового позову від позову в широкому розумінні даного терміна полягає у пред'явленні вимоги до суду про ухвалення судового рішення, що забезпечить захист прав і законних інтересів множинності осіб, яка може називатись

численною групою, невизначеним колом осіб тощо, але сутність правової конструкції масового позову від цього не зміниться [2, с. 8–9].

Якщо дослідити витоки цього терміну, то Г. Аболонін вказує, що у 2005 році в США був прийнятий федеральний статут – акт «Про безпристрасний розгляд групових позовів» (Class Action Fairness Act), за приписами якого масовим позовом (mass action) є груповий позов на захист прав та законних майнових інтересів більш ніж 100 учасників, що ґрунтується на спільних питаннях права або фактичних підставах (спільні предмет та підстава), які відповідають вимогам юрисдикції, що належать до компетенції федерального окружного суду США [3]. Однак він зазначає, що цей термін, внаслідок історичних відмінностей у підходах до створення теоретичних понять у правових системах загального та континентального права, в США є лише окремим випадком групових майнових позовів, натомість в країнах романо-германського права він може мати якісно інше значення та визначати будь-яке звернення до суду на захист прав та законних інтересів значної кількості осіб [3].

Таким чином, у розумінні Г. Аболоніна термін «масові позови» є узагальнюючим поняттям, яке включає різні форми позовів на захист широкого кола осіб. На його думку, масовий позов має три прямі та два непрямі різновиди. До прямих масових позовів вчений відносить груповий позов на захист численної групи осіб, груповий позов до численної групи відповідачів, позов на захист прав та законних інтересів невизначеного кола осіб. Непрямі групові позови – це похідні позови (позови учасників юридичних осіб до їх органів управління про стягнення збитків, заподіяних цим особам таким органом) та масові адміністративні позови (заяви про оспорування правових актів органів державної влади Російської Федерації, які порушують права та законні інтереси невизначеного кола осіб) [2, с. 10].

У свою чергу, з точки зору вченого, ці різновиди масових позовів можна класифікувати за різними підставами, зокрема: за майновим критерієм (майнові ті немайнові), за процесуальною ознакою залежно від предмета позову (масові позови про присудження та про визнання), за ступенем визначеності численної групи на момент прийняття рішення судом (визначені та невизначені масові позови), за характером захисту, який надається масовим позовом (публічно-правові та приватно-правові масові позови), залежно від підстав пред'явлення масових позовів та категорій відповідачів (позови про масове заподіяння шкоди здоров'ю; про правопорушення на ринку цінних паперів; про захист прав споживачів; про банкрутство; до органів місцевого самоврядування та інші), за суб'єктивним складом (особисті масові позови та представницькі масові позови) [2, с. 10–16].

З таким підходом Г. Аболоніна до масових позовів можна погодитись, але частково. Вважаємо, є вірним його твердження, що груповий позов, позов на захист невизначеного кола осіб, похідний позов – це самостійні правові конструкції, метою яких є одночасний захист значної кількості осіб без їх безпосередньої участі в процесі, в якому представництво їхніх інтересів здійснює, як правило, уповноважена (безпосередньо ними або законом) особа.

Разом із тим не зовсім точним є об'єднання всіх цих форм захисту значної кількості осіб загальним терміном «масові позови».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що слово «маса» має 6 значень, але лише одне з них можна віднести до одушевлених суб'єктів: «велика сукупність людей; широкі кола трудящих, населення» [4, с. 512]. Це ж джерело слово «масовий» визначає як «такий, у якому беруть участь широкі маси, велика кількість людей» [4, с. 512]. Тобто, використовуючи слово «масовий» для характеристики певної правової категорії

– позовів, ми акцентуємо увагу на такій ознаці, як множинність осіб на стороні одного із учасників (позивача або відповідача).

Разом із тим для захисту значної кількості осіб можуть використовуватись різні правові конструкції: процесуальна співучасть, об'єднання справ тощо. Крім того, сам термін «масовий» має також й інше смислове навантаження – «призначений для широких мас, загальнодоступний», що в поєднанні з категорією «позови» взагалі може отримати інше, не юридичне, тлумачення. З огляду на викладене, вважаємо, що термін «масові позови» не повністю розкриває суть даної правової категорії.

На нашу думку, замість «масових позовів» більш змістовним для визначення кола позовів, які спрямовані на захист значної кількості осіб, буде термін «представницькі позови».

Для обґрунтування такої позиції проаналізуємо зміст тих різновидів позовів, які цілком мотивовано об'єднати Г. Аболоніним у загальну категорію позовів на захист прав та інтересів множинності осіб, а саме: позов на захист невизначеного кола осіб, груповий позов, похідний позов.

Окрім такої ознаки, як множинність осіб, у них також є інша спільна риса: у провадженні за такими позовами захист численного кола осіб здійснює представник, між яким та іншими членами такої множинності виникають правовідносини з особливою правовою природою, а їх (позовів) судовий розгляд, як правило, здійснюється за відсутності всіх членів, тобто певна особа здійснює представництво «чужих» порушених інтересів при розгляді вимог щодо їх захисту.

Розглянемо сутність позову на захист невизначеного кола осіб. Ця правова категорія вже неодноразово була предметом дослідження вчених на пострадянському просторі. За словами Н. Батаєвої, позов на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб – це вимога, яка пред'являється прокурором, державними органами, органами місцевого самоврядування, суспільними організаціями та їх об'єднаннями або громадянами, на захист суб'єктивних прав та законних інтересів осіб, що мають загальні права, які виникли на одних і тих самих фактах, та спрямовані проти одного й того ж відповідача; коло осіб, в інтересах яких заявлений такий позов, кількісно не визначений, а склад, який передбачається, настільки численний, що встановити та залучити до участі у справі всіх зацікавлених осіб як позивачів неможливо [5, с. 60].

Майже аналогічне визначення позову на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб надає Є. Артамонова [6, с. 97–98].

Т. Степаненко визначає позов про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб як пред'явлену у встановленій законом процесуальній формі з метою захисту неперсоніфікованого суспільного інтересу вимогу заінтересованої особи до суду про розгляд і вирішення правового спору між ним та відповідачем з приводу порушення діями (бездіяльністю) останнього прав та інтересів численної, кількісно й персонально не встановленої групи осіб, спільність якої обумовлена єдністю інтересів і способу захисту порушених прав [7, 67].

З аналізу вищевикладених підходів до визначення змісту позову на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб вбачається, що забезпечити персональну участь у його розгляді всіх осіб, інтереси яких порушені, неможливо з огляду на їх численність та відсутність можливості встановити кількісний склад. У таких випадках захист неперсоніфікованого, за визначенням Т. Степаненко, суспільного інтересу буде здійснювати особа, яка або уповноважена на це законом (прокурор, орган державної влади або місцевого самоврядування тощо), або заінтересована особа, яка, звернувшись за захистом свого права, буде захищати права та інтереси невизначеної кількості осіб. Тобто особа, яка звертається до суду з таким позовом, буде

захищати не тільки свій власний інтерес, але й представляти у своїй особі захисника «чужих» інтересів.

Варто зауважити, що Г. Аболонін як окремих різновид масових позовів виокремлює так званий масовий адміністративний позов, під яким розуміє скаргу щодо невідповідності федерального закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на території Російської Федерації, Конституції Російської Федерації або законодавству. Він зазначає, що, з огляду на юридичну дію даних актів відносно численного та невизначеного кола осіб, таке звернення можна також визначати і як адміністративний позов на захист невизначеного кола осіб, оскільки особа, права та законні інтереси якої порушені внаслідок дії даного нормативно-правового акта, в разі задоволення її скарги захищає не тільки власне право, але й права та законні інтереси сотень, тисяч, а інколи й мільйонів громадян та юридичних осіб [3].

На нашу думку, виділення масового адміністративного позову як окремого різновиду позовів на захист прав та законних інтересів значної кількості осіб видається необґрунтованим. Вважаємо, що це також позов на захист невизначеного кола осіб, предметом якого є оскарження нормативно-правового акта, яким порушуються інтереси широкого кола осіб, адже навіть сам вчений визначає його як адміністративний позов на захист невизначеного кола осіб.

Визначаючись зі змістом групового позову, ми виходимо з того, що груповий позов – це самостійний процесуальний інститут, який дозволяє одному або декільком особам подати позов на захист прав групи осіб або невизначеного кола осіб без їх обов'язкової участі в процесі.

На думку Г. Аболоніна, груповий позов (class action або representative action) – це письмове звернення до суду, що здійснюється від імені численної групи осіб, яке містить вимогу про стягнення з відповідача грошової суми, що ґрунтується на спільному юридичному факті або загальній вимозі про поновлення порушеного права, яке пред'являється на захист законних майнових інтересів учасників численної групи і розгляд якого здійснюється судом на підставі адекватного представництва [3].

Тобто у правовій конструкції групового позову ми бачимо здійснення однією або кількома особами (їх визначають «заявник позову», «провідний позивач», за американським правом – representative plaintiffs [8] тощо) представництва «чужих» інтересів шляхом захисту власного, тобто ці особи мають представницькі повноваження щодо захисту порушених інтересів усіх членів групи.

Ще одним різновидом правових конструкцій, спрямованих на захист значного кола осіб, є похідний (непрямий) позов. О. Чугунова визначає похідний позов як звернення учасника (акціонера, члена) юридичної особи, спеціально не уповноваженого останнім, за судовим захистом порушеного або оспорюваного права чи законного інтересу юридичної особи у випадках, передбачених законом [9, с. 23].

За визначенням Л. Островської, похідний позов як правовий засіб дозволяє заявляти та підтримувати позови в інтересах юридичної особи її учасникам або кредиторам, якщо юридична особа не ініціює розгляд самостійно через зацікавленість осіб, які входять до складу органів управління юридичної особи або контролюють такі органи управління в операціях, які стали підставою для подання позову [10, с. 7]. На її думку, найважливішою ознакою похідних позовів за законодавствами країн, де ця категорія позовів є загальнознаною, є не те, що особа звертається опосередковано за захистом власних прав та інтересів, а те, що така особа звертається за захистом прав та інтересів іншої особи [10, с. 8].

Б. Журбін конкретизує, що при пред'явленні похідного позову має місце заміна волевиявлення акціонерного товариства волевиявленням учасника – акціонера, при цьому

вимога про стягнення збитків пред'являється акціонером на користь товариства, якому і здійснюється стягнення [11, с. 11].

Таким чином, із правової конструкції похідного позову вбачається здійснення особою захисту прав акціонерного товариства шляхом звернення з позовом в його інтересах, тобто захист товариства здійснюватиметься шляхом представництва його інтересів акціонером, який при цьому опосередковано захищає і свої власні права.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що розглянуті види позовів (позов на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, груповий позов, похідний позов) є правовими засобами для захисту значної кількості осіб, для яких є характерним (з певними особливостями для кожного) здійснення уповноваженою особою особливого виду представництва при захисті інтересів усіх членів такої множинності за відсутності їх безпосередньої участі в судовому процесі. Таким чином, є обґрунтованим поєднання цих видів позовів у загальну категорію «представницькі позови».

Відтак пропонуємо таке визначення цього поняття: представницький позов – це спрямована до суду вимога на захист порушених інтересів значної (визначеної або невизначеної) кількості осіб, під час розгляду якої їхні інтереси представляє одна або декілька осіб за відсутності безпосередньої участі всіх осіб, права яких порушено, в судовому процесі.

Водночас існує думка, що представницький позов – це лише вид масового позову, який представляє собою позов асоціацій, державних органів і громадських організацій, уповноважених на пред'явлення позовів на захист публічних інтересів численних груп осіб, який не задовольняє приватні інтереси членів групи, а надає кожному члену групи право звертатися до суду з індивідуальними позовами, для яких рішення суду щодо представницького позову має преюдиціальне значення [12, с. 148].

Такий висновок зроблений на підставі Директиви 98/27/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 травня 1998 року про міжнародні судові заборони. За цією Директивою держави-члени ЄС можуть дозволяти «правомочним суб'єктам», таким як об'єднання споживачів або органи державної влади, подавати заборонні позови для припинення порушень національного законодавства [13]. Наприклад, об'єднання споживачів можуть вимагати заборони порушень щодо облудної реклами, практики споживчих кредитів, телемовлення, комплексних туристичних путівок, реклами ліків або недобросовісних умов у споживчих кооперативах.

Проте варто враховувати, що основна причина прийняття Директиви про судові заборони полягала в необхідності проведення правової бази Європейського Співтовариства в життя інших країн, які не захищали належним чином колективні інтереси споживачів через слабе правозастосування. Проте надалі кожна країна обрала свій шлях вирішення проблем захисту колективного інтересу, який мав бути не меншим, ніж мінімальні вимоги Директиви [13].

Отже, представницький позов про судові заборони як засіб захисту колективного інтересу споживача за своїм змістом також є різновидом тих позовів, які ми пропонуємо визначати загальним терміном «представницькі». Більш того, на нашу думку, йому притаманні ознаки позову на захист прав та свобод невизначеного кола осіб (відсутність можливості відшкодування майнових збитків; вимоги про припинення дій, які порушують права значного кола осіб).

Хибність думки про те, що представницький позов спрямований виключно на захист публічного інтересу, з огляду на суб'єктів звернення з таким позовом, спростовується тим, що окремі члени ЄС дозволяють навіть індивідуальним позивачам подавати позови про заборону [13].

Вважаємо, що у позовах, які ми пропонуємо вважати представницькими, виникають особливі представницькі правовідносини між особою, яка здійснює захист значного кола осіб, та особами, захист інтересів яких вона здійснює.

Правова природа цих правовідносин обумовлена певною мірою численністю осіб на стороні позивача, захист порушених інтересів яких здійснюється одночасно в одному судовому процесі і які не є його безпосередніми учасниками, проте в силу особливостей правових конструкцій представницьких позовів створюється «правова ілюзія» участі такої множинності осіб у процесі.

Тому вважаємо, що в цих випадках йдеться про правову фікцію, яка притаманна позову на захист інтересів невизначеного кола осіб та груповому позову.

Так, є думка, що фікцією, як особливим прийомом правової конструкції реальних відносин фізичних осіб, є невизначене коло. Появу такої фікції в праві науковці пояснюють тим, що деякі особисті інтереси не можуть належати окремим особам, а є такими, що належать певним верствам суспільства, які й повинні розглядатись як реальні суб'єкти права, хоча останні й не мають тілесної індивідуальності [14, с. 169]. Зазначену думку також поділяє і М. Рожкова, яка вказує, що «масовість» позову при захисті інтересів невизначеного кола осіб є фікцією, оскільки його учасники не розглядаються як позивачі та не залучаються до судового процесу. Це, на її думку, відрізняє позов на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб від групового позову, який без представницького позивача неможливий [15, с. 24].

Існує аналогічна думка щодо фікції і в груповому позові. Так, Б. Журбін стверджує, що у Західній Європі ре-

гламентація судового захисту широкого кола осіб стала наслідком розвитку процесуальної науки і безпосередньо обумовлена потребами практики. У правовій традиції Європи переслідуються мета створити фікцію участі в суді за груповим позовом усіх осіб, права яких імовірно порушені діями відповідача [11].

Із цією позицією складно не погодитись, адже, дійсно, розгляд групового позову здійснюється за відсутності всіх членів групи в судовому процесі, але стороною у справі є множинність осіб, об'єднаних спільними обставинами заподіяння шкоди їхнім інтересам, тобто створюється фікція їх участі у справі.

Висновки. Для визначення форм захисту значної кількості осіб, права та інтереси яких порушуються одночасно, існує декілька видів позовів, співвідношення між якими, з огляду на відсутність єдиної позиції, визначається вченими по-різному. За способом захисту множинності осіб шляхом представництва їхніх інтересів при розгляді таких позовів пропонуємо груповий позов, похідний позов, позов на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб об'єднати спільним поняттям «представницькі позови».

Представницький позов – це спрямована до суду вимога на захист порушених інтересів значної (визначеної або невизначеної) кількості осіб, під час розгляду якої їхні інтереси представляє одна або декілька осіб за відсутності безпосередньої участі всіх осіб, права яких порушено, в судовому процесі. У таких позовах виникають особливі представницькі правовідносини між особою, яка здійснює захист значного кола осіб, та цими особами, що створює, на нашу думку, передумови для подальшого наукового дослідження цього питання.

ЛІТЕРАТУРА

- Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н.Ю. Сакара. – Харків, 2005. – 209 с.
- Аболонин Г.О. Массовые иски / Г.О. Аболонин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – 416 с.
- Аболонин Г.О. Классификация массовых исков / Г.О. Аболонин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://abolonin.org/page/31>.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
- Батаева Н.С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц: дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Н.С. Батаева. – М., 1998. – 164 с.
- Артамонова Е.М. Защита прокурором прав и законных интересов неопределенного круга лиц в гражданском процессе: дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Е.М. Артамонова. – М., 2004. – 198 с.
- Степаненко Т.В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Степаненко. – Х., 2008. – 181 с.
- Осакве К. Классовый иск (class action) в современном американском гражданском процессе / К. Осакве // Журнал российского права. – 2003. – №3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uristy.ucoz.ru/publ/11-1-0-397>.
- Чугунова Е.И. Производные иски в гражданском и арбитражном процессе: дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Е.И. Чугунова. – Екатеринбург, 2003. – 225 с.
- Островська Л.А. Похідні (непрямі) позови: міжнародний досвід та законодавство України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л.А.Островська. – Одеса, 2009. – 20 с.
- Журбін Б.А. Процессуальные особенности рассмотрения судами дел по групповым и производным искам: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс, арбитражный процесс» / Б.А. Журбин. – Саратов, 2009. – 25 с.
- Миколаєць В.А. Місце групових позовів у системі масових позовів / А.В. Миколаєць // Митна справа. – 2014. – № 2(92), частина 2, книга 2. – С. 45-149.
- Ларссон П. Групповый позов у Європейському Союзі/ Пер Ларссон // Захист невизначеного кола споживачів в ЄС та в Україні / Спільнота споживачів та громадські об'єднання. К., 2009 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.cjsumerrinfo.org.ua/upload/iblock/b62/class_action_eu_ukraine.pdf.
- Карева Т.Ю. Иски в защиту неопределенного круга лиц / Т. Карева // Правоведение. – 2008. – № 4. – С. 163 – 171.
- Рожкова М.А. И вновь о групповых и косвенных исках / М. Рожкова // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – 2007. – № 5. – С. 19 – 36.

НЕДІЙСНІСТЬ ФІКТИВНОГО ПРАВочИНУ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Давидова І.В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглянуто сутність фіктивних правочинів, їх складові, наслідки вчинення тощо. Приділено увагу аналізу точок зору науковців та судової практики щодо цього питання. Також виділено основні риси фіктивних правочинів.

Ключові слова: правочин, недійсність правочину, фіктивний правочин, підстава недійсності, наслідки недійсності.

Давыдова И.В. / НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ФИКТИВНОЙ СДЕЛКИ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

В статье рассматривается сущность фиктивных сделок, их составляющие, последствия совершения. Уделено внимание анализу точек зрения ученых и судебной практики по данному вопросу. Также выделены основные черты фиктивных сделок.

Ключевые слова: сделка, недействительность сделки, фиктивная сделка, основание недействительности, последствия недействительности.

Davidova I.V. / INVALIDITY OF SHAM TRANSACTION: A GENERAL OVERVIEW / National University «Odessa Law Academy», Ukraine

Transactions are the main grounds for the origin of civil rights and duties. They are so common in practice, so that practically any action related to the movement of goods in the market can be put on the concept of «transaction».

Non-statutory transaction, no matter what rules were violated, is the extremely negative for society phenomenon. Invalid transactions also include the so-called sham (simulated) transactions, such as where the parties commit corresponding transaction with no intention to create any legal consequences, that is committed to its kind, knowing that it will not be transacted. When committing the transaction parties have different goals than those provided in transaction. These goals may be illegal or may not have any legal purpose. According to current civil law such transaction is recognized invalid by a court.

Sham transactions entered into for the purpose to evade property liability under the law, and in some cases it is stipulated in the contract.

The main features of a sham transaction are: 1) to mislead (before or at the time of the transaction) of the other party or a third party on the factual circumstances of the transaction or the true intentions of the participants; 2) committing a transaction by a person not entitled to do so (through fictitious company, non-existent organization, shill, etc.); 3) conscious intention breach a contract; 4) concealing the true intentions of the participants of the transaction.

Key words: transaction, invalidity of the transaction, sham transaction, origin of invalidity, consequences of invalidity.

Правочин як інститут цивільного права відомий із часів римського права. З того часу підходи до визначення поняття й сутності правочину зазнали змін, оскільки змінилися самі економічні стосунки, які опосередковуються нормами про правочини.

Правочини – це основна підстава виникнення цивільних прав та обов'язків. Вони настільки поширені в практиці, що практично до будь-яких дій, пов'язаних із переміщенням товарів на ринку, можна застосувати поняття «правочин».

Слід зазначити, що доволі часто правочини мають зовсім інший результат, ніж той, якого мали намір досягти його учасники. Правочин може суперечити тим чи іншим нормам, установленим законодавством. Існує низка умов, за недотримання яких можна говорити про те, що правочин не відбувся, а бажаних правових та економічних наслідків не було досягнуто.

Невідповідність правочину законодавству, незалежно від того, які саме норми були порушені, є явищем вкрай негативним для суспільства. Тому дослідження питань, пов'язаних із невідповідністю правочину законодавству, зокрема з фіктивними правочинами, є актуальним, виправданим як із теоретичної, так і з практичної точки зору.

Дослідження, присвячені питанням недійсних правочинів, зокрема й удаваних, здійснювалися М.М. Агарковим [1], Д.М. Генкіним [2], В.І. Жековим [3], В.О. Кучером [4], І.В. Матвєєвим [5], І.Б. Новицьким [6], І.Б. Рабинович [7], О.Н. Садіковим [8], К.І. Скловським [9], І.В. Спасибо-Фатєєвою [10], Д.О. Тузовим [11], Н.С. Хатнюк [12] та ін.

Недійсність правочину визначається вадами будь-якого його елементу. Так, у літературі виділяють недійсні правочини з пороками суб'єкту, волі, форми та змісту [13; 14].

До недійсних правочинів відносять і так звані фіктивні правочини – коли сторони відповідного правочину вчиняють його без наміру створити будь-які правові наслідки,

тобто вчиняють його для виду, знаючи заздалегідь, що його не буде виконано. Під час вчинення такого правочину сторони мають інші цілі, ніж ті, які передбачено правочинном, у тому числі такі цілі можуть бути протизаконними або взагалі можуть не мати правової мети. Відповідно до чинного цивільного законодавства такий правочин визнається судом недійсним.

Відповідно до чинного цивільного законодавства (ст. 234 Цивільного кодексу України) фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочинном [15]. Такий правочин визнається судом недійсним.

Зазначимо, що сам по собі факт невиконання сторонами умов правочину не робить його фіктивним. Фіктивні правочини є діями, що здійснюються для того, щоб обдурити певних осіб, які беруть участі в цьому правочині, створивши в них хибне уявлення про наміри його учасників. Робиться це, наприклад, із метою фіктивної оренди для реєстрації юридичної особи, фіктивного продажу майна під час загрози банкрутства або конфіскації майна за скоєний злочин, фіктивної покупки з наміром отримання кредиту.

Отже, фіктивні правочини укладаються з метою ухилитися від майнової відповідальності, передбаченої законом, і в деяких випадках це обумовлено в договорі. Наприклад, відбувається фіктивний поділ, дарування або продаж майна подружжя, яке має незаконну мету приховати його від конфіскації. Фіктивними можуть бути не лише договори, а й інші юридичні дії: фіктивний акт отримання товару, технічного огляду, обміру приміщення або оцінки вартості майна тощо. Фіктивний правочин характеризується недобросовісністю його учасників, однак цієї підстави для визнання правочину недійсним все ж таки недостатньо.

Необхідно зазначити, що, на думку Н.В. Рабинович, у фіктивних правочинах фактично є одне тільки волевиявлення, в основі якого немає волі здійснити цей правочин

інакше, як тільки для вигляду. Оскільки вирішальне значення надається саме волі, наявність подібного «порожнього» волевиявлення ніякої правової сили мати не може.

Натомість Д.Н. Генкін вважає, що фіктивні правочини взагалі не мають волі й що саме тому за відсутністю фактичного складу правочин повинен вважатися таким, що був укладений.

Фіктивний правочин є нікчемним. Він не породжує жодних правових наслідків. Разом із тим сторони все ж роблять деякі фактичні дії, які створюють видимість його виконання: передачу майна, складання необхідних документів тощо. До цих дій застосовуються загальні положення про наслідки недійсності правочину. Під час укладення фіктивного правочину сторони мають протиправну мету. Для визнання правочину фіктивним ознака вчинення його лише для вигляду має бути властива діям обох сторін правочину. Якщо одна сторона діяла лише для вигляду, а інша – намагалася досягти правового результату, такий правочин не можна визнати фіктивним.

Також фіктивні правочини можуть бути укладені з метою ухилитися від майнової відповідальності, передбаченої законом, і в деяких випадках це обумовлено в договорі. Наприклад, відбувається фіктивний поділ, дарування або продаж майна подружжя, яке має незаконну мету приховати його від конфіскації. Фіктивними можуть бути не лише договори, а й інші юридичні дії: фіктивний акт отримання товару, технічного огляду, обміру приміщення або оцінки вартості майна тощо. Фіктивний правочин характеризується недобросовісністю його учасників.

Спосіб розкрадання майна шляхом укладання фіктивних договорів досить різноманітний, і в більшості випадків протиправні дії спрямовані на заподіяння шкоди третім особам.

До найбільш поширених на ринку нерухомості фіктивних правочинів відносяться такі:

1) оформлення нерухомості на підставну особу, що досить поширено за умови придбання дорогих об'єктів (елітних квартир, котеджів) особами, які за певних обставин (наприклад, державна служба) не можуть оформити їх у власність «на себе». Сюди ж належать випадки можливого невиконання сімейних зобов'язань, а також боязнь конфіскації майна, нажитого злочинним шляхом. Лише в останньому випадку є реальна можливість визнати відповідну схему фіктивною, і то за сукупністю з результатом залучення справжнього власника нерухомості до кримінальної відповідальності;

2) переоформлення об'єкта на підставну особу, що відрізняється від попереднього випадку тим, що справжній власник спочатку зареєстрував своє право власності, але потім, найчастіше під час настання (або боязні настання) деяких надзвичайних обставин, переоформив об'єкт на третю особу. Такі випадки легко виявити й довести, особливо якщо переклад прав власності на підставну особу був виконаний «за фактом» (наприклад, після порушення проти власника кримінальної справи або заподіяння останнім великої майнової шкоди третій особі);

3) дарування замість купівлі-продажу або, навпаки, безоплатні правочини замість відплатних (у нашому випадку – дарування замість купівлі-продажу) найчастіше застосовуються для обходження права переважної купівлі й порушення режиму спільної сумісної власності подружжя.

Цивільним кодексом України не передбачено коло осіб, які мають право звертатися з позовом про визнання фіктивного правочину недійсним. Це може зробити сторона фіктивного правочину або інші заінтересовані особи. Оскільки сторони не вчиняють жодних дій для здійснення фіктивного правочину, суд тільки приймає рішення про визнання такого правочину недійсним без застосування будь-яких інших наслідків (реституції). Якщо ж на виконання правочину було передано майно або майнові права, такий правочин не може бути кваліфіковано як фіктивний.

Основними ознаками фіктивного правочину є такі: 1) введення в оману (до або в момент укладання угоди) іншого учасника чи третьої особи щодо фактичних обставин правочину або дійсних намірів учасників; 2) учинення правочину особою, що не має права це робити (через фіктивне підприємство, неіснуючу організацію, підставну особу тощо); 3) свідомий намір невиконання зобов'язань договору; 4) приховування справжніх намірів учасників правочину.

Правові наслідки вчинення фіктивних правочинів встановлені ст. 216 Цивільного кодексу України, а саме шляхом застосування двосторонньої реституції, тобто в разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути другій у натурі все, що вона отримала на виконання цього правочину. А в разі неможливості такого повернення – відшкодувати вартість того, що отримано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Особливість цих правочинів полягає в тому, що фізичні та юридичні особи, укладаючи їх, не намагаються, згідно з умовами правочинів, нічого передавати і в результаті нічого не передають. А оскільки умови не виконані, єдиною санкцією для учасників може бути визнання правочинів недійсними.

Таким чином, фіктивний правочин завжди нікчемний, сторони прагнуть лише створити видимість його укладення. Саме тому такі правочини називаються фіктивними. Форма посвідчення цих правочинів не має значення. Фіктивний характер правочину може підтверджуватися всіма засобами доказування, які допускаються цивільним процесуальним правом.

Розглянемо приклад із судової практики щодо визнання правочину фіктивним.

Так, рішенням Шевченківського районного суду м. Києва від 05.08.2014 р. розглянуто справу № 761/14170/14-ц про визнання договору дарування квартири недійсним (фіктивним).

Позивач А. звернувся до суду з позовом про визнання договору дарування квартири недійсним (фіктивним), мотивуючи тим, що 23.04.2014 р. рішенням Апеляційного суду м. Києва було задоволено апеляційну скаргу, подану ним на рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 11.09.2013 р. та стягнуто на його користь із Б. кошти в сумі 200 000 доларів США. У порядку забезпечення вказаного рішення Апеляційним судом м. Києва було накладено арешт на квартиру, яка на момент винесення рішення належала Б. на праві власності.

05.05.2014 р. позивачем із метою проведення державної реєстрації обтяження (арешту квартири) до Реєстраційної служби Головного управління юстиції у м. Києві було подано заяву про державну реєстрацію прав та їх обтяжень. 08.05.2014 р. позивач отримав рішення про відмову в державній реєстрації прав та їх обтяжень у зв'язку з тим, що ця заяву було подано після державної реєстрації права власності за новим набувачем. Тобто з 25.04.2014 р. право власності на вищевказану квартиру було зареєстровано за В. на підставі договору дарування.

Позивач вважає, що з метою умисного ухилення від виконання рішення Апеляційного суду м. Києва від 23.04.2014 р. та з метою уникнення накладення арешту на належне йому майно відповідач Б. домовився зі своєю донькою В. про передачу їй квартири шляхом укладання договору дарування.

Оскільки відповідачі уклали між собою фіктивний правочин, позивач просить визнати недійсним договір дарування квартири, який укладено 25.04.2014 р. між Б. та В., посвідчений приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Г.

Вислухавши пояснення позивача, дослідивши докази, суд вважає, що позовні вимоги підлягають задоволенню.

Суд дійшов висновку, що під час укладання оспорюваного договору дарування відповідачу Б. було відомо про

накладення арешту на квартиру, а отже, Б., діючи умисно, уклад фіктивний правочин із В. Цей факт свідчить про те, що договір дарування квартири укладений із метою приховання майна від звернення на його стягнення за зобов'язаннями, а отже, є фіктивний, що є підставою для визнання його недійсним.

Керуючись ст. ст. 203, 215, 234, 717 Цивільного кодексу України, ст. ст. 10, 60, 88, 212, 213, 215, 218, 224, 225, 226 Цивільного процесуального кодексу України, суд вирішив позовні вимоги задовольнити; визнати недійсним договір дарування квартири, який укладено 25.04.2014 р. між Б. та В., посвідчений приватним нотаріусом Київського місь-

кого нотаріального округу Г.; стягнути з Б. на користь А. судовий збір [16].

Отже, проаналізувавши судову практику, яка стосується питань фіктивності правочинів, можна відзначити такі їх основні риси: введення в оману (до або в момент укладання правочину) іншого учасника чи третьої особи щодо фактичних обставин правочину або дійсних намірів учасників; учинення правочину особою, яка не має права це робити (наприклад, через фіктивне підприємство, неіснуючу організацію, підставну особу тощо); свідомий намір невиконання зобов'язань договору; приховування справжніх намірів учасників правочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агарков М.М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву : в 2-х т. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. II. – С. 333–360.
2. Генкин Д.М. Недействительность сделок, совершенных с целью, противной закону / Д.М. Генкин // Ученые записки ВЮОН. – 1947. – Вып. 5. – С. 40–57.
3. Жеков В.І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.І. Жеков. – О., 2006. – 187 с.
4. Кучер В.О. Нікчемні правочини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.О. Кучер. – Львів, 2004. – 208 с.
5. Матвеев И.В. Правовая природа недействительных сделок / И.В. Матвеев. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 176 с.
6. Новицкий И.Б. Недействительные сделки / И.Б. Новицкий // Вопросы советского гражданского права. – Изд-во АН СССР, 1945. – С. 31–73.
7. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия / Н.В. Рабинович. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1960. – 171 с.
8. Садиков О.Н. Недействительные и несостоявшиеся сделки / О.Н. Садиков // Юридический мир. – 2000. – № 6. – С. 7–11.
9. Скловский К.И. Последствия недействительной сделки / К.И. Скловский, Ю.В. Ширвис // Закон. – 2000. – № 5. – С. 109–115.
10. Спасибо-Фатеева І.В. Наслідки недійсності правочинів / І.В. Спасибо-Фатеева // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 2. – С. 79–86.
11. Тузов Д.О. Ничтожность и оспоримость юридической сделки : пандектное учение и современное право / Д.О. Тузов. – М. : Статут, 2006. – 204 с.
12. Хатнюк Н.С. Заперечні угоди та їх правові наслідки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н.С. Хатнюк. – К., 2003 – 217 с.
13. Харитонов Є.О. Цивільне право України : [підручник] / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Старцев. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 816 с.
14. Цивільне право України : [курс лекцій] : у 6 т. / [І.В. Бандурка, О.Л. Зайцев, Л.В. Красицька та ін.]; за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. – Х. : Еспада. – 2008. – Т. 1. – 640 с.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
16. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 05.08.2014 р. в справі № 761/14170/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40096674>.

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Лотюк Д.П.,
провідний спеціаліст відділу дослідження проблем діяльності прокуратури
щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді
Науково-дослідний інститут Національної академії прокуратури України

В статті розкриваються поняття та ознаки електронного видання як об'єкта авторського права. Висвітлено особливості складових електронного видання та звернуто увагу на права авторів та упорядника електронного видання. Наведені основні ознаки електронного видання, види творів, а також запропоновано класифікацію електронних видань за основними ознаками.

Ключові слова: електронне видання, авторське право, об'єкт права інтелектуальної власності, об'єкт авторського права.

Лотюк Д.П. / ЭЛЕКТРОННОЕ ИЗДАНИЕ КАК ОБЪЕКТ АВТОРСКОГО ПРАВА / Научно-исследовательский институт Национальной академии прокуратуры Украины, Украина

В статье раскрываются понятие и признаки электронного издания как объекта авторского права. Освещены особенности составляющих электронного издания, и обращено внимание на права авторов и составителя электронного издания. Изложены основные признаки электронного издания, виды произведений, а также предложена классификация видов электронных изданий по основным признакам.

Ключевые слова: электронное издание, авторское право, объект права интеллектуальной собственности, объект авторского права.

Lotyuk D.P. / ELECTRONIC PUBLICATIONS AS AN OBJECT OF COPYRIGHT / Research Institute of the National Academy of Prosecution of Ukraine, Ukraine

In the article a concept and signs of electronic edition open up as an object of copyright. The features of constituents of electronic edition are reflected, and paid regard to rights for authors and manager of electronic edition. The basic signs of electronic edition, types of works, are resulted, and also classification of electronic editions is offered on such signs.

In obedience to Constitution of Ukraine citizens freedom of literary, artistic, scientific and technical creation, defence of intellectual property, their copyrights, moral and financial interests which arise up in connection with the different types of intellectual activity, is guaranteed. One of terms of legal safeguard of creation of man there is confession of Ukraine of that or other result of creative activity a legislation by the object of intellectual property. Development of technologies and informatizations of society, stipulates appearance of the newest forms of expression of creative activity of authors. As in normatively legal acts the exhaustive list of objects of copyright is not pointed which get a legal safeguard and in connection with development of public relations, an author gave mind the problems of legal safeguard of objects of copyright which are created in an electronic kind and spread through a network the Internet.

It is set that the authors of works, included to the made work, have a right to use the works regardless of the made work, if other is not foreseen an author agreement with the manager of collection. And a copyright on electronic edition belongs to the manager of electronic edition, but copyright on works that grant for creation of electronic edition belong to the authors of these works, if other is not set an agreement.

An author comes to summury, that with development of technologies and informatization of society, the newest forms of expression of creative activity of authors appear. As in normatively legal acts the exhaustive list of objects of copyright, which get a legal safeguard, is not pointed, it is necessary to spare attention the question of legal safeguard of objects of copyright, which are created in an electronic kind and spread through a network the Internet. Electronic edition is one of such objects, rights on which belong to the author (to the manager), and has specific signs.

Key words: electronic edition, copyright, intellectual property right object, the object of copyright.

Згідно із Конституцією України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку із різними видами інтелектуальної діяльності. Однією із умов правової охорони творчості людини є визнання законодавством України того чи іншого результату творчої діяльності об'єктом інтелектуальної власності.

Дослідженням об'єктів авторського права займались ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: В. Дроб'язко, Р. Дроб'язко, Ю. Заїка, К. Єфремова, О. Климчук, С. Яременко, Ю. Якименко та інші. Однак окремої уваги такому об'єкту авторського права, як електронне видання, не надавалось, цим обумовлюється актуальність даної тематики наукової статті.

Метою статті є висвітлення ознак та правового режиму електронного видання як об'єкту авторського права.

Об'єктом правової охорони є твір, який являє собою продукт інтелектуальної авторської творчості, втілений у будь-якій об'єктивній, доступній формі. Поняття творчості розуміється як інтелектуальна діяльність, в результаті якої створюється якісно новий, раніше не існуючий результат.

Насамперед потрібно розрізнити твір, який наділений нематеріальною сутністю, та форму його втілення, що є носієм твору.

З розвитком технологічного процесу та інформатизації суспільства виникають нові об'єктивні форми втілення

твору, які створюються в електронному вигляді та розповсюджуються через мережу Інтернет.

Однією з таких форм втілення твору є електронне видання.

Електронне видання – це електронний документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, має вихідні відомості й призначений для розповсюдження в незмінному вигляді [1].

На відміну від традиційного друкованого видання, основними ознаками електронного видання є:

- мета видання;
- мережевість періодичного видання і відсутність друкованого еквіваленту;
- належність упоряднику авторських прав на видання;
- тематика журналу;
- мова;
- прийом статті здійснюється тільки при одержанні оригіналу висновку експертної комісії з додатком друкованого тексту статті і рекомендації члена редакційної ради;
- публікація статей у журналі безкоштовна для авторів, а доступ до журналу безкоштовний для користувачів;
- авторські права на статті належать авторам статей;
- всі редакторські правки узгоджуються з авторами;
- тексти статей знаходяться у відкритому доступі.

Наведені вище основні ознаки дають змогу встановити, що електронне видання є самостійним та не має друкованого аналогу, але за класифікацією, наведеною у ДСТУ 7157-2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості» [1] його

визначено одним із видів – як електронний аналог друкованого видання.

Також серед основних видів електронного видання за ДСТУ 7157-2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості» електронні видання класифіковано за такими ознаками за:

– наявністю друкованого еквівалента: електронний аналог (копія, версія) друкованого видання; самостійне електронне видання;

– природою основної інформації: текстове (символьне); образотворче; звукове; програмний продукт; мультимедійне;

– цільовим призначенням: офіційне; суспільно-політичне; наукове; науково-популярне; популярне; виробничо-практичне; навчальне; літературно-художнє; релігійне; довідкове; видання для дозвілля; рекламне;

– технологією використання: локальне; мережне; комбінованого використання;

– характером взаємодії з користувачем: детерміноване; недетерміноване (інтерактивне);

– періодичністю: неперіодичне; періодичне; продовжуване; оновлюване;

– структурою: одночастинне; багаточастинне; серійне.

Електронне видання створюється як складний продукт, до якого включено кілька окремих творів, які є результатом творчої діяльності декількох авторів. Зазвичай до таких творів належать:

– літературний твір;

– комп'ютерний програмний продукт;

– фотографічний або ілюстративний твір;

– музичний твір;

– анімаційний або відео твір.

Згідно зі ст. 433 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2], та ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3] всі перелічені складові електронного видання являють собою об'єкти авторського права.

Літературний твір. Основною частиною більшості електронних видань, також як і книг, виданих типографським способом, є текстові фрагменти, які, зазвичай, формують основу всіх електронних видань. Ці текстові фрагменти являють собою окремі твори авторів, надані для формування та упорядкування електронного видання, та його смисловим наповненням.

Програмний продукт. За допомогою програмного продукту контент доноситься до читача, автором його є програміст. Якщо електронне видання набране на комп'ютері в будь-якому текстовому редакторі, то його можна назвати електронним виданням. Різновидом такого видання є гіпертекстові документи – видання в спеціальному HTML-форматі.

У всесвітній мережі Інтернет є некомерційні електронні бібліотеки, у яких чимало видань представлені в текстовому або упакованому текстовому форматах, тобто отримані у результаті попереднього стиску відповідного файлу спеціальними програмами – архіваторами. Такі видання характеризуються мінімальним інформаційним обсягом і можуть бути швидко завантажені на комп'ютер користувача.

Найпростіший текстовий формат використовує кодування окремих символів тексту в ASCII-стандарті, відповідно до якого кожен символ кодується одним байтом. ASCII – це абревіатура від American Standard Code of Information Interchange або, у перекладі, Американський Стандартний код для інформаційної взаємодії. Чим складніше текстовий редактор, у якому набирається текстовий фрагмент, тим більша кількість керуючих символів використовується для форматування тексту, у результаті чого інформаційний обсяг текстового фрагмента помітно росте.

У деяких випадках текст кодується в графічному форматі (наприклад, формат PDF). Це забезпечує якісний візуальний інтерфейс при перегляді видання, забезпечує його

незалежність від шрифтових гарнітур, установлених на комп'ютері користувача, але вимагає застосування спеціальних засобів для його перегляду.

Фотографічний або ілюстративний твір. В електронних виданнях використовується така кількість ілюстрацій, яка потрібна для найкращого сприйняття і розуміння матеріалу, причому ця величина завжди більше, ніж у друкованих виданнях. Ілюстративний матеріал містить на кілька порядків більше інформації, ніж текст, що займає той же самий простір на сторінці, і набагато ефективніше впливає на почуття людини.

Музичний твір. Невід'ємною частиною багатьох видань є звуковий супровід. Звуковий супровід може являти собою авторський текст або ремарки, шумові ефекти, що ілюструють події, що відбуваються, і роблять їх опис більш реалістичним. Звук може синхронно супроводжувати включені у видання відеокадри або анімацію.

Анімаційний або відео твір. Часто в електронних виданнях використовується комп'ютерна мультиплікація або прості анімаційні файли. В усіх випадках анімація відіграє допоміжну роль, сприяючи наочності опису відповідних процесів і кращому розумінню і запам'ятовуванню їхнього опису.

Згідно зі ст. 433 ЦК України та ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3] всі перелічені складові електронного видання являють собою об'єкти авторського права.

Оскільки електронне видання складається з окремих творів, авторське право, яке належить авторам цих творів, визначається як похідний твір.

У ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» похідний твір визначено як твір, що є творчою переробкою іншого існуючого твору без завдання шкоди його охороні (анотація, адаптація, аранжування, обробка фольклору, інша переробка твору) чи його творчим перекладом на іншу мову.

До похідних творів не належать аудіовізуальні твори, одержані шляхом дублювання, озвучення, субтитрування українською чи іншими мовами інших аудіовізуальних творів [3].

Похідні твори називають залежними творами. Для використання залежних творів необхідно мати для цього дозвіл авторів первинних творів. Похідні твори створюють шляхом переробки інших творів (переклади, обробки, реферати, анотації та інші) або шляхом об'єднання різних творів в єдиний складений твір (збірники, енциклопедії, періодичні видання) [4, 58].

Виходячи з викладеного вище, можемо сказати, що електронне видання складається з декількох окремих літературних, програмних, ілюстративних та відео-анімаційних творів, авторське право на які належить авторам цих творів. А, отже, можна вважати, що електронне видання є складеним твором.

У ст. 433 ЦК України [2] визначено, що до об'єктів авторського права належать збірники творів, якщо вони за доборою або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності.

Так само п. (5) ст. 2 Бернської конвенції [5] передбачає що збірники літературних і художніх творів, наприклад, енциклопедії та антології, що являють собою за доборою і розміщенням матеріалів результат інтелектуальної творчості, охороняються як такі, без шкоди правам авторів кожного із творів, що становить частину таких збірників.

В переліку об'єктів авторського права, закріпленому в ЦК України та Бернській конвенції, немає згадки про складені твори, але наявні збірники творів, як об'єкти, що підлягають правовій охороні. З огляду на особливості електронного видання буде недоречним вважати електронне видання збірником творів. На нашу думку, електронне видання є особливим видом складених творів, що має свої характерні особливості.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3] до об'єктів авторського права належать збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добром, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини. У ст. 433 ЦК України [2] встановлено, що до об'єктів авторського права належать збірники творів, якщо вони за добром або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності.

Оскільки електронне видання являє собою об'єкт авторського права, то потрібно встановити, кому саме належить авторське право на складений твір та на окремі частини електронного видання.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3] авторів збірника та інших складених творів (упорядників) належить авторське право на здійснені ним підбір і розташування творів та (або) інших даних, що є результатом творчої праці (упорядкування), також упорядник збірника користується авторським правом за умови дотримання ним прав авторів кожного з творів, включених до складеного твору.

Також, у відповідності до ст. 19 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3] встановлено, що автори творів, включених до складеного твору, мають право використовувати свої твори незалежно від складеного твору, якщо інше не передбачено авторським договором з упорядником збірника.

Виходячи з положень ст. 19 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3], авторське право на електронне видання належить упоряднику електронного видання, але авторське право на твори, що надані для створення електронного видання належать авторам цих творів, якщо інше не встановлено договором.

Резюмуючи викладене, можна зробити висновок, що з розвитком технологій та інформатизації суспільства з'являються новітні форми вираження творчої діяльності авторів. Оскільки в нормативно-правових актах не наводиться вичерпний перелік об'єктів авторського права, яким надається правова охорона, необхідно приділити увагу питанню правової охорони об'єктів авторського права, які створюються в електронному вигляді та розповсюджуються через мережу Інтернет. Електронне видання є одним з таких об'єктів, права на який належать авторів (упоряднику), та має специфічні ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. DSTU 7157-2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dndims.com/upload/files/DSTU_7157_2010.pdf
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
3. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
4. Бондаренко С. В. Авторське право та суміжні права / С. В. Бондаренко. – К. : Інститут інтелектуальної власності і права, 2008. – 288 с.
5. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1886 року // Офіційний вісник України. – 2007. – № 75. – Ст. 2809.

ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

Самілик Л.О.,

к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національний університет державної податкової служби України

Романишин А.В.,

студентка

Національний університет державної податкової служби України

Стаття присвячується нотаріальному посвідченню шлюбного договору як способу захисту прав та законних інтересів учасників сімейних правовідносин. Досліджено теоретичні питання шлюбного договору в Україні, а також нотаріальне посвідчення таких договорів. Розглянуті основні проблеми посвідчення шлюбного договору в Україні.

Ключові слова: шлюб, реєстрація шлюбу, подружжя, шлюбний договір, нотаріальне посвідчення.

Самілик Л.А., Романишин А. В. / ОСОБЕННОСТИ НОТАРИАЛЬНОГО УДОСТОВЕРЕНИЯ ДОГОВОРА / Национальный университет ГНС Украины, Украина

Статья посвящается нотариальному удостоверению брачного договора как способу защиты прав и законных интересов участников семейных правоотношений. Исследованы теоретические вопросы брачного договора в Украине, а также нотариальное удостоверение таких договоров. Рассмотрены основные проблемы удостоверения брачного договора в Украине.

Ключевые слова: брак, регистрация брака, супруги, брачный договор, нотариальное удостоверение.

Samilik L.A., Romanishin A.V. / FEATURES NOTARIZATION MARRIAGE CONTRACT / CSN National University of Ukraine, Ukraine

The article is devoted to the notarization of marriage contract as a means of protecting the rights and legal interests of family relationships.

The main goal of this work is generalized characteristic of the marriage contract, determination its legal attributes and characteristics, and installation features of notarization of marriage contract on the basis of the analysis of the civil and family law Ukraine.

It was investigated the theoretical questions of the marriage contract in Ukraine, in particular, its value, scope, features, characteristics subjects the marriage contract, given of statistics of conclusion of marriage contracts. Proved following factors that affect the amount conclusion of the marriage contract, namely the level of provision of members of family relationships, imperfect legal regulation conclusion of and authentication such agreements, territorial customs.

Much attention is paid to the notarization of contracts and their form. Indicated that the marriage contract can authenticate state notary offices and private notaries, but do not indicated result of inobservance notarization. It is noted that the written form of the marriage contract is compulsory in every case. Proved that if drawing up the marriage contract with infringement of the written form and absence notarization, such result, pulls it insignificance.

Considered that the basic problem of authentication of the marriage contract in Ukraine, in particular the fact that the legislation does not provide a list of documents required for concluding marriage contracts, with a detailed analysis of the rights and duties as a notary and subjects marriage contract in this process. Consider the discussion question as to possibility conclusion of the marriage contract through a representative by proxy and also legal representative.

In process research of problem questions was done comparing of legal regulation of similar relationships of foreign countries.

Key words: marriage, registration of marriage, marriage, marriage contract, notarization.

У сучасному українському суспільстві спостерігаються економічні та соціальні зміни, у людей змінюються життєві цінності. Щодо законодавства в Україні, то тривають спроби створити наближену до ідеалу правову систему, а також триває робота над вирішенням проблем та прогалин права. Не минули ці тенденції і сімейних правовідносин.

Важливим історичним кроком серед позитивних змін слід назвати введення норм про шлюбний контракт (договір) до Кодексу про шлюб та сім'ю Української Радянської Соціалістичної Республіки від 23 червня 1992 року. Таким чином, вперше в Україні було закріплене право подружжя на укладення шлюбного контракту [1]. Але такий контракт серед населення не отримав великої популярності. Це можна пояснити тим, що населення критично ставилося до такого контракту через традиції, які існували в радянський період, а також необізнаність про значення та праворегуючі функції шлюбного контракту.

Значення шлюбного договору різко підвищилося з прийняттям Сімейного кодексу України, який набрав чинність 01 січня 2004 року. У Кодексі положення про шлюбний договір зазнали достатню кількість змін, наповнилися багатьма законодавчими новелами [2]. Введення норм про шлюбний договір у законодавство України зовсім не означає, що всі особи, які мають бажання укласти шлюб чи які вже перебувають у шлюбі зобов'язані укладати такий договір. Закон лише надає право майбутньому подружжю

чи тим, хто вже є подружжям, право на самостійне визначення в шлюбному договорі своїх майнових відносин у шлюбі, але не зобов'язуючи їх.

Якщо звернутися до статистичних даних щодо укладання шлюбного договору в Україні, то потрібно відмітити поступове зростання його значення серед населення. Так, у 2004 році (з набранням чинності Сімейного кодексу України) було укладено 476 шлюбних договорів, у 2005 році – 687, у 2006 році – 917, у 2007 році – 1263, у 2008 році – 1029, у 2009 році – 942, у 2010 році – 1037, у 2011 році – 1341, у 2012 році – 1357 [3].

Роль подружжя в побуті, а також їх права та обов'язки визначає матеріальна сторона сімейного життя. Суперечки через майно часто стають причинами розлучень. З кожним роком зростає кількість судових позовів з питань розподілу спільно нажитого майна. Їх було б набагато менше при існуванні традиції укладати шлюбні договори. Такі договори поширені в сім'ях з великим достатком, або часто їх укладають громадяни, які реєструють шлюб з іноземцями.

Укладання шлюбного договору вирішило б багато проблем. У цьому випадку процес розподілу майна при розлученні пройшов би інтелігентно, без зайвих майнових витрат і сил, а також коштів на адвокатів.

Більшість країн світу давно визнали доцільність існування шлюбного договору в законодавстві. У різних країнах такий договір має свої особливості, однак мета його

існування єдина – надати подружжю достатньо широкі можливості для самостійного визначення особистих майнових відносин у шлюбі, щоб вони мали змогу при необхідності змінити режим майна, встановлений законом, який автоматично набирає чинності з моменту укладання шлюбу. Не може бути відмінною і розвиватися в іншому напрямку і правова система України.

Дослідженням проблем правового регулювання та природи шлюбного договору безпосередньо займалися вітчизняні та російські науковці, серед яких слід відзначити: В. К. Антошкіна, О. В. Дзеру, Н. М. Єршову, І. В. Жилінкову, О. М. Калітенку, Л. Б. Максимович, Я. В. Новохатську, З. В. Ромовську, О. А. Явор та ін.

Разом з тим цих праць явно недостатньо для того, щоб отримати повне й усебічне уявлення про шлюбний договір, а також необхідно відзначити відсутність комплексних досліджень з питань нотаріального посвідчення шлюбних договорів.

Головною **метою статті** є узагальнена характеристика шлюбного договору, визначення його юридичних ознак та особливостей, а також встановлення особливостей нотаріального посвідчення шлюбного договору на підставі аналізу норм цивільного і сімейного права України.

Шлюбний договір на території України є найновішим видом договору, тому викликає велику кількість дискусій і досліджень у вітчизняних науковців. Неоднозначною є позиція вчених щодо самого поняття шлюбного договору. Так, І. Жилінкова визначає шлюбний договір як «згоду наречених або подружжя щодо встановлення майнових прав та обов'язків, пов'язаних з укладанням шлюбу, його існуванням та припиненням» [4, с. 124]. На думку Д. Дзядевича: «шлюбний договір – комплексна, довгострокова угода подружжя, яка визначає майнові права і обов'язки подружжя під час шлюбу чи на випадок його розірвання» [5, с. 70]. На наш погляд, найбільш вдалим та повним визначенням шлюбного договору є наведене науковцем Ю. Шемшученко, а саме «шлюбний договір являє собою укладену в установленому законом порядку письмову і нотаріально посвідчену угоду осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжя щодо врегулювання майнових відносин між ними» [6, с. 685].

Аналізуючи вищезазначені положення, можна виділити основні ознаки шлюбного договору. По-перше, шлюбний договір є правочином, так як спрямований на зміну відносин між подружжям; по-друге, має особливий склад суб'єктів, якими можуть бути не тільки подружжя, яке зареєструвало шлюб, але й особи, які вступають до шлюбу; по-третє, шлюбний договір має спеціальні вимоги до оформлення, а саме укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню; по-четверте, регулює специфічне коло відносин – тільки майнові відносини подружжя.

Суб'єктами шлюбного договору можуть бути як особи, які подають заяву про реєстрацію шлюбу, так і ті, які вже перебувають у шлюбі. У першому випадку шлюбний договір буде вступати в дію з моменту реєстрації шлюбу, а в другому – з моменту нотаріального посвідчення. Законодавством дозволено в подальшому, за взаємною згодою подружжя, умови шлюбного договору змінювати або доповнювати шляхом укладення додаткової угоди, яка також повинна підлягати нотаріальному посвідченню.

Посвідчувати шлюбний договір, згідно чинного законодавства, можуть як державні нотаріальні контори, так і приватні нотаріуси. У Сімейному кодексі України зазначено, що шлюбний договір повинен бути нотаріально посвідчений, але при цьому ніде не зазначений наслідок недотримання вимог нотаріального посвідчення [2]. Для шлюбного договору письмова форма є обов'язковою умовою у кожному випадку. Тому у разі укладення шлюбного договору з порушенням вимог щодо письмової форми та відсутність нотаріального посвідчення, як наслідок, тягне його нікчемність.

Сфера дії шлюбного договору охоплює тільки майнові відносини між подружжям, їх взаємні майнові права та обов'язки, а також майнові права та обов'язки подружжя як батьків.

При посвідченні шлюбного договору нотаріус повинен надати роз'яснення особам щодо прав та обов'язків, які виникнуть після посвідчення такого договору, також порядок внесення змін до договору, право сторін за взаємною згодою припинити дію шлюбного договору, а також визнати його повністю або частково недійсним у суді тощо.

За бажанням сторін шлюбний договір може бути укладений у присутності свідків, про що слід зробити відповідний запис у посвідчувальному написі. Свідки після встановлення їхньої особи та перевірки дієздатності повинні підписатися у шлюбному договорі.

Також при посвідченні шлюбного договору нотаріус повинен з'ясувати і переконатися, чи розуміють учасники договору значення своїх дій та наслідки їх здійснення. Для цього він з'ясовує обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, які є учасниками правочину. Якщо у нотаріуса виникає сумнів щодо їх віку або обсягу дієздатності, він вимагає відповідний документ (паспорт громадянина України, акт цивільного стану громадянина про народження, про шлюб, розірвання шлюбу тощо).

Шлюбний договір складається не менше ніж у двох примірниках, один з яких залишається у справах державної нотаріальної контори чи приватного нотаріуса, а інші, що мають силу оригіналу, видаються сторонам. Усі примірники підписуються учасниками правочину. Посвідчувальний напис вчиняється на всіх примірниках шлюбного договору.

Щодо строку дії шлюбного договору, то він укладається здебільшого на невизначений строк, а точніше на строк існування шлюбу між подружжям, тому іноді виникає потреба внести ті чи інші зміни до шлюбного договору. За загальним правилом такі зміни можуть бути внесені лише за згодою сторін. Одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається.

Зміни до шлюбного договору можуть вноситися шляхом:

- виключення його окремих умов;
- доповнення новими умовами;
- коректування існуючих положень договору.

Але потрібно пам'ятати, що шлюбний договір може бути змінений лише під час шлюбу, вносити в нього корективи після розірвання шлюбу сторони не вправі. Хоча цей договір може зберігати чинність і після розірвання шлюбу. Це пояснюється нерозривним зв'язком шлюбного договору з наявністю самого шлюбного союзу жінки та чоловіка та його особливим суб'єктним складом [2].

Шлюбний договір є найновішим видом договору в Україні, тому він малодосліджуваний, і в законодавстві існує достатня кількість прогалин, які потрібно вирішувати.

Щодо суб'єктного складу, то в Сімейному кодексі України зазначено, що право на укладання шлюбного договору мають наречені, а також подружжя. Проблема в тому, що в українському законодавстві не зазначено, яких осіб потрібно відносити до наречених. На нашу думку, нареченими слід вважати, осіб, які подали заяву до органів державної реєстрації актів цивільного стану про реєстрацію шлюбу. Тому право на укладання шлюбного договору мають тільки ті особи, які подали заяву, а не лише виявили бажання в майбутньому взяти шлюб. На наш погляд, до суб'єктного складу укладання шлюбного договору потрібно віднести і осіб, які перебувають у фактичному шлюбі, тобто стосунки чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою. На сьогоднішній день відносини між чоловіком та жінкою можна назвати фактичним шлюбом, коли, по-перше, пара проживає на одній території, по-друге, веде спільне господарство і, по-третє, не реєструє свої відносини в орга-

нах реєстрації цивільного стану. Такі особи за Сімейним кодексом України не мають права укладати шлюбний договір. Але дуже часто у таких фактичних шлюбних відносинах народжуються діти, набувається майно тощо. Держава не захищає законом такі шлюбні відносини, тому у разі закріплення законодавцем норми щодо надання таким особам права на укладання шлюбних договорів, це дало б змогу в майбутньому зменшити кількість позовів до суду та не потрібно було б доводити ті чи інші факти.

Проблемою є й те, що в законодавстві не передбачений список документів, які потрібно подати при укладанні шлюбного договору. На нашу думку, якщо суб'єктами є наречені, то потрібно подати відповідну виписку з органу реєстрації актів цивільного стану про подачу заяви на реєстрацію шлюбу; у випадку коли це подружжя, то свідоцтво про одруження; якщо це неповнолітні особи, то нотаріально посвідчений письмовий дозвіл батьків; і, звичайно ж, для всіх осіб – документи, які посвідчують особу.

Не менш вагомим проблемою є й те, що нотаріуси не мають досконалої форми шлюбного договору. Ті зразки, які пропонують у нотаріальних конторах, досить таки неконкретні. Пояснюється це тим, що шлюбний договір є досить новим правочином у сфері нотаріальних послуг. Тому «досконалих» шаблонів шлюбних договорів у нотаріусів, на жаль, немає. Також не всі нотаріуси володіють достатньою обізнаністю у сфері укладання такого типу договорів.

Серед науковців також залишається дискусійним питання щодо можливості укладення шлюбного договору через представника за довіреністю, а також законним представником. Так, І. Жилінкова вказує, що шлюбний договір не може бути укладений ні за участю законного представника, ні за довіреністю [7, с. 86]. Натомість, А. Слепакова вважає правомірним застосування законного, а також і договірного представництва, якщо у довіреності будуть визначені всі умови майбутнього договору [8, с. 284]. Можливість укладення шлюбного договору опікуном недієздатного чоловіка (дружини), недієздатність якого була встановлена під час перебування у шлюбі, або особою, дієздатність якої була обмежена, зі згоди піклувальника, а також емансипованою особою до реєстрації шлюбу заперечується Б. Гонгало та П. Крашенінниковим [9, с. 126]. Натомість М. Антокольська вважає укладення шлюбного договору опікуном недієздатного чоловіка (дружини), недієздатність якого була встановлена під час перебування у шлюбі, або особою, дієздатність якої була

обмежена, цілком можливими і такими, що відповідає вимогам закону [10, с. 67].

Логічно з цього приводу буде звернутися до досвіду зарубіжних країн, у яких практика укладання шлюбного договору є більш поширеною, ніж в Україні. Так, можливість укладення шлюбного договору через представника за довіреністю особою, дієздатність якої обмежена зі згоди піклувальника, передбачена, наприклад, параграфами 1410, 1411 Цивільного кодексу Німеччини [11, с. 356]. Законодавство у Бельгії та у Франції закріплює положення про нотаріальне посвідчення шлюбного договору, а також передбачає його укладання через законних чи договірних представників за умови наявності спеціально виданої довіреності, яка містить умови передбачуваного шлюбного договору [12, с. 26].

На нашу думку, при аналізі зарубіжного досвіду вважаємо за доцільне імплементувати деякі положення законодавства європейських країн у національне. Наприклад, положення щодо можливості укладання шлюбного договору через представника за довіреністю, оскільки у багатьох випадках це дало б змогу полегшити подружжю укладання шлюбного договору за відсутності одного з них тощо.

Отже, шлюбний договір виступає особливим засобом регулювання майнових відносин між подружжям або майнових відносин, які можуть виникнути у майбутньому, способом захисту майнових прав подружжя, а також засобом здійснення майнових обов'язків. Особливість шлюбного договору полягає як в порядку його укладення, так і в його змісті. Шлюбний договір передбачений в Сімейному кодексі України і його укладання для осіб є правом, а не обов'язком. Також шлюбний договір повинен бути укладений тільки в письмовій формі та підлягати обов'язковому нотаріальному посвідченню. При недотриманні таких умов договір буде вважатися нікчемним. Шлюбному договору притаманний специфічний суб'єктний склад, а саме: наречені та подружжя. Такий договір регулює виключно майнові відносини між подружжям.

Проаналізувавши викладене, слід дійти до висновку, що шлюбний договір має ряд невирішених проблем і внесення до законодавства необхідних, обґрунтованих змін сприятиме більш ефективній реалізації суб'єктами відповідних відносин права укладання шлюбного договору. І потрібно сподіватися, що з подальшим зростанням добробуту населення і якіснішим врегулюванням даних правовідносин поширюватиметься і практика укладання шлюбних договорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс про шлюб та сім'ю України : Закону України від 20 червня 1969 року № 2006-VII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. – № 26 – Ст. 204.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – С. 135.
3. Статистичні дані укладання шлюбних договорів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://lifepravda.com.ua/society/2013/02/26/122043/>
4. Жилінкова І. В. Концепція шлюбного договору за новим Сімейним кодексом України / І. В. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 3. – С. 124.
5. Дзядевич Д. В. Брачный договор : правовое понятие и механизм действия / Д. В. Дзядевич // Вестник Белорусского государственного экономического университета. – 2002. – № 3. – С. 69–73.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2008. – Т. 6 : Т–Я. – С. 768.
7. Жилінкова І. В. Особливості законодавчих конструкцій сімейно-правових договорів / І. В. Жилінкова // Проблеми цивільного права. – 2011. – № 1(64). – С. 85–94.
8. Слепакова А. В. Правоотношения собственности супругов / А. В. Слепакова. – М. : Статут, 2005. – С. 444.
9. Семейное право : підручник / під ред. Гонгало Б. М., Крашенінникова П. В., Михеева Л. Ю., Рузакова О. А. – М. : Статут, 2008. – С. 302.
10. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву : учеб. пособие / М. В. Антокольская. – М. : Юристъ, 1995. – С. 144.
11. Гражданское уложение Германии / науч. редакторы А. Л. Маковский и др. ; пер. с нем. – 2-е изд., доп. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 816.
12. Нізамієва О. М. Майнові угоди подружжя в зарубіжному праві / О. М. Нізамієва // Сімейне та житлове право. – 2004. – № 3. – С. 25–27.

РОЗДІЛ 4

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346:330:341:1

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ

Білоусов С.М.,

к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено аналізу регіональних аспектів національної безпеки. Розглянуто законодавче та теоретичне визначення понять «регіон» та «регіональна безпека». Досліджено державне регулювання процесів забезпечення економічної безпеки на рівні регіонів, проаналізовано необхідність закріплення основних принципів, засад та напрямів реалізації державної політики стосовно регіонів.

Ключові слова: економічна безпека, інновація, регіон, регіональна безпека, економічна безпека регіонів, легітимізація.

Белоусов Е.М. / ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

Статья посвящена анализу региональных аспектов национальной безопасности. Рассмотрено законодательное и теоретическое определение понятий «регион» и «региональная безопасность». Исследовано государственное регулирование процессов обеспечения экономической безопасности на уровне регионов, проанализирована необходимость закрепления основных принципов и направлений реализации государственной политики по отношению к регионам.

Ключевые слова: экономическая безопасность, инновации, регион, региональная безопасность, экономическая безопасность, легитимизация.

Belousov E.M. / STATE REGIONAL POLICY IN THE AREA OF ECONOMIC SECURITY OF REGIONS / National Law University named after Yaroslav the Wise, Ukraine

Article is devoted to the analysis of safety regional aspects. Legislative and theoretical definition of the concept «region» and «regional security» are considered. State regulation of processes of providing economic security at the level of regions is investigated, need of fixing of the basic principles, principles and the directions of a state policy realization in relation to regions are analysed.

The regional aspect of national security is one of the most problematic and difficult from the side of providing its tools' and mechanisms' development. The problem consists of what is put in the content of the category «region» and then what exactly should be considered as a object of management on which both government bodies, and local governments put a direct influence. The distribution way of powers between subjects of management in it depends on a spatial organization which occupies the region.

Combining the legitimized definitions of the region, fixed in normative legal acts, with the most basic economic and political characteristics of the region which are contained in the definitions developed from the side of economic science, we come to a conclusion that within this monographic research which has absolutely practical character, it is necessary to understand an administrative and territorial unit of the subnational level which has local authorities (both nation-wide and local governments as the region), keeps on a parity basis at the expense of the nation-wide and local budget and is characterized by existence of social and economic spatial system consisting of the economic and industrial complex, the infrastructure objects and other elements capable to provide social and economic requirements of the population and a sustainable development of the territory.

Such vision of the region gives all grounds for the careful analysis not only the general principles of providing economic security, but also mechanisms, a tool kit and methods of providing process management. Putting the offered definition into the Ukrainian realities, we come to a conclusion that today there are 27 regions in Ukraine which territories coincide with administrative and territorial units, but really public and local administration is possible on the territory of 25 regions because of temporary Russia occupation of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol.

At justification of region development priorities the ensuring methodological unity is necessary. The regions allocated by the geographical principle as subjects of managing which are being developed in a certain territorial space, represent themselves as the set of systems with difficult, dynamic and dissipative nature of development. They are dependent among themselves and, interacting, change, supplement and influence conditions and the environment of their functioning. Therefore balance of ecological, economic and social development becomes their uncontested dominant, that demands the change of approaches to studying of their state, interrelations and mutual influence, establishments of new regularities and increasing of understanding are better than their strategic and current development, means and ways of their achievement.

It should be noted essentially that the problem of providing economic security of regions has to be solved in two planes: as component of the state regional policy and as component of policy of ensuring nation-wide national security.

Expediency and efficiency of such approach is explained by this: the region is administrative-territorial formation of the lowest level in relation to the state, but at the same time the region repeats all making nation-wide subsystems, though in different proportions.

Key words: economic security, region, regional security, economic security of regions, deconcentration, decentralization.

Регіональний аспект національної безпеки є одним із найбільш проблемних та складних із точки зору розробки інструментарію та механізмів її забезпечення. Проблема полягає в тому, що саме вкладається в зміст категорії «регіон», а відтак що саме слід вважати об'єктом управління, на який спрямовують вплив і державні органи влади, і органи місцевого самоврядування. Від того, яку просторову організацію займає регіон, залежить спосіб розподілу

повноважень між суб'єктами управління в ньому. Нині у правовому полі України міститься декілька визначень регіону:

– у ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» регіон визначається як територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя [1];

– у ст. 1 Закону України «Про засади державної мовної політики» регіон визначається як окрема самоуправна ад-

міністративно-територіальна одиниця, що може складатися з Автономної Республіки Крим, області, району, міста, селища, села [2].

Теоретики регіональної економічної думки А.Г. Гранберг та С.Д. Валентей під регіоном розуміють соціально-економічну просторову цілісність, що характеризується структурою виробництва всіх форм власності, концентрацією населення, робочих місць, духовного життя людини з розрахунку на одиницю простору і часу, має місцеві органи управління своєю територією [3 с. 13].

Таке визначення, на нашу думку, найбільшою мірою відповідає суто економічному блоку завдань регіональної безпеки, але економічна безпека не може існувати поза межами цілісного сприйняття регіональної безпеки як складової загальнонаціональної безпеки. Тому необхідно наведену дефініцію розглядати крізь призму територіально-адміністративного та публічно-політичного устрою держави.

У цьому контексті слід навести, зокрема, визначення регіону, яке пропонує С.А. Романюк: «регіон – це найбільша адміністративно-територіальна одиниця субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет» [4, с. 3].

Поєднуючи легітимізоване визначення регіону, закріплене в нормативно-правових актах, із найбільш принциповими економічними та політичними характеристиками регіону, які містяться в дефініціях, розроблених із точки зору економічної науки, приходимо до висновку, що в межах цієї статті під регіоном необхідно розуміти адміністративно-територіальну одиницю субнаціонального рівня, яка має місцеві органи влади (як загальнодержавні, так і органи місцевого самоврядування), утримується на паритетних засадах за рахунок загальнодержавного та місцевого бюджету та характеризується наявністю соціально-економічної просторової системи, до складу якої входить господарсько-промисловий комплекс, інфраструктурні об'єкти та інші елементи, здатні забезпечувати соціально-економічні потреби населення та сталий розвиток території.

Таке бачення регіону дає всі підстави для ґрунтовного аналізу не лише загальних засад забезпечення його економічної безпеки, а й механізмів, набору інструментів та методів управління самим процесом забезпечення. Здійснюючи проєкцію запропонованої дефініції на українські реалії, приходимо до висновку, що сьогодні в Україні існує 27 регіонів, території яких співпадають з адміністративно-територіальними одиницями, але реально державне та місцеве управління можливе на території 25 регіонів через тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим та м. Севастополь Російською Федерацією.

При обґрунтуванні пріоритетів розвитку регіонів необхідним є забезпечення методологічної єдності. Виділені за географічним принципом регіони як суб'єкти господарювання, що розвиваються в певному територіальному просторі, являють собою сукупність систем зі складним, динамічним та дисипативним характером розвитку. Вони взаємозалежні і, взаємодіючи, змінюють, доповнюють і впливають на умови і середовище свого функціонування. Тому збалансованість екологічного, економічного і соціального розвитку стає їх безальтернативною домінантою, що вимагає зміни підходів до вивчення їх стану, взаємозв'язків і взаємного впливу, встановлення нових закономірностей та поглиблення розуміння цілей їх стратегічного і поточного розвитку, засобів та шляхів їх досягнення [5].

Слід принципово зазначити, що проблема забезпечення економічної безпеки регіонів повинна вирішуватися у двох площинах: як складова державної регіональної політики і як складова політики забезпечення загальнодержавної національної безпеки.

Доцільність та ефективність саме такого підходу пояснюється тим, що регіон по відношенню до держави є ад-

міністративно-територіальним утворенням нижчого рівня, але водночас регіон повторює всі складові загальнодержавної підсистеми, хоча і в різних пропорціях. Регіони відрізняються один від одного за своїми соціально-економічними, національно-культурними та демографічними параметрами, що й обумовлює застосування в управлінні ними специфічного інструментарію, виробленого в межах державної регіональної політики. Натомість усі регіони держави обумовлюють цілісність системи забезпечення загальнонаціональної безпеки. Кожен регіон має свої особливості в контексті економічного, технологічного, демографічного, військового потенціалу, сукупність яких у масштабах держави дозволяє ефективно вирішувати питання цілісності та комплексності системи національної безпеки. З'єднуючим елементом двох визначених вище площин забезпечення регіональної економічної безпеки є правове поле, що формується виходячи із загальнодержавних пріоритетів, але з урахуванням особливостей розвитку окремих регіонів. Саме юридичне закріплення основних принципів, засад та напрямів реалізації державної політики по відношенню до регіонів створює умови для вироблення уніфікованих моделей реалізації програм їх розвитку, в тому числі і в контексті забезпечення їх економічної підсистеми.

Господарсько-правове забезпечення економічної безпеки регіонів, як і у випадку із загальнонаціональною економічною безпекою, ґрунтується на певних принципах. Оскільки регіональний рівень є складовим, а досягнення цілей економічної безпеки регіонів здійснюється в межах стратегії загальнодержавної економічної безпеки, то цілком логічно, що принципи господарсько-правового забезпечення економічної безпеки регіонів будуть похідними від принципів загальнодержавних. Мова йде, зокрема, про принципи:

- пріоритету договірних (мирних) засобів при вирішенні конфліктних ситуацій у різних сферах;
- адекватності та своєчасності здійснення заходів щодо захисту національних інтересів (у тому числі в умовах економічної системи регіонів) від реальних і потенційних загроз;
- сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, які взяті державою;
- чітких розмежувань повноважень та скоординованої взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування при здійсненні процесів забезпечення економічної безпеки регіонів;
- відкритості, професіоналізму, прозорості в процесі формування і реалізації як державної регіональної політики, так і програм розвитку регіонів, затверджуваних на регіональному рівні.

Зміст зазначених принципів на рівні регіонів дещо відрізняється від загальнодержавного. У цьому контексті слід зазначити, що наведений перелік доцільно доповнити двома принципами:

- збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів;
- попередження та подолання депресивності території.

Щодо процесу управління економічним розвитком регіонів слід зазначити, що господарсько-правове забезпечення економічної безпеки регіонів включає в себе декілька складових елементів:

- нормативно-правове забезпечення – легітимізація засад загальнодержавної економічної безпеки та їх заломлення на регіональному рівні;
- договірне регулювання, яке стосується переважно функціонування економічних агентів у регіоні та їх взаємодії як між собою, так і з органами влади (державної центральної, державної регіональної, органами місцевого самоврядування);
- державно-управлінське регулювання, яке належить до царини взаємодії різних органів влади та здійснюється

шляхом узгодження інтересів регіональної влади, органів місцевого самоврядування, територіальної громади. Таке регулювання частіше за все, але не завжди здійснюється шляхом видання специфічних галузевих нормативних актів, або комплексних програм регіонального розвитку, в яких визначаються межі розподілу повноважень усіх суб'єктів управління;

– судове регулювання, яке забезпечується внаслідок прямого виконання рішень судових та арбітражних інстанцій, у тому числі міжнародних;

– міжнародно-правове регулювання, яке здійснюється в разі входження регіону України до складу транскордонного Євро регіону.

Розкриваючи сутність нормативно-правового забезпечення економічної безпеки регіонів, слід зазначити, що воно досягається за рахунок комплексного регулюючого ефекту, який дає сукупність окремих нормативних актів різної юридичної сили. Вони в той чи інший спосіб регулюють відносини у сфері встановлення, моніторингу та оперативного реагування на ризики економічної безпеки регіонів.

Ключове місце в системі нормативних актів посідає Господарський кодекс України, оскільки це центральний акт у сфері регулювання економічних відносин. Він встановлює правові основи господарської діяльності, а отже, напрям впливає на процеси забезпечення економічної безпеки, оскільки визначає головні засади ринкової поведінки суб'єктів господарювання, межі державного впливу на економічні процеси та всі інші ключові аспекти, які так чи інакше впливають на процеси забезпечення економічної безпеки регіонів.

На сьогоднішній день спеціальний нормативно-правовий акт, який би регулював забезпечення економічної безпеки регіонів, у вітчизняному правовому полі відсутній. Натомість існує низка нормативних актів, що регулюють окремі питан-

ня забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні, особливе місце серед яких посідають Закони України «Про основи національної безпеки України» [6], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [7], Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р [8], Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12.02.2007 № 105/2007 [9].

Оскільки регіон є складовою частиною держави, то цілком зрозуміло, що в контексті забезпечення національної безпеки він розглядається в якості одного з об'єктів, на території якого досягаються окремі чітко визначені засади загальнонаціональної безпеки. Разом із тим регіон сам по собі є цілісною системою, яка керується регіональною владою та органами місцевого самоврядування в межах загальнодержавної регіональної політики. З огляду на це, представляється цілком логічним, що всі нормативно-правові акти, які стосуються процесів забезпечення національної безпеки на загальнодержавному рівні, так чи інакше стосуються і процесів забезпечення економічної безпеки як регіонів у цілому (як складових території держави), так і окремо конкретних адміністративно-територіальних одиниць (міст, районів тощо).

Окрім того, на регіональному рівні для забезпечення економічної безпеки повинно створюватися відповідне інституційне забезпечення, яке проявляється через діяльність відповідних органів влади – органів місцевого самоврядування та державного управління.

Визначивши інституційну складову забезпечення економічної безпеки регіонів, законодавець також повинен створити і відповідні умови для реалізації її завдань, а також розробити правове поле, в межах якого будуть найбільш ефективно досягатися цілі забезпечення економічної безпеки регіонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 № 5029-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
2. Движение регионов России к инновационной экономике [Текст] / под ред. А.Г. Гранберга, С.Д. Валентя. – М.: Наука, 2006. – 402 с., с. 13
3. Романюк С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: Регіональні дослідження : [монографія] / С.А. Романюк. – К.: УАДУ, 2001. – 112 с., с. 3
4. Бобровська О. Ю. Регіональна економіка та забезпечення сталого розвитку / Бобровська О. Ю. [Електронний ресурс] Матеріали I-го ВЕБ-семінару для представників вищих навчальних закладів, органів публічної влади, громадських організацій «Регіональна політика та регіональний розвиток в Україні» (м.Одеса, 15 червня 2013 року) – Режим доступу: http://www.oridu.odessa.ua/7/11/file/rez_wb.pdf
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
6. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
7. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>
8. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-р>
9. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>

РОЗДІЛ 5

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

ЩОДО ПИТАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Бабакова В.М.,
ст. викладач

*Навчально-наукового інституту права та соціальних технологій
Чернігівський національний технологічний університет*

У статті висвітлено сучасну практику та правове забезпечення працевлаштування молоді, визначені проблеми в реалізації молоддю права на працю в площині забезпечення трудової зайнятості молоді в контексті Конституції України, Кодексу законів про працю України, нової редакції Закону України «Про зайнятість населення».

Ключові слова: молодь, праця молоді, право на працю, працевлаштування, зайнятість, ринок праці.

Babakova V.M. / О ВОПРОСЕ ЗАНЯТОСТИ И ТРУДОУСТРОЙСТВА МОЛОДЕЖИ В УКРАИНЕ / Черниговский национальный технологический университет, Украина

В статье освещена современная практика и правовое обеспечение трудоустройства молодежи, определены проблемы в реализации молодежью права на труд в плоскости обеспечения трудовой занятости молодежи в контексте Конституции Украины, Кодекса законов о труде Украины, новой редакции Закона Украины «О занятости населения».

Ключевые слова: молодежь, труд молодежи, право на труд, трудоустройство, занятость, рынок труда.

Babakova V.M. / ON THE ISSUE OF YOUTH EMPLOYMENT AND OCCUPATION IN UKRAINE / Chernihiv national university of Technology, Ukraine

The issue of youth employment is important both for society and the state, thus it determines the specific tasks for legal regulation in this area. The creation of the appropriate conditions for youth decent work is entrusted to the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine, State Service for labor, and so on. However, these bodies do not fulfill their powers completely, primarily in the way of providing job to youth who is seeking to find it.

Due to high intellectual potential, mobility and flexibility of young people have the opportunity to influence upon social the progress, defining the future of the society, the state and the international community. One of the perspective direction of youth involvement in the social processes of the country is providing young people with jobs.

Almost all social relations are beginning to emerge in employment, which is an important social function work.

The actuality of the problem of youth employment is characterized by such figures: today young people under 30 make up the level of youth unemployment is significantly higher than among the other age groups. The social importance of youth employment raises the problem of youth unemployment in one of the highest place in the state youth policy. Unemployment is inevitable attribute of the market economy.

Nowadays more and more recognized the relevance of the events in youth employment. The difficulties faced by the society in their efforts to socialization and integration of young people, arising from inconsistencies between the needs and aspirations of young people, on the one hand, and what society offers and requires them – on the other side.

To solve this contradiction we should create the conditions of young specialists self realizing; i.e to give the possibility to make a contribution in the society's development.

The aim of youth employment regulating is to make it correlate with the specialists social needs and the young people need in finding employment and their creative potential realizing.

Key words: young people, work of young people, right to work, employment, employment, labor market.

Вступ. Найбільш уразливою та соціально не захищеною категорією населення є молодь. Через відсутність достатнього практичного досвіду, правових та професійних знань, а часто і моральної невідповідності до конкуренції на ринку праці реалізувати своє право на працю молодим громадянам сьогодні складно. Різниця між рівнем домагань молоді людини високого рівня життя та можливостями його досягнення, між особистими сподіваннями та труднощами часто веде до дезадаптації індивідуума, що в кінцевому результаті може призвести до поведінки протиправного характеру, тобто до злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо.

Питання забезпечення зайнятості молоді є важливим для суспільства і держави, тому визначає особливі завдання для правового регулювання в цій сфері. Створення належних умов для гідної праці молоді покладено на Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України, Державну службу з питань праці тощо. Однак ці органи неповною мірою виконують свої повно-

важення, передусім щодо забезпечення роботою молоді, яка прагне її знайти.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення та вирішення проблем у реалізації молоддю права на працю в площині забезпечення трудової зайнятості молоді.

Нині відсутні монографічні праці, присвячені правовідносинам щодо працевлаштування молоді за сучасних умов. Основними причинами цього, очевидно, є новизна предмета регулювання для України, відсутність перевірених практикою теоретичних засад правового регулювання. Дослідженню правових проблем працевлаштування молоді присвячено наукові статті В.С. Венедиктова, О.І. Зозулі, О.С. Реус, З. Колесниченко, В.П. Пастухова. Питаннями аналізу правовідносин щодо працевлаштування молоді в науці трудового права приділялась увага в працях О.О. Абрамової, М.Г. Александрова, Л.Я. Гінцбурга, Є.О. Монастирського та ін.

Результати дослідження. Становлення та розвиток громадського суспільства відбувається завдяки виявам

соціальної активності представників нової генерації, серед якої молоді надана роль авангарду. Завдяки високому інтелектуальному потенціалу, мобільності та гнучкості, молоді люди мають можливість впливати на суспільний прогрес, визначаючи майбутнє суспільства, держави та світового співтовариства. Одним із перспективних напрямів залучення молоді до суспільних процесів країни є забезпечення молоді робочими місцями.

Практично всі суспільні відносини починають формуватися у трудовій сфері, що є найважливішою соціальною функцією трудової діяльності.

Відповідно до статті 43 Конституції України [1] «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». Особливо важливою є норма ч. 2 ст. 43 Конституції, що передбачає обов'язок держави щодо створення умов для повного здійснення громадянами права на працю, гарантування рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізації програм професійно-технічного навчання і підготовки та перепідготовки кадрів. Комплекс цих обов'язків держави можна розглядати як певний механізм забезпечення права, що передбачено у п. 1 цієї статті. Отже, Основний закон держави прямо проголошує право кожного на працю та гарантує створення державою умов для повного його здійснення.

Кодекс законів про працю України є основним загальним нормативно-правовим актом у сфері трудового права. Статті Глави XIII КЗпП України [2] регламентують різноманітні аспекти трудової діяльності молоді, в тому числі й деякі гарантії забезпечення її трудової зайнятості.

Наступним нормативно-правовим актом, що регламентує питання зайнятості і працевлаштування населення взагалі та зайнятості і працевлаштування молоді зокрема, є Закон України «Про зайнятість населення». У Законі України «Про зайнятість населення» [3] дано визначення поняття «зайнятість»: це не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, в тому числі безоплатно.

Так само, як і КЗпП України, він загалом присвячується регламентації питань забезпечення зайнятості населення України і містить декілька статей, що регламентують питання забезпечення зайнятості молоді.

Побудова суспільства й суспільних відносин базується на фундаменті праці, трудової діяльності в різних її про- явах. Праця – це головний зв'язок, який поєднує всіх членів суспільства, соціальні групи в єдине ціле [4, с. 14–15].

Сучасна юридична енциклопедія визначає поняття «працевлаштування» як систему організаційно-правових заходів для забезпечення підприємств, установ, організацій кадрами працівників та надання допомоги громадянам в отриманні роботи [5, с. 54]. Н.Б. Болотіна та Г.І. Чанишева поняття «працевлаштування» розрізняють в широкому та вузькому значеннях. Працевлаштування – це система організаційних, економічних і правових заходів, спрямованих на забезпечення трудової зайнятості населення. У широкому значенні працевлаштування об'єднує всі форми трудової діяльності, що не суперечать законодавству, включаючи самостійне забезпечення себе роботою, в тому числі індивідуальну трудову діяльність, підприємництво, фермерство тощо. У вузькому значенні працевлаштування – це такі форми трудової діяльності, які встановлюються за сприяння органів держави або недержавних організацій на основі ліцензування [6, с. 130].

Актуальність проблеми зайнятості молоді характеризують, зокрема, такі цифри: на сьогодні приблизно більше половини безробітних – молоді люди віком до 30 років, а рівень безробіття серед молоді є значно вищий, ніж се-

ред інших вікових категорій. Соціальне значення працевлаштування молоді ставить проблему молодіжного безробіття на одне з перших місць у державній молодіжній політиці. Безробіття – це неминучий атрибут ринкової економіки.

Сьогодні все більше усвідомлюється актуальність проведення заходів у сфері зайнятості молоді. Труднощі, з якими стикається суспільство у своїх зусиллях із соціалізації та інтеграції молоді, виникають із невідповідності між потребами й устремліннями молодих людей, з одного боку, і тим, що суспільство пропонує і вимагає від них – з іншого боку.

Щоб вирішити це протиріччя, слід створити умови для самореалізації молодих фахівців – дати можливість внести свій внесок у розвиток суспільства. Метою регулювання зайнятості молоді є приведення її у відповідність до суспільних потреб у фахівців і потреби молодих людей у працевлаштуванні й реалізації свого творчого потенціалу.

Вихід молоді на ринок праці відбувається переважно після закінчення навчання. Саме на цьому етапі виникає багато проблем щодо реалізації їх трудового потенціалу. Окремі проблеми тим чи іншим шляхом долаються самою молоддю, але деякі проблеми можуть бути вирішені лише за умови державного сприяння. Існують наявні недоліки в сучасному механізмі державного впливу на процеси працевлаштування молоді, які призводять до високого рівня безробіття серед молодого населення.

Суттєво вплинули на соціальне становище молоді та рівень її життя економічні негаразди. Безробіття серед молоді у два-три рази вище, ніж безробіття дорослого населення. Ситуація на молодіжному ринку є доволі нестабільною внаслідок високого рівня економічної неактивності молоді. Також зберігається проблема невідповідності потреб ринку праці та системи фахової освіти.

Вільна економіка, яка обумовлює свободу вибору, ставить перед молоддю досить гострі проблеми (пов'язані зі структурною перебудовою, станом приватизації тощо), вирішення яких залежить від державного регулювання стану економіки країни.

Однією із соціально малозахищених категорій населення є молоді фахівці – випускники ВНЗ. Тому сьогодні дуже актуальним є пошук шляхів розв'язання проблем, пов'язаних із покращенням такої ситуації.

Загальні вимоги до працевлаштування молодих спеціалістів регулюються ст. 197 Кодексу законів про працю України. Межі дії частини другої статті 197 КЗпП залежать від визначення поняття молодих спеціалістів. Пункт 4 ст. 7 Закону України від 05.02.1993 № 2999-ХІІ «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» формулює таке саме визначення поняття молодих спеціалістів, як і частина друга ст. 197 КЗпП. До молодих спеціалістів належать випускники державних вищих навчальних закладів і професійно-технічних училищ, потреба в яких визначена державним замовленням [7].

Самовизначення молоді повинно відбутися з розвитком особистості в соціальному життєвому, професійному, моральному, релігійному та сімейному аспектах. Отже, під самовизначенням розуміють процес активного пошуку й усвідомлення особистістю свого місця в системі суспільних відносин, з'ясування сенсу свого життя на основі певної особистої системи ціннісних орієнтацій. Загалом життєве самовизначення передбачає настановлення на вибір і реалізацію певного способу життя людини. Науковці виділяють декілька складових життєвого самовизначення, серед яких є й професійне самовизначення [8].

У сфері професійного самовизначення склалися такі негативні тенденції, що набули значного поширення: сучасна молодь орієнтується передусім на здобуття престижних і високооплачуваних професій. У результаті виникають небажані наслідки:

– молодь обирає не ті професії, для яких має відповідні дані й внутрішні можливості, а ті, які є престижними, ви-

сокооплачуваними. Часто через це молоді люди не можуть оволодіти обраними спеціальностями на належному рівні, а відтак і самореалізуватися в професійному плані;

- вибираючи професії, молодь не враховує ні вимог ринку праці, ні потреби країни у фахівцях. У результаті молоді люди згодом не можуть знайти роботи за обраним фахом;

- молодь уникає професій, які потребують значних затрат фізичних зусиль, вважаючи їх непрестижними. Звідси великий дефіцит робітничих професій у державі.

Проблеми зайнятості молоді в Україні, яка становить третину загальної чисельності незайнятих громадян, що перебувають на обліку в державній службі зайнятості, регулюються відповідно до положень законів України від 01.07.2014 №1556-VII «Про зайнятість населення» та від 02.03.2000 № 1533-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [9].

Проблеми молоді на ринку праці спричинені певними особливостями соціального стану і трудової поведінки [10]:

- досить високим освітнім рівнем;
- низькою адаптованістю та вразливістю щодо навколишнього економічного й соціального середовища;
- підвищеними вимогами щодо працевлаштування (престижу, заробітку), до змісту, характеру й умов праці;
- високою професійною і територіальною мобільністю, що зумовлена неусталеністю та слабкістю економічних і соціальних зв'язків молоді людини.

Важливою проблемою нині є відсутність державного прогнозування потреб економіки в спеціалістах з вищою освітою. Тому й виникають на ринку праці диспропорції попиту й пропозиції дипломованих фахівців. Зокрема, на вакансію юриста претендують дев'ять, менеджера – вісім, бухгалтера – шість осіб. Та знайти хорошого менеджера, який би міг успішно організувати виробничий процес, дуже непросто.

Роботодавці не хочуть брати на роботу початківців, мотивуючи це відсутністю в них досвіду. Аби збалансувати попит і пропозицію на ринку праці, слід чітко прогнозувати: скільки, для кого і де готувати кадри. Такі передбачення мають стати невід'ємною частиною макро-економічного прогнозу розвитку галузей. Для підвищення їх достовірності варто поліпшити якість статистичних даних, удосконалити методологію розрахунків. До цього процесу доцільно залучити фахівців Мінсоцполітики, Міносвіти, служби зайнятості та науковців. Таким прогнозуванням вже більше 50 років займаються у США та в країнах Європи.

Закон України «Про зайнятість населення» було розроблено на виконання соціальних ініціатив, спрямованих на впровадження активної політики зайнятості та створення нових робочих місць. Також у Законі визначаються гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю, а саме:

- вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності, вільний вибір або зміна професій;
- одержання заробітної плати (винагороди) відповідно до законодавства;
- професійна орієнтація з метою самовизначення та реалізації здатності особи до праці;
- професійне навчання відповідно до здібностей та з урахуванням потреб ринку праці;
- підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями;
- безоплатне сприяння у працевлаштуванні, обранні підходящої роботи та одержанні інформації про ситуацію на ринку праці і перспективи його розвитку;
- соціальний захист у разі настання безробіття;
- захист від дискримінації у сфері зайнятості, необгрунтованої відмови в найманні на роботу і незаконного звільнення;
- додаткове сприяння у працевлаштуванні окремих категорій громадян.

Відповідно до нового Закону людина, яка не працює і звернулася до центру зайнятості в пошуках роботи, відтепер отримуватиме статус безробітного з першого дня реєстрації в центрі, якщо підходяща робота для неї відсутня. Причому звертатися можна до будь-якого центру зайнятості, незалежно від зареєстрованого місця проживання чи місця перебування особи. Допомога по безробіттю виплачується з восьмого дня після реєстрації особи в центрі зайнятості.

Розмір максимальної допомоги з безробіття тепер не обмежується середньою зарплатою по регіону, де зареєстрована особа, що має статус безробітного, а буде єдиним по всій Україні і становитиме чотири прожиткові мінімуми для працездатних осіб.

Роботодавці зобов'язані забезпечувати гідні умови праці, які відповідають вимогам законодавства у сфері оплати праці, охорони і гігієни праці.

Для працевлаштування молоді підприємствам, установам та організаціям з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб встановлюється квота у розмірі 5 відсотків середньо-облікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік. Держава сприяє забезпеченню молоді першим робочим місцем та запроваджує стимули для стажування на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання.

Молодим працівникам, які залучені до роботи за відповідною професією (спеціальністю) в селах і селищах та уклали трудовий договір, згідно зі ст.2 Кодексу законів про працю [10], на строк не менше як на три роки з підприємствами, установами, організаціями, що розташовані в таких населених пунктах, надається житло на строк їх роботи та одноразова адресна допомога в десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку та за переліком професій (спеціальностей), затверджених Кабінетом Міністрів України. У разі, якщо молодий працівник пропрацює в такому населеному пункті не менше десяти років, житло передається йому у власність.

Для підвищення конкурентоспроможності молоді студенти вищих та учні професійно-технічних навчальних закладів, що здобули професію (кваліфікацію) за освітньо-кваліфікаційним рівнем «кваліфікований працівник», «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст» та продовжують навчатися на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, можуть проходити стажування за набутою професією (спеціальністю) на підприємствах, установах, організаціях на умовах, визначених договором про стажування, у вільний від навчання час. Під час стажування молоді фахівці набувають досвід з виконання професійних завдань та обов'язків, удосконалюють професійні знання, уміння та навички, вивчають та засвоюють нові технології, техніки, набувають додаткові компетенції.

Ситуація, що склалась у суспільстві з працевлаштуванням молоді, потребує великих зусиль і від молоді, і від старшого покоління. Новим законом передбачено стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць та працевлаштування на них громадян, недостатньо конкурентоспроможних на ринку праці, зокрема молоді та інших вразливих категорій громадян, шляхом виплати компенсації роботодавцю в розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу. Компенсація виплачується щомісячно протягом одного року з дня працевлаштування особи за умови збереження її зайнятості упродовж двох років.

Основним заходом зі сприяння працевлаштуванню молоді є відпрацювання порядку надання профорієнтаційних та профдіагностичних послуг як у навчальних закладах різного рівня, так і в центрах зайнятості та громадських організаціях.

Необхідно в нашій державі розробити ефективніші механізми, які б стимулювали працевлаштування молоді і сприяли б розвитку молодіжних підприємницьких ініці-

атив. Це повинно знайти відображення у державній молодіжній політиці. Зокрема, доцільно фінансувати молодіжні програми за рахунок бюджетів усіх рівнів та проводити конкурси програм, на державному рівні прогнозувати потреби ринку у кваліфікованих спеціалістах. Важливо також розвивати співробітництво з молодіжними організаціями, вдосконалювати механізм надання молодим громадянам першого робочого місця, відпрацьовувати модель забезпечення вторинної та сезонної зайнятості, сприяти формуванню ефективного діалогу між молодими підприємцями-роботодавцями та державою.

Серед чинників, що заважають молоді займатися підприємством, слід назвати відсутність соціальних гарантій, великий ризик, відсутність підтримки з боку держави, незахищеність від кримінальних структур, свавілля чиновників [11].

Висновки. Питання забезпечення зайнятості молоді є важливим для суспільства і держави, тому визначає особливі завдання для правового регулювання в цій сфері. Ігнорування вказаної проблеми може призвести до відсутності кваліфікаційного кадрового потенціалу в країні, підвищення рівня незайнятості, злочинності серед молоді.

Новоприйнятий Закон передбачає запровадження заходів, що сприяють працевлаштуванню населення. Він повинен сприяти вирішенню трьох основних завдань: по-перше, впровадити стимули для роботодавців, щоб їм було вигідно створювати робочі місця; по-друге, вирішити проблему працевлаштування молоді; по-третє, підтримати людей зрілого віку, яким складно конкурувати на ринку праці. Потрібно діяти спільно, тільки через допомогу молоді лежить шлях до порятунку всіх нас. Врятуємо молодь – врятуємо Україну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV 08.12.2004 р. – К.: Велес, 2006. – 48 с.
2. Кодекс законів про працю України [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
3. Закон України «Про зайнятість населення» / Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.
4. Мацюк А.Р. Трудовые правоотношения развитого социалистического общества. / Мацюк А.Р. – К.: Наук. Думка, 1984. – 280 с.
5. Юридична енциклопедія: В 5 т. / Українська енциклопедія. – К., 2003. – 733 с.
6. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. / Болотіна Н.Б., Чанишева Г.І. – К.: Знання, 2000. – 564 с.
7. Правове регулювання працевлаштування молоді в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-diplom.com/60/16451-pravove-regulyuvannya-pracevlashtuvannya-molodi-v-ukrayini.html>.
8. Лушников Є.І. Особистісне самовизначення як психологічна проблема. [Електронний ресурс] / Лушников Є.І. – Режим доступу: <http://referaty.net.ua>.
9. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». [Електр. ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
10. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Чистов С.М., Никифоров А.Є. та ін. – 2-е вид., доопр. і допов. – К. : КНЕУ, 2005. – 156 с.
11. Новий Закон України «Про зайнятість населення»: чи є перспективи? / Шпак І.О., Нагірна О.Г. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://nsppcernivci.at.ua/publ/socialno_trudovi_vidnosini/novij_zakon_ukrajini_pro_zajnatist_naselennja_chi_e_perspektivi/5-1-0-27.

ОБЧИСЛЕННЯ ЄДИНОГО ВНЕСКУ НА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Кучма О.Л.,
к.ю.н., доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується співвідношення права на пенсію науково-педагогічного працівника з обов'язком науково-педагогічного працівника, який працює за сумісництвом, сплачувати єдиний внесок. Аналізуються відмінності в розмірах єдиного внеску, який сплачується різними категоріями працівників, видах виплат, які враховуються при обчисленні пенсії за віком на загальних підставах та пенсії науково-педагогічного працівника. Запропоновані зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: єдиний внесок, пенсія науково-педагогічного працівника, робота за сумісництвом, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, основне місце роботи, заробітна плата науково-педагогічного працівника.

Кучма О.Л. / ИСЧИСЛЕНИЕ ЕДИНОГО ВЗНОСА НА ОБЩЕОБЯЗАТЕЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

В статье исследуется соотношение права на пенсию научно-педагогического работника с обязанностью научно-педагогического работника, который работает по совместительству, уплачивать единый взнос. Анализируются отличия в размере единого взноса, который уплачивается разными категориями работников, видах выплат, которые учитываются при исчислении пенсии по возрасту на общих условиях и пенсии научно-педагогического работника. Предложены изменения к действующему законодательству.

Ключевые слова: единый взнос, пенсия научно-педагогического работника, работа по совместительству, общеобязательное государственное социальное страхование, основное место работы, заработная плата научно-педагогического работника.

Kuchma O.L. / DATA SINGLE FEE FOR OBLIGATORY STATE SOCIAL INSURANCE OF TEACHING STAFF / Kyiv National Taras Shevchenko, Ukraine

The paper examines the duty ratio of scientific-pedagogical employee who works part-time, pay a flat fee with the right to a pension of scientific and pedagogical workers. It is fair to hold a larger amount of a single contribution, if the person can continue to qualify for pension payments in a greater amount on the basis of special laws such as the Law of Ukraine «On scientific and technical activity.» But if a person, for example, the main job is working in a private company and part-time teaching in high school, then from her salary for part-time work is held only contribute to a larger size, although the period of a person can not be attributed to research experience.

Analyzed differences in the size of the single contribution payable by different categories of workers and types of payments are taken into account in calculating the pension age on general grounds retirement and scientific-pedagogical employee.

A resize a single fee for obligatory state social insurance, namely for employees who work part-time in positions where work is included in the record, entitlement to a pension under special laws of Ukraine, and the main job work as work where a special experience does not count, only payment of wages for part-time work is paid in the amount prescribed for the basic salary for the job.

Also offered in the calculation of pensions research and educational employee salaries to consider not only the main job, but also works part-time, if the employee held the post, which provides a list of positions of scientific (research and teaching) employees of enterprises, institutions, organizations, universities stay where entitlement to a pension.

Key words: single contribution pension scientific-pedagogical employee work part-time, compulsory state social insurance, main place of work, wages scientific-pedagogical employee.

Держава гарантує громадянам право на соціальне забезпечення, яке значною мірою здійснюється через загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також держава встановлює певні зобов'язання страховальників та застрахованих осіб, пов'язані зі збором коштів (єдиного внеску), за рахунок яких і буде здійснюватися загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Важливо, щоб, визначаючи диференційовано обсяг обов'язків застрахованих осіб, держава дотримувалася балансу при визначенні обсягу прав застрахованих осіб. На жаль, законодавство не завжди визначає права застрахованих осіб пропорційно їх обов'язкам.

Метою даної статті є виявлення невідповідності обсягу прав та обов'язків застрахованих осіб, які працюють за сумісництвом на посадах, робота на яких зараховується до стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», в частині сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Питання пенсійного забезпечення наукових та науково-педагогічних працівників, роботи за сумісництвом, сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування досліджували Т. Г. Головань, М. І. Іншин, А. В. Скоробагатько, О. В. Тищенко та інші відомі вчені, але питання обчислення розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування працівника, який за сумісництвом

займається викладацькою діяльністю, потребує детальнішого дослідження.

Особа по досягненні пенсійного віку та наявності необхідного страхового стажу має право на пенсію за віком на загальних підставах. При цьому неважливо, на яких саме посадах працювала особа та якою діяльністю займалася. Але якщо особа працювала, зокрема, на посадах, робота на яких зараховується до стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», то важливим для визначення пенсії за віком науково-педагогічного працівника є не тільки досягнення пенсійного віку, визначеного Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та наявність загального страхового стажу, але й наявність спеціального стажу роботи на науково-педагогічних посадах. До того ж, на відміну від пенсії за віком на загальних підставах, яка обчислюється виходячи зі всіх сум заробітної плати (доходу), з яких сплачувався єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, при обчисленні пенсії науково-педагогічного працівника навіть не всі суми, отримані ним за науково-педагогічну діяльність, з яких був сплачений єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, враховуються при обчисленні пенсії.

Так, для обчислення пенсії науково-педагогічного працівника враховується заробітна плата наукового (науково-педагогічного) працівника за основним місцем роботи за

весь період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 року. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 1 січня 2016 року або в разі якщо період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 року, становить менш як 60 календарних місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата за основним місцем роботи за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника поспіль до 1 липня 2000 року незалежно від перерв [1].

Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначено, що науково-педагогічний працівник – вчений, який за основним місцем роботи у вищому навчальному закладі професійно здійснює педагогічну та наукову або науково-технічну діяльність [1].

Тобто стаж наукової та науково-педагогічної роботи обчислюється щодо роботи, яка є основною, і, відповідно, заробітна плата обчислюється тільки за основним місцем роботи.

Нерідко трапляються випадки, коли науково-педагогічний працівник укладає декілька трудових договорів з одним чи декількома роботодавцями. При цьому робота за сумісництвом може бути як на посаді, яка зараховується як науково-педагогічна, так і на інших посадах.

Коли робота за сумісництвом не на науково-педагогічних посадах, то враховувати заробітну плату за таку роботу при призначенні пенсії науково-педагогічного працівника немає підстав. Але якщо, наприклад, науково-педагогічний працівник займається викладацькою діяльністю в декількох вищих навчальних закладах, чи повинна заробітна плата, яка виплачувалася різними роботодавцями, враховуватися при обчисленні пенсії наукового працівника? Адже науковий стаж рахується тільки за основним місцем роботи.

Працівники, які працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу [2].

Робота – певні завдання та обов'язки, що виконані, виконуються чи повинні бути виконані однією особою [3].

Власник або уповноважений ним орган не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором [2].

Науково-педагогічна діяльність – педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах, пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю [1]. Законодавець не розмежує науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи та за сумісництвом.

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [2].

Характер виконуваної науково-педагогічної роботи за основним місцем роботи і за сумісництвом тотожний. Але якщо працівник за основним місцем роботи працює на науково-педагогічній посаді, що буде враховано до спеціального стажу для призначення пенсії науково-педагогічного працівника, то враховувати заробітну плату тільки за частину науково-педагогічної роботи за певний період (тільки за основним місцем роботи) не логічно.

Вважаю, що заробітна плата з усіх робіт на науково-педагогічних посадах у період роботи на науково-педагогічній посаді за основним місцем роботи має враховуватися при обчисленні пенсії наукового працівника з огляду на таке.

На законодавчому рівні розмежовано порядок обчислення єдиного внеску залежно від того, на якій посаді працює особа.

Єдиний внесок нараховується для працівників – громадян України, іноземців (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та осіб без громадянства, які працюють, на суму нарахованої заробітної плати

за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, в тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці», та суму винагороди фізичним особам за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами [4].

Єдиний внесок для працівників – громадян України, іноземців (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та осіб без громадянства, які працюють, встановлюється у розмірі **3,6** відсотка вищезазначеної бази нарахування єдиного внеску. Частиною 9 статті 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що для платників, які працюють на посадах, робота на яких зараховується до стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», Митного кодексу України, Положення про помічника-консулганта народного депутата України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 року, а також для льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах, встановлюється єдиний внесок у розмірі **6,1** відсотка вищезазначеної бази нарахування єдиного внеску [4].

Таким чином, для визначення розміру єдиного внеску, який має утримуватися із заробітної плати працівника, не важливо, чи за основним місцем роботи працює особа чи за сумісництвом, а важливо, на якій саме посаді. Тому у науково-педагогічного працівника, який здійснює викладацьку діяльність у декількох вищих навчальних закладах, утримають з усіх заробітних плат єдиний внесок у розмірі 6,1 відсотка бази нарахування єдиного внеску. І, незважаючи на це, в обчислення наукової пенсії врахують заробітну плату тільки за основним місцем роботи.

Тому необхідно внести зміни до чинного законодавства, передбачивши при обчисленні пенсії науково-педагогічного працівника врахування всіх заробітних плат, напрацьованих на науково-педагогічних посадах, з яких утримувався єдиний внесок у розмірі 6,1 відсотка бази нарахування єдиного внеску.

Справедливо утримувати в більшому розмірі єдиний внесок, якщо особа в подальшому може претендувати на пенсію, призначену в більшому розмірі на підставі вищезгаданих законів. Але якщо особа, наприклад, за основним місцем роботи працює на приватному підприємстві, а за сумісництвом викладає у вищому навчальному закладі, то з її заробітної плати за роботу за сумісництвом утримується єдиний внесок у збільшеному розмірі (6,1 відсотка замість 3,6), хоча особа даний період роботи не зможе зарахувати до стажу наукової роботи та врахувати в обчисленні наукової пенсії.

Пенсійний фонд України роз'яснив: якщо працівник працює на посаді, яка передбачена Переліком посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», то єдиний внесок утримується із сум заробітної плати такої особи у розмірі 6,1 відсотка, в тому числі із сум заробітної плати працівника за виконану роботу на підставі трудового договору (контракту) на такій посаді за сумісництвом [5].

Звичайно, не всі, хто працює за основним місцем роботи на науково-педагогічних посадах чи посадах державних службовців, у подальшому матимуть право на спеціальну пенсію (наприклад, не напрацюють спеціального стажу необхідної тривалості для призначення відповідного виду пенсії), але це особиста справа кожної особи, як будувати свою кар'єру і де працювати.

Вважаю, що законодавець, встановивши диференційований підхід до визначення розміру єдиного внеску, має враховувати реальні можливі юридичні наслідки.

Зрозуміло, що коли особа за основним місцем роботи працює не на посадах, на яких напрацюють стаж, що дає право на призначення спеціальної пенсії, то вона не зможе врахувати заробітну плату з роботи за сумісництвом при обчисленні спеціальної пенсії, навіть якщо в неї і буде спеціальний стаж роботи за інший період, що надасть право на призначення спеціальної пенсії.

Таким чином, у працівника утримують із заробітної плати на роботі за сумісництвом єдиний внесок у збільшеному розмірі, заздалегідь розуміючи, що заробітна плата, нарахована у даному періоді, може бути

врахована тільки при призначенні пенсії на загальних підставах.

Враховуючи вищезазначене, вважаю, що для врівноваження прав та обов'язків науково-педагогічних працівників у частині загальнообов'язкового державного соціального страхування необхідно внести такі зміни до чинного законодавства.

1. У Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» частину дев'яту статті 8 доповнити абзацом такого змісту: «У разі, якщо платник працює на посадах, передбачених в абзаці першому цієї частини, за сумісництвом, а за основним місцем роботи працює на посадах, які не належать до посад, передбачених в абзаці першому цієї частини, єдиний внесок встановлюється у розмірі 3,6 відсотка визначеної пунктом 1 частини першої статті 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску.»

2. У Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність», в першому та другому реченні частини п'ятої статті 24 словосполучення «за основним місцем роботи» виключити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 13.12.1991 р. № 1977-XII «Про наукову та науково-технічну діяльність» [електронний ресурс] / www.liga.gov.ua файл T197700.LHT.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. [електронний ресурс] / www.liga.gov.ua файл kd0001.LHT.
3. Наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 р. №327 «Про затвердження, внесення зміни та скасування нормативних документів» [електронний ресурс] / www.liga.gov.ua файл fin57776.LHT.
4. Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [електронний ресурс] / www.liga.gov.ua файл T102464.LHT.
5. Роз'яснення Пенсійного фонду України від 11.03.2011 р. // Дебет-Кредит. – 2011. – 07. – № 30

УДК 349.233

ОКРЕМІ ПИТАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПРОЕКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Лук'янчиков О.М.,
к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті досліджуються положення проекту Трудового кодексу України щодо матеріальної відповідальності роботодавця за порушення права на своєчасне одержання винагороди за працю, за не видачу або зазначення невірних відомостей у документах про роботу та заробітну плату та за незабезпечення збереження власних речей працівника під час праці. Висвітлено проблеми досліджуваних положень та зазначено шляхи вирішення цих проблем.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, затримка виплати заробітної плати, пеня, компенсація, трудова книжка, характеристика.

Лук'янчиков О.Н. / НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МАТЕРИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ РАБОТОДАТЕЛЯ ПО ПРОЕКТУ ТРУДОВОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ / Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды, Украина

В статье исследуются положения проекта Трудового кодекса Украины относительно материальной ответственности работодателя за нарушение права на своевременное получение вознаграждения за труд, за невыдачу или указание неверных сведений в документах о работе и заработной плате и за необеспечение сохранности личных вещей работника во время работы. Освещены проблемы исследуемых положений и указаны пути решения этих проблем.

Ключевые слова: материальная ответственность, задержка выплаты заработной платы, пеня, компенсация, трудовая книжка, характеристика.

Lukyanchikov O.M. / SOME QUESTIONS OF MATERIAL LIABILITY OF EMPLOYERS BY THE DRAFT LABOR CODE OF UKRAINE / Kharkov National Pedagogical University n.a. G. S. Skovoroda, Ukraine

The article examines the provisions of the draft Labor code of Ukraine concerning the liability of an employer for violation of the right to timely payment for work, for non-issuance or giving false information in the documents about the work and wages, for not ensuring the safety of personal belongings of the employee during work.

The author points to such problems in researched provisions of the draft Labor Code of Ukraine

Liability of the employer in the event of non-payment due to the fault of the employer amounts owed to an employee on the day of dismissal don't correspond with the principle of justice. There is no such correspondence in the draft Labor Code of Ukraine.

Liability of the employer for the delay in payment of wages cannot compensate the damage in full.

The employer does not reimburse the damage that was caused due to the indication of incorrect information in letter of reference and earnings statement. The employer's liability in case non granting of employment record book, letter of reference, earnings statement, not provided.

The author suggests ways to address these and other shortcomings. Concluded that the need for serious changes to provisions of the draft Labor Code of Ukraine concerning the liability of the employer.

Key words: material responsibility, delay payment of wages, fine, indemnification, employment record book, letter of reference.

Актуальність дослідження положень проекту Трудового кодексу України (далі – пТКУ) [1] щодо матеріальної відповідальності роботодавця за порушення права на своєчасне одержання винагороди за працю, за невідачу або зазначення невірних відомостей у документах про роботу та заробітну плату та за незабезпечення збереження власних речей працівника під час праці обґрунтовується тим, що в Трудовому кодексі України буде закладено засади правового регулювання трудових відносин на довгі роки, а отже, його положення мають бути виважені, обґрунтовані і відповідати не тільки умовам сьогодення, але й у подальшому залишатися актуальними і сучасними.

Відносини щодо матеріальної відповідальності роботодавця були об'єктом дослідження в працях П. Р. Ставицького, Н. М. Хуторян, С. М. Прилипко, Л. О. Сироватської, К. Н. Гусова, Ю. Н. Полетаєва та інших науковців. Окремі положення проекту Трудового кодексу України вже досліджувались такими науковцями, як О. І. Процевський, О. Г. Серeda, В. І. Журавель, Л. О. Золотухіна. У працях В. В. Юровської та Д. М. Кравцова досліджувались положення проекту Трудового кодексу України щодо матеріальної відповідальності працівників. Водночас сьогодні відсутні наукові роботи, присвячені дослідженню матеріальної відповідальності роботодавця за проектом Трудового кодексу України.

Метою статті є дослідження положень проекту Трудового кодексу України, якими передбачається матеріальна відповідальність роботодавця за порушення права на своєчасне одержання винагороди за працю, за невідачу або зазначення невірних відомостей у документах про роботу та заробітну плату та за незабезпечення збереження власних речей працівника під час праці.

Матеріальна відповідальність роботодавця за порушення права на своєчасне одержання винагороди за працю передбачена в пТКУ статтею 127 «Обов'язок роботодавця провести розрахунок з працівником, з яким припинено трудові відносини» та статтею 263 «Наслідки порушення строків виплати заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівнику».

Критерієм, що покладено в основу розмежування відповідальності, передбаченої зазначеними статтями, є наявність трудових відносин. Так, при наявності трудових відносин «у разі порушення встановлених законом, колективним договором строків виплати заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат роботодавцем зобов'язаний сплатити працівнику пеню (компенсацію) у розмірі подвійної ставки Національного банку у розрахунку на рік за кожний день затримки» (ст. 263 пТКУ).

Якщо ж трудові відносини припинено, то «у разі невиконання з вини роботодавця сум, що належать звільненому працівникові, у день звільнення роботодавець повинен виплатити працівникові його середньомісячну заробітну плату за весь час затримки до дня фактичного розрахунку» (ч. 3 ст. 127 пТКУ).

Чи доцільним та обґрунтованим є такий критерій? На наш погляд – ні. Наявність трудових відносин не впливає ані на суспільну шкідливість правопорушення, ані на розмір заподіяної працівникові шкоди, не повинна вона впливати і на правила обчислення розміру відшкодування. Покладення на роботодавця матеріальної відповідальності відбувається внаслідок заподіяння ним працівникові шкоди. І ця відповідальність полягає в обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду. Саме наявність шкоди покладено в основу матеріальної відповідальності. Без шкоди неможлива і матеріальна відповідальність, проте наявність трудових відносин на момент відшкодування шкоди не є обов'язковою умовою для покладення на роботодавця матеріальної відповідальності.

І «у разі порушення встановлених законом, колективним договором строків виплати заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат», і «у разі невиконання з вини роботодавця сум, що належать звільненому праців-

никові, у день звільнення» шкода працівникові заподіюється однаково: 1) він не отримує грошові кошти; 2) зазначені грошові кошти втрачають свою купівельну здатність у зв'язку зі зростанням індексу споживчих цін.

Якщо зазначені вище діяння роботодавця порушують одне й те саме право працівника і наслідки цих правопорушень для працівника однакові, то цілком логічно що і відповідальність роботодавця повинна бути однаковою.

Досліджувані положення пТКУ відповідають стану чинного законодавства, де за затримку виплати заробітної плати матеріальна відповідальність роботодавця передбачена Законом України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» (компенсується індекс інфляції) [2], а за затримку розрахунку при звільненні – ч.1 ст.117 КЗпП України (сплачується середній заробіток за весь час затримки) [3].

У ч. 3 ст. 127 пТКУ відтворено положення ч. 1 ст. 117 КЗпП України, де передбачено матеріальну відповідальність роботодавця у вигляді штрафу, що не є характерним для трудового права. Можна вважати, що такий підхід обумовлений тим, що є випадки, коли така відповідальність буде мати компенсаційний характер. Наприклад, Хуторян Н.М. [4, с. 223] вважає, що якщо працівника звільнено у зв'язку з переведенням в іншу місцевість, то у нього виникає вимушений прогул, оскільки працівник не може приступити до нової роботи, а тому виплата середнього заробітку буде саме компенсаційною відповідальністю.

Але це виняток, і брати його за основу загального правила не є доцільним. Здебільшого у працівника при затримці розрахунку не виникає вимушеного прогулу: по-перше, він звільнений на законних підставах із дотриманням встановленого порядку; по-друге, йому своєчасно видана трудова книжка, і він має змогу знайти нову роботу. Якщо ж він не працевлаштувався, то, як правило, немає причинного зв'язку між затримкою розрахунку і непрацевлаштуванням. Оскільки здебільшого при затримці розрахунку при звільненні немає вимушеного прогулу, то працівник не втрачає і заробітної плати за час затримки. Тому притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності у вигляді виплати середнього заробітку за весь час затримки розрахунку при звільненні носить не правовідновлювальний, а, як правило, карний (штрафний) характер. [4, с. 223] Слід доповнити, що працевлаштування звільненого працівника на іншу роботу не звільняє його попереднього роботодавця від обов'язку сплатити середній заробіток за час затримки розрахунку при звільненні. Хоча до 20 грудня 2005 року, коли було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України» [5], ст. 117 КЗпП містила частину третю, за якою роботодавець повинен був компенсувати працівникові різницю між його середнім заробітком та заробітною платою, що він отримує за новим місцем роботи.

Вважається, що відповідальність, яка передбачена ст.117 КЗпП, не є доцільною, тому що відповідно до ст.233 КЗпП у разі порушення законодавства про оплату праці працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким строком, тобто таке звернення може статися і через 10 років, і більше. І за невиконання, скажімо, заробітної плати за місяць колишній роботодавець повинен буде сплатити середній заробіток за 10 років. Але ж це не відповідає одному з основних принципів права – принципу справедливості. Як вважає С. С. Алексєєв [6, с. 231], принцип справедливості виражає загально соціальну сутність права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв'язків, між особистістю і суспільством, громадянином і державою. Справедливість вимагає відповідності між діями та їх соціальними наслідками. Має бути відповідність між працею та її оплатою, нанесенням шкоди та її відшкодуванням, злочинним і покаранням. Але ж покарання у вигляді виплати середнього заробітку за

3 роки в жодному разі не відповідає завданій шкоді в розмірі заробітної плати за місяць (мається на увазі ситуація, коли працівнику не виплатили заробітну плату за останній місяць роботи і він звернувся з позовом через 3 роки).

Слід зазначити, що цю проблему певною мірою вирішив Конституційний суд України [7] шляхом обмеження строку позовної давності за такою категорією справ трьома місяцями. Якщо працівник звернеться з позовом через 3 місяці, а потім суд буде розглядати справу ще 2 місяці (ч. 1 ст. 157 ЦПК України) [8], то роботодавець буде зобов'язаний виплатити працівнику середній заробіток за 5 місяців. Така ситуація теж не відповідає принципу справедливості.

За таких міркувань вважаємо, що відповідальність за затримку розрахунку при звільненні повинна бути переглянута (роботодавець повинен відшкодувати суми значно менші, ніж середній заробіток за час затримки розрахунку при звільненні) і має бути ідентичною відповідальності за затримку виплати будь-яких виплат, належних працівникові.

Якщо ч.3 ст.127 пТКУ копіює положення чинного трудового законодавства, то ст. 263 передбачає принципово новий для трудового права підхід до матеріальної відповідальності: вона полягає в обов'язку роботодавця сплатити працівнику пеню (компенсацію) у розмірі подвійної ставки Національного банку в розрахунку на рік за кожний день затримки. У ст. 263 не використовується слово «відповідальність», а сама стаття має назву «Наслідки порушення строків виплати заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівнику». На наш погляд ці «наслідки» є не що інше, як матеріальна відповідальність, оскільки:

1) обов'язок сплатити працівнику пеню виникає внаслідок правопорушення (порушення встановлених строків виплати заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат);

2) цей обов'язок є новим, до скоєння правопорушення його не існувало;

3) для роботодавця така сплата відсотків є негативним наслідком майнового характеру;

4) виконання цього обов'язку забезпечено державним примусом (працівник має можливість звернутись до суду з вимогою про стягнення пені).

Покладення на роботодавця обов'язку сплатити пеню хоча і є новаторським, але не допомагає повною мірою і захистити права працівника, оскільки не враховуються ті випадки, коли шкода, що завдана затримкою виплати тих чи інших виплат, більше за розміром, ніж ті суми, що повинен сплатити роботодавець відповідно до ст. 263 Проекту Трудового кодексу України.

На наш погляд, матеріальна відповідальність роботодавця за затримку виплати заробітної плати та інших виплат, що належать працівнику, повинна базуватись на нижченаведених принципах:

1) відповідальність повинна бути однаковою, незалежно від виду виплат, що не сплачені у встановленій законодавством строк;

2) треба встановити мінімальний розмір відшкодування шкоди у вигляді зафіксованого в законодавстві відсотку від не виплачених у належний строк сум, який сплачується роботодавцем на користь працівника. Такий відсоток не повинен бути як занадто великим (слід враховувати можливі негативні наслідки у вигляді банкрутства роботодавця), так і занадто малим (незначні суми не «утримують» роботодавця від правопорушення, а отже, не працюватиме превентивна функція юридичної відповідальності).

3) шкода, завдана працівнику, повинна відшкодуватись у повному обсязі.

Відповідну статтю пропонуємо викласти в такій редакції:

«У разі порушення встановлених строків виплати заробітної плати, виплат при звільненні та інших виплат,

незалежно від причин такої затримки, роботодавець зобов'язаний додатково сплатити працівнику 20 відсотків від нарахованих, але не виплачених сум.

Якщо працівник доведе, що розмір шкоди, завданої порушенням строків виплати заробітної плати, виплат при звільненні та інших виплат, більше, ніж суми, які роботодавець повинен сплатити відповідно до частини першої цієї статті, то роботодавець зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду у повному обсязі.»

Матеріальній відповідальності роботодавця за невидачу документів про роботу та заробітну плату або зазначення в них невірних відомостей присвячена лише ч.6 ст.434 пТКУ, яка викладена в такій редакції: «Якщо неправильне формулювання підстави звільнення перешкоджало працевлаштуванню працівника на іншу роботу, суд приймає рішення про виплату працівнику середньої заробітної плати за весь час вимушеного прогулу».

Стосовно цієї проблеми Н.М. Хуторян зазначала, що «врегулювання у відповідній статті нового Трудового кодексу України питання відшкодування роботодавцем шкоди, коли неправильне формулювання причини звільнення перешкоджало працевлаштуванню працівника саме на підходящу роботу, а не на будь-яку, дасть можливість посилити захист майнових прав працівника у випадку неправильного або такого, що не відповідає законодавству, запису до трудової книжки про причину звільнення» [4, 226].

Як ми бачимо, позицію відомого науковця не було прийнято до уваги авторами пТКУ і замість «підходящої роботи», тобто роботи, «що відповідає освіті, професії (спеціальності), кваліфікації особи з урахуванням доступності транспортного обслуговування» (ч. 1 ст. 46 Про зайнятість населення [9]), ми маємо «іншу роботу», а замість «неправильного або такого, що не відповідає законодавству» маємо «неправильне формулювання підстави звільнення». Можливість неоднозначного тлумачення положень ч. 6 ст. 434 пТКУ не сприяє захисту прав працівників, у зв'язку з чим вони (положення) підлягають зміні.

Ч. 1 ст. 125 пТКУ покладає на роботодавця обов'язок видати працівнику в день звільнення трудову книжку, копію наказу про звільнення та рекомендаційну характеристику. При цьому в пТКУ не передбачено матеріальну відповідальність роботодавця у випадку невидачі зазначених документів. Відсутня у пТКУ і матеріальна відповідальність роботодавця за зазначення невірних відомостей у рекомендаційній характеристиці.

Проте п. 6 ч. 2 ст. 58 пТКУ вказує на необхідність подання працівником трудової книжки роботодавцю під час прийняття на роботу. Отже, якщо попередній роботодавець не надасть працівнику трудову книжку, то він не зможе подати її під час працевлаштування, що є підставою для відмови у прийнятті на роботу, а відтак у працівника виникає вимушений прогул. І шкода, завдана цим прогулом, повинна бути відшкодована роботодавцем у повному обсязі.

У певних випадках працівник повинен надати відповідним органам довідку про роботу (для отримання протезів) [10]; довідку про заробітну плату (для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням) [11]; довідку про доходи (для отримання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива) [12]; характеристику (для призначення на посаду) [13].

У випадку невидачі роботодавцем цих документів або зазначення в них невірних відомостей працівнику заподіюється шкода. Така шкода повинна бути відшкодована роботодавцем у повному обсязі. На наш погляд, відповідну норму слід передбачити у пТКУ в такій редакції:

«Роботодавець зобов'язаний відшкодувати у повному обсязі (реальний збиток та неодержаний заробіток) шкоду,

завдану працівнику невидачею (несвоєчасною видачею) документів про працю та заробітну плату або зазначенням у них невірних відомостей».

Матеріальна відповідальність роботодавця за незабезпечення збереження власних речей працівника під час трудової діяльності передбачена ст. 413 пТКУ. У порівнянні з чинним законодавством така стаття є кроком вперед на шляху створення ефективного механізму відшкодування працівнику шкоди, заподіяної роботодавцем.

На наш погляд, слід розширити перелік майна, збереження якого зобов'язаний забезпечити роботодавець, за рахунок майна працівника, яке він використовує в інтересах і за згодою роботодавця під час виконання трудових обов'язків.

Відповідно до ч. 2 ст. 413 пТКУ «розмір шкоди визначається відповідно до роздрібних цін, що склалися в даній місцевості на день відшкодування шкоди». Не можливо визначити роздрібні ціни на день відшкодування шкоди,

оскільки суд не може встановити точний день відшкодування. Тому це положення доцільно було б замінити таким: «Шкода повинна відшкодуватися в повному обсязі й обчислюватися виходячи з роздрібних цін, що діють у даній місцевості на день добровільного задоволення вимоги працівника, а якщо вимога добровільно задоволена не була, то на день винесення судом рішення про відшкодування шкоди».

Наявність прогалин, копіювання застарілих норм чинного законодавства України та невиваженість певних новел дозволяє дійти висновку про необхідність докорінних змін положень проекту Трудового кодексу України щодо матеріальної відповідальності роботодавця.

Для того щоб Трудовий кодекс України був дійсно новим, необхідно переосмислити таку категорію, як матеріальна відповідальність роботодавця, і викласти відповідний інститут трудового права з урахуванням здобутків науковців та реалій сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проект Трудового кодексу України №2902 від 22.04.2013 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України – 2014. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746.
2. Закон України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» №2050-14 від 19.10.2000 // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 49, ст.422).
3. Кодекс законів про працю України // Затверджено Законом N 322-VIII (322а-08) від 10.12.71 (ВВР), 1971, додаток до N 50, ст. 375.
4. Хуторян Н. М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин: Монографія / Хуторян Н. М. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 264 с.
5. Закон України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України» 20.12.2005 № 3248-IV// Відомості Верховної Ради України від 07.04.2006 – 2006 р., № 14, стор. 575, стаття 119
6. Алексеев С.С. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. М.,1998. – 453 с.
7. Рішення Конституційного суду України № 4-рп/2012 від 22 лютого 2012 року. Офіційний вісник України від 12.03.2012. – 2012 р., № 18, стор. 26, стаття 662, код акту 60685/2012.
8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492).
9. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI // (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 24, ст.243)
10. Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України «Про затвердження Положення про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих унаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання» від 25.03.2008 №23 // Офіційний вісник України від 04.07.2008 – 2008 р., № 46, стор. 33, стаття 1502, код акту 545/2008.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 р. N1266 «Про обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням» / Урядовий кур'єр від 10.10.2001 – № 184.
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» від 21 жовтня 1995 р. N 848.// Інформаційний бюлетень НКРЕ – 2004 р., № 8.
13. Наказ Генерального прокурора України «Про перелік посад, на які працівники призначаються та з яких звільняються Генеральним прокурором України» від 07.12.98 N170ш // «Збірник нормативних актів «Прокуратура в Україні», Юрінком Інтер, Київ – 2000.

ЩОДО ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Чабаненко М.М.,

к.ю.н., доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті визначаються проблеми соціального захисту населення в Україні. Досліджується зарубіжний досвід подолання проблем зайнятості. Надаються шляхи вирішення проблем правового регулювання зайнятості населення на підставі аналізу проекту Трудового кодексу, чинного законодавства та правозастосовної практики зарубіжних країн.

Ключові слова: вивільнення, зайнятість, зарубіжний досвід, строковий трудовий договір, соціальний захист, скорочення, соціальні виплати, соціальне забезпечення.

Чабаненко Н.Н. / ОТНОСИТЕЛЬНО РЕШЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ: ОПЫТ УКРАИНЫ И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН / Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Украина

В статье определяются проблемы социальной защиты населения в Украине. Исследуется зарубежный опыт преодоления проблем занятости. Предоставляются пути решения проблем правового регулирования занятости населения на основании анализа проекта Трудового кодекса, действующего законодательства и правоприменительной практики зарубежных стран.

Ключевые слова: высвобождение, занятость, зарубежный опыт, срочный трудовой договор, социальная защита, сокращение, социальные выплаты, социальное обеспечение.

Chabanenko M.M. / ON THE DECISION SOME PROBLEMS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES / Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine

In the article determined by the problems of social protection of the population in Ukraine. The author studied the international experience to overcome the problems of employment. Provided solutions to the problems of legal regulation of employment, current legislation and practice of foreign countries.

The purpose of the study is to determine the social protection of workers and providing practical ways to solve them on the basis of the study of the legal regulation of employment in foreign countries.

The most prominent legal regulation of relations in social security is proactive individual to determine the need to obtain a particular care. The law provides for citizens to apply or not apply to the public administration for receipt of a social assistance. In analyzing the norms of legal regulation of social security law can talk about their focus on determining the legal regulation obligated entities – public administration and the business entities – to provide social benefits and benefits in cases established by law. The social nature of the state requires its agencies have an incentive to meet the most vulnerable. However, excessive liberalization of labor laws by the experience of foreign countries leads to the formation of «shadow» relations in the field of employment.

It is therefore necessary to establish the state level implementation of effective policies do not provide social protection and effective employment policies. It is proved that the state Employment Program should consider the needs of our particular problems with employment of immigrants from the Donetsk and Luhansk regions, the Autonomous Republic of Crimea. The Government of Ukraine should adopt a new program of employment, to ensure the creation of new jobs, not just populist measures to make lump sum payments at dismissal. The real social protection is implemented where a person despite a degree of efficiency, is able to exercise their right to work does not require the state to receive social benefits.

Key words: release, employment, foreign experience, fixed-term employment contract, social protection, reduction, social payments, social ensuring.

В Україні в умовах сьогодення гостро постає питання соціально-економічного захисту значної кількості людей, що втрачають засоби до існування через різного роду причини: втрата працездатності через хворобу або через отримання каліцтва, безробіття, тощо. Поняття «похилого віку», «каліцтва», «інвалідності», на жаль, в нашій країні є синонімічними до поняття матеріальної незахищеності, бідності. Система соціального забезпечення в Україні потребує суттєвих реформ, докорінних змін. Правове регулювання соціального захисту населення повинно базуватися не на вирішенні поточних проблем забезпечення існування людини, не на політичних лозунгах та обіцянках, а виходити з глибокого аналізу економічного обґрунтування проведення реформування зайнятості населення, забезпечення соціальної підтримки при звільненні та вивільненні працівників, при втраті працездатності та при вирішенні питання пенсійного забезпечення.

Соціально-економічні та правові аспекти проблем соціального захисту та забезпечення трудових прав досліджувалися у працях таких вчених, як С. Бандур, В. Васильченко, В. Венедиктов, Е. Лібанова та ін. Особливої уваги заслуговують праці І. Булеєва, Н. Брюховецької, О. Черних [1], що досліджували шляхи вирішення проблем соціального захисту працівників за законодавством зарубіжних країн.

Метою статті є визначення проблем соціального захисту працівників та надання практичних рекомендацій їх вирішення на підставі дослідження правового регулювання зайнятості населення в зарубіжних країнах.

У правовому регулюванні суспільних відносин соціального забезпечення та захисту громадян застосовується імперативно-диспозитивний метод, який поєднує приписи (заборони) з встановленням дозволяючих норм. Домінування у правовому регулюванні реалізації гарантій соціального забезпечення більшістю вчених віддається імперативному методу. Однак окремі норми мають диспозитивний характер. Зокрема, Б. Сташків підкреслює необхідність використання двох основних методів правового регулювання: імперативного та диспозитивного, – при поєднанні таких засобів як припис, наказ, заборона, дозвіл, вибір [2, с. 77–83].

Наприклад, ст. 6 Закону України «Про пенсійне забезпечення» визначає право особи на вибір пенсії, зокрема, встановлюється, що «особам, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором, за винятком пенсій інвалідам внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, що їх вони дістали при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи з виконанням інтернаціонального обов'язку» [3].

Головною доміантою у правовому регулюванні відносин соціального захисту залишається ініціативність особи щодо визначення необхідності отримання тієї чи іншої допомоги. Законодавством передбачається право громадян звертатися чи не звертатися до органу публічної адміністрації за отриманням тієї чи іншої соціальної допомоги. При аналізі норм правового регулювання права соціального забезпечення можна говорити про їх спрямування на визначення правової регламентації зобов'язаних суб'єктів – органів публічної адміністрації та на господарюючих суб'єктів – щодо надання соціальних виплат та допомог у випадках, встановлених законодавством. Соціальна сутність держави зобов'язує її органи спрямовувати свою діяльність на підтримку найбільш уразливих верств населення. Водночас надмірна лібералізація трудового законодавства за досвідом зарубіжних країн веде до формування «тіньових» відносин у сфері працевлаштування.

Зокрема, мова йде про забезпечення соціальних виплат при вивільненні працівників внаслідок скорочення штату, або реорганізації (ліквідації) виробництва. В таких випадках тягар соціальних виплат пов'язується як з діяльністю господарюючих суб'єктів, так і з безпосередньо використанням коштів державного бюджету. Для того, щоб захистити себе від таких витрат запроваджується практика оформлення звільнення за власним бажанням. Ще більш суттєвим порушенням розглядається практика підписання разом із заявою на прийом на роботу і заяви на звільнення за власним бажанням без зазначення дати. Такі заяви працівників, звісно, є грубим порушенням прав людини, однак їх практику застосування не можна не брати до уваги при вирішенні питань соціально-економічного захисту населення.

Система соціального захисту та забезпечення в Україні є недосконалою. У ході аналізу змін трудового законодавства у світі встановлено, що чимало країн у посткризовий період провели реформування трудового законодавства з метою підвищення гнучкості процесів найму та звільнення працівників. Такий крок став важливим інструментом у боротьбі з безробіттям та зубожінням населення. Законодавчі зміни були спрямовані на підвищення гнучкості соціально-трудова відносин. Чимало країн дозволили укладання строкових трудових договорів, скасували виплату вихідної допомоги у зв'язку із скороченням персоналу, незважаючи на активні протести профспілок [4].

За статичними даними Світового банку за 2004-2014 роки у різних країнах світу зафіксовано проведення 98 реформ трудового законодавства та регулювання трудових правовідносин, з них найбільш успішними виявилися реформи, спрямовані на нелібералізацію трудових норм.

Найбільш ефективними реформами виявилися реформи, спрямовані на розширення підстав укладення строкового трудового договору (контракту), на встановлення можливості гнучкого робочого часу та робочого графіку, на спрощення процедури звільнення [5].

Очевидною є проблема незахищеності від незаконних звільнень, адже, якщо роботодавець бажас, або якщо він змушений звільнити працівника, то форма для такого звільнення може бути ним знайдена без надмірних витрат. Необхідно, виходячи з досвіду зарубіжних країн, спрямовувати діяльність держави на забезпечення соціального захисту не від необґрунтованих звільнень, а відносно забезпечення соціальної допомоги на випадок безробіття, майбутнього працевлаштування, створення нових робочих місць. Розширення підстав укладення з працівником строкового трудового договору, передбачених ст. 69 проекту Трудового кодексу України [6] спростить процедуру звільнення працівника з роботи. Так само є певні категорії працівників, яким надається переважне право залишення на роботі при скороченні штату підприємства. Це, звичайно, є гарантією соціального захисту таких груп населення. Одна при цьому на практиці роботодавці уникають прийому на роботу таких працівників. Як підкреслює І. Калетник, «встановлення надмірних адміністративних обмежень та суворої регламентації звільнення персоналу (особливо виплата вихідної допомоги у зв'язку зі скороченням) сприяють не посиленню захисту працівників, а, навпаки, можуть стати непідйомним фінансовим тягарем у разі необхідності скорочення виробництва, а також каталізатором зростання неформальної зайнятості» [4, с. 10].

Тому необхідно на рівні держави запровадити реалізацію ефективної політики забезпечення не соціального захисту населення, а ефективну політику забезпечення зайнятості. Зараз діє Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2012 року № 1008 [6]. Однак, дана Програма не враховує потреб сучасності, проблем з працевлаштуванням переселенців з Донецької та Луганської областей, з Автономної Республіки Крим, що є вочевидь болючою проблемою соціального захисту населення. Існує потреба у прийнятті нової програми зайнятості населення, спрямованої на забезпечення створення нових робочих місць. Справжній соціальний захист реалізується там, де особа, незважаючи на ступінь працездатності, має можливість реалізувати своє право на працю і не потребує від держави отримання соціальних виплат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булеев И. П. Социальная ответственность бизнеса : теория и практика : моногр. / И. П. Булеев, Н. Е. Брюховецкая, Е. В. Черних. – Донецк : ДонУЭП, 2008. – 137 с.
2. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посіб. / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с. – (Вища шк. XXI ст.).
3. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.
4. Каленюк І. С. Регулювання зайнятості в Україні та міжнародний досвід / І. С. Каленюк // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки та управління. – 2012. – № 1 (13). – С. 9–12.
5. Doing business. Measuring business regulations. Annual reports database [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/>
6. Проект Трудового кодексу України № 2902 від 22 квітня 2013 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746
7. Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2012 року № 1008 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 83. – Ст. 3363.

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

СКЛАД ТА ФУНКЦІЇ СПОЛУЧНИХ ТЕРИТОРІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

**Ващишин М.Я.,
к.ю.н., доцент**

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано законодавчі засади та практику формування в Україні сполучних територій (екокоридорів) екомережі. З'ясовано склад та функції сполучних територій. Запропоновано організаційно-правові й спеціальні заходи для забезпечення міграції тварин і рослин у місцях перетину природних та транспортних коридорів національної екомережі.

Ключові слова: сполучні території, природні коридори, екокоридори, національна екологічна мережа.

Ващишин М.Я. / СОСТАВ И ФУНКЦИИ СОЕДИНЯЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ / Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Украина

В статье проанализированы законодательные основы и практика формирования в Украине соединяющих территорий (экокоридоров). Определены состав и функции соединяющих территорий экосети. Предложены организационно-правовые и специальные меры для обеспечения миграции животных и растений в местах пересечения природных и транспортных коридоров национальной экологической сети.

Ключевые слова: соединяющие территории, природные коридоры, экокоридоры, национальная экосеть.

Vashchyshyn M.Y. / COMPOSITION AND FUNCTION OF UNITED TERRITORIES OF THE NATIONAL ENVIRONMENTAL NETWORK / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Taking into account the terminological differences of the notions of the national environmental network structural elements enshrined in the basic laws on environmental network and in accordance with international experience and elaborated practices we propose to designate the united territories (border corridors) as ecocorridors in legislative level.

Ecocorridors – are the natural landscapes and lead to a natural state areas of forests, steppes, pastures and hayfields, and water and flood plain landscapes, that connect key territories, ensure the integrity, continuity conditions and systemic unity of environmental network, animal migration and exchange of genetic materials in different levels of spatial organization of environmental network.

The main functional characteristics of the united territories – an accomplishment of connective, exchangeable, migration and communication functions, that have a serving nature in relation to the functions of the main structural elements of the environmental network – the key territories. The united territories may have an independence significance for conservation of biological and landscape diversity, as evidenced by their environmental protection and integrative functions.

The natural corridors of the environmental network should include protective and recreational and curative forests; forests of ecological security, scientific, historical and cultural significance can be the basis of the key territories of environmental network; operational forests can serve as the buffer zones.

Although the ecocorridors accomplish environmental protection functions, cooperating in preservation of biological diversity, it is necessary to take care of protection of the very united territories, spreading on them the regime of special protection zones, and taking special measures to ensure the migration of animals and plants in the intersection of natural and traffic corridors.

Key words: united territories, natural corridors, ecocorridors, national environmental network.

Всеєвропейською стратегією збереження ландшафтного та біологічного різноманіття було започатковано формування Всеєвропейської екологічної мережі як фізичної (на місцевості) мережі ключових територій (core areas), з'єднаних природними коридорами (corridors) та підтримуваних буферними зонами (buffer zones). Україна приєдналася до цієї прогресивної ідеї, створивши відповідну власну законодавчу базу, і розпочала практичну розбудову національної екологічної мережі за вимогами і у складі Всеєвропейської екологічної мережі.

Структурними елементами національної екологічної мережі є ключові території (природні регіони) як особливо охоронювані території, основу яких складають території та об'єкти природно-заповідного фонду; сполучні території (природні коридори), в межах яких здійснюється міграція біологічного матеріалу; буферні зони, котрі відіграють охоронну функцію щодо ключових та сполучних територій; відновлювані території, котрі забезпечують цілісність екомережі і щодо яких мають бути здійснені пер-

шочергові заходи з відновлення їх первинного природного стану.

Б.В. Даниленко зазначає, що правовий режим ключових територій екологічної мережі досить докладно визначено в земельному законодавстві та законодавстві про природно-заповідний фонд, проте значно більше проблем виникає при розгляді правового режиму сполучних територій екологічної мережі – екологічних коридорів [1, с. 420]. Більше того, не тільки земельне, але й екологічне законодавство не передбачає чіткого механізму формування сполучних територій у складі національної екологічної мережі.

Ступінь дослідження проблеми. Проблеми правового режиму сполучних територій екомережі не часто досліджуються в еколого-правовій науці. Насамперед варто відзначити окремих підрозділ у колективній монографії харківських учених, присвячений аналізу правового режиму земель сполучних територій екомережі [1, с. 420–446], в якому узагальнено практику формування та функціону-

вання екокоридорів в Україні, а також досвід збереження особливо охоронюваних земель у США. Основні ж дослідження, що стосуються проблеми створення екокоридорів (сполучних територій екомережі), проводилися не юристами [2]. Аналіз складу національної екомережі та організаційно-функціональну характеристику сполучних територій екомережі проводили Б.В. Даниленко, М.І. Максименко, П.Ф. Кулинич, Ф. Деодатус, Л. Проценко, А. Башта, О.Ш. Чомохашвілі, А.К. Соколова, Х.І. Чопко та інші вчені.

Метою статті є визначення складу та функцій сполучних територій як структурних елементів національної екомережі.

Правові засади створення та збереження національної екологічної мережі в Україні визначені «Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 р. [3], а також Законом України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р. [4]. Однак ці закони не узгоджуються між собою в частині визначення переліку і назв структурних елементів національної екологічної мережі, що створює темпоральну правову колізію. Так, Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки передбачено, що до структурних територіальних елементів екомережі належать: природні регіони, природні коридори та буферні зони. Натомість за Законом України «Про екологічну мережу України» до структурних елементів екомережі відносяться ключові, сполучні, буферні та відновлювані території.

За правилом *lex posterior derogat priori* (вирішення правових колізій за правилом «більш пізнього закону») наступний закон з того ж питання скасовує дію попередніх [5, с. 181], тому повинен застосовуватися закон «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р. При юридичній характеристиці, зокрема, природних коридорів ми маємо використовувати термін «сполучні території». Хоча на практиці часто вживається також і інший термін – екокоридори [2], який найбільшою мірою відповідає функціональним характеристикам цього структурного елемента екомережі і заслуговує на законодавче закріплення.

Відповідно до Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки, природний коридор – це природна або приведена до природного стану ділянка землі чи водної поверхні, яка на різних рівнях просторової організації екологічної мережі забезпечує для природного середовища умови безперервності, системної єдності та функції біокомунікації [3]. Із цього визначення можна виділити основні функціональні характеристики екокоридорів – виконання сполучної, інтегративної та комунікаційної функцій, що мають обслуговуючий характер по відношенню до функцій основних структурних елементів екомережі – природних регіонів.

Природні коридори формуються ділянками природних ландшафтів витягнутої конфігурації, різної ширини, протяжності, форми і з'єднують між собою природні регіони. Екокоридори – це природні ландшафти чи водойми, що мають забезпечувати відповідні умови збереження видів дикої фауни та флори у проміжках між особливо охоронюваними природними територіями.

За Законом України «Про екологічну мережу України» [4] сполучні території поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу. Перелік сполучних територій екомережі включає території, що забезпечують зв'язки між ключовими територіями та цілісність екомережі. Сполучні території можуть мати самостійне значення для збереження біо- та ландшафтного різноманіття, про що свідчать виконуваними природоохоронна, обмінна та міграційна функції.

З метою забезпечення виконання природоохоронних функцій національної екологічної мережі Загальнодержавною

програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки передбачено, але не конкретизовано здійснення спеціальних заходів для забезпечення міграції тварин і рослин у місцях перетину природних та транспортних коридорів [3]. Варто запроваджувати обмеження швидкості руху, встановлювати попереджувальні знаки із зображенням тварин або зводити кількіметрові загорожі вздовж доріг з інтенсивним рухом транспорту, щоби запобігти зіткненням з автомобілями та загибелі тварин на дорогах.

Відповідно до п. 7 Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки [3] до елементів національної екологічної мережі загальнодержавного значення належать, зокрема, основні комунікаційні елементи національної екологічної мережі, а саме широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру: Поліський (лісовий), Галицько-Слобожанський (лісостеповий), Південноукраїнський (степовий), а також меридіональні природні коридори, просторово обмежені долинами великих річок – Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Південного Бугу, Сіверського Дінця, які об'єднують водні та заплавні ландшафти – шляхи міграції численних видів рослин і тварин. Окремий природний коридор, що має міжнародне значення, формує ландшафт прибережно-морських ландшафтів Азовського і Чорного морів, який оточує територію України з півдня. За географічним розташуванням природні коридори поділяються на широтні, меридіональні та прибережно-морські. Ці екокоридори виконують біокомунікаційну та сполучну функції.

За значимістю у складі екомережі розмежовують природні коридори міжнародного, загальнодержавного та місцевого значення. Особливістю правового забезпечення формування єдиної територіальної структури національної екологічної мережі є те, що переліки найважливіших структурних елементів (природних регіонів та природних коридорів) національної екологічної мережі загальнодержавного та міжнародного значення визначені на законодавчому рівні.

Оскільки природні коридори зосереджені в лісовій, лісостеповій і степовій зоні, а також просторово обмежені долинами великих річок, то до природних коридорів необхідно відносити ліси, степи, водні та заплавні ландшафти. Згідно з Додатком 6 Програми до складу природних коридорів належать: ліси першої та другої груп, чагарники, схилі землі з незначним рослинним покривом, лісосмуги, луки, пасовища, сіножаті, заплавні луки, болота, внутрішні морські води, морські коси, мілини, пляжі, острови, інші водні об'єкти. За попереднім лісовим законодавством до першої групи належали ліси, що виконують переважно природоохоронні функції (водоохоронні та захисні ліси), а також ліси на територіях природно-заповідного фонду. До другої групи належали ліси, які, поряд з екологічним, мають експлуатаційне значення.

З урахуванням чинної редакції Лісового кодексу України 2007 року до природних коридорів екомережі варто відносити захисні та рекреаційно-оздоровчі ліси; ліси природоохоронного, наукового та історико-культурного призначення можуть стати основою ключових територій екомережі; експлуатаційні ліси можуть виконувати функції буферних зон.

Важко переоцінити значення Карпатських гір, які формують своєрідний «екологічний коридор» і сприяють таким чином транскордонній міграції рослин, тварин та птахів, а також збереженню генетичного різноманіття. Лісові екосистеми Карпат мають надзвичайно велике значення завдяки своїм природозахисним, водорегулюючим, господарським та соціальним функціям. Українські Карпати залишаються чи не єдиною в Європі територією, де ще збереглися реліктові ліси, унікальні представники флори і фауни, в тому числі найбільші хижаки Європи:

бурий ведмідь, рись і вовк [6, с.60]. Відповідно до Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України українські Карпати відносяться до Галицько-Слобожанського (лісостепового) природного коридору.

Крім земель лісгосподарського призначення, сполучні території пролягають на землях сільськогосподарського призначення (луках, пасовищах, сіножатях). П.Ф. Кулинич до числа нових функцій сільськогосподарських угідь відносить функцію забезпечення біорізноманіття. Сільськогосподарські угіддя, які входять до складу екомережі, підлягають особливій охороні, що полягає в наданні певного пріоритету в охороні сінокосів і пасовищ у порівнянні з правовою охороною інших сільськогосподарських угідь – ріллі, перелогів та багаторічних насаджень. Включені до екомережі менш продуктивні сільськогосподарські угіддя підлягають особливій правовій охороні, перш за все, як елементи навколишнього природного середовища [7, с. 178], що відіграватимуть стабілізуючу екосистемну функцію і поступово втрачатимуть функцію основного засобу сільськогосподарського виробництва.

Одним із головних типів ландшафтів і екосистемою, що зазнала найбільшого антропогенного перетворення, є український степ. Степ як природна зона становить 40% площі України, проте в природному стані зберігся лише 1% степу, що надзвичайно мало для нормального функціонування степової екосистеми. Степ є притулком для більшості видів, занесених до Червоної книги України (276 видів рослин і 156 – тварин). Степові біотопи є місцем проживання тварин і зростання рослин, які ніде більше не можуть існувати (ендемів). Втрата степових ландшафтів призводить до деградації рослинного комплексу і ґрунтів, опустелення особливо посушливих регіонів нашої країни [6, с. 61].

Деградація земель та опустелювання є одними з найбільш серйозних викликів для сталого розвитку країни, які спричиняють істотні проблеми екологічного і соціально-економічного характеру. Відповідно до Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів від 22 жовтня 2014 р. №1024-р, основними шляхами розв'язання цієї проблеми є вдосконалення структури земельних угідь та напрямів господарської діяльності з метою формування збалансованого співвідношення між земельними угіддями та забезпечення екологічної безпеки і рівноваги території, зокрема створення умов для забезпечення формування екомережі.

Основні причини проблем, які сьогодні існують у сфері збереження степових екосистем України, були закладені радянськими ідеологічними принципами аграрної політики – максимальним залученням земель до аграрної сфери шляхом їх розорювання і переважно екстенсивним типом сільськогосподарського виробництва. Необхідно вживати заходів щодо регенерації природних властивостей степових екосистем та розширення степових ландшафтів. Фахівці зауважили, що степові біотопи набагато важче відновити, ніж водно-болотні або лісові, тому збереження залишків степу та проекти з його відновлення є особливо важливими [6, с.63]. Саме в контексті формування екомережі України пасовища та сіножаті, котрі не підпадають під вимоги охорони як ключові території, можуть бути визнані сполучними територіями чи буферними зонами екомережі. Деградовані та малопродуктивні сільськогосподарські угіддя теж повинні вилучатися із сільськогосподарського обробітку, і щодо них мають виконуватися першочергові заходи щодо відновлення їх природного стану.

У межах екокоридору може опинитися дуже велика кількість земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що належать різним особам. У процесі консолідації земель, яка матиме важливе економічне значення, повинні враховуватися й екологічні інтереси, перш за все

формування екомережі. З цією метою проекти консолідації сільськогосподарських земель мають погоджуватися з територіальними органами Міністерства екології та природних ресурсів [1, с.439]. Ця пропозиція Б.В. Даниленка є обґрунтованою, адже сталий розвиток природного регіону повинен ґрунтуватися на балансі економічних, екологічних та соціальних інтересів. А в разі проходження екокоридорів по приватних землях абсолютне право приватної власності повинно обмежуватися публічними інтересами охорони довкілля.

На думку М.І. Максименка, стимулювання землевласників та землекористувачів у здійсненні заходів, передбачених схемами формування екомережі України, має здійснюватися шляхом запровадження позитивного економічного стимулювання таких суб'єктів у вигляді податкових пільг, надання субсидій, пільгових позик [8, с. 13].

Режим охорони та використання сполучних територій екомережі визначається згідно з відповідною схемою екомережі. Однак у процесі проектування екокоридорів виявилось, що цих схем недостатньо. Тому автори проекту створення екологічних коридорів на території Українських Карпат розробили новий вид проектної документації – схему екологічного коридору. Було розроблено алгоритм її створення, погодження та затвердження [2, с. 85].

Цей приклад є свідченням локального деталізованого правового регулювання побудови важливих структурних елементів національної екологічної мережі – екологічних коридорів, адже на законодавчому рівні такого механізму не визначено. Із цим, безперечно, варто погодитись і напрацьований практикою досвід проектування екокоридорів використати при вдосконаленні закону України «Про екологічну мережу України». У законодавстві слід передбачити такі види проектної документації, як схеми елементів екомережі (зокрема, екокоридорів), визначити процедуру їх розроблення, погодження та затвердження [1, с. 428].

На важливості збереження ландшафтного та біологічного різноманіття окремих природних регіонів, сполучених природними коридорами, як територій, що сприяють транскордонній та внутрішній міграції рослин, тварин та птахів, наголошено в регіональних міжнародно-правових документах і проектах. Важливим кроком до збереження біологічного різноманіття і ландшафтів у Дунайському регіоні є розвиток зеленої інфраструктури для відновлення зв'язків між різними біогеографічними регіонами і місцями існування.

Проект «Завершення створення Зеленого коридору «Нижній Дунай» зі збереження та відновлення водно-болотних угідь в Європі спрямований на покращення керування існуючими та створення нових природоохоронних об'єктів, відновлення водно-болотних угідь, підтримку розвитку сталого використання природних ресурсів [6, с. 64]. Проект «Розробка Альпійсько-Карпатського коридору», що реалізується у співпраці між Австрією і Словаччиною, спрямований на реконструкцію і покращення умов використання традиційних коридорів дикої природи задля вільного пересування таких великих ссавців, як благородний олень, рись, вовк і ведмідь. Досвід, набутий у рамках проекту, заслуговує на увагу і буде корисним для подальшого розповсюдження в регіоні, в тому числі і в його українській частині [6, с. 64].

Як зазначає М.І. Максименко, зарубіжний досвід доводить можливість проведення заходів із побудови екологічної мережі за рахунок фінансування міжнародних фондів [8, с. 12]. З початку 2008 р. до середини 2010 р. благодійною організацією «ІнтерЕкоЦентр» (Україна) та центром екологічних консультацій «Altenburg & Wymenga Ecological Consultants» (Нідерланди) спільно з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та підпорядкованими структурами виконано проект «Реалізація транскордонного екологічного зв'язку

в Українських Карпатах». Створено Турківський та Буковинський транскордонні екокоридори у Львівській та Чернівецькій областях. Вони поєднують Національний природний парк «Сколівські Бескиди», Ужанський національний природний парк і Регіональний ландшафтний парк «Надсяння» в Україні з національними парками «Бещадський», «Чісна-Ветліна» та «Долина Сяну» в Польщі, а також Вижницький національний природний парк із національним парком «Ванаторі-Нямц» у Румунії. Ці парки та екокоридори є дуже важливими для збереження популяцій ведмедів, зубрів, рисі та інших видів флори і фауни у Карпатському регіоні [2, с. 47].

Таким чином, формування екомережі в Україні відбувається з дотриманням принципу забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екологічної мережі, всебічного розвитку міжнародної співпраці в цій сфері.

Висновки. Зважаючи на термінологічні розбіжності назв структурних елементів національної екологічної мережі, закріплені в основних екомережевих законах [3, 4], і з урахуванням закордонного досвіду та напрацьованої практики пропонується сполучні території (природні коридори) законодавчо назвати екокоридорами.

Екокоридори – це природні ландшафти або приведені до природного стану ділянки лісів, степів, пасовища та сіножаті, а також водні та заплавні ландшафти, які поєднують між собою ключові території, забезпечують цілісність, умови безперервності та системну єдність екомережі, міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу на

різних рівнях просторової організації екологічної мережі.

Основні функціональні характеристики сполучних територій – виконання сполучної, обмінної, міграційної та комунікаційної функцій, що мають обслуговуючий характер по відношенню до функцій основних структурних елементів екомережі – ключових територій. Сполучні території можуть мати самостійне значення для збереження біо– та ландшафтного різноманіття, про що свідчать виконувані ними природоохоронна та інтегративна функції.

Якщо основним завданням ключових територій є збереження, насамперед, ландшафтного різноманіття (оскільки їх основою є об'єкти та території природно-заповідного фонду), то основним завданням сполучних територій є охорона біологічного різноманіття (флори та фауни регіону).

Найбільшою мірою характеристикам екокоридорів відповідають ліси. До природних коридорів екомережі варто відносити захисні та рекреаційно-оздоровчі ліси; основою ключових територій екомережі можуть стати ліси природоохоронного, наукового та історико-культурного призначення; експлуатаційні ліси можуть виконувати функції буферних зон.

Попри те, що екокоридори виконують природоохоронну функцію, сприяючи збереженню біологічного різноманіття, варто подбати про захист самих сполучних територій, поширюючи на них режим спеціальних охоронних зон, а також вживати спеціальних заходів для забезпечення міграції тварин і рослин у місцях перетину природних та транспортних коридорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : монографія / [А.П. Гетьман, М.В. Шульга, А.М. Статівка та ін.] ; за ред. А.П. Гетьмана та В.Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – 448 с.
2. Створення екологічних коридорів в Україні: посібник щодо законодавства, ландшафтно-екологічного моделювання та менеджменту для поєднання природоохоронних об'єктів на підставі досвіду в Карпатах / Ф. Деодатус, Л. Проценко, А. Башта та ін. – К. – 2010.
3. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47. – Ст. 405.
4. Закон України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 500.
5. Мірошніченко А.М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні: Монографія. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2009. – 268 с.
6. Кулинич П.Ф. Сільськогосподарські угіддя як об'єкт земельних правовідносин / П.Ф. Кулинич // Часопис Київського ун-ту права. – 2008. № 4. – С.174-180.
7. План дій Європейської стратегії розвитку Дунайського регіону: аналіз та перспектива впровадження в Україні / За заг. ред. Кравченко О.В. – Львів : «Манускрипт», 2012. – 120 с.
8. Максименко М.І. Правове забезпечення оптимізації структури землекористування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / М.І. Максименко. – Київ, 2013. – 18 с.

УДК 347.919:349.41

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ У СФЕРІ ПОЗАСУДОВОГО ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

Мудрецька Г.В.,
к.ю.н., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті проаналізовано особливості земельно-процесуальних правовідносин, що виникають та припиняються у сфері позасудового вирішення земельних спорів. Проведено аналіз проблем вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин. Запропоновано пропозиції щодо вирішення проблем позасудового вирішення земельних спорів.

Ключові слова: земельні правовідносини, земельний спор, земельне законодавство, земельна реформа.

Мудрецькая А.В. / АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ, КОТОРЫЕ ВОЗНИКАЮТ В СФЕРЕ ВНЕСУДЕБНОГО РАЗРЕШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ СПОРОВ / Днепропетровский государственный университет управления внутренних дел, Украина

В статье проведен анализ особенностей земельно-процессуальных правоотношений, которые возникают и прекращаются в сфере внесудебного разрешения земельных споров. Исследована сущность и проблемы разрешения земельных споров органами местного самоуправления и органами исполнительной власти, которые реализовывают государственную политику в сфере земельных отношений. Предложены пути решения проблем внесудебного разрешения земельных споров.

Ключевые слова: земельные правоотношения, земельный спор, земельное законодательство, земельная реформа.

Mudretska A.V. / PROBLEMS OF LAND RELATIONSHIPS EMERGING IN THE FIELD OF EXTRA-JUDICIAL SETTLEMENT OF LAND DISPUTES / Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine

In the article the analysis of the features of land and legal proceedings that arise and cease in the extra-judicial settlement of land disputes.

Relevance of the article is conditioned by the state of land laws, incompleteness and imperfection of the legal framework regulating land relations, the inefficiency of the structure and functions of government, which manages in this area, as well as gaps in legal regulation of issues of Judicial land disputes.

The problems of land and legal proceedings that arise, change and terminate in the extra-judicial settlement of land disputes and the analysis of problems resolving land disputes local authorities and executive agencies that implement the state policy in the sphere of land relations.

Established that although the competence of state executive branch, implementing the state policy in the sphere of land relations to resolve land disputes are not resolved at the legislative and law level, however, the objective conditions created by the reform of the economy and the development of different forms of land ownership require the active participation of these bodies, along with the judiciary, in the protection of land rights of citizens and legal entities, which makes the process of resolving land disputes fast, accessible and simplified nezatratnoyu and informal.

Proposals to solve the out of court settlement of land disputes.

Key words: land relationship, land disputes, land law, land reform.

Земельна реформа в Україні значно вплинула на характер і зміст земельних правовідносин. Проте прийняття останніх законодавчих актів у сфері регулювання земельних правовідносин не вирішує повністю всіх проблем у взаєминах між суб'єктами. З реформування земельних відносин виникають нові види спорів, які потребують вирішення. В умовах сьогодення ситуація потребує вдосконалення процесуального механізму вирішення земельних спорів, причини виникнення яких можуть бути різними.

Актуальність статті обумовлюється станом земельного законодавства, незавершеністю і недосконалістю нормативно-правової бази, що регулює земельні відносини, неефективністю структури і функцій органів влади, які здійснюють управління в цій галузі, а також законодавчими прогалинами в регулюванні проблем розгляду судами земельних спорів.

Науково-теоретичною базою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних вчених: В.І. Андрейцева, А.П. Гетьмана, В.К. Гуревського, І. І. Каракаш, В.Л. Мунтян, В.В. Носіка, О.О. Погрібного, В.І. Семчик, А.М. Статівки, Н.І. Титової, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульги, Г.С. Бистрова, С.А. Боголюбова та ін. Окремі аспекти порядку розгляду й вирішення земельних спорів розглядали у своїх працях О.М. Васильєв, В.М. Горшенєв, І.О. Іконицька, С.П. Кавелін, Д.В. Ковальський, Н.І. Краснов та ін. вчені. Проте проблема становлення та розвитку правового забезпечення вирішення земельних спорів наразі досліджена недостатньо та вимагає більш глибокого вивчення.

Метою статті є виявлення проблем земельно-процесуальних правовідносин, що виникають, змінюються та припиняються у сфері позасудового вирішення земельних спорів та внесення пропозицій щодо шляхів вирішення проблем позасудового вирішення земельних спорів.

Земельне законодавство не містить визначення поняття земельних спорів. На сьогоднішній день у науковій літературі існує кілька різних визначень спору як правового конфлікту. Свою думку щодо формулювань висловлювали такі вчені і наукові діячі, як В.К. Гуревський, В.І. Решетніков, І.О. Іконицька, Б.В. Єрофєєв. Найбільш точним і сучасним визначенням є таке: під земельними спорами треба розуміти розбіжності, пов'язані із застосуванням норм земельного законодавства щодо володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, які виникають між громадянами, юридичними особами, державними органами та органами місцевого самоврядування [1, с. 207].

Земельні спори являють собою особливий вид правовідносин щодо розв'язання розбіжностей, пов'язаних із порушенням права власності та права користування, тобто права володіння, користування та розпорядження наданою земельною ділянкою, а також вилученням землі, що виникають між власниками землі та землекористувачами, іншими особами, органами місцевого самоврядування та органами державної влади, що здійснюють управління земельними ресурсами [2, с. 446].

Формою вирішення земельного спору є визначений законодавством порядок діяльності компетентних органів, який виявляється у відповідних правовідносинах між органом та сторонами щодо врегулювання суперечностей між сторонами «конфліктних» правовідносин із залученням цих самих сторін. Розрізняють такі форми вирішення земельного спору: позасудова (або адміністративна) та судова. Вирішення земельних спорів полягає в тому, що суди, органи місцевого самоврядування або органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин, виявляють зміст та межі повноважень сторін спору, а також встановлюють їх обов'язкову поведінку стосовно одна одної.

Відповідно до ст. 158 Земельного кодексу України (ЗКУ) земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин. Проте деякі вчені вказують, що норми ст. 158 ЗКУ, які дозволяють вирішувати земельні спори іншим органам, крім суду (а відповідно, і ст.ст. 159–161 ЗКУ, які регламентують різні аспекти вирішення спорів цими органами), є декларативними і не мають практичного застосування. Вирішення спорів органами місцевого самоврядування та земельних ресурсів (ч.ч. 3 та 4 ст. 158 ЗКУ) не передбачає остаточності прийнятого рішення. Оскільки прийняте за результатами розгляду спору рішення не є виконавчим документом (ч. 2 ст. 17 ЗУ «Про виконавче провадження»), виконати його примусово неможливо. З огляду на це, незрозуміло, навіщо потрібно таке вирішення спору і чи взагалі можна вважати, що спір у даному випадку «вирішується». Вирішення спорів органами місцевого самоврядування та земельних ресурсів, по суті, сприяє досягненню сторонами мирової угоди [3, с. 123].

Крім того, своїм рішенням КСУ по справі про досудове врегулювання спорів від 9.07.2002 № 15-рп/2002 постановив, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

Таким чином, навіть за наявності можливостей, відповідно до ст. 158 ЗКУ, звернутись за «вирішенням спору» до органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади особа не може бути обмежена у своєму праві звертатись безпосередньо до суду.

Однак надмірна переваженість судів не дає їм можливості оперативно вирішувати земельні спори, здійснювати захист земельних прав, і одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є розвиток саме позасудових форм вирішення земельних спорів. Необхідність створення системи розгляду земельних спорів органами виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин, зумовлюється складністю земельних відносин у су-

часній правовій системі України. Земельне законодавство обтяжене наявністю значної кількості публічно-правових норм, тобто таких, які регулюють відносини за участю держави. Особі без спеціальної освіти важко зрозуміти сутність таких категорій, як землеустрій, державний земельний кадастр. Крім того, існування складної системи реєстрації прав на землю, особливості переходу прав на землю до інших осіб, необхідність дотримання екологічних та агротехнічних норм землекористування тощо потребують, урешті-решт, при розгляді земельного спору присутності висококваліфікованого фахівця, який поєднував би знання правознавця і землевпорядника [4, с. 79].

Ч. 1 ст. 158 ЗКУ визначено позасудовий порядок вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин, а також окреслено коло земельних спорів, підвідомчих даним органам. Отже, органи Державного агентства земельних ресурсів України мають безпосередню можливість здійснювати захист земельних прав громадян і юридичних осіб шляхом розгляду земельних спорів.

Разом із тим ч. 3 ст. 158 ЗКУ визначає процесуальні повноваження органів місцевого самоврядування щодо вирішення земельних спорів та передбачає, що органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори в межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах. Це положення слід співвідносити з пп. 5 п. «б» ч. 1 ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно з якими вирішення земельних спорів належить до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Відповідно до чинного законодавства уповноваженими органами місцевого самоврядування вирішувати земельні спори є обласні ради (пп. «з» ст. 83), Київська та Севастопольська міські ради (п. «л» ст. 9), районні ради (п. «е» ст. 10), сільські, селищні, міські ради (п. «й» ст. 12), а також районні ради у містах у разі надання їм таких повноважень відповідними міськими радами (ст. 11). Обсяг і межі повноважень районних у містах рад та їх виконавчих органів у сфері земельних відносин (у тому числі й щодо вирішення земельних спорів) визначаються відповідними міськими радами за узгодженням з районними в містах радами з урахуванням загальноміських інтересів та колективних потреб територіальних громад районів у містах.

Земельні спори розглядаються спеціально створеними постійними комісіями органу місцевого самоврядування відповідно до статті 47 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Постійні комісії ради є органами ради, що обираються з числа її депутатів, для вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради, її виконавчого комітету.

За результатами вивчення і розгляду питань постійні комісії готують висновки і рекомендації. Протоколи засідань комісії підписуються головою і секретарем комісії. Перелік, функціональна спрямованість і порядок організації роботи постійних комісій визначаються регламентом відповідної ради та Положенням про постійні комісії, що затверджується радою. Рада виконавчого комітету своїм рішенням затверджує результати роботи таких комісій. Проте, зважаючи на відсутність механізму примусового виконання таких рішень і, як наслідок, неможливість досягнення мети вирішення спору, створення такого роду додаткових структур видається невиправданим.

Разом із тим при проведенні аналізу земельних спорів, які вирішуються органами місцевого самоврядування, спостерігається недосконалість земельного законодавства, яка виявляється в тому, що ЗК акцентує увагу лише на гро-

мадянах, а приписи, які застосовуються уповноваженими органами, містять недоцільні дублювання окремих положень. Зокрема, повноваженнями вирішувати земельні спори щодо додержання громадянами правил добросусідства наділені як обласні, так і сільські, селищні, міські ради. Щоб суб'єкти порушених земельних прав могли орієнтуватися, до якого органу вони можуть звернутися за захистом цих прав, на законодавчому рівні, зокрема в ЗК, необхідно чітко і зрозуміло закріпити конкретні критерії розмежування повноважень зазначених органів. До того ж, оперуючи таким загальним терміном, як «громадяни», законодавець вносить плутанину: не зрозуміло, кого саме він має на увазі – громадян України, іноземців чи осіб без громадянства. Це питання можна було б вирішити шляхом вживання на законодавчому рівні (щодо вирішення земельних спорів) терміна «фізичні особи».

На жаль, сучасне земельне законодавство не тільки не передбачає чіткої процедури розгляду радами земельних спорів, але й визначає однаковість проведення такої процедури в порівнянні з органами державної виконавчої влади, хоча відомо, що названі органи є різні за своїм правовим статусом. Інакше кажучи, статті 159-161 ЗК, які передбачають процес вирішення земельних спорів, залишають забагато питань. Тому доцільно було б прийняття, принаймні, типового порядку розгляду земельних спорів відповідними радами, який базувався б на єдиних для всієї країни принципах і враховував локальні особливості. Цим порядком необхідно передбачити: строк розгляду спору; порядок формування, склад, функції погоджувальної комісії; порядок прийняття нею рішень; форму та реквізити заяви про розгляд спору, перелік документів, що додаються до заяви; порядок проведення обстеження спірних ділянок (склад і порядок формування комісії, присутність громадськості, сторін спору, форму акта обстеження); порядок повідомлення сторін про засідання для розгляду спору; перелік осіб, що повинні бути присутні на засіданні; порядок прийняття рішення тощо.

Можливість вирішення земельних спорів центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, закріплена в ч. 4 ст. 158 ЗКУ, є декларативною і також характеризуються низкою техніко-юридичних недоліків.

Вирішення земельних спорів органами виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин, зберігає адміністративні ознаки й здійснюється державними органами. Як відомо, органом центральної виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, є Державне агентство земельних ресурсів України, а його місцевими органами – відповідні управління в областях та відділи в районах, проте ст. 15 ЗКУ, присвячена повноваженням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, не передбачає виконання ним функцій, пов'язаних із вирішенням земельних спорів, а повноваження місцевих органів виконавчої влади в галузі земельних відносин у Земельному кодексі України взагалі не визначені.

Можна, керуючись вказівкою наведеної земельно-правової норми, припустити, що орган центральної виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, уповноважений вирішувати інші питання в галузі земельних відносин, проте ЗКУ обмежує їх вирішення рамками вимог закону. До того ж, не передбачена компетенція зазначеного органу щодо вирішення земельних спорів і в Положенні про Державне агентство земельних ресурсів України, затвердженому Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 445. Хоча зі змісту ст. 158 ЗКУ випливає, що органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин, мають право вирішувати всі земельні спори щодо меж земельних ділянок, розташованих за межами насе-

лених пунктів, однак незрозуміло, які ж спори повинні вирішувати обласні та районні ради, повноваження яких закріплені в статтях 8 та 10 ЗКУ. Уявляється, що органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин, розглядають і вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок державної власності, які знаходяться за межами населених пунктів, а обласні та районні ради уповноважені вирішувати аналогічні межові спори, пов'язані із земельними ділянками комунальної власності.

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 158 ЗКУ органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин, вирішують земельні спори щодо обмежень у використанні земель, земельних сервітутів та є тими інститутами державної влади, які в процесі врегулювання земельних відносин застосовують засоби, притаманні адміністративно-правовому методу регулювання, для якого характерна юридично-владна значима діяльність (на відміну від них органи місцевого самоврядування не є державними структурами і в процесі врегулювання спірних відносин використовують, як правило, такі засоби, яким притаманні рівні правові можливості сторін у відносинах). Разом із тим факти свідчать, що розгляд земельних спорів органами Державного агентства земельних ресурсів України практично, за деякими винятками, не здійснюється. Причини – недостатньо розвинута законодавча база; відсутність у минулі роки необхідності у зверненні до органів Державного агентства земельних ресурсів України

внаслідок монопольної власності держави на землю; недостатність організаційних можливостей розгляду земельних спорів [4, с. 80].

Отже, хоча компетенція органів державної виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин щодо вирішення земельних спорів, недостатньо врегульована на законодавчому й підзаконному рівнях, однак об'єктивні умови, які склалися в результаті реформування економіки й розвитку різних форм власності на землю, потребують активної участі цих органів, поряд з органами судової влади, у процесі захисту земельних прав громадян і юридичних осіб, що робить процедуру вирішення земельних спорів швидкою, доступною й спрощеною, економічною й неформалізованою.

У цілому ж, як свідчить аналіз практики застосування земельного законодавства в діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів, ці органи діють у встановленому законом процесуальному порядку, вступаючи у відповідні процесуальні правовідносини із заінтересованими у вирішенні земельного спору суб'єктами. Проведення з позасудового вирішення земельних спорів, практична значущість якого полягає в тому, що застосовуються матеріально-правові норми земельного права, складається з певних, здійснюваних у логічній послідовності, стадій, на яких відбувається з'ясування змісту й меж процесуальних повноважень сторін, що вступили у спір, та визначається їх обов'язкова стосовно одна одної поведінка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беженар Г.М., Бердніков Є.С., Бондар Л.О., Гавріш Н.С., Гуревський В.К. Земельне право України: Підручник / Одеська національна юридична академія / За ред. О.О. Погрібного, І.І. Каракаш. – К.: Істина, 2003. – 446 с.
2. Семчик В.І., Андрейцев В.І., Балуєк Г.І., Гетьман А.П., Гринько С.В. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.І. Семчика. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Київський ун-т права. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 748 с.
3. Мірошниченко А.М. Земельне право України / А. М. Мірошниченко. – Навчальний посібник. – К: Алерта, ЦУЛ, 2011. – 678 с.
4. Голишев М.М. Розгляд земельних спорів органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів : проблеми і перспективи / М.М. Голишев // Землевпорядний вісник – 2003. – № 1. – С. 79–82.

УДК 349.3:316.334.55

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА

Шерстюк С.В.,

к.е.н., доцент кафедри історичних, соціальних і правових дисциплін
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

В статті висвітлено основні положення законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють агропромислове виробництво та соціальний розвиток села. Зосереджено увагу на державних програмах щодо соціального розвитку села. Висвітлено основні принципи правового регулювання соціального розвитку села та проблеми їх фактичної реалізації.

Ключові слова: соціальний розвиток села, соціальні проблеми на селі, державні програми, соціальні стандарти і нормативи у сільській місцевості.

Шерстюк С.В. / ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛА / Харьковский национальный аграрный университет имени В. В. Докучаева, Украина

В статье рассмотрены основные положения законодательных и подзаконных нормативно-правовых актов, регулирующих агропромышленное производство и социальное развитие села. Уделено внимание государственным программам социального развития села. Раскрыты основные принципы правового регулирования социального развития села и проблемы их фактической реализации.

Ключевые слова: социальное развитие села, социальные проблемы в селе, государственные программы, социальные стандарты и нормативы в сельской местности.

Sherstiuik S.V. / LEGAL REGULATION OF SOCIAL DEVELOPMENT OF VILLAGES / Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev, Ukraine

The article highlights the main provisions of legislative acts and subordinate legislation regulating agribusiness and rural social development. Social revival of the country regions and enhancement of efficiency of agricultural production are naturally related processes. At the present time, the laws of many countries focus on the need of rural development.

Government social development programs for the rural areas are a collection of legal, economic and other measures aimed at solving specific social problems in rural areas related to achieving the goal set by the government and the society, both time and territory limited. The development of the social sphere in the country and of the agricultural sector is provided primarily by ensuring the implementation of social standards and norms in the rural areas; determining the prospects of development of the rural settlement network for the period up to 2015 based on the developed and duly approved town-planning documentation; improvement of the mechanism of providing governmental support to the agricultural sector and ensuring the development of rural areas in compliance with the WTO requirements.

Back in 2008-2009, it was intended to ensure the implementation of social standards and norms in rural areas, to develop forms of social development passport for the rural areas and methods of its filling in, and to conduct certification of rural settlements. However, unfortunately, such plans failed to be implemented and still remain only plans.

The basic principles of legal regulation of social development of rural areas and the problems of their actual implementation were highlighted. The principles of legal regulation of rural development are regulatory governing ideas and provisions expressed in the legal terms which determine the content of the relationship ensuring favorable working conditions, good living standards and free development of a person.

It was proved that reformation of the agricultural sector will have positive effects only given that it actually focuses on social development, improves the living standards of the rural people, and raise the farmers' social status value.

Key words: social development of villages, social problems in the countryside, state programs, social standards and norms in rural areas.

Пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу об'єктивно впливає з винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянина як господаря на землі, носія моралі та національної культури. Високий рівень соціального розвитку села є основою сировинної та продовольчої безпеки будь-якої держави, в тому числі й України.

Соціальне відродження села та підвищення ефективності аграрного виробництва – процеси органічно пов'язані. На необхідність соціального розвитку села у сучасний період звертається увага у законодавстві багатьох держав.

Проблеми законодавчого врегулювання розвитку соціальної сфери села та аграрного сектора знайшли своє відображення в наукових працях В. І. Андрейцева, С. Б. Гавриша, А. П. Гетьмана, В. П. Жушмана, Н. В. Ільківа, Н. В. Камінської, В. М. Комарницького, В. К. Попова, Ю. А. Шемшученка, А. М. Шульги та інших.

В аграрно-правовій літературі ще недостатньо досліджено питання щодо розуміння «соціального розвитку села». Ці проблеми не знайшли поки що свого повного вирішення і в практиці діяльності як державних органів, органів місцевого самоврядування, так і самих аграрних суб'єктів. Тому в Основних засадах розвитку соціальної сфери села наголошується, що збереження і розвиток села, забезпечення повноцінного відтворення в ньому української нації повинно стати одним з пріоритетних завдань держави.

Метою статті є дослідження й аналіз нормативно-правової бази регулювання соціального розвитку села, пошук шляхів її вдосконалення.

Першим законом України, спрямованим на відродження українського селянства, є Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [1]. На жаль, достатньо прогресивні положення цього Закону поки що є суто декларативними. Це зумовлює необхідність врегулювання цілого кола відносин з соціального розвитку села підзаконними нормативно-правовими актами.

Так, Указом Президента України від 21 лютого 2002 року № 170/2002 «Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та подальшого розвитку аграрного сектора економіки» [3] пріоритетними напрямками державної аграрної політики визнано прискорення вирішення соціальних проблем на селі, створення умов для впровадження передових технологій сільськогосподарського виробництва та його організації.

У широкому розумінні «соціальний розвиток села» тлумачиться як історичний процес, який охоплює комплекс соціально-економічних заходів з розвитку сільськогосподарського виробництва, збільшення у сільській місцевості кількості установ освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування, перетворення сіл на належним чином облаштовані населені пункти. У вузькому розумінні «соціальний розвиток села» означає вдосконалення способу життя сільського населення на основі розширення і підвищення ефективності сільського виробництва, покращення умов праці, розвитку середовища матеріального, соціально-культурного, комуніально-побутового обслуговування.

Важливим засобом впливу на суспільні відносини, пов'язані з соціальним розвитком села, є державні програми, під якими слід розуміти сукупність нормативно-правових, економічних та інших заходів, спрямованих на вирішення окремих соціальних проблем на селі, пов'язаних з досягненням мети, поставленої державою і суспільством, обмежені у часі і певною територією.

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [4]. У програмі зазначається, що найгострішими проблемами на селі є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл. Складна економічна і соціальна ситуація на селі зумовлена: невідповідністю програм реформування економіки сільського господарства і результатів їх виконання визначеним соціальним пріоритетам; невизнанням при формуванні бюджетної політики об'єктивної нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями і сферами діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, довготривалістю виробничих циклів і, відповідно, уповільненим обігом капіталу; незадовільним законодавчим забезпеченням та захистом прав власності селян на землю і майно; недостатнім рівнем фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села; недостатнім стимулюванням впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво; відсутністю паритетних економічних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки; недостатнім рівнем державної підтримки облаштування сільських територій; відсутністю умов для підвищення рівня продуктивності зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та підвищення рівня доходів; недостатнім рівнем

розвитку інфраструктури аграрного ринку, тонізацією та монополізацією каналів реалізації сільгосппродукції; відсутністю інформаційного забезпечення сільського населення з питань господарювання в ринкових умовах.

Основною метою Програми є забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності.

Розвиток соціальної сфери села та аграрного сектору забезпечується насамперед шляхом забезпечення впровадження соціальних стандартів та нормативів у сільській місцевості; визначення перспектив розвитку сільської поселенської мережі на період до 2015 року на основі розробленої та затвердженої в установленому порядку містобудівної документації; удосконалення механізму надання державної підтримки аграрному сектору та забезпечення розвитку сільських територій з урахуванням вимог СОТ.

Ще у 2008-2009 роках, передбачалося забезпечити впровадження соціальних стандартів і нормативів у сільській місцевості, розробити форми паспорта соціального розвитку сільських територій та методичку його заповнення, провести паспортизацію сільських населених пунктів. Але, на жаль, це все поки що є лише планами на папері і майже нічого з переліченого вище не зроблено й досі.

Правовому регулюванню соціального розвитку села як правовому інституту притаманні певні принципи. Взагалі, принципи правового регулювання розвитку села – це виражені у нормах права нормативно-керівні ідеї, положення, які визначають зміст відносин із забезпечення сприятливих умов праці, гідного життя і вільного розвитку людини.

Принципи правового регулювання соціального розвитку села розкривають зміст захисту соціальних прав і законних інтересів сільського населення, а державні гарантії є умовою реалізації цих принципів.

У юридичній літературі виділяють наступні основні принципи правового регулювання соціального розвитку села:

1) принцип встановлення гідних умов життя сільського населення, який передбачає право кожного на достатній життєвий рівень для нього самого і його сім'ї, що включає належне харчування, одяг і житло, і на постійне покращення умов життя;

2) принцип соціальної рівності, полягає в тому, що відповідно до Конституції держава забезпечує рівність усіх перед законом. Соціальна держава прагне до ліквідації соціальної нерівності шляхом запровадження різного роду соціальних корективів, покращення соціального становища через державні виплати, пільги тощо;

3) принцип соціальної відповідальності передбачає, що організації, підприємства, установи та інші суб'єкти, що здійснюють свою діяльність у сільській місцевості, зобов'язані за рахунок власних коштів забезпечувати для своїх працівників професійну і технічну безпеку, знижувати соціально-психологічні ризики праці та інше;

4) принцип державної підтримки соціального розвитку села реалізується, як правило, шляхом використання економічних методів регулювання, що закріплюються у відповідних нормативно-правових актів. Так, Закон «Про державну підтримку сільського господарства України» визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, цінovій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення;

5) принцип стабільного соціального розвитку сільських територій та сільського населення. У ст. 10 Закону «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [1] вказується, що держава захищає сільську поселенську мережу незалежно від категорії, величини та місця розташування сільських населених пунктів;

6) принцип адресної підтримки населення із надання соціальних послуг, соціальної допомоги, соціального обслуговування.

До того ж, ст. 6 Закону «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» передбачено державне інвестування розвитку соціальної сфери села. Будівництво в сільській місцевості об'єктів освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, водопроводів, каналізаційних систем та споруд, мережі газо- і електропостачання, шляхів, благоустроїв територій, спорудження житла здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів. Всі витрати на утримання закладів соціально-культурного та спортивного призначення в сільській місцевості, на проведення фізкультурно-спортивних та соціально-культурних заходів фінансуються з бюджету. При сучасному дефіциті державного бюджету і ротаційності більшості місцевих бюджетів, вищезазначені положення Закону «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» взагалі не виконуються.

Отже, реформування аграрного сектора матиме позитивні результати лише за умови його соціального спрямування та підвищення життєвого рівня сільського населення, підвищення соціального статусу селянина в суспільстві, зокрема в таких напрямках: вільного розвитку особи; забезпечення пільгового права на освіту; добровільного вибору організаційних форм використання земель сільськогосподарського призначення; державного гарантування і забезпечення мінімальної оплати праці; державного гарантування права на відпочинок; забезпечення реального соціального захисту; забезпечення охорони здоров'я, надання медичної допомоги; медичного страхування; введення стабільного оподаткування та кредитування; державної допомоги в покращенні сільської інфраструктури тощо. Все вищезазначене повинно не лише відобразитися в законодавстві України, а й мати реальний механізм реалізації цих правових норм та фактичне й достатнє за обсягами фінансування. Мало прийняти закон – треба його фактично втілити в життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 07 грудня 2000 року № 2120-III // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 32. – Ст. 453.
2. Про внесення змін до Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» щодо надання індивідуальним сільським забудовникам державних пільгових кредитів : Закон України від 17 травня 2012 року № 2120-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4721-17>.
3. Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та подальшого розвитку аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 21 лютого 2002 року № 170/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/170/2002>
4. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p>

РОЗДІЛ 7

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Кимлик Н.В.,
к.ю.н., доцент

кафедри кримінального права, процесу та криміналістики

Національний університет державної податкової служби України

Базя Я.О.,

студентка магістратури юридичного факультету

Національний університет державної податкової служби України

У науковій статті досліджено сучасний стан діяльності органів державної виконавчої служби, проаналізовано проблемні питання, які сприяють зниженню ефективності діяльності органів державної виконавчої служби, окреслено шляхи їх подолання з метою досягнення ефективності в діяльності з примусового виконання рішень.

Ключові слова: державна виконавча служба, виконання рішень, центральний орган виконавчої влади.

Кимлик Н.В., Базя Я.О. / ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ / Национальный университет государственной налоговой службы Украины, Украина

В научной статье исследовано современное состояние деятельности органов государственной исполнительной службы, проанализированы проблемные вопросы, которые способствуют снижению эффективности деятельности органов государственной исполнительной службы, намечены пути их преодоления с целью достижения эффективности в деятельности по принудительному исполнению решений.

Ключевые слова: государственная исполнительная служба, выполнение решений, центральный орган исполнительной власти.

Kymlyk N.V., Bazia Y.O. / FACTORS THAT AFFECT ON THE EFFICIENCY OF THE STATE EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE / National University of State Tax Service of Ukraine, Ukraine.

In a scientific paper studied the present state of activity of public service executive, analyzed the problematic issues that contribute to the reduction of the efficiency of the bodies of state executive service, the ways to overcome them in order to achieve efficiency in the activities of the enforcement of decisions.

Despite a number of reforms the State Executive Service still cannot provide the right of everyone to the timely and full implementation of court decisions. Therefore, this issue needs early resolution, including through legislation.

Established that a comprehensive solution, including through the development and implementation of appropriate legislative proposals requires the introduction of the rule of law in Ukraine that would provide adequate, timely, full and impartial enforcement of judgments and responsible attitude of officials of the state executive service to implement their powers.

Key words: state executive service, implementation of decisions, central body of executive power.

Необхідність удосконалення організації діяльності органів державної виконавчої служби стала нагальною після проголошення незалежності України. Адже тоталітарна спадщина Радянського Союзу не відповідала новим соціально-політичним реаліям в Україні.

«У становленні нового та подоланні наслідків минулого завжди виникають проблеми, які необхідно долати», – зазначає М. Железняк [5].

Поштовхом до радикального реформування органів державної виконавчої служби стало прийняття Конституції України, яка цілком і повністю змінила взаємовідносини громадянина і держави, проголосивши людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [1].

Головна роль у механізмі забезпечення прав і свобод людини в Україні належить правосуддю. У Конституції України держава закріпила принцип обов'язкового виконання кожного судового рішення на всій території України [1].

Однак більш як за 23 роки незалежності державою не було забезпечено дієвих механізмів гарантування виконання судових рішень, що зумовило низку негативних

наслідків у системі організації виконання. До організації самої системи, її чисельності, специфіки стосунків між державними виконавцями і громадянами в населення виникає чимало зауважень.

Як свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом

соціології з 19 по 28 липня 2012 року, довіра українців до державних структур перебуває на низькому рівні. Так, держструктурам частково або повністю довіряє 27% респондентів. Згідно з опитуванням, показник довіри до органів виконавчої влади – 25%. На думку респондентів, причинами недовіри українців до держструктур є корупція (54%), відсутність видимих результатів діяльності (38%), бюрократія (29%), погане ставлення працівників держструктур до громадян, які до них звернулися (22%) [6].

На жаль, також спостерігається тенденція збільшення кількості незавершених виконавчих проваджень. Згідно зі статистичними даними, наведеними у звітах ДВС про її роботу за 2013 рік, до органів ДВС надійшло 5 311 607 виконавчих документів, однак усього завершено в звітному періоді лише 4 757 528 [11].

За цих обставин, беручи до уваги зміни в усіх сферах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку, назріла необхідність розробки та вдосконалення існуючих теоретичних та практичних рекомендацій щодо вдосконалення діяльності системи органів державної виконавчої служби в напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань України перед європейською та світовою спільнотою, при цьому основною метою має стати чіткий розподіл функцій між відомствами, ліквідація зайвих структур і дублювання обов'язків, зменшення витрат, викорінення корупції, підвищення рівня відповідності роботи стандартам Європейського Союзу.

До проблем правозастосовної практики також додаються певні прогалини на теоретичному рівні. У ХХ столітті діяльність державної виконавчої служби на рівні коментарів та практичних посібників досліджувалася М.Г. Авдіковим, Р.Х. Валєєвим, Ю.Г. Гриньком, М.А. Гурвичем, Н.Д. Зейдером, П.П. Заворотьком, В.П. Пастуховим, Н.А. Чечиною, Д.М. Чечотом, А.М. Ширшиковим, М.Й. Штефаном, М.К. Юковим.

Значний вплив мали теоретичні праці таких правників: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, А.С. Васильєва, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Р.А. Каложного, С.В. Ківалова, Н.Р. Нижник, О.В. Петришина, А.О. Селіванова, Ю.С. Шемшученка. Разом із тим деякі аспекти діяльності органів державної виконавчої служби висвітлено недостатньо.

Ключовим фактором реформування системи примусового виконання рішень стало створення Державної виконавчої служби України (ДВС) як самостійного центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції і який реалізує державну політику у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) відповідно до законів [4].

На жаль, переважна більшість судових рішень в Україні добровільно не виконуються, а надходить для примусового виконання до ДВС. При цьому робота служби викликає низку зауважень. Д.Г. Мулявка зазначає: «Про це свідчать численні скарги, що надходять і до Комітету Верховної Ради України з питань правової допомоги, і до суду, на рішення, дії або бездіяльність державних виконавців чи посадових осіб Державної виконавчої служби, а також статистичні показники. Так, у 2012 році до судів надійшло майже 15 тисяч таких скарг, що на 28% більше, ніж у попередньому році. При цьому судами задоволено більше 50% таких скарг, тоді як 2011 року цей показник становив 42%. До адміністративних судів у 2012 році надійшло понад 25 тисяч скарг у порядку виконання судових рішень, що на 26% більше порівняно з 2011 роком» [8].

Аналіз чинного законодавства, зокрема Закону України «Про виконавче провадження», дає можливість дійти висновків, що надані статтею 11 цього Закону повноваження ефективно не реалізуються державними виконавцями при здійсненні виконавчого провадження. Для їх подальшої якнайшорішої реалізації сторони провадження чи їх представники змушені в порядку, встановленому Законом України «Про звернення громадян», прискорювати цей процес, подаючи численний масив скарг та клопотань.

Зокрема, на практиці проведення більшості виконавчих дій є наслідком подачі клопотань про накладення стягнення в порядку п. 13 ч. 3 ст. 11 Закону України «Про виконавче провадження», про звернення до суду з поданням про розшук боржника в порядку п. 10 ч. 3 ст. 11 Закону України «Про виконавче провадження» тощо [2].

Державними виконавцями також не вживається вичерпних заходів щодо встановлення наявності майна боржників, його опису та реалізації.

Голова ДВС України Дмитро Сторожук зазначає, що якщо за весь 2013 рік в органах ДВС було відкрито лише 4 кримінальних провадження щодо вчинення зловживань законом посадовими особами, то тільки за першу половину 2014 року відкрито 58 таких кримінальних проваджень. З них по 8 справах уже винесені вироки судів про притягнення до кримінальної відповідальності. Ще 8 справ знаходяться в судах і по 28 – триває слідство [7]. При цьому слід зважати на високу латентність даного виду злочинів.

Це є наслідком недостатнього професіоналізму посадових осіб органів державної виконавчої служби, а також існування корупційних зв'язків між особами, зацікавленими в результатах виконавчого провадження.

Згідно зі ст. 22 Закону України «Про звернення громадян» керівники та інші посадові особи органів державної влади [...] зобов'язані проводити особистий прийом громадян [3]. Однак через надмірну завантаженість виконавців спроба встановити будь-який контакт з ними є марною, особисті прийоми не проводяться, а провадження «припадає пилом».

Також внаслідок чи то надмірної плинності кадрів, чи то недосконалої системи їх підготовки та управління виникає необхідність суміщення посад. У результаті постає питання, наскільки коректним є таке суміщення і як воно може вплинути на ефективність реалізації державними виконавцями наданих їм повноважень, зокрема у випадку, коли державний виконавець суміщає посаду начальника відділу.

Також негативно впливають на ефективність та результативність роботи органів ДВС неоднорідні стандарти прийняття на державну службу, що порушує право громадян України на рівний доступ до державної служби; низький рівень заробітної плати (становить не більше 2 тис. гривень в місяць), що не сприяє зацікавленості працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці; конфлікт інтересів, який призводить до виникнення такого негативного явища, як корупція, а також неукомплектованість штату, що породжує завантаженість державних виконавців великою кількістю проваджень. Голова ДВС Д.Сторожук з приводу останнього зазначає: «На сьогоднішній день на одного державного виконавця припадає на місяць близько 60-70 виконавчих питань. Якщо ми беремо східні регіони, там більше. По нормативу один державний виконавець зможе фізично виконати близько 45-50. Тому про скорочення штату це досить болюча тема» [10].

Необхідно погодитися з позицією экс-Голови Державної виконавчої служби України Г. Стадніком у тому, що наступними кроками в реформуванні ДВС повинно бути вдосконалення системи зсередини, а саме внесення змін до структури ДВС, внутрішніх документів, до певних нормативних актів, змін на місцях [9, с. 5].

Негативний вплив наведених вище проблем, на наш погляд, можна мінімізувати шляхом:

запобігання корупції, що можна досягти в результаті приведення структури ДВС України у відповідність до стандартів ЄС, проведення люстрації, правомірного призначення на посади осіб, підвищення заробітної плати, обмеження щодо суміщення тощо;

розроблення системи заохочень за якісне виконання посадових обов'язків державних виконавців, що сприятиме зацікавленості в досягненні високих кінцевих результатів;

забезпечення належного, повного та своєчасного розгляду звернень громадян, ведення особистого прийому, вдосконалення етики поведінки державного виконавця, що сприятиме встановленню контакту між суб'єктами виконавчого провадження та прискоренню його здійснення;

забезпечення сучасною комп'ютерною технікою та провадження новітніх інформаційних технологій для організації роботи державного виконавця, що забезпечить оперативність обміну інформацією та спрощення механізмів

му її отримання від інших органів державної влади, банків, фінансових установ;

підвищення інституційної та навчальної спроможності органів державної виконавчої служби шляхом підвищення кваліфікації працівників органів державної виконавчої служби, розробки нових навчальних програм, котрі будуть орієнтуватися на нову класифікацію посад та будуть спрямовані на забезпечення кар'єрного росту державного виконавця.

Таким чином, комплексне розв'язання проблеми потребує запровадження в Україні такого правопорядку, що забезпечував би належне, своєчасне, повне й неупереджене виконання судових рішень, а також відповідальне ставлення посадових осіб ДВС до здійснення своїх повноважень. Удосконалення діяльності органів державної виконавчої служби полягає в перебудові та запровадженні нових форм та методів діяльності, які мають бути спрямовані на зміну підходів до оцінки ефективності діяльності органів цієї системи, забезпечення належного рівня захис-

ту прав і законних інтересів особи, зростання довіри до органів виконавчої влади в цілому.

Слід зазначити, що процес удосконалення організації діяльності органів державної виконавчої служби є складним і важливим завданням, внаслідок чого потребує етапності, послідовності й обґрунтованості. На кожному з таких етапів має бути забезпечений принцип рівнозначності діяльності органів ДВС, оскільки чіткий баланс їхніх прав дозволить кожному суб'єкту системи не тільки активно впливати на хід та результати роботи іншого, а й стримувати один одного від порушень закону, при цьому «гальмуючи» високу активність системи в цілому. За своєю суттю вдосконалення не завершиться ніколи, а лише розвиватиметься та набуватиме якісно нових змін. Однак без належного захисту прав і свобод усіх суб'єктів суспільного процесу неможлива розбудова правової держави та громадянського суспільства, тому реформування органів державної виконавчої служби України є складовою інших реформ в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Про виконавче провадження: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 18.06.1999 – 1999 р., № 24, стаття 207.
3. Про звернення громадян: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 19.11.1996 – 1996 р., № 47, стаття 256
4. Положення про Державну виконавчу службу України : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 229 / Офіційний вісник України від 15.07.2014 – 2014 р., № 54, стор. 103, стаття 1456, код акту 73131/2014.
5. Железняк М. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу // Право України. – 2004. – № 11. – С. 140–143.
6. Лопушинський І.П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні / І.П.Лопушинський. – Режим доступу : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Ttpdu_2013_2_23%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Ttpdu_2013_2_23%20(1).pdf).
7. Люстрація у Державній виконавчій службі України // Протокол : юридичний інтернет-ресурс. – Режим доступу : http://protokol.com.ua/ua/lyustratsiya_u_derzavnyi_vikonavchiy_slugbi_ukraini/
8. Мулявка Д.Г. Підвищення ефективності виконання судових рішень як умова побудови правової держави / Д.Г.Мулявка // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 5. – С. 151. – Режим доступу : http://www.lsej.org.ua/5_2014/42.pdf.
9. Стаднік Г.В. ДВС: новий статус та законодавчі новації / Г.В.Стаднік // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 3. – С. 5–9.
10. Сторожук Д. Ми оголосили боротьбу з корупцією і за підняття соціального статусу державного виконавця / Д.Сторожук // Ера Медіа. – Режим доступу : http://eramedia.com.ua/article/198899-dmitro_storozuk_mi_ogolosili_borotbu_z_koruptcyu_za_pdneyatya_sotcalnogo_statusu_derjavnogo_vikonavtscya/reklama@radioera.com.ua
11. Звіт про роботу органів державної виконавчої служби за 2013 рік. – Режим доступу: <http://dvs.gov.ua/ua/page/20>.

УДК 342.9

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Балика Г.О.,
аспірант кафедри конституційного,
міжнародного та адміністративного права
Інституту права імені В.В. Сташиса
Класичний приватний університет

Стаття присвячена дослідженню поняття та елементів адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України. Здійснено аналіз таких фундаментальних понять адміністративного права як «орган державної влади», «адміністративно-правовий статус органу державної влади», «компетенція органу державної влади». Проведено дослідження наукових підходів до визначення поняття та структури адміністративно-правового статусу органів державної влади. Запропоновано авторське визначення поняття та елементів адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України.

Ключові слова: Пенсійний фонд України, орган державної влади, адміністративно-правовий статус органу державної влади, компетенція органу державної влади.

Балыка А.О. / ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ И ЭЛЕМЕНТОВ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА ПЕНСИОННОГО ФОНДА УКРАИНЫ / Классический приватный университет, Украина

В статье анализируются понятие и элементы административно-правового статуса Пенсионного фонда Украины. Осуществлен анализ таких фундаментальных понятий административного права как «орган государственной власти», «административно-правовой статус органа государственной власти», «компетенция органа государственной власти». Проведено исследование научных подходов к определению понятия и структуры административно-правового статуса органов государственной власти. Предложено авторское определение понятия и элементов административно-правового статуса Пенсионного фонда Украины.

Ключевые слова: Пенсионный фонд Украины, орган государственной власти, административно-правовой статус органа государственной власти, компетенция органа государственной власти.

Balyka H.O. / DEFINITION AND ELEMENTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE UKRAINIAN PENSION FUND / Classic Private University, Ukraine

This article analyzes the definition and elements of administrative and legal status of the Ukrainian pension fund. The analysis of such fundamental concepts of administrative law as a «state body», «administrative and legal status of the state body», «competence of the state body». A study of scientific approaches to the definition and structure of administrative and legal status of state bodies. The author's definition of the concept and elements of administrative and legal status of the Ukrainian pension fund is proposed.

Issues of definition and structure of administrative and legal status of a particular state body is crucial to address the improvement of its activities, the definition of the role and place in the system of government and improving the performance of its activities. The Ukrainian pension fund has all the features that distinguishes the theory of administrative law for the central authorities, namely organizational separate part of the state apparatus that carries out on behalf of the State management function has a competence framework, the territorial scope of activities created in the manner prescribed by law or other legal act. Administrative and legal status of the Ukrainian pension fund determines its position in the executive branch and creates conditions for the ability of the Fund for its unilateral actions (acts) generate, modify or terminate the administrative and legal relations in the implementation of state social policy.

Peculiarities of administrative and legal status of the Ukrainian pension fund due to its structure, the nature of and role in social and economic policy. Administrative and legal status of the Ukrainian pension fund is a complex phenomenon that consists of several components. The main element of the administrative and legal status of the Ukrainian pension fund is competence, which includes powers (rights and obligations) and object management. But only the allocation of competence in administrative structure and legal status of the Ukrainian pension fund, or the identification of concepts such as «competence» and «administrative and legal status» is a misnomer, because the analysis of the rights and obligations of jurisdiction does not reveal the full contents of the administrative and legal status the Ukrainian pension fund. Thus, the study of administrative and legal status of the Ukrainian pension fund consider it appropriate to allocate jurisdiction except such additional elements of administrative and legal status of the Ukrainian pension fund as tasks and functions, responsibilities, organization and functioning of interaction with other government agencies.

Key words: Ukrainian pension fund, state body, administrative and legal status of state body, competence of state body.

Визначення адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України є складовою проблеми сучасного реформування пенсійної системи в Україні, яке посідає важливе місце в соціальній політиці держави. У зв'язку із суспільно-державною значимістю ролі Пенсійного фонду України, його адміністративно-правовий статус і правові засади діяльності потребують сучасного дослідження на науковому рівні.

Наукове визначення поняття «адміністративно-правовий статус Пенсійного фонду України» неможливе без дослідження загальних понять правового статусу органу державної влади одночасно із узагальненням характерних особливостей Пенсійного фонду України. Незважаючи на те, що адміністративно-правовий статус органів державної влади неодноразово був предметом наукових досліджень таких авторів як Н. О. Армаш, М. К. Золотарьова, А. М. Подоляка, С. А. Буткевич, Н. О. Зезека, О. В. Пономарьов, С. О. Марченкова, проте в науковій літературі немає єдиного підходу щодо правової природи, поняття та структури адміністративно-правового статусу органів державної влади. Варто зазначити, що поняття та елементи адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України до цього часу не досліджувалися.

Метою статті є комплексне дослідження поняття та структури адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України.

Визначення поняття адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України та його структури має здійснюватися шляхом аналізу таких понять як «орган державної влади», «адміністративно-правовий статус органу державної влади», «компетенція органу державної влади» та встановлення логічного зв'язку між ними.

Юридична енциклопедія визначає орган державної влади як колегіальний або одноособовий орган, наділений юридично визначеними державно-владними повноваженнями та необхідними засобами для здійснення функцій і завдань держави [1, с. 287]. Ю. М. Оборотов зазначає, що кожен державний орган виступає як самостійний, структурно відокремлений елемент державного апарату, наділений компетенцією для здійснення своїх функцій. Створення державного органу пов'язано з існуванням правової підстави, тобто визначається чинним законодавством. Система державних органів встановлюється конституцією та кожен державний орган виконує чітко визначені нормативами види діяльності. Крім того, його організаційна структура, компетенція, територіальні та темпоральні межі діяльності, місце в системі державного апарату і

порядок взаємодії з іншими державними органами закріплюється в нормативно-правових актах. Орган державної влади наділяється владними повноваженнями та можливістю застосування примусових засобів для здійснення своїх функцій. Державний орган має свою сферу діяльності, або предмет відання. Для функціональної характеристики державного органу використовується поняття «компетенція», яке охоплює коло та обсяг повноважень та обов'язків державного органу, а також предмет його відання. Державний орган може діяти виключно в межах своєї компетенції та предмета відання [2, с. 142].

Серед органів державної влади важливе місце посідають органи виконавчої влади, що здійснюють функції державного управління економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом. Такі органи є державними і разом з органами законодавчої та судової влади складають єдиний державний апарат. Тому органи виконавчої влади мають усі найважливіші ознаки державних органів, але, крім того, вони мають і власні специфічні риси, які обумовлені завданнями та особливим характером державного управління. В адміністративно-правовій науці існують різні підходи щодо визначення поняття «орган виконавчої влади», але ми розділяємо точку зору Ю. П. Битяка, який визначає орган виконавчої влади як організацію, яка є частиною державного апарату, має певну компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності, утворюється у порядку, встановленому законом або іншим правовим актом, володіє певними методами роботи, наділена повноваженнями виступати за дорученням держави і покликана у порядку виконавчої діяльності здійснювати керівництво економікою, соціально-культурним будівництвом та адміністративно-політичною діяльністю [3, с. 61].

Цікавим є твердження В. Б. Авер'янова про те, що для кожного органу виконавчої влади характерна насамперед організаційна відокремленість від інших елементів апарату державного управління. Водночас другою найважливішою характеристикою є функціональна відокремленість, котра характеризує різні аспекти компетенції та фактичної діяльності цих органів. Саме дані ознаки є ключовими при виділенні окремих видів органів виконавчої влади [4, с. 208].

Традиційною у юридичній літературі є вказівка на те, що правовий статус – це відправна точка, з якої необхідно виходити на початку аналізу будь-яких суб'єктів державних правовідносин. Термін «status» з латинської мови перекладається як становище, положення, а отже, у правовій науці він покликаний позначати певне місце суб'єкта пра-

вовідносин серед інших. Залежно від різновидів суб'єктів правовий статус може включати в себе досить широкий спектр правових характеристик. Це може стосуватися обсягу прав, обов'язків, компетенції, співвідношення цих понять та ще багатьох інших нюансів, які прямо чи опосередковано можуть впливати на становище суб'єкта. Н. О. Армаш, досліджуючи поняття та зміст правового статусу, на підставі аналізу літератури з теорії держави та права, конституційного права, робить висновок про те, що термін «правовий статус» вживається переважно щодо таких категорій, як «людина», «громадянин», «іноземець», «особа без громадянства», «державний службовець», тобто позначає статус (становище) фізичної особи, а стосовно юридичних осіб (у тому числі органів державної влади) вживається термін «компетенція», що за визначенням має бути тотожним терміну «правовий статус». Дослідниця зазначає, що поряд з терміном «компетенція» щодо правової характеристики будь-яких організацій (юридичних осіб) використовується поняття «правосуб'єктність», яка знаходить свій вираз у компетенції їх органів, тобто в сукупності прав та обов'язків, що надаються їм для виконання відповідних функцій. Що ж до правосуб'єктності індивідів, то вона є складним явищем, до якого входять правоздатність та дієздатність. Як відмічає автор, така позиція характерна для науковців теорії держави і права, а переважна більшість фахівців адміністративного права при характеристиці тих чи інших державних органів, використовує термін «правовий статус» [5, с. 56].

Тієї ж думки дотримується і В. Б. Авер'янов, аналізуючи поняття «правосуб'єктність», «компетенція» та «правовий статус», та доходить висновку, що поняття адміністративно-правового статусу охоплює комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто необхідно ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, які реалізуються даною особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними. Також науковець розмежовує поняття «адміністративна правосуб'єктність» та «адміністративно-правовий статус», зазначаючи, що коли йдеться про потенційну здатність суб'єкта адміністративного права мати певні права і виконувати обов'язки, акцентується увага на його адміністративній правосуб'єктності, а коли йдеться про наявні у того ж суб'єкта права і обов'язки, то мається на увазі його адміністративно-правовий статус [4, с. 194].

Варто зазначити, що підходи до визначення поняття та змісту такої правової категорії як «компетенція державного органу» є досить різноманітними. Проаналізувавши визначення, існуючі в юридичній літературі, можна зробити висновок, що зміст компетенції залежить від місця, яке займає державний орган у механізмі держави, відповідно, чим вище місце займає державний орган або його посадова особа в ієрархічній системі органів державної влади, тим ширше є обсяг компетенції, яким його наділено. Компетенція органів державної влади закріплена законодавчо, зокрема, в Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах. Обсяг компетенції залежить від виду державного органу, гілки влади, до якої цей орган належить, і визначає взаємовідносини з іншими органами державної влади та посадовими особами. Обсяг та зміст компетенції державного органу залежать від управлінських функцій держави, які він реалізує.

На думку І. Л. Бачило, функції, будучи складовою частиною компетенції органа, визначають, «що» робить орган. Здійснюючи визначені йому функції та повноваження, орган реалізує свою компетенцію, діє у відповідності з нею та в її межах. Водночас, автор, розглядаючи функції та повноваження як елементи компетенції, посилається на визначення компетенції широкого змісту, а визначенням компетенції вузького змісту вважає тільки права та юри-

дичні обов'язки органу, які складають його повноваження [6, с. 54].

А. О. Ткаченко, досліджуючи поняття компетенції державного органу, робить висновок, що позиція фахівців з теорії держави і права зводиться до того, що компетенцію становлять права та обов'язки (повноваження), натомість фахівці з адміністративного права часто відносять до складових компетенції повноваження, предмети відання, функції, завдання органу, відповідальність. При цьому досить поширеною в сучасних наукових розробках є позиція щодо визначення компетенції як сукупності предметів відання і повноважень. А такі поняття, як функції, завдання, відповідальність є елементами адміністративно-правового статусу органу державної влади поряд із компетенцією. Ми підтримуємо позицію А. О. Ткаченко, яка вважає, що компетенція характеризується сукупністю закріплених юридично прав і обов'язків (повноважень) органів влади (органів державної влади та органів місцевого самоврядування), їхніх посадових осіб з приводу вимоги певної поведінки від фізичних і юридичних осіб та предметів відання, закріплених Конституцією України, законами України та підзаконними нормативно-правовими актами (компетенційними законодавчими актами) [7, с. 197]. Такої ж позиції дотримується і М. К. Золотарьова, яка стверджує, що компетенція державних податкових інспекцій містить повноваження (права та обов'язки) та предмет відання. Виходячи з того, що права ДПП збігаються з їх обов'язками, автор визначає, що ДПП наділені обов'язками у прямому значенні цього слова, які можна розглядати у призмі їх поділу на загальні та спеціальні. До загальних належать конституційно обумовлені обов'язки органів державної влади; спеціальні обов'язки ДПП, встановлені спеціальними законами з питань оподаткування та відповідними нормативно-правовими актами. Автором зроблено висновок, що стосовно ДПП зміст їх предмету відання становлять нормативно-врегульовані суспільні відносини з платниками податків, що перебувають на обліку ДПП у межах певної території, з приводу дотримання ними вимог податкового та іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на органи державної податкової служби України, та іншими суб'єктами з приводу реалізації державної податкової політики [8, с. 6].

Варто зазначити, що адміністративно-правовий статус органів державної влади неодноразово був предметом дисертаційних досліджень серед українських науковців. Проте, підходи до визначення його поняття та структури серед вчених відрізняються. Так, за твердженням А. М. Подоляки, складовими адміністративно-правового статусу ДАІ є компетенція, правозастосування та юридична відповідальність [9, с. 8]. До таких же висновків доходить і С. А. Буткевич [10, с. 7] та Н. О. Зезека [11, с. 8]. О. В. Пономарьов визначає такі елементи адміністративно-правового статусу, як мета, завдання, функції; компетенція; організація діяльності; юридична відповідальність [12, с. 6].

С. О. Марченкова пропонує наступне визначення: «Адміністративно-правовий статус прокуратури України – це сукупність правосуб'єктності органів і посадових осіб прокуратури, обов'язків Генерального прокурора та підпорядкованих йому прокурорів, прав Генерального прокурора та підпорядкованих йому прокурорів, особливостей заохочення і спеціальної (адміністративної) дисциплінарної відповідальності прокурорів». До сфери адміністративно-правового статусу органів і посадових осіб прокуратури України С. О. Марченкова відносить правосуб'єктність, обов'язки і права щодо представництва інтересів громадянина та держави в суді та нагляду за додержанням законів, відповідальність за неналежне виконання поставлених на нього завдань [13, с. 7].

М. М. Добкін визначає адміністративно-правовий статус виконавчих органів міських рад як регламентоване нормами адміністративного права становище цих органів з притаманною їм сукупністю прав, обов'язків, гарантій ді-

яльності виконавчих органів міських рад і посадових осіб та відповідальністю за свою діяльність. Автор виділяє в якості елементів адміністративно-правового статусу виконавчих органів міських рад їхні права, обов'язки, гарантії і відповідальність як суб'єктів права. Також науковець зазначає, що передумовою виникнення адміністративно-правового статусу виконавчих органів міських рад є наявність у цих органів місцевого самоврядування адміністративної правосуб'єктності, яка свідчить про те, що зазначений орган є суб'єктом адміністративного права. Адміністративна правосуб'єктність розуміється як здатність виконавчого органу мати й здійснювати суб'єктивні права й обов'язки. М. М. Добкін доходить висновку, що адміністративно-правовий статус виконавчих органів міських рад визначається як передбачена адміністративно-правовими нормами сукупність прав і обов'язків виконавчих органів, які обумовлюють їх місце і роль у системі місцевого управління, характер їхніх взаємовідносин із членами територіальної громади, органами місцевого самоврядування та органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та їхніми посадовими особами, а також гарантії реалізації передбачених законодавством прав та обов'язків виконавчих органів міських рад і їхніх посадових осіб і відповідальність за виконання повноважень суб'єктами місцевого самоврядування [14, с. 8].

Російський вчений К. В. Карелін зазначає, що специфіка правового статусу органу держпознагляду визначається покладеними на нього завданнями з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і складається з наступних елементів: мета діяльності, завдання діяльності, функції, повноваження, сукупність яких і складає їх компетенцію. Крім того, існують елементи, які не є частиною адміністративно-правового статусу органу, але впливають на нього, визначають його зміст. До них, зокрема, відносяться категорії організаційно-правового характеру [15, с. 9].

На думку Є. Є. Додіної адміністративно-правовий статус громадської організації визначається як правове положення громадської організації у відносинах із суб'єктами виконавчої влади, врегульоване нормами конституційного та адміністративного права. Автор розглядає адміністративно-правовий статус громадських організацій як частину загального правового статусу громадських організацій, пропонує розрізняти загальний адміністративно-правовий статус, однаковий для всіх громадських організацій, до якого, наприклад, належить адміністративно-правова регламентація обов'язкової легалізації, та спеціальний адміністративно-правовий статус, до якого, наприклад, належить обов'язкове ліцензування діяльності громадських організацій, що надають послуги медичного характеру [16, с. 8].

О. О. Бригінець відносить до компонентів адміністративно-правового статусу такі блоки як: 1) цільовий, який включає принципи, цілі, завдання та функції цього органу державної влади; 2) структурно-організаційний, що включає регулювання порядку створення, реорганізації, ліквідації, процедури діяльності, право на офіційні символи, лінгвістичну та функціональну підпорядкованість; 3) компетенційний, який включає сукупність владних повноважень стосовно прав та обов'язків, які пов'язані із здійсненням влади, участю в управлінських відносинах, а також право видавати певні акти; підвідомчість правового закріплення об'єктів, предметів, справ, на які поширюються владні повноваження [17, с. 7].

Я. В. Журавель пропонує наступне визначення адміністративно-правового статусу органу місцевого самоврядування: «...правове становище цих органів, що впливає

з їх компетенції у сфері управління – завдань, функцій, предметів відання, територіальних меж діяльності кожного окремого органу, повноважень щодо управління справами місцевого значення під свою відповідальність в інтересах та від імені відповідних територіальних громад в межах Конституції та законів України» [18, с. 5].

Ну думку М. К. Золотарьової, головною складовою адміністративно-правового статусу державних податкових інспекцій є компетенція, що доповнюється відповідальністю, завданнями, функціями, організацією (структурою) та порядком діяльності (форми та методи діяльності, порядок створення ДПІ та їх припинення) [8, с. 9].

Таким чином, погляди науковців щодо поняття та елементів адміністративно-правового статусу органів державної влади є досить різноманітні. Як зазначає Н. І. Школьна, це пов'язано з тим, що питання змісту та структури адміністративно-правового статусу певного державного органу має ключове значення для вирішення проблем удосконалення організації його діяльності, визначення ролі та місця в системі органів державної влади і підвищення результативності його діяльності [19, с. 126].

Щодо визначення поняття та змісту адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України, зазначимо, що дане питання не було предметом дисертаційних досліджень, розглядалося науковцями фрагментарно або в рамках ширшої проблематики. Н. І. Школьна, досліджуючи становлення та розвиток Пенсійного фонду України в системі центральних органів виконавчої влади, зазначає, що Пенсійному фонду України властиві всі ознаки, які теорія адміністративного права виокремлює для центральних органів виконавчої влади, а саме: організаційно-відокремлена частина державного апарату, що здійснює від імені та за дорученням держави функції управління, має певну компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності, створюється в порядку, встановленому законом або іншим нормативно-правовим актом. Адміністративно-правовий статус Пенсійного фонду України визначає його положення в системі органів виконавчої влади та створює умови для забезпечення спроможності Фонду своїми односторонніми діями (актами) породжувати, змінювати або припиняти адміністративно-правові відносини у сфері реалізації соціальної політики держави [20, с. 477]. Підтримуємо дану наукову позицію.

Отже, проаналізувавши все вищевикладене, можна зробити наступні висновки. Особливість адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України зумовлена його структурою, характером діяльності та роллю в соціально-економічній політиці держави. Адміністративно-правовий статус Пенсійного фонду України є комплексним явищем, яке складається з декількох складових. Головним елементом адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України є компетенція, яка містить повноваження (права і обов'язки) та предмет відання. Але виділення лише компетенції в структурі адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України або отождолення таких понять як «компетенція» та «адміністративно-правовий статус» є неправильним, адже аналіз прав, обов'язків та предмету відання не розкриває повністю зміст адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України. Таким чином, при дослідженні адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України вважаємо за доцільне виділити крім компетенції такі додаткові елементи адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України як завдання та функції, відповідальність, організація та порядок діяльності, взаємодія з іншими державними органами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 4 : Н-П. – 2002. – 720 с.
2. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс) : Екзаменаційний довідник / Ю. М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2009. – 184 с.

3. Адміністративне право України [Підручник для юрид. вузів і фак. / Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гаращук та ін.]; За ред. Ю. П. Битяка. – Харків : Право, 2001. – 544 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс : Підруч. : У двох томах : Том 1. Загальна частина / Ред. Колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К. : Видавництво «Юридична думка», 2003. – 584 с.
5. Армаш Н. О. Керівник органу виконавчої влади: адміністративно-правовий статус : Монографія / Н. О. Армаш. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. – 172 с.
6. Бачило И. Л. Функции органов управления / И. Л. Бачило. – М. : «Юридическая литература», 1976. – 344 с.
7. Ткаченко А. О. Поняття компетенції державного органу / А. О. Ткаченко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 192–197.
8. Золотарьова М. К. Адміністративно-правовий статус державних податкових інспекцій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / М. К. Золотарьова. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
9. Подоляка А. М. Адміністративно-правовий статус Державної автомобільної інспекції МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / А. М. Подоляка. – Харків, 2004. – 20 с.
10. Буткевич С. А. Адміністративно-правовий статус Державного комітету фінансового моніторингу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / С. А. Буткевич. – Дніпропетровськ, 2009. – 24 с.
11. Зезека Н. О. Адміністративно-правовий статус державної служби зайнятості України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / Н. О. Зезека. – Київ, 2009. – 23 с.
12. Пономарьов О. В. Адміністративно-правовий статус Антимонопольного комітету України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / О. В. Пономарьов. – Одеса, 2009. – 18 с.
13. Марченкова С. О. Адміністративно-правовий статус прокуратури України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / С. О. Марченкова. – Київ, 2013. – 21 с.
14. Добкін М. М. Адміністративно-правовий статус виконавчих органів міських рад : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / М. М. Добкін. – Київ, 2009. – 22 с.
15. Карелин К. В. Административно-правовой статус государственного пожарного надзора Российской Федерации : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «административное право ; финансовое право ; информационное право» / К. В. Карелин. – Саратов, 2012. – 21 с.
16. Додіна Є. Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / Є. Є. Додіна. – Одеса, 2002. – 17 с.
17. Бригінець О. О. Адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / О. О. Бригінець. – Ірпінь, 2011. – 18 с.
18. Журавель Я. В. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / Я. В. Журавель. – Київ, 2008. – 18 с.
19. Школьна Н. І. Адміністративно-правовий статус Мінсоцполітики України : сучасний стан і шляхи вдосконалення / Н. І. Школьна // Право і безпека. – 2012. – № 5(47). – С. 126–131.
20. Школьна Н. І. Становлення та розвиток Пенсійного фонду України в системі центральних органів виконавчої влади / Н. І. Школьна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). – 2013. – № 1. – С. 472–479.

УДК 351.74+342.922

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УПРАВЛІННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ МВС УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА

Беляков Р.Г.,
здобувач кафедри адміністративної діяльності ОВС
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті адміністративно-правовий статус Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України розглянуто як правову категорію, що характеризує її місце в системі МВС України, визначає межі діяльності її посадових осіб щодо інших суб'єктів правовідносин у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Структуру адміністративно-правового статусу Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України запропоновано розглядати у вигляді взаємозалежних та взаємодіючих елементів, об'єднаних у такі блоки: 1) цільовий; 2) структурно-організаційний; 3) компетенційний; 4) відповідальність.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, Управління боротьби з кіберзлочинністю, підрозділи боротьби з кіберзлочинністю, боротьба з кіберзлочинністю, завдання, функції, мета, компетенція, права та обов'язки, юридична відповідальність.

Беляков Р.Г. / АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС УПРАВЛЕНИЯ ПО БОРЬБЕ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ МВД УКРАИНЫ: ПОНЯТИЕ, СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА / Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина

В статье административно-правовой статус Управления по борьбе с киберпреступностью МВД Украины рассмотрен как правовая категория, характеризующая её место в системе МВД Украины, определяющая границы деятельности её должностных лиц в отношении других субъектов правоотношений в сфере борьбы с киберпреступностью. Структуру административно-правового статуса Управления по борьбе с киберпреступностью МВД Украины предложено рассматривать в виде взаимосвязанных и взаимодействующих элементов, объединённых в следующие блоки: 1) целевой; 2) структурно-организационный; 3) компетенционный; 4) ответственность.

Ключевые слова: административно-правовой статус, Управление по борьбе с киберпреступностью, подразделения по борьбе с киберпреступностью, борьба с киберпреступностью, задачи, функции, цель, компетенция, права и обязанности, юридическая ответственность.

Byelyakov R.G. / ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS FOR COMBATING CYBERCRIME MIA UKRAINE: CONCEPT, CONTENT AND STRUCTURE / Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine

The paper administrative and legal status of the Office of cybercrime Affairs of Ukraine considered as a legal category that describes its place in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, determines the limits of its officials in relation to other legal entities in the fight against cybercrime. The structure of the administrative and legal status of the Office of cybercrime Affairs of Ukraine invited viewed as interdependent and interacting elements, combined with the following components: 1) target (goals, objectives, functions); 2) structural and organizational (structure, order of interaction, external and internal communications); 3) of competence; 4) responsibility.

Emphasized that comprehensive legislative improvement of the Office of cybercrime Affairs of Ukraine will increase the efficiency of a single body in Ministry of Internal Affairs of Ukraine aimed at combating cybercrime, and as a result, guaranteeing protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal persons and national security as a whole.

Key words: administrative and legal status, management cybercrime, cybercrime units, the fight against cybercrime, objectives, functions, purpose, competence, rights and obligations, legal responsibility.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, розширення виробництва технічних засобів і сфери застосування комп'ютерної техніки, а головне, наявність людського фактору у вигляді задоволення власних амбіцій чи переслідування корисливої мети породили новий вид суспільно небезпечних діянь, в яких неправомірно використовується комп'ютерна інформація або вона сама стає об'єктом зазіхання. Атаки у мережі, шахрайства з пластиковими платіжними картками, крадіжки коштів з банківських рахунків, корпоративне шпигунство та поширення дитячої порнографії – ось тільки деякі зі злочинів, що вчиняються в мережі Internet. Такі протиправні діяння вже сьогодні становлять для нашої держави, як і для багатьох інших країн світу, певну суспільну небезпеку, реально загрожуючи інформаційній безпеці – складовій національної безпеки [1, с. 5].

Нагальною постає проблема дослідження діяльності правоохоронних органів, діяльність яких і спрямована на протидію кіберзлочинності. Одним із таких підрозділів, який функціонує в системі Міністерства внутрішніх справ України, є Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України.

Огляд останніх публікацій. Дослідженню проблеми кіберзлочинності та запобігання їй, а також діяльності правоохоронних органів у даному напрямі приділяли увагу відомі вчені різних галузей науки: О. М. Бандурка, А. М. Бабенко, К. І. Беляков, В. М. Бутузов, В. В. Василевич, С. О. Гнатюк, В. О. Голубєв, В. С. Карпов, М. В. Карчевський, О. Є. Користін, О. Г. Корченко, М. Ю. Литвинов, В. Я. Мацюк, В. А. Некрасов, М. А. Погорельський, К. В. Титуніна, В. С. Цимбалюк, І. Р. Шинкаренко тощо.

Метою даної роботи є дослідження адміністративно-правового статусу Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України (УБК МВС України), яке в умовах сьогодення в системі МВС України забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Основний матеріал. На сьогоднішній день у науковій літературі містяться різні наукові погляди щодо розуміння адміністративно-правового статусу органу публічної адміністрації і, тим більш, щодо його структури. Враховуючи достатню кількість наукових праць із зазначеної проблематики, вважаємо за доцільне проаналізувати зміст деяких робіт з метою виокремлення структурних елементів адміністративно-правового статусу Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України.

Так, Т. О. Коломєць досліджуючи адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади, зазначає, що останні є організацією, яка є частиною державного апарату, мають певну компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності, утворюються в порядку, встановленому законом або іншими нормативно-правовими актами, володіють певними методами роботи, наділені повноваженнями виступати за дорученням держави й покликані в порядку виконавчої діяльності здійснювати адміністративно-правове регулювання економічної, соціально-культурної та адміністративно-політичної діяльності держави [2, с. 80–81].

У свою чергу Л. А. Князька наголошує, що зміст адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади складає комплекс їх прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, а також гарантії захисту цих прав і обов'язків [3, с. 9].

Водночас О. М. Стець обґрунтовує, що структуру адміністративно-правового статусу Головного управління становлять такі елементи, як: завдання, принципи, функції, компетенція, взаємодія, структура, організація діяльності. При цьому визначальними елементами правового статусу Головного управління є завдання, принципи і функції, центральними – компетенція і взаємодія, допоміжними – структура і організація діяльності [4, с. 15].

О. Ю. Якімов доводить доцільність виділення таких чотирьох елементів правового статусу органу держави і посади: цільовий блок; компетенція; організаційний блок; відповідальність. При цьому в цільовий блок автор включає такі категорії, як мета, задачі, функції. Організаційний блок містить у собі два елементи: структурний та організаційний [5, с. 16].

А. П. Хряпинський адміністративно-правовий статус Держархбудінспекції України розглядає у вигляді взаємозалежних та взаємодіючих елементів, об'єднаних у такі блоки: 1) цільовий (цілі, завдання, функції); 2) структурно-організаційний (структура, порядок взаємодії, зовнішні і внутрішні зв'язки); 3) компетенційний; 4) відповідальність [6, с. 10].

Д. В. Сиверін у своїй дисертаційній роботі виокремлює перелік елементів адміністративно-правового статусу органів державної виконавчої служби України, серед яких: основна мета діяльності, завдання, функції та принципи діяльності органів державної виконавчої служби (цільовий блок); правові приписи, що регламентують порядок утворення, реорганізацію, ліквідацію органу, його структуру, лінійну і функціональну підпорядкованість (організаційно-структурний блок); компетенцію; юридичну відповідальність працівників органів державної виконавчої служби України [7, с. 5].

В цілому можна зробити висновок, що вчені одностайні у виокремленні складових елементів адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади.

На підставі викладеного слід зробити проміжний висновок про те, що адміністративно-правовий статус Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України слід розглядати як правову категорію, що характеризує її місце в системі МВС України, визначає межі діяльності її посадових осіб щодо інших суб'єктів правовідносин у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Крім того, структуру адміністративно-правового статусу Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України слід розглядати у вигляді взаємозалежних та взаємодіючих елементів, об'єднаних у такі блоки: 1) цільовий (цілі, завдання, функції); 2) структурно-організаційний (структура, порядок взаємодії, зовнішні і внутрішні зв'язки); 3) компетенційний; 4) відповідальність.

У юридичній літературі неодноразово наголошується, що особливої уваги потребують ті елементи статусу органу, які характеризують зміст його діяльності, тобто цілі,

завдання, принципи, функції (напрями) тощо. Так, закріплені правовими нормами цілі та завдання вказують на досягнення економічного, соціального, правового та інших результатів діяльності органів управління, визначаючи таким чином його спрямованість [8, с. 127]. В. Б. Авер'янов розуміє мету та завдання як свідоме уявлення про напрями й очікувані результати управлінської діяльності [9, с. 18].

Мета діяльності УБК МВС України, на нашу думку, визначається вже в самій назві, тобто діяльність спрямована на попередження та протидію кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. У даному випадку мета діяльності УБК МВС України має реалізовуватися через призму відповіді на питання про результати, які мають бути досягнуті за наслідками реалізації відповідних повноважень у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Таким чином, метою діяльності УБК МВС України має бути: участь у реалізації публічної влади; підвищення ефективності функціонування органів внутрішніх справ; сприяння реалізації державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Відповідно до наказу МВС України від 30.10.2012 № 988 «Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС» основними завданнями УБК МВС України визначено: 1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, а також іншим кримінальним правопорушенням, учиненим з їх використанням. У тому числі: а) кримінальним правопорушенням у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; б) кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (у сферах платіжних систем; обігу інформації протиправного характеру з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (далі – протиправного контенту); економіки, яка включає в себе фінансові та торгові транзакції, що здійснюються за допомогою мереж електрозв'язку чи комп'ютерних мереж, а також протидія забороненим видам господарської діяльності в цій сфері; надання телекомунікаційних послуг; а також шахрайствам і легалізації (відмиванню) доходів, одержаних від зазначених вище кримінальних правопорушень); 2) сприяння у порядку, передбаченому чинним законодавством, іншим підрозділам МВС України у попередженні, виявленні та припиненні кримінальних правопорушень, а також у проведенні досудового розслідування [10].

Визначення змісту функцій будь-якого феномена є передумовою розуміння головного і визначального у цьому феномені, виявлення його соціального значення. Звертаючись до поняття «функція органу виконавчої влади», слід зазначити, що воно поєднує у собі всі родові ознаки загально-соціологічного поняття «функція управління»: 1) найвищий ступінь абстрактності в розумінні напрямку діяльності або призначення будь-кого чи будь-чого; 2) чітко визначену якісну ознаку напрямку діяльності; 3) пов'язаність із суб'єктом функції або з об'єктом; 4) зумовленість цілями і завданнями існування або діяльності носія і «споживача» функції.

Таким чином, аналіз відомчих нормативних актів, які регламентують діяльність УБК МВС України, дає

можливість виокремити такі функції: 1) визначення, розроблення та забезпечення реалізації комплексу організаційних і практичних заходів, спрямованих на попередження кримінальних правопорушень та протидію їм; 2) вжиття необхідних оперативних-розшукових заходів щодо викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснення профілактики даних правопорушень; 3) вжиття передбачених чинним законодавством заходів зі збирання й узагальнення інформації стосовно об'єктів, що становлять оперативний інтерес, у тому числі об'єктів сфери телекомунікацій, інтернет-послуг, банківських установ і платіжних систем, з метою попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень; 4) визначення основних напрямів і тактики оперативно-службової діяльності у сфері боротьби з кіберзлочинністю; 5) створення та застосування (спільно з територіальними підрозділами боротьби з кіберзлочинністю (далі – ПБК)) автоматизованих інформаційних систем (формування й поповнення інформаційних масивів даних) відповідно до потреб оперативно-службової діяльності; 6) здійснення поточного і перспективного планування роботи та заходів щодо підвищення ефективності роботи територіальних підрозділів БК; 7) внесення в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази у сфері боротьби з кіберзлочинністю, а також участь у розробленні та опрацюванні проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів у цій сфері; 8) збирання, узагальнення, систематизація та аналіз інформації про криміногенні процеси та стан боротьби з кримінальними правопорушеннями за пріоритетними напрямками діяльності Управління на загальнодержавному та регіональному рівнях, оцінка результатів за окремими показниками оперативно-службової діяльності ПБК відповідно до встановлених законодавством та іншими нормативно-правовими актами критеріями; 9) проведення профілактичної роботи серед осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень; 10) проведення серед населення роз'яснювальної роботи з питань юридичної відповідальності за протиправні діяння; 11) збирання, узагальнення та аналіз комп'ютерно-технічних даних з метою попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, віднесених до компетенції ПБК, а також відновлення видалених і втрачених комп'ютерних даних відповідно до вимог законодавства та інших нормативно-правових актів тощо [10].

Зазначені функції УБК МВС України у сфері боротьби з кіберзлочинністю є ніби логічним продовженням завдань: виявляється їх «збіг» чи «єдність» із завданнями в цілому. Слід констатувати, що функція сама по собі не існує, вона спостерігається в процесі конкретної цілеспрямованої діяльності, яка являє собою перелік видів робіт або загальних напрямів діяльності досліджуваного суб'єкта.

Організація діяльності як структурний елемент адміністративно-правового статусу УБК МВС України полягає в тому, що будь-який орган (установа) повинен відповідати всім ознакам системного утворення. Варто зазначити, що, по-перше, системне утворення завжди складається з якихось елементів – структурних підрозділів і співробітників; по-друге, ці елементи пов'язані між собою певним чином, що обумовлено посадовою або організаційною структурою; по-третє, кожний орган за наявності багатьох загальних з іншими ознак є строго індивідуальним. Тобто, УБК МВС України та територіальні підрозділи БК є спеціалізованими керованими соціальними системами. Організаційна діяльність УБК МВС України забезпечує: 1) формування системи підрозділів БК; 2) ефективне функціонування всієї системи органів боротьби з кіберзлочинністю; 3) раціональний розподіл обов'язків між працівниками; 4) налагоджену систему стимулювання та заохочення; 5) дисципліну та законність у діяльності підрозділів БК.

Аналіз компетенції УБК МВС України має важливе значення для ефективного функціонування підрозділів боротьби з кіберзлочинністю, оскільки створюються оптимальні умови для реалізації функцій, які покладені на зазначену службу. Характеризуючи компетенцію органів держави, О. Е. Кутафін і К. Ф. Шеремет говорили про те, що вона, по своїй суті, становить правовий засіб (форму) суспільного розподілу праці з управління державою і суспільством [11, с. 26]. Т. О. Коломоєць зазначає, що компетенція – це сукупність юридико-владних прав і обов'язків (повноважень), що надаються органам державної влади для виконання відповідних завдань та функцій тощо [2, с. 64].

У цілому можна говорити, що компетенція УБК МВС України визначається законами та підзаконними актами України й характеризується сукупністю покладених на неї завдань і функцій управління, а також конкретними повноваженнями того чи іншого органу, служби чи підрозділу БК. Визначаючи компетенцію УБК МВС України, слід зазначити, що вона складається із сукупності владних прав та обов'язків, які надаються останнім для реалізації функцій у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Компетенцію УБК МВС України можна поділити на: 1) лінійну та функціональну; 2) залежно від правового закріплення; 3) залежно від структури УБК МВС України та ін.

Отже, чим повніше визначена компетенція УБК МВС України, тим ефективніше працює апарат, ефективніше використовуються правові, організаційні та інші засоби для вирішення завдань у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Розглядаючи юридичну відповідальність як елемент адміністративно-правового статусу УБК МВС України, необхідно зазначити, що до працівників підрозділів бо-

ротьби з кіберзлочинністю можуть бути застосовані всі види юридичної відповідальності: дисциплінарна, адміністративна, цивільно-правова, матеріальна, кримінальна. Слід зазначити, що в наказі МВС України від 30.10.2012 № 988 «Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС» зазначено, що начальник, який призначається на посаду і звільняється з посади Міністром внутрішніх справ, несе персональну відповідальність за стан службової дисципліни в Управлінні, виконання вимог наказів МВС України і повинен постійно їх контролювати. Крім того, начальник Управління забезпечує неухильне виконання особовим складом Управління та ПБК вимог антикорупційного законодавства, а також порушує в установленому порядку перед керівництвом МВС України, ГУМВС, УМВС питання щодо заохочення керівництва та особового складу територіальних підрозділів БК і накладення на них дисциплінарних стягнень [10].

Висновки. У цілому слід зазначити, що всебічне законодавче вдосконалення діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України сприятиме підвищенню ефективності діяльності єдиного органу в системі МВС України, спрямованого на боротьбу з кіберзлочинністю, і, як результат, забезпеченню гарантій захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян та юридичних осіб, а також національної безпеки в цілому.

Підсумовуючи, слід вказати, що до структури адміністративно-правового статусу Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України варто віднести такі елементи: цільовий блок; організаційно-структурний блок; компетенційний блок; юридична відповідальність працівників БК.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протидія кіберзлочинам : кримінально-правові та криміналістичні аспекти : посібник. – К., 2012. – 140 с.
2. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. / Т. О. Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
3. Князька Л. А. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. А. Князька. – К., 2010. – 20 с.
4. Стець О. М. Адміністративно-правовий статус Головного управління державної служби України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. М. Стець. – О., 2011. – 19 с.
5. Якимов А. Ю. Статус субъекта административной юрисдикции и проблемы его реализации : монография / Якимов А. Ю. – М. : Проспект, 1999. – 200 с.
6. Хряпинський А. П. Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності у сфері містобудування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. П. Хряпинський. – Херсон, 2014. – 20 с.
7. Сіверін Д. В. Адміністративно-правовий статус органів державної виконавчої служби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Д. В. Сіверін. – Х., 2014. – 19 с.
8. Цабрия Д. Д. Статус органа управления / Д. Д. Цабрия // Советское государство и право. – 1978. – № 2. – С. 126–131.
9. Авер'янов В. Б. Теоретичні засади вирішення проблем державного управління в Україні / В. Б. Авер'янов. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1995. – 24 с.
10. Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС : наказ МВС України від 30.10.2012 № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS416.html
11. Кутафін О. Е. Компетенция местных Советов / О. Е. Кутафін, К. Ф. Шеремет. – М. : Юрид. лит.-ра, 1986. – 223 с.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Бондаренко Д.С.,
генеральний директор
Група компаній «ЛІГА»

У статті досліджено поняття і структурні елементи інституту громадського контролю у публічному адмініструванні. З'ясовано особливості громадського контролю у сфері державно-приватного партнерства та узагальнено практику його застосування в Україні. Запропоновано зміни до статті 21 Закону України від 01.07.2010 «Про державно-приватне партнерство» щодо доповнення переліку суб'єктів контролю у сфері ДПП інститутами громадянського суспільства і громадянами.

Ключові слова: громадський контроль, громадськість, державно-приватне партнерство, об'єкт контролю, суб'єкт контролю, форма контролю.

Бондаренко Д.С. / ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ И ПРАКСЕОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ / Група Компаній «ЛІГА», Україна

В статье исследовано понятие и структурные элементы института общественного контроля в публичном администрировании. Выявлены особенности общественного контроля в сфере государственно-частного партнерства и обобщена практика его применения в Украине. Предложены изменения в статью 21 Закона Украины от 01.07.2010 «О государственно-частном партнерстве» относительно дополнения перечня субъектов контроля в сфере ГЧП институтами гражданского общества и гражданами.

Ключевые слова: общественный контроль, общественность, государственно-частное партнерство, объект контроля, субъект контроля, форма контроля.

Bondarenko D.S. / PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: THEORETICAL AND PRAXEOLOGICAL ASPECTS / Group of Companies «LIGA», Ukraine

The article sums up the research of the concept and structural elements of the institution of public control in the field of public administration. The author supports the definition of public control offered by I.O. Skvirskii as the activity of public bodies (either individuals or public associations) which wields a function to prevent or cease illegal actions, decisions or negligence of the public administration entities along with granting them the necessary organizational assistance.

It is defined that citizens and their associations are the subjects of public control; the results of their activities which can be represented as legal acts or factual activities (or negligence) are the objects. The author has analyzed general, special and mediate forms of public control.

The author clarified the peculiarities of public control in the field of public-private partnership and summered up its practical implementation in Ukraine. It is defined that mechanisms of public control in the field of PPP embrace: 1) participation of citizens (representatives of non-governmental organizations), experts and scientists in the work of consulting bodies; 2) involvement of citizens into working groups to develop regional and municipal programs; 3) public assessment of executive power activities; 4) web site information about realization of some separate directions of state and regional policy; 5) participation of citizens in public hearings; 6) participation of citizens in projects to analyze regional policy, some issues of social and economic development and conduct surveys; 7) participation of public representatives in the work of collegiate bodies of power; 8) presentation of public initiatives, positions, suggestions and analytical materials in mass media.

The article sums up that legal regulation of public control in the field of public-private partnership is not perfect, thus, the author offers to make amendments to Article 21 of Law of Ukraine «About public-private partnership» of 01 July 2010 by amending the concept of institutions of civil society and citizens.

Key words: public control, citizens, public-private partnership, subject of control, object of control, forms of control.

Постановка проблеми. Питанням правового регулювання у сфері громадського контролю, який виконує функцію механізму стримувань та противаг у процесі публічного адміністрування, в законодавстві практично всіх країн приділяється вага увага, оскільки він потрібен, перш за все, самим суб'єктами публічної адміністрації, щоб підвищити ефективність своєї діяльності та забезпечити довіру населення. Крім того, для свого успішного функціонування і розвитку публічна адміністрація гостро потребує постійного узгодження своїх дій із суспільними потребами та інтересами, що висловлюються населенням як безпосередньо, так і через інститути громадянського суспільства.

Нині потреба в розбудові правових засад громадського контролю в Україні визнається не лише представниками громадськості, але й самою владою, що доволі чітко випливає із затвердженої Указом Президента України від 24.03.2012 № 212/2012 Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергових заходів щодо її реалізації, відповідно до якої держава визнає за необхідне запровадження громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію [1].

У контексті реалізації доктринальних положень щодо перегляду сутності державного контролю та поширення диспозитивних засад взаємовідносин суб'єктів господарювання із суб'єктами публічного адміністрування актуального значення набуває громадський контроль за започаткуванням та реалізацією проектів державно-приватного партнерства, адже, за слушним зауваженням С. С. Вітвіцького, підтримання нормальної життєдіяльності громадянського суспільства, забезпечення соціальної безпеки та стабільності неодмінно передбачають взаємозв'язок органів публічної влади і представників громадськості у формі здійснення контролю. Це один із базових, фундаментальних принципів організації та діяльності демократичної і правової держави, що є можливим завдяки ефективній контрольній діяльності [2, с. 88].

Стан дослідження. Проблема громадського контролю на сьогоднішній день є предметом досліджень О. Ф. Андрійко, О. В. Джафарової, С. Ф. Денисюка, В. М. Гарашука, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка, С. Ф. Константінова, А. С. Крупника, С. М. Кушніра, О. М. Музичука, Л. П. Рогатіної, О. І. Сквірського, О. І. Сушинського, О. Б. Федоровської, С. В. Шестака та ін. Безпосередньо питанням громадського контролю у сфері державно-приватного партнерства увага вчених не приділялась, що й обумовлює актуальність його дослідження.

Метою статті є визначення поняття і структурних елементів інституту громадського контролю у публічному адмініструванні та дослідження практики застосування громадського контролю у сфері державно-приватного партнерства в Україні.

Виклад основного матеріалу. У чинному законодавстві України немає єдиного визначення терміна «контроль», що може бути пояснено різними баченнями сутності контролю та різним розумінням окремих аспектів контролю вченими та законодавцями України. Так, В. М. Гаращук зосереджує увагу на контролі як формі реалізації повноважень державних органів, або ж засобі в механізмі стримувань і противаг у діяльності державних органів і функціях громадянського суспільства [3, с. 8]. О. Ф. Андрийко трактує контроль як об'єктивну функціональну діяльність, яка здійснюється з метою перевірки дотримання і виконання поставлених завдань, прийнятих рішень та їх правомірності [4, с. 16], а С. В. Ківалов та Л. Р. Біла-Тіунова вважають, що контроль – це основний засіб забезпечення законності [5, с. 63].

Т. О. Коломєць під контролем розуміє систематичну перевірку виконання законів, інших нормативних актів, дотримання державної дисципліни й правопорядку, що полягає у втручанні суб'єктів контролю в оперативну діяльність підконтрольних суб'єктів, у зупиненні або скасуванні адміністративних актів, застосуванні заходів примусу щодо підконтрольних посадових осіб [6, с. 236]. На думку авторів підручника «Курс адміністративного права» (В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко), контроль є організаційно-правовим способом забезпечення законності й дисципліни, що характеризується спостереженням і перевіркою правомірності діяльності об'єкта контролю та фактичної відповідності тих чи інших дій вимогам чинного законодавства з можливістю втручання в оперативно-господарську діяльність для усунення виявлених недоліків з можливістю притягнення порушників до відповідальності [7, с. 283]. Таким чином, узагальнено контроль може бути визначений як особливий вид діяльності, спрямований на перевірку або спостереження з метою перевірки для протидії, попередження або припинення протиправних дій, рішень чи бездіяльності з боку будь-кого.

Слід констатувати, що в сучасній адміністративно-правовій доктрині розуміння терміна «громадський контроль» не характеризується усталеністю поглядів на його сутність. Так, В. М. Гаращук вважає, що до громадського контролю належить контроль з боку різних громадських формувань (або угруповань) – профспілок, трудових колективів, партій, рухів, фондів та інших утворень [8, с. 169], а О. Б. Зеленцов – контроль з боку парламенту і місцевих виборних органів, контроль народу, контроль з боку політичних партій (правлячих та опозиційних) та об'єднань громадян, контроль з боку засобів масової інформації та контроль громадської думки [9, с. 8–64]. На думку С. Ф. Денисюка, громадський контроль є системою відносин громадянського суспільства з державою, яка базується на підзвітності органів державної виконавчої влади (правоохоронних органів) органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) та недержавним структурам (громадськості) [10, с. 59]. С. Г. Стеценко під громадським контролем пропонує розуміти різновид контролю, за якого останній здійснюється громадськими організаціями чи окремими громадянами. Поряд із цим автор суб'єктами громадського контролю називає також і органи місцевого самоврядування [11, с. 206].

Узагальнюючи наявні наукові погляди щодо визначення поняття «громадський контроль», І. О. Сквірський пропонує під цим терміном розуміти діяльність громадськості (окремих приватних осіб та (або) громадських об'єднань), яка має на меті перевірку або спостереження з метою перевірки для протидії, попередження або припинення проти-

правних дій, рішень чи бездіяльності суб'єктів публічного управління, а також надання їм необхідної організаційної допомоги. При цьому характерними рисами громадського контролю є те, що він здійснюється як окремими приватними особами, так і громадськими об'єднаннями, які є організаційно та функціонально незалежними від об'єктів контролю, в якості яких виступають суб'єкти публічного адміністрування [12, с. 228].

Слід підтримати і висновок науковця про те, що громадський контроль є системним утворенням, яке складається з низки підсистемних утворень (систем нижчого рівня), в змісті якого можна виділити: а) міжнародний громадський контроль (здійснюється міжнародними недержавними утвореннями, наприклад організацією «Дім Свободи» (Freedom House), Регіональною Місією Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) тощо); б) політичний громадський контроль (здійснюється політичними партіями, рухами тощо); в) неполітичний громадський контроль (здійснюється національними громадськими об'єднаннями та приватними особами); г) громадський контроль, який здійснюється засобами масової інформації [13, с. 43-44].

Питання щодо суб'єктного складу громадського контролю наразі є дискусійним. Так, В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко до системи суб'єктів громадського контролю відносять громадські організації, трудові колективи, органи самоорганізації населення, збори громадян за місцем проживання, громадян [14, с. 531], П. С. Лютиков і З. С. Гладун – громадян та їх об'єднання [15, с. 103; 16, с. 64], Л. П. Рогатіна – інституційні структури громадянського суспільства, а також окремих людей, які проявляють громадську свідомість і активність [17, с. 6]. На думку А. С. Крупник, суб'єкти громадського контролю поділяються на громадськість: а) організовану (органи самоорганізації населення, ЗМІ, громадські, профспілкові, творчі організації та інші громадські об'єднання, політичні партії, які не пройшли до парламенту, а також партійні осередки обласного, районного, міського, районного у місті рівнів, які не представлені в органах місцевого самоврядування цього рівня); б) неорганізовану (громадяни та їх сім'ї, які не поєднані між собою в будь-які організаційні форми і представляють власні інтереси або ситуативно-спільні інтереси жителів, користувачів або споживачів певної соціальної групи) [18].

І. О. Сквірський пропонує класифікувати суб'єктів громадського контролю на дві категорії – фізичні особи та юридичні особи [13, с. 199]. До категорії «фізичні особи як суб'єкти громадського контролю» науковець пропонує відносити неорганізовану (окремі фізичні особи) та організовану (фізичні особи, які беруть участь у мирному зібранні, ініціативна група тощо) громадськість. У свою чергу, юридичні особи диференціюються на: а) українські юридичні особи приватного права – суб'єкти громадського контролю; б) іноземні юридичні особи приватного права – суб'єкти громадського контролю. Також серед юридичних осіб приватного права необхідним є вирішення підприємницьких (здійснюють діяльність з метою одержання прибутку) та непідприємницьких (не мають на меті одержання прибутку). Саме непідприємницькі юридичні особи утворюють переважну за кількісними показниками групу суб'єктів громадського контролю – юридичних осіб, серед яких необхідно виділяти: а) політичні партії (не представлені у владі); б) громадські об'єднання – громадські організації та громадські спілки [13, с. 200–203].

Таким чином, громадський контроль є одним з видів соціального контролю, який здійснюється громадянами та їх об'єднаннями, а саме громадськими організаціями, громадськими радами, засобами масової інформації [19, с. 13], трудовими колективами, органами самоорганізації населення та ін. [14, с. 532], а також окремими приватними особами в разі, якщо останні займають активну соціальну

позицію та беруть участь у реалізації державної політики у відповідній сфері або сферах або (та) здійсненні контролю за функціонуванням публічної влади [12, с. 227], що всі разом охоплюються поняттям «громадськість».

Слід підтримати висновок І. О. Сквірського, що об'єктом громадського контролю є результати роботи суб'єктів публічного адміністрування, які можуть бути представлені у вигляді юридичних актів або фактичних дій (бездіяльності) [13, с. 265]. Водночас проблематика об'єктів громадського контролю на сьогоднішній день у вітчизняній адміністративно-правовій науці ще не отримала повного та всебічного вирішення. Представники громадянського суспільства і суб'єкти публічного адміністрування мають лише загальну уяву про об'єкти, які повинні/мають перевірятися громадськістю. Наслідком такої ситуації є низька ефективність громадського контролю, недостатня ініціативність громадськості в цій сфері та неготовність суб'єктів публічного управління робити свою діяльність повною мірою відкритою та прозорою для суспільства [13, с. 221–222].

Слід зазначити, що законодавство багатьох країн світу містить спеціальні законодавчі норми щодо контрольних процедур за участю громадськості, а у пострадянських країнах (Російська Федерація, Узбекистан, Казахстан) вже прийшли до висновку щодо необхідності прийняття окремого закону про громадський контроль, там наразі проходить обговорення таких законопроектів [20, с. 222]. В Україні також триває опрацювання проекту Закону України «Про громадський контроль», який має декілька варіантів [21–23], останній з яких датується 14 квітня 2014 р. [23], і є свідченням його важливості для держави і суспільства. Водночас аналіз придатності чинного законодавства України для широкого впровадження різних форм громадського контролю дозволяє зробити висновок про недостатню розробленість його теоретичних основ та, відповідно, незакріпленість їх у правових нормах. Зокрема, такі форми громадського контролю, як громадські слухання, громадська експертиза, участь громадськості в роботі колегіальних органів при органах влади взагалі (за рідкісними винятками) не мають законодавчо-процедурного забезпечення, що не дозволяє ефективно використовувати потенціал громадського контролю в Україні [24]. Саме тому нормативна фіксація форм громадського контролю набуває особливого значення.

В адміністративно-правовій доктрині форми громадського контролю розподіляються на: а) загальні (доступні будь-якій приватній особі на безумовній основі); б) спеціальні (передбачають дотримання певних умов або виконання певних передумов з боку приватних осіб); 3) опосередковані («включаються» в дію за ініціативою не приватних осіб, а суб'єктів публічного адміністрування) [13, с. 224–225].

Правовою основою загальної форми громадського контролю є положення ст. 40 Конституції України, відповідно до якого всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [25]. У Законі України «Про звернення громадян» зазначене конституційне право конкретизовано: приватні особи можуть звертатися до суб'єктів публічного адміністрування з пропозиціями, зауваженнями, заявами, клопотаннями і скаргами та отримувати від них пояснення або коментарі з приводу вчинених (невчинених) дій чи рішень, причому незалежно від того, чи стосуються останні безпосередньо заявника або ні [26, ст. 1]. За вісімнадцять років дії цього Закону звернення як загальна форма громадського контролю набули значного поширення та зарекомендували себе вельми позитивно.

Іншою загальною формою громадського контролю є доступ до публічної інформації, регламентований Законом

України «Про доступ до публічної інформації» [27], відповідно до якого приватні особи мають право на доступ до публічної інформації (відображеної та задокументованої будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформації, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації) та можуть, надсилаючи суб'єкту публічного адміністрування інформаційний запит з вимогою надання публічної інформації, контролювати його діяльність.

Участь приватних осіб у роботі колегіальних органів суб'єктів публічного адміністрування, право на яке гарантується Законом України «Про доступ до публічної інформації» [27, п. 4 ч. 1 ст. 3], є також загальною формою громадського контролю. На думку І. О. Сквірського, з якою варто погодитися, зазначений інструмент є важливим засобом не лише інформування громадськості про хід та результати роботи колегіальних органів, а також про ті рішення, які ними приймаються (саме в цьому, власне, і полягає громадський контроль), а й ще одним механізмом залучення приватних осіб до управління державними справами [13, с. 233].

До категорії загальних форм громадського контролю можуть бути віднесені і громадські слухання [28], які, за твердженням Д. Холдар, є механізмом забезпечення активності громадян у період між виборами, коли необхідно отримати думку громадськості та прийняти рішення щодо питань, які виникають у цей час. Громадські слухання надають громадськості відчуття широчі міської влади в її прагненні залучити громадськість до вирішення місцевих питань [29].

Правовою підставою для застосування такої форми громадського контролю в Україні є положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [30], відповідно до ст. 13 якого громадські слухання являють собою форму спілкування членів територіальної громади з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких приватні особи можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування, під час проведення яких може здійснюватись і громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Місцева ініціатива [30, ст. 9; 31; 32; 13, с. 236–237], громадські дискусії [33; 34, ст. 9; 13, с. 238–239] та масові зібрання [35; 36; 13, с. 242–245] також належать до загальних форм громадського контролю.

До спеціальних форм громадського контролю належать громадські ради, вперше обов'язковість утворення яких при органах виконавчої влади було передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 15.10.2004 р. № 1378 [37] і які створювалися як комунікаційно-експертні майданчики для ведення діалогу між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства. Проте практика показала, що у переважній більшості громадські ради, утворені за Постановою КМУ № 1378, виявилися малоєфективними. Головною причиною цього стала сама процедура формування громадських рад: їх члени фактично призначалися за рішенням керівника органів влади, при яких такі ради утворювалися [38, с. 12].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996 [39] надала реальною можливість усім зацікавленим інститутам громадянського суспільства брати участь у виробленні та реалізації державної політики, зобов'язавши всі органи виконав-

чої влади у тримісячний термін створити нові громадські ради як виборні консультативно-дорадчі органи, та дала поштовх для активізації інститутів громадянського суспільства в Україні, надавши останнім право вільно делегувати кандидатів до громадських рад, самостійно визначаючи кількісний склад рад та обираючи їх особистий склад.

Основними завданнями громадських рад є: створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади; сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної політики [40, п. 3], що дозволяє їм стати не просто механізмом зворотного зв'язку з громадськістю, а форумом для кваліфікованого діалогу з питань політики, обміну досвідом та знаннями [13, с. 246].

Така спеціальна форма контролю, як громадська експертиза, реалізується з метою: а) оцінювання діяльності органу виконавчої влади, що передбачає вимірювання результатів функціонування останнього порівняно з цілями, які було поставлено перед ним. Оцінювання більшою мірою орієнтовано на отримання нових знань про діяльність органу влади, програми та заходи, які він втілює. Оцінка передбачає глибокий аналіз ходу і результатів програми, заходів, втілення того або іншого нормативного правового акта, рішення органу влади, а також причин відхилення від запланованого; б) оцінювання ефективності прийняття та виконання органом виконавчої влади рішень. Під ефективністю розуміється, насамперед, співвідношення отриманих результатів та здійснених для їх отримання витрат. Якщо вигоди від програми, втілення конкретного рішення, що регулює суспільний розвиток, перевищують здійснені при цьому витрати ресурсів, то можна говорити про певну ефективність такої діяльності; в) підготовки пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі. Пропозиції мають бути обґрунтованими та співвідноситися з отриманими результатами оцінювання діяльності. Такі пропозиції мають враховувати компетенцію того чи іншого органу влади, до якого вони направляються [41, с. 29].

Предметом громадської експертизи можуть бути: а) проекти нормативних та індивідуальних актів, які стосуються функціонування відповідного органу виконавчої влади, а також юридичні акти, які вже набули чинності; б) стан виконання органом виконавчої влади як законодавства в цілому, так і за окремими напрямками; в) стан виконання посадовими і службовими особами органу виконавчої влади державних та регіональних програм, які фінансуються з державного чи місцевого бюджетів; г) рівень інформаційної відкритості та прозорості діяльності органу виконавчої влади; г) інша діяльність посадових і службових осіб органу виконавчої влади щодо якості виконання покладених на них функцій [13, с. 251–252].

Опосередковані форми громадського контролю є досить умовними, оскільки вони ініціюються не громадськістю, а фактично суб'єктами публічного адміністрування. Проте, незважаючи на це, за їх рахунок реалізується доволі важливе завдання: відбувається інформування громадськості про стан та перспективи функціонування суб'єктів владних повноважень. Отримана таким чином інформація може бути пізніше використана громадськістю для проведення повномасштабного громадського контролю за діяльністю того або іншого суб'єкта публічного адміністрування [13, с. 257].

Правовою підставою для виокремлення опосередкованих форм громадського контролю є Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади», яким було доручено Кабінету Міністрів України вжити низку заходів, спрямованих на створення додаткових умов для реалізації конституційних прав громадян на інформацію, участь в управлінні державними справами, зокрема, шля-

хом обов'язковості ведення органами державної влади та органами місцевого самоврядування Веб-сторінок та оперативного (не пізніше п'яти робочих днів) розміщення на них офіційної інформації про діяльність відповідних органів, виконання програм, планів, чинних та скасованих нормативно-правових актів, форм і зразків документів, архівної та іншої інформації. Окремо в зазначеному Указі наголошувалося на необхідності завчасного розміщення на таких Веб-сторінках проектів нормативно-правових актів з повідомленням про це засобів масової інформації [42]. З метою розвитку взаємодії суб'єктів публічного адміністрування з інституціями громадянського суспільства було прийнято низку нормативно-правових актів, якими конкретизовано процедури виконання суб'єктами владних повноважень зазначеного обов'язку [43–47].

Позитивно оцінюючи приділення вищими органами державної влади постійної уваги розвитку інституту інформування громадськості про діяльність відповідних суб'єктів публічного адміністрування, таку роботу, на думку І.О. Сквірського, з якою варто погодитися, вважати завершеною ще не можна. У цьому напрямі існує дві основні проблеми: 1) нині далеко не всі суб'єкти публічного адміністрування мають власні офіційні веб-сайти, що, як наслідок, знижує рівень поінформованості громадськості про результати їхньої роботи; 2) аналіз інформаційних ресурсів, створених суб'єктами публічного адміністрування з метою інформування громадськості про стан та перспективи своєї роботи, засвідчив, що в даній сфері спостерігається стійка тенденція до відсутності зворотного зв'язку між органами влади та приватними особами [13, с. 258–259].

До речі, такі проблеми характерні і для сфери державно-приватного партнерства. На сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, який є уповноваженим суб'єктом публічної адміністрації в цій сфері, відсутні: а) реєстр пропозицій щодо здійснення ДПП; б) відомості про оголошені конкурси з визначення приватних партнерів; в) реєстр проектів державно-приватного партнерства, що реалізуються в Україні; г) інформація про стан їх реалізації; г) результати перевірок дотримання державними і приватними партнерами вимог законодавства у сфері ДПП; д) результати моніторингу ефективності діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері державно-приватного партнерства та ін. [48, с. 203].

На жаль, в Україні не проходять і громадські обговорення техніко-економічних обґрунтувань доцільності здійснення ДПП та проектів рішень про оголошення конкурсу на здійснення державно-приватного партнерства, які вкрай важливі для формування «пропартнерської» свідомості за умови довготривалості відносин ДПП, що є ще одним свідченням фактичної обмеженості публічної інформації у сфері державно-приватного партнерства та суперечить положенням ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [27] щодо відкритості інформації, яка була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації.

Взагалі, законодавче підґрунтя для використання громадського контролю у сфері співробітництва між суб'єктами публічної адміністрації та суб'єктами господарювання залишає бажати кращого. Закон України «Про державно-приватне партнерство» не містить навіть згадки про контроль з боку громадян та інститутів громадянського суспільства, а ст. 21 цього нормативно-правового акту «Контроль за виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства» серед суб'єктів контролю називає лише «центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України; інші державні органи та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи» [49].

Водночас нині в Україні є успішні приклади застосування різноманітних форм громадського контролю у сфері державно-приватного партнерства. Так, доволі показовою є діяльність Регіональної Місії Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в межах Програми розвитку державно-приватного партнерства (P3DP), за підтримки якої в Україні реалізуються певні проекти ДПП [50-52], проводяться заходи [наприклад, 53], видається та розповсюджується методична література з питань ДПП [54; 55]. Крім того, експерти цього міжнародного недержавного утворення брали участь у розробці Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 роки [56].

Як зазначено у Програмі розвитку державно-приватного партнерства (P3DP), метою діяльності цієї міжнародної неурядової організації в Україні є допомога у створенні в Україні середовища, сприятливого для державно-приватного партнерства за допомогою: а) підтримки діяльності національного уповноваженого органу з ДПП у наданні ним допомоги місцевим органам влади та центральним органам виконавчої влади, які прагнуть підвищити ефективність та якість надання комунальних послуг і покращення інфраструктури через залучення приватного партнера б) навчання та інформування у пілотних містах Програми розвитку ДПП, які бажають підготувати та реалізувати проекти ДПП, за допомогою семінарів, конференцій та навчальних поїздок. Крім того, організуються програми просвіти, які інформують громадськість про переваги участі приватних компаній у наданні комунальних послуг та обслуговуванні інфраструктури; в) впровадження пілотних проектів ДПП в ключових секторах шляхом надання допомоги пілотним містам на всіх етапах підготовки проекту: від концепції до представлення пілотних проектів на ринку через прозорий та конкурентний конкурс [57]. Так, зараз в Україні за сприяння цієї громадської організації визначено десять пілотних проектів з потенціалом до залучення приватних партнерів до надання державних послуг у таких сферах, як охорона здоров'я, управління закладами освіти, поводження з твердими побутовими відходами, енергоефективність, утримання міських парків та ін., разом з представниками місцевих органів влади у пілотних містах розроблено плани впровадження ДПП, включаючи підготовку концепцій та фінансових моделей, підготовлено техніко-економічні обґрунтування, проекти конкурсу та технічної документації для укладення угод [58].

Реалізується в Україні і проект партнерства Канада–Україна «Регіональне врядування та розвиток» [59]. Вважається, що саме громадськість за допомогою отриманих знань має стати дієвим суб'єктом контролю у сфері реалізації інфраструктурних проектів та надання публічних послуг на засадах співробітництва держави з бізнес-структурами, а реалізація пілотних проектів ДПП за допомогою міжнародних неурядових організацій сприятиме вдосконаленню адміністративно-правового механізму ДПП в цілому і контрольних процедур зокрема.

Заслужує на увагу і досвід роботи Українського центру сприяння розвитку публічно-приватного партнерства – невідприємницької організації, заснованої віце-президентом Національної Академії наук України, академіком В. М. Гейцем 27 квітня 2010 р. Завданнями Центру є участь у формуванні громадської думки з питань місця і ролі держави, органів місцевого самоврядування та приватного сектору в реалізації соціально значущих проектів, а також відповідальності сторін у цій сфері; узагальнення і розповсюдження в Україні досвіду реалізації проектів публічно-приватного партнерства у світі, формування відповідального ставлення бізнесу до додержання стратегічних інтересів держави та суспільства; розробка проектів законів та інших нормативно-правових актів, програм та проектів у сфері публічно-приватного партнерства, інновацій та інвести-

цій; здійснення наукової експертизи проектів законів та інших нормативно-правових актів, програм і проектів щодо ефективності передбачених у них механізмів публічно-приватного партнерства; надання науково-методичної та інформаційної підтримки суб'єктам відносин у сфері публічно-приватного партнерства; організація конференцій, круглих столів, семінарів, навчальних заходів з питань публічно-приватного партнерства та ін. [60]. Центром постійно проводяться круглі столи, конференції, семінари, видається бюлетень «Публічно-приватне партнерство: події в Україні та світі», а 27 лютого 2013 р. підписано Меморандум з Асоціацією міст України про співробітництво в питаннях сприяння розвитку публічно-приватного партнерства в територіальних громадах [61].

Саме діяльність таких громадських об'єднань є прикладом дієвості та самостійності громадського контролю як складової публічного контролю у сфері ДПП в Україні, адже до механізмів здійснення громадського контролю за реалізацією владних повноважень належать: 1) участь громадськості (представників громадських організацій), експертів, науковців у роботі консультативно-дорадчих органів; 2) залучення громадськості до роботи в робочих групах з підготовки регіональних і муніципальних програм; 3) проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади; 4) оприлюднення на сайті інформації про реалізацію окремих напрямів державної та регіональної політики; 5) участь громадян у референдумах, зборах, місцевих ініціативах, громадських слуханнях; 6) участь громадськості в реалізації власних проектів щодо аналізу реалізації регіональної політики, окремих питань соціально-економічного розвитку, проведення соціологічних досліджень; 7) участь представників громадськості в роботі колегіальних органів влади; 8) висвітлення у ЗМІ позиції громадськості, її ініціатив, пропозицій, аналітичних матеріалів. Усі перелічені заходи цілком прийнятні і для здійснення громадянського контролю у сфері державно-приватного партнерства.

Висновки. Визнання державою необхідності запровадження громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію вимагає розбудови його правових засад, у т.ч. у сфері державно-приватного партнерства.

З метою створення законодавчого підґрунтя для застосування громадського контролю у сфері співробітництва суб'єктів публічного адміністрування із суб'єктами господарювання вбачається необхідним викласти ч. 1 ст. 21 Закону України від 01.04.2010 «Про державно-приватне партнерство» в такій редакції: «Контроль за виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства, здійснюють Міністерство економічного розвитку і торгівлі України як центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України, інші державні органи та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи відповідно до їх повноважень у порядку, встановленому законом, та інститути громадянського суспільства (громадські об'єднання, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства) і громадяни». Така редакція ч. 1 ст. 21 Закону України «Про державно-приватне партнерство» разом із Законом України «Про громадський контроль» (який, сподіваємось, буде прийнятий найближчим часом) стане фундаментом легального застосування різноманітних форм громадського контролю у сфері співробітництва в публічних інтересах між суб'єктами публічного адміністрування та суб'єктами господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Указ Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24.03.2012 р. № 212/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 26. – Ст. 966.
2. Вітвіцький С. С. Державний та громадський контроль в умовах розвитку громадянського суспільства : питання взаємозв'язку та взаємообумовленості / С. С. Вітвіцький // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 88–92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_17.pdf.
3. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні : монографія / Володимир Миколайович Гаращук. – Х. : Фоліо, 2002. – 176 с.
4. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади : монографія / Ольга Федорівна Андрійко. – К. : Наукова думка, 2004. – 304 с.
5. Ківалов С. В. Адміністративне право України : навчально-методичний посібник / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. – 3-є вид., переробл. і доповн. – О. : Юридична література, 2006. – 488 с.
6. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / Тетяна Олександрівна Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
7. Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко [та ін.] / за ред. В. В. Коваленка. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.
8. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. на здобуття наукового ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Гаращук Володимир Миколайович. – Х., 2003. – 412 с.
9. Зеленцов А. Б. Контроль за діяльністю исполнительної влади в зарубіжних країнах / А. Б. Зеленцов – М. : Изд-во РУДН, 2002. – 190 с.
10. Денисюк С. Ф. Громадський контроль як гарантія законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні : монографія / Сергій Федорович Денисюк. – Х. : ТД «Золота миля», 2010. – 368 с.
11. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. / Семен Григорович Стеценко. – К. : Атіка, 2011. – 624 с.
12. Сківський І. О. Що розуміти під категорією «громадський контроль»? / І. О. Сківський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». – 2013. – Випуск 21. – Частина 1. – Том 2. – С. 226–229.
13. Сківський І. О. Громадський контроль у публічному управлінні : теоретико-правові та праксеологічні аспекти : дис. на здобуття наукового ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ілля Олександрович Сківський. – Запоріжжя, 2013. – 413 с.
14. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
15. Коломоєць Т. О. Державний контроль у галузі чорної металургії в Україні : організаційно-правовий аспект : [монографія] / Т. О. Коломоєць, П. С. Лютіков. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – 216 с.
16. Гладун З. С. Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування і реалізації) : монографія / З. С. Гладун. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 460 с.
17. Рогатіна Л. П. Громадський контроль над державою : сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Ліда Петрівна Рогатіна. – Одеса, 2011. – 17 с.
18. Крупник А. С. Громадський контроль : сутність та механізми здійснення / А. С. Крупник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://novyi-styri.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf.
19. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С. Ф. Денисюк. – Дніпропетровськ, 2010. – 36 с.
20. Бондаренко Д. С. Адміністративно-правові засади державно-приватного партнерства за законодавством України : монографія / Дмитро Сергійович Бондаренко. – К. : Істина, 2014. – 280 с.
21. Проект Закону України «Про громадський контроль» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gromrada.biz/images/stories/pdf/vetrov/zu.progromkontr.pdf>.
22. Проект Закону України «Про основні засади громадського контролю» <http://kolegiya.org/upload/site/news/64/64/file/proekt-zakonu-pro-gromadskyi-kontrol.pdf>.
23. Проект Закону України «Про громадський контроль» від 14.04.2014 р. № 4697 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646.
24. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про громадський контроль» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gromrada.biz/images/stories/pdf/vetrov/pz.progromkontrol.pdf>.
25. Конституція України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
26. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
27. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/>
28. Латишева В. В. Громадські слухання як механізм громадського контролю за якістю управлінських послуг / В. В. Латишева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/3/08.pdf>.
29. Холдар Д. Громадські слухання / Д. Холдар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Flegal-collegium.com.ua%2Felektroniknugu%2Fgromadski_sluhanny.doc&ei=gjntUcqn6el4AStwoHIAw&usq=AFQjCNFDUfs2eAfEiOdkVeUJLxVDkFmB9g.
30. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
31. Європейська стратегія щодо інновацій та доброго врядування на місцевому рівні : Міжнародний документ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irgo.org.ua/politika-i-vlast/yevropejska-strategiya-shhodo-innovacij-ta-dobrogo-vryaduvannya-na-miscevomu-rivni>.
32. Рекомендація Рес (2001) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» : Міжнародний документ від 06.12.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_739.
33. Денисюк С. Ф. Організація громадського контролю у сфері забезпечення правоохоронними органами громадського порядку / С. Ф. Денисюк // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 102–107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09dsfopg.pdf>.
34. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19.06.2003 р. № 975-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.
35. Руководящие принципы по обеспечению доступа к экологической информации и участию общественности в процессе принятия решений в области охраны окружающей среды : Международный документ от 25.10.1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=INT;n=16072>.
36. Рішення Конституційного Суду України від 19.05.2001 р. № 4 рп/2001 у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення ч.1 ст. 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої вла-

ди чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про масові зібрання) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – Ст. 1379.

37. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 15.10.2004 р. № 1378 // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 42. – Ст. 2773.

38. Громадські ради в цифрах : загальнонац. звіт із моніторингу формув. громад. рад при центр. та місц. органах виконав. влади / М. В. Лациба, О. С. Хмара, А. О. Красносільська [та ін.] ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2011. – 124 с.

39. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.

40. Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.

41. Купрій В. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади : навч. посіб. / В. Купрій, Л. Паливода. – К. : Макрос, 2011. – 200 с.

42. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» від 01.08.2002 р. № 683/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 31. – Ст. 1463.

43. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» від 04.01.2002 р. № 3 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2. – Ст. 57.

44. Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади» від 29.08.2002 р. № 1302 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36. – Ст. 1700.

45. Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» від 24.02.2003 р. № 208 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9. – Ст. 378.

46. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ» від 15.12.2010 р. № 2311-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100. – Ст. 3568.

47. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ» від 15.12.2010 р. № 2311-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100. – Ст. 3568.

48. Бондаренко Д. С. Адміністративно-правове регулювання державно-приватного партнерства за законодавством України : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Дмитро Сергійович Бондаренко; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2014. – 270 с.

49. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI // ВВР України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.

50. У І півріччі розпочато реалізацію 160 проектів у рамках державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246571121&cat_id=244277212.

51. В Івано-Франківську зі сміття вироблятимуть електроенергію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zik.ua/ua/news/2014/04/04/v_ivanofrankivsku_zi_smittya_vyroblyatymut_elektoenergiyu_476727.

52. Оголошення про проведення конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства щодо модернізації окремих складових системи тепlopостачання в м. Малині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=227033.

53. Підсумки Першого Форуму державно-приватного партнерства в Україні, який відбувся у Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialogueauc.org.ua/node/4183>.

54. Діагностичний огляд законодавства про державно-приватне партнерство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.auc.org.ua/sites/default/files/files/Diagnostic%20Review%20October%2020,%202011%20UKR.pdf>.

55. Практичний посібник з підготовки техніко-економічного обґрунтування та застосування методики проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://new.me.gov.ua/Services/StreamsService/0640ae90-dbd7-425b-88e4-b7791abc4092>.

56. Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 роки. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. 739-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR130739.html.

57. Програма розвитку державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.auc.org.ua/page/programa-rozvitku-derzhavno-privatnogo-partnerstva>.

58. Проект «Державно-приватне партнерство : нові можливості для економічного росту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eef.org.ua/index.php?id=136&lang=ua&page=catalog&pid=1&prj>.

59. Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном / Б. Винницький, М. Лендъел, Б. Онищук, П. Сегварі. – К. : К.І.С., 2008. – 146 с.

60. Український центр сприяння розвитку публічно-приватного партнерства : завдання і місія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrppp.com/uk/mission>.

61. Український центр сприяння розвитку публічно-приватного партнерства : події, що відбулися [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrppp.com/uk/held-events>.

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕТЕРИНАРНОЇ МІЛІЦІЇ З ПРОВЕДЕННЯ КАРАНТИННИХ ВЕТЕРИНАРНИХ ЗАХОДІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Годяк А.І.,
к.ю.н., доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті Годяка А.І. «Особливості діяльності ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів в контексті Європейської інтеграції» розкриті особливості діяльності ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів та наголошується на значенні, яке відведене даному органу в забезпеченні стабільного епізоотичного благополуччя нашої держави. Разом із тим автор заперечує необхідність повної ліквідації ветеринарної міліції без передачі її повноважень іншим державним органам.

Ключові слова: ветеринарна медицина, епізоотичне благополуччя, ветеринарна міліція з проведення карантинних ветеринарних заходів, державний інспектор ветеринарної медицини.

Годяк А.И. / ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЕТЕРИНАРНОЙ МИЛИЦИИ ПО ПРОВЕДЕНИЮ КАРАНТИННЫХ ВЕТЕРИНАРНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ / Львовский государственный университет внутренних дел, Украина

В статье Годяка А.И. «Особенности деятельности ветеринарной милиции по проведению карантинных ветеринарных мероприятий в контексте Европейской интеграции» раскрыты особенности деятельности ветеринарной милиции по проведению карантинных ветеринарных мероприятий и отмечается значение, которое отведено данному органу в обеспечении стабильного эпизоотического благополучия нашего государства. Вместе с тем автор отрицает необходимость полной ликвидации ветеринарной милиции без передачи её полномочий другим государственным органам.

Ключевые слова: ветеринарная медицина, эпизоотическое благополучие, ветеринарная милиция по проведению карантинных ветеринарных мероприятий, государственный инспектор ветеринарной медицины.

Godyak A.I. / FEATURES OF ACTIVITY FOR THE VETERINARY POLICE OF QUARANTINE VETERINARY MEASURES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION / Lviv National University of Internal Affairs, Ukraine

The article of A. Hodiak «The peculiarities of veterinary police activity in conducting quarantine measures in the context of European integration» considers the peculiarities of veterinary police activity in conducting quarantine measures and stresses the importance of this agency in providing stable epizootic welfare of our country. Moreover, the author denies the need for complete elimination of veterinary police without transferring its powers to other authorities.

The Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their countries – members, on the other hand, was signed in 2014. Of course, this agreement is a strategic guidance for our country in carrying out the economic and social reforms.

What will happen with the veterinary police on quarantine measures on its way to European integration? The complete response to the question we can get from the Coalition Agreement content, which is concluded by the coalition participants of the parliamentary fractions including the majority of people's deputies of Ukraine of the VII convocation of Verkhovna Rada of Ukraine. Chapter V of the Agreement stated on the elimination of veterinary police, which, according to the signatories, duplicates functions of veterinary and phytosanitary services. We believe that the question of the complete elimination of veterinary police is conflicting. Of course, in the context of European integration Ukraine is required implementing the reform of the system of law enforcement agencies, including police. However, we disagree with the fact that veterinary police will be eliminated without transferring its powers (which no executive authority has) to other agencies that would be created in the reform process. Today, it absolutely cannot be possible just to eliminate the veterinary service. It hardly possible to assert that veterinary police authorities fully duplicate the functions of veterinary and phytosanitary services as the employees of veterinary police who are, ex officio, inspectors of veterinary medicine, have much wider powers than state inspectors of veterinary medicine who work in the public service of veterinary medicine. In addition, the employees of veterinary police exercise their powers in case of occurrence or threat of animal quarantine diseases, which are particularly dangerous and their pathogens are transmitted from animals to people. And, thanks to the work of veterinary officers, Ukraine has continued to be a prosperous country in the epizootic sense for many years.

Key words: veterinary medicine, epizootic welfare, veterinary police on quarantine measures, state inspector of veterinary medicine.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин і збільшення у зв'язку з цим товарообігу між державами призводить до міграції збудників хвороб, які є спільними для людей і тварин. Якщо держава не вживатиме необхідних заходів, така міграція може закінчитися масовим захворюванням, а відтак і великими збитками для економіки країни. В Україні реалізація державної політики в галузі ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів, державного нагляду (контролю) за племінною справою у тваринництві покладається на Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України [1]. Саме цей центральний орган виконавчої влади здійснює заходи щодо забезпечення стабільної епізоотичної ситуації в державі, зокрема, і шляхом заборони ввезення на територію України продукції з певних країн. Останні такі обмеження стосуються Великобританії, Нідерландів та Німеччини, в яких зареєстровані випадки високопатогенного грипу птиці з високою смертністю та ризиком зараження людей. У зв'язку з цим у листопаді 2014 року введена заборона на ввезення з вказаних країн птиці, продукції та сировини з неї [2]. Але є випадки, коли така

продукція все-таки ввозиться на територію України. Для надання практичної допомоги державним органам ветеринарної медицини в організації та здійсненні контролю і нагляду за виконанням вимог ветеринарно-санітарних заходів щодо профілактики локалізації та ліквідації карантинних хвороб тварин утворюються і діють підрозділи ветеринарної міліції.

Стан дослідження. Увага до підрозділів ветеринарної міліції як складової правоохоронних органів завжди приділялася вченими-адміністративістами. Зокрема, це праці В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, З.С. Гладуна, І.П. Голосніченка, В.К. Колпакова та ін. Протягом останніх років написано та захищено декілька дисертацій, в яких комплексно досліджено організаційно-правові засади діяльності та адміністративно-правовий статус працівників ветеринарної міліції. Це дисертаційні дослідження Ю.В. Ярмоленко на тему «Організаційно-правові засади діяльності підрозділів ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів» (2007 рік) [3], та В.М. Василенка на тему «Адміністративно-правовий статус працівників ветеринарної міліції» (2009 рік) [4].

Разом із тим є певні особливості діяльності ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів, що пов'язано з європейською інтеграцією України.

Метою статті є висвітлення особливостей діяльності ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів у контексті європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Ветеринарна міліція заснована 11 червня 1966 року, коли Наказом Міністра охорони громадського порядку Української РСР № 268 було створено відомчу міліцію для забезпечення карантинних і ветеринарно-санітарних заходів у боротьбі з епізоотіями. Разом із тим Міністерство охорони громадського порядку і Міністерство сільськогосподарства Української РСР на підставі розпорядження Ради Міністрів Української РСР, а обласні управління охорони громадського порядку і сільськогосподарства – на підставі рішень виконкомів обласних Рад депутатів трудящих повинні були укласти між собою договори про створення підрозділів відомчої міліції для забезпечення карантинних і ветеринарно-санітарних заходів у боротьбі з епізоотіями строком не менше ніж на один рік. З 1980 року функціональне призначення та завдання, що поклалися на підрозділи відомчої міліції із забезпечення карантинних і ветеринарно-санітарних заходів у боротьбі з епізоотіями, зазнали деяких змін. Відповідно до пп. 1.1. Положення про відомчу міліцію по забезпеченню карантинних і ветеринарно-санітарних заходів у боротьбі з епізоотіями, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ Української РСР від 24 червня 1980 року № 316, до обов'язків таких підрозділів було додано надання допомоги державній ветеринарній службі з контролю за організацією охоронно-профілактичних заходів з метою недопущення виникнення гостроінфекційних захворювань тварин та птиці в господарствах республіки [4, с. 8].

Фактично це Положення діяло до 2002 року, коли Кабінет Міністрів України постановою від 29 березня 2002 року № 395 затвердив нове Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів [5]. Вказане Положення прийняте на виконання статті 9 Закону України «Про ветеринарну медицину» [6] (в редакції від 3 січня 2002 року), згідно з якою Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів затверджується Кабінетом Міністрів України. Варто згадати, що ще в попередній редакції Закону України «Про ветеринарну медицину», яка була прийнята 4 лютого 1997 року, в статті 14 була закріплена норма про затвердження вказаного Положення саме Кабінетом Міністрів України, однак це відбулося лише через п'ять років.

Як ми вже згадували, підрозділи ветеринарної міліції утворюються для надання практичної допомоги державним органам ветеринарної медицини в організації та здійсненні контролю і нагляду за виконанням вимог ветеринарно-санітарних заходів щодо профілактики, локалізації та ліквідації карантинних хвороб тварин, та складаються з:

- управління ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів Міністерства внутрішніх справ України;

- відділів ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів головних управлінь, управлінь МВС в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;

- секторів ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів міських і районних відділів (управлінь) внутрішніх справ.

Однією з особливостей ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів є її подвійне підпорядкування: організаційно управління ветеринарної міліції підпорядковується одному із заступників Міністра внутрішніх справ згідно з розподілом обов'язків, а функціонально – Державній ветеринарній та фітосанітарній

службі України. Територіальні підрозділи ветеринарної міліції у свою чергу організаційно підпорядковуються заступникам начальників головних управлінь, управлінь МВС в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, міських і районних відділів (управлінь) внутрішніх справ, а функціонально – начальникам відповідних територіальних органів Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України.

У чому ж полягає надання практичної допомоги державним органам ветеринарної медицини? Кабінет Міністрів України встановив чіткі рамки надання такої допомоги: допомога може бути надана лише в організації та здійсненні контролю і нагляду за виконанням вимог ветеринарно-санітарних заходів, які є обов'язковими при профілактиці, локалізації та ліквідації карантинних хвороб тварин, та здійснюється шляхом:

- забезпечення проведення заходів, спрямованих на ліквідацію спалахів інфекційних хвороб тварин;

- здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду за виробництвом та обігом продуктів тваринного, а на агропродовольчих

- ринках – рослинного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій, кормових добавок, преміксів, кормів, репродуктивного матеріалу, а також засобів ветеринарної медицини та засобів догляду за тваринами;

- здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю і нагляду за переміщенням об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю і нагляду в межах України, в тому числі тварин;

- здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду за додержанням підприємствами, установами та організаціями, а також фізичними особами вимог ветеринарно-санітарних заходів на потужностях (об'єктах), які використовуються для виробництва, переробки, зберігання та обігу тварин, продуктів тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій, кормових добавок, преміксів, кормів, репродуктивного матеріалу, засобів, що використовуються для їх транспортування, та засобів догляду за тваринами;

- перевірки дотримання правил видачі та оформлення ветеринарних

- документів, пов'язаних із безпекою продуктів тваринного походження, станом здоров'я тварин;

- зупинення або обмеження діяльності з виробництва та обігу товарів на потужностях (об'єктах) у разі порушення їх операторами вимог ветеринарно-санітарних заходів;

- здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду за проведенням ветеринарно-санітарної експертизи на потужностях (об'єктах) продуктів тваринного, а на агропродовольчих ринках – рослинного походження;

- участь у проведенні епізоотичного розслідування, спрямованого на встановлення причин виникнення інфекційних хвороб тварин, а також умов, що призводять до надходження в обіг небезпечних або не придатних для споживання харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі.

Необхідно звернути увагу на те, що ветеринарна міліція надає допомогу саме при карантинних хворобах тварин, які є найбільш небезпечними та характеризуються тим, що мають здатність передаватися від тварин людям. Перелік особливо небезпечних (карантинних) хвороб тварин затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 року № 1006 [7]. До таких хвороб належать: африканська чума свиней, везикулярна хвороба свиней, везикулярний стоматит, віспа овець та кіз, інфекційна (контагіозна) плевропневмонія великої рогатої худоби, катаральна гарячка овець, класична чума свиней, Ньюкаслська хвороба, сибірка, чума (високопатогенний грип) птиці, чума великої рогатої худоби, чума дрібних жуйних, ящуру. Вказаний перелік фактично дублює хвороби списку А Міжнародного кодексу здоров'я тварин

Міжнародного епізоотичного бюро [8, с. 7] – міжурядової організації, яка забезпечує міжнародне співробітництво у сфері охорони здоров'я тварин [9].

Ще однією особливістю ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів є те, що підрозділи ветеринарної міліції комплектуються виключно лікарями ветеринарної медицини, які за посадою є державними інспекторами ветеринарної медицини. Безумовно, така вимога до посади працівника ветеринарної міліції є виправданою з огляду на ті завдання, які покладаються на цей підрозділ.

Права, якими наділені працівники ветеринарної міліції, умовно можна поділити на дві групи. До першої групи відносяться загальні права, які передбачені статтею 11 «Права міліції» Закону України «Про міліцію» [10] та якими наділені всі працівники міліції, а також права, які передбачені статтями 11 «Права та обов'язки осіб, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний контроль» і 13 «Права та обов'язки осіб, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний нагляд» Закону України «Про ветеринарну медицину» та якими наділені всі державні інспектори ветеринарної медицини (як ми вже наголошували, працівники ветеринарної міліції за посадою є державними інспекторами ветеринарної медицини). До другої групи прав належать спеціальні права, якими наділені працівники ветеринарної міліції відповідно до Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів. Зокрема, працівники підрозділів ветеринарної міліції мають право: безперешкодного доступу без попередження до потужностей (об'єктів) з метою здійснення ветеринарно-санітарного нагляду в будь-який час їх роботи; у разі спалаху хвороби, що підлягає повідомленню, безперешкодного доступу в будь-який час до потужностей (об'єктів), якщо вони розташовані в межах карантинної зони, для проведення перевірки їх ветеринарно-санітарного стану та необхідних ветеринарно-санітарних заходів в умовах карантину тварин; вносити пропозиції місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування щодо проведення спеціальних ветеринарно-санітарних, організаційно-господарських та інших заходів на території, на якій встановлено карантин або введено попередні карантинні обмеження; одержувати від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, а також фізичних осіб інформацію, необхідну для встановлення ветеринарно-санітарного стану, забезпечення безпечності товарів та виявлення причин виникнення хвороби тварин, з метою визначення ветеринарно-санітарного статусу відповідної зони; перевіряти додержання вимог ветеринарно-санітарних заходів і наявність відповідних супровідних ветеринарних документів під час транспортування об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю і нагляду; перевіряти додержання вимог ветеринарно-санітарних заходів на потужностях (об'єктах); вносити відповідним органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності обов'язкові до розгляду подання (інформацію) про необхідність усунення причин правопорушень і умов, що сприяють їх вчиненню; готувати матеріали для розгляду державними надзвичайними протиепізоотичними комісіями з питань, що належать до компетенції підрозділів ветеринарної міліції та ін.

Окрім цього, до спеціальних прав можна віднести права, якими наділені працівники ветеринарної міліції, що несуть чергування на карантинному ветеринарно-міліцейському посту – тимчасовому пункті пропуску і контролю, що створюється на кордоні карантинної зони або зони попередніх карантинних обмежень відповідно до рішення про встановлення карантину чи рішення про введення попередніх карантинних обмежень на певній території.

Відповідно до Положення про карантинний ветеринарно-міліцейський пост [11] працівники ветеринарної міліції мають право забороняти повністю або частково:

- перевезення або перегін тварин через карантинну зону, ввезення в цю зону, вивезення (виведення) з неї тварин;
- вивезення з карантинної зони продукції тваринного і рослинного походження та інших вантажів, у тому числі кормів, усіма видами транспортних засобів, її винесення та пересилання посылками;
- доступ сторонніх осіб, тварин та транспортних засобів на територію ферм, інших тваринницьких приміщень, підприємств забою та переробки тварин, продукції тваринного походження, де встановлено карантин або введено попередні карантинні обмеження (крім обслуговуючого персоналу за умови додержання ним спеціального пропускового режиму);
- рух транспортних засобів у карантинній або загрозовій зоні.

Ми свідомо зупинилися на правах, якими наділені працівники ветеринарної міліції, щоб довести, що на сьогодні не існує жодного органу виконавчої влади, який мав би такі широкі повноваження у сфері захисту епізоотичного благополуччя нашої держави. При цьому варто пам'ятати, що навколишнє природне середовище є об'єктом національної безпеки України, а забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів є пріоритетом національних інтересів нашої держави [12].

Україна підписала в 2014 році Угоду про асоціацію між Україною з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами – з іншої сторони. За своїм обсягом і тематичним охопленням це найбільший міжнародно-правовий документ за всю історію України та найбільший міжнародний договір із третьою країною, який укладений Європейським Союзом [13]. Безумовно, ця Угода є стратегічним орієнтиром для нашої держави в проведенні соціально-економічних реформ.

Що ж очікує ветеринарну міліцію з проведення карантинних ветеринарних заходів на шляху до європейської інтеграції? Відповідь на це запитання ми можемо отримати повністю зі змісту Коаліційної угоди, яка укладена учасниками коаліції депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України VII скликання [14]. У розділі V Угоди зазначено ліквідацію ветеринарної міліції, яка, на думку підписантів, дублює функції ветеринарних та фітосанітарних служб. Вважаємо, що питання повної ліквідації ветеринарної міліції є суперечливим. Безумовно, в контексті європейської інтеграції від України вимагають здійснення реформи системи органів правопорядку, в тому числі міліції. Однак ми не погоджуємося з тим, що ветеринарна міліція буде ліквідована без передачі її повноважень (яких, як ми вже зазначали, немає у жодного органу виконавчої влади) іншим органам, які будуть утворені в процесі реформування. На сьогоднішній день категорично не можна просто ліквідувати ветеринарну міліцію, яку не бачать коаліціанти в системі органів правопорядку. Звичайно, певною мірою ветеринарна міліція наділена функціями ветеринарних та фітосанітарних служб, але не забуваймо, що підрозділ ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів створений та діє для надання саме практичної допомоги державним органам ветеринарної медицини в організації та здійсненні контролю і нагляду за виконанням вимог ветеринарно-санітарних заходів щодо профілактики локалізації та ліквідації карантинних хвороб тварин. Не можна стверджувати, що органи ветеринарної міліції повністю дублюють функції ветеринарних та фітосанітарних служб, оскільки працівники ветеринарної міліції, які за посадою є державними інспекторами ветеринарної медицини, наділені значно ширшими

повноваженнями, ніж державні інспектори ветеринарної медицини, що працюють у державних установах ветеринарної медицини. Окрім цього, працівники ветеринарної міліції здійснюють свої повноваження при виникненні чи загрози виникнення карантинних хвороб тварин, які є особливо небезпечними та збудники яких передаються від тварин людям. Саме завдяки практичній допомозі з боку ветеринарної міліції Україна залишається благополучною в епізоотичному відношенні країною вже багато років. Якщо ж все-таки буде ліквідована ветеринарна міліція, необхідно передати її функції та, найголовніше, повноваження будь-якій іншій державній структурі, можливо, навіть органам ветеринарної та фіто-

санітарної служби. Це, на жаль, не зазначено в Коаліційній угоді.

Висновки. У статті ми розкрили особливості діяльності ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів. З'ясували, що працівники ветеринарної міліції, які за посадами є одночасно державними інспекторами ветеринарної медицини, наділені широкими повноваженнями у сфері забезпечення епізоотичного благополуччя нашої держави. Разом з тим вважаємо, що необхідно дуже обережно підходити до повної ліквідації цього органу, якщо не будуть передані його повноваження будь-якій іншій державній структурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України : Указ Президента України від 13 квітня 2011 № 464/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 12.
2. У Великобританії, Нідерландах та Німеччині зареєстровано високопатогенний грип птиці / Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України // Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://vet.gov.ua/node/2170>.
3. Ярмоленко Ю. В. Організаційно-правові засади діяльності підрозділів ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ю. В. Ярмоленко ; Нац. аграр. ун-т. – К., 2007. – 18 с.
4. Василенко В. М. Адміністративно-правовий статус працівників ветеринарної міліції : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. М. Василенко ; Харк. нац. ун-т. внутр. справ – Х., 2009. – 20 с.
5. Про затвердження Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 року № 395 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14.
6. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25 червня 1992 року № 2498-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 531.
7. Про затвердження переліку особливо небезпечних (карантинних) хвороб тварин : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 року № 1006 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 59.
8. Державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд на державному кордоні та транспорті в Україні : збірник нормативно-правових актів / М. Пацюк, І. Підганюк, А. Годяк. – Львів : БаК, 2003. – 332 с.
9. Міжнародна угода про створення в Парижі Міжнародного Епізоотичного бюро з додатком Органічного статуту міжнародного Епізоотичного бюро від 25 січня 1924 року // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_169.
10. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 року № 565-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
11. Про затвердження Положення про карантинний ветеринарно-міліцейський пост : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 року № 394 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14.
12. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
13. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344.
14. Коаліційна угода народних депутатів Верховної Ради України VII скликання // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koalicyjna_uhoda_parafovana_20.11.pdf.

УДК 342.9:336.225.68

СКЛАД ТА КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ПОРУШЕНЬ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЗА ЯКІ ПЕРЕДБАЧЕНА АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Гоцуляк Є.М.,
здобувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття містить дослідження окремих елементів та структури складу адміністративного правопорушення в цілому, що виявляється у вигляді приховування доходів або іншого об'єкту оподаткування від декларування та сплати податків.

Систематизовано всі існуючі адміністративні правопорушення щодо податкового законодавства, досліджено основні відмінності і кваліфікуючі ознаки окремих складів правопорушень.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, склад адміністративного правопорушення, порушення податкового законодавства.

Гоцуляк Е.Н. / СОСТАВ И КВАЛИФИЦИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ НАРУШЕНИЙ НАЛОГОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, ЗА КОТОРЫЕ ПРЕДУСМОТРЕНА АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ / Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Украина

Статья содержит исследование отдельных элементов и структуры состава административного правонарушения в целом, что проявляется в виде сокрытия доходов или иного объекта налогообложения от декларирования и уплаты налогов.

Систематизированы все существующие административные правонарушения налогового законодательства, исследованы основные различия и квалифицирующие признаки отдельных составов правонарушений.

Ключевые слова: административная ответственность состав административного правонарушения нарушение налогового законодательства.

Gotsuliak E.M. / COMPOSITION AND AGGRAVATING CIRCUMSTANCES OF VIOLATIONS OF TAX LAWS FOR WHICH THE ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY ESTABLISHED / National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

The article includes the study of individual elements and the structure of administrative violations in general, manifested in the form of concealment of income or other taxable on the declaration and payment of taxes.

Systematized all existing administrative violations regarding tax legislation The main differences and certain aggravating circumstances of offenses.

The object of violation of tax laws should be considered as regulated by rules of tax law social relationships which result in the violation causes harm. Within these relationships are sold duty tax payers. In fact, the subject of a tax offense is social relations that occur in the financial sector and the state in the implementation of which formed part of the revenue budgets of all levels. These social relations regulated by rules of tax law, are generic object specified offenses. In addition to the generic object singled out direct object, which recognizes specific, a specific type of tax relations. The direct object is the distinction between individual syllables violations in the tax area. It is the direct object of separate violation of the rules of tax accounting, complete and timely payment of taxes and fees for filing tax returns.

The objective side of the offense shows its outward expression. Contents objective side consists wrongful act, its socio harmful effects, the causal relationship between the act and its consequences. Mandatory elements of an offense is the wrongful act (action or inaction). Wrongful act means active behavior of the taxpayer, which resulted in the violation of tax law provisions.

The tax legislation stipulates a significant number of offenses, the objective side which is characterized by inaction, ie passive behavior obligated entities. This is a natural, because the composition of the tax law provides for the obligated entity to whom according to the disposition of tax and legal norms charged with tax obligations.

Key words: administrative responsibility, composition of the administrative offense violation of tax laws.

У системі сучасних ринкових відносин нашої держави виконання платниками податків податкового обов'язку об'єктивно не може спиратися лише на високий рівень їх правової культури та усвідомлення суспільної значущості передбаченої нормами податкового права належної поведінки. Отже, для забезпечення необхідного рівня податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів та цільових фондів вирішального значення набуває застосування заходів державного примусу в податковій сфері.

Водночас на тлі тотального й масового ухилення від сплати податків, що, давно слід визнати, стало буденною практикою для переважної частини господарюючих суб'єктів, існують лише поодинокі випадки реального притягнення винних до адміністративної, і майже не трапляється притягнення до кримінальної відповідальності.

Проблему в площині недостатньої адміністративної протидії ухиленню від сплати податків ми вбачаємо як в об'єктивних економічних причинах, так і, зокрема, в недосконалому законодавстві і практиці його застосування, отже, аналізу й удосконаленню останнього присвячена дана стаття.

Загальні положення про адміністративну відповідальність містять праці таких відомих вітчизняних учених-правознавців у галузі адміністративного права та адміністративного процесу, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Р.А. Каложний, Л.В. Коваль, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, О. І. Миколенко М.М. Тищенко, М.Ф. Стахурський, В.К. Шкарупа та інші. Проблеми відповідальності за податкові правопорушення розглядалися також у працях вчених у галузі фінансового права: Л.К. Воронової, Т.О. Коломоєць, М.П. Кучерявенка, В.В. Мушенка, А.А. Нечай, О.П. Орлюк, проте сучасний етап розвитку фінансового й адміністративного права, поточні зміни в законодавстві, глобальний перегляд системи взаємин держави та платників податків у контексті європейських стандартів вимагають нових досліджень і нових рішень у даній сфері.

Для дослідження наукового підґрунтя адміністративної відповідальності за ухилення від сплати податків слід звернутися до спеціалізованої літератури. М.П. Кучерявенко зазначає, що сучасні заходи державного примусу мають такі специфічні ознаки:

- здійснюються з метою забезпечення режиму законності у сфері оподаткування та дотримання правил сплати податкових платежів;
- поширюються як на юридичних, так і на фізичних осіб; підстави та порядок їх застосування визначаються фінансовим, адміністративним і кримінальним законодавством;
- їх застосування є результатом реалізації державно-владних повноважень посадовими особами спеціальних державних органів;

– метою податкового примусу є спонукання платників податків до виконання податкового обов'язку;

– різнобічний характер цих заходів (за значущістю, силою впливу та масштабом застосування);

– спрощений процесуальний порядок застосування податкового примусу;

– забезпечення законності при застосуванні заходів податкового примусу, здійснення прокурорського нагляду, а також забезпечення можливості оскарження відповідних рішень [1, с. 199].

Державний примус у податковій сфері реалізується через установлений законодавством механізм юридичної відповідальності. Для встановлення взаємозв'язку між державним примусом і юридичною відповідальністю важливе значення має поняття «обов'язок».

С. М. Братусь, досліджуючи природу юридичної відповідальності, зазначав, що юридична відповідальність – це виконання обов'язку на основі державного примусу. Головне призначення відповідальності полягає в державному примусі до реального виконання обов'язків [2, с. 85].

Оскільки застосування юридичної відповідальності до зобов'язаних суб'єктів податкових правовідносин завжди пов'язано з невиконанням або неналежним виконанням ними податкового обов'язку, то особливістю відповідальності за порушення податкового законодавства є її компенсаційно-каральний характер. Зміст компенсаційної ознаки полягає в необхідності відшкодування збитків державі та органам місцевого самоврядування внаслідок неотримання надходжень податків до відповідних бюджетів і фондів. Поряд із цим застосування відповідальності спрямовано на покарання конкретного правопорушника у зв'язку з невиконанням ним покладеного на нього обов'язку.

Отже, відповідальність за порушення податкового законодавства поєднує різні моделі юридичної відповідальності: правовідновлювальну (компенсаційну) та штрафну (каральну). Для правовідновлювальної відповідальності важливим є визначення існуючих обов'язків правопорушника та їх примусове здійснення в разі необхідності. Для штрафної – правильна кваліфікація правопорушення, індивідуалізація покарання або стягнення, реалізація застосованих до правопорушника заходів примусу, звільнення його від відповідальності у разі, якщо її цілі досягнуто [3, с. 68].

Сучасний стан розвитку вітчизняного податкового законодавства, зокрема прийняття ПК України, на нашу думку, дає можливість стверджувати, що категорія «відповідальність за порушення податкового законодавства» є комплексною, оскільки підставою такої відповідальності може виступати дія або бездіяльність, передбачена нормами податкового, адміністративного та кримінального права.

Поряд із загальними ознаками юридичної відповідальності, відповідальність за ухилення від сплати податків характеризується низкою специфічних рис:

підставою податкової відповідальності є вчинення діяння, що містить усі ознаки складу податкового правопорушення;

настання відповідальності врегульовано нормами податкового права;

відповідальність полягає в застосуванні до правопорушника податкових санкцій фінансового характеру (штрафів);

законодавство передбачає особливий порядок притягнення до відповідальності;

суб'єктами цієї відповідальності є платники податків та інші фіскально-зобов'язані особи [1, с. 202].

Часткове вирішення проблеми змісту та розробки юридичної конструкції податкової відповідальності, на нашу думку, відбулося після закріплення в ПК України поняття податкового правопорушення.

Податковими правопорушеннями є протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів, та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених ПК України та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [4].

Для визнання діяння правопорушенням і, відповідно, застосування передбачених правовими нормами санкцій необхідно встановити наявність у діянні складу правопорушення. Під складом правопорушення розуміють закріплену законом сукупність обов'язкових ознак, що характеризують дане діяння як правопорушення. Елементами складу правопорушення є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Об'єктом порушення податкового законодавства слід вважати врегульовані нормами податкового права суспільні відносини, яким у результаті правопорушення завдається шкода. У межах цих відносин здійснюється реалізація податкового обов'язку платниками податків. Фактично об'єктом податкового правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері фінансової діяльності держави і в процесі реалізації яких формується доходна частина бюджетів усіх рівнів. Такі суспільні відносини, врегульовані нормами податкового права, складають родовий об'єкт указаних правопорушень. Поряд із родовим об'єктом виокремлюється безпосередній об'єкт, яким визнається конкретний, специфічний вид податкових відносин. Безпосередній об'єкт є критерієм розмежування окремих складів правопорушень у податковій сфері. Саме за безпосереднім об'єктом виокремлюються порушення правил ведення податкового обліку, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, подання податкової звітності.

Об'єктивна сторона правопорушення показує його зовнішнє вираження. Зміст об'єктивної сторони складають протиправне діяння, його суспільно шкідливі наслідки, причинний зв'язок між діянням та його наслідками. Обов'язковою ознакою правопорушення є протиправне діяння (дія або бездіяльність). Протиправна дія означає активну поведінку платника податків, результатом якої стало порушення податково-правових норм.

У податковому законодавстві закріплено значну кількість складів правопорушень, об'єктивна сторона яких характеризується бездіяльністю, тобто пасивною поведінкою зобов'язаного суб'єкта. Така ситуація є природною, адже склад податкових правовідносин передбачає наявність зобов'язаного суб'єкта, на якого відповідно до диспозиції податково-правової норми покладено виконання податкового обов'язку. Наприклад, бездіяльність передбачена п. 120.1 ст. 120 ПК України: неподання платником податків або іншими особами, зобов'язаними нараховувати і сплачувати податки, збори, податкових декларацій (розрахунків) [4].

В окремих випадках об'єктивна сторона правопорушення може містити факультативні ознаки (повторність, спосіб вчинення тощо), обов'язковість встановлення яких може бути передбачена законодавством з метою констатації конкретного складу правопорушення.

Залежно від включення до об'єктивної сторони як обов'язкового її елемента наслідків протиправного діяння склади порушень податкового законодавства поділяють на матеріальні та формальні. Більшість складів є формальними, оскільки в податковому праві застосування заходів примусу пов'язується, головним чином, з невиконанням податкового обов'язку.

Суб'єктами порушення податкового законодавства визнають юридичних та фізичних осіб платників податків, податкових агентів, тобто лише тих учасників податкових правовідносин, які відповідно до законодавства виконують обов'язок з нарахування, сплати, подання податкової звітності та виконують обов'язок щодо своєчасного перерахування коштів до бюджетів усіх рівнів. Суб'єктами вказаних правопорушень завжди виступають лише ті учасники податкових правовідносин, які представляють зобов'язану сторону в таких правовідносинах.

Фізичних осіб як суб'єктів правопорушень слід розділяти на дві групи:

1) фізичні особи, що характеризуються досягненням встановленого віку та осудністю як здатністю усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними;

2) фізичні особи, що мають спеціальний статус: керівник, головний бухгалтер, інші службові особи та фізичні особи-підприємці. Службовими є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно або тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальними повноваженнями.

Спеціальними суб'єктами адміністративної відповідальності є посадові особи. Згідно зі ст. 14 КпАП вони підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, забезпечення виконання яких входить до їхніх службових обов'язків. Отже, посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за порушення податкового законодавства в разі вчинення адміністративного правопорушення, тобто в разі невиконання або неналежного виконання службових обов'язків, наслідком чого стало порушення встановленого порядку оподаткування. [1, с.210].

Деліктоздатність юридичних осіб – платників податків виникає з моменту їх державної реєстрації і припиняється у зв'язку з ліквідацією. Порушення юридичною особою податкового законодавства завжди є наслідком протиправних дій (бездіяльності) службових осіб такої юридичної особи. Тому у п. 112.1 ст. 112 ПК України зазначено, що сплата штрафу не звільняє платника податків від адміністративної або кримінальної відповідальності. У свою чергу п. 113.2 ст.113 ПК України встановлено, що застосування штрафів не звільняє платника від обов'язку сплатити до бюджету належні суми податків і зборів [4].

Не торкаючись загальних підходів до оцінки суб'єкта податкового правопорушення, необхідно більше деталізувати особливості суб'єктного складу при податкових правопорушеннях, вчинених юридичними особами. По-перше, мова може йти про колектив працівників; про посадових осіб підприємства – платника податків; про власників юридичної особи. По-друге, навряд чи доречно абсолютна кореспонденція цивільно-правових і податкових норм, підходів. З одного боку, філія розглядається як внутрішня складова ланка юридичної особи, й усі її зобов'язання входять у зобов'язання юридичної особи. З іншого боку, законодавство допускає ситуації, коли філія

має у своєму розпорядженні окремий розрахунковий рахунок і баланс та може формувати самостійне податкове зобов'язання [5, с. 9].

Суб'єктивна сторона порушення податкового законодавства характеризує його внутрішню сторону, відображає психічне ставлення суб'єкта до вчиненого ним правопорушення та його наслідків. Основним елементом суб'єктивної сторони правопорушення є вина. Проблема вини, її форм не знайшла достатнього відбиття в чинному податковому законодавстві навіть після прийняття ПК України та внесення низки змін і доповнень до нього. На нашу думку, подібний момент державної податкової політики пояснюється тим, що в такий спосіб держава намагастся спростити процедуру надходжень від сплати штрафів за порушення податкового законодавства. Тобто держава застосовує штрафні санкції незалежно від причин, з яких сталося заниження платником суми податкового зобов'язання в податкових деклараціях чи розрахунках. Також для застосування санкцій не має значення і наявність умислу в діях відповідних працівників зобов'язаного суб'єкта. Більше того, штрафи застосовуються і в разі виникнення порушення через неправильне розуміння та застосування ПК України та іншого законодавства про оподаткування.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризує внутрішній бік правопорушення (на відміну від об'єктивної сторони, що деталізує зовнішній прояв правопорушення), що відображає індивідуальну волю особи, спрямовану на досягнення певних цілей, що конкретизує психічні процеси, які відбуваються в її свідомості. Із суб'єктивної сторони правопорушення характеризується наявністю провини (психічним ставленням особи до вчиненого). Ступінь її разом з мотивом, метою правопорушення залежить від характеру оцінки правопорушенням своїх діянь, передбачення їх суспільно небезпечних наслідків.

Характеризуючи у зв'язку із цим податкове правопорушення, важливо врахувати певний комплексний, стиковий характер норм. Не всі дії посадових осіб при податковому обліку, інших формах організації оподаткування можуть утворити склад податкового правопорушення. До податкових належать тільки ті правопорушення, які стосуються податкової системи, безпосередньо оподаткування. Наприклад, надання посадовими особами документів, що незаконно змінюють податковий обов'язок, розглядається як посадове, а не податкове правопорушення.

Ефективне функціонування юридичної особи залежить від завчасності виявлення та попередження факторів ризику, що, як правило, виникають у тих сферах діяльності, які найменше залежать від внутрішньої політики підприємства і належать до об'єктивних ознак впливу. Наприклад, зміна кон'юнктури ринку збуту, підвищення закупівельних цін, інфляція, податкові обтяження, зміна макроекономічних умов – усе це може призвести до зниження фінансової стабільності компанії, неплатоспроможності та, як наслідок, до банкрутства й ліквідації суб'єкта підприємницької діяльності.

Визнаючи неправомірне діяння фізичної чи юридичної особи в податковій сфері адміністративним правопорушенням і встановлюючи за його вчинення санкцію, законодавець повинен враховувати, що ступінь суспільної небезпеки однотипних проступків може бути різним. Виходячи із цієї обставини, законодавець у цілому ряді випадків конструює кілька складів адміністративних проступків стосовно одного типу діянь. Такі склади відрізняються ступенем громадської небезпеки. На більш високий ступінь небезпеки вказують додаткові ознаки, які прийнято називати кваліфікуючими.

Таким чином, ознаки можуть бути основними, тобто такими, що мають місце в кожному випадку вчинення проступку, і кваліфікуючими, тобто такими, що доповнюють основні.

Основні ознаки утворюють так званий основний склад. За необхідності законодавець доповнює склад кваліфікуючими ознаками. За їх наявності діяння повинно бути кваліфіковане за статтею, що передбачає більш суворе покарання. Склади з такими ознаками називають кваліфікованими.

В адміністративному праві до матеріальних належать склади, в яких: а) міститься така ознака, як настання шкідливих матеріальних наслідків антигромадського діяння; б) описується дія, що обов'язково спричиняє шкідливі наслідки. До формальних (термін умовний) відносять склади, в яких немає ознаки настання шкідливих матеріальних наслідків. Необхідно підкреслити, що вчинення проступку, передбаченого КУпАП, що містить формальний склад, нерідко тягне настання майнового збитку, наявність якого в таких випадках не є конструктивною ознакою складу, але враховується при визначенні розміру стягнення.

Такий розподіл дозволить сформувати загальні підходи при диференціації адміністративних санкцій за порушення податкового законодавства. Так, по матеріальних складах мова може йти про розмір прихованого доходу або заниженого прибутку, залежно від чого і варіювалися б вид та розмір санкції та навіть вид відповідальності. По формальних складах подібним критерієм може бути строк затримки подачі декларацій та розрахунків, їх характер тощо, що мало б наслідком застосування менш жорсткого виду адміністративних санкцій.

Поряд зі складом адміністративного правопорушення за ухилення від сплати податків важливим науково-теоретичним питанням залишається кваліфікація підстав адміністративної відповідальності за подібне правопорушення.

Підставою адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства є вчинення адміністративного правопорушення. Відповідно до ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія або бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [6].

У першу чергу слід надати характеристику групі правопорушень, що стосуються податкового регулювання повноти та вчасності сплати податків, інших публічних платежів, що здійснюються суб'єктами податкових правовідносин. На нашу думку, цю групу доцільно розділити на три підвиди:

- а) загальні правопорушення;
- б) порушення правил ведення звітної документації та її подання контролюючим органам;
- в) відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби.

До першого підвиду належать: ст. 164-12 «Порушення бюджетного законодавства», ст. 165-1 «Порушення законодавства про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», ст. 165-3 «Порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ст. 165-4 «Порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», ст. 165-5 «Порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням».

До другого підвиду, що стосується порушення правил ведення звітної документації та її подання контролюючим органам, належать такі статті КУпАП: ст. 163-1 «Порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків», ст. 163-2 «Неподання або несвоєчасне

подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів)», ст. 163-4 «Порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи», ст. 164-1 «Порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму».

Третій підвид окреслює відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби та містить у своєму складі лише одне правопорушення, а саме ст. 163-3 КУпАП «Невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби» [6].

Крім того, на нашу думку, до переліку видів відповідальності, що стосуються податкового регулювання повноти та вчасності сплати податків, необхідно віднести і такі статті КУпАП: ст. 160-2 «Незаконна торговельна діяльність», ст. 166-6 «Порушення порядку подання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку при ліквідації юридичної особи», ст. 166-11 «Порушення законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Слід зазначити, що до прийняття ПК України законодавство про адміністративну відповідальність, зокрема Закон України «Про державну податкову службу в Україні», передбачало застосування штрафних санкцій до юридичних осіб. З огляду на положення ст. 24 КУпАП щодо можливості встановлення законами України й інших, окрім зазначених у цій статті, видів адміністративних стягнень постає питання про визнання штрафних санкцій видом адміністративних стягнень. При вирішенні цього питання слід виходити з того, що адміністративне стягнення є заходом адміністративної відповідальності (ст. 23 КпАП), а це означає, що воно може застосовуватись лише в межах загального галузевого механізму відповідальності, тобто лише до фізичних осіб.

Визнання юридичних осіб суб'єктами порушень податкового законодавства вимагає з'ясування питання щодо особливостей їхньої вини. Чинне законодавство України не вирішує цього питання. У зв'язку з цим корисним є досвід інших держав. У п. 4 ст. 110 ПК РФ встановлено, що «вина організації у вчиненні податкового правопорушення визначається залежно від вини її посадових осіб або її представників, дії (бездіяльності) яких зумовили вчинення даного податкового правопорушення» [7].

Ідея такого підходу полягає в тому, що при встановленні вини організації презюмуються зумовлені посадовим становищем її працівників об'єктивний обов'язок та реальна суб'єктивна можливість усвідомлювати характер своєї поведінки та можливі її наслідки.

Кращим варіантом, на нашу думку, є правило, що юридичні особи можуть нести адміністративну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених нормами Особливої частини КУпАП. Крім того, є більш доцільним не застосовувати в адміністративно-правовій термінології поняття «вчинення юридичною особою забороненої дії чи бездіяльності», що юридична особа якраз вчинити не може. Виходячи з цього, невирішеною залишається проблема розмежування випадків адміністративної відповідальності юридичних осіб та їх керівників чи інших посадових осіб.

На нашу думку, для повного та об'єктивного висвітлення досліджуваної проблематики необхідно надати в історичному розрізі характеристику інших нормативно-правових актів, які містять норми про адміністративні правопорушення за ухилення від сплати податків. Адже, згідно зі ст. 2 КУпАП, законодавство України про адміністративні правопорушення складається з цього Кодексу та інших законів України. Закони України про адміністративні правопорушення застосовуються безпосередньо до вне-

сення їх у встановленому порядку до КУпАП, положення якого поширюються й на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена законами, ще не включеними до Кодексу [6].

ПК України визначає відповідальність за ухилення від сплати податків, яку можна охарактеризувати таким чином. В окремій ст. 47 глави 2 Розділу 1 ПК України передбачено відповідальність за неподання, порушення порядку заповнення документів податкової звітності, порушення строків їх подання контролюючим органам, недостовірність інформації, наведеної в зазначених документах. Таку відповідальність передбачено, зокрема, для юридичних осіб, постійних представництв нерезидентів, які відповідно до ПК України визначені платниками податків, а також їх посадових осіб. У главі 11 ПК України (ст. ст. 109 – 128) передбачена фінансова, адміністративна і кримінальна відповідальність платника податків.

З метою більш ефективного здійснення наукового аналізу в процесі даного дисертаційного дослідження сукупність статей глави 11 ПК України необхідно розділити на дві групи. Перша група – загальні статті, що містять визначення загального поняття податкового правопорушення, перелік санкції, правила їх застосування тощо (ст. ст. 109–116) та поширюються на всі випадки порушень податкового законодавства. Друга група (ст. ст. 117–128) містить склади конкретних податкових правопорушень та санкції за їх вчинення. Кожна з них застосовується у разі вчинення передбаченого нею правопорушення.

На нашу думку, заслуговує більш детального розгляду визначення ПК України суб'єкта податкового правопорушення, тобто особи, яка вчиняє це правопорушення. Отже, відповідно до п. 109.1 ст. 109 ПК України такою особою може бути: платник податків, податковий агент, посадова особа платника податків, посадова особа податкового агента, посадова особа контролюючих органів.

Під посадовими особами платників податків та податкових агентів слід розуміти осіб, які обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності, службові посади, пов'язані з функціями нарахування та сплати податків, веденням бухгалтерського обліку, наданням документів, звітності та іншої передбаченої законодавством інформації контролюючим органам. Такі функції за посадою виконують, зокрема, керівники підприємств, установ і організацій, їх заступники, головні бухгалтери. Набуття податкової правосуб'єктності, тобто зайняття певної службової посади або доручення тимчасово виконувати службові обов'язки, на нашу думку, повинно бути оформлене письмовим наказом. В іншому разі така особа не може визнаватися суб'єктом податкового правопорушення.

Під посадовими особами контролюючих органів слід розуміти керівників, заступників керівників, інших державних службовців органів державної податкової служби та митних органів, посадові обов'язки яких передбачають здійснення відповідних владних функцій контролю.

Порівняльний аналіз п. 109.1 і п. 109.2 ст. 109 ПК України свідчить про те, що посадові особи контролюючих органів визнаються суб'єктами податкових правопорушень, тобто особами, які можуть порушити податкове законодавство, однак не визнаються особами, які притягаються до відповідальності за порушення, передбачені статтями ПК України. Статті ст.ст. 117–128 глави 11, а також інші статті ПК України не містять норм про відповідальність посадових осіб контролюючих органів [ПК]. Водночас відповідальність посадових осіб контролюючих органів передбачена нормами адміністративного та кримінального законодавства.

Суб'єктами адміністративної відповідальності, тобто особами, які можуть притягатися до цього виду відповідальності за податкові правопорушення, є громадяни та посадові особи. Це, наприклад, керівники та інші по-

садові особи підприємств, установ, організацій, на яких покладений обов'язок дотримання встановленого законом порядку ведення податкового обліку (ст. 163-1) [КУпАП]. Громадяни несуть відповідальність за неподання або не своєчасне подання декларацій про доходи (ст. 164-1) [6].

Платники податків також можуть бути суб'єктами адміністративної відповідальності, якщо це фізичні особи, незалежно від критерію президентства, які мають об'єкти оподаткування або провадять діяльність, що є об'єктом оподаткування згідно з ПК України або податковими законами, і на яких покладено обов'язок зі сплати податків та зборів (ст. 15) [4].

Повертаючись до розгляду підстави настання адміністративної відповідальності за ухилення від сплати податків, зазначаємо, що правова держава повинна забезпечувати не тільки можливість захисту прав людини шляхом встановлення санкцій за вчинення дій, що порушують її інтереси, права та свободи, а й належний захист інтересів прав та свобод осіб, до яких застосовуються заходи державного примусу.

Дієвість правової системи в цілому має визначатись із точки зору реальної ефективності забезпечення прав і свобод особи. В Україні, у зв'язку з проведенням цілого комплексу глибоких соціально-економічних, політичних, ідеологічних і культурних перетворень, проблема забезпечення прав і свобод людини набуває особливого значення. Суть цієї проблеми полягає як у наявності певних складнощів у реалізації деяких закріплених в Конституції України прав і свобод, так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень. Це обумовлює необхідність проведення подальших науково-теоретичних досліджень, спрямованих на поглиблене вивчення системи і механізму забезпечення прав і свобод особи, аналіз його головних чинників і пошук напрямів підвищення їх дієвості та ефективності в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кучерявенко М.П. Основи податкового права: навч. посіб. / М.П. Кучерявенко – Харків, 2001. – 227 с.
2. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. / С.Н. Братусь – М., 1976. – 118 с.
3. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). / О.Э. Лейст – 1981. – 130 с.
4. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010, № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275-17>.
5. Юстус О.И. Финансово-правовая ответственность налогоплательщиков-организаций: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. / О.И. Юстус – Саратов, 1997 – 14 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
7. Податковий кодекс Російської Федерації від 31 липня 1998, № 146-ФЗ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/10900200/>

УДК 330.16

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Кадурін С.С.,
аспірант

Донецький юридичний інститут МВС України

Стаття присвячена дослідженню проблеми адміністративно-правових засобів забезпечення екологічної безпеки. Аналізується формування поняття адміністративно-правових засобів у сучасному теоретико-правовому дискурсі. Автором виділено характерні ознаки адміністративно-правових засобів забезпечення екологічної безпеки.

Ключові слова: засоби, правові засоби, адміністративно-правові засоби.

Кадурін С.Е. / ПОНЯТИЕ И ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫХ СРЕДСТВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ / Донецкий юридический институт МВД Украины, Украина

Статья посвящена исследованию проблемы административно-правовых средств обеспечения экологической безопасности. Анализируется формирование понятия административно-правовых средств в современном теоретико-правовом дискурсе. Автором выделены характерные признаки административно-правовых средств обеспечения экологической безопасности.

Ключевые слова: средства, правовые средства, административно-правовые средства.

Kadurin S.E. / CONCEPT AND THE LEGAL NATURE OF THE LEGAL AND ADMINISTRATIVE MEANS TO ENSURE ENVIRONMENTAL SAFETY / Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ukraine

The article investigates the problem of legal and administrative means to ensure environmental safety. We analyze the formation of the concept of administrative and legal means in the modern theoretical and legal discourse. The author distinguishes the characteristics of administrative and legal means to ensure environmental safety.

The problem of ensuring ecological safety is insufficiently investigated within administrative law, that is from the point of view of development of organizational and legal bases of ensuring ecological safety. The theoretical analysis of concept is a necessary element of any scientific research, especially when the new or multiple-valued concept is introduced into scientific circulation. «Legal means» is one of central in the tool theory of the right, tries to find the answer to a question of what social problems can solve concrete legal mechanisms.

Administrative and legal means are diverse, thus they are interconnected and interdependent, make complete system, are crossed with criminal and legal, financial and legal, economic measures, various methods of organizational and mass activity. Maintenance of an appropriate condition of security of objects of the ecological sphere from anthropogenous and natural threats, the prevention and suppression of offenses in the specified sphere, attraction guilty to administrative responsibility, and also identification and elimination of the reasons and conditions promoting their commission.

For today process of improvement of ensuring ecological safety it is impossible without development of adequate, effective and effective both primary, and complex administrative and legal means.

Key words: means, legal means, legal and administrative means, financial and legal, economic measures, legal discourse.

Сьогодні забезпечення екологічної безпеки є суміжною сферою регулювання екологічного, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, фінансового та інших галузей права, кожне з яких має специфічний предмет правового регулювання. Однак проблема забезпечення екологічної безпеки недостатньо досліджена в рамках адміністративного права, тобто з точки зору розробки організаційно-правових засад забезпечення екологічної безпеки, а також прогнозування основних напрямів розвитку державної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки, визначення засобів забезпечення екологічної безпеки тощо.

Серед особливостей забезпечення екологічної безпеки слід виділити комплекс державно-правових, соціально-економічних та інших відносин, що динамічно складаються в екологічній сфері та вимагають суттєвого вдосконалення не тільки в питаннях адміністративної відповідальності, а й в питаннях упорядкування, уніфікації інших адміністративно-правових засобів забезпечення екологічної безпеки, чіткого переліку яких на сьогоднішній день не вироблено наукою.

Теоретичний аналіз поняття є необхідним елементом будь-якого наукового дослідження, особливо в тих випадках, коли в науковий обіг вводиться нове або багатозначне поняття. Незважаючи на те, що сучасна наука адміністративного права доволі часто оперує поняттям «адміністративно-правові засоби», визнаючи їх сукупність основою механізму адміністративно-правового регулювання [1, с. 64], проте дефініції зазначеному терміну не надається.

Юридичну природу адміністративно-правових засобів як найбільш дієвих способів адміністративно-правового впливу на ті чи інші явища правової дійсності, а також можливість застосування їх на практиці в різних сферах життєдіяльності розкривають у своїх працях такі фундаменталісти адміністративного права, як В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, С.Г. Стеценко, А.Т. Комзюк. Окремі питання досліджуваної теми розглядаються в межах дисертаційних досліджень А.В. Жуйкова, І.Ю. Капустіна, А.В. Постоева, О.Ю. Салманової та інших. Аналіз наукових доробок вчених дозволяє стверджувати, що спеціальних досліджень, спрямованих на вивчення всього комплексу адміністративно-правових засобів забезпечення екологічної безпеки не проводилося, зазначена тематика не була повноцінно вивчена в теоретико-методологічних роботах з адміністративного права.

З огляду на вищезазначене, головною метою статті є дослідження поняття та юридичної природи адміністративно-правових засобів забезпечення екологічної безпеки у нерозривному зв'язку з аналізом їх базових складових.

Перш ніж перейти до з'ясування поняття та юридичної природи адміністративно-правових засобів забезпе-

чення екологічної безпеки, необхідно звернутися до семантики понять «засоби», «правові засоби».

У тлумачних словниках слово «засіб» розглядається як прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб; те, що служить знаряддям у якійсь дії, справі [2, с. 420; 3, с. 307]. У філософських словниках це поняття визначається як «сукупність предметів, ідей, явищ та способів дій, які є неодмінною умовою реалізації цілі» [4, с. 206].

Що стосується застосування поняття «засіб» у науковій доктрині, то воно є загальнонауковим, міждисциплінарним терміном, яким оперують різні галузі знання – управлінські, технічні, фінансові тощо. У правовій сфері також існують власні засоби з притаманними їм особливостями. Поняття «засіб» в юриспруденції вживається в різних значеннях: його використовують і відносно права в цілому [5], і щодо різноманітних режимів правового регулювання, елементів механізму правового регулювання [6, с. 14].

Слід відзначити, що в юридичній науці в теорії права поняття «правові засоби» та «юридичні засоби» застосовуються як тотожні.

Розуміння поняття «правові засоби» зазнавало змін разом зі зміною історико-політичних процесів, саме тому в наукових джерелах його розглядають у дореволюційній [7, с. 4.; 8, с. 148], радянській [9, с. 31.; 6, с. 14] та сучасній [10, с. 244–245; 11, с. 353–354] правових традиціях.

Не вдаючись до наукової дискусії з приводу розуміння правових засобів у теорії права, оскільки це питання виходить за межі предмета нашого дослідження, зазначимо, що в сучасному теоретико-правовому дискурсі правові засоби розглядаються в різних аспектах.

На нашу думку, найбільш правильним є розуміння правових засобів представниками інструментальної теорії права. Поняття «юридичні засоби» є одним із центральних в інструментальній теорії права, яке намагається знайти відповідь на питання про те, які соціальні завдання можуть вирішувати конкретні правові механізми, де і в якому порядку їх можна використовувати в практичній правовій діяльності для досягнення соціально значущих результатів [12, с. 151–152].

А.В. Мільков пише: «Дослідники стверджують, що правові засоби – це не просто абстрактна теоретична категорія, а реально існуючі явища, оскільки в правовій системі об'єктивно відокремлюються різного роду регулятивні сутності, своєрідні інструменти, які утворюють специфічні механізми і режими, що визначають особливості «роботи» права на різних ділянках і стадіях правового регулювання, і висловлюють думку про те, що правовий засіб – це самостійне наукове поняття. У системі понять теорії права воно виконує не додаткову, службову роль, а роль самостійної категорії, яка розкриває свою

сторону права, як це роблять і інші поняття теорії права» [13, с. 114].

Поняття «правові засоби», на думку представників цієї теорії, дозволяє узагальнити ті явища, які покликані забезпечити досягнення поставлених у законодавстві цілей [11, с. 354.]. Враховуючи вищезазначене, зазначимо, що питання про правові засоби, за допомогою яких можуть досягатися цілі правового регулювання, є вирішальним у визначенні ефективності останнього. Наведене цілком стосується і поняття адміністративно-правових засобів.

Слід відзначити, що в адміністративно-правовій доктрині радянських часів переважав так званий діяльнісний підхід до визначення адміністративно-правових засобів, які розглядалися вченими як встановлені нормами права способи юридично значущих дій компетентних державних органів (посадових осіб), що забезпечують переведення загальних адміністративно-правових приписів у суспільні відносини, що регламентуються, і вирішення тим самим завдань, що стоять перед цими органами [14, с. 20; 15, с. 15–16]. Проте таке визначення не розкривало сутності та юридичної природи адміністративно-правових заходів.

У сучасній юридичній літературі, досліджуючи адміністративно-правові засоби в різних сферах адміністративно-правового регулювання, автори розглядають їх по-різному, як:

- відособлена група засобів (інструментів) адміністративного права, закріплених у законодавстві і призначених для регулювання певних відносин [16, с. 8];

- способи правового впливу в особі держави на суб'єктів [17, с. 159].

- конкретні акти (дії) уповноваженого державного органу, посадової особи, громадської організації, спрямовані на реалізацію адміністративно-правових норм [18, с. 14].

- передбачені нормами адміністративного права інструменти і технології правового та організаційного характеру, що дозволяють попередити або виявити порушення, відновити порушені при цьому права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб, здійснити відповідний вплив відносно порушників, вжити заходів щодо недопущення надалі порушень [19, с. 10].

- сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини у певній сфері з метою її нормального функціонування, формування в учасників правовідносин звичок добровільно виконувати вимоги правових норм, попередження та припинення порушень загальнообов'язкових правил, норм і стандартів, притягнення винних до відповідальності [20, с. 27–28].

- адміністративно-правові норми і акти застосування норм адміністративного права, спрямовані на досягнення соціально-значущого результату [21, с. 12];

- система адміністративно-правових норм, яка розглядається з позиції їх функціонального призначення для вирішення певного кола завдань, регулювання відповідних суспільних відносин [22].

Не заперечуючи права на існування наведених нами понять, зазначимо, що в деяких із них порушені правила ясності й чіткості визначення, оскільки зміст понять «конкретні акти (дії)», «адміністративно-правові норми та акти застосування норм», «система адміністративно-правових норм» не є очевидним і також потребує визначення.

Загалом проаналізовані нами поняття адміністративно-правових засобів дає нам право стверджувати, що в адміністративно-правовій науці переважає позиція, відповідно до якої адміністративно-правові засоби визначають як сукупність прийомів, способів і інструментів. Ми також підтримуємо зазначену позицію.

Що стосується юридичної природи адміністративно-правових засобів, В. Колпаков та О. Кузьменко за-

значають, що за допомогою засобів адміністративного права (норми, відносини, законодавство, компетенція суб'єктів, способи реалізації норм) здійснюється зовнішнє вираження і юридичне оформлення публічного інтересу в управлінні [23, с. 31]. Враховуючи це, цілком справедливим є твердження В.Т. Комзюка про те, що адміністративно-правові засоби в комплексі є одним з ефективних структурних елементів охоронної діяльності органів держави, спрямованої на формування і розвиток суспільних відносин у різних галузях (у тому числі й у сфері митної справи) на належній нормативній основі. Застосування адміністративно-правових засобів перебуває в органічному взаємозв'язку із забезпеченням належного порядку у сфері державного управління. Значення, цілеспрямованість, особливості змісту і порядок застосування адміністративно-правових засобів закріплені адміністративним законодавством України (законами та урядовими постановами), а свій розвиток і деталізацію вони отримують у відомчих нормативних актах і рішеннях місцевих органів влади та місцевого самоврядування [24, с. 123].

Адміністративно-правові засоби є багатоманітними, при цьому вони є взаємопов'язаними і взаємозалежними, складають цілісну систему, перетинаються з кримінально-правовими, фінансово-правовими, економічними заходами, різноманітними методами організаційно-масової діяльності. Тільки раціональне використання різноманітних засобів у взаємозв'язку, обґрунтований вибір основних із них, уміле їх поєднання і створюють умови для належного забезпечення реалізації визначеної мети, сприяють досягненню бажаних, очікуваних результатів. Вибір конкретного адміністративно-правового засобу, доцільність його застосування в тій чи іншій ситуації визначаються умовами, що склалися, наявністю певних обставин, завданнями і компетенцією органу (посадової особи), який діє в даній ситуації [25, с. 44-48].

Аналіз правової природи адміністративно-правових засобів забезпечення екологічної безпеки, а також наукових джерел, присвячених проблематиці адміністративно-правових засобів у сучасній адміністративно-правовій доктрині, дозволяє нам виділити такі характерні їх ознаки:

- адміністративно-правові засоби чітко врегульовані нормами права;

- вони застосовуються уповноваженими на те суб'єктами у сфері публічного адміністрування;

- зазначені заходи розкривають зміст управлінської діяльності суб'єктів їх застосування;

- адміністративно-правові засоби здійснюють регулюючий вплив на суспільні відносини з метою їх створення, зміни або припинення;

- їх застосування призводить до певних юридичних наслідків, конкретних результатів, до того чи іншого ступеня ефективності адміністративно-правового регулювання;

- адміністративно-правові засоби можуть мати як примусовий, так і не примусовий характер;

- мета їх застосування полягає в підтриманні належного стану захищеності об'єктів екологічної сфери від антропогенних і природних загроз, попередження і припинення правопорушень у зазначеній сфері, притягнення винних до адміністративної відповідальності, а також виявлення та усунення причин і умов, що сприяють їх вчиненню.

Отже, адміністративно-правові засоби забезпечення екологічної безпеки охоплюють правовий та організаційний інструментарій для досягнення конкретної мети – підтримання належного стану захищеності об'єктів екологічної сфери від антропогенних і природних загроз, попередження і припинення правопорушень у зазначеній сфері, притягнення винних до адміністративної відпові-

дальності, а також виявлення та усунення причин і умов, що сприяють їх вчиненню. Вони створюють загальні, гарантовані державою можливості для посилення позитивних регулятивних факторів і одночасно для усунення негативних факторів, що постають на шляху впорядкування соціальних зв'язків [26, с. 321].

Таким чином, враховуючи поняття «забезпечення екологічної безпеки», теоретико-методологічні розробки вчених у цій галузі, адміністративно-правові засоби забезпечення екологічної безпеки можна визначити як врегульовану нормами адміністративного права сукупність прийомів, ін-

струментів, спрямованих на підтримання належного стану захищеності об'єктів екологічної сфери від антропогенних і природних загроз, попередження і припинення правопорушень у зазначеній сфері, притягнення винних до адміністративної відповідальності, а також виявлення та усунення причин і умов, що сприяють їх вчиненню.

Безумовним є те, що на сьогодні процес удосконалення забезпечення екологічної безпеки неможливий без розробки адекватних, дієвих та ефективних як первинних, так і комплексних адміністративно-правових засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / С.Г. Стеценко. К. : Атіка, 2007. – 624 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Словник української мови : [в 11 томах] / за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – том 3. – 1972. – 744 с.
4. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – [2 вид., перероб. і доп.]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
5. Халфина Р. О. Право как средство социального управления / Р.О. Халфина. – М., 1988. – 255 с.
6. Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация / С.С. Алексеев // Советское государство и право. – 1987. – № 6. – С. 12-19.
7. Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности: Основы эмоциональной психологии / Л.И. Петражицкий. – [3-е изд.]. – СПб., 1908. – 690 с.
8. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – М.: издание Бр. Башмаковых, 1911. – 858 с.
9. Толстой Ю.К. К теории правоотношения / Ю.К. Толстой. – Л., 1959. – 88 с.
10. Хропанюк В.Н. Теория государства и права / В.Н. Хропанюк. – М., 1996. – 378 с.
11. Проблемы теории государства и права : [учебное пособие] / Под ред. М.Н. Марченко. – М., 2001. – 656 с.
12. Аврутин Ю.Е. Правопорядок : организационно-правовое обеспечение в Российской Федерации. Теоретическое административно-правовое исследование : [монография] / Ю.Е. Аврутин, В.Я. Кикоть, И.И. Сидорук. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 456 с.
13. Мильков А.В. К определению понятия правовые средства / А.В. Мильков // Бизнес в законе. – 2009. – №1. – С. 113-115.
14. Селиванов В.В. Исполнение актов применения норм административного права в деятельности милиции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / В.В. Селиванов. – М., 1984. – 25 с.
15. Помаскин В.Е. Административно-правовые средства охраны общественного порядка при проведении спортивно-зрелищных мероприятий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / В.Е. Помаскин. – М., 1985 –
16. Постолев А.В. Административно – правовые средства обеспечения рационального использования и охраны земель трубопроводного транспорта России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / А.В. Постолев. – Омск : Южно-Уральский государственный университет, 2007. – 32 с.
17. Волобуев И.А. Административно-правовые средства борьбы с наркоманией и их применение органами внутренних дел : по материалам Дальневосточного региона : : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.14 / Волобуев Игорь Анатольевич. – Хабаровск, 2009. – 163 с.
18. Жуйков А.В. Административно-правовые средства борьбы с наркоманией и их применение органами внутренних дел : по материалам Дальневосточного региона : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / А.В. Жуйков. – Хабаровск, 2002. – 23 с.
19. Капустина И.Ю. Административно-правовые средства обеспечения законности и дисциплины службы в органах внутренних дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / И.Ю. Капустина. – Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский университет МВД, 2009. – 32 с.
20. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Салманова Олена Юріївна. – Х., 2002. – 232 с.
21. Артемьева Е.А. Административно-правовые средства противодействия нарушениям антимонопольного законодательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Е.А. Артемьева. – Москва, 2012. – 34 с.
22. Леонідова О.О. Зміст та особливості адміністративно-правових засобів протидії правопорушенням у сфері телекомунікацій / О.О. Леонідова // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. – Х.: Магістр, 2008. – № 2(34). – С. 446–451. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/2067/29>.
23. Колпаков В. К. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
24. Комзюк В.Т. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи: поняття та види / В.Т. Комзюк // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 120-126
25. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : [монографія] / А.Т. Комзюк; [за заг. ред. О. М. Бандурки]. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 345 с.
26. Малько А.В. Проблемы правовых средств / А.В. Малько // Проблемы теории государства и права : [учебное пособие] / под ред. М.Н. Марченко. – М., 1999. – С. 321

ДОКТРИНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ» ПРАВ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА Й ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Казанчук І.Д.,
к.ю.н., доцент, професор кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті здійснено аналіз наукових доктрин щодо етимології понять «гарантія», «правові гарантії». Окреслено сутність і значення категорії «юридичні гарантії» в контексті забезпечення прав суб'єктів адміністративних відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища й природокористування. На основі чинного адміністративного законодавства України обґрунтовується авторська позиція щодо визначення змісту й особливостей реалізації юридичних гарантій у природоохоронній сфері.

Ключові слова: гарантія, юридичні гарантії, право на сприятливе навколишнє середовище, природокористування, адміністративне законодавство, Україна, господарська діяльність, суб'єкт правовідносин.

Казанчук І.Д. / ДОКТРИНАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ КАТЕГОРИИ «ЮРИДИЧЕСКИЕ ГАРАНТИИ» ПРАВ СУБЪЕКТОВ В СФЕРЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ТА ПРИРОДОИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ / Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина

В статье проведен анализ научных доктрин по этимологии понятий «гарантия», «правовые гарантии». Определены сущность и значение категории «юридические гарантии» в контексте обеспечения прав субъектов административных отношений в сфере охраны окружающей природной среды и природопользования. На основе действующего административного законодательства Украины обосновывается авторская позиция относительно определения содержания и особенностей реализации юридических гарантий в природоохранной сфере.

Ключевые слова: гарантия, юридические гарантии, право на благоприятную окружающую природную среду, природопользование, административное законодательство, Украина, хозяйственная деятельность, субъект правоотношений.

Kazanchuk I.D. / DOCTRINAL MEANING OF THE CATEGORY «LEGAL GUARANTEES» OF THE RIGHTS BY SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE RELATIONS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND NATURAL RESOURCES IN UKRAINE / National University of Internal Affairs, Ukraine

The paper analyzes of the scientific sources regarding the etymology of origin concept of «guarantee», «legal guarantees». Also identified the nature and meaning of the category «legal guarantees» in the context of human subjects of administrative and legal relations in the field of environmental protection and natural resources.

Author on the basis of comprehensive analysis proposed by various authors doctrines and provisions of legal acts of Ukraine provided its own definition of legal guarantees in the environmental field. Legal safeguards to ensure the rights of economic entities in the environmental field are a system of agreed principles, standards and requirements to ensure the process of the rights and lawful interests of economic entities, their actual implementation and protection, smooth and effective participation in matters of state environmental policy, to ensure the proper condition of environment.

The effectiveness of legal guarantees in the environmental field depends on the level of state institutions, the availability of perfect laws to implement the participants relations of their rights during conservation and environmental management and effective mechanism for their protection, coordination of interests of the state and society. The need to strengthen the environmental commitments of public and private enterprises, civil society participation in environmental issues, international cooperation at the national and regional levels, assessment of risks of new technologies; minimization of serious harm to the environment in case of accidents, military conflicts, emergency situations, socially organizations participate in decision ecologically problems, public access to justice in environmental activities, access to information on the environment and provide effective remedies for violations of the right to environmental information, pay more attention to environmental legal education in society.

Key words: guarantee, legal guarantees, right to a healthy environment, natural resources, administrative law, Ukraine, resolution, subject of legal relations.

Постановка проблеми. Існування правової держави передбачає наявність юридичних гарантій забезпечення прав людини й громадянина, які є головним об'єктом більшості правових відносин [1, с. 167]. Не є новиною, що будь-яка виробнича діяльність (використання об'єктів гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості та паливно-енергетичного комплексу, прокладання доріг, транспортування небезпечних речовин (відходів), здійснення забудови) веде до зміни природного середовища, а в деяких випадках – і до порушення екологічних прав людини. Права й свободи людини та громадянина є найважливішою суспільною цінністю [2], тому їх ефективне використання й дотримання залежить від рівня гарантованості. Тобто центральним у реалізації будь-якого права має стати визначена законодавством система специфічних засобів, гарантій, завдяки яким можливе їх здійснення та захист від порушень.

У європейському законодавстві захист прав людини на сприятливе довкілля є пріоритетним завданням сталого розвитку країн Європейського Союзу [3, с. 66–67]. Тобто забезпечення права людини на сприятливе навколишнє

середовище та необхідність сталого розвитку суспільства є спорідненими категоріями, хоча й досить складними. Тому робиться наголос на необхідності пошуку балансу між екологією й економікою, які визначаються науково обґрунтованими нормативами якості стану природного середовища. У свою чергу критеріями мають бути гарантії забезпечення прав суб'єктів правовідносин у природоохоронній сфері [4, с. 198]. Отже, право на чисте навколишнє середовище є однією з найважливіших галузей міжнародного права. Крім того, серед сучасних юристів-міжнародників розвинена доктрина, за якою екологічні права віднесені до «п'ятого покоління» прав [5, с. 299; 4, с. 201]. До речі, у вітчизняній юридичній науці за класифікацією, запропонованою відомим українським вченим-правознавцем О.Ф. Скакун, право на сприятливе навколишнє середовище належить до «третього покоління» прав людини й має таке ж значення, як право на життя та право на здоров'я [6, с. 372].

Очевидно, що Україна, як усі країни Європейської Співдружності, взяла на себе зобов'язання щодо створення юридичних та соціально-економічних гарантій забезпе-

чення права людини на сприятливе природне середовище відповідно до європейських норм і стандартів. Конституція України (1996 р.) закріпила право кожного громадянина країни на «безпечне життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [2, ст. 50]. Проте, гарантуючи громадянам право на сприятливе навколишнє середовище, держава має передбачити чітку структуру його реалізації. Відповідно, суб'єкти господарської діяльності, незалежно від форм власності, в ході користування природними надрами повинні дотримуватися вимог чинного законодавства, нести відповідальність за його порушення й здійснювати адміністративні й технічні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище [7]. Крім того, для забезпечення безпеки населення, яке проживає в районі розташування об'єктів хімічної, нафтопереробної промисловості встановлюються охоронні й санітарно-захисні зони, розміри та порядок використання яких визначаються законодавством та проектами цих об'єктів, затвердженими в установленому порядку [8]. Отже, з одного боку, держава чітко контролює весь процес використання природних ресурсів та промислових об'єктів, гарантуючи їх безпеку за допомогою правового закріплення переліку обов'язків суб'єктів господарювання, з іншого боку, є проблема недостатньої гарантованості деяких прав суб'єктів як учасників відносин господарської діяльності, що виявляється як у певних складнощах практичної реалізації прав, так і в незадовільному стані їх захищеності в ході реалізації державної екологічної політики. На практиці не надається належного значення правильному розумінню ролі юридичних гарантій реалізації суб'єктами своїх прав у природоохоронній галузі, яка служить інструментом збереження та відновлення стану навколишнього середовища як суспільного блага.

Стан дослідження. У теорії права ми зустрічаємо велику кількість напрацювань із питань дослідження сутнісної характеристики гарантій. Ученими запропоновано різні класифікації гарантій, які стали підґрунтям для вивчення загальноправових явищ у галузевих науках. Однак із розвитком юриспруденції, апроксимацією нормативно-правової бази, що обумовлено процесами євроінтеграції України та глобалізації суспільства, змінюється ставлення до основних категорій права. Слід зазначити, що в сучасних наукових працях юридичним гарантіям як правовій формі реалізації прав суб'єктів господарської діяльності у сфері природоохорони та використання природних ресурсів не приділяється достатня увага. Предметом наукових досліджень є або загальні проблеми державного управління в екологічній сфері (А.О. Андрушевич, Ю.П. Битяк, Ю.М. Козлов, Ю.С. Шемчушенко), або теоретико-правові аспекти здійснення дозвільної діяльності правоохоронними органами (О.М. Бандурка, Ю.К. Валяєв, С.М. Гусаров, Р.А. Журавльов, В.І. Книш, М.М. Романяк, О.В. Харитонов). Дослідження юридичних гарантій у контексті забезпечення прав громадян на сприятливе природне середовище проводили В.Б. Авер'янов, І.Л. Бородін, І.П. Голосніченко, В.В. Іванюшенко. Наукові праці цих учених є фундаментом для подальших досліджень проблематики. Враховуючи, що сфера охорони навколишнього середовища спрямована на встановлення гарантій реалізації громадянами своїх екологічних прав, зокрема в процесі отримання спеціальних дозволів на користування природними надрами, необхідність комплексного дослідження юридичних гарантій обумовлена пошуком шляхів модернізації органів державного управління у сфері дозвільної системи в процесі забезпечення екологічної безпеки в країні в умовах євроінтеграції.

У зв'язку із цим **мета статті** – проаналізувати етимологію визначення понять «гарантія», «юридичні гарантії» для формулювання власного визначення та особливостей реалізації юридичних гарантій прав суб'єктів адміністративно-правових відносин у природоохоронній сфері.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж виділити особливості юридичних гарантій захисту прав суб'єктів господарювання у сфері природоохорони й природокористування насамперед розглянемо походження дефініцій «гарантія», «юридичні гарантії». Такий підхід дасть нам можливість не тільки визначити «прогалини» в нормативно-правових актах України, що регулюють відносини в природоохоронній сфері, а й виявити негативні аспекти діяльності держави, яка встановлює окремі обмеження й заборони щодо порядку реалізації суб'єктами господарювання своїх прав у цій сфері.

Поняття «гарантія» є поширеною категорією. Етимологію слова «гарантія» пов'язують із французьким словом «garantie», що означає «забезпечення» [9, с. 21–25]. Відповідно, дефініція «гарантувати» означає забезпечувати, встановлювати умови, вимоги. Крім того, термін «гарантія» в деяких джерелах застосовується для окреслення засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення [1, с. 102]. Так, Ж.Л. Бертель зазначив, що термін «гарантія» має безліч тлумачень, проте спільним для них усіх є загальна мета – «забезпечення» [9, с. 27]. Майже у всіх галузях права ми зустрічаємо термін «гарантія», і для кожної галузі він має своє значення. Особливість використання цієї дефініції в юриспруденції залежить від його багатозначності. Так, у «Юридичному словнику» воно має спеціальне значення: «Гарантія – це один із способів забезпечення зобов'язань у правовідносинах між сторонами» [10, с. 59]. У теорії держави й права гарантіями називають також умови, необхідні для реалізації тих чи інших прав громадян, інших учасників правовідносин [6, с. 230]. С.С. Алексєєв зазначає, що поняття «гарантія» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення та реалізацію прав, свобод громадян, на усунення можливих причин, перегляд їх неповного або неналежного здійснення й захист прав від порушень. Ці фактори різноманітні й за своєю природою та характером виступають як умови, засоби, прийоми й методи забезпечення процесу реалізації прав і свобод учасників суспільних відносин [11, с. 26–30]. Як сукупність конкретних засобів гарантії носять загальнообов'язковий і юридичний характер, завдяки чому можливе всебічне забезпечення ефективного здійснення, охорони й захисту прав особистості. Без гарантованості суб'єктивних прав складно говорити про повне забезпечення правами, тим паче вторинними стають питання практичного користування своїми правами суб'єктом. У свою чергу забезпечення як найважливіший фактор реалізації прав особистості неможливе без певних умов: поряд із політичними, економічними, організаційними й соціальними існують і спеціальні – правові або юридичні гарантії [12, с. 18–19]. Звісно, правові гарантії виконують свої функції в єдності із загальними, проте, враховуючи, що мета статті – загальнотеоретичний аналіз сутності юридичних гарантій, саме вони й будуть розглядатися безпосередньо у зв'язку з об'єктом гарантування (правами суб'єктів господарської діяльності в природоохоронній сфері).

Слід зазначити, що в науковій літературі питання про поняття та систему юридичних гарантій розглядається з різних точок зору. Так, на думку В.Б. Авер'янова, під юридичними гарантіями слід розуміти норми права й засновану на них правозастосовчу діяльність, а також індивідуальні юридичні акти, у яких ця діяльність фіксується [13, с. 237]. У свою чергу Л.Д. Воеводін зазначає, що юридичні гарантії – це норми права, що передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів та інших нормативно-правових актів. Також він додає, що гарантія – «це той надійний міст, який забезпечує необхідний в основі правового статусу особистості перехід від загального до приватного» [12, с. 18]. А.П. Альохін відстоює позицію ототожнення термінів «гарантія» й «засоби», посилаючись на те, що

для формування юридичного й фактичного становища конкретної особи потрібні ефективні правові засоби, чим і є юридичні гарантії [9, с. 83]. Відповідно, якщо під «юридичними гарантіями» розуміти законодавчо закріплені засоби охорони суб'єктивних прав громадян та організацій, способи їх реалізації, а також засоби забезпечення законності й охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства й держави, то «засоби» – це інструмент органів державної влади, громадських об'єднань, самих громадян у боротьбі за належне здійснення основних прав свобод [10, с. 71–72]. Іншими словами, «юридичні гарантії», власне, і є правовими засобами, способами, за допомогою яких у суспільстві забезпечується громадянами реалізація їхніх прав і свобод. Отже, можемо зробити висновок: вказані поняття є тотожними.

Однак існують і інші підходи до визначення поняття «юридичні гарантії». Цікавим є визначення, надане В.Ф. Погорілко. Учений розглядає юридичні гарантії в широкому розумінні, вказуючи, що це спеціальний вид гарантії, установлений законами для забезпечення використання, дотримання, неухильного виконання й правильного застосування норм права всіма органами держави, громадськими організаціями, службовими особами й громадянами. Встановлення й постійне вдосконалювання гарантії є однією з умов забезпечення законності, розвитку демократії, зміцнення правової основи держави й громадянського життя [14, с. 229]. Серед деяких вчених і юристів-практиків існує розуміння сутності юридичних гарантії щодо сфери суб'єктивних прав. За цим підходом гарантії розглядаються лише в аспекті правових засобів (правил) охорони прав. На нашу думку, таке визначення надто звууже поняття «юридичні гарантії», адже їх система включає не тільки засоби, спрямовані на охорону прав людини, а й засоби, за допомогою яких безпосередньо забезпечується їх реалізація на основі закону. Зокрема, до системи юридичних засобів реалізації прав громадян в адміністративній науці слід віднести такі: закріплені нормами адміністративного права межі прав і засоби конкретизації обов'язків громадянина, юридичні факти, з якими пов'язана їх реалізація; процесуальні форми здійснення прав, засоби примусу й стимулювання правомірної реалізації прав. Деякі автори висловлюють думку, що до кола юридичних гарантії слід включити закріплені нормами права засоби нагляду й контролю виявлення випадків правопорушень, заходи правового захисту і юридичної відповідальності, правоохоронні заходи, запобіжні заходи, процесуальні форми охорони прав, заходи профілактики та попередження правопорушень. Такі різні підходи до визначення юридичних гарантії обумовлені, як правило, сферою застосування цього поняття, проте головне – вони відіграють значну роль у будь-якій галузі права незалежно від сфери життєдіяльності суспільства.

Щодо сфери екології заслуговує на увагу поняття, надане Ю.С. Шемчушенку. Він визначив правові гарантії як встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання й застосування норм екологічного права. Учений розділяє правові гарантії на два види: нормативно-правові (включають у себе матеріальні й процесуальні) та організаційно-правові. Дія правових гарантії спрямована передусім на верховенства права, забезпечення конституції й закону, утвердження правопорядку, охорону прав і свобод людини, здійснення прямого народовладдя [14, с. 310]. У такому значенні вони виступають як принципи, які знаходять свій прояв у встановленому законом процесуальному порядку проведення тієї або іншої діяльності органів у розв'язанні адміністративних спорів про право в адміністративних відносинах, під час застосування заходів адміністративного впливу, під час розгляду скарг. Важливою ознакою гарантії є активно-вольові дії організаційного характеру, спрямовані на забезпечення законності в процесі реалізації права. До них належать

усі види контрольної діяльності, наглядова діяльність органів прокуратури. Сьогодні держава здійснює контроль і нагляд за дотриманням встановлених законом правил, порушення яких може заподіяти шкоду навколишньому середовищу й, як наслідок, здоров'ю й життю людини, за допомогою надання документів дозвільного характеру в ході здійснення суб'єктами певних видів господарської діяльності. Зокрема, це стосується діяльності у сфері поводження з небезпечними відходами; транспортування природного газу й нафтопродуктів трубопроводами; зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, установлений ліцензійними умовами; пошуку (розвідки) корисних копалин [15, с. 111].

Законодавче закріплення обов'язкового прокурорського нагляду за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища можна вважати однією з вагомих гарантії у захисті екологічних прав громадян. Так, у законодавстві вказано на можливість звернення органів прокуратури до судів «із позовами про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності» [16]. Слід розуміти, що й громадяни можуть самостійно звертатися з позовами до суду щодо порушення своїх екологічних прав, а також із зверненнями до прокуратури про захист права на безпечно довкілля та про відшкодування шкоди, завданої їм екологічно небезпечною діяльністю. Утім норма про прокурорське представництво в захисті екологічних прав громадян у суді недостатньо кореспондується з положенням ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» (1991 р.), тому потребує уточнення.

Як бачимо, юридичні гарантії складаються з різних правових і організаційних механізмів, завдяки яким забезпечується сприятливі умови для реалізації прав. Частими є випадки, коли термін «гарантія» застосовується в законодавстві не в тому значенні або взагалі не несе ніякого правового навантаження й залишається лише гарною назвою (до речі, це породжує марні очікування), йому все ж притаманний особливий юридичний зміст. Можна впевнено сказати, що юридичні гарантії – це звід правил, відповідно до якого держава повинна поважати всі законні права, які належать людині. На думку І.Л. Бородіна, це означає, що юридичні гарантії (або належна правова процедура) є передбаченими законом спеціальними засобами здійснення охорони прав у разі їх порушення.

Правові гарантії врівноважують повноваження держави із законами країни, захищаючи приватних осіб від влади [17, с. 32]. Якщо держава заподіє шкоду людині й за цим не слідує належна правова процедура, це є порушенням правових гарантії і суперечить нормі права. Розкриваючи суть юридичних гарантії, А.П. Альохін звертає увагу на те, що «юридичні гарантії знаходяться як в самих правових нормах, які мають на меті регулювання шляхом встановлення прав та обов'язків суспільних правовідносин, так і в тих нормах, у межах яких здійснюється юрисдикція під час порушення цих обов'язків, забезпечується за допомогою державного примусу реалізація матеріального суб'єктивного права й виконання нових обов'язків» [9, с. 91]. Деякі автори до юридичних гарантії відносять правові засади організації й діяльності органів та посадових осіб, інститут їх відповідальності. Основною функцією гарантії є забезпечення виконання обов'язків державою та іншими суб'єктами реалізації прав людини. До юридичних гарантії належить вся система діючих у державі правових норм, передбачених юридичних засобів, спрямованих на конкретизацію прав та обов'язків, визначення порядку їх реалізації й захисту. Ефективна діяльність органів виконавчої влади є загальною умовою дієвості всієї системи гарантії прав, законних інтересів особи та належного виконання обов'язків [18, с. 299]. Неодмінними принципами юридичних гарантії є їх дієвість

та ефективність. Фактично гарантії як правові умови повинні не тільки забезпечувати права суб'єктів у процесі виникнення, зміни та припинення правовідносин, а й забезпечити людині у всіх випадках реальне користування наданими законом благами (природними ресурсами).

Як ми вже встановили, головною ознакою юридичних гарантій є їх правове закріплення, яке полягає головним чином в ефективному забезпеченні охорони й захисту прав людини. У системі правових гарантій виключне значення надано конституційним гарантіям, які мають найвищу юридичну силу й становлять основу правового регулювання суспільних відносин [14, с. 318]. Конституція України в ч. 2 ст. 13 у бланкетний спосіб надає право кожному громадянину користуватися надрами землі. При цьому на державу покладається функція із забезпечення захисту прав усіх суб'єктів господарювання [2].

Крім Конституції України, екологічні права закріплені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) [16, ст. 12]. Слід зазначити, що перелік гарантій екологічних прав громадян є неповним. Здебільшого гарантії, вказані в ст. ст. 10, 11, 12, 37 цього закону, стосуються лише питання охорони навколишнього природного середовища та частково питання забезпечення екологічної безпеки [16]. У зв'язку із цим це питання потребує подальшого аналізу й визначення. Крім того, гарантії права на безпечне для життя й здоров'я довкілля закріплені в законах України «Про тваринний світ», «Про охорону атмосферного повітря», «Про мисливське господарство та полювання», «Про природно-заповідний фонд України», у нормах Земельного кодексу України, Водного кодексу України, Лісового кодексу України, Кодексу України про надра.

Слід відмітити, що гарантією здійснення природоохоронної діяльності є відповідна правова регламентація органів виконавчої влади, які здійснюють свої повноваження у встановлених законом межах і відповідно до нього [13, с. 239]. Отже, до юридичних гарантій належать норми Конституції України та інших законів, що містять гарантії (принципи) або самі є гарантіями. Серед них важливу роль відіграють процесуальні норми. До юридичних гарантій слід віднести юридичні обов'язки й відповідальність. Правові обмеження як елемент юридичної відповідальності можна розглядати і як самостійний та ефективний спосіб правового забезпечення прав. Саме шляхом застосування спеціальних правових обмежень створюються умови, які спонукають конкретних осіб до неухильного виконання обов'язків. Адміністративна відповідальність за порушення у сфері охорони природи й використання природних ресурсів передбачена в ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та главі 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП). Відповідно, сутність правовідносин, які виникають у процесі здійснення господарської діяльності, впливу її на навколишнє середовище, полягає в наявності в основі функціонування держави обов'язку дотримуватися беззаперечного пріоритету екологічних прав людини, установлення невідомої відповідальності державних органів і посадових осіб за невиконання цього обов'язку.

Повністю підтримуємо точку зору В.В. Іванюшенка, визначивши, що система гарантій щодо захисту права людини на безпечне для життя й здоров'я довкілля реалізується й через заходи запобігання та протидії правопорушенням проти довкілля [12, с. 17]. Розуміння особливостей гарантій у природоохоронній сфері можливе на прикладі дозвільної системи. Дозвільна діяльність є різновидом державної діяльності, яка в природоохоронній сфері передбачає надання документів дозвільного характеру та у зв'язку із цим прийняття індивідуальних актів, а також вчинення інших юридично значимих дій із метою формування безпечного природного середовища в процесі функціонування природоохоронних об'єктів [15, с. 113].

На підставі норм законів України «Про екологічну експертизу» (2001 р.), «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (2005 р.), «Про основи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (2007 р.) дозвільні правовідносини виникають у зв'язку з необхідністю отримання суб'єктом господарювання документа дозвільного характеру.

Отримання дозволів (ліцензій) є важливою передумовою реалізації суб'єктами свого права на здійснення господарської діяльності [19, с. 72]. Основним нормативно-правовим актом, який спрямовано на врегулювання дозвільних відносин, є Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (2005 р.), який визначає основні поняття, правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності, порядок діяльності дозвільних органів та державних адміністраторів. Згідно зі ст. 1 цього закону документ дозвільного характеру визначається як дозвіл, погодження, свідоцтво; він дає суб'єкту господарювання право на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності [20]. На підставі ст. 12 Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19 травня 2011 р. № 3392-VI [21] та положень Постанови Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» від 30 травня 2011 р. № 615 [22] надання спеціальних дозволів на користування надрами здійснюється з дотриманням таких принципів: захист прав, законних інтересів суспільства, життя громадян; охорона навколишнього середовища; забезпечення безпеки держави; дотримання рівності прав суб'єктів господарювання під час видачі документів дозвільного характеру; відповідальність посадових осіб дозвільних органів, державних адміністраторів і суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства; забезпечення державою гарантій власникам спеціальних дозволів на користування надрами та захист їхніх інтересів відповідно до законодавства протягом усього терміну дії спеціального дозволу на користування надрами; забезпечення власниками спеціальних дозволів на користування надрами взятих на себе зобов'язань, передбачених чинним законодавством та спеціальним дозволом на користування надрами.

Відповідно, зобов'язання видати документ (та інші акти) дозвільного характеру є підставою реалізації громадянином певного права. До об'єктів природоохоронного характеру, щодо яких можуть видаватися дозволи, закон відносить такі: природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок, споруда, будівля, приміщення, устаткування, обладнання й механізми, що вводяться в експлуатацію чи проєктуються, окрема операція, господарська діяльність певного виду, робота й послуга, документи, використовувані суб'єктом господарювання в процесі проходження дозвільної процедури [21]. Процедура отримання документів дозвільного характеру деталізується в підзаконних нормативно-правових актах України [22], а відповідальність щодо порушення порядку їх використання – у КУпАП. Наприклад, згідно з нормою ст. 78 КУпАП [23] викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноваженого органу виконавчої влади або недотримання вимог, передбачених наданим дозволом, інші порушення порядку здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря або перевищення технологічних нормативів допустимого викиду забруднюючих речовин та нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел під час експлуатації технологічного устаткування, споруд і об'єктів передбачають накладення штрафу на посадових осіб.

Поряд із загальним вченням про гарантії, аналізуючи характерні особливості їх як правової категорії, можна зробити висновок, що юридичні гарантії в природоохо-

ронній сфері визначаються як сукупність правових умов і засобів забезпечення функціонування природоохоронних об'єктів, у тому числі зі створення правових норм та інститутів у сфері дозвільної діяльності, закріплення юридичних можливостей охорони й захисту прав суб'єктів господарювання, а також забезпечення ефективної їх реалізації.

На підставі викладеного спробуємо класифікувати юридичні гарантії в природоохоронній галузі. Правильна класифікація має не тільки науково-теоретичне, а й практичне значення, тому сприяє наповненню змісту категорії «юридичні гарантії», підвищенню її дієвості, є важливою умовою забезпечення належного стану охорони навколишнього середовища.

Вважаємо, що за цільовим призначенням юридичні гарантії повинні бути класифіковані на: а) гарантії правового статусу суб'єктів; б) гарантії реалізації; в) гарантії охорони й захисту прав. Виходячи з того, що юридичні засоби реалізації, охорони й захисту прав містяться в Конституції України, нормах законів і в галузевому законодавстві (адміністративне, господарське, екологічне), то за формою закріплення виділимо: а) конституційні; б) законодавчі й підзаконні; в) галузеві гарантії. Залежно від сфери застосування до системи юридичних гарантій слід включити такі: національно-правові, міжнародно-правові, регіональні (система, що включає в себе принципи й норми, які регулюють сферу забезпечення прав суб'єктів господарювання). За юридичною природою доцільно розділяти на: а) матеріально-правові (чітке закріплення прав та обов'язків суб'єктів); б) процесуально-правові (визначають юридичну процедуру реалізації прав та обов'язків суб'єктів); в) інституційно-організаційні гарантії (наявність установ та органів, наділених повноваженнями щодо забезпечення реалізації та захисту прав суб'єктів у природоохоронній сфері).

Отже, гарантії природоохоронної діяльності забезпечують правовою, фінансовою, організаційною самостійністю суб'єкта; державний захист прав; юридичну силу правових актів органів та посадових осіб. До важливих елементів системи юридичних гарантій слід віднести й відповідальність, яка є гарантією юридичних обов'язків суб'єктів господарювання. У цьому аспекті становлять інтерес принципи гарантій охорони навколишнього середовища. До них належать такі: визнання права на сприятливе навколишнє середовище основним правом людини й гарантування екологічно безпечного середовища для життя й здоров'я людей; врахування інтересів нинішнього й майбутнього покоління; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони природи, використання природних ресурсів; збереження просторової й видової різно-

манітності й цілісності природних об'єктів і комплексів; обґрунтоване використання й збереження ресурсів; оцінка впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище; встановлення екологічних стандартів і спостереження за їх дотриманням.

На нашу думку, для підвищення ефективності гарантій охорони навколишнього середовища необхідно розширити екологічні зобов'язання підприємств, посилити участь громадських організацій у вирішенні екологічних проблем, оцінювати ризик нових технологій, посилити міжнародне співробітництво на національному й регіональному рівнях, вживати заходи щодо мінімізації заподіяння шкоди навколишньому середовищу, приділяти велику увагу еколого-правовій освіті в суспільстві. Важливим є обов'язок держави із забезпечення участі громадськості в процесі прийняття рішень із питань довкілля, доступу громадськості до правосуддя з питань довкілля, доступу до інформації щодо стану довкілля та надання ефективного правового захисту в разі порушення права на екологічну інформацію. Можна вважати, що ці умови одночасно виступають і як гарантії права на безпечне навколишнє середовище, і як процесуальне закріплення екологічних прав громадян.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки: 1) юридичні гарантії є специфічним правовим засобом, що забезпечує перехід від передбачених законодавством України можливостей охорони й захисту екологічних прав людини та громадянина до реальної їх реалізації;

2) комплексний аналіз запропонованих різними авторами дефініцій дозволяє визначити юридичні гарантії в природоохоронній сфері як систему узгоджених принципів, норм і вимог, що забезпечують процес дотримання прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, фактичну їх реалізацію й охорону, безперешкодну й ефективну участь у вирішенні питань державної екологічної політики, забезпечення належного стану охорони навколишнього середовища;

3) ефективність юридичних гарантій у природоохоронній сфері залежить від рівня розвитку державних інститутів, наявності системи досконалих законів щодо реалізації учасниками відносин своїх прав у ході природокористування й ефективного механізму їх захисту, узгодженості інтересів держави й суспільства;

4) певна нечіткість та нелогічність термінів і понять в нормативно-правових актах не тільки законодавчого й підзаконного, а й міжгалузевого характеру, а також недостатність комплексного правового забезпечення дозвільної діяльності в природоохоронній сфері (нечітка й недостатня визначеність суб'єктів та об'єктів) актуалізує необхідність удосконалення національного адміністративного законодавства, прийняття спеціального законодавчого акта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 426 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
3. Лозо В.І. Правове регулювання боротьби із забрудненням навколишнього середовища в історії екологічного законодавства Європейського Союзу / В.І. Лозо // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), М.В. Цвік, Л.К. Воронова та ін. – Х. : Право, 2005. – Вип. 2(41). – С. 65–74.
4. Кравченко С.М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : [підручник] / [С.М. Кравченко, А.О. Андрушевич, Дж. Бонайн] ; під заг. ред. С.М. Кравченко. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с.
5. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : [навчальний посібник] / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
6. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скаун. – пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
7. Петров С.В. Феноменологія адміністративно-господарського права України : [монографія] / С.В. Петров. – Х. : Діса плюс, 2012. – 392 с.
8. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
9. Энциклопедический юридический словарь / [В.Н. Додонов и др.] ; под ред. В.Е. Крутских. – М. : Инфра-М, 1998. – 368 с.
10. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 243 с.
11. Алехин А.П. Юридические гарантии: теория и практика / А.П. Алехин. – М. : Спарк, 2004. – 159 с.
12. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та інші. – К. : Українська енциклопедія, 2001. – Т. 3. – 2001. – 789 с.
13. Бородин І.С. Права та свободи громадян, їх класифікація гарантії реалізації / І.С. Бородин // Право України. – 2007. – № 12. – С. 32–36.

14. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / [В.Б. Авер'янов, М.А. Бояринцева, І.А. Кресіна, Д.М. Лук'янець та ін.] ; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Наук. думка, 2007. – 587 с.
15. Іванюшенко В.В. До питання щодо поняття юридичних гарантій права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля / В.В. Іванюшенко // Правничий вісник / Ун-т економіки та права «КРОК». – К., 2009. – Вип. 4. – С. 17–25.
16. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів / Н.Б. Мушак // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 298–301.
17. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
18. Про перелік документів дозвільного характеру в сфері господарської діяльності : Закон України від 19 травня 2011 р. № 3392-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 47. – Ст. 532.
19. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № 615 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 130.
20. Ославський М.І. Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади : [навчальний посібник] / М.І. Ославський. – К. : Знання, 2009. – 486 с.
21. Романяк М.М. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.М. Романяк. – Ірпінь, 2010. – 183 с.
22. Отримання дозволів у підприємницькій діяльності / за заг. ред. Г.О. Лиско, Л.Б. Сало, Н.Є. Хлібороб, А.М. Школик. – Львів, 2011. – 150 с.

УДК 342.9

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОСТУПКИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Капітаненко Н.П.,
к.ю.н., доцент

Запорізька державна інженерна академія

У статті розглянуто напрями модернізації інституту адміністративної відповідальності за проступки у сфері господарської діяльності, зокрема створення оновленої системи правових і наукових категорій адміністративного права, перегляд доктринальних засад українського адміністративного права в контексті євроінтеграційних вимог та кодифікація адміністративно-деліктного законодавства задля побудови правової держави в Україні.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративні проступки, господарська діяльність, кодифікація адміністративно-деліктного законодавства.

Капитаненко Н.П. / АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРОСТУПКИ В СФЕРЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ / Запорожская государственная инженерная академия, Украина

В статье рассматриваются направления модернизации института административной ответственности за проступки в сфере хозяйственной деятельности, в частности создание обновленной системы правовых и научных категорий административного права, просмотр доктринальных основ украинского административного права в контексте евроинтеграционных требований и кодификация административно-деликтного законодательства с целью построения правового государства в Украине.

Ключевые слова: административная ответственность, административные проступки, хозяйственная деятельность, кодификация административно-деликтного законодательства.

Kapitanenko N.P. / CURRENT ISSUES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY / Zaporizhia State Engineering Academy, Ukraine

Development of Ukrainian statehood requires modernization and improvement of the legal system in Ukraine, including its component – the administrative law. In the process of modernization institute of administrative responsibility to pay attention to the following questions.

First, reform of this institution should start with an analysis of terminology, as the system of scientific and legal concepts of the theory of administrative law needs to be updated. Perennial attempts qualitative changes did not lead to real change, the debate continues and becomes actuality and relevance in legal science and literature, and in enforcement activity.

Second, the work of unification of terminology should include research and for value categories «administrative offense» and «administrative violation». The current law identifies these categories. It seems appropriate to use the term depending on the subject of abuse, including administrative violation – a violation committed by government institutions, and administrative offense – its illegal actions of persons who have violated administrative law. Of course, this approach in economic sphere of responsibility for administrative offenses subject entities, which are individual entrepreneurs and legal entities.

Thirdly, the administrative liability of legal persons – a new phenomenon in the administrative and legal regulation, whose appearance is due to socio-economic transformation in Ukraine and requires further study.

Fourth, the best results of classification of existing administrative tort law Ukraine would adopt a new codified act. Administrative law governing a fairly wide array of social relations and, of course, codification can be solid, and should be based on the gradual implementation, complexity and continuity. Relevant questions are updated doctrinal foundations Ukrainian administrative law in the context of European integration requirements.

Thus, the leading trend of modern administrative law is to review its basic principles in order to harmonize relations between the public administration and human. Administrative law is given as the main means of creating models of administrative and legal relations of a new type, in which a person should see in administrative law one of the principal means guarantees the realization and protection of the rights and freedoms in the field of public relations. Among the important tasks of these changes – modernization institute administrative proceedings, including, for offenses in the sphere of economic activity.

Key words: administrative responsibility, administrative offenses, economic activity, codification of administrative and tort law.

Розбудова української державності потребує модернізації та вдосконалення правової системи України, у тому числі її складової – адміністративного права. Провідною тенденцією розвитку сучасного адміністративного права є перегляд його основних засад на основі відходу від доктрини радянського адміністративного права та затвердження сучасної оновленої загальноєвропейської ідеології, спрямованої на гармонізацію відносин між публічною адміністрацією й людиною [1, с. 127].

Концепція адміністративної реформи в Україні передбачає подальшу систематизацію адміністративного законодавства, насамперед шляхом його кодифікації. Концепція визнає, що з об'єктивних причин неможливо здійснити кодифікацію одночасно, тому доцільно здійснювати поетапну кодифікацію за окремими сферами та інститутами адміністративно-правового регулювання, відповідно до якої кожний етап кодифікаційного процесу має завершуватися підготовкою окремих частин майбутнього Адміністративного кодексу України у вигляді відповідних томів (або «книг») [2]. Систематизація адміністративно-деліктного законодавства, на нашу думку, має відбуватися за двома напрямками: оновлення змісту адміністративно-деліктних норм та подальша поетапна кодифікація цього інституту адміністративного права. Зазначена позиція відповідає напрямку модифікації адміністративної відповідальності також і у сфері господарської діяльності, що зумовлює актуальність дослідження.

Різні аспекти адміністративної відповідальності відображено в працях таких учених-адміністративістів, як В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк, А. Васильєв, В. Гарашук, І. Голосніченко, Е. Демський, Є. Додін, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Миколенко та ін.

Метою статті є встановлення сутності та визначення напрямів реформування адміністративної відповідальності за адміністративні проступки у сфері господарської діяльності на основі аналізу нормативно-правових актів та наукових джерел.

Інститут адміністративної відповідальності був одним із найбільш опрацьованих у складі радянського адміністративного права, прикладом чого слугує чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [3, с. 85]. Суттєві зміни в країні на початку 1990-х рр. окрасили палітру взаємин у суспільстві різними барвами, нові явища політичного, економічного та соціального спрямування потребували швидкого врегулювання, що спричинило появу низки нормативно-правових актів. Швидкість перетворень у суспільстві в умовах ринкової економіки не відповідала темпам законотворчої діяльності парламенту України щодо прийняття нових та внесення відповідних змін до чинних кодифікованих актів, зокрема, стосовно сфери господарської діяльності [4, с. 72]. У результаті до ст. 2 КУпАП були внесені зміни, які передбачали можливість регулювання адміністративних правовідносин не лише кодифікованим адміністративно-деліктним актом, а й іншими законами України [5, с. 21]. Крім того, аналіз характеру змін, яких зазнав КУпАП за часів незалежної України, зазначає О. Когут, свідчить про те, що ці зміни здійснювались, як правило, шляхом встановлення нових заборон та збільшення кількості органів адміністративної юрисдикції [6, с. 294].

Узагальнення сучасних напрацювань вітчизняних адміністративістів стосовно напрямів удосконалення адміністративно-деліктного законодавства надає можливість визначити певні концептуальні підходи оновлення інституту адміністративної відповідальності взагалі та відповідальності за проступки у сфері господарської діяльності зокрема.

Передусім варто розпочати роботу над основними категоріями, які є інтелектуальною методологічною основою для подальшої систематизації норм права щодо врегу-

лювання адміністративних правовідносин. Опрацюванню підлягають такі поняття, як адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, адміністративний проступок, суб'єкти адміністративно-правових відносин, суб'єкти адміністративної відповідальності та ін. Нагальна потреба у створенні юридичної конструкції, яка може бути покладена в основу нормативно зафіксованого визначення поняття адміністративна відповідальність, на думку Д. Лук'янця, обумовлена тим, що, по-перше, положення КУпАП поширюються й на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена не лише КУпАП, а й іншими законами України (ст. 2 КУпАП); по-друге, за вчинення адміністративного проступку передбачена адміністративна відповідальність (ч. 1 ст. 9 КУпАП). За таких обставин у разі вчинення проступку та застосування норми права за межами кодифікованого закону слід мати законодавче визначення адміністративної відповідальності, яке б давало можливість встановити правову природу зазначеного явища й виявити необхідні та достатні кваліфікаційні ознаки вказаного виду юридичної відповідальності [7, с. 9].

Також слід звернути увагу на пропозицію, надану Центром політико-правових реформ, про розмежування адміністративного правопорушення на три види порушень: адміністративні проступки, адміністративні правопорушення та кримінальні проступки. «Очищений» таким чином інститут адміністративних проступків, на думку авторів концепції, має бути об'єднано в один Кодекс про адміністративні проступки [8, с. 201].

Наступне концептуальне положення правників щодо питання реформування інституту адміністративної відповідальності полягає у визнанні юридичних осіб повноцінними суб'єктами адміністративних проступків [9, с. 8]. Тривала невирішеність спірного питання адміністративної відповідальності юридичних осіб на рівні кодифікованого адміністративно-деліктного акта призвела до використання у відповідних законах, які врегульовують певні сфери суспільного життя, поняття «фінансові санкції», що дало підстави частині науковців вести мову про виокремлення фінансової, податкової, економічної відповідальності [10, с. 290].

Ще одна доктрина вітчизняних науковців щодо якісного оновлення інституту адміністративної відповідальності взагалі та сфери господарської діяльності зокрема передбачає перегляд видів стягнень, які застосовуються в разі вчинення особою адміністративного правопорушення. Аналізуючи види адміністративних стягнень, які застосовуються за вчинення проступків у сфері господарської діяльності, варто зауважити, що вони мають як майнову, так і особисту спрямованість, наприклад: попередження, штраф, конфіскація обладнання та виробленої продукції. Слід уважно поставитися до пропозиції В. Авер'янова, Д. Лук'янця та Н. Хорошак про необхідність чіткого розмежування двох самостійних груп стягнень: 1) основних, метою яких є передусім покарання правопорушника; 2) додаткових, метою яких є усунення умов для подальшого вчинення правопорушень [11, с. 22].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р., який набрав чинності 17 січня 2012 р., сприяв реалізації основних оновлених ідей не лише в царині кримінального права, а й адміністративного [12]. У результаті декриміналізації діянь за економічні злочини, відповідно до зазначеного закону, шістьнадцять складів злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини Кримінального кодексу України, були переведені до категорії суспільно шкідливих, тобто визнані адміністративними правопорушеннями. Відповідні зміни сприяли збільшенню кількості складів адміністративних правопорушень у сфері господарювання.

Таким чином, істотне оновлення змісту адміністративно-деліктного законодавства має відбуватися одночасно з процесом його систематизації. У процесі модернізації інституту адміністративної відповідальності варто звернути увагу на такі питання.

По-перше, реформування зазначеного інституту варто розпочинати з аналізу термінології, оскільки система наукових і правових понять теорії адміністративного права потребує оновлення. Багаторічні спроби якісних змін не привели до фактичних перетворень, дискусія продовжується й набуває злободенності та актуальності як в юридичній науці та літературі, так і в правозастосовній діяльності. Слід зауважити, що всі існуючі дефініції адміністративної відповідальності, надані вченими, носять науково-дослідницький характер, хоча широкий спектр проблем законодавчого регулювання відповідного інституту адміністративно-правової галузі до цього часу залишається невирішеним.

По-друге, робота з уніфікації термінології має містити дослідження й щодо співвідношення категорій «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок». Чинний КУпАП отождоює зазначені категорії, хоча потреба у встановленні сутності кожної з них є нагальною. Вирішення питання співвідношення понять «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок» шляхом виявлення критеріїв їх розмежування має важливе теоретичне та практичне значення для становлення національного законодавства. Вважаємо доцільним використовувати категорії залежно від суб'єкта порушення: адміністративне правопорушення – це порушення, вчинене суб'єктом владних повноважень, а адміністративний проступок – це протиправні дії осіб, які порушили адміністративно-правові норми. За такого підходу у сфері господарської діяльності адміністративній відповідальності за проступки підлягають суб'єкти господарювання, якими згідно із ч. 3 ст. 55 Господарського кодексу України є фізичні особи-підприємці та юридичні особи [13].

По-третє, адміністративна відповідальність юридичних осіб – це нове явище у сфері адміністративно-пра-

вового регулювання, поява якого обумовлена соціально-економічними перетвореннями в Україні. На сьогодні необхідність перегляду суб'єктів адміністративного проступку об'єктивно підтверджується закономірностями розвитку суспільних відносин та формуванням відповідного нормативно-правового забезпечення цього процесу, потребуючи подальшого дослідження з метою вирішення питання.

По-четверте, оптимальним результатом систематизації чинного адміністративно-деліктного законодавства України стало б прийняття нового кодифікованого акта. Адміністративно-правові норми регулюють досить широкий масив суспільних відносин, і, безперечно, кодифікація не може бути суцільною, а має базуватися на принципах поетапності, комплексності та безперервності. Актуальним є питання оновлення доктринальних засад українського адміністративного права в контексті євроінтеграційних вимог.

Відтак інститут адміністративної відповідальності – це багатогранне соціально-правове явище, яке охоплює адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, проступки з їх класичним складом, стягнення та порядок їх застосування, діяльність правозастосовних органів тощо. Опрацювання зазначених питань, які складують структуру адміністративної відповідальності, надасть можливість дослідити один із видів юридичної відповідальності, зокрема у сфері господарської діяльності.

Таким чином, провідною тенденцією розвитку сучасного адміністративного права є перегляд його основних засад із метою гармонізації відносин між публічною адміністрацією й людиною. Нормам адміністративного права надається роль основного засобу створення моделей адміністративно-правових відносин нового типу, за яких людина повинна вбачати в адміністративному праві один із головних засобів гарантії реалізації та захисту своїх прав і свобод у сфері публічно-правових відносин. Серед важливих завдань зазначених перетворень – модернізація інституту адміністративної відповідальності, зокрема за проступки у сфері господарської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійко О. Стан, зміст та перспективи адміністративного права України / О. Андрійко // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 126–131.
2. Про заходи щодо впровадження адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Ст. 943.
3. Колпаков В. Кодекс України про адміністративні правопорушення: пошук нової парадигми / В. Колпаков // Право України. – 2004. – № 7. – С. 85.
4. Додин Е. Административная ответственность в свете Конституции Украины / Е. Додин // Юридичний вісник. – 1997. – № 3. – С. 70–74.
5. Голосніченко І. Проблеми кодифікації норм, що встановлюють адміністративну відповідальність / І. Голосніченко // Право України. – 2002. – № 10. – С. 20–24.
6. Когут О. Окремі питання удосконалення Загальної частини проекту Кодексу України про адміністративні проступки / О. Когут // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3(15). – С. 293–298.
7. Лук'янець Д. Співвідношення принципів презумпції невинуватості і презумпції знання закону в сфері адміністративної відповідальності / Д. Лук'янець // Адвокат. – 2000. – № 2. – С. 9–10.
8. Коліушко І. Зміст та правова природа адміністративної відповідальності / І. Коліушко // Проблеми систематизації законодавства України про адміністративні правопорушення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (7–8 грудня 2006 р.) : у 2 ч. – Сімферополь, 2006. – Ч. 2. – С. 198–202.
9. Стефанюк В. Інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб: проблеми теорії та практики / В. Стефанюк, І. Голосніченко, М. Михеєнко // Право України. – 1999. – № 9. – С. 6–9.
10. Банчук О. Реформа інституту адміністративної відповідальності в Україні: проблеми та варіанти їх вирішення / О. Банчук // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. : С. Ківалов (голов. ред) та ін. ; відп. за вип. Ю. Оборотов. – О. : Юридична література, 2007. – Вип. 35. – С. 288–292.
11. Авер'янов Б. Актуальні питання правового регулювання адміністративної відповідальності / Б. Авер'янов, Д. Лук'янець, Н. Хорошак // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 1. – С. 19–23.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15.01.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 25. – Ст. 263.
13. Господарський кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.

РОЛЬ СПОТТЕРІВ У ЗАПОБІГАННІ ПОРУШЕННЯМ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ФУТБОЛЬНИХ МАТЧІВ

Кацуба Р.М.,
к.ю.н., заступник начальника факультету підготовки фахівців
для підрозділів міліції громадської безпеки
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено розкриттю ролі споттерів у запобіганні порушенням громадського порядку під час футбольних матчів. Відмічено недоліки та спірні положення національного нормативно-правового масиву. Визначено ключові напрямки функцій споттерів. Окрему увагу приділено перспективним шляхам удосконалення їхньої діяльності.

Ключові слова: міліція, споттер, громадський порядок, правопорушення, удосконалення, футбольний матч.

Кацуба Р.Н. / РОЛЬ СПОТТЕРОВ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ НАРУШЕНИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА ВО ВРЕМЯ ФУТБОЛЬНЫХ МАТЧЕЙ / Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Украина

Статья посвящена раскрытию роли споттеров в предотвращении нарушений общественного порядка во время футбольных матчей. Отмечены недостатки и спорные положения национального нормативно-правового массива. Определены ключевые направления функций споттеров. Отдельное внимание уделено перспективным путям совершенствования их деятельности.

Ключевые слова: милиция, споттер, общественный порядок, правонарушение, усовершенствование, футбольный матч.

Katsuba R.N. / SPOTTERS ROLE IN THE PREVENTION OF PUBLIC DISORDER AT FOOTBALL MATCHES / Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs, Ukraine

Article is devoted to the role of spotters to prevent public disorder at football matches. Special attention is paid to the perspective ways to improve their performance.

Proper maintenance of public order and security showed a high level of domestic law enforcement agencies training to act during mass sports events of world importance during the holding in Ukraine of the UEFA finals of European football championship (EURO-2012).

However, summarizing the EURO 2012 exposed a number of faults, both organizational and functional character.

Taking into account the positive world experience, March 18, 2013 the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 255 «On approval of the Instruction on implementation of the police functions of spotter during activities associated with the preparation and conduct of football matches» was adopted.

Approved by this order the instruction determines spotter as a police officer, who performs tasks with the audience during activities associated with the preparation and conduct of football matches on a regular basis.

The functions of spotter are attributed by three key areas: 1) collection of pre-match information; 2) control the behavior of spectators at the match days; 3) implementation of preventive work with the audience during the days between matches.

The role of spotters in the prevention of violation of public order during football matches is quite significant. Thanks to their activities just prevention takes place instead of suppression of violations of public order at football matches. It is confirmed by a lot of examples of spotters' using abroad.

Summarizing, we propose the promising ways to improve the spotters activity for the prevention of violations of public order during football matches.

Key words: police, spotter, public order, offense, improvements, football match.

Належне забезпечення громадського порядку і безпеки під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу ЄВРО-2012 (далі – ЄВРО-2012) засвідчило високий рівень підготовки вітчизняних правоохоронців до дій в умовах проведення масового спортивного заходу світового значення.

Разом із тим підведення підсумків проведення ЄВРО-2012 викрило низку певних недоліків як організаційного, так і функціонального характеру. В аспекті інтеграції України до Європейського Союзу беззаперечними лишаються пріоритети щодо поліпшення якості життя в Україні, всебічного забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, а також проведення комплексних реформ у ключових сферах суспільного життя.

Цілком очевидно, що подолання політичної кризи в сукупності зі стабілізацією зовнішньої політики України вимагають, насамперед, змін у вітчизняному правовому масиві. Нове законодавство є правовим фундаментом для демократичного розвитку України. Виходячи з цього, «сучасного погляду» законодавця потребує організація проведення масових спортивних заходів, зокрема футбольних матчів. Такі заходи зазвичай проходять за участю іноземних учасників, відповідно, забезпечення безпеки учасників цих подій представляє нашу державу світовому суспільству.

На сьогодні в цій сфері лишається низка проблем, усунення яких дозволить поліпшити рівень проведення фут-

больних матчів різного рівня організації. При цьому багато питань щодо забезпечення громадського порядку на футбольному матчі належить до компетенції міліції, що актуалізує відповідний напрям наукових досліджень.

Вирішення проблем діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових заходів представлено в працях таких науковців, як С.М. Алфьоров, О.М. Бандурка, А.В. Губанов, В.В. Доненко, В.О. Заросило, Д.П. Калаянов, І.Б. Коліушко, С.Я. Коненко, М.В. Корнієнко, Б.С. Крилов, Є.В. Курінний, М.В. Лошицький, О.В. Негодченко, О.І. Остапенко, Ю.І. Осіпов, В.Г. Поліщук, І.І. Сенчук, А.В. Сергєєв, С.М. Стороженко, В.Г. Фатхутдінов, та багатьох інших.

Поряд із цим зростаюча популярність футболу та організованого фанатського руху як в Україні, так і у світі вимагають проведення досліджень, що пов'язані із забезпеченням міліцією громадського порядку під час футбольних матчів. Одним із напрямів наукового пошуку, який ми вважаємо перспективним і корисним для широкого практичного впровадження, є діяльність споттерів із числа працівників міліції.

Виходячи з цього, метою статті є визначення ролі споттерів у запобіганні порушенням громадського порядку під час футбольних матчів.

Для досягнення поставленої мети нами пропонується проаналізувати визначення поняття споттера в національ-

ному законодавстві, з'ясувати роль споттерів у запобіганні порушенням громадського порядку під час футбольних матчів та визначити перспективні шляхи вдосконалення їхньої діяльності.

Переходячи до викладу основних положень статті, нагадаємо, що суттєве оновлення національного законодавства у сфері проведення футбольних матчів та масових спортивних заходів міжнародного рівня взагалі багато в чому було спричинене необхідністю належної організації проведення в Україні фіналу ЄВРО-2012. Даний футбольний чемпіонат виступив своєрідним каталізатором реформ у спортивному нормативно-правовому масиві.

Так, 8 липня 2011 року було прийнято Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», яким визначено низку термінів, зокрема: «глядач», «громадська безпека», «громадський порядок», «оператор спортивної споруди», «організатор футбольного матчу», «служба безпеки спортивної споруди (футбольного клубу)», «стратегія безпеки спортивної споруди», «стюард», «футбольний матч». Спеціальними суб'єктами забезпечення громадського порядку Закон визначає МВС України та Державну службу з надзвичайних ситуацій в особі їх органів або підрозділів, які у встановленому законодавством порядку та в межах своєї компетенції відповідають за забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольного матчу [1].

Наступним ключовим нормативно-правовим актом варто зазначити Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час проведення футбольних матчів» від 25 квітня 2012 року № 341. У пункті 2 Порядку, закріпленого вищевказаною Постановою, вказано, що функції з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки під час проведення футбольних матчів на території України під егідою ФІФА, УЄФА, Федерації футболу України та її колективних членів покладаються на організаторів матчів, операторів спортивних споруд, футбольні клуби, місцеві держадміністрації, органи місцевого самоврядування, органи внутрішніх справ, територіальні органи та підрозділи Державної служби з надзвичайних ситуацій та інші органи відповідно до компетенції. Для виконання допоміжних функцій із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час проведення футбольних матчів можуть залучатися обслуговуючий персонал оператора спортивної споруди (волонтери, стюарди, контролери), працівники суб'єктів охоронної діяльності, що мають відповідні ліцензії, а також члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону [2].

Слід зазначити, що у вказаних нормативно-правових актах, якими врегульовано забезпечення громадської безпеки і громадського порядку під час проведення футбольних матчів, про споттерів як таких навіть не згадується, що на наше переконання, є недоліком вказаних джерел.

Про футбольний фанатський рух детально йдеться у книзі Е. та Д. Брімсонів «Ми йдемо за лаштунками футбольного насильства». Автори книги самі були серед футбольних хуліганів та вдало описали фанатський рух в Англії зсередини. Багато в чому українські футбольні вболівальники наслідують англійський приклад, що робить зазначену публіцистичну книгу корисною також для працівників міліції громадської безпеки.

У главі 7 вказано, що статистичні дані і діяльність різних дослідницьких груп про футбольне насильство, які готує поліція, читати доволі смішно. Натомість у зборі інформації про діяльність футбольних угруповань важливу роль відіграє «скаут» – особа, що виглядає як типовий уболівальник і нічим не виділяється із загальної маси.

Іншою фігурою, що має подібний статус і доповнює скаута, є споттер. Споттери збирають інформацію безпо-

середньо в день матчу, вираховують засідки і місця скупчення ворога (фанатів клубу супротивника у футбольному матчі) [3, с.125].

За книгою, споттерами є своєрідні розвідники з числа фанатів клубу, що доповідають іншим членам фанатського угруповання про місце перебування і кількість футбольних фанатів із клубу команди-суперника.

У мережі Інтернет розміщено інформацію про те, що в окремих країнах світу в правоохоронних органах існують спеціальні підрозділи, головною метою яких є забезпечення правопорядку та безпеки вболівальників під час футбольних матчів. Поліцейських або детективів, які вирішують вищевказані завдання, називають «Споттер» (від англ. spotter – «детектив»). Цікаво, але як кажуть у МВС, «споттери» – це не просто представники сил правопорядку, а люди, які також, як і фанати, люблять спорт і конкретно футбол. Ці люди, як кажуть у правоохоронному відомстві, спілкуються з футбольними фанатами, і завдяки такому спілкуванню вдається застосовувати певні превентивні дії [4].

Один із керівників польської поліції Д. Димурський зазначив, що заходи щодо гарантування безпеки футбольних фанатів значною мірою залежать від роботи так званих «споттерів» – поліцейських, які безпосередньо працюватимуть у середовищі вболівальників. «Це не дільничні інспектори, прикріплені до вболівальників, як дехто думає, а люди, які люблять спорт, футбол і щодня спілкуються зі справжніми футбольними фанатами, а не хуліганями». Він додав, що їхнім завданням є не лише спостереження за навколофутбольним середовищем, а, насамперед, співпраця із вболівальниками і застосування превентивних дій [5].

В Україні подібні нововведення дещо відстають від світових тенденцій. Так, на офіційній зустрічі представників МВС України з представниками Федерального МВС Німеччини щодо обговорення можливостей подальшої співпраці у сфері забезпечення громадської безпеки під час масових спортивних заходів начальник відділу безпеки спортивних заходів Д. Мовчан розповів представникам делегації про запровадження споттерства в ОВС. За його словами, після завершення ЄВРО-2012 керівництвом МВС прийнято рішення про проведення експерименту щодо запровадження в середовищі футбольних уболівальників роботи за принципами діяльності поліцейських споттерів, які працювали в Україні під час ЄВРО-2012 [6].

Наслідкування позитивного світового досвіду виявилось у тому, що 18 березня 2013 року було видано наказ МВС України № 255 «Про затвердження Інструкції про організацію виконання працівниками міліції функцій споттера під час заходів, пов'язаних із підготовкою та проведенням футбольних матчів».

Затверджена наказом Інструкція визначає споттера як працівника міліції, який на постійній основі виконує завдання щодо роботи з глядачами під час заходів, пов'язаних із підготовкою та проведенням футбольних матчів за участю національної збірної команди України з футболу (далі – збірна України) та команд Об'єднання професійних футбольних клубів України «Прем'єрліга».

Як закріплено пунктом 2.3 Інструкції, до складу групи споттерів входять особи середнього та старшого начальницького складу підрозділів міліції громадської безпеки, які мають досвід забезпечення громадського порядку та громадської безпеки при проведенні футбольних матчів.

У свою чергу, до функцій споттера віднесено три ключові напрями: 1) збір передматчевої інформації; 2) контроль поведінки глядачів у дні проведення матчів; 3) у дні між матчами – здійснення профілактичної роботи з глядачами [7].

Контролюючи положення даного наказу та затвердженої ним інструкції, вважаємо за доцільне зупинитися на таких моментах.

Роль споттерів у запобіганні порушенням громадського порядку під час футбольних матчів є доволі значною. Саме завдяки їх діяльності відбувається запобігання, а не припинення порушень громадського порядку на футбольних матчах. Це підтверджує значна кількість прикладів використання споттерів за кордоном.

Втім, слід відмітити недоліки та спірні положення національного нормативно-правового масиву, зокрема: 1) відсутність законодавчого визначення поняття «споттер»; 2) «споттер» у назві наказу МВС України від № 255 фігурує як функція, яку виконують працівники міліції; 3) відсутність «повноцінного» положення про діяльність споттерів на рівні відомчого наказу – Положення про відповідну службу; 4) незрозуміло, чому однією з функцій визначено контроль за поведінкою глядачів-уболівальників, а не нагляд за їхньою поведінкою; 5) не вбачається корисним положення пункту 2.2. Інструкції про те, що до групи споттерів входить постійний та змінний склад; 6) відомості про осіб, що вчинили адміністративні правопорушення в місцях проведення футбольних матчів або у зв'язку з ними, якщо такі дії становили загрозу громадському порядку та громадській безпеці, життю та здоров'ю громадян, згідно з Інструкцією мають бути внесені до обліку в електронно-вигляді за встановленою формою, а також до Інтегрованої інформаційно-пошукової системи ОВС у встановленому порядку. Проте неясним лишається як перелік таких правопорушень, так і критерій внесення до нього окремих громадян або можливість дострокового зняття з обліку.

З огляду на вищевказане, нами пропонуються перспективні шляхи вдосконалення діяльності споттерів щодо запобігання порушенням громадського порядку під час футбольних матчів.

1. У Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» необхідно закріпити визначення поняття «споттер» [1];

2. Має бути прийнято відомче положення про службу споттерів як окремої складової міліції громадської безпеки. Споттери не мають бути призначені тимчасово або ж мати лише досвід забезпечення громадського порядку та громадської безпеки при проведенні футбольних матчів. Це мають бути особи з чітко визначеним колом службових повноважень та працюючі на відповідних посадах на постійній основі. Досвіду забезпечення громадського порядку тут замало – споттер має відмінно орієнтуватися у футбольному середовищі і працювати насамперед з організованими групами футбольних фанатів певного клубу, а не просто з уболівальниками;

3. Запровадженню обліку осіб, що вчинили адміністративні правопорушення в місцях проведення футбольних матчів або у зв'язку з ними, має передувати доповнення низки статей Кодексу України про адміністративні правопорушення кваліфікованими складами та запровадження нових санкцій у вигляді заборони відвідування масових спортивних заходів (футбольних матчів) на визначений термін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 8.07.2011 р. «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» // *Голос України*. – 2011. – № 147.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час проведення футбольних матчів» від 25 квітня 2012 року № 341 // *Офіційний вісник України* від 04.05.2012 – 2012 р., № 32, стор. 300, стаття 1198, код акту 61419/2012.
3. Брімсон Е. Брімсон Д. «Ми йдемо за лаштунками футбольного насильства» / Д. Брімсон, Е. Брімсон // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=133383.
4. В Україні з'являється споттери для роботи з футбольними уболівальниками? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.novostimira.com.ua/novyny_36639.html.
5. У Польщі під час Євро-2012 із уболівальниками працюватимуть «споттери» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/ukr/news/u_polshch_pd_chas_vro_2012_z_vbolvalnikami_pratsyuvatimut_spotteri_847774.
6. Представники МВС зустрілися з делегацією Федерального МВС Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/877371>.
7. Наказ МВС України від 18.03.2013 р. № 255 «Про затвердження Інструкції про організацію виконання працівниками міліції функцій споттера під час заходів, пов'язаних із підготовкою та проведенням футбольних матчів» // *Офіційний вісник України* від 26.04.2013 – 2013 р., № 30, стор. 58, стаття 1044, код акту 66771/2013.

УДК 347.731

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НОРМ-ПРИНЦИПІВ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Кудим О.В.,
здобувач

Національна академія Служби безпеки України

Стаття присвячена обов'язку розкриття інформації, покладеного на фінансових посередників у протидії відмиванню коштів – регуляторів фінансових ринків, а також формуванню спеціальних принципів реалізації правової політики у сфері протидії відмиванню коштів.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, підрозділ фінансової розвідки, таємність інформації, спеціальний принцип.

Кудим А.В. / МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НОРМ-ПРИНЦИПОВ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА / Национальная академия Службы безопасности Украины, Украина

Статья посвящена обязательству раскрытия информации, которое возложено на финансовых посредников в противодействии отмыванию денег – регуляторов финансовых рынков, а также формированию специальных принципов реализации правовой политики в сфере противодействия отмыванию денег.

Ключевые слова: легализация (отмывание) денег, полученных преступным путем, подразделения финансовой разведки, секретность информации, специальный принцип.

Kudim O.V / METHODOLOGICAL BASE NORMA PRINCIPLES FOR THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL MONITORING / National Academy of Security Service of Ukraine, Ukraine

The article is dedicated to the responsibility of information disclosure entrusted to the financial mediators in money laundry counteraction – financial markets regulators and formation of special principles of realization of juridical policy in the money laundry counteraction sphere. Fundamental significance for administrative-judicial influence have norms-principles of administrative law. The specificity of information used by regulatory authority demands fixing in norms of administrative law of special principles of realization of juridical policy in the money laundry counteraction sphere.

Despite of the fact that the responsibility of information preservation and special principle are often identified, they are not synonyms. Special principle concerns further usage of information, and the responsibility of information preservation – information disclosure. Special principle that limits targets for using some kinds of information is usually only complied when the unit which receives message is also connected with the responsibility of information preservation.

Special principle is earmarked to encourage and maintain mutual trust between financial operators that inform and informational units. This trust is especially important concerning the fact that the authority bodies rely not only on the receiving of information but also on the active participation in suspicious covenants detection (i.e. active information). Many law enforcement systems which rely on and really depend on information that is provided by the financial operators recognize some forms of special principle in order to ensure reasonable cooperation with it.

In special principle implementing the legislator has to exclude the possibility that the implemented norm in the system of legalization of fraudulent gains counteraction can be used as so called "trojan horse" using which fiscal or other authority has opportunity to connect information sources which are not available in other means. Unlimited using for fiscal targets of information which is sent to financial institutions can worsen cooperation in the money laundry counteraction sphere. Information has to be used in the way that doesn't undermine the system of legalization of fraudulent gains counteraction.

Key words: legalization of fraudulent gains counteraction, Financial Intelligence Units, special principle.

Основоположне значення для адміністративно-правового впливу мають норми-принципи адміністративного права. Специфіка інформації, яку використовують контролюючі органи, вимагає закріплення в нормах адміністративного права спеціальних принципів реалізації правової політики у сфері протидії відмиванню коштів.

У науковій літературі питання правового забезпечення протидії легалізації (відмивання) доходів злочинного походження досліджували В.М. Алієв, В.Т. Білоус, О.І. Вікулін, Н.М. Голованов, Л.М. Доля, О.В. Кальман, І.Є. Мезенцева, В.А. Нікуліна, В.М. Попович, А.В. Савченко, Г.А. Тосунян та інші вчені. Проте необхідно звернути увагу на формування засадничих принципів діяльності регуляторів фінансових ринків як контролюючих органів у системі запобігання відмиванню коштів. Зазначена проблема потребує і наукового обґрунтування, оскільки у вітчизняній науці це питання ще недостатньо вивчене.

Метою статті є дослідження формування спеціальних принципів реалізації правової політики у сфері протидії відмиванню коштів. Для досягнення поставленої мети пропонується вирішити такі задачі: охарактеризувати обов'язок розкриття інформації, покладений на фінансових посередників у протидії відмиванню коштів – регуляторів фінансових ринків, а також дослідити запровадження спеціального принципу щодо отриманої таємної інформації регуляторами фінансових ринків.

Обов'язок розкриття інформації, покладений на фінансових посередників у протидії відмиванню коштів – регуляторів фінансових ринків, дуже важливий із декількох причин. По-перше, це надає можливість виконувати свої функції як посередника між фінансовими установами і правовими силами агентствами. Спеціальний клімат довіри між фінансовими установами, що надають інформацію, і підрозділом фінансової розвідки може бути створений, якщо фінансові установи впевнені, що розкрита ними інформація не потрапить автоматично в інші урядові агентства. Банківська таємниця повинна бути ефективно захищена в загальному обсязі інформації, і тільки після цього може бути передана третій особі (у тому числі іншим урядовим агентствам). Фінансові установи й урядові органи влади не є природними партнерами, тому необхідною умовою є спеціальна домовленість про збереження таємниці. Необхідність у такій домовленості тим менша, чим більша довіра [1].

По-друге, зобов'язання зберігати таємницю є необхідним для того, щоб захистити персонал установ, що надають інформацію. Важливо, щоб ідентифікація тих, хто здійснив підозрілу угоду, зовсім виключала ідентифікацію відповідних службовців, які їх виявляють, тому що ці співробітники можуть піддаватися ризику помсти.

По-третє, наскільки розкрита інформація вважається захищеною правом на таємність, настільки ж зобов'язання зберігати таємницю захищає право на таємність осіб, яких стосується розкрита інформація.

Крім того, режим таємності вимагає запровадження і спеціального принципу щодо отриманої інформації. Незважаючи на те, що зобов'язання зберігати таємницю і спеціальний принцип нерідко отожднюють, вони не є синонімами. Спеціальний принцип стосується подальшого використання інформації, а зобов'язання зберігати таємницю – розкриття інформації. Спеціальний принцип, що обмежує цілі, заради яких можуть бути використані деякі види інформації, тільки тоді виконується, коли підрозділ, що одержує повідомлення, також пов'язаний зобов'язанням зберігати таємницю.

Якщо ж повідомлення направляються безпосередньо до судового (Люксембург) або контрольованого поліцією підрозділу фінансової розвідки (Швейцарія, Великобританія), то, звичайно, немає необхідності для визначення специфічного зобов'язання зберігати таємницю, тому що для таких правових агентств таке зобов'язання вже максимально та законодавчо встановлене. У тих юрисдикціях, де створені адміністративні підрозділи фінансової розвідки (далі – ПФР) для роботи з повідомленнями фінансових установ, повинні бути додатково встановлені зобов'язання зберігати таємницю.

Стаття 17 Бельгійського *Закону (Belgian Money Laundering Act of 11 January 1993)* встановлює перед відповідним ПФР (*Belgian Financial Information Processing Unit*) суворий обов'язок дотримуватись таємності: співробітник, що розкриває професійно отриману інформацію і цим порушує своє зобов'язання про збереження професійної таємниці, скоює злочин. Інформаційний підрозділ навіть звільнено від обов'язку повідомляти прокурору про правопорушення, тоді як будь-яке урядове агентство зобов'язане це робити відповідно до бельгійських законів. Однак є деякі виключення щодо зобов'язання зберігати таємницю. Перше виключення належить до міжнародного адміністративного сприяння: бельгійський ПФР має право розкривати інформацію перед своїми закордонними колегами. Друге виключення стосується так званого співробітництва за вертикаллю з наднаціональною владою, наприклад із підрозділом по боротьбі із шахрайством Європейської Комісії (OLAF).

Усі повідомлення до нідерландського ПФР (*Meldpunt Ongebruikelijle Transacties, MOT*) про незвичайні угоди також захищені зобов'язанням про збереження таємниці щодо інформації в наявній базі даних, доступ до цієї неї суворо обмежений для персоналу відділення. Однак

нідерландська система має великі можливості використовувати інформацію окремо від повідомлень про можливі підозрілі угоди, і розкривати інформацію службовцям, що займаються розслідуванням, якщо ця інформація може бути корисна для розслідування або обвинувачення в злочині (іншому, ніж «відмивання» злочинних доходів). Це не схоже на умови Бельгії, де ПФР дозволено розкривати інформацію тільки у випадку підозрілого відмивання коштів; розумно гнучкий потік інформації про відмивання коштів має місце в Нідерландах із ПФР у правові агентства [2]. Тому не дивно, що дуже суворе зобов'язання про збереження таємниці, покладене на бельгійський ПФР, що в цілому може розкривати інформацію тільки прокуратурі в разі серйозних свідчень про «відмивання» злочинних доходів, призвело до практичних труднощів під час взаємодії із силами поліції, тому що ПФР тільки запитує інформацію, але йому заборонено законом розкривати службам поліції будь-яку інформацію.

Зобов'язання зберігати таємницю, якому повинні підкорятися ПФР у Бельгії та в інших країнах, часто призводить до більш загальних проблем, наприклад до неможливості здійснювати зворотній зв'язок із фінансовими установами. Результатом цього іноді є виникнення проблем із фінансовими установами або організаціями, що їх представляють, які мають дуже слабкий зворотній зв'язок або не мають його зовсім щодо результату повідомлень, які вони зробили. Це дуже погано, тому що зворотній зв'язок дуже корисний для взаємодії фінансових установ й органів влади, відповідальної за боротьбу з легалізацією злочинних доходів, у тому розумінні, що дає фінансовим установам інформацію про результати їх діяльності. Інші переваги зворотного зв'язку полягають у тому, що він дає можливість установам краще навчати свій штат, забезпечує згоду службовців виявляти інформацію й у результаті дає їм можливість відсвіати несуттєві повідомлення. Це дозволяє установам, що інформують, приймати необхідне рішення в специфічних випадках, наприклад під час закриття рахунку. Загалом це веде до більш ефективної взаємодії фінансових установ і ПФР [3].

Зворотний зв'язок може існувати не тільки в окремих випадках, але й у більш загальній формі (тобто при забезпеченні фінансових установ загальною інформацією щодо способів, які використовуються під час відмивання коштів). Із цих двох видів зворотного зв'язку останній особливо проблематичний не тільки через можливе порушення законів про збереження таємниці, але також через розкриття поточною розслідування. Тому установи, що інформують, часто одержують тільки повідомлення про надходження інформації. Однак немає принципових заперечень проти обмеженого зворотного зв'язку за результатами проведеного розслідування або пред'явленого обвинувачення.

Зобов'язавши фінансові заклади до співробітництва у сфері протидії легалізації злочинних доходів, забезпечено накопичення величезного масиву фінансової інформації. Насамперед більша частина такої інформації залишається в базах даних ПФР без подальшого використання. При цьому виникає досить дискусійне запитання: чи можна використовувати цю інформацію для інших цілей, крім боротьби з відмиванням коштів. Навіть якщо хтось обмежує використання цієї інформації для боротьби з відмиванням коштів, може виникнути питання про масштаб правопорушення з відмивання коштів (зокрема, предикатних правопорушень), особливо в країнах, де визначення поняття відмивання коштів в адміністративному (профілактичному) законодавстві відрізняється від інкримінування відмивання коштів (наприклад, у Бельгії) [4]. Повідомлення фінансових установ можуть бути дуже корисні не тільки для пред'явлення обвинувачень у легалізації злочинних доходів, але й для інших обвинувачень, особливо тих, що належать до предикатних правопорушень. Однак, мож-

ливо, більш важливим питанням є, чи можна інформацію фінансових установ про відмивання коштів використовувати для несудових цілей, особливо фіскальних. Фінансові установи, як і багато інших установ і категорій професій, що використовуються для відмивання коштів, привабливі не тільки для «відмивання» доходів кримінального походження, але також є прекрасним прикриттям для фіскальних шахрайств і приховування або навіть «відмивання брудних грошей» (тобто доходів, з яких не сплачені податки). У деяких країнах (наприклад, Бельгія [4] і Люксембург [5]) фіскальні організації не мають права доступу до баз даних, що належать ПФР; фіскальні адміністрації можуть обійти законні перешкоди, щоб одержати доступ до банківської документації, і законодавство про попередження відмивання коштів може опинитися дуже корисним для боротьби з фіскальним шахрайством. Тільки в обмеженому числі країн (наприклад, Австралія [6]) заходи для боротьби з відмиванням коштів приносять зростаючі надходження від збору податків, що офіційно розглядається як заслуга цих заходів.

Це може змінитися в майбутньому, однак на національному рівні час для цього визначено Висновком наради Міністрів фінансів (далі – Висновок) «сімки» в травні 1998 року. У цьому Висновку зазначається, що «владі, яка здійснює заходи боротьби з відмиванням коштів (тобто підрозділам фінансової розвідки), повинно бути дозволено в максимальному розмірі передавати інформацію фіскальній владі, щоб сприяти розслідуванню податкових злочинів; таку інформацію необхідно передавати іншим юрисдикціям у такий спосіб, що дозволить використовувати її податковою владою» [7]. Хоча цим положенням передбачена можливість широкого обміну інформацією між ПФР і податковою владою, його формулювання обмежує використання цієї інформації розслідуванням податкових злочинів, тобто винятково податковою владою, наприклад, з метою оподаткування.

Навіть у цьому обмеженому формулюванні Висновок усуває недоліки Європейської Директиви про відмивання коштів (*European Money Laundering Directive*) (далі – Директива), згідно з якою інформація, що направляється фінансовими установами до ПФР, може бути використана тільки для боротьби з легалізацією злочинних доходів. Таким чином, стаття 6 Директиви формулює спеціальний принцип.

Спеціальний принцип одночасно визначає обмеження цілей для використання інформації, які часто є тими ж, що під час збирання інформації. Використання великої кількості нав'язаних, а також перспективних розслідувань, методів збору інформації, іноді юридично обмежені багатьма умовами. Спеціальна техніка може бути використана тільки для обмеженої кількості цілей (наприклад, розслідування специфічних правопорушень). Іноді аргументовано доводиться, що дозвіл використовувати інформацію або зібрані за допомогою цієї техніки докази для інших цілей, крім тих, для яких ця техніка повинна використовуватися насамперед, міг би перекреслити обмеження, запроваджене законом. Цей аргумент не діє автоматично, тому що це зміщує обмеження на використання спеціальної техніки для розслідування з обмеженнями на використання інформації, зібраної за допомогою цієї техніки.

Що стосується виключень зі спеціального принципу, якому підкоряється будь-яка інформація від фінансових установ, то Директива дозволяє країнам-учасникам забезпечувати умови щодо використання цієї інформації і в інших цілях. Наприклад, у Великобританії інформація, зібрана на підставі обов'язку робити повідомлення, який встановлено Законом про наркотрафік (*Drug Trafficking Act 1994*) і Законом про кримінальну юстицію (*Criminal Justice Act 1993*), може бути використана у зв'язку з будь-яким правопорушенням, а не тільки у зв'язку з відмиванням коштів. Однак інформація, забезпечувана підрозді-

лом Національної кримінальної розвідки (*National Crime Intelligence Service – NCIS*), яка здійснює аналіз усіх повідомлень про підозрілі угоди, не може бути використана у фіскальних цілях.

Відповідно до статті 16 Бельгійського Закону (*Belgian Money Laundering Act of 11 January 1993*) ПФР може передавати інформацію до прокуратури тільки в тому разі, якщо є серйозні докази про відмивання коштів, визначені статтею 3(2) у зазначеному законі. Адміністративний закон використовує більш обмежене визначення поняття відмивання коштів у порівнянні з кримінальним відмиванням коштів, у якому воно застосовується тільки до обмеженого числа предикатних правопорушень. Якщо бельгійський ПФР підозрює або знає, що операція з відмивання коштів включає доходи від предикатних правопорушень, які не входять у визначення статті 3(2) Закону про відмивання коштів, то передача інформації прокурору є незаконною. Однак необхідно підкреслити, що спеціальний принцип, яким встановлюються вимоги до бельгійського ПФР, не є обов'язковим у цьому питанні для прокурора або іншої судової чи поліцейської влади. Як тільки інформація передана законним способом до прокуратури, її можна використовувати до кінця, включаючи пред'явлення обвинувачень по правопорушеннях, що не містяться в переліку статті 3(2) Закону про відмивання коштів.

Проте, якщо інформація була передана прокурору з порушенням статей 16 і 3(2) Бельгійського закону (*Belgian Money Laundering Act of 11 January 1993*), її неможливо використовувати в суді. Якщо ця інформація повинна бути використана як доказ проти обвинуваченого, він зможе успішно аргументувати необхідність виключення цього доказу [4].

Інші країни-учасниці Європейського Союзу (наприклад, Нідерланди і Люксембург) запровадили дуже обмежений спеціальний принцип. У Нідерландах інформація від фінансових установ може бути також використана і для інших цілей, а не тільки для розслідувань про відмивання коштів. Навіть Міністерство податків може мати доступ за визначених обставин до бази даних, що знаходиться в розпорядженні Нідерландського відділення інформації про незвичайні угоди, хоча б за ради того, щоб обґрунтувати кримінальне походження доходів [5]. У цьому випадку обмежений спеціальний принцип існує в тому розумінні, що інформація не може бути використана для чисто адміністративних (тобто фіскальних) цілей.

Законодавці Люксембургу своєрідно намагались підкорити спеціальному принципу використання інформації від фінансових установ, але Державна рада країни (*Conseil d'Etat*) виступила проти цього плану на тій підставі, що неприпустимо обмежувати загальні повноваження прокурора щодо розслідування будь-яких злочинів і висунення за ними обвинувачень. При існуючій судовій природі ПФР у Люксембурзі зовсім неможливо зберігати інформацію,

що надходить від фінансових установ, обмежуючи систему кримінальної юстиції. Норма статті 41(5) закону Люксембургу (*Luxembourg Act of 5 April 1993*) встановлює вимогу щодо інформації від фінансових установ, яка може бути використана тільки в тих цілях, для яких закон дозволяє розкриття конфіденційності в кримінальному законодавстві. Це означає, що спеціальний принцип забороняє використовувати інформацію для інших цілей (особливо фіскальних), крім кримінальних. Стосовно обов'язку нотаріусів, аудиторів і працівників казино щодо направлення повідомлень запроваджено умову, що інформація, спрямована до органів не судової влади, повинна використовуватись тільки з метою боротьби з відмиванням коштів.

Спеціальний принцип призначений заохочувати і підтримувати взаємну довіру між фінансовими операторами, що інформують, та інформаційними підрозділами. Ця довіра особливо важлива щодо того, що органи влади покладаються не тільки на сам факт одержання інформації, а також на активну участь у виявленні підозрілих угод (тобто активну інформацію). Багато правоохоронних систем, що покладаються і дійсно залежать від інформації, яка поставляється фінансовими операторами, визнають деякі форми спеціального принципу, щоб гарантувати розумне співробітництво з ним.

Той факт, що спеціальний принцип містить логічне обґрунтування, ще не відповідає на питання про те, наскільки широко або вузько він повинен бути визначений. Як було показано, національна практика щодо цього дуже широка. Проте загальним знаменником є те, що фінансова інформація використовується в багатьох країнах для розслідування і пред'явлення обвинувачень у податкових злочинах, як це тепер вимагається на підставі висновків зустрічі Міністрів фінансів «сімки» в травні 1998 року. Засновані на підозрах повідомлення фінансових установ, у багатьох випадках містять докази не про кримінальні прибутки від відмивання коштів, а про фіскальне шахрайство. Так як фінансові установи часто не можуть визначити походження сум, що проходять через підозрілі угоди, вони повідомляють про угоди, що включають суми, отримані в результаті діяльності, яка знаходиться за межами законодавства щодо протидії відмиванню коштів.

Таким чином, при введенні спеціального принципу законодавець повинен виключити можливість того, що запроваджена норма в системі протидії легалізації злочинних доходів може бути використана як так званий «троянський кінь», за допомогою якого фіскальна чи інша влада має можливість під'єднуватись до джерел інформації, які недоступні під час використання інших способів. Необмежене використання, зокрема, для фіскальних цілей інформації, яка направляється фінансовими установами, може погіршити співробітництво у сфері протидії відмиванню коштів. Інформація повинна використовуватись таким способом, який не підриває систему протидії легалізації злочинних доходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Conseil de l'Europe, Secret et transparence: l'individu, l'entreprise et l'administration // Actes du colloque du dix-septieme Colloque de droit europeen. – Strasbourg, 1988.
2. Lamp. R. Financiele informatie de grens over / R. Lamp. – DD., 1999.
3. Grosjean F. Le blanchiment de l'argent: l'esprit des loi a l'epreuve du quotidien / F. Grosjean // Journ. Proc. – 1996. – N. 302.
4. Stessens G. De nationale en Internationale bestrijding van het witwassen. Onderzoek naar een meer effectieve bestrijding van de profijtgerichte criminaliteit / G. Stessens. – Antwerp : Intersentia, 1997.
5. Kauffman J. Le secret bancaire en droit luxembourgeois – aspects actuels et perspectives / J. Kauffman. – Brussels : Larcier, 1994.
6. Abell M. Department of Justice Renews Assault on Defendant's Right to Use Treaties on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters to Obtain Evidence from Abroad in Criminal Cases / M. Abell // International Enforcement Law Reporter., 1998.
7. United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention // Financial Havens, Banking Secrecy and Money Laundering., 1998.

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРИ ВИКОНАННІ НИМИ СЛУЖБОВИХ ОBOB'ЯЗКІВ ЗА КОРДОНОМ

Лисак Я.А.,
ад'юнкт науково-організаційного відділення
Військового інституту
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена визначенню правового статусу військовослужбовців Збройних Сил України, що виконують службові обов'язки з підтримання міжнародного миру та безпеки за кордоном та правових гарантій його реалізації. У статті проаналізовано зміст правового статусу військовослужбовців Збройних Сил України, що виконують службові обов'язки з підтримання міжнародного миру та безпеки за кордоном. Автором були проаналізовані норми міжнародних договорів, які регламентують перебування військовослужбовців України за кордоном, а також практики їх реалізації у відносинах України з іншими державами.

Ключові слова: правовий статус військовослужбовців, перебування військовослужбовців за кордоном, правові гарантії реалізації статусу військовослужбовців, які виконують службові обов'язки за кордоном.

Лысак Я.А. / ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ РЕАЛИЗАЦИИ СТАТУСА ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ПРИ ИСПОЛНЕНИИ ИМИ СЛУЖЕБНЫХ ОБЯЗАННОСТЕЙ ЗА ГРАНИЦЕЙ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

Статья посвящена определению правового статуса военнослужащих Вооруженных Сил Украины, которые выполняют служебные обязанности по поддержанию международного мира и безопасности за рубежом, и правовых гарантий его реализации. В статье проанализировано содержание правового статуса военнослужащих Вооруженных Сил Украины, которые выполняют служебные обязанности по поддержанию международного мира и безопасности за рубежом. Автором были проанализированы нормы международных договоров, регламентирующих пребывание военнослужащих Украины за рубежом, а также практики их реализации в отношениях Украины с другими государствами.

Ключевые слова: правовой статус военнослужащих, пребывания военнослужащих за рубежом, правовые гарантии реализации статуса военнослужащих, выполняющих служебные обязанности за рубежом.

Lysak Y.A. / LEGAL GUARANTEES OF STATUS MILITARY PERSONNEL IN CARRYING OUT THEIR DUTIES ABROAD / Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Ukraine

Legal guarantees of implementation of status of military personnel while the performance of their duties abroad.

The paper analyzes the contents of the legal status of the Armed Forces of Ukraine military personnel, which performing the duties of maintaining international peace and security abroad.

The author analyzed the norms of international treaties governing performance of Ukrainian troops duties abroad, as well as the practice of their implementation in Ukraine's relations with other countries.

Also reasonably determine the international legal status of Ukrainian servicemen undergoing military service abroad. Determined that it is a set of specific rights and freedoms, guarantees, obligations and legal liability. It is set by international human rights instruments of universal nature, international treaties of universal, regional and domestic (local) nature, laws of Ukraine and the national legislation of the State in which they are located.

The approach proposed by author made possible to formulate a general definition of «the legal regulation of the overseas staying troops» as the most comprehensive and effective impact of various rules of law on the social relationships that develop during a stay in another country.

The author pays special attention to the classification of the use of the armed forces outside the Ukraine the following types: as part of UN peacekeeping missions; as part of the CIS collective forces, NATO, OSCE peacekeeping; independently in the provision of assistance under international treaties; multinational exercises as part of Rapid Response Force.

Established that the legal basis of stay and legal status of Ukrainian troops and military personnel abroad are governed primarily by norms and principles of international law.

The author notes that the legal guarantees for the implementation status of military personnel in the performance of their duties abroad consist of specific, universal, integrated system of law, which include the following elements: international agreements of different nature, laws of Ukraine and the national law of the State in which military peacekeepers are staying.

Key words: legal status of servicemen, soldiers stay abroad, legal guarantees for the implementation status of military personnel to perform their duties abroad.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження міжнародно-правових проблем, пов'язаних із перебуванням частин зі складу Збройних Сил України за кордоном та визначенням особливостей змісту їх правового статусу, обумовлюється, насамперед, сучасними реаліями геостратегічного статусу України, а також нинішнім станом системи міжнародних відносин і перспективами її вдосконалення. Міжнародне співтовариство вступило в такий період розвитку, який характеризується несподіваним посиленням небезпечної військової нестабільності (яскравим прикладом цього є анексія Криму, події на Сході України за участю Російської Федерації, яка підтримує незаконні дії терористів ЛНР та ДНР), коли ОБСЄ, ООН та їх органи не можуть необхідною мірою забезпечити підтримання міжнародного миру та безпеки, запобігти їх порушенню будь-якими діями держав, що

виходять за рамки загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Політична ситуація у світі останніми роками поставила Україну перед фактом необхідності залучати підрозділи Збройних Сил для виконання операцій з підтримки або примушення до миру, що проводяться різними міжнародними організаціями. Це у свою чергу викликало необхідність розширити перелік підстав для участі українських військовослужбовців у цих операціях. З 1991 року в Україні були розроблені та прийняті закони, на основі яких підрозділи Збройних Сил, відповідно до Конституції України, були використані за межами держави та виконували місії під егідою ООН, НАТО, Співдружності Незалежних Держав (СНД), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Враховуючи об'єктивні фактори, можна прогнозувати подальше розширення співробітництва

у військовій сфері між ЗСУ та збройними силами інших держав на підрунті спільних миротворчих місій. Політичний курс керівництва держави на євроатлантичну інтеграцію, членство в СНД, зобов'язання перед ООН вимагають від України надавати підрозділи Збройних Сил, які здатні виконувати різного типу завдання за межами країни, та мати відповідну правову базу, яка б задовольняла вимогам світового суспільства, стратегічних партнерів України та не суперечила б Конституції України.

Для забезпечення ефективної участі України в системі світової безпеки необхідно привести законодавчу базу України у відповідність до вимог міжнародного права, врахувавши практику держав-учасниць НАТО, СНД, ОБСЄ. А безпосередньо в процесі військової взаємодії між державами-учасницями оборонних союзів та Україною необхідно, в першу чергу, окреслити правові передумови перебування підрозділів на території інших держав

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У дослідженні і публікаціях закордонних та українських авторів окремою проблемою при вивченні питання застосування національних підрозділів збройних сил в операціях з підтримки та примушення до миру (класифікація дається згідно з такими розробленими західними експертами поняттями, як «Peacekeeping» та «Peace enforcement») [5]. Треба зазначити, що вітчизняні науковці вже зробили більш детальне розмежування миротворчих операцій, але воно не виходить за межі даної концепції. Але питання відповідності національного законодавства міжнародним нормам права стосовно юридичних гарантій забезпечення діяльності складу миротворчих контингентів різних міжнародних безпекових організацій не було предметом розгляду українських вчених. Були видані деякі статті російських науковців на дану тему. Так, О.В. Демуренко у статті «Співставлення юридичного оформлення миротворчих контингентів Росії та деяких країн НАТО» [1] наголошує на відсутності чіткого розуміння правового аспекту взаємодії між військовими формуваннями в процесі миротворчої діяльності та відсутності уявлення сторін стосовно специфіки юридичної бази військового співробітництва. В.С. Нестеров у роботі «Міжнародно-правове положення миротворчих сил ООН» [6] говорить про появу нового міжнародно-правового явища, пов'язаного з виникненням особливого статусу миротворчих підрозділів, який не відповідає визначенню комбатантів та не комбатантів, що встановлено відповідними Гаазькими та Женевськими конвенціями, які стосуються права війни. Він також зазначає, що міжнародна практика має новий досвід у проведенні акцій з підтримки або забезпечення миру. Ці акції на сучасному етапі можуть проводитись не лише у вигляді прямої участі (ООН), але й від її імені, наприклад під егідою Організації Північноатлантичного договору (НАТО), що викликає великі протиріччя та різкі заперечення з боку суспільства.

Метою даної статті є аналіз змісту правового статусу військовослужбовців Збройних Сил України, що виконують службові обов'язки з підтримання міжнародного миру та безпеки за кордоном, та правових гарантій його реалізації

Виходячи з даної мети поставлено такі **завдання**:

- дати нормативно-правовий аналіз підстав застосування підрозділів Збройних Сил України за кордоном під час миротворчої діяльності;
- розглянути гарантії реалізації правового статусу військовослужбовців Збройних Сил України, що виконують службові обов'язки за кордоном.

Виклад основного матеріалу. На думку завідувача кафедри міжнародного права Кембриджського університету професора Л. Оппенгейма, «перебування військ однієї держави на території різних суверенних країн у мирний час завжди породжує комплекс складних, різноманітних і

специфічних суспільних відносин і проблем юридичного характеру» [7, с. 175]. Поділяючи позицію вченого, можна зазначити, що до цих проблем, перш за все, можна віднести:

- правові підстави їх перебування на даній території;
- межі й об'єм здійснення юрисдикції щодо персоналу цих військ державами, що їх приймають та посилають;
- особливості їх бойового застосування, функціонування, переміщення, здійснення бойової підготовки;
- умови та порядок користування різними спорудами, засобами і послугами;
- порядок їх матеріального забезпечення і здійснення військовими міждержавних перевезень в інтересах останніх тощо;
- відповідальність таких військ та інші відносини.

Правове регулювання всіх вищеперерахованих проблем здійснюється комплексом принципів і норм, що належать до різних систем права, а саме: до міжнародного права, національних систем права держав, які приймають та посилають війська. При цьому забезпечення узгодженої взаємодії національних систем права досягається за допомогою дотримання принципу верховенства міжнародного права, виходячи з якого і формуються особливості правового статусу таких військ. Специфіка ж регулювання правового статусу іноземних військ, що перебувають на території різних суверенних держав у мирний час, полягає в тому, що в процесі такого регулювання беруть участь норми, які мають різну юридичну природу: походження, силу, захист тощо.

Тому, на нашу думку, якщо давати загальне визначення поняттю «правове регулювання перебування військ за кордоном», то це комплексний найбільш ефективний вплив норм різних систем права на суспільні відносини, що складаються в процесі такого перебування в тій чи іншій державі.

На основі системного аналізу норм міжнародних договорів, які регламентують перебування військовослужбовців України за кордоном, а також практики їх реалізації у відносинах України з іншими державами ми обґрунтували визначення міжнародно-правового статусу українських військовослужбовців, що проходять військову службу за кордоном, а саме: це встановлена міжнародними актами універсального характеру з прав людини, міжнародними договорами універсального, регіонального та місцевого (локального) характеру, законодавством України і національним законодавством держав, на території яких вони перебувають, сукупність специфічних прав і свобод, гарантій, обов'язків та юридичної відповідальності, які:

- реалізуються військовослужбовцями Збройних Сил України як іноземцями у правовідносинах з державними органами, юридичними і фізичними особами країн перебування і третіх країн;

– здійснюються військовослужбовцями Збройних Сил України поряд із правами, обов'язками і свободами, гарантованими їм Конституцією України та іншими актами українського законодавства як громадянам України, з урахуванням можливостей реалізації цих прав, свобод та обов'язків в умовах військової служби, що тягне за собою деякі обмеження військовослужбовців у загальногромадянських правах і свободах, обумовлені особливим характером обов'язків, які виконуються військовослужбовцями зі збройного захисту держави, пов'язаних з необхідністю беззаперечного виконання поставлених завдань у будь-яких умовах, у тому числі із ризиком для життя. Причому дія норм національних систем права узгоджується з принципом верховенства міжнародного права, що забезпечує цілеспрямовану їх взаємодію та взаємовиконання.

Історія існування Збройних Сил України (далі – ЗСУ) за період незалежності надає можливість класифікувати застосування підрозділів ЗС за межами України на такі види:

- у складі миротворчих місій ООН;
- у складі колективних сил з підтримки миру: СНД, НАТО, ОБСЄ;

– самостійно при наданні допомоги за міждержавними договорами;

– проведення багатонаціональних навчань у складі сил швидкого реагування НАТО.

Україна, як член ООН, відповідно до статті 43 Статуту ООН, зобов'язана надавати в розпорядження Ради Безпеки за її вимогою і за особливою домовленістю для підтримки миру та безпеки визначені підрозділи Збройних Сил, допомогу та необхідні засоби обслуговування, включаючи право проходу [15]. При направленні підрозділів ЗСУ у розпорядження військового контингенту ООН Україна керується положеннями Статуту ООН, а порядок надання проходу визначається указами Президента в кожному конкретному випадку за поданням Ради національної безпеки і оборони України (наприклад, таким, як «Про допуск підрозділів військово-транспортної авіації збройних сил ФРН для перельоту через територію України в рамках виконання завдань міжнародними силами допомоги і безпеки в Афганістані») [9]. Основою для прийняття такого рішення повинна бути Резолюція Ради Безпеки ООН. Протириччя при вирішенні питання участі України в операціях, що проводяться під керівництвом регіональних організацій, виникають у зв'язку з тим, що юридично Україна має право залучати свої підрозділи до участі в них на виконання міжнародних угод, так як це було з Угодою між Україною та Державою Кувейт [11]), у той час навіть, коли ця регіональна організація не отримала дозвіл та підтримку від Ради Безпеки ООН. Для того, щоб уникнути двоякості ситуації, необхідно при підписанні та ратифікації міждержавних угод обговорювати момент відповідності дій держав при застосуванні військової сили нормам Статуту ООН. Необхідно також враховувати, що сучасні міжнародні відносини визнають легітимність операцій, що проводяться, і без згоди Ради Безпеки ООН, а за домовленістю між сторонами за наявності рекомендацій з боку Генеральної Асамблеї.

Наступним моментом у питанні визначення підстав для перебування ЗСУ за кордоном є визначення виду операцій, до яких будуть залучатися українські військовослужбовці. В цілому під миротворчою діяльністю прийнято розуміти колективні дії міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ та ін.) політичного, економічного, військового та іншого характеру, що проводяться відповідно до норм і принципів міжнародного права. Такі дії спрямовані на вирішення міжнародних суперечок, запобігання і припинення збройних конфліктів переважно мирним способом з метою усунення загрози міжнародному миру і безпеці.

Необхідно розрізняти операції з примусу до миру та операції з підтримання миру. У першому випадку під примусом до миру розуміються колективні дії держав, що вживаються із санкцій Ради Безпеки ООН з метою відновлення миру і безпеки в зоні збройного конфлікту. Такі дії можуть включати: повний або частковий розрив дипломатичних або економічних відносин; блокаду, демонстрації та інші операції повітряних, морських і сухопутних сил. Війська ООН можуть вести бойові дії і, отже, безпосередньо брати участь у збройних конфліктах відповідно до гл. VII Статуту ООН [15]. З точки зору міжнародного права вони розглядаються як комбатанти, тобто учасники бойових дій, і на них не поширюються міжнародно-правові положення Женевських конвенцій 1949 р.

У другому випадку операція з підтримання миру (ОПМ) визначається як сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом дій Колективних сил з підтримки миру і військових спостерігачів у зоні збройного конфлікту, що проводяться відповідно до Мандату, затвердженого Радою Безпеки ООН або іншим органом колективної безпеки. Вони спрямовані на припинення збройного конфлікту, створення умов, що сприяють політичному вирішенню протиріч і виключенню можливості відновлення конфлікту. У цьому випадку

війська ООН не беруть участі в бойових діях. Вони виконують роль нейтрального спостерігача.

Недоторканність персоналу ООН в даний час гарантується Конвенцією про запобігання і покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, 1993 р. [2].

Історично склалося, що міжнародно-правовий статус операцій ООН з підтримання миру регламентується для кожної конкретної миротворчої місії окремо і зазвичай визначається відповідними резолюціями Ради Безпеки ООН, угодами з державами-членами, що виділяють свої контингенти для участі в операціях, та угодами з учасниками конфлікту про правове регулювання умов перебування контингентів ООН на їхній території. У них, як правило, обумовлюється статус миротворців і самої операції, відповідальність за можливі правопорушення, порядок пересування, використання доріг, портів та аеропортів, умови прийому на роботу місцевого персоналу, фінансові питання, система зв'язку і взаємодії тощо.

У випадках проведення операцій з підтримання миру під егідою ООН правовий статус учасників ОПМ закріплюється в міжнародних договорах про статус сил, що укладаються ООН з державами, що надають персонал для цієї операції, а також з державами, в яких проводяться операція, і мандаті, який затверджується Радою Безпеки ООН і державами-членами, що представляють персонал та обладнання для операцій ООН з підтримання миру. Названі типові угоди були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН резолюціями: № А / 45/594 від 9 жовтня 1990 р. на сорок шостій сесії і № А / 46/85 від 23 травня 1991 р. на сорок шостій сесії відповідно.

Угоді про статус сил закріплюються норми, згідно з якими всі члени операції з підтримання миру в різній мірі користуються привілеями та імунітетами, передбаченими Конвенцією про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 13 лютого 1946р. [3]. Так, згідно з Конвенцією персонал ООН не може бути підданий арешту або затриманню, кримінальному або адміністративному переслідуванню за дії, вжиті на виконання своїх обов'язків, відповідно до мандату місії. До основних привілеїв та імунітетів, передбачених Конвенцією, зокрема, належать:

– звільнення від сплати податків на грошове забезпечення і винагороду, які одержуються від Організації Об'єднаних Націй або своєї держави, на будь-який дохід, одержуваний за межами держави, де проводиться операція, а також усіх інших прямих податків;

– ввезення без мита своїх особистих речей у зв'язку з прибуттям на службу в державу, де проводиться операція. На них поширюються закони та правила, що діють у цій державі, регулюючи діяльність митниці і валютні операції в тому, що стосується особистого майна, яке потрібно їм у зв'язку з їх перебуванням у складі військового персоналу;

– при виїзді з держави, де проводиться операція, щодо іноземної валюти дозволяється брати суму, яка згідно з підтвердженням Спеціального представника чи Командувача була отримана у вигляді грошового забезпечення або винагороди від Організації Об'єднаних Націй або своєї держави;

– нерозповсюдження положень чинного паспортного і візового режиму та імміграційного огляду, обмежень на в'їзд до держави, дій яких би то не було приписів, що регламентують перебування іноземних громадян, включаючи реєстрацію, проте вони не вважаються такими, які отримали будь-яке право на постійне або тимчасове проживання в даній державі;

– носіння національної військової форми, а також право мати і носити зброю при виконанні службових обов'язків;

– володіння імунітетом від судової юрисдикції по цивільних справах, якщо це пов'язано з виконанням ними своїх службових обов'язків;

– володіння імунітетом від судової юрисдикції в тому, що стосується усних або письмових заяв і всіх дій, скоєних в офіційній якості, тобто при виконанні своїх обов'язків, який продовжує діяти і після закінчення самої операції;

– потрапляння під виключну юрисдикцію своєї держави в тому, що стосується будь-яких кримінальних злочинів, які можуть бути вчинені ними в державі, де проводиться операція [3].

Як член миротворчих сил ООН, військовослужбовець має статус посередника. Кожен з військовослужбовців ООН має діяти і вести себе як особа, що заслуговує поваги:

– виконувати свої обов'язки в суворій відповідності з інструкціями ООН, а також місцевими законами і правилами, якщо вони визнані ООН;

– при здійсненні будь-яких справ із конфліктуючими сторонами ніколи не давати їм приводу інкримінувати щонебудь ООН;

– бути неупередженим;

– пред'являти документи, паспорт і т.д. за першою вимогою;

– діяти спокійно і холоднокривно, навіть коли провокують;

– вивчати і поважати місцеві звичаї і звички.

Окремим питанням стоїть застосування військових в операціях з підтримки та примушення до миру на території Співдружності Незалежних Держав. Україна, як член Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД), може бути учасником операцій у рамках так званої регіональної безпеки. Тому питання правового статусу військовослужбовців Збройних Сил України, які можуть бути направлені в такі регіони, як Придністров'я, Грузія або Абхазія, є актуальним.

Правовою основою миротворчої діяльності, здійснюваної в СНД, як і в усьому світі, є Статут ООН. У ст. 51 Статуту ООН визначено, що «... Статут ООН жодною мірою не перешкоджає існуванню регіональних угод або органів для вирішення таких питань, що належать до підтримання міжнародного миру та безпеки, які є придатними для регіональних дій, за умови, що такі угоди або органи та їх діяльність сумісні із цілями і принципами організації» [15]. Відповідно до цього права країни СНД, будучи регіональною організацією, правомочні вживати заходи для підтримки миру в регіоні відповідальності, в тому числі і самостійно, проводити операції з підтримання миру.

У СНД, яка користується правами регіональної організації, вже розроблено та прийнято комплекс документів, що визначають підстави застосування національних збройних сил у миротворчих операціях на території Співдружності. Їх можна поділити на дві основні групи. До першої групи можна віднести прийнятий у 1993 році Статут СНД [13], положення якого визначають порядок вирішення спорів і конфліктів між державами-членами Співдружності. Наступна група документів містить конкретні питання формування та діяльності колективних сил з підтримки миру в СНД (Угода «Про групи військових спостерігачів та Колективні сили з підтримки миру» [14]; протоколи про статус груп військових спостерігачів і колективних сил з підтримки миру в СНД, про тимчасовий порядок формування та застосування груп військових спостерігачів (ГВС) та колективних сил з підтримки миру (КСПМ) у зонах конфліктів між державами та в державах-учасницях СНД та про комплектування, структуру, матеріально-технічне та фінансове забезпечення цих сил). Україна на базі цих документів відряджала військових спостерігачів до Таджикистану (військові спостерігачі – 3 особи, 1994–2000 р.), до Грузії (військові спостерігачі – 5 осіб, 1993 р.), до Придністровського регіону Республіки Молдова (10 військових спостерігачів, 1998 р. [8]).

Правові, організаційні та фінансові засади участі України в міжнародних миротворчих операціях, а також

порядок направлення Україною військового та цивільного персоналу визначається Законом України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [12]. Цей Закон передбачає право надавати військові підрозділи, ґрунтуючись на положеннях глави VII Статуту ООН, для участі в миротворчих місіях, що проводяться під егідою регіональних організацій, ОБСЄ. Закон обмежує форми діяльності ЗСУ в міжнародних миротворчих операціях, що проводяться під контролем Ради Безпеки ООН. Підрозділи Збройних Сил України при виконанні миротворчих місій можуть бути застосовані для врегулювання або створення умов для врегулювання міждержавних, а також внутрішніх конфліктів (незалежно від того, чи є цей конфлікт збройним, чи може перейти у фазу збройного протистояння) за згодою сторін конфлікту або з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН, що може включати, зокрема, спостереження і контроль за дотриманням угод про припинення вогню та інших ворожих дій, роз'єднання сторін, які конфліктують, роззброєння і розформування їхніх підрозділів, виконання інженерних та інших робіт. Необхідно зазначити, що Закон не дає визначення терміна «операції з підтримки та примушення до миру», як він трактується в Статуті ООН, а обговорює термін «дії та заходи багатонаціональних сил, що створюються за згодою Ради Безпеки ООН». Визначення миротворчих місій у такій формі обмежує повноваження миротворчого контингенту рішенням Ради Безпеки ООН, що не дозволяє максимально ефективно використати потенціальні можливості миротворчого підрозділу для встановлення миру та в ряді випадків ставить під загрозу життя військовослужбовців миротворчих підрозділів.

Закон України «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» [10] практично є доповненням або навіть продовженням Закону України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [12]. Фактично він дублює попередній Закон, але не обмежує форми та умови застосування підрозділів ЗСУ за межами держави. Якщо до прийняття цього Закону підставою для направлення підрозділів для виконання миротворчих місій була вимога Ради Безпеки ООН або пропозиція України до Ради Безпеки ООН щодо надання військового контингенту, то на даному етапі підставою може бути міжнародний договір. Відмінність цих двох документів полягає в тому, що в останньому не визначено конкретно форми діяльності ЗСУ на території іншої держави, вирішення цього питання покладатиметься на міжнародний договір.

Основною відмінністю між цими Законами є введення в Закон України «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» [10] нових завдань, які можуть виконуватися підрозділами ЗСУ, – виконання бойових завдань. Формулювання таких завдань підрозділів дозволяє застосовувати їх у так званих «зонах національних інтересів» – термін, який з'явився останнім часом в міжнародному праві, практику застосування якого ввели США.

В ідеалі необхідно розробити єдиний документ, який об'єднав би в собі всі умови, за якими можливе застосування ЗСУ за межами держави, врахувавши зауваження, які були викладені в даній статті. Межі застосування цих підрозділів при виконанні завдань повинні визначатися на рівні національного законодавства, тому що мандат і директиви об'єднаного командування не завжди чітко визначають повноваження підрозділів та не можуть оперативно реагувати на кардинальні зміни обстановки. Аналіз деяких документів дає право наголошувати на тому, що угоди про статус сил іноді можуть вимагати від військовослужбовців здійснення дій, повноваження на які не надані їм законами України та статутами ЗСУ. Тому доцільно вивчити досвід Сухопутних військ США, в статутах яких внесені

настанови щодо порядку дій в операціях в умовах відсутності війни, які є прямим керівництвом до дій для командирів підрозділів та військовослужбовців. Рекомендовано доопрацювати пакет документів з миротворчої діяльності в рамках СНД для отримання можливості брати участь у вирішенні конфліктних ситуацій не лише на політичному рівні та на рівні військових спостерігачів.

Висновки. У результаті аналізу правових підстав перебування підрозділів Збройних Сил України за кордоном при виконанні службових обов'язків під час миротворчої діяльності ми можемо зробити такі висновки:

– правові гарантії реалізації статусу військовослужбовців при виконанні ними службових обов'язків за кордоном складаються з особливої, універсальної, комплексної системи правових норм, до складу яких входять такі елементи: міжнародні договори різного характеру, законодавство України і національне законодавство держави, на території якої перебувають військовослужбовці-миротворці.

– підстави перебування і правовий статус українських військ та військовослужбовців за кордоном регулюються в першу чергу нормами і принципами міжнародного права. Ці норми і принципи міжнародного права передбачають широкі можливості для застосування як законодавства України, так і законодавства держави, на території якого перебувають миротворці;

– військовослужбовці, що тимчасово перебувають за кордоном, підпорядковуються цивільній та кримінальній юрисдикції держави, що їх приймає. Будь-які відступи від цього принципу вимагають спеціального затвердження державою, що приймає миротворчі війська, у формі міжнародного договору або в будь-якій іншій формі (наприклад, відмова від прав вимагання).

Подальші наукові розвідки цієї проблеми повинні, на нашу думку, торкатися питань відповідальності військовослужбовців при виконанні ними службових обов'язків за кордоном, в миротворчих місцях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демуренко А.В. Сопоставимость юридического оформления миротворческих контингентов России и некоторых стран НАТО// Военное право России. – 2002. – № 3. – С. 37-42.
2. Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов/ Принята резолюцией 3166 (XXVIII) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1973 год. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_protected_persons.shtml
3. Конвенция о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций. Принята резолюцией 22 А Генеральной Ассамблеи от 13 февраля 1946 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/privileg.shtml
4. Конвенция о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций/ Принята резолюцией 22 А Генеральной Ассамблеи от 13 февраля 1946 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/privileg.shtml
5. Кривожижа В. Проблеми сучасної миротворчості// Миротворча діяльність України.– К.: Стило, 2002. – С. 97-116.
6. Нестеров В.С. Международно-правовое положение миротворческих сил ООН / <http://www.arhipelag.ru/text/087.htm>.
7. Оппенгейм Л. Международное право: в 2 т. / Ласс Оппенгейм. – М. : Иностранная литература, 1948-1950. – Т. 1. – 1948. – 407 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.10. 1998 № 1685. Розпорядження Кабінету Міністрів України від. 14.03. 1999 № 419-р. Спільний наказ Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України від 04.08.1999 № 235/130.
9. Про допуск підрозділів військово-транспортної авіації збройних сил ФРН для перельоту через територію України в рамках виконання завдань міжнародними силами допомоги і безпеки в Афганістані/ Указ Президента України від 15.03.02 № 241/2002. / Офіційний вісник України. – 2002 р. – № 12, стор. 1. – стаття 551. Код акту 21859/2002.
10. Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав: Закон України від 02.03.2000 № 1518 –III. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 19. – Ст.144.
11. Про ратифікацію Угоди (у формі обміну листами) між Україною та Державою Кувейт про надання допомоги 19-и окремим батальйоном радіаційного, хімічного та біологічного захисту Збройних Сил України в захисті цивільного населення Держави Кувейт від наслідків можливого застосування зброї масового ураження на території Держави Кувейт/ Закон України від 20.03.03 № 632-IV. // Офіційний вісник України. – № 12, том 2. – стор. 537. – Ст. 806, код акту 28232/2004.
12. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки/ Закон України від 23.04.1999 № 613– XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22. – Ст.202.
13. Статут Співдружності Незалежних Держав./ Статут, Міжнародний документ від 22.01.1993. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_033
14. Угода про групи військових спостерігачів і Колективні сили з підтримання миру в Співдружності Незалежних Держав. Дата підписання: 20.03.92 р. Дата набуття чинності 20.03.92 р.
15. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда Редакция от 16.09.2005, основание 995_e56. – Департамент общественной информации ООН, 2005.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Ломакіна І.Ю.,
К.Ю.Н.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті з'ясовані основні напрями державного регулювання аграрного сектору України. Проаналізована структура та система органів, що здійснюють державне регулювання сільськогосподарського виробництва. Окреслені основні напрями ліцензування діяльності у сфері сільського господарства. Охарактеризована нормативно-правова база, що супроводжує процес ліцензування окремих напрямів сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, аграрний сектор, ліцензування, державне регулювання, нормативно-правове забезпечення, ліцензування господарської діяльності у сфері сільського господарства.

Ломакіна И.Ю. / ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В СФЕРЕ ЛИЦЕНЗИРОВАНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА / Белоцерковский национальный аграрный университет, Украина

В статье выяснены основные направления государственного регулирования аграрного сектора Украины. Проанализирована структура и система органов, осуществляющих государственное регулирование сельскохозяйственного производства. Очерчены основные направления лицензирования деятельности в сфере сельского хозяйства. Охарактеризована нормативно-правовая база, сопровождающая процесс лицензирования отдельных направлений сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: сельскохозяйственное производство, аграрный сектор, лицензирование, государственное регулирование, нормативно-правовое обеспечение, лицензирование хозяйственной деятельности в сфере сельского хозяйства.

Lomakina I.Y. / STATE REGULATION OF THE LICENSING OF CERTAIN AREAS OF AGRICULTURAL PRODUCTION / National agrarian university of Bila Tserkva, Ukraine

The development of Ukraine's agricultural sector is one of the priorities of the strategic planning of the national economy. And that state regulation of agriculture Ukraine plays a key role in its formation and development. From how well the system is organized agricultural activities at national level, depends on its effectiveness.

State regulation on licensing of certain crops and production. The paper clarified the main directions of state regulation of the agricultural sector of Ukraine. The structure and system of exercising the state regulation of agricultural production. The basic directions of licensing in agriculture. Characterized regulatory framework that accompanies the process of licensing certain areas of agricultural production.

One of the state regulation of the agricultural sector is the licensing of certain activities aimed at improving the efficiency and social focus, and strengthening social economic order in the agricultural sector.

The current legislation stipulates that certain types of agricultural production can be made only on special permit – a license that is the document state that certifies the licensee to engage in specified therein business activity for a specified period, subject to the license conditions.

State Regulation of Ukraine's agricultural sector is provided by a higher state bodies and specially created bodies entrusted with the relevant powers. State regulation of licensing of certain agricultural activities provided at the local and national levels, and its legal framework Laws of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, regulations of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine.

Key words: agricultural production, agricultural sector, licensing, regulation, regulatory support, licensing of economic activities in agriculture.

Розвиток аграрного сектору України є одним із пріоритетних напрямів стратегічного планування вітчизняної економіки. І саме державне регулювання сільського господарства України відіграє вагомую роль у процесі його становлення й розвитку. Від того, наскільки якісно буде організована система сільськогосподарської діяльності на державному рівні, безпосередньо залежить її ефективність.

Одним із напрямів державного регулювання аграрного сектору є ліцензування окремих видів діяльності, спрямоване на підвищення ефективності та соціальної спрямованості, а також утвердження суспільного господарського порядку в аграрному секторі.

Питання державного регулювання сільськогосподарської діяльності, структуризації апарату державного управління аграрним сектором економіки України висвітлені як у нормативно-правових актах (Конституція України, Господарський кодекс України, закони України, Постанови КМУ тощо), так і в працях вітчизняних науковців: О. Мельника, М. Краснової, В. Курила, В. Єрмоленка та ін. Питання нормативно-правового забезпечення ліцензування господарської діяльності у своїх працях розглядали Е. Бекірова, П. Пальчук, І. Пастух, Н. Санихметова, А. Шпомер.

Метою цієї статті є аналіз системи державного регулювання аграрного сектору в цілому та його конкретизація у сфері ліцензування окремих напрямів сільськогосподарського виробництва.

Органи державного регулювання сільського господарства є суб'єктами владних повноважень і за Конституцією України наділені відповідними функціями та повноваженнями, які вони повинні здійснювати у встановлених Конституцією України межах (частина друга статті 6).

В.І. Курило до суб'єктів державного управління аграрним сектором економіки відносить: органи виконавчої влади, що здійснюють розробку та реалізацію державної аграрної політики; координаційні та дорадчі органи, що утворюються цими органами та при них; державні інспекційні служби; державні організації й установи з особливим статусом. Погоджуючись у цілому із запропонованою класифікацією, необхідно зазначити, що, на нашу думку, державно-правове регулювання сільського господарства є ширшим за обсягом, ніж державне управління, а тому до першої групи суб'єктів, що здійснюють розробку та реалізацію державної аграрної політики, належать також органи законодавчої влади [1, с. 59].

До органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної аграрної політики передусім відносяться Кабінет Міністрів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, урядові органи державного управління, державні комітети, Міністерство агропромислового комплексу Автономної республіки Крим у складі Ради Міністрів Автономної республіки Крим, головні управління сільського господарства і продовольства обласних, управління сільського господарства

і продовольства Севастопольської міської та районних державних адміністрацій.

Координаційні та дорадчі органи, що утворюються органами виконавчої влади, та інші органи, що утворюються при них, здійснюють координаційні та допоміжні функції. Це Урядовий комітет з реформування аграрного сектора; Координаційна рада з питань аграрної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України; Колегія Мінагрополітики України; науково-технічна рада, Галузева рада по роботі з кадрами Мінагрополітики України; інші організації при органах виконавчої влади різного рівня.

Державний контроль за якістю, безпекою, сертифікацією сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки в процесі її виробництва, закупівлі, переробки, зберігання та реалізації та за організацією формування ресурсів сільськогосподарської продукції для державних і регіональних потреб як функцію управління здійснюють державні інспекційні служби в сільському господарстві. Як правило, вони мають ієрархічну вертикаль, що забезпечує виконання відповідних функцій в Автономній республіці Крим, на обласному і районному рівнях. Це Українська державна контрольно-виробнича лабораторія продуктів м'ясної і молочної промисловості, Головна державна інспекція якості та сертифікації сільськогосподарської продукції, Головна державна інспекція захисту рослин, Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів, Головна державна інспекція з карантину рослин, Держсортслужба України, Українська державна насіннева інспекція, Центральна державна випробувальна лабораторія сільськогосподарської сировини та харчової продукції, Центральна лабораторія продуктів переробки плодів, картоплі і винограду, Державна інспекція по нагляду за технічним станом машин, обладнання та якістю пально-мастильних матеріалів, Відділ охорони праці, пожежної безпеки та безпеки дорожнього руху та інші [3].

До державних організацій з особливим статусом, на наш погляд, можна віднести Державну акціонерну компанію «Укрресурси», Національну акціонерну компанію «Укראгролізінг», Державну акціонерну компанію «Хліб України». Ці організації – акціонерні товариства відкритого типу, статuti яких затверджено Постановами Кабінету Міністрів України. Утворені вони, як правило, відповідно до постанов Кабінету Міністрів України або Указів Президента України, з метою сприяння реалізації державної аграрної політики, забезпечення ефективного функціонування й розвитку сільськогосподарського виробництва. Засновником компаній є держава в особі Кабінету Міністрів України, а їх акціонерами – держава в особі Фонду державного майна та юридичні і фізичні особи, що набули права власності на акції цих компаній у процесі приватизації та на вторинному ринку цінних паперів.

Чинними нормативно-правовими актами визначені структура, функції, повноваження, компетенції, права та обов'язки органів державного регулювання аграрного сектору України. Аналіз чинного законодавства України та спеціальної літератури дозволяє виділити такі основні функції державного регулювання сільського господарства:

- прогнозування та планування сільськогосподарського виробництва;
- державна реєстрація та ведення відповідних реєстрів;
- ліцензування окремих напрямів сільськогосподарського виробництва;
- атестація працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві та атестація сільськогосподарського виробництва;
- стандартизація та сертифікація в сільському господарстві;
- державна експертиза в сільському господарстві;
- державний сільськогосподарський перепис;
- державний контроль та нагляд у сільському господарстві;

– вирішення спорів у галузі сільського господарства [2].

З'ясуємо основні аспекти діяльності у сфері державного регулювання щодо ліцензування окремих напрямів сільськогосподарського виробництва.

Чинним законодавством визначено, що окремі види сільськогосподарського виробництва можуть здійснюватись лише на основі спеціального дозволу – ліцензії, що являє собою документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов [9].

Основним законодавчим актом, що регулює відносини у сфері ліцензування, є Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. Закон визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування [9].

Ліцензування окремих напрямів діяльності у сфері сільського господарства провадиться як на загальнодержавному, так і на локальному рівнях. Різниця в цих процесах полягає в тому, що на підставі ліцензії, виданої центральним органом виконавчої влади, господарська діяльність провадиться на всій території України, а на підставі ліцензії, виданої місцевим органом виконавчої влади, – на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Перелік видів господарської діяльності, які відповідно до спеціальних законів підлягають ліцензуванню, визначено в ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Серед них до галузі сільськогосподарського виробництва належать:

- культивування, використання рослин, що містять наркотичні засоби для промислових цілей;
- ветеринарна практика;
- діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств;
- оптова торгівля насінням;
- виробництво, зберігання і реалізація племінних генетичних ресурсів, проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» в редакції від 8 липня 1999 р., діяльність, пов'язана з культивуванням та (або) використанням чи реалізацією рослин, включених до списку № 3 таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, з метою виробництва та (або) виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин здійснюється підприємствами державної та комунальної форми власності за наявності у них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності [11].

Діяльність, пов'язана з культивуванням та (або) використанням чи реалізацією рослин, включених до списку № 3 таблиці I Переліку, з низьким вмістом наркотичних засобів для промислових цілей, за винятком виробництва та (або) виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, може здійснюватися підприємствами всіх форм власності за наявності у них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності. Гранично допустимий вміст наркотичних засобів у рослинах, включених до списку № 3 таблиці I Переліку, встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади в галузі охорони здоров'я. Відповідно до списку № 3 таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», до рослин,

що містять наркотичні засоби та психотропні речовини, обіг яких дозволяється для промислових цілей, належать рослини виду «мак снотворний» (у тому числі олійний та інші, що містять опій) та рослини роду «коноплі» [7].

Ліцензії на культивування та (або) використання чи реалізацію конкретних рослин, включених до списку № 3 таблиці I Переліку, видаються Кабінетом Міністрів України або уповноваженим ним органом у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 року № 1698 «Про затвердження переліку органів ліцензування» [8] ліцензування господарської діяльності з культивування, використання рослин, що містять наркотичні засоби, для промислових цілей здійснюється Міністерством аграрної політики України за погодженням із Міністерством внутрішніх справ України. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, з обігом яких пов'язана діяльність, що підлягає ліцензуванню, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 1999 р. № 786. Положення про ліцензійну комісію з ліцензування провадження господарської діяльності з культивування та використання рослин, що містять наркотичні засоби, для промислових цілей та склад ліцензійної комісії затверджено Наказом Міністерства аграрної політики України від 13 лютого 2002 року № 44 [4].

Проведення ветеринарної практики на території України також підлягає ліцензуванню. Згідно зі ст. 100 Закону України «Про ветеринарну медицину» юридичні або фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які проживають на території України) можуть займатися ветеринарною практикою на підставі ліцензії, що видається відповідно до законодавства України [5].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 року № 1698 «Про затвердження переліку органів ліцензування» ліцензування провадження господарської діяльності з ветеринарної практики проводиться Державним департаментом ветеринарної медицини. Державний департамент ветеринарної медицини відповідно до статті 6 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» делегує повноваження, передбачені цією статтею, своїм структурним територіальним підрозділам – управлінням державної ветеринарної медицини обласних, Київської міської державної адміністрації, положення про які затверджено Наказом Державного департаменту ветеринарної медицини від 21 листопада 2001 року № 66.

Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з ветеринарної практики затверджено Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства аграрної політики України від 2 липня 2001 року № 94/186.

Крім ветеринарної практики у сфері організації ветеринарної медицини ліцензуванню підлягають такі види діяльності, як виробництво ветеринарних медикаментів і препаратів, оптова, роздрібна торгівля ветеринарними медикаментами і препаратами та проведення дезінфекційних, дезінсекційних, дератизаційних робіт (на об'єктах ветеринарного контролю). Ліцензування зазначених видів діяльності проводиться Державним департаментом ветеринарної медицини.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 року № 1698 «Про затвердження переліку органів ліцензування» ліцензування провадження господарської діяльності, пов'язаної з промисловим ви-

ловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств, проводить Державний департамент рибного господарства Міністерства аграрної політики України. Для отримання ліцензії на здійснення промислового лову суб'єкт господарювання подає до Державного департаменту рибного господарства заяву про видачу ліцензії. Заяви повинні додаватися документи згідно зі статтею 10 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Ліцензійні умови провадження господарської діяльності, пов'язаної з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств, затверджено Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства аграрної політики України від 14 листопада 2001 року № 132/336.

Відповідно до статті 34 Закону України «Про насіння і садивний матеріал» оптова торгівля насінням на внутрішньому ринку України здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності виключно за наявності в них спеціального дозволу (ліцензії) [10]. Оптова торгівля насінням – це сфера підприємницької діяльності з придбання та продажу оптових партій насіння для наступної його реалізації споживачам для використання його на сівбу на підставі договорів купівлі-продажу, міни, поставки та інших цивільно-правових договорів, які передбачають передачу прав власності. Оптова партія насіння – це будь-яка кількість однорідного за якістю насіння, засвідчена відповідним документом і відпущена зі складу. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. № 1698 «Про затвердження переліку органів ліцензування» ліцензування провадження господарської діяльності з оптової торгівлі насінням проводить Міністерство аграрної політики України.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запровадження ліцензування певних видів господарської діяльності у племінній справі у тваринництві» від 20 лютого 2003 року господарська діяльність з виробництва, зберігання і реалізації племінних генетичних ресурсів, проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин підлягає ліцензуванню [6]. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 року № 1698 «Про затвердження переліку органів ліцензування» ліцензування провадження господарської діяльності з виробництва, зберігання і реалізації племінних генетичних ресурсів, проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин проводить Міністерство аграрної політики України.

Незважаючи на те, що виключний перелік видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, затверджений ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», аграрне законодавство передбачає ліцензування діяльності з оптової торгівлі цукром, що суперечить чинному законодавству.

Таким чином, державне регулювання аграрного сектору України забезпечується діяльністю як вищих органів державного управління, так і спеціально створених органів, на які покладені відповідні владні повноваження. Державне регулювання ліцензування окремих видів сільськогосподарської діяльності забезпечується на місцевому та державному рівнях, а його нормативно-правовою базою є Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Міністерства аграрної політики України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курило В. І. Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма : монографія / За заг. ред. В.К.Шкарупи. – К. : Магістр – XXI сторіччя, 2007. – 312 с.
2. Марченко С. І. Інституційно-функціональне забезпечення виробництва та реалізації зерна за законодавством України / С. І. Марченко // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених. Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених; Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених Київського національного університету імені Тараса Шевченка (23 квітня 2010 року). – К., 2010. – Ч. II. – С. 135–136.

3. Піддубний О. О. Правове становище сільськогосподарських інспекцій : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О. Ю. Піддубний; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2007. – 21 с.
4. Положення про ліцензійну комісію з ліцензування провадження господарської діяльності з культивування та використання рослин, що містять наркотичні засоби, для промислових цілей та склад ліцензійної комісії : наказ Міністерства аграрної політики України від 13 лютого 2002 р. № 44 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Про ветеринарну медицину : закон України від 16 листопада 2006 р. № 361-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 5–6. – Ст. 53.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо запровадження ліцензування певних видів господарської діяльності у племінній справі у тваринництві : Закон України від 20 лютого 2003 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 19. – Ст. 789.
8. Про затвердження переліку органів ліцензування : постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. № 1698 // Офіційний вісник України. – 2000 р. – № 46. – Ст. 2001.
9. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : закон України від 1 червня 2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
10. Про насіння і садивний матеріал : закон України від 26 грудня 2002 р. № 411-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 13. – Ст. 92.
11. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів : закон України від 8 липня 1999 р. № 60/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 36. – Ст. 317.

УДК 342.925:347.921(477)

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ (СУДОЧИНСТВА): ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ

Михайлов О.М.,
асистент кафедри адміністративного і фінансового права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Проведена класифікація суб'єктів адміністративного процесу (судочинства). «Оголені слабкі сторони» запропонованих на сторінках професійних юридичних видань підстав диференціації суб'єктів адміністративного процесу (судочинства). Задля врахування особливостей правового статусу суду, осіб, які беруть участь у справі та інших учасників процесу (судочинства) автором розроблена комплексна ґрунтовна класифікація суб'єктів адміністративного процесу (судочинства). Запропоновані підстави для систематизації за формою провадження, за наявністю державно-владних повноважень, залежно від ініціювання, місця й ролі в адміністративній справі, що розглядається і вирішується судом.

Ключові слова: суд, особи, які беруть участь у справі, інші учасники процесу (судочинства), класифікація суб'єктів адміністративного процесу (судочинства).

Михайлов А.Н. / СУБЪЕКТЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕССА (СУДОПРОИЗВОДСТВА): ПОДХОДЫ К КЛАССИФИКАЦИИ / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

Проведена классификация субъектов административного процесса (судопроизводства). «Обнажены слабые стороны» предложенных на страницах профессиональных юридических изданий оснований дифференциации субъектов административного процесса (судопроизводства). Учитывая особенности правового статуса суда, лиц, принимающих участие в деле и других участников процесса (судопроизводства) автором разработана комплексная основательная классификация субъектов административного процесса (судопроизводства). Предложены основания для систематизации по форме производства, по наличию государственно-властных полномочий, в зависимости от инициирования, места и роли в административном деле, которое рассматривается и разрешается судом.

Ключевые слова: суд, лица, принимающие участие в деле, другие участники процесса (судопроизводства), классификация субъектов административного процесса (судопроизводства).

Mykhalov O.M. / THE SUBJECTS OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS (PROCEEDINGS): APPROACHES TO CLASSIFICATION / Law National University «Odessa Law Academy», Ukraine

The classification of subjects of administrative process (rule-making) was conducted. "Weak" parties of grounds of differentiation of subjects of administrative process (rule-making) which are offer on the pages of professional legal editions are bare. An author worked out complex sound appraising of subjects of administrative process (rule-making) taking into account the features of legal status of court, persons, taking part in the case and other participants of process (rule-making). The grounds for classification were offered: from the form of production, from the presence of state-imperious plenary powers, from initiation, place and role on administrative case that is examined and settled by a court. Designed legal community Ukraine and the Russian Federation criteria subjects of administrative process (proceedings) into account, not all features of the legal status not all subjects of administrative procedure (proceedings). On the one hand, a significant number of subjects (the court, persons involved in the case and other actors (justice), on the other – the variety of features of the legal status of subjects of administrative process (justice), causing the need to search the grounds and development substantial differentiation of complex subjects of administrative process (justice) that clearly demonstrates "strong" and "shave weaknesses" of the administrative process (proceedings).

Key words: court, persons taking part on case, other participants of process (rule-making), classification of subjects of administrative process (rule-making).

Постановка проблеми. Розроблені юридичною спільнотою України та Російської Федерації критерії класифікації суб'єктів адміністративного процесу (судочинства) враховують не всі особливості правового статусу не всіх суб'єктів адміністративного процесу (судочинства). З од-

ного боку, значна кількість суб'єктів (суд, особи, які беруть участь у справі та інші учасники процесу (судочинства), з іншої – розмаїття особливостей правового статусу суб'єктів адміністративного процесу (судочинства) обумовлюють потребу в пошуку підстав та розробці комп-

лексної ґрунтовної диференціації суб'єктів адміністративного процесу (судочинства), що наочно продемонструє «сильні» й «оголить слабкі сторони» організації адміністративного процесу (судочинства).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проводилося на основі та з врахуванням робіт вітчизняних учених-процесуалістів, в саме: А.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, Л.Р. Білої-Тіунової, О.І. Картузової, С.В. Ківалова, І.Б. Коліушка, А.Т. Комзюка, Р.О. Куйбіди, Р.С. Мельника, Т.А. Остапенко, В.С. Стефанюка, І.В. Топора, Н.М. Тищенко та інших, а також учених-процесуалістів Російської Федерації, як-от: А.В. Ванярхо, М.К. Треушніков, Є.О. Трещева, М.С. Шакарян.

Нормативну базу дослідження складають положення чинного вітчизняного адміністративного процесуального (судового) законодавства.

На сторінках професійних видань назріла нагальна проблема не просто пошуку нових критеріїв класифікації суб'єктів адміністративного процесу (судочинства), а розробки диференційованих груп із врахуванням комплексу особливостей правового статусу кожного суб'єкта адміністративного процесу (судочинства).

Метою дослідження є розробка комплексної класифікації суб'єктів адміністративного процесу (судочинства), що враховує розмаїття особливостей правового статусу суб'єктів адміністративного процесу (судочинства).

Мета досягається шляхом вирішення таких задач: 1) Виявлення особливостей правового статусу суб'єктів адміністративного процесу (судочинства). 2) Аналіз «слабких сторін» запропонованих підстав класифікації суб'єктів адміністративного процесу (судочинства). 3) Диференціація суб'єктів адміністративного процесу (судочинства) за формою провадження, за наявністю державно-владних повноважень, у залежності від ініціювання, місця й ролі в адміністративній справі, що розглядається і вирішується судом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що в юридичній літературі досить повно і всебічно досліджена класифікація суб'єктів й учасників адміністративних процесуальних відносин [18, с. 367, 406–409; 20, с. 177–181], з прикладної точки зору, на думку Е.Ф. Демського, доцільно класифікувати учасників процесу за ознаками їх повноважень та функціонального призначення в розгляді та вирішенні адміністративних справ у публічній сфері. Усіх учасників адміністративного процесу (адміністративних проваджень) можна поділити на декілька груп:

1) Особи (органи), які розглядають і вирішують адміністративні справи. Як зазначає Е.Ф. Демський, сукупність органів (осіб) адміністративно-процесуальної юрисдикції становить єдину систему, за допомогою якої будь-які адміністративні справи вирішуються за загальними правилами, що встановлені державою. Різноманіття адміністративних проваджень, які в літературі за юрисдикційними ознаками об'єднані в групи (адміністративно-регулятивні провадження; адміністративно-судочинні провадження та адміністративно-деліктні провадження) [5, с. 285], зумовлюють наявність певної специфіки всієї системи, а саме: а) множинність органів (осіб), уповноважених розглядати і вирішувати індивідуальні адміністративні справи, характеризується тим, що розглядати і вирішувати їх можуть адміністративні суди та суди загальної юрисдикції; уповноважені органи (посадові особи) виконавчої влади; уповноважені органи (посадові особи) місцевого самоврядування; непублічні суб'єкти права – органи (посадові особи) громадських організацій, підприємств, установ різних форм власності, у випадках, передбачених законами (органи різноманітних фондів соціального страхування, керівництво підприємств із питань звернення громадян) [7, с. 80–81]; б) неоднорідність органів (осіб) адміністративно-процесуальної юрисдикції характеризуються правовою природою утворення (сфера судової влади; сфера

виконавчої влади; сфера місцевого самоврядування); цілями утворення (для здійснення юрисдикційної діяльності; для здійснення як юрисдикційних, так і інших функцій); безпосередньою компетенцією, яка установлюється законодавцем і закріплюється в законодавчих актах щодо кожного органу окремо [7, с. 85].

2) Особи, які відстоюють в адміністративному процесі особисті права та законні інтереси. У провадженнях у сфері управління – особами, які мають інтерес у справі, виступають громадяни, підприємства, організації, установи, заклади, незалежно від форм власності (фізична або юридична особа); за узагальнюючою назвою – суб'єкт звернення, який звертається (із заявою, зі скаргою) до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо визнання, реалізації та захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Особливістю цієї групи учасників (осіб) адміністративного провадження є те, що вони не мають владних повноважень у сфері адміністративної процесуальної діяльності. У цій групі проваджень особами, які мають інтерес у справі, виступають і заінтересовані особи (фізичні або юридичні особи, права і законні інтереси яких зачіпає або має зачіпати прийняття суб'єктом владних повноважень адміністративного акта). Заінтересована особа про свою участь в адміністративному провадженні подає клопотання суб'єкту владних повноважень, або може бути залучена до нього за ініціативою останнього, або за клопотанням суб'єкта звернення. На останніх поширюються права й обов'язки, передбачені для суб'єкта звернення [7, с. 86–87]. У провадженнях з адміністративного судочинства особами, які мають інтерес у справі, виступають громадяни, державні органи, органи місцевого самоврядування, державні службовці, організації, підприємства, установи, заклади незалежно від форм власності, які в адміністративному судочинстві прийнято називати сторонами (позивач та відповідач як можливі учасники оспорюваних прав та обов'язків, які виступають суб'єктами публічно-правових відносин. Сторони виступають головними учасниками, без яких неможливий сам процес). До осіб, які відстоюють в адміністративному процесі права й інтереси, належать треті особи [7, с. 86–87, 90]. В адміністративно-деліктних провадженнях до осіб, які відстоюють в адміністративно-деліктних провадженнях особисті права та інтереси, належать такі: а) особа, яка притягається до адміністративної відповідальності; б) потерпілий [7, с. 91].

3) Особи, які представляють та захищають інтереси інших осіб. Підстави виникнення правовідносин представництва є договір або закон (ч. 3 ст. 56 Кодексу адміністративного судочинства України). Таким чином, існує два види представництва: а) представництво за договором; б) представництво за законом – представництво щодо захисту прав, свобод і законних інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративно-процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб; представництво щодо захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена; представництво з ініціативи суду або уповноваженого суб'єкта щодо захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність непрацездатних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена; представництво щодо захисту прав і законних інтересів органу, підприємства, установи, організації здійснюють їх керівники чи інші особи, уповноважені законом, положенням, статутом, що підтверджується документами, які посвідчують їх службове становище; представництво щодо захисту прав, свобод і законних інтересів, яке здійснюється органами, громадськими організаціями, адвокатами тощо, яким за-

коном надане право захищати (політичні й громадські організації, професійні спілки, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи самоорганізації громадян) [7, с. 95–97].

4) Особи, які сприяють адміністративним провадженням та здійсненню адміністративного судочинства. Незважаючи на значні відмінності проваджень у сфері управління, адміністративного судочинства та адміністративно-деліктних, особами, які сприяють адміністративним провадженням, виступають свідок, експерт, спеціаліст, перекладач [7, с. 100].

Викладена Е.Ф. Демським диференціація з огляду на те, що уточнює уявлення про структуру учасників адміністративного процесу або окремого провадження [7, с. 80], не безспірна й містить відверті огріхи:

– по-перше, автор сам зазначає така класифікація досить умовна [7, с. 80];

– по-друге, адміністративний суд – суд загальної юрисдикції, до компетенції якого Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ (п. 2 ч. 1 ст. 3 КАС України). Судову систему України складають суд конституційної юрисдикції та суди загальної юрисдикції. Суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. (ч. 3 ст. 1, ч. 1 ст. 3, ч. ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статусу суддів»);

– по-третє, «у провадженнях з адміністративного судочинства особами, які мають інтерес у справі» можуть виступати не лише громадяни України, а й іноземці, особи без громадянства (ч. 6 ст. 6 КАС України);

– по-четверте, автором не визначені місця секретаря судового засідання, судового розпорядника в жодній із диференційованих груп.

На думку Т.А. Остапенко, у зв'язку із значною кількістю суб'єктів, які вступають в адміністративні процесуальні відносини, важливе значення для вивчення існуючих видів учасників адміністративного судочинства насамперед має їх класифікація, яка не просто систематизує таких учасників в окремі групи, але й дозволяє навести специфічні ознаки, завдання, повноваження всіх, хто так чи інакше причетний до адміністративної справи. Класифікація учасників адміністративного судочинства здійснюється за різними критеріями, а саме:

1) суспільно-державна роль – суб'єкти владних повноважень, фізичні та юридичні особи, які у свою чергу класифікуються на дві групи осіб, які беруть участь у справі: з метою захисту власних прав, свобод та інтересів (такими особами є сторони – позивач та відповідач, треті особи) (ст. 47 КАС України); з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб (до цієї групи належать представники сторін і третіх осіб, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у суді) (ст. ст. 56, 60 КАС України);

2) адміністративний процесуальний статус і мета участі в процесі – основні (сторони (позивач і відповідач), треті особи, їх процесуальні представники) і допоміжні (секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач).

3) організаційна структура – індивідуальні (фізичні особи) та колективні (юридичні особи, колективні суб'єкти без статусу юридичної особи) [23].

Надана суддею господарського суду Херсонської області класифікація заслуговує на увагу, однак слід звернути увагу на такі недоліки: автор не розкриваючи змісту критерію «їх суспільно-державна роль», зазначив, що термін «фізична особа» є узагальнюючим і містить у собі такі поняття, як громадяни України, іноземець та особа без громадянства; не визначив меж узагальнення терміну

«юридична особа», через що поза групою опинилися іноземні юридичні особи та колективні суб'єкти без статусу юридичної особи, яким так само відведена суспільно-державну роль, оскільки користуються в Україні таким самим правом на судовий захист, як і громадяни та юридичні особи України (ч. 6 ст. 6 КАС України).

Викликає заперечення виокремлення групи «допоміжні» учасники адміністративного судочинства й віднесення до неї секретаря судового засідання, судового розпорядника:

– по-перше, принципово неприйнятне виділення основної й не основної груп. Так, Г.І. Петров зауважує: «Немає і не може бути основних і неосновних (другорядних) груп або категорій суб'єктів права взагалі та адміністративного права зокрема. Суб'єкти радянського права володіють різними правами та обов'язками, але однаковою за своєю юридичною сутністю правосуб'єктністю» [31, с. 64];

– по-друге, розгляд адміністративних справ судом будь-якої інстанції, на думку Р.О. Куйбіди, може бути проведено у формі усного або письмового провадження. Усне провадження – розгляд адміністративної справи в судовому засіданні із заслуховуванням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі [16, с. 58]. С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Гіунова та А.В. Стрельников дійшли висновку, що судове засідання є етапом адміністративного процесу (форма проходження стадії розгляду і вирішення справи), на якому максимально повно і, так би мовити, наочно реалізуються процесуальні права й обов'язки учасників адміністративного процесу [8, с. 200; 9, с. 209]. В.К. Матвійчук та І.О. Хар наголошують, що судове засідання є зовнішньою формою судового розгляду адміністративної справи (усне провадження) [21, с. 75]. Однак для спрощення судової процедури, для зменшення судових витрат, коли немає необхідності заслуговувати осіб, які беруть участь у справі, КАС України передбачає можливість [16, с. 58; 21, с. 75] розгляду і вирішення адміністративної справи без виклику осіб, які беруть участь у справі, та проведення судового засідання на основі наявних у суду матеріалів (п. 10. ч. 1 ст. 3 КАС України). Особа, яка бере участь у справі, має право заявити клопотання про розгляд справи за її відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі особи, які беруть участь у справі, судовий розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження за наявними в справі матеріалами (ч. 4 ст. 122 КАС України). До останніх можуть належати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок експерта (ч. 3 ст. 66 КАС України), письмове роз'яснення спеціаліста (ч. 3 ст. 67 КАС України) та правильний переклад посвідчений перекладачем (ч. 4 ст. 68 КАС України). Законодавець, регламентуючи правовий статус свідка, у ст. 65 КАС України чітко не визначив форму показань останнього, з одного боку, а з іншого – встановлюючи в ч. 1 ст. 128 КАС України наслідки неприбуття в судове засідання особи, яка бере участь у справі, зазначив, що якщо немає перешкод для розгляду справи в судовому засіданні, визначених цією статтею, але прибули не всі особи, які беруть участь у справі, хоча і були належним чином повідомлені про дату, час і місце судового розгляду, суд має право розглянути справу в письмовому провадженні в разі відсутності потреби заслухати свідка чи експерта (ч. 6 ст. 128 КАС України), тобто свідок, на відміну від експерта, спеціаліста та перекладача, опосередковано в письмовому провадженні брати участь не може. Під час розгляду справи в порядку письмового провадження, фіксування за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється (ч. 1 ст. 41 КАС України), журнал судового засідання не ведеться (ч. 1 ст. 42 КАС України) і потреби у виконанні секретарем судового засідання обов'язків та інших доручень головуючого в справі (ст. 63 КАС України) немає. Зазначена обставина виключає участь судового розпорядника, адже поза судового засідання, що проводиться в спеціально обладнано-

му приміщенні – залі судових засідань (ч. 3 ст. 122 КАС України), унеможливило виконання судовим розпорядником обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 64 КАС України, і виконання секретарем судового засідання функцій судового розпорядника в разі відсутності останнього;

– по-третє, адміністративні справи щодо вимог, передбачених ч. 1 ст. 183-2 КАС України, якщо такі вимоги не стосуються прав, свобод, інтересів та обов'язків третіх осіб, суд може розглядати в порядку скороченого провадження одноособово, без проведення судового засідання та виклику осіб, які беруть участь у справі. За результатами розгляду справи, оцінивши повідомлені позивачем, відповідачем обставини, за наявності достатніх підстав приймає законне судове рішення. У разі недостатності повідомлених позивачем обставин або якщо за результатами розгляду поданого відповідачем заперечення суд прийде до висновку про неможливість ухвалення законного судового рішення без проведення судового засідання та виклику осіб, які беруть участь у справі, суд розглядає справу за загальними правилами КАС України, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню (ч. ч. 2, 4 КАС України), тобто в скороченому провадженні беруть участь тільки особи та/або представники сторін;

– по-четверте, у судовому засіданні, на відміну від багатьох учасників, визначених у ст. ст. 47, 62 КАС України, секретар судового засідання й судовий розпорядник не можуть не брати участі, адже сама назва учасника – секретар судового засідання свідчить про його невід'ємний зв'язок із судовим засіданням; одразу ж після відкриття головуючим судового засідання та оголошення справи, яка розглядається, секретар судового засідання доповідає суду (ст. 124 КАС України); одночасно з технічним записом судового засідання секретарем судового засідання ведеться журнал судового засідання (ч. 2 ст. 41, ч. 1 ст. 42 КАС України); поза залом судового засідання або під час виконання судового доручення секретарем судового засідання складається протокол про винення окремої процесуальної дії (ч. 1 ст. 45); виконує інші обов'язки (ст. 63 КАС України), у тому числі функції (ч. 4 ст. 64 КАС України).

Виходячи з положень сучасної процесуальної науки, А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник роблять висновок, що суб'єктами адміністративних процесуальних правовідносин виступають, по-перше, адміністративний суд, який відповідно до чинного законодавства уповноважений розглядати та вирішувати публічно-правові спори, по-друге, будь-яка фізична або юридична особа, права, свободи та інтереси якої порушені або невизнані суб'єктом владних повноважень і яка зацікавлена в постановленні позитивного для неї рішення суду, по-третє, органи державної влади, місцевого самоврядування, а також інші суб'єкти, дії, рішення чи бездіяльність яких оскаржуються зацікавленими особами до адміністративного суду, по-четверте, суб'єкти, які в розгляді та вирішенні адміністративної справи особисто не зацікавлені, однак своїми діями забезпечують нормальне функціонування суду, а також сприяють постановленню об'єктивного та обґрунтованого судового рішення в справі. Усіх суб'єктів адміністративних процесуальних правовідносин можна об'єднати в три основні групи:

1) суб'єкти, які здійснюють адміністративне правосуддя: а) місцеві (окружні) адміністративні суди – суди першої інстанції; б) апеляційні адміністративні суди – суди другої (апеляційної) інстанції; в) суд касаційної адміністративної інстанції, суд третьої інстанції – Вищий адміністративний суд України.

2) суб'єкти, які беруть участь у справі: а) з метою захисту власних прав, свобод та інтересів (сторони – позивач та відповідач; треті особи) (ст. 47 КАС України); б) з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб (представники сторін та третіх осіб, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси

інших осіб у суді – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні) (ст. ст. 56, 60 КАС України).

3) суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя (особи, які є іншими учасниками адміністративного процесу): секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач» [10, с. 67–78].

Представлена групою вчених теза «форпост не позбавлений пролому». Секретарю судового засідання, судовому розпоряднику не місце в групі «суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя». С.В. Ківалов, І.О. Каргузова відмічають, що стосовно кожного учасника адміністративного судочинства КАС України встановлює спеціалізовані права та обов'язки, у яких повністю відбиваються функції виконувани в процесі всіма суб'єктами [6, с. 90]. Для інших учасників адміністративного судочинства не встановлено універсального переліку процесуальних прав та обов'язків: секретар судового засідання та судовий розпорядник наділені іншими процесуальними правами та обов'язками – відмінними від змагальних та диспозитивних прав [6, с. 89–90] учасників адміністративного судочинства. Наприклад, говорячи про процесуальні права, що можуть бути реалізовані будь-яким учасником групи осіб, які беруть участь у справі (ст. 47 КАС України) та/або групи осіб, які є іншими учасниками адміністративного процесу (окрім судового розпорядника (ст. 62 КАС України), для секретаря судового засідання кодексом не прописано алгоритму реалізації будь-якого змагального права, передбаченого ст. 49 КАС України, – знати про дату, час і місце судового розгляду справи, про всі судові рішення, які ухвалюються в справі та стосуються їхніх інтересів (абз. 1 ч. 3 ст. 49); знайомитися з матеріалами справи (абз. 2 ч. 3 ст. 49); заявляти клопотання і відводи (абз. 3 ч. 3 ст. 49) тощо.

У світлі ілюстрації отриманого В.М. Бевзенко [10, с. 67–78; 33, с. 127–128] висновку не можна не продемонструвати досвід учених Російської Федерації. Процесуалісти пропонують виділити різні групи учасників процесу, іноді іменованих також «суб'єкти арбітражного і цивільного процесуального права», «учасники процесуальних правовідносин» [11, с. 18]. М.С. Шакарян пропонувала розділити всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на дві групи: судові органи та їхні посадові особи і всі учасники процесу (у тому числі особи, які беруть участь у справі, та інші суб'єкти процесу) [14]. М.К. Треушніков, Є.О. Трещева вважають, що в літературі не викликає спорів наявність класифікації суб'єктів процесуального права, підставою якої є сутність (направленість) діяльності того чи іншого суб'єкта: 1) суб'єкти, які здійснюють правосуддя – суди різних інстанцій; 2) суб'єкти, які беруть участь у правосудді – особи, які беруть участь у справі; 3) суб'єкти, які сприяють правосуддю – інші учасники процесу [30, с. 56–71]. Є.О. Трещева [30, с. 56–71], досліджуючи суб'єктів арбітражного процесу, критерії класифікації як мету участі, що визначає характер заінтересованості осіб, які беруть участь у справі, поклала в основу диференціації на підгрупи: першу підгрупу складають особи, які мають матеріальний і процесуальний інтереси в справі (сторони, треті особи, заявники); другу підгрупу складають прокурор, державні органи, органи місцевого самоврядування та інші органи, що вправі звернутися до арбітражного суду за захистом публічних інтересів, прав та законних інтересів інших осіб; третю підгрупу складають представники. При цьому вчений сама відзначила, що питання класифікації суб'єктів арбітражних процесуальних правовідносин не є самоціллю; особи другої та третьої підгруп спрямовують судову діяльність до певного результату – до захисту публічних та/або приватних інтересів відповідно. З дослідження Є.О. Трещевої можна заключити, що особи другої та третьої підгруп мають однакову процесуальну заінтересованість.

Не скільки не применшуючи зроблений ученими-процесуалістами Російської Федерації вклад у розвиток вітчизняної науки, представлені класифікації не враховують усе розмаїття особливостей правового статусу учасників судового процесу.

С.В. Ківалов та І.О. Каргузова, виходячи з положень глави 5 КАС України, дійшли висновку, що законодавець провів поділ на групи учасників адміністративного процесу за підставою наявності в них юридичної заінтересованості в результатах розв'язання адміністративної справи:

– особи, які заінтересовані в результаті розгляду справи;

– особи, які не мають юридичної заінтересованості в результатах вирішення адміністративної справи.

Перша група визначена законодавцем як «особи, які беруть участь у справі», а друга – як «інші учасники адміністративного процесу». Особи, які беруть участь у справі, реалізують надані їм процесуальні права та обов'язки в адміністративному процесі для того, щоб досягти певного правового результату, у якому вони заінтересовані. Саме ознака наявності юридичного інтересу в результаті справи первісно відрізняє осіб, які беруть участь у справі, від інших учасників адміністративного процесу. Характер юридичної заінтересованості в адміністративній справі не є однаковим для всіх осіб, які беруть участь у справі [6, с. 86–87; 17, с. 126–127; 22, с. 66]. Розмежування процесуального і матеріального правового інтересів обумовлена тим, що за змістом адміністративного процесуального законодавства процесуальний інтерес має бути в усіх осіб, які захищають своє чи чуже право. С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Гіунова та В.Р. Кравець стверджують, що матеріально-правовий інтерес може бути тільки в осіб, які захищають своє право, тобто в суб'єктів спірного матеріального правовідношення [8, с. 69–70]. Оскільки закон не містить легального визначення процесуального інтересу, видається, що під час визначення цього поняття необхідно враховувати його мету, що переслідує суб'єкт, який подав позов. Процесуальний інтерес визначили як передбачену законом потребу в отриманні судового рішення як акта правосуддя, тобто потребу в захисті порушеного або оскарженого права або охоронюваного законом інтересу. Матеріально-правовий інтерес визначили як передбачену законом потребу отримання захисту у вигляді матеріально-правового задоволення (правової вигоди) у разі позитивного вирішення судом вимоги про захист. Зіставляючи ці визначення, науковці переконалися в тому, що матеріально-правовий інтерес як спонукальний матеріально-правовий мотив (стимул) може бути лише в осіб, які захищають своє право або інтерес, наявність або відсутність перевіряє суд шляхом розгляду і вирішення справи по суті, тоді як процесуальний інтерес можуть бути і в осіб, які не є суб'єктами спірного матеріального правовідношення, але в силу прямої вказівки закону мають потребу в захисті прав чи охоронюваних законом інтересів інших осіб. Таким чином, учені наголошують, що у визначенні процесуального інтересу враховано обидві категорії осіб, які захищають своє або чуже право, що не завжди враховується деяким авторами [12, с. 6–16; 15].

Окремо слід зазначити, що наявність заінтересованості як підстави поділу учасників адміністративного процесу було закладено в проекті Адміністративного процесуального кодексу України від 10 вересня 2002 року № 1331-1, внесений народними депутатами України В.О. Мойсиком, В.В. Онопенком, О.М. Бандуркою, М.Ф. Круцьом [24]. Законопроектом прописувалося, що учасниками судового процесу є сторони адміністративного судочинства, треті особи, законні представники сторін і третіх осіб, а також представники та інші заінтересовані в справі особи («Розділ III. Учасники судового процесу Глава 10. Учасники судового процесу та їх представники Стаття 79. Учасники судового процесу»), і секретар судового засідання, судовий розпорядник, експерт, спеціаліст, перекладач та свід-

ки («Розділ III. Учасники судового процесу Глава 11. Інші учасники судового процесу Стаття 89. Особи, які є іншими учасниками судового процесу»).

І.Б. Коліушко та Р.О. Куйбіда зауважують: «На жаль, з точки зору юридичної техніки такий поділ не є вдалим, оскільки, коли в подальшому в проекті вживається «учасники судового процесу», то не завжди зрозуміло, чи маються на увазі власне учасники судового процесу, чи також й інші учасники. Водночас згідно з проектом право на касаційне оскарження судових рішень мають сторони та інші учасники судового процесу. Якщо виходити з проведеної в проекті класифікації, то треті особи та представники позбавлені права на касаційне оскарження судових рішень, тоді як секретар судового засідання, судовий розпорядник, експерт, спеціаліст, перекладач та свідки таким правом наділені» [4, с. 90].

Інша підстава поділу учасників адміністративного процесу запропонував народний депутат України III скликання І.Б. Коліушко в проекті Адміністративного процесуального кодексу України від 4 лютого 2002 року № 9024 («Глава 4. Учасники адміністративного судочинства») «стаття 31. Склад учасників адміністративного судочинства» [25]. За роллю в судовому процесі учасників адміністративного судочинства доцільно поділити на три групи: 1) особи, які беруть участь у справі (сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб); 2) особи, які сприяють розгляду справи (свідки, експерти, спеціалісти); 3) особи, які обслуговують судовий процес (перекладач, секретар судового засідання, судовий розпорядник). Автор класифікації наголошував на тому, що така класифікація має не тільки теоретичне значення. Вона спрощує виклад нормативного матеріалу і визначення правового статусу кожної з груп учасників» [4].

Н.В. Александрова та Р.О. Куйбіда наголошують на тому, що процесуальне становище інших учасників адміністративного процесу (секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач) в адміністративному судочинстві не має суттєвих відмінностей порівняно із цивільним судочинством. Інших учасників адміністративного процесу за роллю в судочинстві умовно можна поділити на дві групи: 1) особи, які обслуговують адміністративне судочинство (секретар судового засідання, судовий розпорядник, перекладач); 2) особи, які сприяють розгляду справи (свідки, експерти, спеціалісти) [22, с. 74]. Теза присвячена поділу інших учасників не переконлива, адже терміновотворення обслуговувати «виконувати роботу, функції, пов'язані із задоволенням чііх-небудь запитів, потреб» [26, с. 581], сприяти «позитивно впливати на що-небудь. Потурати кому-небудь» [28, с. 601] та потурати «виконувати чіісь бажання, примхи» [27, с. 433] не дозволяють безпеліційно диференціювати осіб, передбачених ст. 62 КАС України (ст. 47 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) на групу осіб, які сприяють розгляду справи та групу осіб, які обслуговують адміністративне судочинство; Ю.С. Червоний, С.А. Чванкін усіх суб'єктів цивільного процесу поділили на три основні групи: органи, що здійснюють правосуддя (суди); особи, які беруть участь у справі (ч. 1 ст. 26 ЦПК України); інші учасники цивільного процесу, сприяючі здійсненню правосуддя (ст. 47 ЦПК України) [13, с. 74]. В.К. Магвійчук, І.О. Хар зазначають: «Але навіть з огляду на те, що ці особи мають різний статус в адміністративному процесі свідчить про те, що їх не можна об'єднати до групи «інші учасники адміністративного процесу», а потрібно було б приєднати до «осіб, які беруть участь в адміністративному процесі», «іншими учасниками адміністративного процесу», і віднести до «суб'єктів адміністративного процесу зі спеціальним статусом». На відміну від свідків, експертів, та перекладачів, секретар судового засідання та судовий розпорядник є обов'язковими суб'єктами адміністратив-

ного судочинства і вони належать до структури суду» [21, с. 436–437]. Деяка раціональність у думці В.К. Матвійчука та І.О. Хар має місце, однак приналежність співробітників до канцелярії та відділів, управлінь, що можуть створюватися в апаратах судів загальної юрисдикції (ч. ч. 7–9 ст. 149 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») не створює правових підстав участі таких співробітникам в адміністративній справі.

З урахуванням зазначеного Н.В. Александровою та Р.О. Куйбідою можна проілюструвати запропоновану М.Й. Штефаном класифікацію суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, виконуваних ними процесуальних функцій та нормативного їх виділення і визначення:

З урахуванням існуючих систем класифікації суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин вони можуть бути класифіковані на три групи:

– особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах: а) суди, що розглядають і вирішують справи в першій інстанції; б) суди, що перевіряють законність й обґрунтованість рішень в апеляційному і касаційному порядках та у зв'язку з винятковими і нововиявленими обставинами; в) особи, діяльність яких пов'язана з правосуддям – секретар судового засідання, судовий розпорядник;

– особи, які беруть участь у справі (параграф 1 глави 4 ЦПК України): а) з метою захисту своїх прав й охоронюваних законом інтересів сторонами, третіми особами в справах позовного провадження, заявниками та заінтересованими особами в справах наказного й окремого провадження; б) з метою захисту прав інших осіб, державних і громадських інтересів: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи прокуратури, процесуальні представники, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та окремі громадяни (ст. 26 ЦПК України);

– особи, які не беруть участі у справі (параграф 2 глави 4 ЦПК України): особи, які сприяють судові в розгляді справи (свідок, експерт, перекладач), особи, які мають письмові і речові докази (спеціаліст), особа, яка надає правову допомогу, судовий розпорядник (ст. 47 ЦПК України) [34].

Проведена М.Й. Штефаном диференціація не позбавлена вад. Єдиний серед усіх учасників цивільного процесу – судовий розпорядник – двічі представлений у групі «особи, які здійснюють правосуддя у цивільних справах» та «особи, діяльність яких пов'язана з правосуддям»; а також у групі осіб, які не беруть участі у справі. Слід відмітити, що в цивільному процесі, на відміну від адміністративного судочинства, функції судового розпорядника виконує власне сам судовий розпорядник і ніхто інший з учасників процесу за жодних обставин не може і не виконує функції судового розпорядника.

Враховуючи ступінь наукової розробленості зазначеної проблеми, ґрунтуючись на аналізі норм КАС України й нагальній потребі у врахуванні значної кількості розмаїття особливостей правового статусу суб'єктів адміністративного процесу (судочинства), останніх слід диференціювати так:

1. *За формою провадження* на осіб, які беруть участь у судовому засіданні; осіб, які беруть участь у письмовому провадженні (без виклику осіб, які беруть участь у справі, та проведення судового засідання (п. 10 ч. 1 ст. 3 КАС України); осіб, які беруть участь у скороченому провадженні (без проведення судового засідання та виклику осіб, які беруть участь у справі (ч. 4 ст. 182-2 КАС України).

2. *За наявністю державно-владних повноважень* на осіб, які наділені державно-владними повноваженнями – адміністративний суд (п. 2 ч. 1 ст. 3 КАС України);

3. *За інстанцією* розрізняють суд першої інстанції – місцевий адміністративний суд (місцевий загальний суд як адміністративний суд, окружний адміністративний суд), суд апеляційної інстанції – апеляційний адміністративний суд, суд касаційної інстанції – Вищий адміністративний

суд України, Верховний суд України (судова палата в адміністративних справах);

4. *За підсудністю* на предметну, територіальну, інстанціональну;

5. *За способом вирішення справи*: одноособово або колегіально особи, які наділені частковими державно-владними повноваженнями: секретар судового засідання, судовий розпорядник;

6. *За особливістю реалізації та/або виконання процесуальних прав, обов'язків*:

– реалізація та виконання власних прав, обов'язків і функцій іншого учасника процесу – секретар судового засідання;

– реалізація та виконання власних прав, обов'язків – секретар судового засідання, судовий розпорядник;

– осіб, які не наділені державно-владними повноваженнями – особи, які беруть участь у справі (ст. 47 КАС України), та осіб, які є іншими учасниками адміністративного процесу (ст. 62 КАС України);

7. *У залежності від юридичної заінтересованості*:

– осіб, які мають юридичну заінтересованість;

– осіб, які мають матеріальну та процесуальну заінтересованість – сторони та треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору;

– осіб, які мають процесуальну заінтересованість – треті особи, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору; представники сторін, третіх осіб; органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб);

– осіб, які не мають юридичної заінтересованості (особи, які є іншими учасниками адміністративного процесу (ст. 62 КАС України);

8. *У залежності від наявності або відсутності спеціальних знань*:

– осіб, які мають спеціальні знання – експерт, спеціаліст, перекладач;

– осіб, які не мають спеціальні знання – свідок.

9. *Від ініціювання, місця і ролі в адміністративній справі, що розглядається і вирішується судом*:

1) особу, яка розглядає і вирішує адміністративну справу – суд;

2) осіб, які обслуговують розгляд і вирішення адміністративної справи – секретар судового засідання та судовий розпорядник, якщо його функції не виконуватиме секретар судового засідання;

3) осіб, які ініціюють розгляд і вирішення адміністративної справи (звертаються до адміністративного суду) – позивач та/або представник позивача, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (якщо підтвердять наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення особи до адміністративного суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів);

4) осіб, які за своєю ініціативою вступають у справу – треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору та/або представники третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб;

5) осіб, які залучаються (не ініціюють власний вступ) до участі в справі – треті особи, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору та/або представники третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;

10. *Від можливості застосування заходу процесуального примусу*:

– осіб, до яких не може бути застосований привід (п. 4 ч. 1 ст. 269 КАС України) – відповідач та/або представник відповідача, треті особи, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору та/або представники третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору, перекладач;

– осіб, до яких може бути застосований привід (п. 4 ч. 1 ст. 269 КАС України) – експерт, спеціаліст, свідок (ст. 129 КАС України);

та/або:

– осіб, до яких не може бути застосована заміна (ч. 2 ст. 270 КАС України) – відповідач та/або представник відповідача, треті особи, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору та/або представники третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору, експерт, спеціаліст, свідок;

– осіб, до яких може бути застосована заміна (ч. 2 ст. 270 КАС України) – перекладач.

З метою спрощення викладення аналізованого матеріалу в зазначених вище класифікаціях представників (ст. 56 КАС України) можна диференціювати:

1. на основі закону;

2. за наявністю державно-владних повноважень:

– особи, які не наділені державно-владними повноваженнями – батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники (ч. 4 ст. 56 КАС України) та керівник чи інша особа, уповноважена законом, положенням, статутом (ч. 7 ст. 56 КАС України);

– особи, які наділені державно-владними повноваженнями – органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст.ст. 60, 61 КАС України):

Від первинності/вторинності функції – представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом (п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про прокуратуру»), у діяльності особи:

– прокурор;

– Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

На основі договору з фізичною особою – особи, які здобули вищу юридичну освіту.

Від наявності свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, посвідчення адвоката України:

– особи, які здійснюють професійну діяльність адвоката щодо захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту (п. п. 1, 2 ч. 1 ст. ст. 1, 12 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»);

– інші – особи, які не здійснюють професійну діяльність адвоката;

– особи, які не здобули або здобувають вищу юридичну освіту;

На основі договору з юридичною особою:

– адвокатське бюро, адвокатське об'єднання (ст. ст. 14, 15 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»);

– юридична особа, статут якої не передбачає здійснення професійної діяльності адвоката щодо захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Висновки. Ступінь наукової розробленості критеріїв класифікації суб'єктів адміністративного процесу (судочинства), нагальна потреба у врахуванні значної кількості й розмаїття особливостей правового статусу суб'єктів адміністративного процесу (судочинства) обумовили потребу в розробці комплексної ґрунтовної диференціації суб'єктів адміністративного процесу (судочинства). Розроблена авторська класифікація суб'єктів адміністративного процесу (судочинства), що матиме, окрім наукового, практичне значення. Запропонована класифікація суб'єктів адміністративного процесу (судочинства) наочно демонструє «сильні», «оголює слабкі сторони» організації адміністративного процесу (судочинства).

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2747-15>.
3. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
4. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / Автори-упорядники І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда. – К. : Факт, 2003. – 536 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.org.ua/index.php/publications-centre-tmn-ua/289-2011-06-20-16-49-22>.
5. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://adhdportal.com/book_708.html.
6. Адміністративне процесуальне (судове) право України : [підручник] / за заг. ред. С.В. Ківалова. – О. : Юридична література, 2007. – 312 с.
7. Адміністративне процесуальне право України : [навч. посіб.] / Е.Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
8. Адміністративне судочинство в Україні: теорія, правове регулювання, практика : [монографія] / [С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова, Д.А. Козачук] ; за заг. ред. С.В. Ківалова, Л.Р. Білої-Тіунової. – О. : Фенікс, 2013. – 394 с.
9. Адміністративне судочинство в Україні: теорія, правове регулювання, практика : [монографія] / [С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова, Д.А. Козачук] ; за заг. ред. С.В. Ківалова, Л.Р. Білої-Тіунової. – О. : Фенікс, 2013. – 394 с.
10. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.
11. Ванярхо А.В. Лица, содействующие осуществлению правосудия, – участники арбитражного процесса Российской Федерации : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / А.В. Ванярхо. – М., 2011. – 242 с.
12. Волохова Л.Н. Право на обращение с иском в суд / Л.Н. Волохова // Советская юстиция. – № 19. – С. 5–6.
13. Гражданский процессуальный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Ю.С. Червоный, Г.С. Волосатый, В.О. Ермолаева и др. – Х. : Одиссей, 2007. – 720 с.
14. Гражданское процессуальное право России : [учебник] / А.Т. [Боннер, Н.А. Громошина, Р.Е. Гукасян, Е.В. Кудрявцева и др.] ; отв. ред.: М.С. Шакарян. – М. : Былина, 1996. – 400 с.
15. Аносов С.В. Замена ненадлежащей стороны в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.В. Аносова. – М. : Московский юридический институт, 1954. – 15 с.
16. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. Р.О. Куйбіди. – К. : Книги для бізнесу, 2007–. – Т. 1. – 2007. – 552 с.
17. Кодекс адміністративного судочинства України. Науково-практичний коментар / [Ківалов С.В., Харитонов О.І., Пасенюк О.М., Аракелян М.Р. та ін.] ; за заг. ред. С.В. Ківалова, О.І. Харитонової. – Х. : ТОВ «Одиссей», 2005. – 552 с.
18. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
19. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.
20. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія / О.В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2005. – 352 с.
21. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2-х т. / [В.К. Матвійчук, І.О. Хар] ; за заг. ред. В.К. Матвійчука. – К. : КНТ, 2007–. – Т. 1. – 2007. – 788 с.

22. Основи адміністративного судочинства в Україні : [навч. посібник для юрид. фа культ. та юрид. клінік] / за заг. ред. Н.В. Александрової, Р.О. Куйбіди. – К. : Конус-Ю, 2006. – 256 с.
23. Остапенко Т.А. Суб'єкти адміністративного судочинства України / Т.А. Остапенко // Сучасний стан та перспективи розвитку української правової системи : Всеукраїнська конференція (16 липня 2011 р., м. Львів). – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2011. – Т. II. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.court.gov.ua/sud5024/9/39/>.
24. Проект Адміністративного процесуального кодексу України від 10 вересня 2002 року № 1331-1, внесений народними депутатами України Мойсиком В., Онопенком В., Бандуркою О., Круцьом М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.liga.net/news/N0216669.html>.
25. Проект Адміністративного процесуального кодексу України від 4 лютого 2002 року № 9024, внесений народним депутатом України Коліушко І.Б. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf35.
26. Словник української мови : в 10 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1974– . – Т. 5 : Н–О. – 1974. – 840 с.
27. Словник української мови : в 10 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1976– . – Т. 7. – 1976. – 723 с.
28. Словник української мови / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1978– . – Т. 9. – 1978. – 916с.
29. Стефанюк В.С. Судовий адміністративний процес : [монографія] / В.С. Стефанюк. – Х. : Фірма «Консум», 2003. – 464 с.
30. Трещева Е.А. Суб'єкти арбитражного процесса: общие теоретические вопросы понятия и классификации субъектов : [монография] : в 2 ч. / Е.А. Трещева. – Самара : Самарский университет, 2006– . – Ч. 1. – 2006. – 212 с.
31. Петров Г.И. Сущность советского административного права / Г.И. Петров ; отв. ред. О.С. Иоффе. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 184 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://adhdportal.com/book_737.html.
32. Топор І.В. Поняття та види учасників адміністративного судочинства: проблеми теорії / І.В. Топор // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В.М. Дрьомін. – Вип. 58. – О. : Юридична література, 2011. – 532 с.
33. Бевзенко В.М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми : [монографія] / В.М. Бевзенко. – К. : Прецедент, 2010. – 475 с.
34. Петров Г.І. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Г.І. Петров – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://adhdportal.com/book_3882_chapter_20_3_Sub'kti_ivlnikh_proesualnikh_pravovdnosin.html.

УДК 342.92

ПРО ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ

Нечитайленко В.А.,
к.ю.н., ст. викладач

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена актуальній проблемі правового регулювання відносин із встановлення та реалізації на практиці заходів адміністративної відповідальності. В ній зазначається, що чимало наукових праць присвячено пошукам шляхів її вирішення, але деякі з аспектів цієї проблеми не дістали в них належного висвітлення. Звертається увага на конкретні недоліки законодавства про адміністративні правопорушення і вносяться пропозиції з їх усунення.

Ключові слова: законодавство про адміністративні правопорушення, адміністративне правопорушення, адміністративні стягнення, адміністративно-юрисдикційна діяльність, принципи адміністративної відповідальності.

Nechitaylenko V.A. / О НЕКОТОРЫХ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ВЗЫСКАНИЙ / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина

Статья посвящена актуальной проблеме правового регулирования отношений, возникающих по поводу реализации на практике мер административной ответственности, которая находит свое проявление в наложении на правонарушителей административных взысканий. Отдельные аспекты этой проблемы получили достаточно детальное освещение, а некоторым не уделялось должного внимания представителей административно-правовой науки. В статье указывается на некоторые конкретные недостатки законодательства об административных правонарушениях и вносятся предложения по их устранению.

Ключевые слова: законодательство об административных правонарушениях, административное правонарушение, административные взыскания, административно-юрисдикционная деятельность, принципы административной ответственности.

Nechitaylenko V.A. / ABOUT SOME ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF REGULATION OF RELATIONS WITH APPLYING OF ADMINISTRATIVE PENALTIES / Kharkiv National pedagogical university named after G. S. Skovoroda, Ukraine

The article outlines, that in the modern terms of development of the state system the role of administrative law increases in adjusting of administrative relations that include relations arising up concerning establishment and realization of measures of administrative responsibility as imposition of administrative penalties.

A current legislation about administrative crimes is based on sources set up in soviet time yet and that is why can not already effectively regulate the norms of relation in fundamentally new conditions of functioning society and state. For many years after his acceptance substantial amendments and supplements have been brought in a legislation, but it did not simplify, it but complicated considerably, created many problems of realization of administrative legal approvals by the organs of administrative jurisdiction.

In the article some are of these problems are defined and judgements are outspoken in relation to their permission. In particular, it is suggested to change the order according to which it is possible imposition of simultaneously basic and additional administrative penalty; the suggestion to fill in a blank in a legislation about administrative crimes and to fasten the principles of bringing in to administrative responsibility: to priority of rights and freedoms of man and citizen, humanism, legality, validity, expediency, inevitability of administrative penalty; to responsibility depending on the actual harmful consequences of offence etc is brought in.

As a legislation envisages very serious approvals now, then it would be expedient, like a criminal statute, to set the order of application administrative penalties below the lowest limit.

The article contains other suggestions, that, in opinion of author, will promote efficiency of adjusting of the examined relations.

Key words: legislation about administrative crimes, administrative offence, an administrative penalty, administratively-jurisdiction activity, principles of administrative responsibility.

Наявність в чинному законодавстві системи адміністративних стягнень за правопорушення є одним з дійових засобів забезпечення законності, дисципліни та порядку у всіх сферах державного управління, а їх застосування має на меті не тільки притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні адміністративних правопорушень, а й попередження нових проступків, що сприятиме зміцненню правопорядку в державі.

Разом з тим, у правовому регулюванні питань адміністративної відповідальності і в адміністративно-юрисдикційній діяльності існують суттєві проблеми, які зумовлені розвитком відповідних суспільних відносин і відставанням від нього законодавства про адміністративні правопорушення, яке діє ще з радянських часів. І хоча в нього внесені численні зміни та доповнення, це не тільки не зумовило підвищення ефективності цього законодавства, а й значно його ускладнило, а тому воно потребує суттєвого удосконалення.

Необхідно відзначити, що окремі аспекти проблеми, пов'язані із встановленням та реалізацією адміністративних стягнень протягом останніх років стали предметом дослідження у роботах Н. Гришиної [3], І. Голосніченко та І. Коліушко [4], Н. Кізіми [5], О. Кононенко [6], Т. Коломієць [7], та багатьох інших науковців-адміністративістів. Однак деяким проблемним питанням реалізації заходів відповідальності за адміністративні проступки не приділялося належної уваги, хоча їх вирішення буде певною мірою сприяти удосконаленню законодавства, яке регулює відносини, зокрема із застосування адміністративних стягнень.

Перша проблема полягає у невідповідності чинного законодавства про адміністративні правопорушення конституційному положенню про те, що до особи за одне правопорушення може бути застосоване лише одне покарання одного й того ж виду (ст. 61 Конституції України [1]), а це зумовлює необхідність перегляду існуючого поділу адміністративних стягнень на основні та додаткові, які можуть застосовуватись одночасно.

За винятком нормативного закріплення у ст. 25 КпАП [2], на сьогодні немає чіткого критерію відокремлення зазначених видів адміністративних стягнень. Це питання майже не знайшло відображення в юридичній літературі, проте воно має важливе значення не лише для науки, а й для практики з таких, зокрема, причин.

По-перше, від визначення суті цих видів стягнень, виділення ознак, за якими вони мають бути відокремлені, їх функціональної спрямованості залежить, як і коли кожне з них має застосовуватись і якими мають бути наслідки такого застосування.

По-друге, розмежування повноважень органів виконавчої влади (посадових осіб) та суду щодо застосування окремих адміністративних стягнень (зокрема, конфіскації) призвело до того, що справа про один адміністративний проступок, за який передбачено основне і додаткове стягнення, має розглядатися двома різними органами (наприклад, митними органами та судом). Тож має бути вирішена проблема розмежування їх компетенції у випадках, коли санкції правових норм передбачають застосування декількох покарань різної підсудності. Зокрема, доцільним було б законодавче закріплення положення, відповідно до якого у разі, якщо санкція правової норми містить декілька видів стягнень, хоча б одне з яких має застосовуватись судом, така справа має виключно судову підвідомчість.

Логічним критерієм відмежування основних та додаткових стягнень є мета їх застосування, а точніше – наслідок, який передбачає законодавець у разі застосування того чи іншого стягнення. Так, якщо застосування штрафу, попередження, арешту, виправних робіт та інших адміністративних стягнень має за мету покарання правопорушника, то застосування одночасно й додаткових стягнень передбачає, поряд з покаранням правопорушника, ще й

усунення умов для подальшого вчинення правопорушень.

Однак, як уявляється, найбільш важливим є питання щодо самої правомірності додаткових стягнень у світлі ст. 61 Конституції України. Існуюча практика свідчить про те, що незалежно від того, застосовується тільки одне основне стягнення, або основне разом з додатковим, або окремо додаткове стягнення, для правопорушника настає адміністративна відповідальність. Одночасно незалежно від того, чи визначає правова норма стягнення як додаткове чи як основне, за своєю природою воно виступає одним із видів каральних примусових санкцій, тобто є покаранням.

Тож наскільки взагалі є правомірним застосування двох видів стягнень до однієї особи за одне і те саме правопорушення? Це принципове питання має бути, на наш погляд, вирішено до прийняття нового Кодексу про адміністративні проступки.

Враховуючи викладене, доцільно відійти від усталеного підходу до розв'язання цього питання та обмежитись одним покаранням за вчинення одного правопорушення. Це може бути здійснене за допомогою законодавчого закріплення принципу альтернативності в санкціях правових норм, які на сьогодні передбачають подвійність адміністративних покарань.

Друга проблема тісно пов'язана з попередньою: на сьогодні жодний нормативно-правовий акт, на підставі якого здійснюється притягнення до відповідальності із застосуванням адміністративних стягнень, не містить хоча б узагальненого переліку принципів відповідного провадження, що не забезпечує належну реалізацію прав учасників юрисдикційного провадження, визначених законодавством. Утім, саме законодавче закріплення основних принципів застосування адміністративних стягнень є найпершим і найважливішим кроком для закладення основ взаємовідносин між громадянами, юридичними особами та відповідними державними органами на засадах поваги одне до одного та до встановлених правовими нормами правил поведінки. Це мають бути принципи: пріоритетності прав і свобод людини і громадянина; гуманізму; законності; обґрунтованості; доцільності; невідворотності адміністративного стягнення; відповідальності в залежності від фактичних шкідливих наслідків правопорушення; накладення лише одного адміністративного стягнення за вчинене правопорушення.

Третя проблема. Потребує окремого законодавчого закріплення положення, яким би було усунено розмаїття строків накладення адміністративних стягнень. Вони мають бути зведені до єдиного критерію, який би став універсальним. Тобто ці строки поширюватимуться як на фізичних, так і на юридичних осіб і можуть визначатися:

- з дня вчинення правопорушення;
- з дня виявлення правопорушення при триваючому правопорушенні;
- з дня проведення уповноваженими державними органами спеціально передбачених законом заходів контролю, якщо правопорушення не могло бути виявлене іншим чином, але не пізніше законодавчо встановленого терміну для вжиття таких заходів (наприклад, місяця). Це забезпечить оперативність реагування на адміністративне правопорушення і забезпечить виконання того ж-таки принципу невідворотності накладення стягнення.

Четверта проблема. Процесуальний аспект застосування адміністративних стягнень до фізичних осіб достатньо повно регламентований та систематизований. Натомість аналогічний процес щодо юридичних осіб має розпорошений характер, оскільки регламентується окремими нормативно-правовими актами, що встановлюють адміністративну відповідальність підприємств та установ за порушення правил пожежної безпеки, будівельних та інших загальнообов'язкових правил. Внаслідок цього відсутній єдиний підхід щодо застосування до них адміністративних стягнень. Тож у проекті Кодексу про адміністративні

проступки мають бути окремо визначені умови й порядок застосування адміністративних стягнень до юридичних осіб.

П'ята проблема полягає в тому, що, на жаль, у чинному адміністративно-деліктному законодавстві України не визначено мінімальний та максимальний розміри штрафних санкцій, на відміну від кримінального законодавства України, а це не сприяє запровадженню принципу накладення стягнення з урахуванням реальної шкідливості правопорушення та особи правопорушника. Доцільно, за аналогією з кримінальним правом (ст. 69 Кримінального кодексу України), передбачити можливість застосування адміністративного стягнення нижче мінімальної межі, передбаченої КпАП. Перш за все це стосується випадків притягнення до відповідальності за порушення правил дорожнього руху, за вчинення яких зараз встановлені значні розміри штрафів.

Шоста проблема пов'язана з не вирішеною питанням щодо притягнення до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень деяких категорій осіб, на яких розповсюджується дія дисциплінарних статутів (ст. 15 КпАП).

По-перше, норми цієї статті порушують єдність та логічність системи законодавства про адміністративну відповідальність, закріплюючи положення, згідно з яким

вирішення питання про адміністративну відповідальність за адміністративні правопорушення здійснюється не у законодавстві про адміністративну відповідальність, а у законодавстві про дисциплінарну відповідальність. Це, безумовно, ускладнює діяльність органів адміністративної юрисдикції. А вже при вирішенні питання про підвідомчість справи про адміністративне правопорушення вони повинні керуватись не тільки адміністративно-деліктним законодавством, а й дисциплінарними статутами, які діють стосовно суб'єктів правопорушення [8-11].

По-друге, положення ч. 2 ст. 15 КпАП не узгоджено із зазначеними дисциплінарними статутами, бо в них не передбачені випадки, коли відповідні особи за вчинення адміністративних правопорушень підлягають дисциплінарній відповідальності.

Тож питання, коли саме особи, щодо яких діють дисциплінарні статuti, несуть за вчинення адміністративних правопорушень дисциплінарну відповідальність на загальних підставах, не вирішено ні у законодавстві про адміністративні правопорушення, ні у законодавстві про дисциплінарну відповідальність. Як уявляється, ч. 2 ст. 15 КпАП слід виключити, а перелічені особи, щодо яких діють згадані статuti, за вчинення адміністративних правопорушень повинні притягатися до адміністративної відповідальності на загальних підставах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 року // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – №51. – Ст. 1122.
3. Гришина Н. В. Шляхи вдосконалення інституту адміністративної відповідальності / Н. В. Гришина // Державне будівництво та місцеве самоврядування : Зб. наук. праць / Голов. ред. Ю. П. Битяк. – Х. : Вид-во «Право», 2006. – С. 207-215.
4. Коліушко І. До проблеми відмежування адміністративних проступків від проступків, що підлягають під юрисдикцію суду / І. Коліушко, І. Голосніченко // Право України. – 2001. – № 3. – С. 39.
5. Кізіма Н. Особливості застосування конфіскації як одного з видів адміністративних стягнень / Н. Кізіма // Право України. – 2001. – № 4. – С. 80.
6. Кононенко О. Адміністративна відповідальність за Законом України «Про виконавче провадження» / О. Кононенко // Право України. – 2001. – № 5. – С. 103.
7. Коломієць Т. Щодо ефективності адміністративних штрафів / Т. Коломієць // Право України. – 2001. – № 2. – С. 84.
8. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ : Закон України від 22 червня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.
9. Про затвердження Дисциплінарного статуту Прокуратури України : Постанова Верховної Ради України від 06 листопада 1991 року № 1796-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 4. – Ст. 15.
10. Про Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 1993 року № 55 // ЗП України. – 1993. – № 4-5. – Ст. 71.
11. Про затвердження Статуту про дисципліну працівників зв'язку : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 року № 877 // ЗП України. – 1996. – № 15. – Ст. 420.

РЕФОРМУВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Поляков С.Ю.,

д.ю.н., доцент,

начальник кафедри загальновійськових та правових дисциплін
військово-юридичного факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних тем у сфері військового будівництва – реформуванню проходження військової служби в Україні. Розглянуто види військової служби, що закріплені у національному законодавстві та охарактеризовано кожний з них. Наведено перелік основних нормативно-правових актів, що регламентують кожен з окремих видів військової служби.

Ключові слова: військова служба, види військової служби, військова реформа, проходження військової служби, призов, запас, резерв, мобілізація.

Поляков С.Ю. / РЕФОРМИРОВАНИЕ ПРОХОЖДЕНИЯ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ В УКРАИНЕ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

Статья посвящена одной из актуальных тем военного строительства – реформированию военной службы в Украине. Рассмотрены виды военной службы, которые закреплены в национальном законодательстве и представлена характеристика каждого из них. Представлен перечень основных нормативно-правовых актов, которые регламентируют каждый из видов военной службы.

Ключевые слова: военная служба, виды военной службы, военная реформа, прохождение военной службы, призыв, запас, резерв, мобилизация.

Polyakov S.U. / THE REFORM OF MILITARY SERVICE IN UKRAINE / National law University named after Yaroslav the Wise, Ukraine

The article considers one of the important themes in the field of military construction – reforming the military service of Ukraine. Considers the types of military service, enshrined in national legislation and characterized each of them. The list of basic normative legal acts, regulating each of certain types of military service.

To date, the military services include: urgent military service; military service at the call of the mobilization on the particular period; military service under contract persons enlisted personnel; military service under the contract persons sergeants and sergeants; military service (training) cadets of higher military educational establishments and higher educational establishments, which are composed of military institutes, faculties of military training, military training Department, the Department of military training; military service under contract persons of officers; military service at the call of the party officers.

Separately noteworthy that military duty includes in addition to the preparation of citizens for military service, adoption voluntarily and conscription and other components, it also provides for military service in a military reserve. Although the service in a military reserve not assigned by the legislator to the types of military service, but in our article yet addressed the issues of the reform of military service in Ukraine, therefore it is appropriate to dwell on completion of military service in a military reserve, as part of military duty.

The author came to the conclusion that the types of military service are subject to mandatory regulation at the legislative level. Today the state authorities gained sufficient number of normative-legal base in the military sphere that you can visually compare with the pyramid, which covers a range of regulation of relations in the military sphere of the total, three-dimensional, the key to the regulation of special relations. But given the fact that in Ukraine, as in any state, develops and stands in the way of democratization, it is necessary to improve legal procedures and mechanisms of each phenomena and processes, and the military sector should quickly go towards improving and upgrading the regulatory framework, which is the key and the basis for the development of a powerful army.

Key words: military service, military service, military reform, military service, conscription, reserve, reserve mobilization.

В умовах розвитку України як незалежної держави, сфера військової служби дедалі продовжує набирати свої обороти у напрямі реформування та вдосконалення. Про це свідчить прийняття органами державної влади відповідних нормативно-правових актів, створення нових правових інституцій, переосмислення повноважень деяких державних структур на законодавчому рівні та приділення уваги щодо проходження військової служби на рівні усіх гілок влади.

Питанням реформування військової служби присвятили свої роботи такі вчені, як: Ю. Білоусов, Є. Григоренко, В. Гушин, Р. Клемент'єв, І. Корж, Є. Кравець, А. Кудашкін, І. Ніколаєва, В. Паламарчук, О. Петриченко та ін.

Перш за все слід позначити, що «військова реформа спирається на тверду теоретичну базу і результати проведених розрахунків, враховуються зміни, які сталися на початку 1990-х років в геополітичній ситуації у світі, характер міжнародних відносин і змін, які відбулися в самій Україні. Одне з основних завдань військової реформи – забезпечення національних інтересів України, які в оборонній сфері полягають у забезпеченні безпеки особистості, суспільства і держави від військової агресії з боку інших держав [1, с. 138]. Ураховуючи те, що вважається початком військової реформи в Україні прийняття Декларації про

державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, з яких почалось формування Збройних Сил України, які по сьогоднішній день зазнали чимало змін як у кількісному складі, так і у якісному, зупинимося на питанні реформування військової служби в Україні та розглянемо якою вона є у сучасній незалежній Україні.

На сьогоднішній день до видів військової служби відносяться:

- строкова військова служба;
- військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- військова служба за контрактом осіб рядового складу;
- військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;
- військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки;
- військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;
- військова служба за призовом осіб офіцерського складу.

При встановленні законодавцем видів військової служби, які існують в Україні, сьогодні доречно звернути увагу на те, що при визначенні напрямів проведення військової реформи, зокрема способів комплектування українського війська, враховувався вітчизняний історичний та зарубіжний досвід комплектування Збройних Сил [1, с. 139]. Крім цього, як зазначає В. З. Гушнін, міжнародний досвід свідчить, що краще забезпечують безпеку держави професійні збройні сили, що комплектуються на контрактно-добровільній основі. Такий принцип змішаного комплектування диктується головним чином двома обставинами. З одного боку, необхідністю постійної підтримки на належному рівні готовності та спроможності Збройних Сил запобігти, а у разі необхідності прискікти агресію будь-якого масштабу, з другого – фінансовими можливостями держави утримувати армію [2, с. 67].

Питання підготовки та проведення призову громадян України на строкову військову службу регулюються Положенням про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом, що затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2002 року [3]. На строкову військову службу згідно із Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу» [4] в мирний час призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 25-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу. Призов громадян України на строкову військову службу включає проходження ними призовної комісії та відправлення їх до військових частин. Організація підготовки та проведення призову громадян України на строкову військову службу здійснюється міськими (районними) державними адміністраціями (виконавчими органами міських рад) у взаємодії з міськими (районними) військовими комісаріатами.

Строки проведення призову (призовів) громадян України на строкову військову службу на наступний рік визначаються Указом Президента України, який публікується в засобах масової інформації не пізніше як за місяць до закінчення поточного року. Прикладом є Указ Президента України «Про строки проведення чергових призовів, чергові призови громадян України на строкову військову службу та звільнення в запас військовослужбовців у 2014 році» від 14 жовтня 2013 року, у якому постановлено призвати на строкову військову службу до Збройних Сил України та інших військових формувань України придатних за станом здоров'я до військової служби в мирний час громадян України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старших осіб, які не досягли 25-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу: 1) у травні – липні 2014 року; 2) у жовтні – листопаді 2014 року.

Чисельність громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу, та обсяги видатків для проведення чергового призову визначаються Кабінетом Міністрів України. Прикладом є Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження чисельності громадян України, що підлягають призову на строкову військову службу, обсягу видатків для проведення призову у жовтні – листопаді 2013 року» від 04 вересня 2013 року та «Про затвердження чисельності громадян України, що підлягають призову на строкову військову службу, обсягу видатків для проведення призову у квітні – травні 2013 року» від 06 березня 2013 року. Розпоряджень стосовно чисельності громадян України на строкову військову службу на 2014 рік не ухвалено.

Після набрання чинності Указом Президента України щодо проведення чергового призову, призовники, яким

надійшла повістка районного (міського) військового комісаріату на прибуття до призовної дільниці для проходження призовної комісії, зобов'язані прибути в пункт і у строк, зазначені в повістці; у разі якщо за будь-яких обставин повістка не надійшла, громадяни призовного віку зобов'язані з'явитися до призовної дільниці в десятиденний строк з дня початку відповідного чергового призову, визначеного Указом Президента України; призовники, які змінили місце проживання, зобов'язані в семиденний строк прибути до районного (міського) військового комісаріату за новим місцем проживання для взяття на військовий облік; керівники підприємств, установ, організацій і навчальних закладів незалежно від підпорядкування та форм власності на вимогу військових комісаріатів забезпечують своєчасне прибуття громадян призовного віку до призовних дільниць.

Що стосується військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, то слід зазначити, перш за все, те, що загальна мобілізація проводиться одночасно на всій території України і стосується національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і організацій.

Часткова мобілізація може проводитися в окремих місцевостях держави, а також стосуватися певної частини національної економіки, Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і організацій. У 2014 році в Україні тричі було проголошено часткову мобілізацію.

Перша часткова мобілізація у 2014 році відбулася, коли суспільно-політична ситуація загострилася у Автономній Республіці Крим. У цей час мобілізацію було проведено на території Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, міста Києва [5].

Друга часткова мобілізація у 2014 році була проведена у зв'язку із різким ускладненням внутрішньополітичної обстановки у південних і східних регіонах держави [6] по тим же областям.

Третя часткова мобілізація у 2014 році у зв'язку з поширенням проявів тероризму на території України, що призводять до загибелі мирного населення, військовослужбовців і працівників військових формувань та правоохоронних органів України у східних регіонах держави [7] була проведена по тим же областям.

Для військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, строком проходження військової служби є закінчення особливого періоду або оголошення рішення про демобілізацію.

Стосовно військової служби за контрактом осіб рядового складу, а також військової служби за контрактом осіб сержантського і старшинського складу та військової служби за контрактом осіб офіцерського складу варто зазначити, що порядок проведення підготовки громадян України для проходження військової служби на посадах осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу встановлюється Міністерством оборони України, іншими центральними органами виконавчої влади. На деталізацію цього положення слід навести Указ Президента України «Про Положення про проходження військової служби за контрактом військовослужбовцями Управління державної охорони України» від 19 жовтня 2007 року [8], який визначає порядок проходження військової

служби за контрактом особами рядового, сержантського і старшинського складу, офіцерського складу Управління державної охорони України та особливості проходження ними військової служби у воєнний час; Інструкцію з організації спеціальної підготовки громадян України для прийняття на військову службу за контрактом в Службу безпеки України від 30 листопада 2010 року [9], що визначає організаційно-правові засади та методику здійснення спеціальної підготовки громадян України для прийняття їх на військову службу за контрактом в Службу безпеки України. Також окремі питання проходження громадянами України військової служби за контрактом регулюються Розділом X Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом від 21 березня 2002 року [3].

Військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки. Підготовка громадян України для проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу проводиться у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів. У них здійснюється навчання курсантів, слухачів, студентів, ад'юнктів і докторантів. Підготовка громадян України, прийнятих на військову службу за контрактом, може здійснюватися у вищих військових навчальних закладах, навчальних частинах (центрах), військових частинах шляхом навчання на спеціальних курсах підготовки. Порядок та умови направлення, проходження військової служби громадянами України під час такої підготовки визначаються положеннями про проходження військової служби громадянами України. Зарахування громадян України до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів проводиться на добровільних засадах відповідно до особистих заяв після успішного складення вступних іспитів та відповідних випробувань.

На реалізацію положення такого виду проходження військової служби (навчання) прийнято Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України, що затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 27 червня 2013 року, Інструкцію про порядок організації і проведення військового (флотського) стажування, навчальної, виробничої, ремонтної, корабельної та інших видів практики курсантів (слухачів, студен-

тів) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, що затверджена Наказом Міністра оборони України від 26 квітня 2011 року та ін.

Стосовно військової служби за призовом осіб офіцерського складу слід позначити, що для таких осіб, які проходять військову службу за призовом у мирний час установлюється строк військової служби 18 місяців. Однак на законодавчому рівні не закріплено механізм проходження військової служби за призовом осіб офіцерського складу, що є суттєвим недоліком на шляху проведення реформування військової служби. Це питання потребує законодавчої регламентації для створення належних умов проходження військової служби.

Необхідно окремо зосередити увагу на тому, що військовий обов'язок включає у себе, крім підготовки громадян до військової служби, прийняття в добровільному порядку та призову на військову службу та інші складові, він передбачає також проходження військової служби у військовому резерві. Хоча проходження служби у військовому резерві не віднесено законодавцем до видів військової служби, але у нашій статті все ж таки розглядаються питання реформування військової служби в Україні, тому доречно також зупинитися на проходженні військової служби у військовому резерві як складовій військового обов'язку. Зазначене питання регулюється Положенням про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України [10]. Цей правовий документ є досить важливим, адже достатньо ретельно регулює питання з приводу прийняття на службу у військовому резерві, виклику резервістів для виконання обов'язків служби у військовому резерві, призначення резервістів на посади, переміщення та тимчасове виконання обов'язків.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що види військової служби підлягають обов'язковому регламентуванню на законодавчому рівні. На сьогодні державними органами напрацьовано достатній масив нормативно-правової бази у військовій сфері, що візуально можна порівняти з правовою пірамідою, яка охоплює собою спектр регулювання відносин у військовій сфері від загальних, об'ємних, ключових до регламентації спеціальних відносин. Але урахувавши те, що в Україні, як і в будь-якій державі, що розвивається та стоїть на шляху демократизації, необхідно удосконалювати правові процедури та механізми всіх явищ та процесів, і військова сфера повинна також стрімко йти у напрямі удосконалення та підвищення якісного рівня нормативної бази, що є запорукою та основою розвитку потужної армії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Паламарчук В. Законодавчий аспект реформування Збройних Сил України / В. Паламарчук // Проблеми безпеки. – 2002. – № 4. – С. 137–139.
2. Гущин В. Военная служба – конституционная обязанность граждан Российской Федерации / В. Гущин // Право и политика. – 2000. – № 12. – С. 67–76.
3. Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2002 року // Офіційний вісник України. – 2002. – № 13. – Ст. 656.
4. Про військову службу та військовий обов'язок : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
5. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014. – № 12. – Ст. 469.
6. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 06 травня 2014 року № 454/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014. – № 38. – Ст. 1018.
7. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 21 липня 2014 року № 1649/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014. – № 60. – Ст. 1018.
8. Про Положення про проходження військової служби за контрактом військовослужбовцями Управління державної охорони України : Указ Президента України від 19 жовтня 2007 року № 982/2007 // Офіційний вісник Президента України. – 2007. – № 35. – Ст. 768.
9. Інструкція з організації спеціальної підготовки громадян України для прийняття на військову службу за контрактом в Службу безпеки України : Наказ Служби безпеки України від 30 листопада 2010 року № 603 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 101. – Ст. 3673.
10. Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України : Указ Президента України від 29 жовтня 2012 року № 618/2012 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 209.

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ

Романяк М.М.,
к.ю.н., доцент кафедри спеціальних дисциплін та організації професійної підготовки
Національний університет державної податкової служби України

Статтю присвячено обґрунтуванню поняття адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану. Виділено дві складові адміністративної діяльності: управлінську (позитивну) та юрисдикційну (негативну). Доведено доцільність виділення двох груп повноважень суб'єктів адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану: основних і додаткових. Серед сучасних проблем правового регулювання відносин у сфері адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану зазначено про нагальну потребу формування дієвих гарантій виконання уповноваженими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування функцій, пов'язаних з організацією та забезпеченням громадської безпеки, охорони громадського порядку, а також гарантій відновлення конституційних прав і свобод громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб.

Ключові слова: адміністративна діяльність, надзвичайний стан, права громадян, управлінська діяльність, юрисдикційна діяльність.

Романяк М.М. / СОДЕРЖАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО СОСТОЯНИЯ: ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ / Национальный университет государственной налоговой службы Украины, Украина

Статья посвящена обоснованию понятия административной деятельности в условиях чрезвычайного состояния. Выделены две составляющие административной деятельности: управленческая (позитивная) и юрисдикционная (негативная). Доказана целесообразность выделения двух групп полномочий субъектов административной деятельности в условиях чрезвычайного состояния: основных и дополнительных. Среди современных проблем правового регулирования отношений в сфере административной деятельности в условиях чрезвычайного состояния указано о необходимости формирования действенных гарантий исполнения уполномоченными органами исполнительной власти, органами местного самоуправления функций, связанных с организацией и обеспечением общественной безопасности, охраной общественного порядка, а также гарантий соблюдения конституционных прав и свобод граждан, прав и законных интересов юридических лиц.

Ключевые слова: административная деятельность, чрезвычайное состояние, права граждан, управленческая деятельность, юрисдикционная деятельность.

Romanyak M.M. / THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY IN EMERGENCY SITUATION CONTENT: THE PROBLEM QUESTIONS OF DETERMINING / National University of the State Tax Service of Ukraine, Ukraine

The article is devoted to the development of the administrative activity in an emergency situation concepts. Two components of administrative operations are selected: management (positive) and jurisdictional (negative). The reasonability of selection of two groups of powers of the administrative activities subjects in an emergency situation is proved: primary and secondary. Among the modern problems of legal regulation of relations in the sphere of administrative activity in an emergency there are listed on the urgent need to develop effective safeguards of execution by the authorized state power bodies, local self-government bodies functions connecting with the organization and ensuring public safety, protection of public order, and guarantees of the constitutional rights and freedoms of citizens, the rights and legitimate interests of legal persons restoration.

Key words: administration activity, state of emergency, rights of citizens, management activity, jurisdictional activity.

Постановка проблеми. Запровадження демократичних стандартів розвитку України як незалежної, соціальної, правової держави визначає необхідність обґрунтування теоретико-правової моделі гарантій прав, свобод громадян у ситуаціях, коли існує підвищена небезпека для життя, здоров'я кожної людини, збереження конституційного ладу. За таких умов адміністративна діяльність в умовах надзвичайного стану, з одного боку, здійснює превентивну функцію щодо попередження й недопущення порушень прав, свобод громадян, виникнення соціальних конфліктів, а з іншого – є дієвим засобом протидії правопорушенням. Саме в умовах надзвичайного стану найбільш активно проявляється правозахисна роль держави, її уповноважених осіб у сфері забезпечення громадського порядку, громадської безпеки.

Огляд останніх публікацій. Звернення до наукового доробку свідчить про вкрай недостатній рівень теоретичного опрацювання проблеми сутності й змісту адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану. Слід вказати на численні роботи вчених О.М. Бандурки, І.П. Голосніченка, А.Т. Комзюка, В.В. Конопльова, С.О. Кузніченка, В.А. Лаптія, В.І. Олефіра, О.П. Рябченко та інших, присвячені переважно дослідженням адміністративної діяльності органів внутрішніх справ. Проблему адміністративно-правового регулювання відносин у сфері надзвичайних ситуацій досліджував А.В. Басов. Водночас необхідність доктринального обґрунтування шляхів і напрямів удосконалення чинного адміністративного законодавства з метою забезпечення його найбільш повної

адаптації до сучасних умов державотворення, формування дієвих гарантій дотримання прав, свобод громадян, громадської безпеки визначає актуальність питання формування чітких теоретико-правових положень щодо адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану.

Мета статті – обґрунтувати поняття адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану та визначити напрями вдосконалення чинного законодавства з метою подальшого опрацювання пропозицій щодо внесення змін.

Виклад основного матеріалу. Поняття адміністративної діяльності в наукових дослідженнях визначається переважно з урахуванням суб'єктної складової відповідних відносин – органів внутрішніх справ. Так, серед науковців відсутні суперечності щодо визнання таких рис адміністративної діяльності, як виконавчо-розпорядчий, державно-владний, підзаконний характер, притаманність властивості підзвітності й підконтрольності, профілактична спрямованість [1–3]. Хоча такі риси було визначено щодо адміністративної діяльності органів внутрішніх справ, проте можна вказати на їх універсальний характер, незалежний від суб'єктної складової відповідних відносин. Водночас характер правового режиму надзвичайного стану визначає необхідність виділення особливостей у змісті адміністративної діяльності за умови забезпечення її сутності. Це зумовлює наявність особливостей у заходах і засобах адміністративно-правового впливу, які застосовуються під час здійснення адміністративної діяльності у вказаних умовах, однак сутність такої діяльності, що визначається її рисами, залишається незмінною.

Говорячи про незмінність сутності адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану, маємо на увазі збереження її визначення як державно-владної діяльності, яка має не лише виконавчо-розпорядчий, а й імперативний характер. Така теза підкреслюється з огляду на активний пошук у науці адміністративного права моделей відтворення диспозитивних засад, примату регулюючого, публічно-сервісного впливу, про що зазначав академік В.Б. Авер'янов.

Системний характер адміністративно-правового регулювання проявляється насамперед у тому, що регулююча дія адміністративно-правової норми матиме трансформаційного характеру впливу залежно від об'єкта, на який здійснюється такий вплив, зі збереженням головної властивості – публічно-правового характеру. Це означає, що як імперативний, так і диспозитивний вплив відрізняються за колом способів і засобів реалізації, проте мають єдину сутність – публічно-правову. Існує також різниця в колі суспільних відносин, які піддані відповідному впливу, адже регулятивний вплив поширюється на ширше коло відносин, а імперативний притаманний діяльності державно-владного характеру, у тому числі такий, що стосується захисту прав, свобод громадян, забезпечення громадського порядку, громадської безпеки в умовах надзвичайного стану. Така спрямованість адміністративної діяльності визначає необхідність врахування під час визначення її змісту ознаки специфічності, що відображає особливий характер.

Вказуючи про зміст адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану, слід підкреслити її суб'єктну складову, адже коло суб'єктів такої діяльності постає з приписів чинного законодавства, нормами якого визначено їх компетенцію. До суб'єктів зазначеної діяльності слід віднести органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Невключення до кола суб'єктів адміністративної діяльності в умовах надзвичайних ситуацій Верховної Ради України, Президента України, Ради національної безпеки і оборони України визначається тим, що ці суб'єкти безпосередньо адміністративну діяльність не здійснюють, проте мають компетенцію щодо формування нормативних підстав здійснення такої діяльності як гарантії її законності. Вказане особливо стосується Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу, уповноваженого вносити зміни до Конституції України, визначати основи національної безпеки, безпеки громадян, організації Збройних Сил України та забезпечення громадського порядку, правовий режим воєнного й надзвичайного стану, приймати законодавчі акти, затверджувати протягом двох днів із моменту звернення Президента України укази про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях. Відповідно до частини 2 статті 102 Конституції України [4] Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина. Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку та правонаступництво держави, є Верховним головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки й оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни, у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; приймає в разі необхідності рішення про введення в Україні

або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує за необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації (з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України). Компетенцією щодо координації й контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони наділена Рада національної безпеки і оборони України, а її рішення вводяться в дію указами Президента України.

Безпосередньо адміністративну діяльність в умовах надзвичайних ситуацій здійснюють уповноважені органи державної виконавчої влади, зокрема місцеві державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, підприємства, установи, організації. Вказані суб'єкти мають повноваження щодо управління на відповідній території, юрисдикційні повноваження, визначені чинним законодавством, а також додаткові повноваження, які визначаються законом, що затверджує указ Президента України, яким вводиться надзвичайний стан. Відповідно до статті 13 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [5] додаткові повноваження надаються для здійснення заходів, необхідних для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення конституційного правопорядку й законності, а також для ліквідації загрози безпеці громадян.

Слід вказати про те, що Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» було прийнято ще в 2000 р., тому має бути оновлено, особливо враховуючи необхідність формування законодавчих гарантій законності та правопорядку. Вказане набуває особливої актуальності з огляду на те, що ним передбачено три види надзвичайних ситуацій, за настання яких передбачається застосування додаткових заходів режиму надзвичайного стану, що стосується надзвичайних ситуацій техногенного, природного характеру, а також додаткових заходів правового режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку. Крім того, статтею 20 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачається залучення військових формувань до здійснення заходів правового режиму надзвичайного стану. Однак питання, пов'язані з дотриманням прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб в умовах надзвичайного стану, залишаються поза увагою законодавця.

Формуючи поняття адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану, слід враховувати положення статті 2 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», де визначається мета введення надзвичайного стану – усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку під час спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

Висновки. Отже, адміністративна діяльність в умовах надзвичайного стану – це специфічна державно-владна, виконавчо-розпорядча, підзаконна діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на усунення загрози та якнайшвидшу ліквідацію особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, відновлення правопорядку під час спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, забезпечення нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства. Адміністративна діяльність в умовах надзвичайного стану має дві складові: управлінську (позитивну) та юрисдикційну (негативну). Управлін-

ська складова адміністративної діяльності виявляється в організації, координації, взаємодії її суб'єктів. Юрисдикційна складова проявляється в діяльності, пов'язаній із попередженням і протидією правопорушенням. При цьому повноваження суб'єктів адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану доцільно розділити на дві групи: основні (визначені загальним законодавством) і додаткові (визначені спеціальним законом, яким затверджується указ Президента України, яким вводиться надзвичайний стан). Серед сучасних проблем правового регулювання відносин у сфері адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану слід назвати нагальну потребу формування дієвих гарантій виконання уповноваженими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування функцій, пов'язаних з організацією та забезпеченням громадської безпеки, охорони громадського порядку, а також гарантій відновлення конституційних прав і свобод громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб. Вказане стосується насамперед формування місцевої міліції та вдосконалення підстав і порядку застосування заходів адміністративного примусу, у тому числі з адміністративною відповідальністю. Слід

вказати також про необхідність оновлення законодавчих приписів, якими регламентовано адміністративну відповідальність, розвиток законодавства в напрямі запровадження кримінальних проступків, що фактично означає криміналізацію окремих адміністративних деліктів, які є найбільш суспільно небезпечними. Нагальною є потреба врегулювання питань координації й взаємодії органів державної виконавчої влади на місцевому рівні та органів місцевого самоврядування з огляду на наявні проблеми дублювання повноважень і низький рівень керованості й контрольованості щодо процесів, які відбуваються в регіонах, особливо окупованих. Тому розробка теоретичної моделі адміністративної діяльності в умовах надзвичайного стану потребує глибокого наукового критичного опрацювання наявних концепцій з урахуванням сучасних реалій та необхідності формування чітких теоретико-правових положень, на основі яких можуть бути запропоновані зміни до законодавства. Щодо напрямів удосконалення чинного законодавства слід наголосити на його принциповому оновленні від законодавства про надзвичайний стан до унормування управлінської та юрисдикційної складових адміністративної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративна діяльність міліції : [підручник] / за заг. ред. О.М. Бандурки. – Х. : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 448 с.
2. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : [підручник] / за заг. ред. І.П. Голосніченка, Я.Ю. Кондрацька. – К. : Українська академія внутр. справ, 1995. – 177 с.
3. Адміністративна діяльність ОВС. Загальна частина : [підручник] / за заг. ред. О.П. Рябченко. – Х. : ХНУВС, 2009. – 256 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.

УДК 343.359.2:007 (477)

СКЛАД ТА ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ

Шапка А.В.,
здобувач кафедри управління, адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності
Національний університет державної податкової служби України

В сучасних умовах державотворення інформація посідає особливе в системі суспільних відносин. З урахуванням цього у роботі здійснюється дослідження інформаційних правовідносини в діяльності державних фіскальних органів, розглядається їх структура в контексті адміністративно-правового регулювання. Структуру інформаційних правовідносин у податковій сфері утворюють власні суб'єкти, об'єкти та зміст.

Ключові слова: інформаційні правовідносини, податкова інформація, суб'єкти, об'єкти, система прав та обов'язків, державні фіскальні органи.

Шапка А.В. / СОСТАВ И ОСОБЕННОСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В НАЛОГОВОЙ СФЕРЕ / Национальный университет ГНС Украины, Украина

В современных условиях развития государства информация занимает особое место в системе общественных отношений. С учетом этого в работе исследуются информационные правоотношения в деятельности государственных фискальных органов, рассматривается их структура в контексте административно-правового регулирования. Структура информационных правоотношений в налоговой сфере включает собственные субъекты, объекты и содержание.

Ключевые слова: информационные правоотношения, налоговая информация, субъекты, объекты, система прав и обязанностей, государственные фискальные органы.

Shapka A.V. / COMPOSITION AND LEGAL RELATIONS ESPECIALLY INFORMATION IN THE TAX AREA / National University of STS of Ukraine, Ukraine

In the current conditions of state building the information plays an important role in the development of society. Therefore, the spread of information relations in all spheres of life is an objective process that is also accompanied by intensive development of information technology and information networks. As a result there is a need in the relevant legal regulation of information relations. The category of information relations is relatively new in the national jurisprudence, therefore it is a subject of interest by academics and practitioners. The research is carried out in the legal information in the work of government fiscal authorities, their structure is considered in the context of administrative and legal regulation. The structure of legal information relations in the tax area produces its own subjects, objects and content. The content of this relationship is a system of rights and obligations of participants. The subjects are taxpayers, tax agents, the executive authorities, local governments, the National Bank of Ukraine, banks and other financial institutions, governments of other countries, international organizations and non-residents, regulatory authorities, that form a single state tax, state customs policy. The object is the tax information.

Information relations in the tax area is social relations that arise in the course of the assigned state fiscal authorities of tasks and functions, and in exercising taxpayers, state agencies, local governments the right to tax information.

The urgency of the issue of legal regulation of information relationships and defining the functions in the tax area is caused by the necessity of respecting the rights and legitimate interests of their members, which will increase the level of interaction between state fiscal authorities and taxpayers, effectiveness identify new illicit schemes in economic activities, identify ways of destruction.

The aim of the study is to determine the structure of legal information in the tax area of the state.

Key words: legal information, tax information, subjects, objects, system of rights and duties, government fiscal authorities.

В теперішніх умовах державотворення інформація посідає важливу роль у процесі розвитку суспільства. Тому поширення інформаційних відносин у всіх сферах життя є процесом об'єктивним, що супроводжується також інтенсивним розвитком інформаційних технологій та інформаційних мереж.

Як наслідок виникає необхідність у відповідному нормативно-правовому врегулюванні інформаційних відносин. Оскільки категорія інформаційних відносин є порівняно новою для вітчизняної правової науки, вона викликає інтерес з боку як науковців, так і практиків.

Актуальність розгляду питання правового врегулювання інформаційних правовідносин та визначення їх структури в податковій сфері обумовлюється необхідністю додержання прав і законних інтересів їх учасників, що сприятиме підвищенню рівня взаємодії між державними фіскальними органами та платниками податків, результативності виявлення нових незаконних схем у сфері господарської діяльності, визначення шляхів їх руйнування.

Мета статті полягає у визначенні складу інформаційних правовідносин у податковій сфері держави.

Дослідженням поняття інформації, інформаційних відносин займалися такі учені, як І. В. Арістова, Р. А. Калюжний, В. А. Копилов, С. П. Кулицький, О. В. Соснін, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець, та інші; розглядали інформаційні відносини у сфері оподаткування В. С. Безрученко, М. В. Гринюк, М. М. Касьяненко, Н. В. Коваль, Н. А. Литвин, Д. О. Мороз, А. М. Новицький, С. М. Попова, О. М. Розум, П. В. Цимбал та інші. Деякі аспекти правового регулювання доступу до інформації вивчали А. І. Марущак, Є. Д. Скулиш. У працях Е. С. Дмитренко звертається увага на деякі проблеми реалізації права на податкову інформацію та роль органів доходів і зборів у забезпеченні інформаційної безпеки.

Питання інформаційних правовідносин, інформаційних прав та обов'язків різних суб'єктів з точки зору теорії прав розкриваються у працях таких науковців, як І. Л. Бачило, В. М. Брижко, О. С. Денисова, Р. А. Калюжний, В. А. Копилов, Т. А. Костецька, О. В. Кохановська, Л. В. Кузенко, О. В. Логінов, В. М. Лопатин, А. І. Марущак, О. В. Нестеренко, Є. В. Петров, О. В. Соснін, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець, М. А. Федотов та інші. На питаннях державної інформаційної політики, захисту інформаційних ресурсів акцентували свою увагу І. В. Арістова, Б. А. Кормич, О. В. Олійник та інші.

Так, у процесі здійснення професійної діяльності податківцями використовуються різні види інформації, але передусім провідну роль відіграє податкова інформація.

Інформацією згідно законодавства [1] визнаються будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Науковці з урахуванням специфіки діяльності державних фіскальних органів визначають податкову інформацію як сукупність відомостей і даних щодо обчислення та сплати податків і зборів, що створені, надані, зібрані, одержані, збережені, накопичені, оброблені, передані, використані, поширені, оприлюднені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, які підлягають аналізу, охороні та захисту [2, с. 42].

Поняття «податкової інформації» у Податковому кодексі України використовується у значенні, встановленому Законом України «Про інформацію» [1], та визначається як сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій.

На думку фахівців у сфері інформаційного права, основними елементами інформаційних правовідносин є: суб'єкти, що вступають у правовідносини при здійсненні інформаційних процесів; поведінка (дії, бездіяльність)

суб'єктів при здійсненні ними інформаційних правовідносин (наприклад, придбання виключних прав, передача майнових прав, купівля-продаж інформаційних об'єктів, тиражування і поширення інформаційних об'єктів та інші аналогічні дії); об'єкти, у зв'язку з якими суб'єкти вступають в інформаційні правовідносини (далі – об'єкти правовідносин). Прикладами об'єктів інформаційних правовідносин (інформаційних об'єктів) є: документована інформація, інформаційні продукти й послуги; виключні права; елементи інформаційної безпеки (інформаційні права і свободи особи, стан захищеності особистості, захищеність інформації, інформаційні ресурсів, інформаційних продуктів тощо); інформаційні технології та засоби їхнього забезпечення (у тому числі програми для ЕОМ), інші об'єкти в інформаційній сфері; права, обов'язки і відповідальність суб'єктів правовідносин при здійсненні інформаційних процесів. Також виділяють основні групи суб'єктів інформаційних відносин: виробники чи творці інформації, у тому числі автори; власники інформації (інформаційних об'єктів); споживачі інформації [3, с. 50].

Суб'єктами інформаційних відносин законодавець у ст. 4 Закону України «Про інформацію» визнає фізичних та юридичних осіб, об'єднання громадян, суб'єкти владних повноважень. Об'єктом визнається інформація.

Так, у своєму дисертаційному дослідженні Шпенюк Д. Ю. відзначає, що сторонами інформаційних правовідносин виступають суб'єкти інформаційного права, тобто носії передбачених інформаційно-правовими нормами прав і обов'язків, котрі здатні ці права реалізовувати, а покладені обов'язки – виконувати. Суб'єкти інформаційних правовідносин можуть бути як індивідуальними, так і колективними. Індивідуальними суб'єктами визнаються фізичні особи: громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства. Колективними суб'єктами інформаційно-правових відносин виступають юридичні особи: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, засоби масової інформації, провайдери інформаційних автоматизованих мереж, господарюючі суб'єкти, що займаються електронною комерцією, статистичні установи, архівні установи, бібліотеки та інші структури різних форм власності [4, с. 13].

Концепція об'єкта правовідносин допускає існування множини об'єктів: 1) інформація; 2) матеріальні блага, інформаційні системи, інформаційні ресурси, бази даних, засоби забезпечення автоматизованих інформаційних систем та їх технологій, засоби обчислювальної техніки і зв'язку; 3) нематеріальні особисті блага (таємниця приватного життя, особиста і сімейна таємниця, честь, гідність, ділова репутація); 4) поведінка та дії суб'єктів інформаційних правовідносин [4, с. 13].

Шевчук О. М. виокремлює особливі інформаційні відносини, безпосереднім об'єктом яких є інформація в електронно-цифровій формі. Основним предметом правового регулювання цих відносин виступають соціальні (суспільні) відносини, які виникають у процесі створення, перетворення і споживання інформації на базі застосування автоматизованих інформаційних технологій. Вони становлять особливий різновид інформаційних відносин, які називають інформаційно-комп'ютерними, а зазначену діяльність відносять до сфери комп'ютерної інформації. Їхня специфіка зумовлена особливостями самої природи інформації на машинних носіях і безпосередній технології її обробки. Впровадження інформаційних технологій супроводжують такі суспільні відносини, які виникають при забезпеченні конституційних прав на інформацію, що забезпечуються за допомогою автоматизованих інформаційних технологій; розробці, впровадженні та експлуатації комп'ютерних систем і мереж, а також телекомунікаційних мереж; створенні, поширенні, передачі, купівлі-продажу програмного забезпечення для електронно-обчислювальних машин та інших засобів забезпечен-

ня автоматизованих інформаційних систем; формуванні й використанні інформаційних ресурсів, що включають електронні бази даних; установленні й дотриманні режиму доступу до комп'ютерної інформації і проведенні інших заходів інформаційної безпеки; міжнародному обміні комп'ютерною інформацією [5, с. 15].

Структуру інформаційних правовідносин у податковій сфері утворюють власні суб'єкти, об'єкти та зміст. Суб'єктами є платники податків, податкові агенти, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, Національний банк України, банки, інші фінансові установи, органи влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів, органи, що забезпечують формування єдиної державної податкової, державної митної політики. Об'єктом виступає податкова інформація [1]. Перелік податкової інформації визначається у ст. 72 Податкового Кодексу України [6]. Вона безоплатно надається державним фіскальним органам періодично або на окремих письмовий запит цих органів у відповідні терміни.

Науковці відзначають, що змістом інформаційних правовідносин є досить складна конструкція із суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Суб'єктивне юридичне право означає вид та міру можливої поведінки суб'єкта права, встановленої юридичними нормами для задоволення його інтересів в інформаційній сфері. При цьому законодавство України передбачає досить широкий діапазон інформаційних прав фізичних та юридичних осіб, в основу яких покладено норми Загальної декларації прав людини та Конституції України про право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Юридичний обов'язок означає вид та міру необхідної поведінки суб'єкта права, встановленого юридичними нормами для задоволення інтересів уповноваженої особи в інформаційній сфері [7, с. 11].

Змістом інформаційних правовідносин, що виникають в податковій сфері, є система прав та обов'язків учасників.

Законом України «Про інформацію» забезпечується охорона права на інформацію. Держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації [1]. Кожна особа має право: знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються, крім випадків, встановлених законом; доступу до інформації про неї, яка збирається та зберігається; вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе, знищення інформації про себе, збирання, використання чи зберігання якої здійснюється з порушенням вимог закону; на ознайомлення за рішенням суду з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів; на відшкодування шкоди у разі розкриття інформації про цю особу з порушенням вимог, визначених законом [8].

Згідно ст. 17 Податкового Кодексу основними правами платників податків є: можливість безоплатно отримувати в контролюючих органах, у тому числі і через мережу Інтернет, інформацію про податки та збори і нормативно-правові акти, що їх регулюють, порядок обліку та сплати податків та зборів, права та обов'язки платників податків, повноваження контролюючих органів та їх посадових осіб щодо здійснення податкового контролю; на нерозголошення контролюючим органом (посадовими особами) відомостей про такого платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, державну, комерційну чи банківську таємницю та стали відомі під час виконання посадовими особами службових обов'язків, крім випадків, коли це прямо передбачено законами; інші інформаційні права.

Так, відповідно до п. 16.1.7. ст. 16 Податкового Кодексу України обов'язком платників податків є необхідність подавати контролюючим органам інформацію в порядку, у

строки та в обсягах, встановлених податковим законодавством. Платники податків та інші суб'єкти інформаційних відносин відповідно до п. 73.3 ст. 73 Податкового Кодексу України зобов'язані подавати інформацію, визначену у запиті контролюючого органу, та її документальне підтвердження протягом одного місяця з дня, що настає за днем надходження запиту.

До прав контролюючих органів під час реалізації своїх функцій згідно ст. 20 Податкового Кодексу України належать: безоплатне отримання від платників податків інформації, довідок, копій документів про фінансово-господарську діяльність, отримувані доходи, їх видатки та іншої інформації, пов'язаної з обчисленням та сплатою податків, дотриманням вимог іншого законодавства, здійснення контролю, який покладено на податкові та митні органи; надання інформації з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків іншим органам державної влади та органам фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідно до закону. Також, для отримання податкової інформації контролюючі органи мають право проводити зустрічні зв'язки суб'єктів господарювання щодо платника податків.

Основними обов'язками посадових осіб контролюючих органів в забезпеченні прав на інформацію згідно ст. 21 Податкового Кодексу України є: недопущення розголошення інформації з обмеженим доступом, що одержується, використовується, зберігається під час реалізації функцій, покладених на контролюючі органи; надання органам державної влади та органам місцевого самоврядування на їх письмовий запит відкритої податкової інформації в порядку, встановленому законом.

Отже, на основі проведеного аналізу можна виділити такі особливості інформаційних правовідносин у податковій сфері:

1) однією зі сторін обов'язково є державні фіскальні органи;

2) інформаційно-правові відносини виникають у повсякденній практичній реалізації завдань і функцій контролюючими органами в процесі реалізації податкової та митної політики, тобто вони мають односторонній державно-владний характер, адже державні фіскальні органи як суб'єкт управління здійснюють свідомий, цілеспрямований вплив на фізичних та юридичних осіб, державні органи як на об'єкти управління у формі і методах, визначених податковим та інформаційним законодавством, використовуючи при цьому методи переконання і примусу для вирішення повсякденних завдань;

3) інформаційно-правові відносини забезпечують захист прав осіб на інформацію. Так, в пп. 17.1.1. Податкового Кодексу України встановлюється право платників податків на отримання інформації;

4) одна зі сторін має право вимагати від іншої такої поведінки, яка передбачена інформаційно-правовою нормою. Так, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» запитувач інформації (фізичні особи, юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи) має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту. У зв'язку з цим на державні фіскальні органи покладається обов'язок надати відповідь на запит інформації не пізніше 5 робочих днів з дня отримання запиту;

5) інформаційно-правові відносини можуть виникати за ініціативою будь-якого суб'єкта досліджуваних відносин, але згода іншої сторони не є обов'язковою умовою для їх виникнення;

6) порушення однією зі сторін своїх обов'язків зумовлює її відповідальність не перед іншою стороною, а перед державою в особі її компетентних органів. У разі порушення настає адміністративна відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
2. Дмитренко Е. С. Повноваження органів державної податкової служби у сфері забезпечення інформаційної безпеки : проблеми реалізації / Е. С. Дмитренко // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави : наук. журнал. – 2012 – № 1 (8). – С. 41–46.
3. Бачило І. Л. Информационное право / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов. – М. : 2001. – 789 с.
4. Шпенюв Д. Ю. Інформаційні правовідносини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / Д. Ю. Шпенюв. – Київ, 2012. – 19 с.
5. Шевчук О. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення інформаційної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / О. М. Шевчук. – Запоріжжя, 2011. – 23 с.
6. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
7. Лопатин С. І. Адміністративно-правові відносини у сфері забезпечення права громадян на інформацію : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / С. І. Лопатин. – Київ, 2010. – 22 с.
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

УДК 34.347.73

ПУБЛІЧНІСТЬ ЯК ОЗНАКА РОЗМЕЖУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРИВАТНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Ямненко Т.М.,
к.ю.н., доцент кафедри цивільного права і процесу
Національний авіаційний університет

У статті розглядаються питання існування в умовах сьогодення публічного й приватного фінансового контролю з огляду на широкий спектр, який охоплюють фінансові відносини, та зроблено акцент на паралельному існуванні й об'єктивному характері їх здійснення. Розглянуто їх співвідношення в умовах сучасних фінансових відносин та визначено основні критерії їх розмежування, що включають законодавче регулювання, повноваження органів контролю та його обов'язковість. При цьому основним критерієм розмежування публічного та приватного контролю виступає публічність як ключова категорія фінансового права. А в межах публічного фінансового контролю виділяють такі складові, як державний і недержавний фінансовий контроль, що, базуючись на спільній публічно-правовій основі, має власні критерії розмежування.

Ключові слова: фінансовий контроль, публічний фінансовий контроль, державний фінансовий контроль, недержавний фінансовий контроль, приватний фінансовий контроль.

Ямненко Т.М. / ПУБЛИЧНОСТЬ КАК ПРИЗНАК РАЗГРАНИЧЕНИЯ ФИНАНСОВО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЯ И ЧАСТНОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ / Национальный авиационный университет, Украина

В статье рассматриваются вопросы существования публичного и частного финансового контроля в нынешних условиях, учитывая широкий спектр, который охватывают финансовые отношения, и сделан акцент на их параллельном существовании и объективном характере осуществления. Рассмотрено их соотношение в условиях современных финансовых отношений и определены основные критерии их разграничения, которые включают законодательную регуляцию, полномочия органов контроля и их обязательность. При этом основным критерием разграничения публичного и частного контроля выступает публичность как ключевая категория финансового права. А в пределах публичного финансового контроля выделяют такие составляющие, как государственный и негосударственный финансовый контроль, что, базируясь на общей публично-правовой основе, имеет собственные критерии разграничения.

Ключевые слова: финансовый контроль, публичный финансовый контроль, государственный финансовый контроль, негосударственный финансовый контроль, частный финансовый контроль.

Yamnenko T.M. / THE PUBLICITY AS SIGN DIFFERENTIATING OF FINANCIALLY LEGAL CONTROL FROM PRIVATE FINANCIAL CONTROL / National Aviation University, Ukraine

In the article the questions of existence are examined in the conditions of taking into account a wide spectrum, which is engulfed by financial relations, public and private financial control and an accent is done on their parallel existence and objective character of realization. Their correlation is considered in the conditions of modern financial relations and certainly basic criteria differentiating between itself, which include the legislative adjusting, plenary powers of control organs and their obligatoryness.

As a results research a conclusion is done in relation to that public character is incident to all financially legal relations and foresees transference of character of category of "publicity" on financial control, which shows up in establishment of limits of realization of public financially control activity on the basis of the legislative adjusting of those or other financial relations, which as a result gain character legal relationships. Thus, financial relations, which do not belong to the category of legal relationships can not be the article of public financial control, but show by itself private (not public control), which is carried out the organs unauthorized a legislation and not in accordance with the orders of current financial legislation.

In parallel with indicated, attention is concentrated on that exists the proper distributing within the limits of financial control, which is foresee the presence of types of control, based on belonging to realization of government control activity. In obedience to the last financial control is divided into state and non-state financial control. And state financial control is carried out exactly on implementation of the proper legislative orders, related above all things to motion of state financial resources, and non-state – called to carry out control after non-state financial resources, in relation to control of which there are the proper legislative requirements or in relation to control of which there are the proper legislative requirements or which is carried out on initiative of representative in obedience to the current legislation of organs (organizations).

Taking into account the got results established, that the publicity as key category of financial right comes forward the basic criterion of differentiating of public and private control. And within the limits of public financial control select such constituents as state and non-state financial control, that being based on general the own criteria of differentiating are in public had legal framework.

Key words: financial control, public financial control, state financial control, non-state financial control, private financial control.

Постановка проблеми. Здійснення практично будь-якої діяльності потребує належного контролю за її перебігом, який не лише забезпечив би належне виконання поставлених завдань, а й дозволяв оперативно втручатися в цей процес, коригуючи його за необхідності.

Це стосується також вказаного здійснення контролю під час фінансової діяльності, яке розповсюджується на майже всі без винятку фінансові операції, що належать як до регульованих державою, так і до тих, що здійснюються в приватноправовому порядку. Такий контроль, охоплюючи практично всю сферу фінансових відносин, має складний і різноплановий характер, що пояснюється наявністю низки фінансових відносин, які як підпадають під правове регулювання, так і здійснюються в порядку не врегульованої законодавством фінансової діяльності. Остання при цьому має характер недержавного фінансового контролю, що здійснюється самими суб'єктами фінансової діяльності.

Проте паралельно із цим у межах публічного фінансового контролю, який врегульовано фінансовим законодавством, здійснюється також недержавний фінансовий контроль, яким навіть з урахуванням широкого спектра підходів і думок науковці визнають принаймні аудиторський контроль. У результаті постає питання про встановлення меж фінансово-правового (публічного) контролю та приватного фінансового контролю.

У науковому середовищі питанням фінансового контролю було присвячено значну увагу. Так, серед його дослідників можна назвати представників як вітчизняної, так і зарубіжної фінансово-правової науки, зокрема В.Б. Авер'янова, М.Ф. Базась, С.А. Буткевича, І.В. Ващенко, Л.К. Воронову, Е.А. Вознесенського, Р.В. Косинського, Л.А. Савченко, А.Г. Грязнову, О.М. Горбунова, О.Ю. Грачову, В.П. Дудко, М.В. Карасьова, М.П. Кучерявенка, П.С. Пацурківського, Ю.А. Ровинського, І.Б. Стефанюка, С.С. Фролову, Н.І. Хімічеву, О.А. Ялбулганова та інших.

Водночас питанню фінансового контролю в аспекті категорії публічного фінансового контролю присвячувалися переважно певні частини розробок. Зокрема, серед таких можна виділити праці С.В. Запольського, Ю.О. Крохінної, О.М. Козиріна, Л.А. Савченко. Проте окремого дослідження питання розмежування публічного та приватного фінансового контролю не проводилося, у тому числі щодо вітчизняних фінансово-правових відносин.

Мета й завдання статті полягають у встановленні критеріїв розмежування публічного та приватного фінансового контролю в аспекті сучасних тенденцій розвитку фінансово-контрольної діяльності насамперед з огляду на критерії публічності як основу формування фінансово-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Фінансовий контроль, виступаючи основною складовою державної діяльності, покликаний забезпечити насамперед відповідний рівень фінансової дисципліни та попередити фінансові порушення у сфері як фінансової діяльності держави, так і загалом діяльності суб'єктів господарювання й фізичних осіб.

Під час попередніх досліджень було детально розглянуто питання видової класифікації фінансового контролю, за якою він поділявся на такі базові складові, як державний і недержавний фінансовий контроль. Перший передбачає застосування саме уповноваженими державними органами на основі чітко визначених приписів законодавця, що не повинно викликати будь-яких заперечень. Проте в межах функціонування фінансового контролю існує й децю відмінна точка зору, представником якої виступає, зокрема, Л.А. Савченко, та яка полягає в тому, що особливою категорією фінансового права, яка набуває актуальності, є публічність. На думку вченого, оскільки під час визначення фінансового права як галузі права ми переходимо до поняття «публічні фінанси», то фінансовий контроль, який є її інститутом, також має публічний характер, а

отже, можна говорити про нове поняття – «публічний фінансовий контроль» [1, с. 36].

Із цього приводу І.Б. Стефанюк зазначає, що багато авторів ототожнюють поняття «фінансовий контроль» і «державний фінансовий контроль», які є різними поняттями [2, с. 17–19]. Так, багато авторів визначають мету державного фінансового контролю в умовах ринкової економіки як забезпечення законності й ефективності використання державних бюджетних і позабюджетних фінансових ресурсів та державної власності [3, с. 90]. Водночас фінансовий контроль у цілому охоплює всі питання проведення контролю у сфері фінансових правовідносин.

Е.О. Вознесенський, зосереджуючись на об'єкті, суб'єктах і меті контролю, вважає фінансовий контроль діяльністю державних і громадських органів, що полягає в перевірці обґрунтованості процесів формування й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів із метою дотримання планових пропорцій у розширеному відтворенні [4, с. 43]. Із цим слід цілком погодитися. Водночас І.Б. Стефанюк стверджує: «Ці відносини виникають між державою з одного боку та юридичними й фізичними особами – з іншого, щодо руху, формування й використання фінансових ресурсів держави. А якщо дії суб'єкта господарювання не пов'язані з фінансовими ресурсами держави, а отже, і з обмеженнями щодо їх обігу й використання, то об'єкта державного фінансового контролю немає. Наприклад, не є об'єктами державного фінансового контролю діяльність посольств іноземних держав, функціонування на території держави іноземної військової бази, виробництво домашніми господарствами сільськогосподарської продукції для власного споживання, оскільки в цих випадках не виникає відносин між державою та суб'єктом господарювання щодо використання фінансових ресурсів держави» [2, с. 93]. З одного боку, наведена позиція має раціональне зерно, зокрема в частині, що стосується обмеження спектром фінансових відносин, які мають правове регулювання. А з іншого боку, напевно можна погодитися з тим, що ці відносини стосуються виключно питань державних фінансових ресурсів, адже під державний вплив і регулювання підпадає низка відносин, що прямо не стосуються державних фінансових ресурсів, водночас такі відносини належним чином врегульовано нормами фінансового права та щодо їх дотримання здійснюється фінансовий контроль. Зокрема, до них належать банківські відносини, відносини у сфері цінних паперів, емісійні відносини та деякі інші.

У результаті публічний характер фінансового права впливає на питання обмеження фінансового контролю, що може знаходитися лише в межах публічної діяльності. Водночас питання фінансового контролю виходить за межі виключно діяльності державних органів у цій сфері. Так, автори посібника з питань фінансового контролю обрали саме такий підхід, визначивши, що фінансовий контроль – це комплексна й цілеспрямована фінансово-правова діяльність органів фінансового контролю або їхніх підрозділів чи представників, а також осіб, уповноважених здійснювати контроль, що базується на положеннях актів чинного законодавства. Він полягає у встановленні фактичного стану справ на підконтрольному об'єкті щодо його фінансово-господарської діяльності та спрямовується на забезпечення законності, фінансової дисципліни й раціональності в процесі формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів для ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових правовідносин. А державний фінансовий контроль – це різновид фінансового контролю, що здійснюється відповідними органами державного фінансового контролю. Він полягає у встановленні фактичного стану справ щодо дотримання вимог чинного законодавства на підконтрольному об'єкті, спрямовується на забезпечення законності, фінансової дисципліни й раціональності під час форму-

вання, розподілу, володіння, використання та відчуження активів, що належать державі, а також використання коштів, які залишаються в суб'єкта фінансових правовідносин у зв'язку з наданими пільгами за платежами до бюджетів, державних позабюджетних фондів [5, с. 102].

Показовим із цього приводу є підхід Л.К. Воронової, яка у визначенні фінансового контролю (регламентована правовими нормами діяльність державних, муніципальних та інших публічних органів із перевірки своєчасності й точності планування, обґрунтованості й повноти надходження коштів до відповідних фондів, правильності та ефективності їх використання) вживає термін «інші публічні органи», тобто вказує на його публічний характер, проте не уточнює, які саме органи є публічними та належать до суб'єктів фінансового контролю [6, с. 82]. Про державні й громадські органи йдеться також у визначенні фінансового контролю, яке надають Л.І. Вороніна та С.О. Шохін [7, с. 14].

У свою чергу Є.В. Калюга визначає фінансовий контроль як діяльність державних і громадських органів, спрямовану на перевірку обґрунтованості процесів формування й раціонального використання коштів із метою встановлення вірогідності, законності та доцільності операцій [8, с. 6]. Подібною позицією дотримується також С.Т. Кадькаленко, який визначає фінансовий контроль як цілеспрямовану діяльність законодавчих і виконавчих органів публічної влади й недержавних організацій, спрямовану на забезпечення законності, фінансової дисципліни та раціональності під час мобілізації, розподілу й використання коштів централізованих і децентралізованих грошових фондів із метою найбільш ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових правовідносин [9, с. 81].

А.М. Козирін стверджує, що під фінансовим контролем слід розуміти здійснювану з використанням спеціфичних організаційних форм і методів діяльність державних органів, а в певних випадках – і недержавних органів, наділених законом відповідними повноваженнями, з метою встановлення законності й достовірності фінансових операцій, об'єктивної оцінки економічної ефективності фінансово-господарської діяльності та виявлення резервів її підвищення, збільшення доходів бюджету й збереження державної власності [10, с. 48].

Н.Д. Погосян визначає, що контроль у сфері фінансів є сукупністю регулярних і безперервних процесів, шляхом яких учасники в легітимній формі забезпечують ефективне функціонування державного сектора, а також діяльність інших господарюючих суб'єктів незалежно від форм власності [11, с. 109].

М.Ф. Базась, представник економічної науки, трактує фінансовий контроль у широкому розумінні як багатоаспектну міжгалузеву систему контролю й нагляду наділених контрольними функціями державних і громадських органів фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій із метою об'єктивної оцінки економічної ефективності їх діяльності, встановлення законності й доцільності фінансово-господарських операцій та виявлення резервів зростання доходів державного бюджету [12, с. 12].

О.Ю. Грачовою фінансовий контроль визначається як регламентована норма права діяльність державних, муніципальних, громадських органів та організацій, інших господарюючих суб'єктів із перевірки своєчасності й точності фінансового планування, обґрунтованості та повноти надходження доходів до відповідних фондів грошових коштів, правильності й ефективності їх використання [13, с. 37–38]. Надалі в навчальному посібнику О.Ю. Грачова та співавтори (Г.П. Толстоп'ятенко, К.О. Рижкова) дають визначення фінансовому контролю у вигляді діяльності уповноважених державою органів та організацій щодо дотримання законності в процесі мобілізації, роз-

поділу, перерозподілу й використання грошових фондів держави та муніципальних утворень із метою здійснення ефективної фінансової політики в суспільстві для забезпечення прав і свобод громадян. [14, с. 121–122]. При цьому обидва наведені авторами підходи мають право на існування з тієї точки зору, що держава здійснює фінансовий контроль із залученням насамперед державних органів, у тому числі органів місцевого самоврядування, та інших уповноважених суб'єктів фінансово-контрольної діяльності; водночас недержавні органи також можуть проводити фінансово-контрольні процедури, проте для цього їм має бути надано відповідні законодавчі повноваження або закріплено можливість здійснення такої діяльності.

Крім вказаної наукової позиції, яка загалом базується на наявності в складі контролюючих структур фінансового контролю також недержавних, існує й інша, в основі якої лежить розуміння фінансового контролю виключно як державної діяльності. Зокрема, М.П. Кучерявенко визначає, що під фінансовим контролем слід розуміти особливу сферу державного контролю, яка являє собою діяльність фінансових органів із виявлення порушень законності, фінансової дисципліни й доцільності під час формування, розподілу й використання державних і муніципальних грошових фондів [15, с. 55]. Подібна позиція висловлювалася цим науковцем і раніше. Так, він зазначав, що фінансовий контроль – це спеціальний державний контроль, діяльність фінансових органів та їх посадових осіб із забезпечення законності, фінансової дисципліни й раціональності під час мобілізації, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів та пов'язаних із ними матеріальних ресурсів [16, с. 53]. Проте погодитися з такою точкою зору навряд чи можна, у зв'язку із чим цілком доречною виглядає критика такої позиції Д.Л. Зимою, який зазначає, що вищенаведене вказує на те, що фінансовий контроль може бути лише державним, а це не так, оскільки контрольними повноваженнями наділені безпосередньо й певні підрозділи самого підприємства, установи [17, с. 17]. Водночас, як вбачається науковцем, не беруться до уваги недержавні організації фінансового контролю, якими, зокрема, можуть виступати аудитори та аудиторські компанії, що є явно відокремленими навіть на законодавчому рівні від суб'єктів (підприємств, установ), які вони контролюють. Водночас органи фінансового контролю самого суб'єкта господарювання також здійснюють фінансовий контроль згідно із законодавством, тому в цій частині з Д.Л. Зимою слід цілком погодитися.

У зв'язку із цим також слід погодитися з позицією В.М. Родіонової щодо того, що державний фінансовий контроль в умовах демократичного суспільства й ринкової економіки – це заснована на нормах фінансового права система органів і підприємств із перевірки законності й доцільності дій у сфері утворення, розподілу й використання грошових фондів держави, одна з форм державного контролю, що сприяє забезпеченню законності, охороні державної власності, цільовому, ефективному та економічному використанню державних коштів, яка допомагає виявити порушення встановленої державою фінансової дисципліни [18, с. 37]. Таке визначення загалом описує питання фінансового контролю та вказує, що він спрямовується насамперед на забезпечення дотримання фінансової дисципліни, яку можуть забезпечувати як державні органи, так і підприємства, установи, організації, у тому числі недержавні та неуповноважені загалом на здійснення фінансового контролю, з метою виконання відповідних приписів фінансового законодавства.

Так, Л.В. Дікань стверджує, що державний фінансовий контроль – це комплекс цілеспрямованих заходів органів, їх підрозділів чи службових осіб, які здійснюють державний фінансовий контроль у межах повноважень, встановлених законодавством України, з метою упередження, виявлення

та припинення фінансових правопорушень на підконтрольному об'єкті щодо його фінансово-господарської діяльності, а також забезпечення законності, фінансової дисципліни та ефективності формування й витрачання коштів, у тому числі бюджетних, та інших активів у процесі володіння, розпорядження, використання й відчуження державного майна, відшкодування збитків та встановлення міри відповідальності в разі порушення фінансового, у тому числі бюджетного, законодавства [19, с. 124].

У свою чергу Л.В. Гуцаленко пропонує таке визначення: «Державний фінансовий контроль – різновид фінансового контролю, що здійснюється відповідними органами державного фінансового контролю, який полягає у встановленні фактичного стану справ щодо дотримання вимог чинного законодавства на підконтрольному об'єкті, спрямований на забезпечення законності, фінансової дисципліни й раціональності під час формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів, що належать державі, а також використання коштів, що залишаються в суб'єкта фінансових правовідносин у зв'язку з наданими пільгами за платежами до бюджетів, державних позабюджетних фондів і кредитів, отриманих під гарантії Кабінету Міністрів України» [20, с. 6]. Такі визначення, незважаючи на їх розлогість, цілком відображають сутність державного фінансового контролю як виду фінансового контролю, що здійснюється відповідними органами цього контролю, на які законодавством покладено фінансово-контрольні повноваження.

Отже, державний фінансовий контроль, виступаючи видом фінансового контролю, охоплює питання контрольної діяльності уповноважених державних та інших органів щодо забезпечення дотримання чинного фінансового законодавства та підтримання фінансової дисципліни. Водночас органами недержавного фінансового контролю може виступати низка структур з основною ознакою закріплення їх контрольної фінансових повноважень у чинному законодавстві. До подібного висновку доходить і згаданий І.Б. Стефанюк, підсумовуючи своє дослідження методології внутрішнього державного фінансового контролю тим, що державний внутрішній фінансовий контроль є видом державного фінансового контролю, проте лише частиною публічного фінансового контролю, який є ширшим поняттям [2, с. 102]. Відповідно до вказаного внутрішній контроль може застосовуватися в публічній сфері фінансової діяльності, у тому числі й як вид недержавного фінансового контролю.

Публічний фінансовий контроль – це регламентована правовими нормами діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, інших публічних суб'єктів і недержавних організацій, господарюючих суб'єктів чи їх структурних підрозділів, фізичних осіб, наділених відповідними повноваженнями або певними правами, що спрямовується на забезпечення законності, обґрунтованості під час формування публічних фондів коштів, повноти надходження коштів до відповідних фондів, законності й ефективності їх розподілу, перерозподілу та використання, а також законності, ефективності управління державним і комунальним майном [1, с. 43–44].

З огляду на це можна констатувати, що публічний характер притаманний усім фінансово-правовим відносинам і передбачає перенесення характеру категорії «публічність»

на фінансовий контроль, що проявляється у встановленні меж здійснення публічної фінансово-контрольної діяльності на основі законодавчого регулювання тих чи інших фінансових відносин, які в результаті набувають характеру правовідносин. При цьому фінансові відносини, які не належать до категорії правовідносин, не можуть бути предметом публічного фінансового контролю, а являють собою приватний (не публічний контроль), який здійснюється неуповноваженими законодавством органами та не відповідає приписам чинного фінансового законодавства.

Паралельно із цим існує відповідний розподіл у межах фінансового контролю, яким передбачається наявність видів контролю, заснованих на приналежності до здійснення державної контрольної діяльності. Згідно з останньою фінансовий контроль поділяється на державний і недержавний фінансовий контроль. Державний фінансовий контроль здійснюється саме на виконання відповідних законодавчих приписів, пов'язаних насамперед із рухом державних фінансових ресурсів, а недержавний фінансовий контроль покликаний здійснювати контроль за недержавними фінансовими ресурсами, щодо контролю яких існують відповідні законодавчі вимоги або який здійснюється за ініціативою уповноважених відповідно до чинного законодавства органів (організацій).

Таким чином, категорія публічності у фінансовому контролі вказує безпосередньо на його приналежність до фінансового права, одночасно визначаючи його межі. Водночас державний фінансовий контроль у жодному разі не охоплює публічний фінансовий контроль, як і не вичерпується ним фінансовий контроль загалом.

Висновки. Основними критеріями, на основі яких здійснюється розмежування публічного фінансового контролю та приватного фінансового контролю, є такі:

- законодавче регулювання (у публічному контролі воно присутнє, а в приватному, навпаки, відсутнє);
- наявність уповноважених на законодавчому рівні органів контролю (у публічному контролі вони присутні, а в приватному – відсутні);
- обов'язковість здійснення контролю (у публічному контролі він обов'язковий, а в приватному – не обов'язковий).

Важливо розрізняти в межах публічного фінансового контролю державний і недержавний фінансовий контроль, які обидва відповідають критеріям публічного контролю. Проте, на відміну від державного, недержавний контроль спрямовується на контроль за недержавними фінансовими ресурсами або нагляд за обігом державних фінансових ресурсів у вигляді додаткового, найчастіше аудиторського чи громадського, контролю.

Публічність виступає основним критерієм розмежування публічного й приватного фінансового контролю, визначаючи межі здійснення першого та вказуючи загалом на загальносуспільний характер його здійснення, що має значення для суспільства й держави в цілому, на відміну від приватного, який притаманний виключно окремому суб'єкту господарювання або кільком таким суб'єктам.

Подальші наукові пошуки планується спрямувати в напрямі окремих досліджень державного й недержавного фінансового контролю як окремих складових публічного фінансового контролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савченко Л.А. Правові основи фінансового контролю : [навч. посібник] / Л.А. Савченко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
2. Стефанюк І.Б. Державний фінансовий контроль: проблеми ідентифікації й визначення системи / І.Б. Стефанюк // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 12–19.
3. Государственный финансовый контроль : [учебник для вузов] / С.В. Степашин, Н.С. Столяров, С.О. Шохин, В.А. Жуков. – СПб. : Питер, 2004. – 557 с.
4. Вознесенский Э.А. Финансовый контроль в СССР / Э.А. Вознесенский. – М. : Юридическая литература, 1973. – 134 с.
5. Державний фінансовий контроль : [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисципліни] / Н.С. Вітвицька, І.Ю. Чумакова, М.М. Коцупатрий, М.Т. Фенченко. – К. : КНЕУ, 2003. – 408 с.
6. Воронова Л.К. Фінансове право України : [підручник]. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – 448 с.
7. Шохин С.О. Бюджетно-финансовый контроль и аудит. Теория и практика применения в России : [науч.-метод. пособие] / С.О. Шохин, Л.И. Воронина. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 240 с.

8. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль в системі управління : [монографія] / Є.В. Калюга. – К. : Ніка-Центр, 2002. – 360 с.
9. Фінансове право : [підручник] / [Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, С.Т. Кадькаленко та ін.] / відп. ред. Л.К. Воронова. – Х. : Фірма «Консул», 1998. – 496 с.
10. Финансовое право : [учебник] / под ред. О.Н. Горбуновой. – М. : Юристъ, 1996. – 400 с.
11. Погосян Н.Д. Счетная палата Российской Федерации / Н.Д. Погосян. – М. : Юрист, 1998. – 304 с.
12. Базась М.Ф. Методика та організація фінансового контролю : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / М.Ф. Базась. – К. : МАУП, 2004. – 440 с.
13. Финансовое право : [учебник] / [О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева и др.] ; отв. ред. Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко. – М. : ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2003. – 536 с.
14. Финансовый контроль : [учеб. пособие] / Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко, Е.А. Рыжкова. – М. : ИД «Камерон», 2004. – 272 с.
15. Фінансове право : [навч. посібник] / за ред. М.П. Кучерявенка. – Х. : Право, 2010. – 288 с.
16. Воронова Л.К. Финансовое право : [учеб. пособие для студ. юрид. вузов и фак-тов] / Л.К. Воронова, Н.П. Кучерявенко. – Х. : Легас, 2003. – 360 с.
17. Зима Д.Л. Теоретико-правові питання координації державного фінансового контролю : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.Л. Зима. – Ірпінь, 2008. – 207 с.
18. Родионова В.М. Финансовый контроль / В.М. Родионова, В.И. Шлейников. – М. : ИД «ФБК-ПРЕСС», 2002. – 320 с.
19. Дікань Л.В. Фінансово-господарський контроль : [навч. посібник] / Л.В. Дікань. – Х. : ХНЕУ, 2008. – 346 с.
20. Гуцаленко Л.В. Державний фінансовий контроль : [навч. посібник] / Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій, М.М. Коцупатрий. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 424 с.

УДК 342.98

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

Янюк Н.В.,
к.ю.н., доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена теоретичним і практичним проблемам визначення ролі і механізму принципів організації й функціонування публічної служби. Досліджено взаємозв'язок принципів публічної служби із принципами адміністративного права й публічного управління. Визначено поняття принципів публічної служби, наведено їх систему. Проаналізовано зміни, які знайшли своє закріплення у новому Законі України «Про державну службу», відносно принципів державної служби. Низка принципів є новими (принцип верховенства права, політичної неупередженості, добросовістості державного службовця, прозорості діяльності), а інші були дещо змінені. На підставі аналізу чинного національного законодавства і зарубіжного досвіду подано характеристику принципів організації й функціонування публічної служби. Сформульовані пропозиції до чинного законодавства України щодо напрямів реформування публічної служби (державної служби і служби в органах місцевого самоврядування), оновлення її моделі у відповідності до стандартів ЄС.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, служба в органах місцевого самоврядування, публічний службовець, принципи, публічний інтерес, антикорупційне законодавство.

Янюк Н.В. / ПРИНЦИПЫ ПУБЛИЧНОЙ СЛУЖБЫ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ: ЕВРОПЕЙСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ / Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Украина

Статья посвящена теоретическим и практическим проблемам определения значения и механизма реализации принципов организации и функционирования публичной службы Украины. Исследована взаимосвязь принципов организации и функционирования публичной службы с принципами административного права и публичного управления. Определено понятие принципов публичной службы, определена их система. Проанализированы изменения, которые нашли своё закрепление в новом Законе Украины «О государственной службе», относительно принципов государственной службы. Ряд принципов является совершенно новым (принцип верховенства права, политической беспристрастности, нравственности государственного служащего, прозрачности деятельности), а другие несколько изменены содержательно. Особое внимание уделяется новым принципам государственной службы, их роли в становлении качественно нового института публичной службы. На основании анализа действующего национального законодательства и зарубежного опыта в статье дана характеристика принципов организации и функционирования публичной службы. Сформулированы предложения по усовершенствованию действующего законодательства Украины относительно направлений реформирования публичной службы (государственной службы и службы в органах местного самоуправления), обновления её модели в соответствии со стандартами ЕС.

Ключевые слова: публичная служба, государственная служба, служба в органах местного самоуправления, публичный служащий, принципы, публичный интерес, антикоррупционное законодательство.

Yanyuk N.V. / PRINCIPLES OF PUBLIC SERVICE ON THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE: OF EUROPEAN DIMENSION / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

In the article is devoted to the theoretical and practical problems of determination of role and mechanism of realization of organization and functioning principles of public service of Ukraine. Correlation of organization and functioning principles of public service with principles of administrative law and of public explored. The definition of public service is given in the research system of principles.

The changes that found their consolidation in new Law of Ukraine «On State Service» as to the principles of public service are analyzed. Several principles are quite new (the rule of law, political impartiality, morality's of state servant, transparency), and others were changed substantially. Particular attention is given to the new principles of public service, their role in the formation of a qualitatively new institution of public service.

Analyzed the existing system of laws regulations counteraction the processes create of good administration. The author article gives an overview about the current Ukrainian legislation, unlike the legislation of countries of European Union, for today did not yet make the proper normative-legal base for prevention of conflict of interests during passing of public service (of state service and of service in local self-government bodies).

On the basis of analysis of national legislation and foreign experience is gives the characteristics of principles of public service. The author gives the suggestions to Ukraine legislation in the sphere of improvement of public service organization and functioning according to the standards of European Union.

Key words: public service, state service, service in local self-government bodies, public servant, principles, public interest, anti-corruption legislations.

Досвід демократичних держав неодноразово показав, що будь-які позитивні реформи у державі мають починатися із реформування службового апарату органів публічної адміністрації. Відсутність продуманої кадрової політики і відповідного законодавчого регулювання у цій сфері неминує приводить до кризового стану, що супроводжується підвищенням рівня корупції у більшості сферах, що, в свою чергу, становить серйозну небезпеку для стабільності демократичних інституцій, у чому ми мали можливість переконалися. Лише розважливість з боку законодавця щодо належного регулювання питань формування і організації діяльності публічної служби може, якщо не зупинити, то, принаймні, запобігти поширенню корупції. Важливе значення при цьому відіграє законодавче закріплення основних принципів публічної служби, і зокрема їх складових – державної служби і служби в органах місцевого самоврядування, та створення механізму їх реалізації.

Принципи (від латинської «*principium*» – першоджерело) часто визначають як вихідні положення, ідеї, які відображають об'єктивні закономірності розвитку суспільства і держави. Принципи мають відображати саме об'єктивні закономірності, а не суб'єктивні бажання чи позиції когось. Принципи формулюються законодавцем, виходячи з конкретного правового досвіду і правової культури в країні і базуються на основних положеннях правової системи, як з урахуванням досягнутого рівня, так і з урахуванням перспективи розвитку у відповідній сфері. Жодні реформи публічної служби не будуть мати успіху без визначення принципів і врахування їх практичного значення. Нехтування принципами нагадує будинок, який збудований без фундаменту, що неминує приведе до руйнування його стін. Однак не лише існування фундаменту і стін має значення для міцності будівлі, але й наявність елементів, які зумовлюють зв'язок між ними. Подібною є ситуація й з принципами публічної служби, які мають забезпечуватися через відповідні організаційно-правові механізми, аби не залишатися голослівними деклараціями.

Питання принципів публічної служби не є новим, часто ставало предметом наукових досліджень і розглядалося у різних площинах теоретиками, представниками адміністративного права і державного управління, зокрема позиції щодо принципів можна знайти в працях: В. Б. Авер'янова, О. І. Бедного, Ю. П. Битяка, Л. Р. Білої-Тіунової, І. Е. Данильової, С. Д. Дубенко, І. Б. Коліушка, О. В. Петришина, Н. Г. Плахотнюк та ін. Оновлена система принципів, закріплена в новій редакції Закону України «Про державну службу» (2011 р.), була змістовно проаналізована Г. Й. Ткач. Проблеми забезпечення принципу добросовісності державної влади і пропозиції їх вирішення окреслені у публікаціях О. О. Томкіної.

Однак, попри великий інтерес з боку науковців до цієї теми, доречно провести характеристику принципів на предмет їх відповідності європейським стандартам публічної служби. У статті буде враховано положення нового антикорупційного законодавства, прийнятого 14 жовтня 2014 року, в якому розширено систему принципів публічної служби. На основі проведеного дослідження буде визначити рівень ефективності адаптації національного законодавства до стандартів ЄС і висловлено власні пропозиції стосовно створення професійної і добросовісної системи публічної служби.

Хоча у літературі наголошується на принципах державної служби, але часто підняті проблеми стосуються і принципів служби в органах місцевого самоврядування, яку тривалий час розглядали комплексно з державною службою. У статті державна служба і служба в органах місцевого самоврядування розглядаються як складові публічної служби.

Основною метою правового закріплення принципів публічної служби є визначення засад створення системи

публічної служби. Принципи державної служби віднесені до «вихідних, основних, керівних положень, правил, на яких базується система державної служби» [1, с. 124]. Відзначаючи важливість принципів державної служби, Г. Й. Ткач зазначає, що вони «відображають найсуттєвіші сторони організації і функціонування не тільки самої державної служби, але й всієї системи державних органів, визначають зміст складних взаємозв'язків всередині самої системи» [2, с. 163]. Принципи публічної служби мають стосуватися кожного публічного службовця і свій вияв знаходити через його безпосередні дії. Цілком слушним є твердження про те, що їх «практична значимість полягає у втіленні... як важливих елементів професійної свідомості державних службовців у їх щоденній діяльності» [1, с. 124]. Принципи публічної служби мають відображати закономірності в системі публічної служби, визначати соціальну цінність відносин, які складаються у цій системі.

Система принципів публічної служби формується з урахуванням принципів адміністративного права і принципів публічного управління. Під принципами адміністративного права розуміють «засадничі (основні) ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст адміністративного права, відображають закономірності його розвитку і визначають напрями і механізми адміністративно-правового регулювання суспільних відносин [3, с. 80]. Принципи адміністративного права визначають сутність самої галузі, володіють універсальністю і загальністю, а відтак спрямовують механізм правового регулювання у всі відносини, що становлять предмет адміністративного права. Як зазначено у літературі, «принципи адміністративного права консоліднують розвиток публічної служби у відповідності до нової ідеології функціонування виконавчої влади, основним конституційним обов'язком якої має бути утвердження і забезпечення прав і свобод людини» [4, с. 7].

На формування системи принципів публічної служби впливають і принципи публічного управління. Принципи публічного управління, на відміну від принципів адміністративного права, стосуються організації і здійснення публічного управління. Вони мають обов'язково враховуватися при формуванні службового апарату органів публічного управління. Через правове закріплення принципів публічної служби, надання їм імперативності, можна забезпечити відповідний режим функціонування публічної адміністрації.

Вперше принципи державної служби були закріплені у ст. 3 Закону України «Про державну службу» (1993 р.). Закон став базовим з питань державної служби і визначив основні принципи державної служби. Конкретизація принципів окремих видів служби відображається у відповідних законах, з урахуванням специфіки виконуваних завдань і функцій.

Згідно із ст. 3 Закону України «Про державну службу» до основних належать наступні принципи: служіння народу України; демократизму і законності; гуманізму і соціальної справедливості; пріоритету прав людини і громадянина; професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; персональної відповідальності за виконання службових обов'язків і дисципліни.

Ці принципи стали відображенням тих уявлень про державну службу, які склалися у суспільстві на той час. З позиції законодавця вони могли вважатися засадничими для створення державної служби, яка мала забезпечувати реалізацію завдань і функцій держави через діяльність кожного окремого державного службовця. Деякі з принципів цілком відображають конституційні принципи: служіння народу України; демократизм і законність; гуманізм і соціальна справедливість; пріоритет прав людини і громадянина; дотримання прав та законних інтересів органів місцевого і регіонального самоврядування; дотримання прав підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян. Інші принципи належать до організаційно-функ-

ціональних, зокрема принцип професіоналізму та компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі державних службовців, персональної відповідальності за виконання службових обов'язків і дисципліни.

Прийняття Конституції України 1996 року зумовило необхідність у проведенні реформи в системі органів публічного управління, а відтак і уточнення системи принципів державної служби. У Концепції адміністративної реформи в Україні 1998 року були запропоновані такі принципи: верховенство Конституції і законів України; пріоритет прав та свобод людини і громадянина; патріотизм; професіоналізм і компетентність; оптимальне поєднання повноважень та відповідальності; політична і релігійна нейтральність; відкритість і прозорість.

У Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001 р.) були враховані деякі з пропозицій і розширено перелік відповідних принципів. Принципами служби в органах місцевого самоврядування є: служіння територіальній громаді; поєднання місцевих і державних інтересів; верховенства права, демократизму і законності; гуманізму і соціальної справедливості; гласності; пріоритету прав та свобод людини і громадянина; рівних можливостей доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування з урахуванням їх ділових якостей та професійної підготовки; професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; підконтрольності, підзвітності, персональної відповідальності за порушення дисципліни і неналежне виконання службових обов'язків; дотримання прав місцевого самоврядування; правової і соціальної захищеності посадових осіб місцевого самоврядування; захисту інтересів відповідної територіальної громади; фінансового та матеріально-технічного забезпечення служби за рахунок коштів місцевого бюджету; самостійності кадрової політики в територіальній громаді.

Однак не є виправданим таке розширення системи принципів, у цьому разі нівелюється їх засадниче призначення. Видається, що деякі з них за своїм змістом є обов'язками, а не принципами, зокрема: підконтрольність, підзвітність, дотримання прав місцевого самоврядування, захисту інтересів відповідної територіальної громади. До того ж вони потребують уточнення змісту, наприклад, «принцип самостійності кадрової політики в територіальній громаді». Виникає питання, яким чином територіальна громада може брати участь у формуванні професійно підготовленого службового апарату органів місцевого самоврядування, оскільки служба в органах місцевого самоврядування не обмежується лише діяльністю сільського, селищного чи міського голови, який, дійсно, обирається територіальною громадою? Серед науковців вже піднімалось питання щодо прийняття окремого закону для регулювання правового статусу сільського, селищного, міського голови. Критичні зауваження висловлювались науковцями і стосовно неузгодженості і певного протиріччя між принципом «поєднання місцевих та державних інтересів та принципу служіння та захисту інтересів територіальної громади» [5, с. 74].

Відтак аналіз принципів державної служби і служби в органах місцевого самоврядування, передбачених у чинному національному законодавстві, дає підстави зробити висновок про необхідність їх уточнення і подальшого врахування у процесі реформування публічної служби. Саме у цьому випадку доречним стало вивчення позитивного зарубіжного досвіду у регулюванні цих питань, вагомим практичним значенням при цьому відіграють акти Ради Європи, зокрема Рекомендація № R (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи про статус публічних службовців у Європі, Рекомендація № R (2000) 10 щодо кодексів поведінки для публічних службовців.

Слід виділити декілька ключових моментів, які містить Рекомендація № R (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи про статус публічних службовців у Європі:

– публічні адміністрації відіграють життєво важливу роль у демократичному суспільстві, і що для належного виконання покладених на них завдань вони повинні мати у своєму розпорядженні відповідний персонал;

– утвердження інститутів демократії потребує публічної адміністрації, яка діє згідно з принципами верховенства права, є нейтральною, лояльною до інститутів демократії та шанує інтереси громадян, яким слугує;

– публічні службовці є ключовим складником публічної адміністрації, і для належного виконання своїх завдань вони повинні мати належні навички, а також правове та матеріальне середовище діяльності [6].

Визначаючи європейський вектор розвитку держави, 08 березня 2004 року Законом України була затверджена Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Як було зазначено у Загальнодержавній програмі: «Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням тих критеріїв, що висувуються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього». У розвиток цього Указом Президента України від 05 березня 2004 року була схвалена Концепція адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів ЄС, яка була спрямована на подальше вдосконалення інституту державної служби в Україні. Серед пріоритетних напрямів було зазначено: вдосконалення правових засад функціонування державної служби; вдосконалення нормативного регулювання вимог професійної етики державних службовців; професіоналізація державної служби. Саме ці моменти мали стати базовими при реформуванні публічної служби. А законодавче закріплення принципів мало слугувати не лише основою для формування службового апарату, але й забезпечувати професійність і добросовісність діяльності публічної адміністрації, сприяти реалізації конституційних прав громадян та підвищенню якості надання публічних послуг громадянам.

Прийняття низки підзаконних актів у цьому напрямі стало початком роботи над підготовкою нового закону про державну службу. Логічним завершенням такої кропіткої роботи стало його прийняття. У ст. 3 Закону України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 року було визначено наступні принципи державної служби: верховенства права; патріотизму та служіння Українському народу; законності; рівного доступу до державної служби; професіоналізму; добросовісності; політичної неупередженості; прозорості діяльності; персональної відповідальності державного службовця.

Законодавство орієнтує державних службовців на реалізацію принципу верховенства права при виконанні завдань і функцій держави. Цей принцип вимагає підпорядкування діяльності державних службовців потребам забезпечення пріоритетності прав людини перед усіма іншими цінностями, а також дотримання законодавства при виконанні службових обов'язків. Верховенство права передбачає законність рішень та діяльності, засновану на визнанні та беззастережному сприйнятті людини як найвищої цінності, її захисті від свавільних владних дій чи рішень органів влади і їх посадових осіб, відповідно до того, що визначено у ст. 3 Конституції України. У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка про те, що «обмеження дискреційних повноважень, тобто прийняття посадовими особами державної (публічної) служби рішень на власний розсуд повинно підпорядковуватись утвердженню та забезпеченню прав і свобод людини, які є невід'ємними і невідчужуваними» [2, с. 143].

Принцип рівного доступу до державної служби тісно пов'язаний з принципом професіоналізму державної служби. У ст. 38 Конституції України передбачено «рівне право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування». Відтак мають ви-

ключатися будь-які способи несправедливої дискримінації. У п. 9 Рекомендації № R (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи про статус публічних службовців у Європі висловлені застереження щодо уникнення дискримінації за віком, інвалідністю, статтю, сімейним станом, статевою орієнтацією, расою, кольором шкіри, етнічним, національним чи культурним походженням, політичними чи філософськими переконаннями або вірою. При цьому при прийнятті на публічну службу слід враховувати фаховий рівень кандидата та його компетентність. Л. Р. Біла-Тіунова звертає увагу на обов'язковість наявності відповідної освіти, яка є однією з визначальних умов вступу на публічну службу практично в усіх країнах ЄС [7, с. 239]. Професійні вміння і навички публічних службовців мають ґрунтуватися на сучасних знаннях і аналітичних здібностях, аби сприяти прийняттю успішних рішень.

Принцип професіоналізму і компетентності публічних службовців має включати: 1) наявність необхідної професійної освіти і навичок у роботі, вивчення і освоєння передового досвіду; 2) систематичне якісне виконання службовцями різних операцій, прийняття рішень, стабільність службових відносин, відчуття стійкості службової діяльності, практичність і результативність виконаної роботи; 3) удосконалення методів службової діяльності, використання нових технологій з метою ефективного виконання передбачених за посадою завдань і якісного надання адміністративних послуг населенню, підвищення особистої відповідальності за доручену справу; 4) оптимальне послання в апараті органів публічної адміністрації як молодих публічних службовців, так і досвідчених спеціалістів, що забезпечить поступовість розвитку служби.

Складовими цього принципу є компетентність при здійсненні службових завдань, у тому числі при наданні адміністративних послуг громадянам. Наприклад, Законом про цивільну службу Польщі передбачено обов'язок службовця старанно і безсторонньо, справно і швидко виконувати довірені завдання, а також розвивати професійні знання (ст. 67) [6].

У Законі України «Про державну службу» (2011 р.) закріплено принцип добросовісності. Цей принцип вже неодноразово згадувався у підзаконних нормативних актах, коли йшлося про реформування публічної адміністрації і подолання корупції. Наприклад, Указом Президента України від 11 вересня 2006 року була схвалена Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до добросовісності», в якій головним напрямом розв'язання проблеми добросовісності в органах виконавчої влади було визначено вдосконалення інституту державної служби, адміністративних процедур у цих органах та порядку здійснення державних закупівель. Пізніше цей принцип містився у Національній антикорупційній стратегії на 2011-2015 роки, схваленій Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року.

Згідно із ч. 3 ст. 2. Кодексу адміністративного судочинства України суд має перевірити, чи рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, які стали предметом розгляду в суді, прийняті (вчинені) добросовісно, безсторонньо (неупереджено). Відповідні принципи повинні бути враховані у законі про адміністративні процедури.

У ч. 2 ст. 5. Модельного кодексу поведінки публічних службовців (Додатку до Рекомендації № R (2000) 10) визначено: «Публічний службовець повинен бути чесним, безстороннім та ефективно виконувати свої обов'язки на найкращому для нього рівні можливостей з відповідними навичками, справедливістю та розумінням, з урахуванням лише публічного інтересу та доречних обставин справи» [6].

Наголошується на пріоритеті публічного інтересу, тобто публічний службовець має вживати усі заходи щодо недопущення виникнення чи існування конфлікту інтересів, як суперечності між приватним і публічним інтересом. Наприклад, у Законі про цивільну службу Польщі передбачено, що службовець не може керуватися приватним або

груповим інтересом у своїй діяльності (ст. 69). У Федеральному законі Німеччини про статус чиновників наголошено на тому, що чиновник має виконувати свої завдання неупереджено, без користі для себе, «зважаючи на благо суспільства» (§52 і 54) [6].

У ст. 15 Закону України «Про правила етичної поведінки» закріплений принцип недопущення конфлікту інтересів. Проте зі змісту статті важко зрозуміти сутність конфлікту інтересів. Визначення міститься у ст. 1. Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Однак і у цьому Законі спостерігається нечіткість формулювання, зокрема мова йде лише про потенційний конфлікт інтересів, який «може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи не вчинення дій під час виконання наданих службових повноважень». До того ж поняття «приватний інтерес» необґрунтовано підмінене словосполученням «особистий інтерес». Натомість у ст. 8 Модельного кодексу поведінки публічних службовців (Додатку до Рекомендації № R (2000) 10) зазначено: «Публічний службовець не повинен допускати конфлікт його/її приватного інтересу та своєї публічної позиції. Це його/її відповідальність – уникнути конфліктів інтересів, реальних, потенційних».

Деякі невідповідності були враховані у прийнятому 14 жовтня 2014 року Законі України «Про запобігання корупції», зокрема відбулося уточнення поняття конфлікту інтересів і виділено два види конфлікту інтересів – потенційний і реальний, а також визначено поняття «публічний інтерес». Законом передбачено правила етичної поведінки публічних службовців, при цьому у ст. 39 «Пріоритет інтересів» зазначено, що особи, уповноважені на виконання завдань і функцій держави або місцевого самоврядування, представляючи державу чи територіальну громаду, діють виключно в їх інтересах». Видається, що така позиція суперечить принципу верховенства права і служіння Українському народу. Згідно із ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. На принципі служіння народу наголошено у законодавстві багатьох країн-членів ЄС. Цей принцип підкреслює значимість закріплення принципу пріоритету публічних інтересів над приватними. У п. 2. ст. 8 Модельного кодексу поведінки публічних службовців закріплено: «Публічний службовець ніколи не повинен використовувати переваги свого положення для його/її приватного інтересу».

Представляючи інтереси органу, публічний службовець, що цілком логічно, має діяти у відповідності до ч. 2 ст. 19 Конституції України. Але й поза службовими відносинами публічний службовець не має права використовувати свій статус з корисливою метою і повинен дотримуватися етичних норм.

Сьогодні часто обговорюється питання про позаполітичний характер діяльності публічних службовців. Правові акти у сфері реформування публічної служби передбачали певні вимоги щодо політичної нейтральності службовців. Вперше про політичний нейтралітет було згадано у Постанові Верховної Ради України «Про департизацію державних органів, установ та організацій» від 24 серпня 1991 року. Однак у Законі України «Про державну службу» (2011 р.) закріплений принцип політичної неупередженості. Відповідно, при виконанні службових обов'язків публічні службовці не повинні бути зв'язані рішеннями окремих партій, політичних рухів, громадських чи релігійних організацій, і мають діяти у відповідності до законодавства України. Однак у ст. 40 Закону України «Про запобігання корупції» визначено принцип політичного нейтралітету публічних службовців, але його зміст якого у статті викладено досить суперечливо.

Переважає більшість європейських країн задекларували принцип політичної неупередженості публічних службовців. Наприклад, німецьке законодавство наголошує на «поміркованості і стриманості» при здійсненні політичної

діяльності (§ 54 Закону). Польське законодавство передбачає обмеження щодо публічної демонстрації політичних поглядів (ст. 69 Закону). Зі ст. 4 Модельного кодексу поведінки впливає принцип лояльності до легітимно обраної влади, зокрема публічний службовець «не повинен намагатися перешкоджати законній політиці, рішенням чи діям публічної влади».

У новому Законі України «Про державну службу» також передбачено принцип прозорості діяльності. Це важливий принцип, реалізація якого мала би забезпечувати взаємний зв'язок публічних службовців із одержувачами публічних послуг. Відсутність достатньої прозорості в діяльності публічної адміністрації часто породжує підозру щодо існування конфлікту інтересів. За історію державотворення органи публічної влади часто себе дискредитували, тому не дивно, що з боку громадян виробилась певна недовіра, яка зростає через відсутність достатньої інформації про діяльність органу. У спеціальній літературі зазначається, що «прозора влада повинна належним чином забезпечувати діалог з громадськістю на всіх етапах прийняття рішень та постійний доступ до повної, об'єктивної, точної, зрозумілої інформації про діяльність органів державної влади та її посадових осіб відповідно до законодавства» [8, с. 5].

Ця проблема поступово вирішується шляхом законодавчого урегулювання в окремих сферах. Наприклад, у ст. 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації» серед шляхів забезпечення доступу до інформації названо систематичне та оперативне оприлюднення інформації на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет. Можливість отримання адміністративних послуг в електронній формі передбачено в Законі України «Про адміністративні послуги» (ст. 17).

Кожен публічний службовець має нести персональну відповідальність за виконання службових завдань і дотримання правил професійної етики, що буде сприяти формуванню позитивного іміджу публічної служби.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати певні підсумкові позиції:

- принципи публічної служби становлять собою комплексну систему, зокрема вони стосуються державної служби і служби в органах місцевого самоврядування, вони взаємопов'язані, відповідно до чого дотримання одних – сприяє реалізації інших і, навпаки, порушення будь-якого з них – зумовлює порушення інших;

- закони мають не лише декларувати принципи публічної служби, але й передбачати механізм їх реалізації через встановлення певних обов'язків публічних службовців і закріплення заходів дисциплінарної відповідальності за їх порушення;

- принципи публічної служби одночасно визначають засади організації і функціонування органів публічної адміністрації, вони повинні стати базовими у взаємовідносинах з населенням при наданні публічних послуг.

Сьогодні в процесі оновлення національного законодавства простежується намагання законодавця врахувати основні європейські стандарти у сфері публічної служби, однак у чинному законодавстві залишилися суперечливі позиції, зокрема щодо принципу пріоритету публічних інтересів, принципу політичної неупередженості, впровадження етичних стандартів. Усунення існуючих колізій і врегулювання прогалів має сприяти проведенню реформи публічної служби. Залишається сподіватися, що наступний рік публічні службовці розпочнуть з оновленою законодавчою базою, а Закони України «Про державну службу» і «Про службу в органах місцевого самоврядування» набудуть чинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] / Т. О. Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 124.
2. Ткач Г. Й. Принципи службової діяльності в новому Законі України «Про державну службу» / Г. Й. Ткач. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Випуск 58. – С. 163-169.
3. Адміністративне право України. Академічний курс : У двох томах : Том 1. Загальна частина : [підручник] / за ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Видавництво «Юридична думка». – 2004. – С. 80.
4. Данильєва І. Е. Принципи організації та функціонування державної служби в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / І. Е. Данильєва. – Київ, 2005. – С. 7.
5. Бедний О. Принципи служби в органах місцевого самоврядування в Україні : сучасність та перспективи / О. Бедний // «Адміністративне право в контексті європейського вибору України» : матеріали наук.-практ. Конференції (м. Київ, 6-7 лютого 2004 року) [зб. наук. праць] / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Міленіум, 2004. – С. 74-80.
6. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – 735 с.
7. Біла-Тіунова Л. Р. Службова кар'єра в Україні : [монографія] / Л. Р. Біла-Тіунова. – О. : Фенікс, 2011. – 540 с.
8. Доступ до інформації та електронне урядування : [автори-упорядники М. С. Демкова, М. В. Фігель.] – К. : Факт, 2004. – 336 с.

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.81:342.7

ЮРИДИЧНІ (ПРАВОВІ) ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОВАГИ ДО ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ, ВИКОНАННІ І ВІДБУВАННІ ПОКАРАНЬ

**Гальцова О.В.,
аспірант**

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

У статті досліджуються юридичні (правові) гарантії реалізації принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань. Наводиться визначення юридичних (правових) гарантій, які утворюють певну систему і за допомогою яких реалізуються права і свободи осіб під час виконання-відбування кримінальних покарань, а в разі порушень прав і свобод виступають гарантіями їх захисту.

Ключові слова: юридичні (правові) гарантії, система та види юридичних (правових) гарантій реалізації.

Гальцова Е.В. / ЮРИДИЧЕСКИЕ (ПРАВОВЫЕ) ГАРАНТИИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА УВАЖЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ, ИСПОЛНЕНИИ И ОТБЫВАНИИ НАКАЗАНИЙ / Национальная академия правовых наук Украины, Украина

В статье исследуются юридические (правовые) гарантии реализации принципа уважения прав и свобод человека в уголовно-исполнительном законодательстве, исполнении и отбывании наказаний. Приводится определение юридических (правовых) гарантий, образующих определенную систему, с помощью которых реализуются права и свободы лиц во время исполнения-отбывания уголовных наказаний, а в случае нарушений прав и свобод выступают гарантиями их защиты.

Ключевые слова: юридические (правовые) гарантии, система и виды юридических (правовых) гарантий реализации.

Galtsova O.V. / JUDICIAL (LEGAL) GUARANTEES OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF RESPECT FOR HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CRIMINAL EXECUTIVE LEGISLATION AND IN THE PROCESS OF EXECUTION AND SERVING THE SENTENCES / The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine

The Article is dedicated to judicial (legal) guarantees of implementation of the principle of respect for human rights and freedoms in the criminal executive legislation and in the process of execution and serving the sentences. The Article advocates that the government should develop an adequate set of organizational, political and legal measures to ensure the implementation of the same. It is stated that research and identification of judicial (legal) guarantees of implementation of the aforementioned principle are important both to the criminal executive law as a science and to the criminal sentences execution in practice. It is noted that the solution of such scientific problem will enable to determine the methods established in the national legislation, with the help of which the convicted persons will be able to implement their rights and freedoms, and, in case those are violated, – to determine the legal measures to protect their rights and freedoms during serving the sentences. The points of view of the scientists concerning the identification of the judicial (legal) guarantees are illustrated. The author highlights the notions of judicial (legal) guarantees of implementation of the principle of respect for human rights and freedoms in the criminal executive legislation and in the process of execution and serving the sentences. It is emphasized that their special feature consists in the fact that they must be enshrined in legislation insofar as only then would it be possible to ensure the implementation of rights and freedoms of the convicted persons, whereas the Verkhovna Rada Commissioner administration and the staff undertake to act within the limits and according to the manner as determined by the applicable legislation. The Author suggests that the following should be referred to the category of the judicial (legal) guarantees of the aforementioned principle, such as: being aware of one's own rights and obligations at the time of serving criminal sentences; a right to judicial protection; addressing the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights to protect one's own rights; protecting one's own rights in international judicial authorities or international organizations; improving the rules of the Criminal Executive Code of Ukraine for the purpose of bringing them in line with the European standards; ensuring that supervision and control of respect for human rights and freedoms in the process of enforcement of criminal sentences are put in place, which must simultaneously serve as a means for identifying violations; establishing legal responsibility of the Verkhovna Rada Commissioner administration and staff for violation of the principle of respect for human rights and freedoms. The Article analyses the content of judicial (legal) guarantees of the principle of respect for human rights and freedoms in criminal executive legislation and in the process of execution and serving the sentences.

Key words: judicial (legal) guarantees, system, kinds of judicial (legal) guarantees of implementation of the principle.

В Україні триває реформування кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого законодавства. У зв'язку з цим 21 січня 2010 р. законом України ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) було доповнено принципом поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань [1]. Нормативне закріплення вказаного принципу є прогресивним кроком з боку держави, який гарантує повагу до загально визначених світовою спільно-

стю прав і свобод людини під час відбування кримінальних покарань. Але для того, щоб принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань був основним орієнтиром у діяльності персоналу та адміністрації установ виконання покарань (далі – УВП), а не тільки формально закріпленим у ньому, держава повинна створити відповідний комплекс організаційних, політичних і юридичних заходів, які б забезпечували його реалізацію. Такий

комплекс заходів серед фахівців отримав назву «юридичні (правові) гарантії».

Дослідження та з'ясування юридичних (правових) гарантій реалізації принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань має важливе значення як для науки кримінально-виконавчого права, так і для практики виконання кримінальних покарань. Вирішення окресленої наукової проблеми дозволить визначити встановлені в національному законодавстві способи, за допомогою яких засуджені особи можуть реалізувати права і свободи, а в разі їх порушень – визначити правові заходи захисту прав і свобод під час відбування покарань. Вказаним проблемам присвячена стаття.

Юридичні (правові) гарантії досліджували багато вчених, таких як: С. В. Білозьоров, Л. Л. Богачова, В. Ф. Погорілко, Ж. М. Пустовіт, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. Ф. Фрицький та ін. Під юридичними (правовими) гарантіями автори розуміють: правові умови, засоби та способи, що визначають процедуру, за допомогою якої особа може фактично здійснювати свої права і свободи у спосіб та формі, що закріплені національним законодавством країни й актами міжнародного права [2, с. 52]; передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав та свобод людини і громадянина [3, с. 40]; систему юридичних засобів і способів охорони і захисту прав людини та громадянина [4, с. 187]; надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, необхідним для того, щоб кожна людина могла скористатися правами і свободами [5, с. 177]; основні способи, засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права [6, с. 28]; систему засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [7, с. 162] та ін.

На підставі наведених точок зору під юридичними (правовими) гарантіями реалізації принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань пропонуємо розуміти сукупність норм та принципів, що закріплені в Конституції України, кримінально-виконавчому законодавстві, міжнародних актах у сфері захисту прав людини та міжнародних стандартах поведінки із засудженими, що утворюють певну систему юридичних (правових) заходів, за допомогою яких здійснюється реалізація принципу поваги до прав і свобод людини під час відбування кримінальних покарань.

Особливістю юридичних (правових) гарантій принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань є те, що вони повинні бути закріплені в законодавстві. Тільки в цьому разі можна забезпечити реалізацію прав та свобод засуджених осіб, а адміністрація та персонал УВП зобов'язані діяти в межах та у спосіб, визначений чинним законодавством. Учені стверджують, що юридичні (правові) гарантії полягають не лише в створенні ефективного механізму відновлення порушених правових норм, а й у забезпеченні такого порядку їх застосування, який би максимально попереджував можливість порушення [8, с. 187].

На думку науковця галузі кримінально-виконавчого права В. І. Селіверстова, зміст юридичних (правових) гарантій становлять: а) нагляд та контроль за правомірністю поведінки суб'єктів права з метою виявлення випадків правопорушень; б) правовий захист; в) юридична відповідальність; г) запобіжні та інші правоохоронні заходи; д) процесуальні форми охорони прав та обов'язків (включаючи форми застосування правоохоронних заходів); е) профілактика й попередження правопорушень; є) міжнародний контроль за дотриманням прав, законних інтересів і виконанням обов'язків [9, с. 3].

Юридичними (правовими) гарантіями принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому

законодавстві, виконанні і відбуванні покарань є такі заходи: 1) знання своїх прав та обов'язків під час відбування кримінальних покарань; 2) право на судовий захист; 3) звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини; 4) захист своїх прав у міжнародних судових установах чи міжнародних організаціях; 5) удосконалення норм КВК України з метою приведення їх у відповідність до європейських стандартів; 6) забезпечення нагляду і контролю за повагою до прав і свобод людини під час виконання кримінальних покарань, які одночасно повинні виступати формою виявлення порушень; 7) встановлення юридичної відповідальності адміністрації та персоналу УВП за порушення принципу поваги до прав і свобод людини.

Юридичні (правові) гарантії засуджених осіб під час виконання кримінальних покарань знати свої права та обов'язки закріплені у ст. 57 Конституції України, ч. 1 ст. 8 КВК України. Це означає, що кожній засудженій особі гарантується право знати свої права й обов'язки, що закріплені у кримінально-виконавчому законодавстві та нормативних актах, які повинні бути доведені до їх відома адміністрацією та персоналом УВП. Це виступає гарантією реалізації їхніх прав та свобод під час відбування кримінальних покарань, оскільки, отримавши інформацію щодо своїх прав і обов'язків, засуджена особа має можливість створити модель своєї поведінки в межах дії закону.

Юридичні (правові) гарантії засуджених осіб під час виконання кримінальних покарань права на судовий захист означає, що відповідно до ст. 55 Конституції України кожному, в тому числі й засудженій особі, гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Вказане конституційне положення передбачене також у ст. 2. 3. Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, згідно з яким у разі порушення прав і свобод людини держава зобов'язана забезпечити особі ефективний засіб правового захисту. Відповідно до п. п. 1 і 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» вся діяльність судів повинна підпорядковуватися захисту прав та свобод [10]. Оскільки повноваження судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не можуть відмовляти фізичним чи юридичним особам, у тому числі й засудженим, у прийнятті до судового розгляду заяв та звернень. Це означає, що суди не мають права відмовити засудженій особі у судовому захисті її прав і свобод, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб із підстав, не передбачених Конституцією чи законом, а також вимагати від суду розгляду справ та винесення рішення згідно з чинним законодавством та оскарження судового рішення. Таким чином, судовий захист прав і свобод осіб під час виконання кримінальних покарань дозволяє засудженій особі шляхом оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб припинити порушення її прав і свобод; усунути перешкоди при їх здійсненні; відновити порушені права та спрямований на боротьбу з невиконанням обов'язків і зловживаннями правом з боку посадових і службових осіб.

Юридичні (правові) гарантії засуджених осіб під час виконання кримінальних покарань звернення за захистом своїх прав і свобод до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було започатковано у 1998 р. з метою сприяння демократизації суспільства і забезпечення реалізації прав і свобод людини та встановленні конструктивних зв'язків між ним та органами державної влади й управління. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини регулюється Законом України

«Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [11], відповідно до ст. 3 п. 1 цього Закону Уповноважений Верховної Ради України з прав людини з метою парламентського контролю здійснює захист прав і свобод людини та громадянина, в тому числі засуджених осіб, проголошених Конституцією України, законами України й міжнародними договорами України. У 2012 р. у складі Секретаріату Уповноваженого також створено Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму, а нині «Секретаріат Уповноваженого з прав людини спільно із Всеукраїнською Асоціацією українських моніторів дотримання прав людини (УМДПЛ) за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» реалізовує право-освітній проект, в рамках якого визначені громадські координатори виконують моніторинг стану додержання конституційних прав і свобод людини органами державної влади та місцевого самоврядування, а також здійснюють моніторингові візити до місць несвободи» [12]. Засуджена особа під час відбування покарання може звертатися за захистом своїх прав та свобод до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини; вимагати від нього, щоб звернення було прийняте та розглянуте за суттю справи; використовувати засоби захисту своїх прав і свобод з боку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у разі їх порушень.

Важливу роль серед *юридичних (правових) гарантій прав і свобод засуджених осіб під час виконання кримінальних покарань відіграють міжнародні органи*. У частині 4 ст. 55 Конституції України проголошено, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Серед всесвітніх міжурядових організацій із захисту прав людини центральне місце займає ООН, яка згідно зі ст. 1 свого Статуту здійснює міжнародне співробітництво в заохоченні та розвитку поваги до прав і свобод людини, що виступає одним із основних завдань її діяльності.

Провідне місце серед європейських міжурядових організацій із захисту прав людини займає Європейський суд з прав людини, який розглядає скарги на порушення Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. Засуджена особа може подати скаргу до Європейського Суду з прав людини на порушення Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, зокрема на: неналежний захист державою життя та здоров'я в УВП; неналежні умови тримання в місцях позбавлення волі; катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання персоналом або адміністрацією УВП; ненадання кваліфікованої медичної допомоги та лікування; порушення права на правову допомогу тощо.

Юридичні (правові) гарантії вдосконалення норм КВК України з метою приведення їх у відповідність до європейських стандартів проявляються в тому, що Україна стала на шлях демократичних реформ та постійно вдосконалює кримінально-виконавче законодавство, головною метою якого є всебічна повага до прав і свобод людини під час відбування кримінальних покарань. Останніми роками низка норм кримінально-виконавчого законодавства зазнала прогресивних змін з метою приведення його у відповідність до європейських стандартів. Наприклад, розширено перелік прав і свобод засуджених; поліпшені їх умови тримання та медично-санітарне забезпечення та ін. Проте чинне кримінально-виконавче законодавство потребує вдосконалення, оскільки реалізація деяких прав та свобод осіб під час виконання-відбування покарань є дещо ускладненою або, взагалі, відсутній механізм їх реалізації. Окреслена проблема є важливою для практики виконання кримінальних покарань, вирішити яку можливо лише шляхом подальшого вдосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Юридичні (правові) гарантії щодо нагляду і контролю за принципом поваги до прав і свобод людини під час виконання кримінальних покарань забезпечується різними формами контролю і нагляду за діяльністю органів УВП. У главі 4 КВК України законодавцем закріплено декілька видів і форм контролю та нагляду за діяльністю УВП, що включає поєднання державного та громадського контролю, який дозволяє суспільству отримувати об'єктивну інформацію про порушення принципу поваги до прав і свобод людини під час виконання кримінальних покарань та виявляти суперечності, які існують у сфері його виконання. Згідно з КВК України передбачається здійснення прокурорського нагляду та відомчого контролю за діяльністю УВП. Крім цього, відповідно до ст. 24 КВК України, існують і інші види та форми контролю, які забезпечуються наданням певним посадовим особам права безперешкодного відвідування УВП: це Президент України, а також уповноважені ним посадові особи; Прем'єр-міністр України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважені ним представники; голова, заступники голови та члени Комісії при Президенті України у питаннях помилування; Міністр юстиції України, а також уповноважені ним посадові особи Міністерства юстиції України; члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані; народні депутати України, а також депутати, уповноважені на те Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами; Генеральний прокурор України, а також уповноважені ним прокурори і прокурори, які здійснюють нагляд за виконанням покарань на відповідній території; голова, заступник голови та члени спостережної комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань; сільський, селищний, міський голова – на території відповідної місцевої ради.

Однією з юридичних (правових) гарантій принципу поваги прав і свобод засуджених під час виконання кримінальних покарань здійснює *Комісія з питань державної політики у сфері виконання кримінальних покарань*, яка створена на підставі наказу Міністерства юстиції України від 18.04.2014 № 670/5 [13] та виступає консультативно-дорадчим органом при Міністерстві юстиції України. Мета створення цієї Комісії – перевірка дотримання прав засуджених та осіб, узятих під варту, умов їх тримання в УВП і слідчих ізоляторах у світлі необхідності виконання рекомендацій ЄКЗК, вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства з метою приведення його у відповідність до європейських нормам і стандартів; підготовка пропозицій щодо законопроектів, проектів інших нормативно-правових актів у сфері реалізації прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту та ін.

Однією з основних юридичних (правових) гарантій є юридична відповідальність адміністрації та персоналу УВП, які у своїй діяльності повинні дотримуватися принципу поваги до прав і свобод людини під час виконання кримінальних покарань. Значення юридичної відповідальності неодноразово розглядалося в юридичній науковій літературі [14, с. 277; 15, с. 20, 21]. На думку фахівців, юридична відповідальність «утримує» суб'єктів та учасників кримінально-виконавчих правовідносин у рамках правомірної поведінки та надає можливість засудженому реалізувати свої права та свободи, змушуючи їх виконувати обов'язки. Вважаємо, що юридична відповідальність адміністрації та персоналу УВП є важливою юридичною (правовою) гарантією принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань та сприятиме тому, щоб ад-

міністрація та персонал УВП діяли в межах чинного законодавства, не порушували права і свободи людини під час виконання покарань.

Таким чином, розглянуті нами юридичні (правові) гарантії принципу поваги до прав і свобод людини у кримі-

нально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань утворюють певну систему, яка встановлює гарантії реалізації прав і свобод людини під час виконання-відбування кримінальних покарань, а у разі їх порушень визначає правові заходи їх захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21.01.2010 р. № 1828-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 9. – Ст. 24.
2. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : монографія / Є. В. Білозьоров. – Київ : Аванпост-прим, 2009. – 189 с.
3. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий. – Київ : Ін-Юре, 1997. – 52 с. – (Бібліотечка «Нова Конституція України»).
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консул, 2001. – 656 с.
5. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.
6. Пустовіт Ж. М. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні / Ж. Пустовіт // Право України. – 2000. – № 3. – С. 28–30.
7. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав людини у європейському та національному праві / Л. Л. Богачова // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., 23 листоп. 2012 р., м. Полтава : у 2 ч. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» [та ін.]. – Харків : Точка, 2012. – Ч. 1. – С. 161–163.
8. Ремнев В. И. Социалистическая законность в государственном управлении / В. И. Ремнев. – М. : Наука, 1979. – 302 с.
9. Селиверстов В. И. Международный контроль как средство охраны правового статуса лиц, отбывающих наказания / В. И. Селиверстов // Правовые и организационные основы функционирования органов, исполняющих наказания : тр. Акад. / Акад. МВД России. – М. : Изд-во Акад. МВД России, 1995. – С. 3–20.
10. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30.05.1997 р. № 7 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97> (дата звернення: 27.11.2014). – Заголовок з екрана.
11. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1. – Ст. 5.
12. Громадський представник Омбудсмена здійснила моніторинговий візит до Херсонської колонії [Електронний ресурс] // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : [офіц. сайт]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2361:2013-02-14-09-36-03&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75 (дата звернення: 27.11.2014). – Заголовок з екрана.
13. Про затвердження Положення про Комісію з питань державної політики у сфері виконання кримінальних покарань : наказ М-ва юстиції України від 18.04.2014 р. № 670/5 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 37. – Ст. 1004.
14. Теория государства и права : учебник / под ред.: М. М. Рассолов, Б. С. Эбзеев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 640 с.
15. Бабий Н. А. Уголовное право Республики Беларусь. Общая часть : конспект лекций / Н. А. Бабий. – Минск : Тесей, 2000. – 288 с.

УДК 343.9 (477)

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Кутєпов М.Ю.,
аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Харківський національний університет внутрішніх справ

Розглянуто завдання кримінально-виконавчої політики в контексті наукової полеміки щодо цього питання та його практичної значущості та актуальності. На основі узагальнення теоретичних та практичних положень виділено конкретні завдання кримінально-виконавчої політики України.

Ключові слова: пенітенціарна політика, завдання кримінально-виконавчої політики, загальні завдання, індивідуальні завдання, правовий статус засуджених.

Kutepov M.Y. / OB OPREDELENII KRUGA ZADACH UGOLOVNO-ISPOLNITEL'NOY POLITIKI UKRAINY / Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина

Рассмотрены задания уголовно-исполнительной политики в контексте научной полемики этого вопроса и его практической значимости и актуальности. На основании обобщения теоретических и практических положений выделены конкретные задания уголовно-исполнительной политики Украины.

Ключевые слова: пенитенциарная политика, задания уголовно-исполнительной политики, общие задания, индивидуальные задания, правовой статус осужденных.

Kutepov M.Y. / ON SCOPING CRIMINAL-EXECUTIVE POLICY OF UKRAINE / Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine

It is consider the task of criminal-executive policy in the context of scientific debate of this issue and its practical significance and relevance.

Author determined following tasks penal policy Ukraine: defining principles for the execution of criminal penalties; definition of business and other stakeholders penal relationships, their legal status, forms, methods and means of their activities; recruitment, training, training, social security and personnel of penal institutions; Activities of reform and penal institutions; selection range of public relations, subject to legal regulation in the implementation and serving each and every criminal penalties; regulation order and conditions of execution and serving criminal sentences; develop preventive measures applied to prisoners while serving their sentence and after release; regulation enforcement order against prisoners in order to correct and prevent antisocial behavior; improve the content, forms and methods of punitive and corrective impact on inmates and conditionally sentenced and serving it; supervision and control over the execution of criminal penalties; public involvement in the penal process and so on.

Based on the synthesis of theoretical and practical provisions allocated specific tasks of the criminal-executive policy of Ukraine.

Key words: penitentiary policy, assignment of criminal-executive policy, common tasks, individual tasks, legal status of convicts.

Завдання кримінально-виконавчої політики мають відображати основні питання, які постають у царині виконання і відбування покарань, а також враховувати завдання інших структурних елементів політики протидії злочинності (кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної), однак не дублюючи їх. Завдання – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа або мета, до якої прагнуть.

Загалом завдання, що стоять перед кримінально-виконавчим законодавством, можна умовно поділити на загальні та індивідуальні. До загальних завдань (їх визначено в ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України) належать визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів та установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними тощо [1]. Більш конкретні (індивідуальні) завдання сформульовано в низці інших норм Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), що регулюють конкретні правовідносини або окремі правові інститути, наприклад режим в установах виконання покарань, виховну роботу із засудженими, самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі та інші [2, с. 9].

До проблематики, пов'язаної із чітким окресленням стратегічних і тактичних завдань кримінально-виконавчої політики, зверталися такі вчені радянської епохи і сучасного періоду, як І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, Т.А. Денисова, В.В. Кондратішина, О.С. Міхлін, О.Є. Наташев, П.Л. Фріс та інші.

Актуальність розглядуваних питань безсумнівна, адже, як слушно відзначають деякі науковці, без урахування завдань усіх елементів кримінально-виконавчої політики у сфері виконання і відбування покарань, насамперед у законодавстві та правозастосовній практиці, її зміст втрачає будь-який сенс, оскільки без урахування загальних стратегічних цілей і мети діяльності реалізація «корпоративних» завдань кожного окремо взятого елемента зазначеної політики стає безперспективною. Звичайно, будь-який елемент кримінально-виконавчої політики у сфері виконання покарань об'єктивно повинен мати власні (внутрішні, індивідуальні) завдання. Проте їх зміст має завжди обумовлюватися завданнями більш високого рівня та співвідноситись з іншими як одиничне та загальне явища [3, с. 133–134].

Найактуальніше завдання кримінально-виконавчої політики, на думку М.М. Яцишина, – це забезпечення всебічного контролю за дотриманням відповідними службами і посадовцями кримінально-виконавчої системи вимог чинного законодавства, парламентських та урядових рішень із використанням можливостей суду, прокуратури, органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та окремих фізичних осіб у межах повноважень, наданих їм законом [4, с. 108]. Звичайно, це завдання не єдине. У спеціальній літературі обґрунтовується наявність трьох взаємопов'язаних, взаємообумовлених груп завдань кримінально-виконавчої політики України: завдання, що визначаються суспільством у цілому, завдання, які визначаються іншими елементами політики у сфері боротьби зі злочинністю, та завдання, які визначаються безпосередньо кримінально-виконавчою політикою [5, с. 6]. При цьому В.В. Кондратішина головними завданнями кримінально-виконавчої політики України вважає такі: 1) уточнення кола суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню в процесі виконання та відбування всіх без винятку кримінальних покарань;

2) визначення суб'єктів та інших учасників цих правовідносин, форм, методів і засобів їх діяльності; 3) реформування діяльності органів та установ виконання покарань, визначених у ст. 11 КВК України (Державна кримінально-виконавча служба України, Державна виконавча служба України, відповідні підрозділи Міністерства оборони (гауптвахти, дисциплінарний батальйон тощо); 4) удосконалення змісту, форм і методів карального та виправно-ресоціалізаційного впливу на засуджених і звільнених від покарання та його відбування (розділ XII Загальної частини Кримінального кодексу України); 5) покращення взаємодії органів та установ виконання покарань (як системи) з іншими органами й установами, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю, у тому числі й з інститутами громадянського суспільства; 6) визначення напрямів і форм міжнародного співробітництва з аналогічними системами інших країн; 7) обґрунтування на підставі узагальнення практики виконання кримінальних покарань необхідності розширення використання покарань, альтернативних позбавленню волі, що є загальноприйнятим за кордоном та основою демократичного розвитку будь-якого цивілізованого суспільства [6, с. 24–30].

Досить схожим є перелік головних завдань кримінально-виконавчої політики, запропонований І.Г. Богатирьовим та О.І. Галінським. Зазначені автори включають до нього такі завдання: 1) уточнення кола суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню в процесі виконання та відбування покарань; 2) визначення суб'єктів цих правовідносин, форм і методів їх діяльності; 3) удосконалення діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України; 4) удосконалення змісту, форм та методів карально-виправного впливу на засуджених і звільнених від відбування покарання; 5) визначення напрямів та форм міжнародного співробітництва із системами інших країн; 6) зміна стереотипів співпраці Державної кримінально-виконавчої служби України з іншими органами та установами, що беруть участь у протидії злочинності, у тому числі й з інститутами громадянського суспільства [3, с. 132].

На думку Т.А. Денисової, завданнями політики у сфері застосування кримінальних покарань мають стати такі: 1) вибір найбільш суспільно-небезпечних діянь, які підпадали б під ознаки складу тих чи інших злочинів, за які призначається покарання; 2) вибір найбільш оптимально побудованих санкцій, які б відповідали ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину та особистості злочинця; 3) застосування принципу економії репресії і подальше впровадження санкцій, не пов'язаних із позбавленням волі [7, с. 261]. Як бачимо, визначені в цьому випадку завдання частково стосуються кримінально-правової (кримінальної) політики.

Г.О. Радов вважає, що головним завданням кримінально-виконавчої (пенітенціарної) політики є забезпечення каяття засуджених [8, с. 12–13]. Проте сумнівним здається віднесення такого духовного акту, як каяття до завдань політики. Крім того, цілі й завдання діяльності органів та установ виконання покарань (які підпорядковуються цілям і завданням усієї кримінально-виконавчої політики) набувають певного значення лише за наявності їх відповідності цілям покарання, закріпленим у кримінальному законодавстві [9, с. 20], а цілі покарання мають бути єдиними для кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого права [10, с. 16]. Каяття ж, як відомо, серед таких цілей у ст. 50 Кримінального кодексу України не проголошується. З іншого боку, не слід ототожнювати цілі та завдання кримінального та кримінально-виконавчого законодавства та правозастосовної практики.

Інше бачення цієї проблеми має П.Л. Фріс, який розглядає завдання кримінально-виконавчої політики як похідні від завдань кримінально-правової політики та політики боротьби зі злочинністю в цілому: «Як у кожній системі (а політика у сфері боротьби зі злочинністю є від-

повідною системою, яка характеризується всіма ознаками системи), щось має бути головним, визначальним, так би мовити, рушійною силою. У цій системі таку функцію виконує кримінально-правова політика. Саме виходячи із цього, завдання налагодження взаємозв'язку кримінально-правової політики з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби зі злочинністю набуває особливого значення» [11, с. 34].

Враховуючи положення чинного кримінально-виконавчого законодавства та міжнародних актів, які закріплюють певні вимоги у сфері виконання й відбування покарань, а також наявні в спеціальній літературі судження фахівців, вважаємо за можливе виділити такі завдання кримінально-виконавчої політики України:

- визначення принципів виконання кримінальних покарань;
- визначення суб'єктів та інших учасників кримінально-виконавчих правовідносин, їхнього правового статусу, форм, методів і засобів їх діяльності;
- підбір, навчання, підвищення кваліфікації, соціальне забезпечення кадрів органів та установ виконання покарань;
- реформування діяльності органів та установ виконання покарань;
- виділення кола суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню в процесі виконання та відбування всіх без винятку кримінальних покарань;
- регламентація порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань;

- розроблення профілактичних заходів, що застосовуються до засуджених під час відбування покарання і після звільнення;

- регламентація порядку застосування заходів впливу до засуджених із метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки;

- удосконалення змісту, форм і методів карального та виправно-ресоціалізаційного впливу на засуджених і звільнених від покарання та його відбування;

- нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань;

- залучення громадськості до кримінально-виконавчого процесу;

- допомога, контроль і нагляд за особам, звільненим від покарання;

- налагодження взаємодії органів та установ виконання покарань з іншими органами та установами, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю, у тому числі й з інститутами громадянського суспільства;

- визначення напрямів і форм міжнародного співробітництва з аналогічними системами інших країн;

- запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими;

- освітнє, культурне, моральне та духовне виховання засуджених;

- створення необхідних умов для забезпечення трудової зайнятості засуджених і поліпшення економічних показників їх трудової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України. Науково-практичний коментар / [А.Х. Степанюк, І.С. Яковець]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2005. – 560 с.
3. Богатирьов І.Г. Теоретичні та практичні питання кримінально-виконавчої політики у сфері виконання покарання / І.Г. Богатирьов, О.І. Галінський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4 (46). – С. 129–136.
4. Яцишин М.М. Кримінально-виконавча політика і кримінально-виконавче право як засіб державотворення / М.М. Яцишин // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 106–111
5. Кондратішина В.В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Кондратішина. – Львів, 2009. – 17 с.
6. Кондратішина В.В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.В. Кондратішина. – Львів, 2009. – 275 с.
7. Денисова Т.А. Основні тенденції діяльності держави у сфері застосування кримінальних покарань / Т.А. Денисова // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2010. – Вип. 50. – С. 260–267.
8. Радов Г.О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі / Г.О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1996. – № 1. – С. 12–16.
9. Ткачевский Ю.М. Новое в уголовно-исполнительном праве (Закон «Об учреждениях и органах исполняющих уголовное наказание в виде лишения свободы» от 21.07.93 г.) / Ю.М. Ткачевский // Вестник Московского университета Серия «Право». – 1995. – № 1. – С. 19–27.
10. Михлин А.С. Реформа законодательства должна быть комплексной / А.С. Михлин, И.В. Шмаров // Социалистическая законность. – 1990. – № 2. – С. 16–18
11. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : [монографія] / П.Л. Фріс ; за заг. ред. М.В. Костицького. – К. : АТІКА, 2005. – 124 с.

ЗЛОВЖИВАННЯ СУДДІВСЬКИМ РОЗСУДОМ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ ПЕНАЛІЗАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

Макаренко А.С.,
к.ю.н., доцент кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена кримінально-правовій характеристиці суддівського розсуду як зловживання правом. Аналізується категорія «зловживання правом» у юридичній науці. Доведено, що зловживання правом при призначенні покарання є особливим видом правової поведінки. Зловживання правом як результат реалізації суддівського розсуду не може розглядатися як протиправна поведінка. Запропоновані певні кримінально-правові засоби недопущення зловживання правом.

Ключові слова: суддівський розсуд, зловживання правом, пеналізаційний процес.

Макаренко А.С. / ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ СУДЕЙСКИМ УСМОТРЕНИЕМ ПРИ РЕШЕНИИ ВОПРОСОВ ПЕНАЛИЗАЦИОННОГО ХАРАКТЕРА / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

Стаття посвящена уголовно-правовой характеристике судейского усмотрения как злоупотребления правом. Анализируется категория «злоупотребление правом» в юридической науке. Доказано, что злоупотребление правом при назначении наказания является особым видом правового поведения. Злоупотребление правом как результат реализации судейского усмотрения не может рассматриваться как противоправное поведение. Предлагаются определенные уголовно-правовые средства недопущения злоупотребления правом.

Ключевые слова: судейское усмотрение, злоупотребление правом, пенализационный процесс.

Макаренко А.С. / ABUSE OF JUDGE'S DISCRETION AT SENTENCING PROCESS / National University «Odessa Law Academy», Ukraine

Article is devoted to criminally-legal characteristic of the judge's discretion as abusing of law. The category «abusing of law» is analyzed in jurisprudence. It is proved that abusing of law at sentencing is a special kind of legal behavior. Abusing of law as result of realization of the judicial discretion can't be considered as illegal behavior. Certain criminally-legal means of a non-admission of abusing of law are offered.

In modern domestic traditions of criminal-legal regulation only partial formalization of punishment is possible. Full formalization, and, consequently, the maximum restriction of powers of judges in sentencing, is possible only after conceptual rethinking of all the institutions of the criminal law.

Characteristics of judicial discretion through the prism of the category of «abuse of right» in the criminal law of Ukraine is not illegal behavior, because it is not contrary to a specific provision of the law, and necessarily a sign of abuse of the right is the formal legitimacy. However, if you assign punishment as a result of the implementation of the judge of their rights at the discretion violated certain provisions of the law, it is the transformation of judicial discretion in judicial tyranny.

Thus, on the one hand, the abuse of the right inherent hidden inadmissible, on the other hand, formal legality (at which harm to others). Taking into account specified in the criminal law sentencing abuse of right as a characteristic of a judicial discretion serves as a special variant of conduct that judges can make along with lawful behavior or illegal, if judicial discretion is turning into a mess. Therefore, we consider the abuse of the right as a special kind of legal behavior.

Key words: judge's discretion, abusing of law, sentencing process.

Суддівський розсуд при призначенні покарання як міра свободи вибору існує у певних межах, встановлених кримінальним законом. У рамках цих меж суддя вправі призначити покарання на власний розсуд. Нерідко дискреційність норм, їх невизначеність призводить до такого феномену соціальної дійсності як зловживання правом. Так, одну особу за вчинення певного злочину суддя може засудити до позбавлення волі на строк, наприклад, 5 років, а іншу за такого ж випадку звільнити від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 Кримінального кодексу України (далі – КК України). І в першому, і в другому випадках суддя діє у правових межах. Однак за такої практики застосування кримінального закону виникає дисбаланс у регулюванні суспільних відносин, в однієї особи занадто суворе покарання може викликати відчуття образи, навіть злоби, несправедливості, недовіри у законність і правосуддя. А занадто м'яке покарання спроможне зумовити як у самого злочинця, так і в інших осіб відчуття безкарності. І це відчуття не стримає від вчинення нових злочинів, і не породить поваги до закону, акту правосуддя, іміджу судової складової влади і, звичайно, не досягне цілі покарання – попередження вчинення нових злочинів.

Узагалі інститут зловживання правом як такий донедавна досліджувався вченими-фахівцями з цивільного, цивільного процесуального і частково – кримінального права, і пов'язаний зі зловживанням конкретно приватною особою своїм суб'єктивним правом з метою заподіяння шкоди іншим суб'єктам відносин. Так окремі аспекти проблеми зловживання правом були об'єктом досліджен-

ня таких науковців: М. Агаркова, М. Бару, С. Братуся, С. Вільнянського, О. Волкова, Г. Гаджієва, В. Грибанова, В. Доманжо, Н. Дурново, С. Зайцевої, С. Максименка, Н. Малєна, О. Малиновського, І. Новицького, В. Рясенцева, Л. Петражицького, І. Покровського, Т. Полянського, М. Самойлова, І. Сєннікова, Г. Смірної, І. Советнікова, О. Сухорукова, В. Тархова, В. Тулякова, К. Тулякової, М. Тулякової, О. Хміль, А. Юдіна та ін. Певні напрацювання з дослідження зловживання у публічно-правовій сфері були зроблені вченими-конституціоналістами (Ф. Веніславський, В. І. Крусс). Зловживання ж правом у кримінально-правовій сфері, зокрема при призначенні суддею покарання за власним розсудом, практично не вивчалось. Певні напрацювання мають у дослідженнях вітчизняних теоретиків права [1, с. 760–765].

Метою статті є розкриття кримінально-правової характеристики суддівського розсуду як зловживання правом задля надання певних пропозицій до врегулювання такого інституту. У зв'язку з цим була поставлена задача надання характеристики суддівського розсуду на основі аналізу видів правової поведінки;

Сучасна наукова доктрина у питаннях зловживання правом характеризується плюралізмом підходів до визначення сутності цього складного явища. Деякі правові дослідники взагалі висловлювались проти існування категорії зловживання правом. Так, М. М. Агарков, спираючись на тезу Планіоля, згідно з якою здійснення права не може бути протиправним, вважає, що ті дії, які називають зловживанням правом, насправді здійснені за межами права

[2, с. 427]. Отже, поведінка особи має визнаватися протиправною, але не зловживанням, оскільки особа, виходячи за межі наданого їй права, не вважається такою, що здійснює своє право. Така позиція вченого є обґрунтованою, якщо брати до уваги, що зловживання правом він розглядає як реалізацію (здійснення) права поза його межами, а не всупереч його призначенню [3, с. 43].

За визначенням О. В. Волкова, зловживання цивільним правом – це особливий вид цивільного правопорушення, пов'язаного з умисним виходом уповноваженої особи у ситуації правової невизначеності за внутрішні межі (сенс, призначення) суб'єктивного цивільного права (які визначаються у тому числі критеріями розумності і добросовісності) для досягнення своєї незаконної скритої цілі з використанням формалізму і недоліків цивільного права, як-то: абстрактність, вузькість, прогалини, застереження, помилки, протиріччя правових норм і договірних умов і т. п. [4, с. 9]. Тому традиційно проблема зловживання правом розглядалася у рамках цивілістичної науки і пов'язувалася з діями приватних осіб. А, отже, передбачалося, що посадова особа не наділена суб'єктивними правами, а тому не може ними зловживати. Однак, така позиція є односторонньою і не відображає всієї специфіки правової дійсності. Проблема бачиться, як уявляється, у вузькому трактуванні у першу чергу поняття «суб'єктивних прав». У цьому зв'язку правильно зазначає О. О. Маліновський, що історично склалося так, що проблема сутності зловживання правом складається з двох взаємозалежних частин, які водночас є самостійними. Перша частина проблеми – це зловживання громадянами своїми суб'єктивними правами. Друга частина стосується зловживання владою, тобто тими правами і обов'язками, якими відповідно до чинного законодавства наділені посадові особи для реалізації завдань і функцій держави [5, с. 11]. Носії публічно-владних повноважень, у т. ч. і судді при призначенні покарання, як правило, зловживають не своїми суб'єктивними правами, а закріпленими за ними повноваженнями (сукупністю прав і обов'язків), своєю компетенцією у процесі правозастосування. Розсуд у призначенні міри покарання є нічим іншим як повноваженням судді, його правом і обов'язком у виборі варіанту рішення у межах закону. Слушно зазначає В. Крусс, що «основними» формами зловживання правом слід визнати зловживання правами і свободами людини та – у дзеркальному переломленні публічно-владної компетенції – зловживання повноваженнями, що опосередковують правокористування [6, с. 641]. Зловживати можна практично будь-яким суб'єктивним правом, і вже тим більше владою, коло суб'єктів зловживання є необмеженим [7, с. 19]. Таким чином, під суб'єктивним правом у контексті досліджуваної проблематики необхідно розуміти не тільки різноманітні права і свободи, але і взагалі всі юридичні обов'язки, у т. ч. у вигляді владних прерогатив, які може використовувати уповноважена на те особа. Тобто інститут зловживання права є міждисциплінарним. Тому необхідно встановлювати чіткі критерії розмежування дійсно правомірного використання юридичного інструментарію від зловживання ним. Дана обставина більш чим актуальна по відношенню до такого неоднозначного явища як суддівський розсуд, адже останній представляє собою певну свободу, якою і можна зловживати.

Поширеною є позиція вчених, які розглядають зловживання в якості різновиду протиправного діяння. На думку А. Ф. Текаєва, зловживання – суть різновиду правопорушення, хоча не кожне правопорушення є зловживанням [8, с. 113]. Не оспорюючи останнього висновку, необхідно відмітити, що зловживання правом, на відміну від правопорушення, передбачає поведінку, яка не порушує правової норми. Зловживання правом «завжди зовні спирається на суб'єктивне право і формально не порушує об'єктивне право» [9, с. 118]. У цьому зв'язку дослідження сутності

зловживання у кримінальному праві та аналіз природи поведінки (протиправна, правомірна тощо) актуалізується, адже КК України закріплює особливий вид зловживання правом як протиправний, а саме діяння, передбачене ст. 364 КК України, – зловживання владою або службовим становищем. Так, обґрунтованою є позиція О. Ф. Скакун, яка виділяє два види зловживання правом: 1) такий, що не характеризується явною протиправністю. У цьому випадку зловживання правом виражається у соціально шкідливій поведінці уповноваженої особи, яка спирається на належне їй суб'єктивне право; 2) такий, що характеризується явною протиправністю, тобто такий, що належить до розряду правопорушень. У такому разі зловживання правом виражається у виході особи за межі встановленого законом обсягу суб'єктивного права, що спричиняє перекучення призначення права [10, с. 428]. Крізь призму сутнісно-змістовної характеристики суддівського розсуду злочинна (протиправна) поведінка як така (зловживання владою або службовим становищем, інші злочини у сфері суддівського правозастосування – ст. ст. 371, 372, 375 КК України тощо) не можуть бути характеристикою суддівського розсуду з огляду на наступне. Суддівський розсуд при призначенні покарання та, взагалі, у кримінальному праві, існує тільки у визначених законом межах. Діяльність, яка пов'язана з виходом за ці межі, вже не є реалізацією суддівського розсуду, а є відображенням суддівського свавілля, беззаконності, протиправності (злочину).

Дійсно, будь-яке суб'єктивне право (повноваження) має свої межі – можливої (розсуд як право) та належної (розсуд як обов'язок) поведінки. У разі виходу за встановлені законом межі неможливий сам термін «зловживання». А. Є. Наумов правильно зазначає, що причиною відхилення реальної поведінки суб'єктів від приписів норм права часто слугують недоліки норм позитивного права і способів їхнього вираження, які пов'язані з такими властивостями правової норми, як абстрактність змісту і потенційна можливість її різноманітної інтерпретації. Все це безпосередньо відноситься і до зловживання правом, яке характеризується тим, що люди отримують можливість, з однієї сторони, вчиняти у рамках передбаченої нормою права поведінки, а з іншої – вчиняти врозріз із тими цілями, які переслідував законодавець при встановленні даної норми, тобто діяти всупереч призначенню правових норм [11, с. 108]. Однак, у разі виходу за межі закону особа (суддя) не реалізує своє право (право на вибір одного з варіантів рішення), а діє взагалі за рамками наданого законом права (повноважень). Хоча, слід визнати, що зловживання правом у таких ситуаціях можливе, але воно не може бути пов'язане з тією поведінкою суб'єкта, яка виходить за межі, встановлені законом, не може бути пов'язане із легальним суддівським розсудом. Так, А. Барак відмічає, що розсуду немає там, де вибір полягає між законною можливістю і незаконною можливістю... Існування альтернативи визначається не її здійсненністю, а її законністю [12, с. 15–16].

Також показовою є точка зору Д. Абушенка, на думку якого «основою і суддівського розсуду, і суддівського свавілля є свобода правозастосувача у вчиненні правових дій. Тому у самому загальному вигляді область суддівського свавілля можна позначити тією частиною свободи правозастосувача, яка, по-перше, не охоплюється суддівським розсудом і, по-друге, безпосередньо не випливає зі специфіки правозастосовчої діяльності» [13, с. 20].

Таким чином, характеристика суддівського розсуду крізь призму категорії «зловживання правом» у кримінальному праві України не є протиправною поведінкою, адже при цьому не порушується певна норма закону, а обов'язковою ознакою зловживання правом є формальна правомірність. Однак, якщо при призначенні покарання внаслідок реалізації суддею свого права на розсуд пору-

шуються певні приписи закону, то відбувається трансформація суддівського розсуду в суддівське свавілля.

Таким чином, з однієї сторони, зловживанню правом властива прихована неправомірність (але у рамках кримінальна права не караність), а з іншої, – формальна правомірність (за якої наноситься шкода іншим суб'єктам). З огляду на зазначене у кримінальному праві призначенні покарання зловживання правом як характеристика суддівського розсуду виступає в якості особливого варіанту поведінки, який судді можуть вчиняти поряд з правомірною поведінкою або протиправною, якщо суддівський розсуд переростає у свавілля. Тому ми розглядаємо зловживання правом як особливий вид правової поведінки.

Зловживання суддівським розсудом не є правомірною поведінкою, так як у результаті такого зловживання порушуються основоположні принципи кримінального права – рівності перед законом, гуманізму, справедливості тощо, які спрямовують суддівську діяльність з призначення покарання на досягнення мети покарання – виправлення, попередження вчинення нових злочинів, а також відновлення соціальної справедливості. Лише свідоме керування такими цілями забезпечить правомірну поведінку судді при використанні розсуду і перешкодить зловживанню останнім. Хоча ні кримінальне матеріальне, ні процесуальне право не оперує безпосередньо терміном «зловживання правом», однак КПК України закріплений певний механізм недопущення зловживання правом. Це є можливість апеляційного та касаційного провадження саме з причини явної несправедливості покарання. Так, відповідно до ч. 2 ст. 409, п. 3 ч. 1 ст. 438 КПК України однією з підстав для скасування або зміни судового рішення є невідповідність призначеного покарання тяжкості правопорушення/злочину та особі обвинуваченого/засудженого. Згідно зі ст. 414 КПК України невідповідним ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість.

Наведені законодавчі нормативи якнайкраще демонструють, по-перше, можливість зловживання у кримінальному праві у межах закону, тобто діяння, яке не порушує спеціальні приписи ст. 364 КК України, однак є шкідливим неправомірним явищем. По-друге, відображають важливість справедливості як основоположного принципу і цілі кримінально-правового регулювання, яка обов'язково призначення саме доцільної міри покарання, що відповідатиме тяжкості вчиненого злочину, особі винного і обставинам, що пом'якшують і обтяжують покарання, і обов'язково враховуватиме інтереси потерпілого. Важливість справедливості як засадничої умови регулювання кримінально-правових відносин підтверджується і судовою практикою.

Крім цього, як видається, справедливість як центральна ідея кримінального права безпосередньо пов'язана з ідеєю рівності всіх перед законом і гуманізму як базисних принципів кримінального права. З метою відновлення соціальної справедливості при призначенні покарання, особливо у тих випадках, коли суддя реалізує своє право на розсуд, повинні враховуватися інтереси всіх суб'єктів кримінально-правових відносин (злочинця, держави, потерпілого, третіх осіб). Як зазначає В. О. Туляков, для нашої держави на сучасному етапі формування її віктимологічної політики важливою являється організація віктимологічної ідеології, направленої на переорієнтацію суспільства з проблеми злочинця на проблеми жертв злочинів як на рівні простих громадян, так і співробітників правоохоронних органів [14, с. 258].

Зловживання правом як характеристика суддівського розсуду кризь призму діяльності з призначення покарання

у рамках закону може мати своїм результатом скасування вироків. Однак, таке зловживання, на відміну від кримінально-карного зловживання владою або службовим становищем (яке не є характеристикою суддівського розсуду), не має наслідком притягнення винного (судді) до кримінальної відповідальності, питання може ставитися про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, і то не завжди. З іншої сторони, як відзначають деякі вчені, у відміні незаконного акту мається факт державного примусу, який несе для правозастосувача негативні наслідки, пов'язані з відміною незаконного рішення. У даному випадку факт примусу представлений не просто в якості особливої форми, а являється правовідновною санкцією. Особливістю реалізації санкції скасування або зміни незаконного акту є державна оцінка (осуд) дій не тільки одного суб'єкта кримінального судочинства, а цілого ряду правозастосувачів, які приймають участь у різних стадіях процесу [15, с. 30].

Повністю викоренити зловживання правом як прояв суддівського розсуду у вітчизняному кримінальному праві не є можливим. Поки будуть існувати дискреційні повноваження суддів при вирішенні питань пеналізаційного характеру, буде існувати і зловживання у рамках закону, що призводитиме до правозастосовчих судових помилок. Одних лише організаційних методів з попередження зловживання суддівським розсудом є недостатньо. Тому доцільною є удосконалення і розробка кримінально-правових засобів недопущення зловживання правом. На наше переконання, це повинно відбуватися двома шляхами. Перший – закріплення у КК України в якості мети покарання відновлення соціальної справедливості. Лише свідоме керування таким принципом і ціллю сприятиме правомірній поведінці суддів при реалізації їхнього права на розсуд та забезпечуватиме недопущення зловживання правом. А, отже, необхідно ч. 2 ст. 50 КК України викласти в такій редакції: «Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також відновлення соціальної справедливості». Другий шлях – в оптимізації суддівського розсуду – пошуку розумного оптимуму співвідношення формальних і дискреційних засад при введенні певних обмежень (конкретизація кримінального закону, чітка диференціація кримінальної відповідальності, а інколи інтеграція останньої, формалізація правил призначення покарання тощо). У сучасних вітчизняних традиціях кримінально-правового регулювання можлива лише часткова формалізація призначення покарання. Повна формалізація, а, отже, і максимальне звуження повноважень суддів при призначенні покарання, можлива лише після концептуального переосмислення всіх без винятку інститутів кримінального права. Ідея оптимізації суддівського розсуду, на нашу думку, повинна проявитися у наступному:

1) зміна алгоритму конструкції відносно-визначених санкцій шляхом звуження їх меж з прив'язкою до певної категорії злочинів;

2) нормативне удосконалення приписів ч. 1 ст. 65 КК України в аспекті більш чіткої регламентації підстав суддівського розсуду;

3) закріплення критеріїв призначення покарання: критерії оцінки тяжкості вчиненого злочину, критерії оцінки особи винного, критерії оцінки особи потерпілого;

4) введення спеціальних правил призначення покарання, у т. ч. правил призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, правил призначення покарання за наявності обтяжуючих обставин з метою реструктуризації Особливої частини КК України у світлі кваліфікованих і особливо кваліфікованих складів злочинів, правил призначення покарання з урахуванням позиції потерпілого тощо.

Таким чином, суддівський розсуд як зловживання правом представляє собою особливий вид правової поведінки з призначення міри покарання, яка хоча і здійснюється у передбачених кримінальним законом межах, однак суперечить принципам кримінального права, меті покарання, а тому завдає шкоди суб'єктам права, охоронюваним законом відносинам. Кримінально-правова ха-

рактеристика суддівського розсуду можлива лише через категорії правомірної поведінки і зловживання правом. Протиправна (злочинна поведінка) не є характеристикою суддівського розсуду при призначенні покарання, оскільки останній існує виключно у правових межах, а злочинна поведінка порушує конкретні нормативні приписи і є проявом суддівського свавілля, беззаконності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рогач О. Я. Зловживання правом як результат розсуду в праві / О. Я. Рогач // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 760–765.
2. Агарков М. М. Проблема зловживання правом / М. М. Агарков // Известия АН СРСР. – 1946. – № 6. – С. 424–436.
3. Рубашенко М. Зловживання правом як загальноправова категорія : допустимість, сутність, кваліфікація / М. Рубашенко // Юридичний журнал. – 2010. – № 12. – С. 42–51.
4. Волков А. В. Злоупотребление гражданскими правами : проблемы теории и практики : автореф. дис. ... на соискание уч. степени докт. юрид. наук по спец. : 12.00.03 «гражданское право ; предпринимательское право ; семейное право ; международное частное право» / А. В. Волков. – Москва, 2010. – 53 с.
5. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом (Теоретико-правовое исследование) / А. А. Малиновский. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 352 с.
6. Крусс В. И. Теория конституционного правоупотребления / В. И. Крусс. – М. : Норма, 2007. – 752 с.
7. Малиновский А. А. Злоупотребление правом / А. А. Малиновский // Общая теория государства и права : Академический курс : В 3 т. Т. 3 / Отв. ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2007. – 518 с.
8. Текаев А. Ф. Злоупотребление правом / А. Ф. Текаев // Проблемы реализации права : Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. А. Ф. Черданцев. – Свердловск, 1990. – С. 113–115.
9. Бару М. И. О ст. 1 Гражданского кодекса / М. И. Бару // Советское государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118–123.
10. Скакун О. Ф. Теория держави і права : Підручник. 2-е вид. [текст] / О. Ф. Скакун / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2005. – 656 с.
11. Наумов А. Е. Злоупотребление правом : юридическая природа явления / А. Е. Наумов // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2009. – № 6. – С. 102–108.
12. Барак А. Судейское усмотрение / А. Барак / Пер. с англ. А. Ю. Лисин. – М. : Изд-во НОРМА, 1999. – 246 с.
13. Абушенко Д. Б. Судебное усмотрение в гражданском и арбитражном процессе / Д. Б. Абушенко. – М. : Норма, 2000. – 176 с.
14. Туляков В. А. Виктимология : социальные и криминологические проблемы / В. А. Туляков. – Одесса : Юридична література, 2000. – 336 с.
15. Францифоров Ю. В. Противоречия в уголовном судопроизводстве, связанные с правоприменительными ошибками / Ю. Ф. Францифоров // Следователь. – 2005. – № 2. – С. 27–32.

УДК 351.862.82

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Мосяженко В.Ю.,
здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
Донецький юридичний інститут МВС України

У статті проведено теоретичний аналіз законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність оперативних підрозділів ОВС з метою запобігання та виявлення злочинів у сфері суспільної моралі. Були визначені проблемні питання з правової регламентації діяльності оперативних підрозділів ОВС та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: суспільна мораль, закон, нормативно-правовий акт, оперативні підрозділи ОВС, взаємодія, оперативно-розшукові заходи.

Мосяженко В.Ю. / ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОВД ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ В СФЕРЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ МОРАЛИ / Донецкий юридический институт МВД Украины, Украина

В статье проведен теоретический анализ законодательных и нормативно-правовых актов, регламентирующих деятельность оперативных подразделений ОВД с целью предотвращения и выявления преступлений в сфере общественной морали. Определены проблемные вопросы правовой регламентации деятельности оперативных подразделений ОВД и предложены пути их решения

Ключевые слова: общественная мораль, закон, нормативно-правовой акт, оперативные подразделения ОВД, взаимодействие, оперативно-розыскные мероприятия.

Mosyazhenko V.Y. / LEGAL FOUNDATION OF ACTIVITIES OPERATIONAL UNITS ATS TO COUNTER CRIMES IN THE SPHERE OF PUBLIC MORALITY / Donetsk Law Institute of the Ministry of Interior of Ukraine, Ukraine

In this article we do the theoretical analysis of legislative and normative-legal acts regulating the activities of operational units of the interior Ministry with the purpose of prevention and detection of crimes in the sphere of public morality. We identified problematic issues of legal regulation of activity of operational units and offer solutions.

The purpose of this paper is theoretical analysis of the current state legislative and regulatory support for operational police units to prevent and detect crimes in the area of public morals.

Object is a legislative and regulatory acts governing the implementation of operational police units of measures aimed at preventing and detecting crime in public morality. The subject of research is legal principles of operational units to combat crime police in the area of public morals.

The author notes that to date no clear mechanism has licensing circulation sexual or erotic nature, including the state can not properly regulate and control the circulation of printed matter that adversely affect public morality.

Legislative gaps between the Law of Ukraine «On Protection of Public Morality» and the Law of Ukraine «On licensing certain types of activities» on a common interpretation issues related to the licensing and registration of specialized media sexual or erotic nature. In addition, circulation and distribution of foreign print and electronic publications require improvements in the legal accounting requirements of current legislation on protection of public morals.

Put forward the thesis that the Law of Ukraine «On Protection of Public Morality» is not clearly defined concept of «pornography», which was created with the participation of the child or using his image to spread through information and computer systems offering or making available child pornography through information and communication systems, purchase, exchange and possession of child pornography through a computer system for oneself or for another person and so on. It is therefore necessary legislative regulation of the provisions of the above legislation.

Key words: public moral, law, legal act, operational units of militia, interaction, operational-investigative activities.

У відповідності до Конституції України найвищою соціальною цінністю визначена людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека [1]. Але останнім часом в Україні розвиваються негативні процеси в духовній сфері, деформуються моральні засади суспільства. Цьому сприяють пропаганда порнографії, жорстокості, бездуховності, насильства, послаблення виховної роботи з боку органів виконавчої влади, закладів освіти і культури. Окрім того, розповсюджується небезпечна інформація в мережі Інтернет у зв'язку із загальною комп'ютеризацією та спрощенням контролю за доступом в Інтернет усіх верств населення. Одним із видів небезпечної інформації є інформація, що містить культ насильства, жорстокості та порнографії. Саме тому одним з актуальних напрямків, направлених на дотримання прав людини є законодавче та нормативно-правове забезпечення попередження та виявлення злочинів у сфері суспільної моралі оперативними підрозділами ОВС у взаємодії з іншими підрозділами і службами ОВС.

Означені аспекти і визначають актуальність даного дослідження та необхідність теоретичного обґрунтування правових засад діяльності оперативних підрозділів ОВС з протидії злочинам у сфері суспільної моралі.

Метою статті є проведення теоретичного аналізу сучасного стану законодавчого та нормативно-правового забезпечення діяльності оперативних підрозділів ОВС із запобігання та виявлення злочинів у сфері суспільної моралі. Об'єктом дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентують здійснення оперативними підрозділами ОВС заходів, направлених на запобігання та виявлення злочинів у сфері суспільної моралі. Предметом дослідження є правові засади діяльності оперативних підрозділів ОВС з протидії злочинам у сфері суспільної моралі.

Зазначаємо, що за часів незалежності України проблеми суспільної моралі були присвячені теоретичні розробки в працях Вариводи В. І., Гайворонського Є. П., Єлманової О. М., Зозулі Є. В., Іванова В. Ф., Копиляна В. А., Кременовської І. В., Кузнецова В. В., Лихової С. Я., Негодченка О. В., Пономаренко Л. В., Припхан І. І., Сердюка П. П., Фурмана А. В., Хавронюка М. І., Шерстюка В. М., Шимова С. І. та інших. В свою чергу правова регламентація оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів ОВС залишається актуальним завданням. Воно вимагає постійної уваги наукових і практичних працівників. Саме тому, для досягнення мети даного дослідження нами поставлені наступні завдання:

- провести аналіз законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність оперативних підрозділів ОВС, направлену на протидію злочинам у сфері суспільної моралі;

- на підставі аналізу визначити існуючі прогалини, які негативно впливають на ефективність діяльності оперативних підрозділів ОВС;

- теоретично обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень у законодавчі та нормативно-правові акти з метою підвищення ефективності протидії даному виду злочинів.

Слід зазначити, що на сучасному етапі оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на широкій правовій базі, яка досліджується різними науковцями. Такі вчені як О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко та І. П. Козаченко правову основу оперативно-розшукової діяльності ОВС поділяють на три групи: закони; підзаконні нормативні акти; відомчі акти Міністерства внутрішніх справ України та інших правоохоронних органів [2, с. 31].

В свою чергу І. Р. Шинкаренко пропонує свій поділ правових засад організації оперативно-розшукової діяльності на:

- а) законодавчі акти, до яких відноситься правові засади діяльності усіх органів державної влади, сутність опера-

тивно-розшукової діяльності; правові основи за окремими напрямками боротьби зі злочинністю;

- б) нормативні акти, до яких відноситься загальні положення оперативно-розшукової діяльності ОВС, завдання та компетенцію оперативних підрозділів щодо протидії злочинності, регламентацію проведення окремих оперативно-розшукових заходів;

- в) міжнародно-правові договори [3, с. 24].

Тому, керуючись запропонованими класифікаціями, проведемо аналіз правових засад, які регламентують організацію і тактику протидії злочинам у сфері суспільної моралі. Зазначаємо, що під час виконання службових обов'язків працівники оперативних підрозділів ОВС повинні діяти за принципом «дозволено діяти так як це регламентовано правовими актами», що, у свою чергу, вимагає суворого дотримання оперуповноваженими принципу законності.

Отже, для здійснення службової діяльності оперативними працівниками ОВС, направленої на протидію злочинам у сфері суспільної моралі, розроблена спеціальна законодавча та нормативно-правова база. Загальновідомо, що першоджерелом правових основ службової діяльності є Конституція України [1]. У Конституції закріплено основні правові норми функціонування держави та її органів, визначено права, свободи й обов'язки людини і громадянина, створено цілісну систему прокуратури, правосуддя, правоохоронних органів України. Конституція України є юридичною базою для розробки законодавчих і нормативних документів, визначає майже всі принципи службової діяльності, гарантує верховенство права в державі та можливість звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Зокрема сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою (ст. 51), а будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ст. 52) [1]. Серед сучасних науковців дослідженням конституційно-правових засад захисту суспільної моралі займалися Припхан І. І., Кафарський В. П. Їхні розробки стали теоретичною основою для даного дослідження. Ми погоджуємося з їхнім висновком, що Закон України «Про захист суспільної моралі», як перша спроба побудови механізму правового захисту суспільної моралі, потребує значних змін та допрацювань, що неможливо без системних теоретичних досліджень та комплексного аналізу правовідносин, зокрема проблем використання досвіду попереднього та сучасного етапів розвитку національної правової системи [4]. Окрім того в працях Репецького С. П. досліджувалась суспільна мораль як об'єкт кримінально-правової охорони [5].

Отже, на підставі конституційних засад Верховною Радою України прийнята низка законодавчих актів, які детально регламентують діяльність органів державної влади, правоохоронних органів у сфері захисту суспільної моралі. Так правові засади захисту суспільної моралі від розповсюдження продукції та інформації, яка негативно впливає на суспільну мораль, встановлює Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року [6]. У відповідності до даного закону визначені основні напрями державного регулювання обігу інформаційної продукції, що негативно впливає на суспільну мораль, а саме:

- формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури;

- недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культури насильства, жорстокості, поширення порнографії;

- впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі;

– підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидання, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва;

– заборона демонстрації неліцензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях;

– встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі;

– приєднання до міжнародних договорів з питання захисту суспільної моралі.

Окрім того, даним Законом створена Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. Національна комісія є постійно діючим позавідомчим державним експертним і контролюючим органом, який діє відповідно до Закону України «Про захист суспільної моралі» та Положення про Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1550 від 17 листопада 2004 року [7].

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про захист суспільної моралі» Національна комісія здійснює аналіз телепродукції, в тому числі реклами; радіопродукції; інформації в мережі Інтернет; мобільного контенту; продукції друкованих засобів масової інформації; видавничої продукції; реклами (у тому числі – зовнішня реклама в друкованих засобах масової інформації); кіно- та відеопродукції, що демонструється в кінотеатрах; кіно- та відеопродукції на електронних носіях; аудіопродукції на електронних носіях; видовищних заходів; комп'ютерних та відеоігор [6].

Відповідно до вимог ст. 10 Закону України «Про захист суспільної моралі» експертиза продукції сексуального чи еротичного характеру повинна проводитися щодо кожного виду такої продукції чи видовищного заходу за ініціативою фізичних та юридичних осіб і передувати етапу введення такої продукції в обіг. Згідно зі ст. 12 цього Закону проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру фізичними та юридичними особами дозволяється лише за наявності позитивного висновку Національної комісії і в спеціально відведених місцях при дотриманні необхідних санітарних та гігієнічних норм, передбачених чинним законодавством [6]. Але, як зазначається Національною комісією, аналіз наданих матеріалів свідчить про формальне ставлення як фізичних, юридичних осіб, так і органів державної влади та місцевого самоврядування до змісту, умов та можливих наслідків безконтрольної демонстрації подібних заходів [8, с. 20].

Окрім того, за результатами роботи представників Національної комісії із суб'єктами господарювання, які організують та проводять видовищні заходи сексуального чи еротичного характеру, виявлено, що переважна частина закладів, де проводяться такі заходи, користуються послугами гастролерів (творчі колективи, окремі виконавці), однак Законом України «Про гастрольні заходи в Україні» не врегульовані питання здійснення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру гастрольними колективами та окремими виконавцями [8, с. 22].

Також зазначаємо, що сьогодні не діє чіткий механізм ліцензування діяльності з обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, в тому числі держава не може належним чином регулювати і контролювати обіг друкованої продукції, що негативно впливає на суспільну мораль. Наявні правові прогалини між Законом України «Про захист суспільної моралі» та Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» щодо єдиного тлумачення питань, пов'язаних із ліцензуванням і реєстрацією спеціалізованих засобів масової інформації сексуального чи еротичного характеру. Окрім того, обіг та розповсюдження зарубіжних друкованих та електронних видань потребують правового удосконалення в частині врахування вимог чинного законодавства у сфері

захисту суспільної моралі. Також, на нашу думку, у Законі України «Про захист суспільної моралі» чітко не визначено поняття «продукція порнографічного характеру», яка створена за участю дитини або з використанням її образу з метою розповсюдження за допомогою інформаційних та комп'ютерних систем, не врегульовано пропонування або надання доступу до дитячої порнографії за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, купівля, обмін та зберігання дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем для себе чи іншої особи тощо. Саме тому необхідне законодавче врегулювання положень вищезазначених законодавчих актів.

В Україні діє низка законів, які регламентують обіг інформаційної продукції, а саме: «Про телекомунікації», «Про кінематографію», «Про рекламу», «Про заборону грального бізнесу в Україні», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм», «Про авторське право і суміжні права» тощо. Зазначаємо, що низкою правових актів регламентовано захист авторського та суміжного права, проте при виявленні злочинів у сфері суспільної моралі виникає необхідність документувати факти виробництва, збуту, використання контрафактної продукції.

Такі Закони України, як «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 року та «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 року регламентують правові відносини щодо поводження з тваринами та захищають їх від негуманного та жорстокого поводження.

Окрім того, Законами України: «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року, «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року, «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» від 23 вересня 1997 року, «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року визначені основи державної інформаційної політики та механізми її реалізації. Так, слід визнати, що в ці законодавчі акти, після їх прийняття, були внесені зміни і доповнення у відповідності до вимог часу.

Указами Президента України, Постановами Кабінету Міністрів України регламентувалися питання, пов'язані з організацією діяльності державних та правоохоронних органів щодо захисту суспільної моралі. Так Указами Президента України від 15 березня 2002 року № 258 «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя» [9] та від 04 лютого 2003 року № 74 «Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя в суспільстві» [10] визначалась необхідність негайно запровадити контроль за недопущенням пропаганди в електронних, інших засобах масової інформації та під час проведення видовищно-масових акцій насильства, жорстокості та бездуховності, розповсюдження порнографії та іншої інформації, що підриває суспільну мораль. Зокрема Указом Президента України від 15 березня 2002 року № 258 було визначено, що захист моральності, утвердження в суспільстві загальнолюдських гуманістичних цінностей, здорового способу життя, докорінне вдосконалення системи духовного, морально-етичного, патріотичного, правового, естетичного та екологічного виховання, перш за все молоді та дітей, забезпечення реалізації відповідних конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист прав та інтересів дитини, підвищення суспільного значення сім'ї, утвердження шанобливого ставлення до жінки, постійна турбота про підрастаюче покоління, його виховання, широкое залучення до цієї загальнонародної справи творчих спілок, органів місцевого самоврядування, всієї громадськості є на сучасному етапі одним із пріоритетних напрямків діяльності Кабінету Міністрів України, всіх органів виконавчої влади, інших державних органів, навчальних закладів, засобів масової інформації та правоохоронних органів [9].

Указом Президента України від 28 березня 2008 року № 276/2008 «Про додаткові заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю» визначена необхідність вжиття додаткових заходів, спрямованих на забезпечення протидії злочинності та посилення боротьби з нею [11], в тому числі з проблем попередження насильства в сім'ї, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, втягненню неповнолітніх і молоді у злочинну діяльність. На нашу думку, проведення таких заходів повинно сприяти профілактиці наркоманії та алкоголізму, пропагуванню здорового способу життя, вжиттю превентивних заходів, спрямованих на формування негативного ставлення молоді і дітей до вживання наркотиків та алкоголю, втягнення їх до злочинної чи іншої антигромадської діяльності.

Так Концепцією Загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» на 2009-2013 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 травня 2008 року № 731-р [12], з метою розв'язання проблем, пов'язаних із станом здоров'я і способом життя дітей і молоді протягом 2009-2013 років передбачалося здійснити комплекс заходів, спрямованих на впорядкування обліку ігор, дозволення для продажу та використання в комп'ютерних клубах для дітей. На нашу думку, на даний час є нагальна потреба напрацювати аналогічну цільову програму на наступні роки, оскільки сьогодні Інтернет – це надзвичайні можливості: швидко отримувати цікаву інформацію, знаходити старих друзів та заводити нові знайомства, спілкуватися та вести обмін фото/відео матеріалами, здійснювати купівлю або продаж різноманітних товарів та багато іншого. Окрім того, є необхідним і законодавче врегулювання сфери обігу мобільного контенту та комп'ютерних ігор. На нашу думку, на сучасному етапі необхідно суворо регламентувати критерії відбору і маркування комп'ютерних ігор в залежності від вікової аудиторії осіб, на яку вони розраховані, класифікувати комп'ютерні ігри в залежності від віку осіб, починаючи з якого було б максимально безпечним для дитячої психіки гра в такі ігри, а також головним є визначення дозвільних критеріїв для реалізації комп'ютерних ігор з елементами насильства, жорстокості та еротичності. Саме законодавче врегулювання даного питання надасть оперативним працівникам ОВС необхідний інструментарій для проведення заходів, направлених на своєчасне запобігання порушень суспільної моралі.

Верховною Радою України були прийняті спеціальні законодавчі акти, які становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів. Так, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає проведення оперативно-розшукових заходів стосовно виявлених осіб, які готують або вчиняють злочини [13]. Даним законом визначено право здійснювати гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, вести профілактичний, криміналістичний та оперативний облік правопорушників, застосовувати технічні засоби отримання інформації в боротьбі зі злочинністю. Необхідно вказати, що до правових засад діяльності відносяться: Закон України «Про міліцію», Закон України «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей», Закон України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю», «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про протидію торгівлі людьми», Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України). Крім того, правову основу діяльності складають відомчі нормативні акти МВС України:

Важливими правовими джерелами службової діяльності є норми кримінального процесуального законодавства. Це впливає із загальних завдань кримінального су-

дочинства, якими є: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [14].

Зокрема, норми КПК України містять прямі вказівки на необхідність здійснення відповідних гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Але, оскільки для злочинів у сфері суспільної моралі характерна латентність, то закріплення в ст. 41 КПК України [14] заборони співробітникам оперативних підрозділів здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора, на нашу думку, заважає ефективній і своєчасній протидії даним видам злочинів. Вважаємо, що є необхідність внести відповідні доповнення до КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» з метою використання принципу наступальності в діяльності оперативних підрозділів. Окрім того, виникає сумнів щодо ефективної якості процесуалізації деяких оперативно-розшукових заходів у негласні слідчі (розшукові) дії. Ми розуміємо, що ці твердження є спірними і своєю чергою потребують ґрунтовного теоретичного дослідження на підставі напрацьованої практики слідчими та оперативними підрозділами у протидії злочинності. Але це виходить за предмет даного дослідження і не відповідає його меті. Тому запрошуємо науковців та практиків до дискусії з даного приводу.

Кримінальним кодексом України (далі – КК України) передбачена відповідальність за вчинення злочинів, а саме:

- стаття 297. – Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого;
- стаття 298. – Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини;
- стаття 298(1). – Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду;
- стаття 299. – Жорстоке поводження з тваринами;
- стаття 300. – Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію;
- стаття 301. – Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів;
- стаття 302. – Створення або утримання місць розпусти і звідництва;
- стаття 303. – Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією;
- стаття 304. – Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність [15].

Аналізуючи дані статті КК України, зазначаємо, що ці злочини посягають на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства (статті 297, 298, 298¹, 299 і 300), на відносини в сфері сексуальних стосунків (статті 301, 302 і 303) та ті, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують принцип вільного розвитку особистості та умови нормального розвитку і виховання неповнолітніх (ст. 304).

Проводячи дослідження правових засад діяльності оперативних підрозділів ОВС з протидії злочинам у сфері суспільної моралі, необхідно зупинитися на міжнародному досвіді. Аналізу міжнародного досвіду приділяли увагу Іванов В. Ф. [16], Зозуля Є. В. [17]. Так, у

своєму дослідженні «Суспільна мораль в інформаційній сфері, як захищається вона» В. Ф. Іванов зазначає, що загальноєвропейські інституції стоять на варті моральності суспільства, але тільки у випадках, коли преса загрожує моралі окремих груп суспільства, передовсім молоді [16, с. 43]. Окрім того, науковцем було проведено загальний аналіз питання захисту суспільної моралі в розвинутих демократичних країнах таких як: США, Великобританія, Австралія, Канада, Німеччина, Австрія, Франція, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, Ірландія та Польща. Окремо були визначені підходи до даної проблеми у пострадянських країнах – Росії, Білорусії, Азербайджані, Казахстані тощо. Автор, проводячи порівняння з Україною, зазначає: «На жаль, наші закони «гарні» й «вагомі» лише на папері. В суспільстві маємо нездорову ситуацію» [16, с. 64].

Є. В. Зозуля підходив до аналізу даної проблеми з точки зору історико-правової науки, та в одному аспекті з таким злочиним як торгівля людьми [17]. Як зазначає Є. В. Зозуля, головними причинами поширення цих злочинів стали недосконале правове поле, соціальна та економічна нестабільність, відсутність нормативно-правової бази, механізмів, методики й досвіду протидії цьому виду злочинів. Окрім того, важливим чинником налагодження міжнародного співробітництва є підписання Україною в грудні 2000 року в м. Палермо (Італія) Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та Протоколу про запобігання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми й припинення її, покарання за неї [18]. Також ним зазначено, що на підставі міжнародних документів в Україні у 2006 році були впроваджені зміни в КК України. Так Верховна Рада України Законом «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» ст. 149 (торгівля людьми) та ст. 303 (Сутенерство або втягнення у проституцію) виклала у новій редакції. Слід зазначити, що виклад цих статей у новій редакції, на нашу думку, відповідає міжнародним стандартам дотримання прав людини. Заслугує на увагу дослідження В. В. Кузнецова [19], в якому автором приділено увагу аналізу теорії та практики застосування й ефективності норм про відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності, розроблені пропозиції щодо їх удосконалення, розглянуто історичний аспект розвитку відповідальності за вказані злочини. Також ним здійснено порівняльно-правове дослідження відповідальності за ці злочини у зарубіжному та вітчизняному кримінальному законодавстві.

Крім вище наведеного необхідно зупинитися на нормативно-правових актах МВС України, які регламентують діяльність оперативних підрозділів ОВС. Перш за все необхідно зазначити, що наказом МВС України № 319 від 23 травня 2000 року були створені підрозділи по боротьбі зі злочинністю у справах торгівлі людьми та у сфе-

рі громадської моральності. За останні десятиріччя дані підрозділи неодноразово реформувалися, приєднувалися до підрозділів боротьби з кіберзлочинністю і, нарешті, у листопаді 2013 року, після внесення змін до штатів підрозділів кримінальної міліції даний підрозділ відновив свій самостійний статус у складі підрозділів кримінальної міліції як департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (ДБЗПТЛ) [20].

Тому до основних завдань ДБЗПТЛ належить:

1. Участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у боротьбі з адміністративними та кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми, незаконною легалізацією іноземців та у сфері суспільної моралі.

2. Своєчасне припинення адміністративних та кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, незаконною легалізацією іноземців та у сфері суспільної моралі.

3. Аналіз, прогнозування криміногенних процесів у сфері протидії торгівлі людьми та суспільної моралі, незаконної легалізації іноземців та своєчасне інформування про них керівництва МВС України та інших органів виконавчої влади.

4. Виявлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, незаконною легалізацією іноземців та у сфері суспільної моралі, вжиття заходів щодо їх усунення [21].

У своїй повсякденній діяльності, направленої на запобігання та виявлення злочинів у сфері суспільної моралі, підрозділи ДБЗПТЛ безпосередньо взаємодіють з підрозділами: кримінальної міліції у справах дітей, кримінальним розшуком, державною службою боротьби з економічною злочинністю, боротьби з кіберзлочинністю, боротьби з організованою злочинністю. Своєю чергою під час розслідування та розгляду кримінальних проваджень взаємодіють зі слідчими підрозділами, органами прокуратури та судом. Така взаємодія знайшла свою регламентацію у нормах КПК України, Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчих актах тощо. Відкритий характер даного дослідження не дозволяє нам провести аналіз проблемних питань з правової регламентації тактики та організації негласної оперативно-розшукової діяльності, направленої на виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які замислюють або вчинюють злочини у сфері суспільної моралі.

Отже, нами було проведено теоретичний аналіз правових засад діяльності оперативних підрозділів ОВС з протидії злочинам у сфері суспільної моралі, були визначені проблемні питання та запропоновані шляхи їх вирішення. На нашу думку, вирішення даних проблем сприятиме підвищенню ефективності діяльності оперативних підрозділів ОВС, направленої на протидію злочинам у сфері суспільної моралі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коментар до Конституції України (науково-популярне видання). – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 378 с.
2. Долженков О. Ф. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції : монографія / О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко. – О. : Одеський інститут внутрішніх справ, 2000. – 134 с.
3. Шинкаренко І. Р. История, современное состояние и перспективы усовершенствования правового регулирования оперативно-розыскной деятельности в Украине : [научный доклад] / И. Р. Шинкаренко // Оперативно-розыскная деятельность полиции и неотложные правоприменительные меры : Взгляды по обе стороны Атлантики : материалы научно-практической конференции Иллинойского университета (Иллинойс, 11-12 марта 2005 год). – Днепрпетровск : Юридическая академия МВД Украины, 2005. – 44 с.
4. Припхан І. І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : автореф. дис ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.02 «конституційне право; муніципальне право» / Ірина Ігорівна Припхан. – Київ : Б.в., 2011. – 22 с.
5. Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Сергій Петрович Репецький. – Київ : Б.в., 2010. – 20 с.
6. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
7. Про затвердження Положення про Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 року № 1550 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 46. – Ст. 3036.

8. Вісник Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі. – 2013. – Бюлетень № 1–3. – 78 с.
9. Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя : Указ Президента України від 15 березня 2002 року № 258 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 555.
10. Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя в суспільстві : Указ Президента України від 04 лютого 2003 року № 74 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basege/ua-smexfr.htm>
11. Про додаткові заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю : Указ Президента України від 28 березня 2008 року № 276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uzakon.com/documents/date_bb/pg_gsnjxw.htm
12. Про затвердження Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» на 2009-2013 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 травня 2008 року № 731-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 37. – Ст. 1241.
13. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
14. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України від 19 листопада 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 1. – Ст. 88.
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року. – К. : Атіка, 2006. – 222 с.
16. Іванов В. Суспільна мораль в інформаційній сфері, як вона захищається [Текст] / В. Іванов // Віче. – 2001. – № 10. – С. 40–65.
17. Зозуля Є. Міжнародне співробітництво МВС України в боротьбі з незаконною торгівлею людьми, злочинами проти суспільної моралі : (190-2000-ні роки) / Є. Зозуля // Схід. – 2011. – № 2. – С. 84–88.
18. Про ратифікацію Конвенції Організації Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколи про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря): Закон України від 04 лютого 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.
19. Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : практ. посібник / В. В. Кузнецов. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 160 с.
20. Про створення підрозділів по боротьбі зі злочинністю у справах торгівлі людьми та у сфері громадської моральності : Наказ МВС України від 23 травня 2000 року № 319 (втратив чинність).
21. Завдання та функції ДБЗПТЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/956734>

УДК 343.8 (477)

ПРАВО ЗАСУДЖЕНОГО НА ОСОБИСТУ БЕЗПЕКУ

**Романов М.В.,
к.ю.н., доцент**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто право засудженого на особисту безпеку як одного з проявів фундаментального права особи на особисту безпеку та недоторканість. Проаналізовано нормативні акти, які регулюють забезпечення особистої безпеки засудженого, висвітлені основні засоби її забезпечення. Виявлені проблемні моменти цього інституту та надані рекомендації щодо вдосконалення права засудженого на особисту безпеку та його забезпечення в кримінально-виконавчих установах.

Ключові слова: особиста безпека засудженого, заходи забезпечення безпеки засудженого, безпечне місце, прояви агресії з боку інших засуджених, усунення небезпеки для засудженого.

Romanov M.V. / ПРАВО ОСУДЖЕННОГО НА ЛИЧНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

В статье рассмотрено право осужденного на личную безопасность как одного из проявлений фундаментального права лица на личную безопасность и неприкосновенность. Проанализированы нормативные акты, регулирующие обеспечение личной безопасности осужденного, выявлены основные средства ее обеспечения. Установлены проблемные моменты этого института и даны рекомендации о путях усовершенствования права осужденного на личную безопасность и его обеспечения в уголовно-исполнительных учреждениях.

Ключевые слова: личная безопасность осужденного, средства обеспечения безопасности осужденного, безопасное место, проявления агрессии со стороны других осужденных, устранение опасности для осужденного.

Romanov M.V. / CONVICT'S RIGHT TO PERSONAL SECURITY / National University of Law named after Yaroslav the Wise, Ukraine

The article is considered the right of a convicted person to personal safety, as one of the manifestations of the fundamental rights of a person to personal safety and security. The author considers the essence of this law and concludes that it is a complex multi-vector right to ensure and guarantee the observance of the other rights. This paper analyzes the regulations governing personal security, identified the main tools for achieving this. Regulation of the right to personal security actually involves two areas: personal security convicts who are involved in criminal proceedings and personal security convicts who are not involved in criminal proceedings. The main difference is in the procedures to initiate and implement measures to ensure the personal safety of prisoners.

The article defines the concept of the personal safety of the convicted, which means the position of the convicted person (a set of rights, responsibilities and opportunities to use protection mechanisms), as the subject of criminal-executive relations while serving their sentence, which creates the conditions of his life, which have no signs of aggression, unpredictability, willfulness and threats from the staff body or institution of enforcement, other convicts or third parties and has an effective mechanism to ensure and protect the rights of the convicted.

In this paper the problem points are set to ensure the personal safety of prisoners and provides recommendations on how to improve this law and its provision in penal institutions.

Key words: personal safety convict, convict security tools, safety, aggression by other prisoners, elimination of danger to convict.

Стаття 29 Конституції України оголошує право особи на особисту недоторканість, яке за своєю суттю, є гарантією того, що особа повинна бути захищена від будь-якого обмеження чи втручання, яке не має підстав, встановлених чинним законодавством. Це є фундаментальним правом особи.

Кримінально-виконавче право, зважаючи на те, що його правовідносини складаються у площині обмеження права на особисту недоторканість, все ж таки передбачає можливість захисту особи. Йдеться про право на особисту безпеку засудженого. Частина 1 ст. 10 КВК України визначає, що засуджені мають право на особисту безпеку. Це положення ґрунтується на принципах кримінально-виконавчого законодавства поваги до прав і свобод людини і взаємної відповідальності держави і засудженого. Держава, беручи на себе функцію примусу і покарання осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, зобов'язується здійснювати такий примус відповідально, безпечно і з повагою до прав особи. Йдеться про формат діяльності спеціально уповноважених органів держави, орієнтований на створення дійсно безпечних умов відбування покарання. Причому безпечність повинна бути багатовекторною. Вона повинна забезпечувати безпеку засудженого як обмеженої в правах особи, безпеку персоналу органів і установ виконання покарань як осіб, що піддаються підвищеному ризику агресивних проявів з боку окремих засуджених та ризику доволі суттєвої професійної деформації. Крім того, забезпечення безпеки має вектор захисту суспільства від суспільно небезпечних засуджених. Отже, безпека засуджених – це один з принципів напрямів діяльності органів і установ виконання покарань.

Фахівці з кримінально-виконавчого права звертали ся до питань особистої безпеки засуджених. Зокрема, О. В. Лисодед, В. М. Чорний, Н. В. Мальцева, К. А. Автухов в своїх роботах підіймали питання забезпечення безпеки засудженого. Але галузь кримінально-виконавчого права останнім часом зазнає суттєвих змін у бік забезпечення прав засудженого і тому подальші наукові дослідження питання особистої безпеки засудженого є вкрай актуальними та своєчасними.

Метою статті є висвітлення фактичного стану правового регулювання особистої безпеки засудженого та визначення напрямків наукової і нормотворчої роботи при вдосконаленні інституту безпеки особистості під час відбування покарання як глобального і принципового положення кримінально-виконавчого права.

Право на особисту безпеку є дуже важливим, оскільки, як слушно зауважує О. В. Лисодед, забезпечення права на безпеку як стану захищеності життєво важливих інтересів особи від будь-якої зовнішньої загрози є досить актуальним для засуджених, які відбувають покарання, що пов'язані з реальним позбавленням або обмеженням волі особи, оскільки вони, знаходячись в умовах певної ізоляції від суспільства, не мають можливості самостійно використати всі засоби й механізми забезпечення своєї безпеки, які дозволені законодавством [1, с. 107].

Для того, щоб зрозуміти, яким змістом наповнює законодавець поняття «право на особисту безпеку», необхідно звернутися до ч. 2 ст. 10 КВК України. В ній міститься положення, яке окреслює коло випадків, що можуть стати підставою для використання засобів забезпечення права на особисту безпеку. Отже, ч. 2 цієї статті вказує, що у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. Виходячи з наведеного положення дійдемо висновку, що за загальним правилом органи і установи

виконання покарань повинні створювати безпечні умови відбування покарання, але за наявності певних обставин можуть використати додаткові засоби, спрямовані на забезпечення права на особисту безпеку засудженого. У науковій літературі на різницю «рівнів» обсягу та змісту права на особисту безпеку вже звертали увагу. У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому безпеці засуджених В. М. Чорний виділяє право засудженого на безпеку в широкому розумінні і вказує, що воно створює можливість формування безпечних умов відбування позбавлення волі з перших днів перебування засудженого у виправній установі, а також у вузькому значенні. Обсяг останнього, на думку автора, охоплює випадки, коли необхідно в екстреному порядку забезпечити безпеку засудженого у зв'язку з наявністю певних подій, що створюють загрозу засудженому (його здоров'ю або життю). У такому разі посадова особа органу, який виконує покарання, повинна вживати негайних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого, що звернувся до неї [2, с. 12].

Таким чином, стає зрозумілим, що основною категорією при тлумаченні норми про забезпечення права засудженого на особисту безпеку є поняття особистої безпеки засудженого.

Заслуговує на увагу визначення безпеки, яке стосується потерпілих або свідків з числа засуджених до позбавлення волі, яке наводить Н. В. Мальцева. Під безпекою потерпілих або свідків з числа засуджених до позбавлення волі пропонують розуміти такий стан кримінально-виконавчих правовідносин, коли протиправний вплив на життя, здоров'я та майно потерпілих та свідків з числа засуджених відсутній або попереджається чи заперечується шляхом застосування у встановленому порядку передбаченими в законі заходами [3, с. 14].

Окреслюючи обсяг права засудженого на особисту безпеку і виокремлюючи його «рівні», ми можемо визначити поняття особистої безпеки засуджених.

Отже, особиста безпека засудженого – це становище засудженого (комплекс його прав, обов'язків та можливостей використовувати механізми захисту) як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин під час відбування покарання, що створює умови його життєдіяльності, які не мають ознак агресії, непередбачуваності, неконтрольованості, сваволі та загрози з боку персоналу органу або установи виконання покарань, інших засуджених чи третіх осіб й має ефективні механізми забезпечення і захисту прав засудженого. Як видно, право засудженого на особисту безпеку безпосередньо відноситься до його правового статусу і навіть певним чином закладає його основи.

На нашу думку, забезпечення права засудженого на особисту безпеку є лише частиною загального безпечно-го становища засудженого, механізмом підтримки цього права, надання йому реальності і можливості бути реалізованим.

Яким же чином органи і установи виконання покарань створюють безпечні умови для засуджених?

Виходячи зі стану вітчизняних кримінально-виконавчих правовідносин, це питання здається риторичним. Оскільки існує велика різниця між тими деклараціями, які містить закон і фактичною реалізацією правових норм на практиці.

Закон (ч. 3 ст. 10 КВК України) так формулює положення щодо забезпечення права на особисту безпеку: адміністрація установи виконання покарань вживає заходів до переведення засудженого в безпечне місце, а також інших заходів до усунення небезпеки, вирішує питання про місце подальшого відбування ним покарання.

Як видно, єдиним заходом забезпечення безпеки засудженого законодавець визначає можливість переведення засудженого в інше місце для відбування покарання. Інші заходи з усунення небезпеки невизначені. З одного боку, це дає певний простір адміністрації до дій із забезпечення

безпеки засудженого, а, з іншого, приводить до того, що адміністрація кримінально-виконавчих установ обмежується лише цим заходом, як таким, що безпосередньо визначений законом.

В ч. 4 вказаної статті законодавець конкретизує заходи забезпечення безпеки засудженого та визначає випадки, що зумовлюють застосування таких заходів. У разі наявності небезпеки для життя і здоров'я засуджених, щодо яких згідно із законом у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація установи виконання покарань вживає заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб. Крім того, до зазначених осіб можуть бути застосовані такі заходи: ізолюване тримання; переведення в іншу установу виконання покарань.

Знов таки, йдеться про поміщення в окремі від інших засуджених приміщення.

Доречі, ця частина ст. 10 КВК України містить цікаві, так би мовити, традиційні положення. Справа в тому, що ще у 90-х роках ХХ сторіччя були прийняті перші нормативні акти, в яких з'явилася згадка про забезпечення безпеки. І хоча тоді мова йшла про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, все ж таки саме з тих часів почали замислюватися про необхідність створення безпечних умов для тих осіб, які стали учасниками правовідносин кримінального циклу.

О. В. Лисодєд в своїй статті, присвяченій забезпеченню права на особисту безпеку засуджених зазначив, що норми стосовно забезпечення права засуджених на безпеку з'явилися вперше у національному законодавстві ще у 2000 році. Так, Законом України від 13 січня 2000 року № 1381-XV «Про внесення змін в деякі законодавчі акти України» ВТК України був доповнений ст. 81, в якій встановлювалося, що у разі наявності безпеки для життя і здоров'я засуджених, до яких згідно з законодавством України у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація місця позбавлення волі вживає заходів до охорони цих осіб. Перелік таких заходів не наводився, але зазначалося, що крім заходів охорони можуть бути застосовані такі заходи як переведення до іншого місця позбавлення волі чи окреме утримання [1, с. 107]. І далі важливе положення: виникнення вказаного Закону було пов'язане з прийняттям у 1993 році двох перших, так званих «віктимологічних», законів України: «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві» і «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [1, с. 107].

Можна вести мову про те, що в Україні існує певна «традиція» орієнтуватися при забезпеченні права засудженого на особисту безпеку, перш за все, на випадки участі такої особи в кримінальному провадженні. І хоча закон не містить положень, які б давали змогу стверджувати саме так, здається, що традиційно і випадки, і заходи забезпечення безпеки залишаються тими самими, які були сформульовані на початку 90-х років у вказаних законах. Підтверджується це й тими нормативними актами (крім КВК України), які регулюють питання забезпечення безпеки засуджених. Серед них, зокрема, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, Наказ Міністерства юстиції України від 12 лютого 2014 року № 324/5 «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторів».

Що стосується Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, то п. 89 цього документу встановлює, що у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засудженого, до якого згідно із законом у зв'язку з його участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, необхідності захисту його від розправи з боку інших засуджених або за заявою

засудженого з проханням про забезпечення особистої безпеки, якщо він не допустив порушення режиму, а також ізоляції засудженого на час підготовки необхідних матеріалів на переведення до його іншої установи, за мотивованою постановою начальника установи, дозволяється тримати його в окремій камері ПКТ (ОК), ДІЗО та карцері на загальних підставах до закінчення перевірки, усунення небезпеки, остаточного розв'язання конфлікту або отримання наряду на переведення, але не більше 30 діб. Такі засуджені під час ізоляції на загальних підставах користуються всіма правами, передбаченими Кримінально-виконавчим кодексом України та Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

Отже, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань звужують сферу застосування заходів забезпечення безпеки засуджених, обмежуючи їх можливість лише щодо засуджених, які приймають участь у кримінальному судочинстві, а також вводять додаткову вимогу можливості забезпечення безпеки засудженого, поставляючи їх в залежність від поведінки засудженого. Якщо ж засуджений має порушення режиму, він, на думку авторів наказу, не заслуговує на те, щоб йому забезпечували особисту безпеку.

Із логіки нормативного акту виходить, що умови перебування в установах все ж таки не є безпечними, оскільки за загальним правилом створення загрози особистої безпеки засудженого не заперечується документом, а наближення цих умов до безпечних безпосередньо залежить від поведінки засудженого. Це схоже на захід маніпулювання поведінкою та положенням засудженого в установі: якщо поведінка «належно» – тримаємо в безпечних умовах, якщо ж ні, – поміщуємо у небезпечні умови. В такому випадку логічним кроком було б нормативне врегулювання існування так званих «прес хат».

Наступним регулятором забезпечення особистої безпеки засудженого є Наказ Міністерства юстиції України від 12 лютого 2014 року № 324/5 «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах». Цей акт передбачає можливість обрання заходів безпеки для засуджених, які є учасниками кримінального провадження, а також тих, які не беруть участі в кримінальному судочинстві.

Цінність наказу полягає в тому, що він дає уявлення про те, що розуміється під підставами і приводами застосування заходів забезпечення безпеки, який порядок здійснення заходів безпеки, специфіка таких заходів щодо осіб, які тримаються в СІЗО і порядок скасування заходів безпеки особи засудженого.

Розглянемо вказані положення докладніше.

Якщо вести мову про тих засуджених, які беруть участь в кримінальному судочинстві, то єдиною підставою для застосування заходів забезпечення безпеки до них є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю і здоров'ю. Підставами для застосування заходів забезпечення безпеки можуть бути: а) заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича; б) звернення керівника відповідного державного органу; в) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб. В цій частині нормативний акт орієнтований, перш за все, на осіб, які знаходяться на волі.

Серед заходів безпеки законодавець визначає: окреме тримання; переведення засудженого до іншого слідчого ізолятора або установи виконання покарань, в інше місце із спеціальним режимом тримання. До прийняття рішення про забезпечення заходів безпеки начальник слідчого ізолятора або установи виконання покарань негайно вживає заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, виносить постанову про поміщення таких осіб в окрему камеру ДІЗО, ПКТ (ОК).

Наказ передбачає, що у разі виникнення загрози безпеці, засуджений має право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого.

Перейдемо до з'ясування питання про те, за допомогою яких, на думку нормотворців, заходів можна створити безпечні умови тримання. Стаття 10 КВК України визначає такі заходи безпеки:

- ізольоване тримання;
- переведення в іншу установу виконання покарань.

Згадуваний Наказ передбачає більш розгорнутий перелік:

- переведення засудженого у безпечне місце;
- тимчасове тримання в камері ПКТ (ОК), ДІЗО або карцері до остаточного закінчення перевірки заяви чи повідомлення, усунення небезпеки, розв'язання конфлікту або отримання наряду на переведення до іншої установи, але не більше 30 діб;
- переведення до іншого слідчого ізолятора або кримінально-виконавчої установи;

Інструкція, яка діяла раніше і визначала порядок забезпечення безпеки засуджених (Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 04 квітня 2005 року № 61, яким було затверджено Інструкцію про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи), передбачала й інші заходи:

- визначення персонального спального місця, відділення чи структурної дільниці для відбування покарання;
- проведення зміни робочого місця засудженого;
- переведення на ізольоване тримання.

Практично всі заходи забезпечення безпеки тим чи іншим чином пов'язані з окремим триманням відповідного засудженого або поміщення його в безпечне місце.

Стаття 102 КВК України однією з умов режиму позбавлення волі визначає забезпечення безпеки засуджених і персоналу колонії. Отже, відповідний режим повинен бути орієнтований на створення безпечних умов відбування покарання. Саме режим повинен бути організованим таким чином, щоб умови відбування покарання стали безпечними. Вважаємо, що в такому підході є певний сенс. Він дозволить говорити про спеціальні заходи забезпечення безпеки засудженого і загальні засоби.

До перших можна віднести:

- поміщення засудженого у безпечне місце;
- створення умов спеціальної ізоляції (окреме робоче місце, персональне спальне місце, визначення іншого відділення чи структурної дільниці для відбування покарання; переведення на ізольоване тримання);
- вирішення питання про переведення до іншої установи;
- проведення бесід із засудженими, які є учасниками конфлікту;
- підсилення охорони та нагляду за засудженими, які знаходяться в умовах спеціальних засобів забезпечення безпеки засудженого.

Що стосується загальних заходів безпеки, то серед них можуть бути названі всі заходи забезпечення режиму, профілактичні заходи, які здійснюються в колонії і майже всі умови режиму, сформульовані у ст. 102 КВК України.

Таким чином, ми повинні констатувати, що, виходячи зі змісту КВК України, режим в кримінально-виконавчих установах є основним загальним засобом забезпечення безпеки засуджених. Поряд з ним кожна установа повинна мати арсенал спеціальних засобів забезпечення безпеки засудженого і відповідну матеріально-технічну базу для таких засобів.

Ключовим моментом права на особисту безпеку засуджених є питання про ініціювання використання спеціальних заходів особистої безпеки засудженого. Згідно зі ст. 10 КВК України ініціатива щодо застосування цих заходів може виходити від засудженого. Засуджений повинен мати можливість у будь-якій формі і у будь-який час звертатися до посадових осіб установи із заявами та зверненнями про застосування спеціальних заходів забезпечення безпеки засудженого.

Крім того, такими ініціативними повноваженнями необхідно наділити й посадових осіб кримінально-виконавчих установ. Вони повинні мати можливість самостійно, за власною ініціативою, використовувати заходи забезпечення безпеки засудженого. На жаль чинне кримінально-виконавче законодавство не містить положень, які б давали змогу однозначно стверджувати, що посадові особи кримінально-виконавчих установ зобов'язані самостійно спостерігати та реагувати на будь-які прояви, що можуть свідчити про наявність загрози особистій безпеці засудженого. Вважаємо, що такий обов'язок є необхідним для персоналу кримінально-виконавчих установ. Він стане потужним чинником для дисциплінування працівників установ, підвищення їхньої відповідальності та реалізації принципу кримінально-виконавчого законодавства про взаємну відповідальність держави та засудженого і поваги прав і свобод засудженого.

Якщо систематизувати викладене, можна сформулювати такі рекомендації, щодо врегулювання та здійснення забезпечення безпеки засуджених:

- визначити, що безпека засуджених і персоналу колонії є одним з основних завдань, яке повинно вирішуватися під час виконання та відбування покарання;
- покласти на персонал кримінально-виконавчих установ обов'язок використання за власною ініціативою заходів забезпечення безпеки засуджених;
- визначити основні засоби забезпечення безпеки, серед яких доцільно вказати такі: проведення профілактичних бесід із засудженими, здійснення профілактичних та оперативних заходів (спостереження за засудженими, обшуки, огляди, тощо), поміщення засуджених, які є учасниками конфлікту, в різні приміщення/дільниці/сектори (без зміни умов тримання), забезпечення ізольованого тримання (причому не лише засудженого-жертви, а й засудженого-агресора), переведення засудженого (-их) в іншу установу (причому не лише засудженого-жертви, а й засудженого-агресора).

Все викладене є сьогодні вкрай важливим та актуальним, зважаючи на стан захищеності та безпеки засуджених в установах пенітенціарної служби України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисодєд О. В. Забезпечення права засуджених на особисту безпеку / О. В. Лисодєд // Державна політика у сфері захисту потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали круглого столу, 25 квітня 2013 року – Х., 2013. – С. 107-109.
2. Чорный В. Н. Безопасность осужденных в условиях лишения свободы : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.08 «уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / В. Н. Чорный. – Рязань, 1996. – 25 с.
3. Мальцева Н. В. Правовое регулирование обеспечения безопасности потерпевших и свидетелей из числа осужденных к лишению свободы : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.08 «уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Н. В. Мальцева. – Рязань, 2006. – 25 с.

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНО ОПІКУ ЧИ ПІКЛУВАННЯ

Усова Є.С.,
аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті проведено аналіз соціально-економічних, культурно-психологічних, правових, організаційно-управлінських груп факторів, які безпосередньо впливають на скоєння злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування.

Ключові слова: детермінація злочинності, фактори детермінації, злісне невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною, неблагополучна сім'я.

Усова Е.С. / ДЕТЕРМИНАЦИЯ ЗЛОСТНОГО НЕИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАННОСТЕЙ ПО УХОДУ ЗА РЕБЕНКОМ ИЛИ ЛИЦОМ, В ОТНОШЕНИИ КОТОРОГО УСТАНОВЛЕНА ОПЕКА ИЛИ ПОПЕЧИТЕЛЬСТВО / Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина

В статье проведен анализ социально-экономических, культурно-психологических, правовых, организационно-управленческих групп факторов злостного неисполнения обязанностей по уходу за ребенком или лицом, в отношении которого установлена опека или попечительство.

Ключевые слова: детерминация преступности, факторы детерминации, злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком, неблагополучная семья.

Usova E.S. / DETERMINATION MALICIOUS NON-CARING RESPONSIBILITIES FOR A CHILD OR THE PERSON IN RESPECT OF WHOM THE CUSTODY OR TRUSTEESHIP / Kharkov National University of Internal Affairs, Ukraine

The article says that the problem causes and conditions of certain types of crimes is of particular relevance in the escalation in society socio-economic and political situation, accompanied by the impoverishment of the general population, falling overall culture, morality and spiritual values, and a negative result – the complexity of the crime situation in the country. Solving this problem is of considerable theoretical and practical importance, since it is clear that we must fight not only the effects of negative effects, but the causes that gave rise to it. Thus, the study of nature causes and conditions of wrongful conduct is the basis for scientific development and implementation of effective measures to stop this or other criminal offenses.

The article analyses the socio-economic, cultural, psychological, legal, organizational and managerial factors malicious groups of dereliction of duty to care for the child or the person in respect of whom guardianship or trusteeship.

A study of criminological research led to the conclusion that among all the complex causal most characteristic factor is present in all the facts of grave neglect of child care or by the person under guardianship or care crisis is serving seven Institute families, which finds its expression in a large number of dysfunctional families.

Key words: determination by crime, factors determination, willful neglect of child care, dysfunctional families.

Проблема причин та умов окремих видів злочинів набуває особливої актуальності у зв'язку із загостренням у суспільстві соціально-економічної та політичної ситуації, що супроводжується зубожінням широких верств населення, падінням загального рівня культури, моральності й духовних засад, а в результаті – ускладненням криміногенної обстановки в країні. Розв'язання цієї проблеми має неабияке теоретичне та практичне значення, оскільки цілком зрозуміло, що треба боротися не лише з наслідками негативного явища, а й із причинами, які його зумовили. Таким чином, дослідження природи причин та умов протиправної поведінки є основою для наукової розробки й упровадження системи ефективних заходів протидії тим чи іншим злочинним проявам.

Сьогодні актуальним і практично значимим є з'ясування детермінант та факторів злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування. Доцільно наголосити, що ця проблематика розглядалася в працях О.М. Бандурки, В.В. Голіни, І.М. Даньшина, А.І. Долгової, Т.А. Денисової, А.П. Закалюка, Н.Ф. Кузнецової, О.М. Литвинова, В.В. Луяєва, проте не знайшла в їх роботах остаточного вирішення, що свідчить про доволі високий рівень наукової новизни для нашого дослідження.

На рівні загального злочин, передбачений ст. 166 Кримінального кодексу (далі – КК) України, зумовлюється тими ж криміногенними факторами, що й більшість інших видів злочинних діянь, насамперед злочинів проти сім'ї.

Метою статті є аналіз безпосередніх причин злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, на

рівні особливого, тобто на рівні сукупності цих злочинних діянь, і факторів, які обумовлюють вчинення конкретного злочину цього виду.

Кожне конкретне злочинне діяння викликається не однією певною обставиною, а сукупністю обставин, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Причому зовнішні обставини впливають на вибір поведінки людиною не безпосередньо, а сприймаються й переломлюються нею відповідно до її внутрішнього складу, опосередковуються цим внутрішнім змістом. На наш погляд, причини злочинності слід шукати у взаємодії соціального середовища та особистості, а отже, у тих протиріччях, які відбуваються в соціальному середовищі, тобто в соціальних протиріччях. У своїх наукових дослідженнях учені-кримінологи досить часто використовують такі терміни, як «причина», «фактор», «детермінанта» тощо. Під факторами злочинності (від лат. factor – «діючий», «виробляючий») розуміються всі ті соціальні явища й процеси, з якими вона пов'язується та взаємодіє, що мають будь-яке детермінуюче значення (у тому числі й причинно-наслідкове) для пояснення. Отже, вживання терміна «фактор» є більш влучним під час характеристики злочинних проявів, оскільки він охоплює всі соціальні явища й процеси, які у своїй сукупності обумовлюють злочинність на загальному та особливому рівнях, тобто на рівні злочинності взагалі та окремих її видів (груп).

Найбільш деструктивними, що впливають на суспільство в цілому, а також на криміногенну ситуацію в країні, є соціально-економічні фактори. Проведене кримінологічне дослідження дозволяє зробити висновок, що найбільший вплив на характер пасивної поведінки щодо виконання

своїх батьківських чи опікунських обов'язків чинять процеси трансформації ціннісної свідомості, які торкнулися насамперед соціальної сфери. Найвагомішою проблемою, що безпосередньо впливає на психологічний стан людей, є криза інституту сім'ї та велика кількість неблагополучних сімей.

За даними останнього Всеукраїнського перепису населення в Україні мешкає 6,8 млн сімей із дітьми (1/3 яких мають 2 дітей); 396,2 тис. багатодітних сімей (з них 298,4 тис. – з 3 дітьми, 63,9 тис. – з 4 дітьми, 33,9 тис. – з 5 й більше (1 735 сімей мають 10 і більше дітей)); 2,3 млн неповних сімей, у яких виховується 1,5 млн дітей; 2,1 млн молодих сімей. Сім'я посідає головне місце в моральному формуванні особистості, з перших днів життя дитини бере на себе турботу про її здоров'я та виховання, дає їй початкові знання про навколишній світ, виробляє певні уявлення й навички, допомагає здійснювати контакти з багатьма іншими людьми тощо. Конкурувати із сім'єю, особливо на початковому етапі розвитку особистості, не може жодна громадська або державна виховна установа. Відсутність батьківської опіки або сімейне неблагополуччя, навпаки, майже завжди створюють реальні труднощі у формуванні дітей і підлітків, перебороти які повністю суспільству досі не вдається. Соціальні трансформації останнього десятиліття призвели до збідніння переважної більшості сімей, збільшення робочої та побутової зайнятості дорослих членів сім'ї. Зростання безробіття об'єктивно обмежує матеріальні можливості сім'ї. Наслідком усього цього є падіння рівня життя сімей, тривожна атмосфера вдома, зростання конфліктності у взаємовідносинах. Проведене дослідження встановило, що більшість злочинів, передбачених ст. 166 КК України, вчиняється в неблагополучних сім'ях.

Якщо говорити про стан української сім'ї в сучасних умовах, то всі дослідники вказують на конкретну ознаку – послаблення основних функцій сім'ї (репродуктивної, економічної, виховної тощо). Сімейне неблагополуччя як батьківської, так і власної сім'ї має величезний вплив на вибір батьками позитивної або антисуспільної форми поведінки щодо своїх дітей.

Кризисний стан економіки, послаблення соціального захисту населення з боку держави призвели до збільшення кількості безробітних, як наслідок – до зниження життєвого рівня більшості громадян, майнового розшарування суспільства та посилення антагонізму між різними верствами населення.

Аналіз кримінальних справ свідчить, що основними економічними факторами, які безпосередньо впливають на вчинення злочину, передбаченого ст. 166 КК України, є високий рівень безробіття в державі, матеріальна незабезпеченість сім'ї.

Аналіз статистичних даних, а також вивчення кримінальних справ свідчать, що 83% засуджених за ст. 166 КК України є працездатними, проте ніде не працюють і не навчаються. Така тенденція пояснюється наявністю основних двох причин: небажання працювати та великим відсотком безробіття в країні. Безробіття – це соціально-економічне явище, якому притаманна незайнятість частини робочої сили (економічно активного населення) у сфері економіки. Тобто в реальному житті безробіття виступає перевищенням пропозиції робочої сили порівняно з попитом на неї. Причин безробіття дуже багато, одними з яких є спад економіки, структурні зрушення, технологічний прогрес та запровадження нових технологій. Це пов'язано насамперед із мізерними інвестиціями, низьким рівнем запровадження сучасних технологій в економіку тощо [1, с. 85].

За даними Міністерства праці та соціальної політики станом на 1 листопада 2014 року кількість зареєстрованих безробітних становила 402,7 тис. осіб. За останніми оприлюдненими даними Державної служби статистики України рівень безробіття населення віком 15–70 років, визна-

чений за методологією Міжнародної організації праці, в Україні в середньому зріс із 7,6% економічно активного населення в I півріччі 2013 року до 8,6% у I півріччі 2014 року. Згідно з повідомленням у регіональному розрізі найбільше незайнятого населення проживає у Вінницькій області – 10,9% загальної кількості економічно активних громадян, у Житомирській і Тернопільській областях – по 11,1%, у Закарпатській і Хмельницькій областях – по 10,5%, у Кіровоградській області – 10%, у Черкаській області – 10,1%, у Полтавській, Рівненській і Чернігівській областях – 10,6%, 10,8% та 11% відповідно. Найменше незайнятого населення проживає в Києві – 6,6%. Незареєстроване безробіття значно перевищує офіційні показники. В абсолютних цифрах кількість безробітних у першому кварталі поточного року становила 1,88 млн осіб.

Зростання безробіття супроводжується зниженням рівня життя основної маси населення. Проведене дослідження дозволило встановити, що більшість сімей, у яких батьки злісно не виконують обов'язки щодо догляду за дитиною, характеризується високим рівнем матеріальної незабезпеченості.

На думку багатьох учених-кримінологів, зменшення рівня злочинності прямо пов'язане з вирішенням проблем поліпшення матеріальних умов життя людей. Цю тезу підтверджують також дані досліджень, згідно з якими велику кількість злочинів вчиняють особи без постійного місця проживання або постійної роботи, які знаходяться на межі крайньої бідності. В.А. Серебрякова пише: «Саме фактор матеріального забезпечення об'єктивно розкриває можливості виникнення протиріч, у тому числі й тих, які призводять до антигромадських форм поведінки. Вважаємо, що вибір того чи іншого типу поведінки залежить від наявних у розпорядженні суб'єкта можливостей задоволення своїх потреб, які визначаються його моральною позицією» [2, с. 36].

Відповідно до статистичних даних кількість домогосподарств із дітьми в Україні станом на 2013 рік становить 6 429,4 тис., з них 76% мають одну дитину, 22% – дві дитини, 2% – три дитини, 0,2% – чотири дитини. Вік дітей визначається такими показниками: до 3 років – у 25% домогосподарств, від 3 до 6 років – у 29,2% домогосподарств, від 7 до 13 років – у 39,5% домогосподарств, від 14 до 15 років – у 12,4% домогосподарств, від 16 до 17 років – у 14,1% домогосподарств [3, с. 13].

В умовах соціальної та економічної кризи в країні загострюються не лише різноманітні соціально-економічні труднощі, а й численні психологічні проблеми людей, змінюються їх культурні цінності. Характер культурно-психологічних факторів цього виду злочину змінюється залежно від стану соціально-економічних умов життя людей, розвитку їх культури, суспільно-моральних і політичних переконань, а також від методів і засобів, до яких вдається держава в боротьбі зі злочинними посяганнями. На думку певної групи вчених, фактори злочинності, зокрема й культурно-психологічні, слід розглядати, як і всі соціальні явища й процеси, з якими вона пов'язана та взаємодіє [4, с. 57–58].

Проведений аналіз кримінальних справ за ст. 166 КК України, а також опитування щодо основних причин та умов вчинення зазначеного виду злочину дозволяє виокремити основні культурно-психологічні фактори злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, а саме: низький культурний, моральний та освітній рівень осіб, які вчиняють цей вид злочину; недоліки сімейного виховання; педагогічна неспроможність батьків та інших осіб, на яких покладено обов'язок опіки чи піклування; поширеність правового нігілізму; поширеність насильства в засобах масової інформації.

Проведений аналіз чинного законодавства, кримінальних справ, порушених за ст. 166 КК України, а також про-

ведене опитування дозволило виділити основні правові фактори вчинення злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування. До них належать насамперед такі: відсутність законодавчого визначення окремих термінів, що становлять понятійний апарат ст. 166 КК України; неефективність застосування видів кримінальних покарань, передбачених санкцією ст. 166 КК України; недосконалість нормативно-правової основи діяльності органів, на які покладено функції захисту дитини в сім'ї.

Відповідальність за ст. 166 КК України за злісне невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, можлива за настання тяжких наслідків. Вивчення та аналіз кримінальних справ за ст. 166 КК України дає підстави виділити основні види тяжких наслідків, зокрема такі: тяжка хвороба дитини (наприклад, туберкульоз, СНІД, гіпотрофія, анемія, рахіт, пневмонія, заплітості високого ступеня тощо) – 34,5%; смерть дитини – 21%; затримка психологічного та фізичного розвитку дитини (наприклад, дефіцит маси тіла, психологічні розлади, не пов'язані з психічним захворюванням, відставання розумового й психічного розвитку, тобто інтелектуальних процесів і значного зниження запасу знань за несформованості особистості) – 20%; соціальна та педагогічна занедбаність дитини (дитина залякана, боїться людей, не вміє спілкуватися в колективі, проявляє значні відставання від шкільної навчальної програми, інколи не вміє читати й писати) – 13,5%; вчинення злочину неповнолітнім – 4,5%; перебування дитини в стані, що загрожує її життю (має місце у випадках, коли життя дитини було поставлено під загрозу, проте смерть не настала завдяки вчасно наданій допомозі з боку третіх осіб) – 5%.

Поняття «тяжкі наслідки» є оціночним, однак у кримінальному законодавстві, зокрема в диспозиції статті, зовсім не розкрито значення цього терміна. Така ситуація призводить до його довільного тлумачення з боку працівників правоохоронних органів під час вирішення питання щодо порушення кримінальної справи й проведення досудового слідства, а також суддів під час винесення вироку. Збільшується роль суб'єктивного фактора під час застосування статті на практиці. Проблема визначення в кожному окремому випадку наявності в об'єктивній стороні злочину, передбаченого ст. 166 КК України, тяжкого наслідку впливає на кваліфікацію злочину. Неправильна правова оцінка події, наприклад як такої, що не має ознак складу кримінального правопорушення, або оцінка події як адміністративного правопорушення (далі – КУпАП). Це адміністративне правопорушення відрізняється від злочину, передбаченого ст. 166 КК України, ступенем суспільної небезпечності вчиненого діяння, що визначається насамперед тяжкістю наслідків злісного невиконання батьками або особами, що їх замінюють, встановлених законом обов'язків щодо догляду за дитиною. Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень судами України за 2013 рік кількість ухвалених постанов про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 184 КУпАП («Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей») становить 18 544, а кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень – лише 262.

Санкція ст. 166 КК України передбачає два види основних покарань: покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. Аналіз статистичних даних свідчить, що з 2 441 засудженого в період з 2009 по 2013 роки 507 особам суд призначив за ст. 166 КК Украї-

ни конкретний вид та міру покарання, що становить 16% від загальної кількості засуджених за цей вид злочину. Ефективність кримінального покарання означає здатність реально за найкращого використання коштів, в оптимальні строки й із найменшими витратами сприяти цілям відновлення соціальної справедливості, виправлення засуджених і попередження вчинення нових злочинів, таким чином, отримати необхідний для кримінального закону результат [5, с. 9].

Серед видів покарань, які призначалися судом, більшість складає позбавлення волі на певний строк (43%), з них позбавлення волі на строк від 1 до 2 років складає 27%, позбавлення волі на строк від 2 до 3 років – 9%, позбавлення волі на строк від 3 до 5 років – 7%. На другому місці знаходиться такий вид покарання, як обмеження волі (17%). Покарання у вигляді арешту, громадських робіт та штрафу, хоч і не передбачені санкцією ст. 166 КК України, призначалися судами в невеликій кількості випадків: 1,3%, 5% та 5% відповідно.

Необхідно наголосити, що суд до осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 166 КК України, застосували ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням) у 84% випадків. Однак аналіз кримінальних справ свідчить, що цей показник є ще більшим і складає близько 95%.

З одного боку, тенденція до призначення засудженим особам покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, або звільнення їх від відбування покарання на тих чи інших умовах цілком відповідає сучасним європейським вимогам до реформування пенітенціарної системи України та поступовому переходу від карального до відновлювального правосуддя.

З іншого боку, такий підхід вимагає від держави розробки й послідовного впровадження системи ефективних засобів профілактичної та виховної роботи із засудженими особами, проходження ними відповідних корекційних програм, які враховують особливості скоєних злочинів, особливо злочинів щодо дитини. Однак в Україні система таких заходів не розроблена на належному рівні, що призводить до фактичної безкарності злочинних діянь осіб, які звільняються від відбування покарання з випробуванням, унеможливує досягнення цілей кримінального покарання та не дозволяє уникнути небезпеки, що загрожує дітям, які потерпіли від злочину, вчиненого їх батьками або особами, що їх замінюють.

Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми може бути розширення санкції ст. 166 КК України та передбачення, окрім обмеження волі й позбавлення волі на певний строк, інших видів покарань.

Аналіз статистичних даних, а також вивчення кримінальних справ свідчать, що 83% засуджених за ст. 166 КК України є працездатними, проте ніде не працюють і не навчаються, а 87% засуджених систематично вживають спиртні напої, внаслідок чого більшість осіб, які притягуються до відповідальності за ст. 166 КК України, мають вкрай низькі доходи. Тому призначення щодо таких осіб покарання у вигляді штрафу або виправних робіт буде недоцільною й неефективною мірою, що безпосередньо позначиться на добробуті сім'ї, а отже, на інтересах дітей. Таким чином, вважаємо за доцільне розширити санкцію ст. 166 КК України та передбачити за злісне невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, застосування покарання у вигляді громадських робіт та арешту, а також наголосити на необхідності врахування судами під час призначення конкретної міри й розміру покарання виду тяжких наслідків, спричинених цим злочинном.

Для пошуку дієвих заходів протидії злісному невиконанню обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, важливу роль відіграє виділення організаційно-управлінських факторів

цього виду злочину. Проведене дослідження дозволяє акцентувати увагу на основних із них, а саме: відсутності ефективної системи соціальних служб, які забезпечували б належний захист дитини в сім'ї; недоліках у діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинам проти сім'ї та неповнолітніх; відсутності ефективної взаємодії між органами, на які покладено функції протидії й запобігання злочинам у цій сфері; недостатньому науковому забезпеченні діяльності правоохоронних органів.

Безпосередні причини злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої вста-

новлено опіку чи піклування, притаманні саме цьому виду злочину, представлені декількома групами факторів, зокрема соціально-економічними, культурно-психологічними, правовими, організаційно-управлінськими. Проведене кримінологічне дослідження дозволяє зробити висновок, що серед усього причинного комплексу найбільш характерним фактором, наявним у всіх без винятку фактах вчинення злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, постає криза інституту сім'ї, що знаходить свій вияв у великій кількості неблагополучних сімей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лопатіна К.А. Стан та напрями ліквідації проблеми безробіття в Україні / К.А. Лопатіна // *Управління розвитком*. – 2011. – № 16(113). – С. 85–86.
2. Методологические вопросы изучения социальных условий преступности : сб. науч. трудов / под ред. В.К. Звирбуля, А.Б. Сахарова – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. – 143 с.
3. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році: статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 83 с.
4. Даньшин І.М. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / [І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд] ; за ред. І.М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.
5. Груничева Г.А. Эффективность наказания в виде лишения свободы : дисс. ... канд. юрид. наук / Г.А. Груничева. – М., 2004. – 189 с.

УДК 343.9 (477)

ФЕНОМЕН ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Щербакова А.К.,

аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Харківський національний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено визначенню соціальної природи та призначення протидії злочинності. Розглянуто основні характеристики та ознаки діяльності держави щодо протидії злочинності, її сучасні проблеми, а також запропоновано змінити світоглядні орієнтири щодо неї.

Ключові слова: феноменологія, злочинність, протидія, боротьба, концепція, заходи.

Щербакова А.К. / ФЕНОМЕН ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ / Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина

Статья посвящена определению социальной природы и предназначения противодействия преступности. Рассмотрены основные характеристики и признаки деятельности государства по противодействию преступности, ее современные проблемы, а также предложено изменить ее мировоззренческие ориентиры.

Ключевые слова: феноменология, преступность, противодействие, борьба, концепция, меры.

Sherbakova A.K. / PHENOMENON FIGHT AGAINST CRIME / Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine

The article is devoted to the decision of social nature and destination of criminality counteraction. Basic descriptions and signs of the state criminality counteraction activity, its modern problems, are considered, and also it is suggested to change its world view orienteer.

The author focuses on the fact that the development of a modern model of combating crime main conceptual provisions, in our opinion, is to enhance the social and regulatory role of the state, allowing punitive measures to move from state to prevent the real crime.

Despite the fact that the law provides for state coercion and violence to the offender, it is ineffective without the moral support of the population. If the population is not solidarity with legal restrictions, not collectively condemns unlawful acts, the repressive apparatus choke in the fight against massive violations of the law.

The conclusion is that the benchmark combating crime in the social environment is the main objective at this stage deter crime. Ukrainian criminal policy differs humanity more selective in respect of persons who have committed criminal violence, and does not prevent this violence does not protect the rights of victims. However, the principle of humanity should not dominate the other principles of combating crime and above all equitable. The principle of humanity must not contradict the concept of priority of human rights and freedoms, that victims of crime.

Key words: phenomenology, crime, opposition, struggle, concept, events.

Політика держави в галузі стримування злочинності базується на принципово визначеному Конституцією України правовому полі. Разом із цим світогляд суспільства, що визначає конкретні шляхи досягнення поставлених державі завдань, повністю ще не сформовано. От чому розуміння причин сучасної злочинності й можливостей суспільства в боротьбі зі злочинністю є ключовою ланкою у формуванні стратегії протидії цьому соціальному злу.

Необхідність теоретичної розробки концептуальної моделі протидії злочинності визнається багатьма кримінологами, зокрема Ю.М. Антоняном, І.Г. Богатирьовим, М.Г. Вер-

беньським, В.В. Голіною, О.І. Гуровим, І.М. Даньшином, О.М. Джужею, С.Ф. Денисовим, А.П. Закалоком, О.Г. Кальманом, О.Г. Колбом, О.М. Костенком, В.М. Кудрявцевим, О.М. Литваком, О.М. Литвиновим, В.В. Лунєвим, О.А. Мартиненком, В.А. Мисливим, А.А. Музиною, С.С. Овчинським, В.М. Трубниковим, П.Л. Фрісом та ін. Під час пошуку нових підходів у розробці теорії протидії злочинності пропонується проаналізувати ефективність діяльності окремих органів кримінальної юстиції й визначити основні засоби й способи кримінологічного впливу, такі як закон, покарання, юстиція, некаральні засоби впливу, правосвідомість.

Метою статті є окреслення основних світоглядних орієнтирів системи протидії злочинності, точок її орієнтації в соціальному просторі, концептуальних проблем взаємодії з іншими теоретичними конструкціями, що використовуються для опису процесів кримінологічного впливу на злочинність.

В.М. Кудрявцев, відзначаючи, що «опора на науку – найбільш раціональний шлях удосконалення практики боротьби зі злочинністю», називає кілька головних напрямів, за якими варто було б розвивати боротьбу зі злочинністю:

- проведення продуманої соціальної політики, орієнтованої на потреби більшості людей;

- створення й розвитку на сучасному рівні системи профілактики (попередження) злочинів;

- раціональна кримінальна політика. У кримінальному законодавстві повинен підтримуватися розумний баланс суворих і м'яких заходів. Головний засіб боротьби зі злочинністю кримінально-правовими заходами – не жорстокість покарання, а його невідворотність (яку забезпечує не Кримінальний кодекс України, а вся практика діяльності правоохоронних органів). Тому ефективна кримінальна політика повинна передбачати диференційований підхід до злочинців з урахуванням тяжкості вчиненого й особистості винного;

- докорінна перебудова пенітенціарної системи. Невід'ємним елементом поводження з правопорушниками є наступна (після звільнення з місць позбавлення волі) система ресоціалізації;

- широке й послідовне використання наукових рекомендацій у сфері боротьби зі злочинністю;

- підготовка, відбір і вдосконалення кадрів працівників правоохоронних установ, робота вчених, спрямована на підвищення рівня знань фахівців, що є важливим і актуальним завданням;

- правове виховання громадян і посадових осіб [1, с. 216–220].

У суспільстві перехідного періоду змінюється характер відносин між людьми, змінюється їхнє ставлення до норм поведінки, у тому числі й до правової.

Дійсно, держава не повинна залишатися пасивним спостерігачем пристосування громадян до ринкових умов. Мова йде не про колишнє державне втручання в економіку, а про необхідність сформулювати соціальну, політичну, правову й економічну концепцію взаємин держави та людини в умовах ринкових відносин і подальшої цілеспрямованої її реалізації.

Суспільство в питаннях протидії злочинності не повинно покладатися тільки на правоохоронні органи. Крім того, ефективність їхньої діяльності також залежить від багатьох факторів і соціальних умов. До речі, соціальний захист працівників правоохоронних органів є одним із важливих аспектів підвищення престижу цієї професії.

Україна, проголосивши себе соціальною державою, повинна проводити соціальну політику в інтересах суспільства, реалізовувати соціальні програми адресного захисту певних груп населення, регулюючи й диригуючи участь у ній державних органів і громадськості. Екстраординарна роль держави в протидії злочинності полягає не в спробах прикрасити зусилля правоохоронних органів у вирішенні проблеми контролю над злочинністю, а в партнерстві з населенням, оздоровленні суспільства, захисті правослухняних громадян [2, с. 3].

В ідеалі Україна як соціальна держава сучасного демократичного типу – це країна, що існує в умовах стабільної й розвинутої економіки, здатна здійснювати соціальну політику, що виражається в турботі про права людини, влаштування працездатних, створення системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, підтримку незможних, у боротьбі з конфліктами, злочинністю тощо.

Усвідомлюючи розумні, свідомі та рішучі дії всієї системи державних органів у реалізації плану державотво-

рення, можна визначити широке коло завдань, що стоять перед ними:

- не допустити формування соціальних полюсів;

- спрямовувати інтереси різних соціальних верств, що відрізняються майновим положенням, до взаємоприйнятого соціального компромісу;

- свідомо й цілеспрямовано регулювати економічні, політичні, національні, екологічні, соціальні, демографічні та інші відносини для створення стабільної системи життєзабезпечення суспільства в цілому, кожної людини окремо;

- орієнтувати законодавство на людину, на задоволення її життєвих інтересів і потреб, створити соціальний захист від безробіття, соціальне забезпечення тощо;

- не допустити встановлення як державної ідеології цінностей будь-якої верстви, тим самим виключити ідеологічну конфронтацію.

Вирішенням цих і подібних завдань сприятиме досягненню загальнонародного консенсусу, зведе до мінімуму національні, міжособистісні та інші соціальні протиріччя й тим самим створить умови для максимального звуження застосування державного примуса.

Таким чином, під час розробки сучасної моделі протидії злочинності основним концептуальним положенням, на нашу думку, є посилення соціально-регулятивної ролі держави, що дозволяє перейти від каральних заходів держави до реального попередження правопорушень.

Незважаючи на те, що право передбачає можливість державного примусу, насильство до злочинця, воно є малоефективним без моральної підтримки населення. Якщо населення не буде солідарним із правовими заборонами, колективно не засуджуватиме протиправні вчинки, то репресивний апарат провадитиме широку боротьбу з масовими порушеннями закону.

Солідарність суспільства розвиває основу злочинності [3, с. 158]. Людина постійно здійснює пошук умов, що більше відповідають її внутрішнім потребам. Однак людина – це істота суспільна, і у випадку втрати почуття зв'язку із суспільством вона буде протиставляти себе йому.

Тому небезпечним є як егоїзм, що веде до втрати солідарності, розпаду суспільства, так і дуже сильне колективне почуття, що може гальмувати прогрес, буде загрожувати свободам особи. Чим тіснішим є зв'язок між інтересом особистості та суспільства, тим меншою є ймовірність того, що людина вчинить злочин або допустить іншу форму поведінки, що відхиляється.

Завдання держави полягає в тому, щоб забезпечити соціальні умови й правові правила співіснування, гармонізувати суспільні відносини, знімаючи соціальні протиріччя й зміцнюючи солідарність суспільства. Не вирішивши цього завдання, важко очікувати підвищення соціальної активності населення в протидії злочинності, правової підтримки.

Якщо не візьме верх підхід, пов'язаний зі зростанням соціальної функції держави, з розширенням соціальних програм, вирівнюванням несправедливості, породжуваної ринковими відносинами, то й держава не буде здатною кардинально змінити кримінальну ситуацію в країні застосуванням тільки лише кримінально-правової репресії.

Реакція держави на скоєні правопорушення не повинна в обов'язковому порядку реалізовуватися в покаранні. У реагуванні на правопорушення в багатьох випадках є достатнім публічний або державний осуд суспільно небезпечного або негативного діяння. Якщо принцип неминучості покарання став суперечити реформованому останніми роками кримінальному законодавству, то принцип невідворотності відповідальності, навпаки, повинен і може підкреслити захист пріоритетів у правах громадян та інтересів суспільства.

Висказане дозволяє стверджувати, що принцип невідворотності відповідальності є найважливішим у кри-

мінально-правовій боротьбі зі злочинністю й повинен знайти своє повне відображення в законодавстві. Його забезпечення повинно стати найбільш важливим завданням державних органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю.

Механізм реалізації принципу невідворотності відповідальності має досить складну структуру й потребує наукового осмислення. У його основу варто включити принципові положення концепції О.М. Костенка, у якій поєднано закон, відповідальність і правосвідомість громадян.

Найбільш важливими сторонами механізму забезпечення невідворотності відповідальності, на нашу думку, є такі:

- акцентований підхід у здійсненні відомчого контролю й прокурорського нагляду за якістю слідства та дізнання, постановкою роботи з реєстрації злочинів, законністю порушення й припинення кримінальних справ;

- постійна увага до проблем слідства. Високе навантаження на одного слідчого за неадекватної оплати його праці, проблеми комплектування кваліфікованими фахівцями, низька забезпеченість технічними засобами й транспортом оперативних і слідчих підрозділів – далеко не повний перелік проблем, які потребують свого розв'язання. Необхідно провести комплексні дослідження й розробити нові науково обґрунтовані норми навантаження працівників слідчих органів, здійснити технічне переозброєння та інформаційне забезпечення діяльності слідчих;

- кадрове забезпечення слідчих і оперативно-розшукових підрозділів, підвищення кваліфікації й професіоналізму працівників, покращення соціально-побутових умов і грошового утримання;

- безкомпромісна боротьба зі злочинами проти правосуддя й виконання покарань. Свавільля й «вибивання» показань, незаконні методи розслідування дуже часто пов'язані з відношенням до підозрюваного як до злочинця, у той час як засуджуватися повинні вчинки й діяння. Принцип презумпції невинуватості, проголошений Конституцією України, повинен реалізовуватися в повсякденній практиці розкриття та розслідування злочинів, що також визначає необхідність наукового аналізу проблем його обов'язкового дотримання;

- удосконалення кримінально-процесуального, кримінального законодавства, у тому числі механізму захисту свідків і потерпілих, працівників правоохоронних органів і суддів від посягань на їхнє життя або інше насильство у зв'язку з провадженням у кримінальних справах. У кримінальному судочинстві необхідно створити додаткові умови для правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності та легалізації відомостей, добутих оперативним шляхом;

- підвищення оперативності та якості розгляду кримінальних справ, забезпечення тісної взаємодії слідчих і оперативно-розшукових органів, доведення до суду при-

пинених і незаконно припинених кримінальних справ, здійснення комплексу заходів з удосконалення оперативного-розшукової діяльності;

- забезпечення розшуку без вісті зниклих громадян та осіб, що зникли з метою ухилення від кримінальної відповідальності, удосконалення організації роботи з установлення особистості невідкладних трупів. Це повністю стосується й проведення невідкладних робіт під час стихійних та інших лих, які супроводжуються значною кількістю людських жертв;

- забезпечення виконання інших заходів правового впливу відповідно до вимог закону, забезпечення розшуку осіб, що зникли з метою ухилення від відбування покарання;

- забезпечення координації діяльності ключових структур, спрямованих на боротьбу зі злочинністю;

- формування високої правової культури, позитивного іміджу держави та її правоохоронних структур;

- розробка й реалізація регіональних програм протидії злочинності та профілактики злочинів і правопорушень, у тому числі заходів соціальної профілактики зі зниження безробіття, безпритульності й бездоглядності дітей, боротьби із алкоголізмом, наркоманією, проституцією.

Висновки:

1) стабільний розвиток України обумовлює забезпечення належного рівня правопорядку, захист правоохоронними органами інтересів особистості, суспільства й держави. Реалізація на практиці принципу невідворотності відповідальності сприятливо позначиться на соціальному кліматі в суспільстві, консолідує ключові структури, задіяні в боротьбі зі злочинністю, у досягненні системної, скоординованої діяльності;

2) забезпечення принципу невідворотності відповідальності (а не покарання) дозволить також задовольнити суспільні очікування результатами виконання державою функції захисту громадян від злочинних посягань. Головним при цьому є готовність державних органів реагувати на будь-яке правопорушення, чуйно й уважно ставитися до прохань громадян про їхній захист і допомогу, демонстрація злочинцеві, що він буде обов'язково затриманий і, якщо це потрібно, суворо покараний;

3) визначення орієнтирів протидії злочинності в соціальному середовищі є головним завданням на сучасному етапі стримування злочинності. Українська кримінальна політика відрізняється вибірковою гуманністю більшою мірою стосовно осіб, що вчинили кримінальне насильство, а не попереджає це насильство, не захищає права його жертв. Разом із цим принцип гуманізму не повинен домінувати над іншими принципами протидії злочинності, насамперед принципом справедливості. Реалізація принципу гуманізму не повинна суперечити концепції пріоритетної охорони прав і свобод людини, тобто потерпілих від злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества / В.Н. Кудрявцев. – М. : Гардарики, 2002. – 237 с.
2. Давиденко Л.М. Питання боротьби зі злочинністю та зміцнення правопорядку / Л.М. Давиденко // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – № 10. – С. 3–12.
3. Гыскэ А.В. Современная российская преступность и проблемы безопасности общества (политический анализ) / А.В. Гыскэ. – М. : Юнити-Дана, 2000. – 356 с.

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.985

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПО НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНАХ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В РОДИНІ (ТАКТИКА СУДОВОГО ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ)

Алексейчук В.І.,
к.ю.н., доцент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджені закономірності формування показань малолітніх свідків і потерпілих при з'ясуванні обставин насильницьких злочинів, вчинених в їхній родині. Проаналізовані об'єктивні і суб'єктивні чинники, що впливають на такі показання. Запропоновані рекомендації щодо планування, предмета і тактики судового допиту малолітніх свідків і потерпілих по зазначеній категорії злочинів у світлі положень оновленого кримінально-процесуального законодавства України.

Ключові слова: криміналістична методика судового розгляду в кримінальному провадженні, насильницькі злочини, що вчиняються в родині, показання неповнолітніх, допит неповнолітніх, судовий допит.

Алексейчук В.И. / КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ МЕТОДИКА СУДЕБНОГО РАССМОТРЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО НАСИЛЬСТВЕННЫМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СОВЕРШАЕМЫМ В СЕМЬЕ (ТАКТИКА СУДЕБНОГО ДОПРОСА МАЛОЛЕТНИХ СВИДЕТЕЛЕЙ И ПОТЕРПЕВШИХ) / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

В статье исследованы закономерности формирования показаний малолетних свидетелей и потерпевших при выяснении обстоятельств насильственных преступлений, совершенных в их семье. Проанализированы объективные и субъективные факторы, влияющие на такие показания. Предложены рекомендации относительно планирования, предмета и тактики судебного допроса малолетних свидетелей и потерпевших по указанной категории преступлений в свете положений обновленного уголовно-процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: криминалистическая методика судебного рассмотрения в уголовном производстве, насильственные преступления, совершаемые в семье, показания несовершеннолетних, допрос несовершеннолетних, судебный допрос.

Alekseichuk V.I. / METHODS OF COURT EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON VIOLENT CRIMES COMMITTED IN THE FAMILY (COURT INTERROGATION TACTICS FOR THE JUVENILE WITNESSES AND OFFENDED) / Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

The article surveys the regularities of forming the evidence of juvenile witnesses and offended, while identifying the facts of violent crimes in their family. The objective and subjective factors affecting such evidence have been analyzed: nature of criminal acts; participants of the crime and their relations with the juvenile; mental states of the juvenile; age characteristics of the person under interrogation (fragmentation and fallibility of perception, tendency to overestimate the degree of threat under the effect of fear, lack of will, increased susceptibility to suggestion, emotional vulnerability, desire to please adults, etc). The procedure of court interrogation of juvenile witnesses and victims and its opportunities have been reviewed; specific problems of obtaining evidence from juvenile witnesses and victims in court stipulated by the nature of violent crimes (related to aggression, child's feeling of fear, stress situations) and the persons committing them (being close and authoritative for the child) have been identified. The essence of court interrogation is shown in the fact that the court, while making a decision, may consider only the evidence that has been given in the court's session and accepted by the court. Completeness and reliability of such evidence in court at interrogation of juvenile witnesses and victims in criminal proceedings on violent crimes committed in the families of such juvenile persons may raise doubts. The above is connected with the mental injury of juveniles at the time of crime, which is reflected on the cognitive processes of the witness (the victim), as well as on his/her desire to recall and to talk about what happened. The pre-trial influence of the concerned persons, who are authoritative for juvenile witness (parents, other relatives), on him/her, causes a distortion of evidence and refusal from evidencing. Presence of the above individuals in the court's session affects volitional processes of juveniles and raises fear to report about the misconduct of their parents (other relatives) in their presence. Subject to the aforesaid, the recommendations regarding the scheme, subject and tactics of the court interrogation of juvenile witnesses and victims on the said category of crimes have been proposed.

Key words: methods of court examination in criminal proceedings, violent crimes committed in the family, evidence of juvenile, interrogation of juveniles, court interrogation.

Криміналістика як наука, яка перебуває в тісному зв'язку з кримінальним процесом, останнім часом (особливо з набуттям чинності КПК України 2012 року) поповнилась низкою нових проблем, які потребують розв'язання. Положення чинного КПК України демонструють зміщення кримінального процесу з позицій обвинувального характеру у бік змагальності, укріплення ролі суду і стадії судового провадження (судового слідства) у встановленні істини у справі. Законодавчі зміни звертають увагу науковців на потребу в розробці рекомендацій

із судового розгляду кримінальних справ, у дослідженні специфіки судового слідства стосовно різних категорій злочинів, і в кінцевому результаті – побудові системи криміналістичних методик судового розгляду кримінальних справ.

Достатньо вираженою специфікою характеризується судове слідство в кримінальному провадженні по насильницьких злочинах, вчинюваних в родині, де не рідко єдиними свідками або безпосередньо потерпілими стають діти. Під насильницькими злочинами в кримінальному

праві зазвичай розуміють злочини, пов'язані із застосуванням фізичного або психічного насильства, яке потягло наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого або його смерть [1, с. 14]. Слід відмітити значну поширеність і водночас високу латентність даної категорії злочинів. Так, за статистикою найуразливішими в ситуації сімейного насильства є жінки й діти, вони складають 70% усіх жертв тяжких насильницьких посягань, скоєних у сім'ї. Діти, престарілі, інваліди, не здатні захистити себе внаслідок залежного положення в сім'ї, складають щорічно більше ніж третину усіх вбитих на ґрунті нездорових сімейно-побутових стосунків. Насильство зустрічається в кожній четвертій сім'ї. Здебільшого про домашнє насильство в правоохоронні органи не повідомляють [2]. Це викликає відповідні складнощі у встановленні всіх обставин таких злочинів та доведенні вини осіб, які їх вчинили. Відсутність інших свідків підсилює значущість показань дітей та їх важливість у встановленні істини (враховуючи, що обвинувачений і потерпілий, як зацікавлені особи, здебільшого надають більш-менш викривлену інформацію про подію злочину, виходячи зі своїх інтересів).

Так, одним із проблемних питань є допит у суді малолітніх свідків (потерпілих) по насильницьких злочинах, що вчиняються дорослими членами їх родини (батьками один щодо одного, батьками стосовно своїх дітей, батьками стосовно інших членів родини, іншими членами родини стосовно дітей або батьків). Не випадково законодавець виокремлює категорію малолітніх осіб, якими визнаються діти до досягнення ними 14 років (ч. 1 ст. 3 КПК України), оскільки специфічні закономірності їхньої психіки зумовлюють як процесуальні особливості їх участі в кримінальному провадженні, так і тактичні рекомендації.

Проблемам тактики допиту неповнолітніх (малолітніх) осіб приділено значну увагу в криміналістиці та юридичній психології, зокрема в роботах Закатова О.О., Коновалової В.О., Павлюк Н.В., Скічко О.Ю., Шепітька В.Ю. та ін. [3-7]. Науковцями здебільшого приділено увагу особливостям формування показань неповнолітніх осіб та тактичним прийомам їх допиту під час досудового розслідування. Зазначені положення розглядаються відповідно до вікових груп неповнолітніх осіб. Так, малолітні особи можуть бути представлені віковими групами: раннього дитинства (1-3 роки), дошкільного віку (3-6(7) років), молодшого шкільного (7-11 років) та підліткового віку (11-14 років). Діти дошкільного і молодшого шкільного віку характеризуються тим, що фрагментарно сприймають події, можуть під впливом страху перебільшувати окремі обставини, не володіють достатньо розвинутою здатністю до самостійного логічного мислення, схильні до навіювання, прагнуть догодити дорослим та ін. [4, с. 108-109; 5, с. 83-89; 6, с. 20-97]. Малолітні особи підліткового віку проявляють негативізм до дорослих (підвищену впертість, непокірність), імітують поведінку дорослих, є психічно вразливими, емоційними, мають нерозвинуті вольові якості і, як наслідок, підвищену схильність до впливу з боку осіб із сильною волею (авторитетних для них) та ін. [4, с. 110; 5, с. 69-71]. У родинних стосунках такі риси можуть проявлятися в непокірності дорослим, у тому числі батькам або одному з них; імітації поведінки, висловлювань авторитетних для малолітнього осіб, у тому числі й стосовно учасників події злочину; схильності піддаватися емоційному впливу з боку представників сторін кримінального провадження тощо.

Тактика судового допиту досліджувалась у роботах Л.Ю. Ароцкера, М.И. Вільгушинського, І.І. Когутича, В.Т. Нора та ін. [8-10]. Водночас недостатньо дослідженими залишаються тактико-психологічні особливості судового допиту неповнолітніх (малолітніх) осіб, зокрема, по такій категорії злочинів, як насильницькі, що вчиняються в родині. Загальні рекомендації з тактики допиту малолітніх осіб трансформуються при цьому з урахуванням

процесуальних і тактичних особливостей судового допиту, специфіки самої категорії насильницьких злочинів (пов'язаних із насиллям, агресією, виникненням почуття страху в дитини, стресових станів) та осіб, що їх вчиняють (які для дитини є близькими й авторитетними). Актуальність розробки криміналістичних рекомендацій у цьому напрямі обумовлена також запровадженням оновленого процесуального порядку отримання показань від осіб у кримінальному провадженні.

Метою статті є надання рекомендацій щодо організації, планування та тактики судового допиту малолітніх свідків і потерпілих у кримінальному провадженні по насильницьких злочинах, вчинених в їхніх родинах. Наукові завдання полягають у дослідженні закономірностей формування показань малолітніх свідків і потерпілих при з'ясуванні обставин насильницьких злочинів, вчинених в їхніх родинах; об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на такі показання, а також врахуванні цих чинників при розробці рекомендацій щодо планування, визначення предмета і тактики судового допиту малолітніх свідків і потерпілих по зазначеній категорії злочинів у світлі положень оновленого кримінально-процесуального законодавства України.

Відповідно до ст. 23 КПК України суд досліджує докази безпосередньо, показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. При цьому, за загальним правилом, не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду. Згідно з ч. 4 ст. 95 КПК суд може обґрунтовувати свої висновки лише показаннями, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманими в порядку, передбаченому ст. 225 КПК (допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні). Суд не в праві обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Тобто малолітня особа (свідок, потерпілий), як і дорослі допитувані, має давати показання в суді стосовно вчиненого злочину. Більше того, сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом.

Виконання зазначених норм КПК України під час планування допиту в суді малолітніх осіб (свідків, потерпілих) по насильницьких злочинах, що вчиняються дорослими членами їхніх родин, має здійснюватися з урахуванням низки специфічних обставин (пов'язаних, у першу чергу, з віковими особливостями психіки малолітніх допитуваних та специфікою зв'язків між такими допитуваними та обвинуваченими, які мають родинний характер), а саме:

Внаслідок сприйняття події насильницького злочину (більше того, яка відбулась між рідними для дитини людьми) малолітня особа може отримати психологічну травму, яка, з одного боку, може викликати неповноту та неадекватність сприйняття, запам'ятовування і пригадування події злочину та її деталей, а з іншого – призвести до небажання її згадувати та говорити про неї. При цьому прояви такої травми можуть із часом зменшуватись або, навпаки, збільшуватись (наприклад, у зв'язку з постійним сприйняттям наслідків злочину (страждань потерпілих, слідів тілесних ушкоджень на їх тілі тощо), розмов батьків та інших осіб про деталі цієї події, звинувачення та негативні висловлювання на адресу її учасників), що може ставити під сумнів взагалі можливість і доцільність проведення допиту такої малолітньої особи задля уникнення її ще більшого психічного травмування.

Недостатня розвиненість пізнавальних психічних процесів малолітніх осіб (цілеспрямованих процесів пам'яті, мислення, обсягу тривалої пам'яті, властивостей уваги тощо) і, навпаки, підвищена схильність до фантазування можуть призводити до забування, перекручування окремих

деталей та послідовності подій злочину в показаннях таких осіб, які надаються в процесі судового розгляду (тобто в той час, який є значно віддаленим від часу події злочину, як правило, кількома місяцями, враховуючи, що сторона захисту (обвинувачений, його захисник) може навмисно затягувати процес досудового розслідування та судового розгляду, знаходячи різні приводи й підстави для відкладення проведення процесуальних дій та судового розгляду).

Родинний зв'язок малолітньої особи з обвинуваченим (та з потерпілою особою – якщо малолітній виступає в якості свідка) створює умови і можливості для активного впливу зазначених зацікавлених осіб на показання малолітньої особи в процесі їх спілкування (нав'язування іншого трактування, пояснення елементів події; доведення інших причин тих наслідків, що настали; перебільшення або зменшення характеру дій злочинця, їх небезпечності; обмова інших учасників в їх провокуючій, неправомірній поведінці тощо) та на прийняття рішення щодо їхповідомлення (заборона повідомляти про сприйняття, підкріплена погрозами, залякуванням, шантажем тощо). Ступінь такого переконання малолітніх свідків (потерпілих) залежить не лише від кількості спроб впливу на їх позицію (яка, звичайно, буде більшою для тих осіб, які проживають разом із дитиною), а й від сили авторитету для неї конкретних членів родини і схильності до такого впливу. Зазначена обставина стає причиною викривлення інформації у свідомості малолітнього допитуваного, відмови від дачі показань.

Факт присутності в залі судового засідання (де проводиться допит малолітньої особи) обвинуваченого (а також потерпілого – якщо допитуваний є свідком) є вагомим чинником, що впливає на вольові процеси малолітньої особи і може викликати в неї страхи (побоюючись подальшого покарання та фізичної розправи, в першу чергу, з боку обвинуваченого, який вже проявив насилля на очах дитини, така дитина може не захотіти (побоятися) в його присутності викривати його негативні дії та риси і взагалі казати «щось погане й таке, що не сподобається обвинуваченому»).

Допит малолітньої особи на досудовому слідстві проводиться по можливості у сприятливій обстановці (у звичному середовищі й оточенні: в приміщенні дитячого садку, школи, в присутності знайомих осіб – вихователя, психолога, законного представника); допит у суді малолітньої особи відбувається в незвичній обстановці (обстановка приміщення суду, присутні в цьому приміщенні особи, можливо й затримані, яких ведуть під конвоєм, особливості форменого одягу суддів, працівників правоохоронних органів тощо), в судовому засіданні присутні незнайомі особи: судді, обвинувач, захисник, свідки, інші особи – це може налякати дитину і викликати страх під час дачі нею показань, сором або небажання давати показання.

Зазначені обставини потребують розробки особливих тактичних прийомів і рекомендацій з підготовки та проведення допиту малолітніх свідків (потерпілих) у суді під час кримінального провадження по насильницьких злочинах, вчинюваних в їхній родині.

По-перше, плануючи проведення допиту малолітнього свідка (потерпілого) в суді по даній категорії злочинів, необхідно з'ясувати стан дитини та ступінь спричиненої їй психічної травми внаслідок цієї події та за період досудового розслідування. Також доцільним є отримання інформації про пізнавальні можливості конкретної малолітньої особи (особливості її сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мовлення). Задля цього доцільним є проведення психологічного і медичного обстеження (діагностики) дитини спеціалістами-психологами, невропатологами, психіатрами. Спеціалісти, які здійснювали таке обстеження, відповідно до ст. 71, 360 КПК можуть бути залучені за клопотанням сторін кримінального провадження під час судового розгляду для надання консультацій та пояснень (письмових роз'яснень) з питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок. Участь таких осіб дозволить з'ясувати: а) чи

не становитиме небезпеки для здоров'я і психіки дитини проведення її допиту щодо обставин злочину в суді; б) які наслідки може мати такий допит для здоров'я і психічного стану дитини та яка можливість уникнення (зменшення) їх настання; в) якщо допит такої дитини допустимий, то в яких умовах його краще провести (в залі судового засідання чи в іншому приміщенні, використовуючи відеоконференцію); г) кого краще залучити до участі в допиті як законного представника (враховуючи, хто з повнолітніх близьких родичів чи членів сім'ї малолітньої особи користується її довірою та найменше впливав на формування показань дитини стосовно розглядуваного злочину); д) кого краще залучити як педагога чи психолога (лікаря), враховуючи ставлення дитини до цих осіб; е) яким чином і в якій час малолітнього, якого планується допитати, краще доставити до суду; є) де його розмістити до початку допиту (що обумовлено потребою уникнення негативного впливу на малолітнього як з боку зацікавлених осіб (обвинуваченого, його родичів), так і незнайомої обстановки й осіб). У практиці мав місце випадок, коли затримка з початком судового засідання в кримінальному провадженні щодо спричинення тілесних ушкоджень батьком матері у присутності дитини призвела до неможливості допиту малолітньої особи: обвинувачений (батько), який сидів в одному коридорі з потерпілою та їхньою дитиною, не чинячи прямого тиску на дитину, влаштував скандал з її матір'ю, що призвело до істерики дитини і зірвало її допит; є) які запитання і в якій формі можна поставити дитині, уникаючи її травмування і навіювання, а також враховуючи її інтелектуальний розвиток, особливості пізнавальних процесів (пам'яті, мислення тощо).

По-друге, до початку допиту малолітньої особи в суді, під час допиту інших учасників (та далі – в процесі безпосереднього допиту малолітнього свідка, потерпілого) необхідно з'ясувати, чи здійснювався вплив на малолітню особу зацікавленими особами з метою зміни її показань (прямі погрози, заборони казати правду; залякування щодо настання різних негативних наслідків в разі повідомлення нею про те, що вона сприймала під час злочину; переконання в іншому перебігу подій, нав'язування іншого пояснення побаченого нею; підкуп; шантаж; «гра на почуттях» тощо). Із цією метою мають ставитись додаткові запитання допитуваним про факти зустрічі малолітньої особи з обвинуваченим, потерпілим, іншими зацікавленими особами (їх час, умови, зміст розмови). При цьому слід з'ясувати характер ставлення малолітнього допитуваного до обвинуваченого, потерпілого, інших зацікавлених осіб, їх відносини, ступінь авторитетності кожного з них для дитини (стосовно цього питання корисну інформацію може надати спеціаліст-психолог за результатами діагностики малолітньої особи). Аналіз відповідей малолітньої особи на поставлені в судовому засіданні запитання (їх форми, використаної лексики та ін.), співставлення цих відповідей з показаннями інших допитуваних, спостереження за поведінкою малолітньої особи в залі судового засідання дозволить виявити не лише факт впливу на процес формування показань малолітньої особи, а й встановити конкретних осіб, які його здійснювали. Так, у судовій практиці мав місце випадок, коли малолітня особа, даючи викривальні показання в залі судового засідання як свідок, після кожної відповіді на запитання суду поверталась у бік обвинуваченого (батька), хоча в залі також перебувала мати дитини, дивлячись на реакцію батька (вираз його обличчя), та відповідними жестами (кивками голови, знизуванням плечима) нібито «вибачалась перед ним за те, що говорить про нього». Така демонстративна невимушена поведінка малолітнього допитуваного якраз свідчила про те, хто мав вплив на дитину. Для виявлення та пояснення подібних проявів у поведінці малолітнього допитуваного доцільно скористатися консультаціями спеціаліста-психолога, залученого до участі в судовому допиті (ст. 360 КПК).

По-третє, враховуючи можливе забування малолітнім допитуваним деталей події злочину, його підвищену схиль-

ність до навіювання, доцільно спочатку надати можливість дитині у вільній формі розповісти про те, що сталося, після чого ставити уточнюючі запитання. Якщо малолітня особа відчуває складнощі в пригадуванні події злочину, можна запитати, чи розповідала вона раніше про сприйняте нею: де й кому, в присутності кого, чи примушували її тоді щось казати, чи вона казала правду, чи записував хтось те, про що вона казала, чи зачитували потім її показання (метою чого є з'ясування, чи давала малолітня особа показання на допиті під час досудового розслідування, чи добровільно вона це робила), після чого може бути запропоновано малолітній особі оголосити в судовому засіданні протокол її допиту на досудовому розслідуванні, який може бути наданий стороною кримінального провадження і використаний під час судового розгляду як документ (ч. 2 ст. 99 КПК). У разі згоди малолітньої особи зміст протоколу має бути зачитаний у повільному темпі, з паузами, що дозволить допитуваному повною мірою сприйняти й проаналізувати його. Після озвучення змісту протоколу допиту у малолітньої особи слід з'ясувати, чи так вона розповідала раніше, чи саме це вона сприймала. Рекомендується деталізувати лише фактичні обставини, уникаючи характеристик учасників події злочину (враховуючи їх авторитетність для дитини) й оцінки їх вчинків. При оголошенні малолітньому допитуваному змісту протоколу його допиту, проведеного під час досудового розслідування, існує небезпека навіювання: вона стосується тих випадків, коли малолітній давав первинні показання «за вказівкою, зі слів інших осіб», отже використовувати такий протокол доцільно лише тоді, коли малолітній свідок повідомив певні (головні) відомості про подію злочину в судовому засіданні, а труднощі викликає пригадування окремих її деталей, а також коли встановлено факти впливу на малолітню особу з боку зацікавлених осіб (що передували її допиту в суді), спрямовані на перешкодження отримання достовірних і повних показань від дитини; коли спостерігається страх і невпевненість малолітнього в судовому засіданні.

По-четверте, враховуючи категорію злочинів, що розглядаються, та залежність малолітнього допитуваного від батьків (які виступають учасниками процесу і неправомірну поведінку яких дитина може боятися викрити в їх присутності), доцільно використовувати передбачену ч. 4 ст. 354 КПК можливість допиту у режимі відеоконференції (з іншого приміщення), що дозволить усунути небажані чинники впливу на вольову позицію допитуваного щодо дачі показань. Водночас повідомлення малолітньою особою викриваючих відомостей про обвинуваченого в його присутності (за наявності інформації про спроби його впливу на показання дитини) буде виступати додатковим аргументом правдивості показань малолітнього допитуваного.

По-п'яте, кримінально-процесуальний закон не обмежує можливості проведення перехресного допиту свідків у суді, в тому числі, віком допитуваних. Можливість поста-

новки запитань під час перехресного допиту свідка надається протилежній стороні кримінального провадження, яка може використовувати навідні запитання (ч. 7 ст. 352 КПК), акцентувати увагу на обставинах, які є вигідними для сторони. Водночас, враховуючи підвищену конформність, схильність до навіювання малолітніх осіб (особливо з боку авторитетних для них осіб, які під час допиту виступають сторонами кримінального провадження – обвинуваченим, потерпілим), відповіді малолітнього свідка на запитання протилежної сторони можуть формуватись з урахуванням навіювального впливу змісту самих запитань; погодження зі змістом навідних запитань може бути пов'язане з бажанням дитини проявити свою слухняність по відношенню до батьків, не сперечатись із ними, не погіршувати їх настрої і ставлення до себе (така мотивація може виникати на ґрунті почуттів любові, більшої прив'язаності до одного з батьків або ж на підставі жалості, співчуття до них і нерідко – на підставі страху бути покараним ними, відчувати себе винним в їх засудженні тощо). Отже, постановка навідних запитань під час перехресного допиту малолітніх допитуваних є небажаною з тактичних міркувань, а їх відповіді мають оцінюватись з урахуванням наведених чинників впливу, повинні перевірятись шляхом постановки додаткових і уточнюючих запитань.

По-шосте, в ситуаціях, коли встановленими є факти впливу зацікавлених осіб (обвинуваченого, потерпілого та ін.) на показання малолітнього свідка (потерпілого) після його допиту під час досудового розслідування (до моменту проведення допиту в суді), більше того, коли наслідком такого впливу є відмова малолітньої особи від дачі показань у суді (чи зміна показань) – суд, за наявності підстав, передбачених законом, може отримати показання з чужих слів із приводу обставин, про які повідомляла малолітня особа (ст. 97 КПК), допитавши осіб, у присутності яких малолітня особа надавала показання під час досудового розслідування (законного представника, педагога, психолога, лікаря), і визнати їх доказом (ч. 5 ст. 97 КПК).

Враховуючи викладене, слід відмітити, що допит малолітніх свідків і потерпілих у суді під час судового розгляду в кримінальних провадженнях стосовно насильницьких злочинів, вчинюваних в їхніх родинах, має низку тактичних особливостей, що пов'язано як із віковими характеристиками допитуваних, так і зі специфікою розглядуваної категорії злочинів, відносин між малолітніми допитуваними й іншими учасниками провадження (обвинуваченим, потерпілим). Таким чином, допит у суді малолітніх свідків (потерпілих), як складова елементів криміналістичної методики судового розгляду в кримінальних провадженнях по насильницьких злочинах, що вчиняються в родині, обумовлює специфіку такої методики та доводить потребу в її виокремленні в системі криміналістичних методик судового розгляду кримінальних справ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давидович І.І. Загальні правила кваліфікації насильницьких злочинів / І.І. Давидович, К.П. Задоя // Адвокат. – К.: Експрес-поліграф, 2011. – № 11(146). – С. 14-17.
2. Григоревська Т. Домашнє насильство – явище чи епідемія? – 11.04.2013 [Електронний ресурс] – http://mvs.gov.ua/mvs/control/donetsk/uk/publish/printable_article/84004.jsessionid=F83D487A4CD7442AF548D9C0E42901A2
3. Закатов А.А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних: учеб. пособие / А.А. Закатов. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. – 96 с.
4. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособие / В.Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 1999. – 157 с.
5. Скичко О.Ю. Тактико-психологические основы допроса несовершеннолетних свидетелей и потерпевших на предварительном следствии / О.Ю. Скичко; под ред. проф. В.И. Комиссарова. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 184 с.
6. Павлюк Н.В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту): Монографія / Н.В. Павлюк; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. – 208 с.
7. Шепітько В.Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.Ю. Шепітько. – Х., 1990. – 238 с.
8. Ароцкер Л.Е. Тактика и этика судебного допроса / Л.Е. Ароцкер. – М.: Юрид. лит., 1969. – 120 с.
9. Вільгушинський М.І. Тактика судового слідства в системі криміналістики: монографія / М.І. Вільгушинський; за ред. В.Ю. Шепітька. – Харків: Право, 2010.
10. Когутич І.І. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ: Наук.-практ. посібник / І.І. Когутич, В.Т. Нор. – Львів, Київ: Тріада плюс, Алерта, 2011. – С. 147-214.

ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПРИСЯЖНОГО І НАРОДНОГО ЗАСІДАТЕЛЯ

Аскеров С.С.,

к.ю.н., доцент кафедри конституційного і адміністративного права
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджуються проблеми реалізації законодавства з особливого порядку кримінального провадження щодо присяжного і народного засідателя з урахуванням конституційно-правових основ їхнього статусу та додаткових гарантій, що передбачені законодавством України.

Аналізуються норми Конституції України, Кримінального кодексу, Кримінального процесуального кодексу, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших правових актів, які регулюють особливий порядок кримінального провадження щодо присяжного і народного засідателя.

Ключові слова: кримінальне провадження, окрема категорія осіб, повідомлення про підозру, кримінальне провадження щодо присяжного і народного засідателя, особливий порядок кримінального провадження.

Аскеров С.С. / ОСОБЫЙ ПОРЯДОК УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ОТНОШЕНИИ ПРИСЯЖНОГО И НАРОДНОГО ЗАСЕДАТЕЛЯ / Киевский национальный экономический университет, Украина

В статье исследуются проблемы реализации законодательства по особому порядку уголовного производства в отношении присяжного и народного заседателя с учетом конституционно-правовых основ их статуса и дополнительных гарантий, предусмотренных законодательством Украины.

Анализируются нормы Конституции Украины, Уголовного кодекса, Уголовного процессуального кодекса, Закона Украины «О судоустройте и статусе судей» и других правовых актов, которые регулируют особый порядок уголовного производства в отношении присяжного и народного заседателя.

Ключевые слова: уголовное производство, отдельная категория лиц, сообщение о подозрении, уголовное производство в отношении присяжного и народного заседателя, особенный порядок уголовного производства.

Askerov S.S. / SPECIAL ORDER OF CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST JURORS AND PEOPLE'S ASSEORS / Kyiv National Economic University, Ukraine

This article deals with the problems of implementation of special order of criminal proceedings against jurors and people's assessors with regards to the constitutional legal status and additional guarantees under the legislation of Ukraine.

Constitution of Ukraine stipulates that the people directly involved in the administration of justice through people's assessors and jurors, which means ensuring the implementation of the principle of democracy in the administration of justice.

However, the effectiveness of the principle of participation of representatives of the people (people's assessors and jury) the administration of justice is directly related to providing them the necessary and sufficient guarantees.

Such guarantees in the Criminal Procedure Code of Ukraine is implementing the Institute special order of criminal proceedings against a certain category of persons.

Criminal Procedure Code of Ukraine provides for special procedure of criminal proceedings against the individual categories are: people's deputy of Ukraine, judge of the Constitutional Court of Ukraine, professional judges and jurors and people's assessors in the administration of justice, the candidate for President of Ukraine, Agent of Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, Chairman Accounting Chamber, his first deputy, deputy, chief Inspector and Secretary of the Accounting Chamber, the deputy of the local council, a lawyer, the Prosecutor General of Ukraine, his deputy.

Thus, jurors and people's assessors are a separate category of persons to whom the order applies special criminal proceedings including constitutional and legal basis of their status

The provisions of the Ukrainian Constitution, the Code of Criminal, the Code of Criminal Procedure, the law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges" and other legal acts, regulating special procedure for criminal proceedings against jurors and people's assessors are analyzed in the article.

Key words: criminal proceedings, certain categories of persons, notification of suspicion, criminal proceedings against jurors and people's assessors, special procedure for criminal proceedings.

Постановка проблеми дослідження. Постійні зміни існуючих і прийняття нових законодавчих актів у пошуках шляхів удосконалення кримінального судочинства в Україні мають враховувати положення Конституції України, міжнародно-правові зобов'язання держави, практику їх застосування і передовий зарубіжний досвід. При цьому слід виключити умови, що призводять до неоднозначного тлумачення і застосування норм законодавства України щодо визначення правового статусу учасників кримінального провадження, інших осіб під час здійснення кримінального провадження.

У ст. 6 Конституції України передбачено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Правосуддя здійснюється виключно судами.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних і народних засідателів, що означає забезпечення реалізації принципу народовладдя у здійсненні судочинства (ст. 124 Конституції) [1].

При цьому ефективність реалізації принципу участі представників народу (присяжних і народних засідателів) у здійсненні судочинства безпосередньо пов'язана із забезпеченням для них необхідних і достатніх гарантій.

Такими гарантіями в Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України від 2012 року є запровадження Інституту особливого порядку кримінального провадження щодо окремої категорії осіб.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає особливий порядок кримінального провадження щодо окремої категорії осіб: народного депутата України, судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя, кандидата у Президенти України, Уповнова-

женого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати, депутата місцевої ради, адвоката, Генерального прокурора України, його заступника (ст. ст. 480 – 483) [2].

Таким чином, присяжні і народні засідателі входять до окремої категорії осіб, щодо яких застосовується особливий порядок кримінального провадження з урахуванням конституційно-правових засад їхнього статусу. При цьому інститут особливого порядку кримінального провадження щодо окремої категорії осіб не передбачає конкретних і достатніх гарантій для присяжних і народних засідателів, що створює певні недоліки й складнощі у здійсненні кримінального судочинства і, як наслідок, проблеми в реалізації завдань кримінального процесу в цілому.

У зв'язку з цим актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю осмислення на теоретичному, правотворчому і правозастосовному рівнях умов реформування інститутів суду присяжних (народних засідателів) та застосування до них особливого порядку кримінального провадження, які врахували б відповідні положення Конституції і законодавчих актів, наукові дослідження і передовий зарубіжний досвід, проблем їх конкретизації та реалізації в Кримінальному процесуальному законодавстві України.

Дослідження і публікації. Проблеми з кримінального провадження щодо окремої категорії осіб були предметом дослідження таких вітчизняних науковців і правників, як І. В. Бабій, Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Л. М. Лобойко, М. М. Михеєнко, В. В. Молдован, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, В. О. Попелюшко, С. Скрипниченко, І. С. Смирний, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко та інших.

На жаль, не всі науково обгрунтовані пропозиції були враховані законодавцем і реалізовані в практичному застосуванні.

Останні суттєві зміни в суспільному житті потребують більш нових досліджень для наукового обгрунтування пропозицій удосконалення законодавства зі здійснення судочинства при участі представників народу – присяжних і народних засідателів – та застосування до них особливого порядку кримінального провадження на час виконання ними повноважень.

Мета дослідження. Метою написання статті є науково-правове дослідження проблем законодавства України з особливого порядку кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, зокрема присяжного і народного засідателя, як однієї з процесуально-правових гарантій під час здійснення ними правосуддя, а також вивчення й аналіз практичного застосування національних, міжнародних, правових норм, наукових досліджень і на цій основі розроблення, наукове обгрунтування пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства України.

Виклад основного тексту. Постійне вдосконалення кримінального і кримінального процесуального законодавства України має відбуватися з чітким дотриманням положень Конституції України, відповідно до її міжнародних зобов'язань. З метою забезпечення ефективної реалізації завдань кримінального процесу необхідно створити такі умови, що виключають незаконний вплив на учасників кримінального провадження при здійсненні кримінального провадження з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових (службових) осіб та інших сторонніх чинників.

Особливий порядок кримінального провадження щодо окремої категорії осіб у КПК України від 2012 року запроваджений на виконання норм Конституції України, застосовується до осіб, зазначених у ст. 480 глави 37 КПК України, з урахуванням гарантій їхнього правового статусу, передбачених законодавством України.

Отже, віднесення до цієї категорії осіб присяжного і народного засідателя як учасників кримінального судочинства є однією з процесуально-правових гарантій незалежності їхньої діяльності.

Важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі відведено праву особи на незалежний і безсторонній судовий захист, передбаченому у ст. 55 Конституції України.

Гарантування кожному права на судовий захист є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року [3], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [4], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [5] тощо.

В Україні правовими підставами для участі присяжних і народних засідателів як представників народу у здійсненні кримінального судочинства є Конституція України 28.06.1996, Закон України «Про судоустрій і статус судів» від 07.07.2010 та Кримінальний процесуальний кодекс України від 20.11.2012.

Зокрема, в ст. 124 ч. 4 Конституції України встановлено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Проте народні засідателі вже не згадуються в ч. 2 ст. 129 Конституції України, де передбачено, що судочинство здійснюється суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

На жаль, Закон України «Про судоустрій і статус судів», прийнятий 07 липня 2010 року, також не конкретизує конституційні норми про право на суд присяжних, лише передбачає можливість участі народних засідателів і присяжних у розгляді справ у судах лише у випадках, визначених процесуальним законом (ст. 15 ч. 1 і ст. 57 ч. 1) [6].

Слушно зазначає Б. Футей про те, що як конституційні положення, так і норми Закону України «Про судоустрій і статус судів» про право на суд присяжних не містять чітко виписаних процедур і обов'язків для суду присяжних, загальну його кількість та кількість голосів, необхідних для прийняття рішення [7].

Отже, в практичному застосуванні права на суд присяжних Конституція України і Закон України «Про судоустрій і статус судів» посилаються на такі законодавчі акти.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України взагалі інакше передбачає залучення представників народу до участі в здійсненні правосуддя.

Так, відповідно до ст. 21 ч. 1 Кримінального процесуального кодексу України кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

При цьому КПК України передбачає, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких встановлюється довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально у складі трьох професійних суддів, а у випадку клопотання обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних (ст. 31 ч. 3 і ч. 9 п. 1).

Вперше, і тільки Кримінальний процесуальний кодекс визначає загальну кількість присяжних у складі суду присяжних і обмежує їхню юрисдикцію з розгляду справ по злочинах, за які передбачено довічне покарання.

Такий порядок утворення складу суду присяжних і визначення їх компетенції по розгляду окремих кримінальних справ свідчить про відсутність у законодавця чіткої концепції щодо ролі і значення останніх у здійсненні кримінального судочинства в Україні.

В. Тертишник висловлює цікаву думку про те, що суд присяжних в Україні втілює ідею народних засідателів, не маючи спільного з його класичною моделлю [8].

Вважаємо, що така думка науковця-правника варта уваги, адже вітчизняний суд присяжних має свої особливості не тільки щодо порядку утворення складу суду присяжних, його компетенції з розгляду окремо визначених справ, а й процедури розгляду справ і прийняття рішень (вироку) тощо.

Порядок наради і голосування в суді присяжних при прийнятті рішень у КПК України визначається як такий, що здійснюється у формі відкритого голосування за активною участю як трьох присяжних, так і двох професійних суддів, один з яких постійно виступає головуючим у складі суду присяжних. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів, а головуючий голосує останнім. Ніхто зі складу присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання і суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за рішення, яке є найсприятливішим для обвинувачення. При виникненні розбіжностей про те, яке рішення для обвинувачення є більш сприятливим, питання вирішується шляхом голосування. Передбачено, що члени складу суду присяжних мають право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення. У разі, коли серед більшості складу суду, яка ухвалила рішення, відсутні професійні судді, головуючий зобов'язаний надати допомогу присяжним у складанні судового рішення.

Встановлений порядок наради й ухвалення рішення судом присяжних є неприйнятний, оскільки все відбувається більше за активної участі професійних суддів, головуючого, ніж самих присяжних, що може поставити під сумнів незалежність такого складу суду [9, с. 13-14]. Передбачена модель і юрисдикція суду присяжних не дозволять належним чином забезпечити гарантії прав обвинувачених (підсудних) у кримінальному судочинстві.

Проігнорований «вітчизняний і міжнародний досвід діяльності суду присяжних, а запроваджений, – зазначає В. Тертишник, – не маючий аналогів у світі новий суд у складі двох професійних суддів і трьох присяжних, які разом розв'язують усі питання справи без окремого вердикту суду присяжних» [10, с. 259].

Законом передбачено певні гарантії для присяжних і народних засідателів під час виконання ними своїх повноважень зі здійснення правосуддя.

На присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом на час здійснення ними обов'язків зі здійснення правосуддя (ч. 3 ст. 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає, що письмове повідомлення про підозру присяжному і народному засідателю на час здійснення ними правосуддя здійснюється Генеральним прокурором України або його заступником (ст. 481 КПК України). Це означає, що притягнення до кримінальної відповідальності присяжного і народного засідателя починається з повідомлення про підозру.

Однак не зрозуміло, чи означає здійснення письмового повідомлення про підозру складання письмового тексту, підписання та безпосереднє вручення Генеральним прокурором України або його заступником повідомлення про підозру присяжному чи народному засідателю.

Також потребує законодавчого визначення таке поняття, як «час здійснення присяжними і народними засідателями правосуддя», для правильного застосування для них відповідних гарантій незалежності і недоторканності суддів.

З урахуванням викладеного доцільно визначити у ст. 481 КПК України зміст понять: 1) здійснення письмового повідомлення про підозру; 2) часовий проміжок (початок і кінець) здійснення присяжними і народними засідателями правосуддя.

У ст. 482 КПК України передбачено, що затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу у

вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України, тоді як таких гарантій для присяжних і народних засідателів на час здійснення ними правосуддя КПК України не передбачає.

Отже, враховуючи положення ч. 3 ст. 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо поширення на присяжних і народних засідателів законодавчих гарантій незалежності і недоторканності суддів на час здійснення ними обов'язків зі здійснення правосуддя, потребує вирішення питання встановлення і конкретизація для них гарантій незалежності і недоторканності суддів у КПК України.

Пропонуємо доповнити ст. 482 КПК України положенням такого змісту: затримання присяжного і народного засідателя або обрання стосовно них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України.

Однією з гарантій під час застосування кримінального провадження щодо окремої категорії осіб є інформування відповідних державних та інших органів чи службових осіб. Важливим є забезпечення цієї гарантії при застосуванні запобіжного заходу й ухвалення вироку. Встановлення в законі такої гарантії для присяжних і народних засідателів вважаємо доцільним.

Пропонується доповнити ст. 483 Кримінального кодексу України положенням такого змісту.

Орган або посадові особи, які затримали присяжного, народного засідателя або застосували до них запобіжний захід, ухвалили вирок, зобов'язані негайно повідомити про це відповідні органи і службових осіб, які їх обрали або призначили.

Варто також зазначити, що утворення складу суду за участі народних засідателів чинний КПК України не передбачає. Термін «народний засідатель» згадується у КПК України лише один раз, у ст. 481, ч. 3 (повідомлення про підозру). Хоча, як було вже зазначено, Конституція України і Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачають, що правосуддя в Україні здійснюють професійні судді та у визначених законом випадках як присяжні, так і народні засідателі.

З огляду на викладене, положення законодавства про те, що народні засідателі, присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями суддів в кримінальному судочинстві, є більш декларативними і потребують удосконалення з урахуванням конституційних основ їхнього статусу і сталого міжнародного досвіду із застосування суду присяжних.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок про те, що в Україні конституційні положення про право на суд присяжних враховують елементарні характерні для континентальної системи права, так і для системи звичаєвого права.

При цьому конституційне право громадян України на суд присяжних і суд за участі народних засідателів чітко не визначено ані в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», ані в Кримінальному процесуальному кодексі України.

Не встановлено також чітко виписаних обов'язків суду присяжних і суду за участі народних засідателів, а порядок утворення складу суду присяжних і суду за участі народних засідателів, їх строго регламентована компетенція з розгляду окремо визначених справ звужує конституційне право на участь представників народу у здійсненні правосуддя.

Вивчення та аналіз положення законодавства України про правовий статус присяжних і народних засідателів, гарантій їх діяльності, особливий порядок кримінального провадження щодо них дозволяє зробити висновок про те, що саме набуття особою повноважень та здійснення пра-

восуддя встановлює для них особливий правовий режим за рахунок додаткових прав та обов'язків.

Ми вважаємо, що в КПК України недостатньо враховані й відображені положення Конституції України, законодав-

ства України і сталий міжнародний досвід із застосування суду присяжних і участі народних засідателів, забезпечення гарантії їх діяльності, що є актуальним під час застосування до них особливого порядку кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змінами, внесеними згідно із законом N 2952-VI від 01.02.2011 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 68.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. //Офіційний вісник України. 2012. – № 37. – Ст.1370.
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948р. //Офіційний вісник України. 2008. – № 93. – Ст. 3103.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950р. //Офіційний вісник України. 1998. – № 13., 2006. – № 32 – стор. 270
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966р.
6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року № 2453 – VI (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, 43, 44-45. – Ст. 529.
7. Богдан Футей. Роль суду присяжних в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razom.org.ua/opinions/12295/>.
8. Тertiшник В.М. Суд присяжних: паростки і суть ідеї та її мімікрія при реформу / В. М. Тertiшник // Право України. – 2012. – № 7. – С. 274–279.
9. Грубінко А.В. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України: зарубіжний досвід та вітчизняна практика / А. В. Грубінко, Н. М. Ярчук // Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ. – 2014. – № 1. – С. 11–15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/1_2014/02.
10. Тertiшник В. М. Концептуальні проблеми кримінального процесу сьогодні / В. М. Тertiшник // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ : проблеми теорії та практики» (18-19 квітня 2013р. м. Дніпропетровськ). – К. : Хай-Тек Прес, 2013. – С. 225–261.

УДК 342.9

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО БЮРО ІНТЕРПОЛУ В УКРАЇНІ

Брус І.І.,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут
Національної академії прокуратури України

У даній науковій праці висвітлені окремі теоретичні та організаційно-правові питання щодо удосконалення професійної діяльності працівників Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у правовому, нормативному, організаційному та інформаційному розумінні. В представленій роботі розглянуті теоретичні аспекти реалізації покладених на працівників Інтерполу професійних функцій та виокремлені авторські позиції щодо оптимізації діяльності означеного державного органу в Україні на ґрунті проведеної наукової розвідки в заявленій темі дослідження. Перспективним вбачається видання монографічних робіт у частині упровадження дієвих механізмів взаємодії та координації правоохоронних інституцій у векторі діяльності Центрального бюро Інтерполу в Україні та внесення відповідних змін до вітчизняного законодавства, що врегулює означену сферу для оптимізації нормативно-правової регламентації діяльності Інтерполу в Україні.

Ключові слова: інтерпол, міжнародна злочинність, протидія, екстрадиція, міжнародний розшук, нормативна база, діяльність.

Брус И.И. / ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО БЮРО ИНТЕРПОЛА В УКРАИНЕ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В данной научной работе освещены отдельные теоретические и организационно-правовые вопросы относительно усовершенствования профессиональной деятельности сотрудников Национального бюро Интерпола в Украине в правовом, нормативном, организационном и информационном понимании. В представленной работе рассмотрены теоретические аспекты реализации возложенных на сотрудников Интерпола профессиональных функций и выделены авторские позиции относительно оптимизации деятельности указанного государственного органа в Украине на почве проведенного научного поиска в представленной теме исследования. Перспективным видится издание монографических работ в части внедрения действенных механизмов взаимодействия и координации правоохранительных институций в плоскости деятельности Центрального бюро Интерпола в Украине и внесения соответствующих изменений в отечественное законодательство, которое регулирует отмеченную сферу для оптимизации нормативно-правовой регламентации деятельности Интерпола в Украине.

Ключевые слова: интерпол, международная преступность, противодействие, экстрадиция, международный розыск, нормативная база, деятельность.

Brus I.I. / ORGANIZATIONALLY-LEGAL ASPECTS OF FUNCTIONING OF INTERPOL'S NATIONAL CENTRAL BUREAU IN UKRAINE / Law faculty of the National prosecution academy of Ukraine, Ukraine

In this scientific work separate theoretical and organizationally-legal questions are lighted up in relation to the improvement of professional activity of workers of the National central bureau of Interpol in Ukraine in the legal, normative, organizational and informative understanding. In the presented work the theoretical aspects of realization of fixed are considered on the workers of Interpol of professional functions and distinguished authorial positions in relation to optimization of activity of the marked public organ in Ukraine on soil of the conducted scientific secret service in the declared theme of research. Perspective, edition of monographic works is seen in part of introduction of effective mechanisms of cooperation and co-ordination of law-enforcement institutes in the vector of activity of the Central bureau of Interpol in Ukraine and bringing of corresponding changes to the home legislation that regulates the marked sphere for optimization of normatively-legal regulation of activity of Interpol in Ukraine.

Thus, if internal inconsistency in our state gives many opportunities for the using of legal norms on the discretion, then internationally-legal relations give an small opportunities to use them, especially to the person or executive of the state body. It costs to mark that on mutual confession of principles and rules that operate in practice, the system of international law sticks to. In fact, as soon as one of participating parties avoids rules, then all system of international law (let even temporally) is violated, and in our case a state-violator must be outcast outside this association.

The conducted generalization of the state of development of professional activity's problem of workers of Interpol in Ukraine testifies that, not having regard to positive aspects in her functioning, there are substantial blanks in a normative settlement, functional duties, limits of application of imperious plenary powers and realization of international cooperation. But, features in legal status and organization of activity of NCB of Interpol in Ukraine depend on many factors: national legislation, nationally-territorial division, participating in those or other international agreements and conventions, traditions in activity of interactive law enforcement authorities of the states, and also in the financial and skilled questions of service of Interpol.

We consider that the norm in that NCB will be functionally remember Interpol or his Working vehicle must be placed to Constitution of Ukraine, in fact as then there will be taking and action of derivative laws over basic in the settlement of professional activity of workers of Interpol. Also, it is necessary to amend to the normative documents in relation to unambiguous interpretation of status of subdivisions of NCB of Interpol in Ukraine, them public servants and list of the functional duties fixed on them with determination of belonging to the corresponding function box.

Key words: interpol, international criminality, counteraction, ex-tradition, international search, normative base, activity.

Новий соціально-політичний, європейський статус України, її прагнення до упровадження світових стандартів у розбудові правової держави неможливе без докорінних змін у національному законодавстві, зокрема у частині удосконалення діяльності її правоохоронних інституцій, серед яких нами виокремлено Національне центральне бюро Інтерполу в Україні. У нових умовах глобальних трансформаційних змін у світі, міжнародні відносини України, її європейський статус привертають увагу світової спільноти, а раціональне та ефективне використання можливостей Інтерполу дозволяє налагоджувати взаємодію правоохоронних органів у спільній протидії міжнародній, транснаціональній злочинності. Тож, саме удосконалення теоретико-прикладних підвалин організаційно-правових механізмів функціонування Інтерполу в Україні уможливить його ефективну координацію (взаємодію) з іншими правоохоронними органами на міжнародному рівні та інформаційне, нормативне забезпечення самої фахової діяльності працівників означеної служби.

Дослідження функцій Інтерполу, з огляду на їх нормативно-правовий зміст допомагає реально оцінити його можливості, сприяє більш глибокому розумінню механізму взаємодії його працівників з національними інститутами у вирішенні найбільш важливих завдань. Ефективність організації діяльності Національного центрального бюро Інтерполу в Україні безпосередньо залежить від того, наскільки повно і чітко сформульовано його завдання і визначені функції, і чи може він їх самостійно здійснювати. Відтак, саме за допомогою функціонального аналізу можна розкрити характер і зміст діяльності Інтерполу та рівень його ефективності.

Національне центральне бюро Інтерполу в Україні насамперед є специфічним підрозділом, який належить до структури національних правоохоронних органів на правах організатора і координатора міжнародної співпраці у сфері протидії злочинності і надання безпосередньої правової допомоги. Для цього означений орган наділений відповідною правозастосовною компетенцією, і водночас залишається невід'ємним елементом системи Інтерполу, що покликаний сприяти втіленню на території нашої країни стратегічних рекомендацій, які видаються пленарними органами як в особі Генеральної Асамблеї, так і постійно діючих – в особі Генерального Секретаріату, Виконавчого комітету, а також НЦБ, які діють в інших країнах [1]. У цьому зв'язку особливу зацікавленість викликає проблема удосконалення та подальшого розвитку інституційної системи Інтерполу в Україні, оскільки це має теоретико-прикладне значення для розробки методичного інструментарію оптимізації професійної діяльності з урахуванням європейських стандартів.

Метою статті є теоретико-правове опосередкування фахової діяльності працівників Інтерполу в Україні у площині удосконалення виконання останніми професійних завдань. Це, насамперед, дозволить суттєво оптимізувати функціональність органів Інтерполу в Україні та покращити їх нормативно-правове регулювання.

Окремим організаційно-правовим та теоретичним аспектам професійної діяльності працівників Інтерполу присвячені роботи таких вчених як: І. Дайчман, М. Фу-

нер, Ф. Бреслер, М. Андерсон, Я. Бельсон, В. Самарин, В. Овчинський, К. Родіонов, О. Бандурка, О. Мацко, В. Смеліка, О. Культенко Н. Карпов, Э. Карпенко, Э. Говійко, С. Юдін та ін., проте на сьогодні не можна впевнено говорити про ґрунтовне теоретико-прикладне дослідження функціональної діяльності Національного центрального бюро (далі – НЦБ) Інтерполу в Україні у розрізі розробки практичних рекомендацій щодо конкретизації правової та функціональної специфіки означеної діяльності. Поряд з цим, варто зауважити, що переважна більшість досліджень, присвячених відповідній проблематиці, мають контекстуальний характер та розкривають лише окремі аспекти професійної діяльності фахівців НЦБ Інтерполу, зокрема удосконалення правового статусу.

На сьогоднішній день число держав-членів Міжнародної організації кримінальної поліції досягло 188. За чисельністю країн-учасниць Інтерпол поступається лише ООН, кількість членів якої – 191. Варто нагадати, що національні центральні бюро є одночасно структурними підрозділами Інтерполу і поліцейськими органами держав-членів і що з точки зору міжнародного і внутрішнього права такий статус національних центрального бюро є унікальним [2]. Робочий апарат НЦБ Інтерполу в Україні є складовою частиною кримінальної міліції, а відтак є суб'єктом оперативно-розшукової діяльності. Однак, нормативно діяльність, яку здійснюють працівники НЦБ Інтерполу в Україні, вважати оперативно-розшуковою немає підстав, оскільки останні не відкривають оперативно-розшукових справ. Тож, Інтерпол та його національні центральні бюро, як слушно відзначають деякі вчені, радше є суб'єктами міжнародного розшуку [2, с. 63].

Втім, діяльність НЦБ Інтерполу має ознаки оперативно-розшукової. Так, у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] ця діяльність визначена як «система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контролрозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів», а її завдання – як «пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави» [4, с. 48-51].

Водночас, офіційний веб-сайт Укрбюро Інтерполу повідомляє, що нормативними актами, які безпосередньо встановлюють засади діяльності НЦБ Інтерполу є: Статут Міжнародної організації кримінальної поліції-Інтерпол; Положення про національне центральне бюро Інтерполу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 року № 220; Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, затверджена спільним наказом МВС України, Генеральної прокуратури України, СБУ, Держкомкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 09 січня 1997 року № 3/1/2/5/2/2; Наказ МВС України від 15 люто-

го 1995 року № 104 «Про створення підрозділів Укрбюро Інтерполу та Типові завдання та функції підрозділів Укрбюро Інтерполу в головних управліннях, управліннях МВС України в Криму, областях, містах Києві та Севастополь»; Інструкція про приймання осіб, які підлягають видачі (екстрадиції) з держав, що не мають спільних кордонів з Україною та не є членами СНД, затверджена наказом МВС України від 24 травня 2005 року № 369 [5].

Постановою «Про Національне центральне бюро Інтерполу» від 25 березня 1993 року № 220 Кабінет Міністрів України установив, що взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу. Цією ж Постановою встановлено, що Міністерство внутрішніх справ виступає як Національне центральне бюро Інтерполу, передбачено утворення робочого апарату НЦБ та затверджено Положення про Національне центральне бюро Інтерполу.

Таким чином, НЦБ Інтерполу забезпечує співробітництво правоохоронних органів України та зарубіжних країн як у цілому, так і в окремих напрямках боротьби із злочинністю і надає можливості для: підготовки та надсилання ініціативних запитів за кордон; підготовки та надсилання відповідей на запити зарубіжних правоохоронних органів; обміну оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою та криміналістичною інформацією про підготовку і вчинення злочинів та причетних до них осіб, а також архівною та, в окремих випадках, процесуальною інформацією; обміну досвідом роботи, законодавчими та іншими нормативними актами, навчально-методичною літературою з питань діяльності правоохоронних органів; обміну науково-технічною та іншою інформацією з питань боротьби із злочинністю.

Тож, Інтерпол покликаний сприяти міжнародному співробітництву в поліцейських операціях, навіть якщо дипломатичні відносини не існують між окремими країнами. Як слушно зазначив О. Кульченко, вкрай актуальною у теперішній час є проблема розробки об'єктивних критеріїв оцінки правових моделей Національних Центральних Бюро Інтерполу в інших державах, оскільки це конче важливо для забезпечення функціональності права України в епоху глобалізації у боротьбі зі злочинністю [6, с. 71].

Діяльність працівників НЦБ Інтерполу в Україні визначається міжнародною взаємодією у протидії організованій злочинності, злочинним посяганням у сфері економіки і кредитно-банківської системи, підробці грошей, документів та їх незаконному використанню, злочинам проти особистої, колективної і державної власності, викраденню культурних та історичних цінностей, викраденню та незаконній торгівлі вогнепальною зброєю і боєприпасами, викраденню транспортних засобів, насильницьким злочинам, наркобізнесу, злочинам проти дітей і молоді, тероризму, нелегальній міграції; міжнародним розшуком злочинців та їх екстрадицією, розшуком осіб, які зникли безвісті.

Структура НЦБ Інтерполу на рівні МВС включає такі два управління:

1) Управління організаційного та технічного забезпечення: відділ організаційного та юридичного забезпечення; відділ з питань безпеки міжнародних масових заходів; відділ інформаційних технологій; відділ взаємодії з Європолом; відділ оброблення інформації;

2) Управління міжнародного розшуку та супроводження розслідувань: відділ супроводження розслідувань; відділ міжнародного розшуку та екстрадицій [7].

Серед основних функцій працівників НЦБ Інтерполу в Україні викремлюються:

– за запитамі правоохоронних органів України, в рамках кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ, організація проведення оперативно-розшукових та

інших заходів за кордоном; за запитамі правоохоронних органів іноземних держав організація проведення таких заходів в Україні;

– організація за межами України міжнародного розшуку: обвинувачених, підсудних та засуджених, що перебувають у державному або міждержавному розшуку, безвісно зниклих осіб, дітей, усиновлених на території нашої держави громадянами іноземних держав, щодо яких в Україну не надходять відомості про їх місцеперебування та умови проживання, викраденого автотранспорту, культурних цінностей та антикваріату;

– надання правоохоронним органам України доступу до електронних банків даних Генерального секретаріату Інтерполу, зокрема банків даних щодо осіб (розшукуваних за вчинення злочинів, безвісти зниклих, невпізнаних трупів, фігурантів кримінальних справ, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень тощо); викрадених та втрачених документів; викрадених транспортних засобів; викрадених творів мистецтва; ДНК-профілів, вилучених з місць вчинення злочинів на території держав-членів Інтерполу та від злочинців; відбитків пальців рук; порнографічних зображень, створених із залученням неповнолітніх;

– забезпечення функціонування в Україні телекомунікаційної системи Інтерполу I-24/7, а також створення та використання власних банків даних;

– відповідно до доручень Генпрокуратури та Мін'юсту організація екстрадиції до України обвинувачених та засуджених;

– за власною ініціативою та за запитамі правоохоронних органів України публікація інформації про осіб-фігурантів перевірок в Системі міжнародних повідомлень Інтерполу (повідомлення з «кольоровим кутом»);

– на підставі законодавства України ініціатива винесення в МВС України постанов про заборону іноземцям в'їзду в Україну та їх видворення з України;

– підготовка аналітичних матеріалів щодо передового досвіду правоохоронних органів іноземних держав з питань протидії злочинності, а також міжнародного співробітництва у цій сфері.

Відтак, оскільки Інтерпол є суб'єктом міжнародного розшуку, то варто зупинитись на окремих аспектах цієї діяльності. Відомо, що з питаннями міжнародного розшуку тісно пов'язані питання екстрадиції. Як аргумент, варто наголосити, що значна кількість нормативно-правових документів розглядає Інтерпол як уповноважений трансфер для передачі прохань про попередній арешт з метою екстрадиції [8, с. 66]. Роль та значення Інтерполу в питаннях екстрадиції офіційно визнається, зокрема, і Європейською конвенцією про видачу правопорушників 1957 року (п. 3 ст. 16). Відповідно до цієї Конвенції, Інтерпол є одним з каналів для передачі прохань про тимчасовий арешт. Джерелами законодавства про екстрадицію є, крім міжнародного етикету, міжнародне право і національні закони.

Таким чином, якщо внутрішня неузгодженість у нашій державі дає багато можливостей для використання правових норм на власний розсуд, то міжнародно-правові відносини дають мало можливостей використовувати їх, особливо особі чи органу виконавчої влади держави. Варто зазначити, що на взаємному визнанні принципів та правил, які діють на практиці, тримається система міжнародного права. Адже, як тільки одна з причетних сторін ухиляється від правил, тоді порушується вся система міжнародного права (нехай навіть тимчасово), а у нашому випадку держава-порушник має бути виключена з цієї спільноти. Хоча НЦБ Інтерполу в Україні і вживає заходи, направлені на поліпшення позитивного іміджу нашої держави, послідовно та цілеспрямовано інформуючи законодавця, виконавчу владу та громадськість про зарубіжний досвід протидії злочинам, ця інформація у теперішній час в кращому випадку використовується лише громад-

ськістю, та не завжди її найкращими представниками [6, с. 107].

Проведене узагальнення стану розробки проблеми професійної діяльності працівників Інтерполу в Україні свідчить що, не зважаючи на позитивні аспекти в її функціонуванні, існують суттєві прогалини в нормативному врегулюванні, функціональних обов'язках, межах застосування владних повноважень та реалізації міжнародного співробітництва. Натомість, особливості в правовому статусі і організації діяльності НЦБ Інтерполу в Україні залежать від багатьох факторів: національного законодавства, національно-територіального поділу, участі в тих чи інших міжнародних угодах і конвенціях, традицій в діяльності взаємодіючих правоохоронних органів держав, а також у фінансових і кадрових питаннях служби Інтерполу.

Вважаємо, що до Конституції України має бути поміщена норма, у якій би функціонально згадувався НЦБ Інтерполу чи його Робочий апарат, адже тоді буде відбуватися прийняття та дія похідних законів від основного у врегулюванні професійної діяльності працівників Інтер-

полу. Також необхідно внести корективи до нормативних документів щодо однозначного тлумачення статусу підрозділів НЦБ Інтерполу в Україні, їх посадових осіб та переліку покладених на них функціональних обов'язків із визначенням належності до відповідного функціонального блоку.

Отже, подальше членство України в МОКП Інтерпол відкриває для власної правоохоронної системи широкі можливості для здійснення активної протидії та впливу на криміногенні процеси (в тому числі, прояви транснаціональної злочинності), і додатковий потенціал для результативного здійснення правоохоронної діяльності відповідно до обраного курсу міжнародного співробітництва [7].

Наостанок, варто наголосити на необхідності активізації подальших наукових розвідок у частині удосконалення нормативно-правового механізму ефективної діяльності НЦБ Інтерполу в Україні з метою результативної протидії міжнародній, транснаціональній злочинності в світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Величко В. В. Структурні особливості робочого апарату національного центрального бюро інтерполу в Україні / В. В. Величко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/velichko-v-v-strukturni-osoblivosti-robochogo-aparatu-natsionalnogo-tsentralnogo-byuro-interpolu-v-ukrayini/>
2. Душейко О. Г. Міжнародний розшук: теорія і практика : [монографія] / О. Г. Душейко, В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Д. О. Компанієць. – К. : КНТ, 2006. – 168 с.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
4. Оперативно-розшукова діяльність. Нормативно-правове регулювання [Текст] : закони и законодательные акты / Сост. Ю. Я. Кондратьев, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук, В. В. Матвійчук. – К. : КНТ, 2005. – 552 с.
5. Національне центральне бюро Інтерполу в Україні Інтерполу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://icrp-centrmia.gov.ua/nau.php>
6. Культенко О. В. Юридико-психологічний зміст та детермінанти професійної діяльності працівників національного центрального бюро Інтерполу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 19.00.06 «юридична психологія» / О. В. Культенко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ України. – К., 2010. – 16 с.
7. Структура МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/547806>
8. Овчинский В. С. Интерпол в вопросах и ответах [Текст] / В. С. Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 319 с.

**ВИДИ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ
ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ****Дерев'яно М.І.,
аспірант кафедри правосуддя***Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

У статті досліджуються види гарантій прав та свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Автор аналізує неюрідичні та юридичні гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, однак акцентується увага саме на юридичних гарантіях, їх видах.

Ключові слова: гарантії прав і свобод особи, запобіжний захід, тримання під вартою, неюрідичні гарантії, юридичні гарантії

Дерев'яно М.И. / ВИДЫ ГАРАНТИЙ ПРАВ И СВОБОД ЛИЧНОСТИ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ В ВИДЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ПОД СТРАЖУ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

В статье исследуются виды гарантий прав и свобод личности при применении меры пресечения в виде заключения под стражу. Автор анализирует неюридические и юридические гарантии прав и свобод личности при применении меры пресечения в виде заключения под стражу, однако отдельно акцентируется внимание именно на юридических гарантиях, их видах.

Ключевые слова: гарантии прав и свобод личности, мера пресечения, заключение под стражу, неюридические гарантии, юридические гарантии.

Derevianko M. I. / FORMS OF PERSONAL RIGHTS AND FREEDOMS GUARANTEES WHILE PUTTING UNDER RESTRAINT AS DETENTION IN CUSTODY / Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine.

The article is devoted to the analysis of forms of personal rights and freedoms guarantees while putting under restraint as detention in custody. On the highest level of scientific knowledge extralegal and legal guarantees are researched.

High emphasis attention is placed on legal forms of personal rights and freedoms guarantees while putting under restraint as detention in custody.

The author developed different classifications of legal personal rights and freedoms guarantees while putting under restraint as detention in custody depending on such criteria of forms division as: prevalence; vigor of normative legal act guarantees is embodied the subjects who implement guarantees depending on the criminal proceeding stage while putting under restraint as detention in custody; according to the formal procedure of putting under restraint as detention in custody; depending on legal status of the person as regards putting under restraint. Legal personal rights and freedoms guarantees while putting under restraint as detention in custody that are affiliated to Ukrainian Code of Criminal Procedure, are classified separately.

Summing up all stated above the author has formulated the conclusions about the forms of personal rights and freedoms guarantees while putting under restraint as detention in custody are derive from criminal procedural personal rights and freedoms guarantees and have its own peculiarities connected with singularity of such preventive measure in the criminal proceeding as detention in custody.

Key words: personal rights and freedoms guarantees, preventive measure, detention in custody, forms of guarantees, legal guarantees.

Кримінальні процесуальні гарантії прав та свобод особи є необхідним елементом механізму їх охорони та захисту. Свого особливого значення вони набувають під час застосування запобіжних заходів у межах кримінального провадження, оскільки ці заходи пов'язані з обмеженням прав і свобод особи, а відповідно, мають бути підкріплені гарантіями їх правильного застосування. Винятковим запобіжним заходом є тримання під вартою, тому окрема увага до реалізації гарантій прав і свобод особи під час застосування цього запобіжного заходу є необхідною. Окрім того, значний обсяг згаданих гарантій дає підстави для їх наукової класифікації, що, власне, і зумовлює необхідність їх дослідження.

Дослідженням видів гарантій прав і свобод особи в межах кримінального провадження, в тому числі й під час застосування запобіжних заходів, займалися такі науковці-процесуалісти: С.О. Бандурка, Л.П. Барташук, Т.О. Борець, В.В. Введенська, О.П. Кучинська, М.Я. Никоненко, В.Т. Нор, М.А. Погорельський, В.О. Попелюшко, Ю.В. Скрипіна, В.М. Тертишник, А.К. Чернова, Д.В. Шилова, О.Г. Яновська та інші.

Основним завданням цієї статті є розробка класифікацій гарантій прав та свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за різними критеріями та, відповідно, встановлення їх видів.

Реалізація гарантій прав та свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є комплексним явищем. По-перше, вона полягає в одночасному здійсненні різних форм реалізації її суб'єктами, а по-друге, реалізація гарантій відбувається в

їх системі. Реалізація гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в жодному разі не може бути пов'язана з реалізацією лише однієї з них. Це пов'язано з тим, що процедура взяття під варту – складний процес, пов'язаний з істотним обмеженням прав і свобод особи, чітко встановленим порядком, підставами та строками, що в будь-якому випадку передбачає забезпечення комплексу засобів як превентивного, так і ретроспективного характеру, спрямованих на дотримання прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого. Відповідно, варто вести мову про застосування системи гарантій додержання прав і свобод особи при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

На думку Т.Г. Фоминої, систему кримінально-процесуальних гарантій можна визначити як сукупність встановлених законом засобів, що взаємодіють між собою при виконанні завдань кримінального судочинства, забезпечують правильне здійснення правосуддя в кримінальних справах та реалізацію прав і виконання обов'язків усіма учасниками кримінального процесу [1].

Таке визначення розкриває досліджувану нами систему видів, елементи та компоненти якої дозволяють виокремити групи гарантій, що, у свою чергу, дозволить провести класифікацію, оскільки гарантії прав та свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є кримінальними процесуальними.

На найвищому рівні абстрагування гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою варто поділити на неюрідичні та юридичні.

Неюрідичні гарантії у свою чергу поділяються на економічні (зокрема, щодо умов утримання в різних СІЗО на території України, залежно від менеджменту адміністрації установи); політичні (права та свободи особи є направляючим елементом правової держави, громадянського суспільства, а шляхи їх обмеження, зокрема свободи пересування, є «лакмусовим папірцем» утопічності або реальності існування правової держави та громадянського суспільства); ідеологічні (права людини є природними і пріоритетними над процесуальним примусом); соціальні (тримання під вартою є процесуальним примусом, а не показником деградації особи в суспільстві); культурні (повага до права на свободу та особисту недоторканність як до традиційної цінності, природи особи); організаційні (взаємини, повага під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою).

Юридичні гарантії у свою чергу можна класифікувати за різними критеріями.

Так, за поширеністю юридичні гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слід поділити на:

а) національні, передбачені кримінальним процесуальним законодавством;

б) наднаціональні (міжнародні, а також ті, що пов'язані з існуванням континентальних систем захисту прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою).

За рівнем юридичної сили нормативно-правових актів, в яких гарантії закріплені:

1. Гарантії, що містяться в міжнародних договорах (міжнародні стандарти прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою).

2. Конституційні гарантії.

3. Гарантії, що передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), Кримінальним кодексом України, Кримінальним-виконавчим кодексом України.

4. Гарантії, що передбачені Законами України, зокрема: Законом України «Про попереднє ув'язнення», Законом України «Про Службу безпеки України», Законом України «Про прокуратуру», Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» та ін.

5. Гарантії, що передбачені підзаконними нормативно-правовими актами. До таких нормативно-правових актів варто віднести постанову Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 № 527 «Про затвердження норм забезпечення осіб, взятих під варту, постільними речами, одягом і взуттям»; наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2013 № 460/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України»; наказ Міністерства оборони України від 26.09.2013 № 656 «Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців» тощо.

За суб'єктами, що реалізують досліджувані гарантії, їх можна поділити на такі види:

1. Гарантії підозрюваного, обвинуваченого.

2. Адвокатські гарантії, гарантії захисника.

3. Слідчі гарантії.

4. Гарантії потерпілого, гарантії представника.

5. Прокурорські гарантії.

6. Судові гарантії.

Залежно від стадії кримінального провадження, під час якої застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, можна виділити такі гарантії:

1. Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на досудовому слідстві;

2. Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час судового провадження;

3. Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час перегляду судових рішень.

Відповідно до встановленої процедури застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою гарантії можна поділити на:

1. Гарантії прав і свобод особи, що реалізуються під час встановлення підстав щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

2. Гарантії прав і свобод особи щодо строків (їх продовження) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

3. Гарантії прав і свобод особи щодо порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

4. Гарантії прав і свобод особи під час перебування під вартою.

5. Гарантії прав і свобод особи під час звільнення з-під варти.

6. Гарантії прав і свобод особи, що стосуються компенсації за незаконне тримання під вартою.

Залежно від правового статусу особи, щодо якої застосовується тримання під вартою, вважаємо, можна класифікувати гарантії на:

а) гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що користуються загальним правовим статусом;

б) гарантії прав і свобод під час застосування тримання під вартою щодо окремих категорій осіб та неповнолітніх.

Якщо розглядати систему гарантії в цілому та не класифікувати за певним критерієм, то гарантіями прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можна вважати:

1. Розвинену та дієву систему вітчизняного кримінального процесуального законодавства, в якій відсутні прогалини та колізії щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та яка заснована на міжнародних стандартах поваги до прав і свобод особи;

2. Високий рівень юридичної правосвідомості як суб'єктів застосування запобіжного заходу, так і громадян в цілому;

3. Розвинута кримінальна процесуальна форма;

4. Ефективне та негайне застосування систем захисту прав і свобод особи у випадку порушень як підстав, так і порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

5. Розвинені форми державного та громадського контролю за застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його незастосуванням (за наявності підстав до застосування);

6. Наявність юридичної відповідальності за порушення підстав, строків та порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

7. Правова активність особи, щодо якої застосовують запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Ця сукупність гарантії працюватиме лише в системі, яка є змістом їх реалізації.

Окремо хотілося би класифікувати гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, реалізація яких передбачена нормами Кримінального процесуального кодексу України.

Так, аналізуючи зміст КПК України, доходимо висновку, що в ньому містяться такі гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою:

1. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не допускається використання будь-якого іншого законодавства, окрім як того, яке передбачене ч. 2 ст. 2 КПК України як кримінальне процесуальне законодавство України. У цьому контексті передбачається його неухильне додержання судом, слідчим суддею, прокурором, керівником органу досудового розслідування,

слідчим, іншими службовими особами органів державної влади.

2. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою здійснюється разом з охороною прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження та з метою такої.

3. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути здійснено неупереджено та обгрунтовано.

4. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути застосовано належно.

5. Застосування запобіжного заходу вигляді тримання під вартою можливе лише за умови розуміння та застосування в межах кримінального провадження того, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

6. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, які в подальшому стають підставами до застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, мають надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

7. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками.

8. Певні категорії осіб (неповнолітні, окремі категорії осіб) користуються додатковими гарантіями під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

9. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

10. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою забороняється піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поведження, утримувати особу в принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

11. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою кожен має право захищати всіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час такого застосування.

12. Під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше, як на підставах та в порядку, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 12 КПК України) [2].

13. Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обгрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою (ч. 2 ст. 12 КПК України) [2].

14. Про взяття особи під варту, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому КПК України (зі змісту ч. 3 ст. 12 КПК України) [2].

15. Кожен, хто понад строк, передбачений КПК України, тримається під вартою, має бути негайно звільнений (зі змісту ч. 4 ст. 12 КПК України) [2].

16. Взяття особи під варту під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого КПК України, тягне за собою відповідальність, установлену законом (зі змісту ч. 5 ст. 12 КПК України) [2].

17. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за виключенням встановлених законодавством обмежень, має бути гарантовано таємницю спілкування.

18. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за виключенням встановлених законодавством обмежень, має бути гарантовано невтручання у приватне життя.

19. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за виключенням встановлених законодавством обмежень, має бути гарантовано недоторканість права власності особи.

20. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою забезпечення доведеності підстави застосування тримання під вартою та його мети покладено на сторону обвинувачення. А всі сумніви у доведеності підстави та мети мають тлумачитись на користь особи, щодо якої застосовують запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

21. Гарантією при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є те, що слідчий суддя, суд зобов'язані на підставі наданих сторонами матеріалів оцінювати в сукупності всі обставини, в тому числі стан здоров'я особи, її вік, репутацію тощо.

22. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати в подальшому підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення, а також у будь-який момент може відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомлено про ці права.

23. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути гарантовано право на захист.

24. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути гарантовано особі доступ до правосуддя та до інших засобів правового захисту.

25. Під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути забезпечена змагальність сторін та гарантована свобода в поданні стороною захисту своїх доказів і доведення перед судом їх переконливості.

26. Кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в порядку, передбаченому КПК України. Гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК України, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

27. Під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути забезпечена гласність та відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами.

28. Обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути проведено в розумний строк.

29. Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово (ч. 4 ст. 28 КПК України) [2].

30. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має бути забезпечено здійснення процесуальних дій державною мовою, а особи, котрі не

володіють чи недостатньо володіють державною мовою, мають бути забезпечені послугами перекладача.

31. Гарантією прав і свобод особи, їх правильної реалізації під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є встановлена форма для клопотання слідчого прокурора про застосування тримання під вартою, порядок його розгляду.

32. Гарантією прав і свобод особи, їх правильної реалізації під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є встановлена форма та порядок затримання з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

33. Строк дії ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є гарантією прав та свобод особи в контексті його чіткого визначення, а його закінчення, у свою чергу, є підставою негайного припинення дії запобіжного заходу.

34. Гарантією прав та свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є загальний обов'язок судді щодо захисту прав людини, що передбачений ст. 206 КПК України.

Згрупувавши окреслене вище, доходимо висновку, що класифікувати гарантії прав та свобод особи, що передбачені КПК України, щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можна шляхом встановлення того, що ними є:

1. Кримінальне процесуальне законодавство України.
2. Завдання кримінального провадження.
3. Засади кримінального провадження.
4. Встановлений *onus probandi* мети та підстав для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.
5. Право на правову допомогу.
6. Кримінальна процесуальна форма.
7. Строки дії ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.
8. Юридична відповідальність посадових осіб, котрі здійснюють кримінальне провадження, за відсутність підстав або за порушення порядку, прав і свобод особи під час взяття особи під варту та її тримання.
9. Процесуальна відповідальність у вигляді скасування процесуальних рішень (в т.ч. система органів для оскарження).

У підсумку зазначимо, що види гарантій прав та свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є конкретними по відношенню до кримінальних процесуальних гарантій прав та свобод особи. Однак їх значна кількість та різноманіття пов'язані з винятковістю та складністю застосування запобіжного заходу. Так, лише у КПК України можна знайти не менше 34 гарантій, дотримання вимог яких обов'язкове під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Залишається сподіватись, що зміст та мета кожної з них будуть реалізовуватись беззастережно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фоміна Т.Г. Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій // Право і безпека. – 2010. – № 5. – С. 185–188. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://pb.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=10644> Назва з екрану.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page6>. – Назва з екрану.

УДК 343.297

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, НІМЕЧЧИНИ Й ПОЛЬЩІ

Діденко Є.В.,
к.ю.н., старший викладач кафедри права та безпеки підприємництва
Академія рекреаційних технологій і права

У статті розглянуто особливості правового статусу потерпілого за кримінальним процесуальним законодавством України, Німеччини та Польщі. Проаналізовано тенденції міжнародної інтеграції та розвитку зазначених країн.

Ключові слова: потерпілий, кримінальна справа, кримінальний процес, фізична та юридична особа, законні інтереси, правова допомога.

Діденко Е.В. / СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСА ПОТЕРПЕВШЕГО ПО УГОЛОВНОМУ ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ, ГЕРМАНИИ И ПОЛЬШИ / Академия рекреационных технологий и права, Украина

В статье рассматриваются особенности правового статуса потерпевшего за уголовным процессуальным законодательством Украины, Германии и Польши. Проанализированы тенденции международной интеграции и развития указанных стран.

Ключевые слова: потерпевший, уголовное дело, уголовный процесс, физическое и юридическое лицо, законные интересы, правовая помощь.

Didenko E.V. / THE COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF LEGAL STATUS OF THE VICTIM FOR THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF UKRAINE, GERMANY AND POLAND / Academy of recreational technologies and law, Ukraine

In article features of legal status of the victim by criminal procedural legislations of Ukraine, Germany and Poland are considered. Analyzed tendencies of the international integration and development of the specified countries.

In the Criminal procedural code of Ukraine it is specified that the victim – natural person to whom the criminal offense did moral, physical or property harm, and also the legal entity to whom the criminal offense did property harm can be the victim in criminal proceedings. In Germany the victim is the person to whom the damage as a result of a crime is caused, or other criminal and legal interests, for example, honor, life, health, freedom, property or a personal freedom are compromised in the criminal legislation. The Criminal Procedure Code of Poland defines that the victim is the natural or legal entity which legitimate interests were directly infringe or threatened by a crime.

Distinctions of legal status of the victim in the different countries are shown at procedural activity of corresponding bodies. Features of legal systems and the detailed analysis of features of legal status of the victim cause the difference. Special attention is paid on safety and security of the victim; requirement of indemnification and compensation of losses; requirement to receive answers to questions which disturb the victim; need to express the feelings, to tell that occurred.

Key words: victim, criminal case, criminal procedure, individual or legal entity, legal right, legal help.

Тенденції міжнародної інтеграції та розвитку співпраці країн зумовлюють процес зближення законодавства різних держав. Не завжди запозичені норми дають очікуваний ефект, оскільки запроваджуються без урахування національних особливостей правової системи, визначеної концепції чи без докорінного реформування відповідної галузі. З іншого боку, порівняння правових інститутів різних країн і навіть різних правових систем дозволяє краще дослідити сутність цих інститутів, виявити прогалини, визначити позитивні риси.

Особливості поняття та участі потерпілого в кримінальному процесі розглядали такі науковці: П.А. Альбрехт, В.І. Борисов, Ю.В. Баулін, П. Боекер, Г. Кляйнфеллер, Ф. фон Ліст, М.В. Сенаторов, Т.Л. Сироїд, Д.Г. Тальберг, М.В. Танцеров, В.Г. Ульянов, І.Я. Фойницький, Л.І. Шаповалова, В.П. Шибіко та інші.

Конституція України (ст. 3) встановлює, що права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Особливого захисту потребує особа, яка зазнала шкоди від злочину, і реалізує свої права та законні інтереси в кримінальному судочинстві. Декларація принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (1985 року була ратифікована Верховною Радою України) зобов'язує держави сприяти тому, щоб судові й адміністративні процедури більшою мірою відповідали потребам потерпілих. Прийняття наприкінці 2004 року Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, засвідчило, що одним із пріоритетів у кримінальному процесі України є захист прав потерпілого від злочину.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст. 55). У Німеччині потерпілою є особа, якій завдано збитків у результаті злочину або скомпрометовано в кримінальному законодавстві інші кримінально-правові інтереси, наприклад честь, життя, здоров'я, свобода, майно або свобода особи [1]. КПК Польщі визначає, що потерпілим є фізична або юридична особа, законні інтереси якої були безпосередньо порушені або поставлені під загрозу злочином (арт. 49).

Таким чином, німецьке законодавство звертає увагу й диференціює види шкоди для фізичної та юридичної особи (оскільки норми права зазначають про будь-яку особу як потерпілого), що є достатньо обґрунтованим у світлі дискусії щодо неможливості заподіяння юридичній особі моральної шкоди (оскільки мораль властива лише фізичній особі). У кримінально-процесуальних нормах Польщі береться до уваги більш широка категорія – «законні інтереси», а також допускається можливість визнання особи потерпілим, коли шкода реально не настала (зокрема, під час готування до злочину чи замаху на злочин).

Об'єднуючими елементами українського та численних німецьких досліджень статусу потерпілого є подібна структура розгляду (кримінальне та кримінально-процесуальне право, кримінологія та криміналістика), виділення віктимологічних аспектів та опора під час розгляду на законодавство. Проте в Україні статус потерпілого невивраджено довгий час залишається майже незмінним із часів існування СРСР та СНД. Дослідження статусу потерпілого стримує недостатність статистичних відомостей (про шкоду здоров'ю потерпілим, відшкодування шкоди, віктимологічних даних про потерпілих), яких Департамент інформаційних технологій МВС України не надає. Тоді як в Німеччині правовий статус потерпілого постійно розвивається під впливом поінформованості та критичних висловлювань ЗМІ та науковців [2, с. 664].

Польське законодавство поняття «потерпілий» тлумачить автономно й незалежно від тих норм національного

права, що стосуються зацікавленості в поданні заяви або здатності звертатись до суду. Це поняття не передбачає наявності конкретної шкоди. Достатньо однієї дії, яка має лише тимчасові правові наслідки.

На сьогодні Україна й Польща підписали Договір про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (ратифікований Верховною Радою України в 1994 році), де зазначається про прагнення розвивати дружні стосунки між обома державами, а також поглиблювати й удосконалювати взаємне співробітництво в галузі правових відносин [3].

Аналізуючи вітчизняне законодавство, можна зробити висновок, що в Україні відсутні спеціальні закони, які б регулювали статус та захист потерпілих від злочинів, як це здійснюється у Федеративній Республіці Німеччина. У Німеччині діють такі закони: про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів, щодо забезпечення цивільно-правових позовів жертв злочинів, про цивільно-правовий захист від насильства та переслідувань, щодо рівноправності та запобігання расистських переслідувань та інші. Ефективне функціонування державних органів, наявність у поліціях федеральних земель спеціалізованих підрозділів для допомоги та консультивання жертв злочинів, активність різноманітних громадських організацій та інші фактори об'єктивно уможливають ситуацію безвихідності для потерпілого від злочину. Обґрунтування пропозицій визнати права потерпілого законом, закріпити в українському кримінальному процесуальному законодавстві таку норму, згідно з якою юридична особа визнавалася б потерпілою в кримінальній справі, зможе сприяти зближенню правової ситуації в Україні з правовими стандартами Федеративної Республіки Німеччина.

Основними обов'язками потерпілого в Німеччині є такі: з'явитися на виклик дізнавача, слідчого, прокурора та до суду, давати показання (які до того ж мають бути правдивими), не розголошувати дані попереднього слідства (§ 77). На відміну від Німеччини, в Україні потерпілий несе кримінальну відповідальність лише за дачу завідомо неправдивих показань, а давати чи не давати показання – це не обов'язок, а право. У Польщі потерпілого не звільнено від обов'язку давати показання, якщо він став свідком злочину.

Майже одностайно в законодавстві визнається, що в справах, наслідком яких стала смерть потерпілого, його права переходять до одного з близьких родичів. У КПК Польщі, щоправда, не акцентується увага на родичах, а вживається поняття «найближчі особи», що допускає наявність не лише родинних стосунків особи-представника й потерпілого. На нашу думку, таке розширення кола осіб, які можуть бути допущені до кримінального процесу, має достатнє обґрунтування. У випадку відсутності найближчих осіб, чи їх невиявлення, права потерпілого реалізує прокурор під час публічної діяльності [4, с. 591–592].

Одним із найбільш важливих прав потерпілого є право заявити цивільний позов. Право подати цивільний позов за кримінально-процесуальним законодавством Польщі має як потерпілий, так і прокурор. Цим правом вони можуть скористатись до закінчення першого допиту потерпілого на основному розгляді справи в суді. Якщо потерпілим є малолітній або недієздатний (повністю або частково), його права виконує законний представник або особа, під постійною опікою якої перебуває потерпілий.

Вітчизняне законодавство передбачає право пред'явити цивільний позов лише для особи, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину (це може бути як юридична, так і фізична особа). КПК Німеччини (§ 111к) аналогічно до польського законодавства передбачає право прокурора пред'явити цивільний позов, проте це повноваження поширюється лише на випадки необхідності захисту інтересів недієздатних, обмежено дієздатних чи осіб, які з інших причин не можуть самостійно захистити свої права та законні інтереси.

У кримінальному процесі Польщі та Німеччини (§ 395) у справах про злочини публічного обвинувачення потерпілий може діяти як допоміжний обвинувач поряд з обвинувачем публічним або замість нього. Інститут допоміжного обвинувача в кримінальному процесі України відомий, але не достатньо врегульований, що викликає труднощі в його застосуванні.

За кримінально-процесуальним законодавством Польщі та Німеччини потерпілий (у випадках пред'явлення публічного обвинувачення) може до початку судового розгляду подати заяву, що він буде діяти як допоміжний обвинувач. Відмова публічного обвинувача від обвинувачення не позбавляє потерпілого повноважень допоміжного обвинувача.

У випадку повторного винесення прокурором постанови про відмову в порушенні справи або про закриття провадження, потерпілий у місячний строк після вручення йому повідомлення, згідно з КПК Польщі, може внести акт обвинувачення до суду, долучивши по одній копії для кожного обвинуваченого, а також для прокурора. Такий акт обвинувачення повинен бути підготовлений і підписаний адвокатом (для юридичних осіб акт обвинувачення може підготувати також юрисконсульт). Варто також додати, що суд може обмежити число допоміжних обвинувачів.

У випадку відмови допоміжного обвинувача від обвинувачення він не може повторно приєднатись до процесу. Про відмову допоміжного обвинувача від обвинувачення в справі, у якій публічний обвинувач не бере участі, суд повідомляє прокурора. Якщо ж прокурор не вступає до процесу в 14-денний строк, це спричиняє закриття справи. Після смерті допоміжного обвинувача найближчі особи можуть приступити до процесу як допоміжні обвинувачі на будь-якій стадії. Отже, наявність інституту допоміжного обвинувача дозволяє говорити про достатньо самостійний статус потерпілого в кримінальному процесі Польщі.

Варто зазначити, що в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України не застосовується термін «жертва злочину», водночас у міжнародній судовій практиці він є загальнопоширеним. Жертвами злочину, згідно з п. 1 додатка № 53 (A/40/53) Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою Генеральної Асамблеї ООН (1985 року), є особи, яким індивідуально або колективно було спричинено шкоду, у тому числі тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страж-

данья, матеріальні збитки або істотне обмеження їхніх основних прав унаслідок дій або бездіяльності органів державної влади, які порушують чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою. При цьому, відповідно до п. 2 цієї Декларації, особа може вважатися жертвою незалежно від того, чи був установлений, заарештований, відданий до суду або засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником і жертвою. До жертв злочину в такому разі можуть відноситись близькі родичі або утриманці безпосередньої жертви та особи, яким було спричинено шкоду під час спроби надати допомогу жертвам злочину [5, с. 271–272].

Позитивним у законодавстві України є прийняття Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів [6], основною метою якої є визначення пріоритетних напрямів державної політики у сфері надання допомоги потерпілим, розвитку ефективної системи захисту їх законних прав та інтересів.

Відмінності правового статусу потерпілого в різних країнах проявляються під час його процесуальної діяльності. Різниця зумовлена особливостями правових систем і детальним порівняльним аналізом особливостей правового статусу потерпілого.

На підставі викладеного можна зробити висновки, що кожна країна намагається покращити статус потерпілого, у таких положеннях:

- потреба безпеки й захищеності, коли потерпілі хочуть знати, які заходи будуть вжиті, щоб злочини з ними більше не повторилися;
- потреба відшкодування збитків та компенсація втрат. У багатьох випадках першочергова потреба потерпілих полягає не в тому, щоб засудити правопорушника, а в компенсації завданої їм шкоди – повернути майно, втрачені кошти, відремонтувати машину тощо;
- потреба отримати відповіді на питання, які турбують потерпілих: чому саме вони стали жертвами злочину, це цілеспрямована чи випадкова дія злочинця тощо;
- необхідність висловити свої почуття, розповісти про те, що сталося;
- потреба повернути жертві емоційну владу над своїм життям, повернутись до звичної поведінки та контролю за своїми діями [7, с. 398–399].

ЛІТЕРАТУРА

1. Wer ist Opfer? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://justizinfo.justiz.gv.at/straf/html/index.php?id=700_3101.
2. Fbr eine Freiheitsentziehung eine pauschale Entschfdigung von 11 Euro pro Tag vorgesehen (§ 7 Abs. 3 StrEG) // Ziemann S. Zum Rehabilitationsgedanken im Wiederaufnahmerecht Uenseits des rechtsstaatlichen Strafrechts PETER LANG Europffischer Verlag der Wissenschaften Frankfurter kriminalwissenschaftliche Studien. – Bd./Vol. 100. – S. 664.
3. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах : ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 3941-XII від 04.02.94 р.
4. Порівняльний аналіз правового статусу потерпілого за кримінально-процесуальним законодавством Польщі, Росії та України / О.П. Герасимчук // матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 8–9 лютого 2007 р.). – Львів : Юридичний факультет ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – С. 591–592.
5. Про основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою : Декларація від 29.11.1985 р. // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. – М. : Междунар. отношения, 1989. – С. 270–272.
6. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004>.
7. Маляренко В. Т. Перевірка кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : [монографія] / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Євмін А.М.,
здобувач

Національна академія прокуратури України

У статті розглянуто думки вчених щодо визначення поняття «касаційне провадження» до прийняття і після прийняття Кримінального процесуального кодексу України та запропоновано власну дефініцію даного поняття. Визначено особливості касаційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні.

Ключові слова: касаційне провадження, процесуальний порядок, особливості, свобода касаційного оскарження.

Євмін А.М. / СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ КАССАЦИОННОГО ОБЖАЛОВАНИЯ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В статье рассмотрены мнения ученых относительно определения понятия «кассационное производство» до принятия и после принятия Уголовного процессуального кодекса Украины и предложена дефиниция данного понятия. Определены особенности осуществления кассационного пересмотра судебных решений в уголовном производстве

Ключевые слова: кассационное производство, процессуальный порядок, особенности, свобода кассационного обжалования.

Evmin A.M. / ESSENCE AND FEATURES CASSATION APPEAL JUDICIAL DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS / National Academy of Prosecution of Ukraine, Ukraine

The article examined the views of scientists on the definition of «cassation proceeding» before and after the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Thus, in the period of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which was adopted in 1960, under the cassation proceedings a regulated understand the criminal procedure law activity on appealed against verdicts, decisions, rulings of the trial court and appellate decisions that have become final review by a higher instance criminal cases of cassation complaints and the prosecutor within them and decide on the legality and validity of the contested judgment, decision, decisions. Following the adoption of April 13, 2012 the new Criminal Procedural Code of Ukraine, cassation the proceedings was understood as an activity Supreme Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases Review cassation appeals the judicial decisions, enacted local and appellate courts, which entered into force and are not yet effective. However, the definition does not fully justify the purpose the cassation proceedings, therefore proposed its own definition of the term: «The proceedings before the court of appeal is optional implementation stage of criminal proceedings, which be to verify court decisions and appellate courts requirements of the law, order to restore and protect the violated rights of participants in criminal the proceedings».

Key words: cassation proceeding, procedural order, features, freedom of cassation appeal.

Постановка проблеми. Характерною особливістю кримінального процесу України є законодавчо закріплена можливість відновлення прав осіб, які були порушені в процесі здійснення кримінального провадження. На сьогодні відновити свої права можна за допомогою: апеляційного провадження, касаційного провадження, провадження за нововиявленими обставинами та перегляду матеріалів кримінального провадження Верховним Судом України.

Особливої уваги заслуговує касаційне провадження, оскільки воно забезпечує законність рішень і ухвал суду як першої, так і апеляційної інстанцій, тобто є заключною процедурою щодо захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, інших заінтересованих осіб і держави, а також захисту публічних інтересів. Підтримують цю позицію Є.М. Блажівський, А.М. Козьяков, О.М. Толочко, С.С. Мірошніченко та Г.П. Власова. Порівнюючи апеляційне і касаційне провадження, вчені відмічають, що якщо апеляційне провадження полягає в тому, що переглядається рішення суду першої інстанції, яке не вступило в законну силу, при цьому апеляційний суд у разі однобічності або неповноти судового розгляду, невідповідності висновків суду, викладених у вирокі, фактичним обставинам справи може проводити судові слідство і виносити свій вирок (постанову), то у касаційного суду завдання дещо інші. Суд касаційної інстанції вирішує лише питання права, перевіряє додержання судами першої і апеляційної інстанцій правил судочинства [1].

Хоча ця стадія не є обов'язковою, вона є чи не основною гарантією захисту та відновлення прав особи, які були порушені на попередніх стадіях кримінального процесу.

Після прийняття КПК України у 2012 році змінився процесуальний порядок здійснення касаційного прова-

дження. У зв'язку з цим наукового обґрунтування потребують норми кримінального процесуального законодавства, тому тема нашого дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перегляд судових рішень у касаційному порядку був об'єктом наукового вивчення таких учених: С.В. Ворожцова, М.М. Гродзинського, Ю.М. Грошевого, К.Ф. Гуценка, Д.О. Захарова, С.В. Ківалова, Є.Ф. Куцовой, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, В.І. Маринова, Т.М. Мірошніченка, А.В. Молдована, В.В. Назарова, Г.М. Омеляненко, П.Ф. Пашкевича, І.Л. Петрухіна, А.В. Ревуцького, О.П. Рижакова, А.Л. Ривлина, М.С. Строговича, О.П. Тьомушкіна, В.М. Хотенця та інших.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення поняття касаційного перегляду судових рішень на основі аналізу наукових праць та встановлення особливостей його здійснення за чинним законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу будь-якого явища чи процесу потрібно встановити його внутрішню сутність, визначити його основні ознаки. Для ґрунтовного осмислення норм КПК України щодо касаційного провадження варто звернути увагу на його дефініцію та особливості здійснення.

В українській мові слово «касація» розуміється як перегляд, скасування вищою судовою інстанцією судової ухвали, вироку, що не набрали законної сили [3, с. 227]. В юридичній енциклопедичній літературі касацію (пізнолат. cassatio – підміна, скасування) розуміють як одну з форм оскарження вироків, рішень, постанов і ухвал суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили [2, с. 349]; форму процесуальної реалізації права касаційного оскарження вироків і рішень суду першої інстанції, що не набрали законної сили [19, с. 59]. Словник бізнес-

термінів визначає касацію як прохання про перегляд, оскарження, опротестування або скасування судового рішення; перегляд, скасування судового рішення нижчої інстанції вищестоящою інстанцією через порушення законів або недотримання правил судочинства [16]. У словнику С.І. Ожегова касація – це перегляд або скасування судового рішення вищестоящої судової інстанції, яке не вступило в законну силу, за скаргю сторін або протестом прокурора [12, с. 673].

З приводу визначення касаційного оскарження судових рішень думки науковців різняться. Зокрема, В.І. Маринів підкреслює, що касаційний перегляд судових рішень є стадією здійснення правосуддя з перевірки відповідності судових рішень нормам матеріального і процесуального права, тобто з перевірки юридичної сторони справи [9, с. 189].

В.В. Назаров та Г.М. Омеляненко під касаційним провадженням розуміють врегульовану кримінально-процесуальним законом діяльність з оскарження вироки, постанов, ухвал суду першої інстанції і апеляційних ухвал, які набрали законної сили, розгляд судом вищої інстанції кримінальних справ за касаційними скаргами та поданням прокурора в їх межах і вирішення питання щодо законності та обґрунтованості оскаржених вироків, постанов, ухвал [11, с. 487].

Проте вони були напрацьовані на момент дії старого законодавства, а тому є менш значущими для науки.

Після прийняття КПК України деякі вчені (Л.М. Лобойко, А.В. Молдован, В.Я. Тацій, Л.В. Юрченко) вже мають певні напрацювання в частині касаційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні. Так, А.В. Молдован вважає, що касаційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд вищого рівня перевіряє за касаційними скаргами судові рішення апеляційних судів і ухвали апеляційних судів, постановлені щодо цих вироків, які набрали законної сили [10, с. 259].

Л.М. Лобойко стверджує, що під касаційним провадженням слід розуміти стадію кримінального процесу, змістом якої є перегляд (перевірка) за касаційними скаргами сторін рішень судів першої та апеляційної інстанцій [8].

Л.В. Юрченко розглядає касаційне провадження як стадію кримінального процесу, яка виникає й існує тільки в результаті реалізації кимось із представників сторін свого диспозитивного права на касаційне оскарження судових рішень [20, с. 358].

На думку В.Я. Тація, касаційне провадження є важливою стадією в кримінальному провадженні, що забезпечує право особи на оскарження судового рішення суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку та вироку або ухвали апеляційного суду щодо цих рішень [5].

Касаційне провадження – це врегульована законом діяльність Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ із розгляду касаційних скарг на судові рішення, постановлені місцевими та апеляційними судами, які набули чинності та які не набули чинності [1].

Зазначимо, що вказані визначення не повністю обґрунтовують мету касаційного провадження, тому ми пропонуємо власну дефініцію цього поняття, закріпивши його у ч. 1 ст. 424 КПК України: «Провадження в суді касаційної інстанції є факультативною стадією здійснення кримінального судочинства з перевірки судових рішень суду першої та апеляційної інстанцій вимогам закону з метою відновлення та захисту порушених прав учасників кримінального провадження».

Слід звернути увагу на особливості процесуального порядку здійснення касаційного провадження. Ю.М. Грошевий виділяє такі: 1) свобода оскарження – кожний суб'єкт, якому за законом надано право внесення касаційної скарги чи касаційного подання, може скористати-

ся цим правом; 2) специфічність предмета оскарження – оскарженню підлягають рішення місцевих судів, які набрали законної сили та рішення апеляційних судів, які винесені ними як судом першої інстанції або як судом апеляційної інстанції, які не набрали законної сили; 3) специфічний порядок перевірки касаційним судом законності та обґрунтованості судового рішення, який здійснюється без проведення судового слідства; 4) дія правила про недопустимість повороту до гіршого протягом усього перегляду справи в касаційному порядку; 5) ревізійні начала перевірки судом касаційної інстанції справи, які полягають у тому, що касаційний суд перевіряє законність та обґрунтованість судового рішення за наявними в справі і додатково поданими матеріалами в тій частині, в якій воно було оскаржене [4].

І.Л. Петрухін виділяє такі основні риси касаційного провадження: свобода оскарження; поєднання перевірки законності й обґрунтованості вироку; ревізійний характер перевірки; обмеження можливості використання додаткових матеріалів у справі; заборона «повороту до гіршого» для засудженого чи виправданого [17, с. 412].

На думку К.Ф. Гуценка, касаційному провадженню притаманні такі основні риси: свобода оскарження вироки; ревізійний характер касаційної перевірки; перевірка як законності, так і обґрунтованості судових рішень; подання (витребування) нових (додаткових) матеріалів; заборона «повороту до гіршого»; широкі повноваження суду касаційної інстанції [18, с. 418–423].

О.П. Рижаків до основних рис касації відносить: свободу оскарження; суворо визначену форму приводу до початку касаційного провадження; перевірку законності та обґрунтованості судових рішень; можливість подання у касаційну інстанцію додаткових матеріалів; широкі повноваження касаційної інстанції; недопустимість погіршення становища засудженого [15, с. 551–554].

На основі сказаного можна виокремити деякі особливості: свобода касаційного оскарження, недопустимість погіршення становища обвинуваченого, ревізійний характер перевірки, відсутність судового слідства. Аналізуючи нове законодавство, до особливостей касаційного провадження ми відносимо також *можливість здійснення письмового касаційного провадження*. Уперше в КПК України закріплено норму про здійснення спрощеного порядку касаційного оскарження у вигляді письмового касаційного провадження. Відповідно до ст. 435 КПК України Вищий спеціалізований суд із розгляду цивільних та кримінальних справ має право ухвалити судові рішення за результатами письмового провадження за відсутності учасників провадження. Такий розгляд касаційної скарги можливий лише за умови подання клопотання про здійснення письмового провадження всіма учасниками судового провадження [6].

Варто зазначити, що законодавче закріплення письмового касаційного провадження в науковій доктрині сприймається неоднозначно, хоча більшість вчених позитивно оцінюють таке нововведення. Зокрема, К.В. Легких стверджує, що письмове касаційне провадження є спрощеним різновидом касаційного провадження, за допомогою якого більшою мірою реалізуються засади диспозитивності та змагальності в кримінальному провадженні [7]. На думку науковця, основне завдання письмового касаційного оскарження – надання можливості економії процесу, незастосування атрибутики звичайного судового засідання при письмовому провадженні, економія часу учасників провадження та суду, зменшення навантаження на секретарів судового засідання та помічників суддів, із чим ми повністю погоджуємось.

Однією з особливостей касаційного провадження є *розгляд касаційної скарги спеціально уповноваженим суб'єктом – Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних та кримінальних справ*. Зазначимо, що до 1 листо-

пада 2010 року судом касаційної інстанції був Верховний Суд України. Указом Президента України від 12 серпня 2010 року № 810/2010 «Про Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ» був створений вказаний суд, основними повноваженнями якого є розгляд справ цивільної та кримінальної юрисдикції в касаційному порядку згідно з процесуальним законом; аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики; надання методичної допомоги судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції і законів України в судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; надання спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції [14]. На нашу думку, створення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ було необхідно передумовою реформування судової системи і є виправданим як із наукової, так і з практичної точки зору.

Третьою особливістю касаційного оскарження є *подання касаційної скарги лише на рішення суду, яке набрало законної сили*.

Так, відповідно до чинного КПК України касаційна скарга може бути подана на вироки та ухвали про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів

медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції [6], тобто на рішення, що набрали законної сили, на відміну від КПК 1960 року.

Висновки. Отже, враховуючи доктринальні положення щодо касаційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні, можемо надати власне визначення провадження в суді касаційної інстанції, під яким ми розуміємо факультативну стадію здійснення кримінального судочинства з перевірки судових рішень суду першої та апеляційної інстанцій вимогам закону з метою відновлення та захисту порушених прав учасників кримінального провадження.

До особливостей здійснення касаційного провадження віднесено свободу касаційного оскарження; недопустимість погіршення становища обвинуваченого; ревізійний характер перевірки; відсутність судового слідства; можливість здійснення письмового касаційного провадження; подання касаційної скарги лише на рішення суду, яке набрало законної сили; є розгляд касаційної скарги спеціально уповноваженим суб'єктом – Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних та кримінальних справ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / [Є.М. Блажівський, А.М. Козьяков, О.М. Толочко, С.С. Мірошниченко, Г.П. Власова та ін.]; за заг. ред. Є.М. Блажівського. – К. : Національна академія прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. – 304 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.] – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
4. Кримінальний процес: підручник / [за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної.] – Х.: Право, 2010. – 608 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. –Т. 2. – 664 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 15 грудня 2013 року / Офіційний веб-портал Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
7. Легких К. В. Кримінальний процесуальний кодекс України: письмове касаційне провадження / К.В. Легких // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – №3 (16).
8. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник / Л. М. Лобойко. – К.: Істина, 2014. – 432 с.
9. Маринів В. І. Перегляд судових рішень у кримінальному процесі України: окремі питання / В. І. Маринів // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 4. – С. 183-192.
10. Молдован А. В. Кримінальний процес України: [навч. посіб.] / А. В. Молдован, С. М. Мельник – Центр учбової літератури, 2013. – 367 с.
11. Назаров В.В., Кримінальний процес України: Навчальний посібник / В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко – [вид. 2-ге, доп. і переробл.] – К. : Атіка, 2007. – 584 с.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : рус. яз., 1989. – 1200 с.
13. Про Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : указ Президента України від 12.08.2010 № 810/2010 / Офіційний веб-портал Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум. : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/810/2010>.
14. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI / Офіційний веб-портал Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
15. Рыжаков А. П. Уголовный процесс / А. П. Рыжаков. – М. : Норма, 2002. – 704 с.
16. Словарь бизнес-терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/contents.nsf/business/>.
17. Уголовный процесс. Учебник для вузов / [под ред. И. Л. Петрухина]. – М. : Проспект. – 520 с.
18. Уголовный процесс: учебник для студентов юридических вузов и факультетов / [под ред. К.Ф. Гуценко]. – М. : Зерцало, 2000. – 549 с.
19. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.] – К. : «Укр. енцикл.», 2001. – Т.3: А-Г. – 792 с.
20. Юрченко Л. В. Особливості касаційного провадження за новим КПК України / Л.В. Юрченко // зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф. [«Реформування системи кримінальної юстиції в Україні : кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми»], (Ірпінь, 16 лист. 2012 р.) – Ірпінь : ІФЮА, 2012. – С. 358-359.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ОСОБИ НА ВИПРАВДАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

**Коваль О.М.,
к.ю.н., доцент**

ДВНЗ «Міжгалузева академія управління»

У статті розглянуто процесуальні гарантії права особи на виправдання. Встановлено, що універсальною гарантією права на виправдання виступає справедливість. Процесуальними гарантіями, що безпосередньо впливають на можливість реалізації обвинуваченим (підозрюваним) права на виправдання, також є презумпція невинуватості і принцип повторного ризику.

Ключові слова: права людини, процесуальні гарантії, виправдання, право на виправдання, повторний ризик.

Коваль О.М. / ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ГАРАНТИИ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА НА ОПРАВДАНИЕ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ / Межотраслевая Академия управления, Украина

В статье рассмотрены процессуальные гарантии права человека на оправдание. Установлено, что универсальной гарантией права на оправдание выступает справедливость. Процессуальными гарантиями, которые непосредственно влияют на возможность реализации обвиняемым (подозреваемым) права на оправдание, также являются презумпция невиновности и принцип вторичного риска.

Ключевые слова: права человека, процессуальные гарантии, оправдание, право на оправдание, повторный риск.

Koval O.M. / PROCEDURAL SAFEGUARDS HUMAN RIGHTS JUSTIFICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS / Interbranch Academy of Management, Ukraine

The article deals with general theoretical framework and the concept of procedural guarantees of the right of justification. Procedural guarantees that directly affect the possibility of implementing the accused (suspect) the right to excuse them are also: presumption of innocence, double jeopardy, adversarial procedure, which provides equal rights to collect and present the evidence in court, petitions, complaints, as well as the implementation of other procedural rights (p. 2, Art. 22 CPC), separation of functions of the prosecution and defense (p. 1, 3-5 Art. 22 CPC) and the role of the court as an objective and impartial «referee» in criminal proceedings (p. 6, 22 CPC); the right of protection (art. 20 CPC); the individual's right to have the charges against him as soon as possible (p. 5, Art. 28 of the CPC), the active participation of the suspect, accused, convicted, acquitted, the person against whom criminal proceedings are closed (p. 7, Art. 284 CPC); the right to appeal to procedural decisions, acts or omissions etc.

Aquittal in the form of acquittal act is protection the rights of participants. In particular, taking the acquittal, the court fulfills its role in protecting of accused and suspected of illegal and unjustified prosecution of restricting their rights and freedoms and prevent punishment of the innocent. This is the role played by other exculpatory decisions made by the prosecution and the court (decision, ruling terminating the criminal proceedings).

Key words: criminal proceedings, justification, acquittal, human rights, procedural guarantees, justice, double jeopardy, presumption of innocence, right of protection, right to appeal, Non bis in idem, res judicata, defense mechanism, subjective human right, autrefois acquit, review of acquittals verdicts.

Поставлене перед державними органами завдання забезпечити регулювання та захист прав і свобод особи вимагає від органів та уповноважених осіб чіткого дотримання своїх повноважень, прав та обов'язків. Питання захисту особи засобами саме кримінального процесу є особливо актуальним.

Лише формальне закріплення широкого кола прав і свобод не знімає важливого питання про дієвість механізмів і процедур, що мають їх захищати та поновлювати при необхідності, як у випадку з реабілітацією виправданої особи, тому має бути сформована широка система гарантій захисту прав.

Розгляд у науковій літературі окремих сторін виправдання не виключає необхідності комплексного дослідження процесуальних гарантій цього права.

Метою статті є дослідження теоретичних положень процесуальних гарантій права особи на виправдання у кримінальному провадженні.

Для того, щоб право існувало, потрібен механізм його захисту від посягання та його поновлення в разі порушення; таким механізмом виступає система правових засобів та державних органів, метою яких є захист прав людини. У правовій площині існують три рівні захисту: державний (конституційно-правовий, національний), регіональний та міжнародний.

Загалом сам механізм захисту науковці інтерпретують по-різному. О. Ф. Скакун розглядає його в широкому розумінні як механізм забезпечення прав людини, в такому разі він складається з механізму реалізації права, механізму охорони і безпосередньо механізму захисту права [1, с. 190].

Як зазначав С. С. Алексєєв, захист права – це державно-примусова діяльність, спрямована на поновлення по-

рушеного права та забезпечення виконання юридичного обов'язку [2, с. 51].

Отже, механізм захисту можна коротко визначити як систему державних органів та визначених законодавством засобів та процедур, завданням яких є захист та поновлення порушених прав.

Ефективність механізму захисту визначається ефективністю забезпечення права. Сьогодні прийнята формула, з котрої випливає, що кожна держава в міжнародно-правовому плані несе зобов'язання гарантувати і дотримуватися основних стандартів у сфері прав людини щодо своїх громадян [3, с. 22].

Наразі існують певні механізми контролю за дотриманням прав людини, які приводяться в дію міжнародними органами та організаціями. Індивідуальні скарги про порушення прав уповноважений розглядати Комітет ООН з прав людини, створений на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16 грудня 1966 року відповідно до ст. 28 Пакту про громадянські та політичні права. Зробивши висновок про порушення державою Пакту, Комісія в рішенні за результатом скарги зобов'язує державу-учасницю вжити ефективних заходів з метою усунення порушень, а нерідко зазначає, що держава зобов'язана виплатити жертві компенсацію.

Незважаючи на існування досить великої кількості дієвих механізмів захисту порушених прав, для громадян України найдієвішим та «найпопулярнішим» залишається Європейський суд з прав людини. Хоча Європейський суд не може ухвалити виправдувальний вирок, однак він розглядає заяви про порушення права на справедливий судовий розгляд.

Зауважимо, що заява до Європейського суду може бути подана тільки щодо дій або бездіяльності держави

(в особі її органів або посадових осіб). Зокрема, у разі порушення прав обвинуваченого (порушення презумпції невинуватості, права на захист тощо), гарантованих положеннями Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1953 р., на державу-відповідача в силу ч. 1 ст. 46 Конвенції накладаються обмеження й обов'язки. Перший обов'язок полягає в припиненні порушення права й усуненні його наслідків з метою поновлення, наскільки це можливо, ситуації, що існувала до порушення. На практиці це означає, що на державу покладається обов'язок, по-перше, виплатити справедливую компенсацію потерпілому, по-друге, прийняти заходи індивідуального характеру по відношенню до потерпілого [4, с. 9]. Заходи індивідуального характеру залежать від конкретної ситуації заявника: наприклад, у справі Мехеми проти Франції від 26 вересня 1997 р. на виконання рішення Європейського суду заявник в адміністративному порядку отримав дозвіл на в'їзд у Францію для проживання разом зі своєю родиною [4, с. 12].

Другим обов'язком держави-відповідача є вжиття дієвих заходів (заходи загального характеру) для запобігання аналогічним порушенням у майбутньому [4, с. 10]. Європейський суд може застосувати процедуру «пілотного» рішення, тобто вказати у своєму рішенні на існування структурних проблем, які лежать в основі порушень прав людини, а також вказати конкретні засоби чи заходи, за допомогою яких держава-відповідач має виправити ситуацію [5, с. 118].

Важливими умовами забезпечення дієвості механізму захисту виступають гарантії основних прав і свобод людини. Під гарантіями прийнято розуміти систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів та способів, що створюють рівні умови особам для реалізації їхніх прав, свобод та інтересів [6, с. 167].

Гарантії зазвичай поділяють на конституційні і галузеві (зокрема, кримінально-процесуальні гарантії) [6, с. 71]. Конституційні та процесуальні гарантії учасників провадження пов'язані між собою і складають єдину систему. Так, право на захист від обвинувачення (п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України) є однією з основних засад судочинства і важливою гарантією для реалізації прав обвинуваченого [6, с. 175], в тому числі права на виправдання.

Гарантії права особи на виправдання у сфері кримінального провадження встановлюють принципи процесуальної форми досудового розслідування і судового розгляду, закріплюють основи правового статусу обвинуваченого (підозрюваного), надають можливість обвинуваченому (підозрюваному) брати активну участь у провадженні, визначають міру можливого обмеження конституційних прав під час проведення досудового розслідування і судового розгляду. Забезпечення всіх прав підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та виправданого є умовою належного здійснення правосуддя.

Гарантії суб'єктивного права людини та громадянина на виправдання можна умовно поділити на об'єктивні гарантії самого судоустрою, гарантії незалежності судової влади, правового статусу судді. Ці гарантії спрямовані на реалізацію права на виправдання без можливості суб'єкта обирати будь-які варіанти поведінки.

Конституцією України встановлено засади організації і діяльності судової влади (ч. 1 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України) [7, с. 206]. Окрім того, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. у ст. 6 деталізує положення про здійснення правосуддя виключно судами, а статті 6 та 47 встановлюють взаємопов'язані засади самостійності і незалежності суддів. Самостійність і незалежність є невід'ємними складовими статусу суддів, а також важливими засадами функціонування судової влади, що забезпечує єдиний режим належного здійснення правосуддя [7, с. 215].

Не варто забувати про двосудину мету кримінального провадження – охорону прав учасників процесу, що покладається не лише на суд, а й на правоохоронні органи, та забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК).

Отже, гарантії досягнення завдань кримінального провадження можна розглядати як засоби забезпечення здійснення правосуддя, що покликані служити правильному застосуванню закону, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини і жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 КПК України).

У свою чергу гарантії прав особи – це сукупність засобів надійного захисту від незаконного порушення прав та забезпечення інтересів учасників кримінального провадження [8].

Суб'єктивні гарантії – це, перш за все, процесуальні гарантії (право звертатися до органів державної влади за реабілітацією та компенсацією матеріальної і моральної шкоди в межах процесу реабілітації).

Процесуальні гарантії відображені не лише у завданнях кримінального провадження (ст. 2 КПК України), а й у засадах кримінального провадження (ст. 7 КПК України): у презумпції невинуватості та забезпеченні доведеності вини, забороні двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те ж правопорушення, забезпеченні права на захист, забезпеченні права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності та ін.

Як стверджував М. С. Строгович, процесуальні гарантії – це встановлені законом засоби, за допомогою яких особа, що бере участь у кримінальному процесі, захищає свої права й інтереси [9, с. 56].

М. М. Михеєнко підкреслив подвійну роль гарантії як успішного засобу вирішення завдань правосуддя й охорони законних інтересів учасників кримінального провадження. Найважливішою гарантією науковець визначив процесуальну форму [10, с. 33].

Поряд із процесуальною формою до процесуальних гарантії відносять принципи судочинства, систему процесуального примусу, процесуальні санкції й систему нагляду і контролю за законністю процесуальних дій [11, с. 180]. Окрім того, до гарантії необхідно зарахувати процесуальні права й обов'язки суб'єктів процесуальної діяльності.

В. М. Тертишник поділяє процесуальні гарантії на три групи: гарантії правосуддя, гарантії встановлення об'єктивної істини, гарантії захисту прав і свобод. До останньої групи науковець відносить і повну реабілітацію й відшкодування завданої обвинуваченому шкоди [12, 328-329], що також є гарантіями реалізації права особи на виправдання.

До найбільш значущих процесуальних гарантії О. П. Кучинська відносить принципи провадження, кримінальну процесуальну форму, правовий статус учасників, тобто права й обов'язки, юридичну відповідальність, відомчий контроль, прокурорський нагляд, судовий контроль, необхідність обґрунтування процесуальних рішень [11, с. 183].

Погоджуємося з тим, що всі принципи (засади) кримінального провадження є гарантіями прав його учасників [11, с. 183].

Саме принципи, визначені загальними засадами кримінального провадження у ст. 7 КПК, є загальними гарантіями права особи на виправдання, тобто такими гарантіями, що діють весь час протягом кримінального провадження. Окрім загальних, законодавством закріплено гарантії, що діють на різних стадіях кримінального провадження (їх можна поєднати в дві великі групи – гарантії досудового розслідування та судового розгляду).

Однією з найважливіших засад для реалізації права на виправдання є презумпція невинуватості. Так, право осо-

би на виправдання не лише супроводжує презумпцію невинуватості, воно виражається у вимозі забезпечення доведеності вини ст. 17 КПК. Право на виправдання також є окремим завданням кримінального провадження, закріпленим ст. 2 КПК, що виражається формулою «з тим, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу».

Окрім принципу презумпції невинуватості, важливою для реалізації права на виправдання є заборона двічі притягувати особу до кримінальної відповідальності за одне і те ж правопорушення (п. 12 ч. 1 ст. 7 КПК). Назване положення відоме як гарантія «non bis in idem» [13, с. 174].

Принцип, що ніхто не має бути вдруге засуджений чи покараний за той самий злочин, виражений у формулі «ne bis in idem» [13, с. 174] та «non bis in idem» (із лат. «одна дія двічі не карається») [14, с. 511], або «double jeopardy», знаходить своє відображення в основних міжнародних договорах із прав людини і є вираженням більш широкого принципу остаточності рішення суду, вчення «res judicata» [15, с. 345].

Заборона повторного притягнення до кримінальної відповідальності за одним і тим самим обвинуваченням «double jeopardy» (далі – просто заборона повторного ризику або повторний ризик), у першу чергу, пов'язана зі стабільністю вироку. Заборона являє собою абсолютну процесуальну перешкоду, що попереджає та унеможливає не лише повторне покарання, але й початок кримінального провадження і проведення попереднього розслідування за тим самим злочинним діянням у процесуальному розумінні (тобто у зв'язку з тими самими фактичними обставинами).

У більшості рішень Європейського суду з прав людини зазначене положення розглядається як важливе право засудженого й виправданого.

Окрім того, принцип «non bis in idem» закріплено в Європейській конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970 р. в однойменному Розділі I «Ne bis in idem» [16].

Право «non bis in idem» передбачено і в ст. 9 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р., де зазначено, що видача не здійснюється, якщо компетентні органи запитованої сторони винесли остаточне рішення щодо особи, видачу якої вимагали у зв'язку з правопорушенням або правопорушеннями, з приводу яких запитується видача [17]. Аналогічне положення містить і частина V ст. 35 Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах (ETS N 73) 1995 року.

Головною умовою для реалізації права «non bis in idem» є тотожність інкримінованого особі діяння, за яке її вже було виправдано чи засуджено рішенням суду [18]. Зокрема, в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Фішер проти Австрії» від 29 травня 2001 р. зазначено, що для вирішення питання про порушення правила «non bis in idem» слід встановити, чи мають ці правопорушення одні й ті самі суттєві елементи [19].

Принцип «non bis in idem» в Україні є конституційним положенням, що закріплено у ст. 61 Конституції України. Як процесуальну гарантію принцип закріплено у ч. 1 ст. 7, ч. 2 ст. 21, ст. 19 КПК України і в ч. 3 ст. 2 КК України – як заборону двічі притягувати до кримінальної відповідальності.

Заборона двічі (повторно) притягувати особу до кримінальної відповідальності за одне й те саме кримінальне правопорушення діє, якщо за тим самим обвинуваченням існує виправдувальний або обвинувальний вирок суду, який набрав законної сили (ст. 19 КПК). Зауважимо, що положенням ст. 19 **не заборонено** починати кримінальне провадження, якщо існує постанова прокурора, слідчого чи ухвала суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням.

Як зазначає Р. Г. Сінґер (R. G. Singer), положення «non bis in idem» забороняє відповідальність одного й того само-

го виду та гарантує право особи не бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення [20, с. 196]. Засада не звільняє від цивільної відповідальності за завдану обвинуваченим шкоду (майнову і моральну). Таку шкоду відшкодовують у кримінальному провадженні за допомогою цивільного позову.

Положення ст. 61 Конституції України не забороняє притягувати особу двічі до відповідальності різних видів, наприклад кримінальної і цивільної. Лише кримінальна та адміністративна відповідальність фактично виключають одна одну. Також особа може бути двічі чи більше разів притягнута до кримінальної або іншої відповідальності у разі вчинення нею двох чи більше правопорушень одного виду.

Щодо дії «повторного ризику» в різних країнах світу можна зауважити, що найбільший вплив вона має в країнах загального права, де принцип безпосередньо пов'язаний із процесуальним виправдуванням. Повторний ризик визнається процедурним захистом, у ході якого підсудний може ввести імперативну заяву – «autrefois acquit», тобто підсудний був виправданий за той самий злочин.

Заборона повторного ризику є частиною доктрини «res iudicata» (від лат. res iudicata – вирішена справа), що походить із римського права й означає остаточність рішення повноважного суду, яке набуло чинності [15, с. 345].

Як засада судочинства «res iudicata» визнана на міжнародному рівні та закріплена низкою актів міжнародного права. Зокрема, у ч. 1 ст. 44 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., у ч. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., у статті 4 Протоколу № 7 (1988 р.) до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Окрім зазначених принципів, важливою гарантією права особи на виправдання є відомчий контроль, що полягає у повноваженнях керівника органу досудового розслідування, визначених у ч. 2 ст. 39 КПК; прокурорський нагляд, що полягає у повноваженнях прокурора за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва (ч. 2 ст. 36). Прокурор уповноважений приймати процесуальне рішення щодо закриття кримінального провадження за наявності реабілітуючих підстав, передбачених пп. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК. Окрім того, прокурор зобов'язаний забезпечити повне та неупереджене досудове розслідування і забезпечити правильне застосування закону тощо; судовий контроль, зокрема, за забезпеченням законності процедури обмеження особистої свободи громадян, недопущення застосування до особи насильства чи іншого неправомірного впливу. Судовому контролю присвячено ст. 206 КПК, яка передбачає цілу низку обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини.

У підсумку зазначимо, що право особи на виправдання гарантують: змагальність сторін, якою передбачено рівні права на збирання та подання до суду доказів (зокрема, доказів, що виправдовують особу, доводять її невинуватість), клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав (ч. 2 ст. 22 КПК), розмежування функцій сторони обвинувачення і захисту (ч. 1, 3-5 ст. 22 КПК) та підтвердження ролі суду як об'єктивного і неупередженого «арбітра» в кримінальному провадженні (ч. 6 ст. 22 КПК); здійснення правосуддя лише судом (ч. 1 ст. 30 КПК), оскільки суд є єдиним органом, що приймає рішення щодо винуватості особи, делегування функцій судів, привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається (ст. 124 Конституції України).

Процесуальними гарантіями, що безпосередньо впливають на можливість реалізації обвинуваченим (підозрюваним) права на виправдання також є: законодавчо закріплена свобода від самовикриття, що безпосередньо пов'язана з правом особи на мовчання (ст. 18 КПК); забезпечення права на захист (ст. 20 КПК); право особи на

те, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк стало предметом судового розгляду або кримінальне провадження було закрито (ч. 5 ст. 28 КПК), активна участь самого підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої закривається кримінальне провадження за nereабілітуючою обставиною, в тому числі можливість заперечувати проти такого закриття (ч. 7 ст. 284 КПК); право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності тощо.

Універсальною гарантією права на виправдання виступає справедливість. У межах даного принципу-гарантії

можна виокремити гарантію отримання мотивованого рішення суду, в тому числі виправдувального вироку.

Виправдання у формі виправдувального вироку є засобом захисту прав учасників процесу. Зокрема, ухвалюючи виправдувальний вирок, суд виконує свою роль у захисті обвинуваченого та підозрюваного від незаконного та необгрунтованого обвинувачення, від обмеження його прав і свобод та перешкоджає покаранню невинуватого. Таку ж роль відіграють і інші виправдувальні рішення, прийняті органами прокуратури та суду (постанови, ухвали про закриття кримінального провадження).

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит, 1981. – Т. 1. – 1981. – 361 с.
3. Рабинович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація / П. Рабинович, О. Венецька // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4 (71). – С. 18–28.
4. Обязательства государств – участников Европейской конвенции о защите прав человека по исполнению постановления Европейского суда / [под ред. Л. М. Чуркинов ; общ. ред. С. И. Беляева]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2005. – 134 с.
5. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 228 с.
6. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія / О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
7. Городовенко В. Незалежність суддів і самостійність судів у контексті нового етапу судово-правової реформи / В. Городовенко // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – №3 [66]. – С. 206–215.
8. Фоміна Т. Г. Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій / Т. Г. Фоміна // Право і Безпека. – 2010. – № 5 (37).
9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968–1970. – Т. II. – 1970. – 616 с.
10. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : підруч. / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К. : Либідь, 1999. – 568 с.
11. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія / О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
12. Тertiшник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія / В. М. Тertiшник ; Укр. акад. МВС України. – Д. : Арт-Прес, 2002. – 432 с.
13. David C. Ormerod Blackstone's Criminal Practice 2012 (book Only) [Electronic resource] / David C. Ormerod. – Oxford University Press, 2011. – 3328 p. – Available from: http://books.google.com.ua/books/about/Blackstone_s_Criminal_Practice_2012_book.html?id=M1nl_TLr9OoC&redir_esc=y (31.08.2011).
14. Бабичев Н. Т. Словарь латинских крылатых слов : 2500 единиц / Н. Т. Бабичев, Я. М. Боровский ; [под ред. Я. М. Боровской]. – [3-е изд., стер.]. – М. : Рус. яз., 1988. – 960 с.
15. Gabriel Adeleye World Dictionary of Foreign Expressions: A Resource for Readers and Writers / Adeleye Gabriel; [edited by Thomas J. Sienkewicz, James T. McDonough]. – Mundelein : Bolchazy-Carducci Publishers, 1999. – 411 p.
16. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків : Конвенція від 28.05.1970 № ETS70 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_341 (12.11.2011). – Назва з екрану.
17. Європейська конвенція про видачу правопорушників : Конвенція від 13.12.1957 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт] / Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_033 (10.11.2012). – Назва з екрану.
18. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 29.09.1995 (ETS N 73) [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2005 – № 44. – ст. 2822. – С. 311. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_008
19. The Case of Franz Fischer vs. Austria (Application No. 37950/97) Judgment Strasbourg 29 May 2001 [Electronic resource]. – Available from: <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/Hof.nsf/233813e697620022c1256864005232b7/48d131e4d22a0f98c1256a5c00295b92?OpenDocument> (12.09.2012).
20. Singer R. G. Criminal procedure II : From Bail to Jail. / R. G. Singer. – Second edition. – U.S.A. : Aspen Publishers, 2008. – 420 p.

КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Ковальчук С.О.,
к.ю.н., доцент

Прикарпатського юридичного інституту
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню класифікації речових доказів як категорії кримінального процесуального права. Аналізуються класифікаційні критерії, за якими в теорії кримінального процесу прийнято здійснювати структурну систематизацію речових доказів. На основі результатів аналізу теоретичних концепцій вказується на обґрунтованість застосування для класифікації речових доказів лише окремих критеріїв, визначається їх коло та виділяються види речових доказів за кожним із цих критеріїв.

Ключові слова: речові докази, класифікація речових доказів, критерії класифікації речових доказів, види речових доказів.

Ковальчук С.О. / КЛАССИФИКАЦИЯ ВЕЩЕСТВЕННЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ТЕОРИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

Статья посвящена исследованию классификации вещественных доказательств как категории уголовного процессуального права. Анализируются классификационные критерии, по которым в теории уголовного процесса принято осуществлять структурную систематизацию вещественных доказательств. На основе результатов анализа теоретических концепций указывается на обоснованность применения для классификации вещественных доказательств только отдельных критериев, определяется их круг и выделяются виды вещественных доказательств по каждому из этих критериев.

Ключевые слова: вещественные доказательства, классификация вещественных доказательств, критерии классификации вещественных доказательств, виды вещественных доказательств.

Kovalchuk S.O. / THE CLASSIFICATION OF MATERIAL PROOFS IN THE THEORY OF CRIMINAL PROCEEDINGS / National University «Odessa Law Academy», Ukraine

The article is dedicated to the consideration of the classification of material proofs as a category of criminal procedural law.

Feasibility of classification the classification of material proofs considering as general criteria, inherent typology of evidence, and specific criteria, inherent separation of material proofs, is justified. Classification criteria, according to which in the theory of criminal proceedings adopted to implement structural systematization of material proofs analyzed.

Based on the results of the analysis of theoretical concepts indicated the validity of the application for the classification of material proofs only certain criteria, defined their range and allocated types of material proofs for each of these criteria.

In procedural aspect reasonable classification of material proofs on the following criteria: 1) depending to reference to the subject of prosecution: incriminating and exculpatory; 2) depending to ratio of sources of information about the proved fact to this fact: primary and derivative; 3) depending to reference to the circumstances, which be proved in criminal proceedings: direct and indirect; 4) depending to procedural stage of the proceedings, in which they are collected and used: pre-trial and court; 5) depending to connection with the event of a criminal offense: material proofs – traces of a criminal offense and material proofs, which is not a criminal offense footsteps; 6) depending to opportunity of procedural individualization: the objects fixed forms, that have individually defined characteristics and properties, acquired in connection with the event of a criminal offense; the objects fixed forms, that do not have specified characteristics and properties; material objects, that do not have a fixed forms and have not given characteristics and properties; documents-material proofs; 7) depending to the subject of the collection: the material proofs of the prosecution and the material proofs of defense.

Key words: material proofs, classification of material proofs, classification criteria of material proofs, types of material proofs.

Вступ. Класифікація речових доказів як істотний аспект системного підходу до їх дослідження відіграє вагомую роль у теорії кримінального процесу і практиці кримінального процесуального доказування. У теоретичному аспекті значення класифікації речових доказів полягає в тому, що вона дозволяє поглибити процес пізнання даної правової категорії та розробити практичні рекомендації щодо роботи з окремими видами речових доказів під час кримінального провадження. У практичному аспекті її застосування дозволяє здійснювати збирання, дослідження, перевірку, оцінку і використовувати речові докази в кримінальному процесуальному доказуванні з урахуванням особливостей кожного з їх видів.

Багатогранність поняття «речові докази» та їх роль у кримінальному процесуальному доказуванні зумовили підвищений інтерес вчених до класифікації речових доказів. Зокрема, дослідженню критеріїв класифікації та видів речових доказів, які виділяються за кожним із них, присвячені наукові праці А.Р. Белкіна, М.М. Видрі, В.П. Гмирка, М.М. Єгорова, І.А. Зінченка, Є.Г. Коваленка, О.В. Левченка, Д.А. Лопаткіна, А.О. Ляша, Т.Ф. Одинокіної, М.А. Погорецького, О.О. Рясова, М.О. Селіванова, Д.Б. Сергєєвої, С.В. Слінька, С.М. Стахівського, В.М. Тертишника, Ю.В. Худякової, М.Є. Шумила та інших науковців. Водночас вченими застосовуються різні класифікаційні критерії, що зумовлює необхідність визначення їх наукової обґрунтованості.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних концепцій, присвячених окресленню критеріїв класифікації речових доказів як кримінальної процесуальної категорії, визначенні їх обґрунтованості та виділенні видів речових доказів, які охоплюються кожним із класифікаційних критеріїв.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального процесу класифікація речових доказів ґрунтується на типології доказів, у межах якої загальноприйнятим є їх поділ за трьома основними критеріями (за відношенням до предмета обвинувачення; за відношенням джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту; за відношенням до обставин, які підлягають доказуванню), що проводиться вченими з несуттєвим коригуванням назв класифікаційних критеріїв і видів доказів, які виділяються за кожним із них [1, с. 32–37; 2, с. 39–40; 3, с. 182–184; 4, с. 140–141; 5, с. 154; 6, с. 257–258]. У повному обсязі зазначені критерії підлягають застосуванню до класифікації речових доказів, оскільки з метою поглибленого теоретичного дослідження та врахування у правозастосовній практиці дозволяють встановити відмінності між видами речових доказів, які виділяються за кожним із критеріїв: обвинувальними і виправдувальними, первинними і похідними, прямими і побічними. У зв'язку з цим більшістю вчених наведені критерії покладаються в основу здійснюваної ними класифікації речових доказів [7, с. 87–88; 8, с.

30–33; 9, с. 44–47; 10, с. 24–27], хоча окремі вчені взагалі відкидають критерій класифікації доказів за відношенням до предмета обвинувачення, класифікуючи речові докази лише за відношенням джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту та за відношенням до обставин, які підлягають доказуванню [11, с. 39–49; 12, с. 60], або пропонують замінити його на критерій залежності від суб'єкта подання, виділяючи за ним докази сторони обвинувачення та докази сторони захисту [13, с. 113]. Крім того, до типології речових доказів підлягає застосуванню пропонована в теорії кримінального процесу класифікація доказів за критерієм залежності від етапу процесуального провадження, на якому вони зібрані й використовуються [14, с. 40–43; 15, с. 19; 16, с. 340; 17, с. 6–7], що дозволяє з урахуванням норм кримінального процесуального закону визначити особливості формування досудових і судових доказів та їх використання в доказуванні в ході досудового розслідування і судового провадження.

Як обґрунтовано вказує І. Кертес, «класифікація речових доказів, яка ґрунтується на загальній класифікації доказів, не дає відповіді на питання, що виникають у теорії речових доказів. Тому виникає необхідність в їх специфічній класифікації» [11, с. 38]. Погоджуючись із такою позицією, необхідно відзначити, що класифікація речових доказів лише за вказаними критеріями не дозволяє врахувати специфіку, притаманну їх збиранню, дослідженню, перевірці, оцінці та використанню в кримінальному процесуальному доказуванні, у зв'язку з чим у теорії кримінального процесу речові докази піддаються самостійній класифікації.

Класифікуючи речові докази, вчені по-різному підходять до визначення класифікаційних критеріїв, на підставі яких здійснюється їх структурна систематизація, виділяючи у своїх працях від одного до одинадцяти таких критеріїв [7, с. 67–68; 8, с. 20–33; 9, с. 44–51; 10, с. 23–27; 11, с. 38–49; 12, с. 56–62; 18, с. 11; 19; 20, с. 153–155; 21; 22; 23, с. 55; 24, с. 56]. Зокрема, в якості самостійних критеріїв класифікації речових доказів вченими виділяються: 1) зв'язок речових доказів з подією злочину (належність об'єктів до розслідуваної події) [8, с. 20–21; 9, с. 50; 10, с. 23–24; 11, с. 38; 12, с. 56; 18, с. 11; 21]; 2) характер зв'язків між речовими доказами і подією злочину [12, с. 58]; 3) матеріальне втілення речових доказів [7, с. 67]; 4) можливості їх процесуальної індивідуалізації [22]; 5) процесуальний стан речових доказів [21]; 6) джерело їх виникнення та матеріальний стан [19]; 7) їх кількісні характеристики [7, с. 68]; 8) мета використання речових доказів (їх функціональне призначення) [9, с. 46; 10, с. 24–25]; 9) їх значення для встановлення складу злочину [24, с. 56]; 10) метод використання речових доказів з метою встановлення тих або інших елементів складу злочину [9, с. 49; 10, с. 25]; 11) відношення речових доказів до етапів злочинної діяльності [9, с. 49–50; 24, с. 56]; 12) види експертиз, об'єктами яких виступають речові докази [9, с. 49; 10, с. 26–27]; 13) придатність для вирішення того або іншого рівня експертних завдань [12, с. 57–58]; 14) спосіб одержання речових доказів і введення їх у кримінальний процес [9, с. 50–51]; 15) характер доказових властивостей [23, с. 55]; 16) належність речових доказів до живої або неживої природи [12, с. 62].

Аналізуючи наведені критерії класифікації речових доказів, потрібно відзначити, що найбільш поширеною в теорії кримінального процесу виступає класифікація речових доказів за їх зв'язком з подією злочину (належністю об'єктів до розслідуваної події), за яким вчені виділяють види речових доказів, що відповідають нормативно закріпленому їх переліку [8, с. 20–21; 10, с. 23–24; 11, с. 38; 12, с. 56; 18, с. 11; 21], або наводять їх поділ на два види: спрямовані на перевірку наявних відомостей і спрямовані на одержання нових відомостей [9, с. 50]. Класифікація речових доказів за критерієм їх зв'язку з подією злочину є цілком виправданою як з теоретичної, так і з практичної

точки зору. Проте виділення у процесі класифікації видів речових доказів, які відповідають нормативно закріпленому їх переліку, є необґрунтованим, оскільки не відповідає меті її здійснення. Повною мірою це стосується і виділення за цим критерієм речових доказів, спрямованих на перевірку наявних відомостей, і речових доказів, спрямованих на одержання нових відомостей, оскільки наведені види не характеризуються жодними специфічними особливостями, що позбавляє їх виділення як теоретичного, так і практичного значення. У зв'язку з цим більш обґрунтованою є позиція вчених, які, класифікуючи речові докази за критерієм зв'язку з подією злочину, не обмежуються наведенням нормативно закріпленого їх переліку, а здійснюють їх систематизацію за двома видами: 1) речові докази – сліди злочину; 2) речові докази, які не є слідами злочину (інші речові джерела доказової інформації, або «матеріальні докази») [20, с. 154–155; 22].

Окремі з пропонованих у теорії кримінального процесу критерії класифікації є подібними за видами речових доказів, які виділяються за кожним з них, до типології за критерієм зв'язку з подією злочину. Так, за критерієм матеріального втілення виділяють два види речових доказів: 1) предмети (частини предметів, їх комплекси); 2) речовини (залишки речовини) [7, с. 67]. За джерелом виникнення та матеріальним станом прийнято виділяти чотири види речових доказів: 1) предмети; 2) речовини (сипучі, рідкі, газоподібні та мазеподібні); 3) мікрооб'єкти; 4) біологічні об'єкти [19]. За кількісними характеристиками виділяють два види речових доказів: 1) макрооб'єкти; 2) мікрооб'єкти [7, с. 68]. Водночас класифікація за вказаними критеріями не дозволяє охопити всі види речових доказів, зокрема врахувати особливості матеріальних об'єктів, які свідчать про існування негативних обставин.

Наближеним за назвою до критерію зв'язку з подією злочину, але відмінним за видами речових доказів, які виділяються, виступає критерій їх поділу за характером зв'язків між ними і подією злочину, за яким пропонується виділяти п'ять видів речових доказів: 1) речові докази, які мають генетичний зв'язок із подією злочину; 2) речові докази, які мають з нею функціональний зв'язок; 3) речові докази, які перебувають з подією злочину в об'ємному зв'язку; 4) речові докази, які мають субстанційний зв'язок з нею; 5) речові докази, які перебувають із подією злочину у зв'язку перетворення [12, с. 58]. Класифікації речових доказів за вказаним критерієм притаманний криміналістичний характер, а її практичне значення полягає в можливості врахування практичних рекомендацій щодо особливостей оцінки висновків експерта.

Класифікуючи речові докази, частина вчених звертає увагу на зв'язок речових доказів з елементами складу злочину та етапами злочинної діяльності. Так, М.М. Видря за значенням речових доказів для встановлення складу злочину пропонує виділяти два їх види: 1) речові докази, які безпосередньо відносяться до складу злочину; 2) речові докази, які відносяться до різних стадій злочинної діяльності [24, с. 56]. Водночас пропоновані види речових доказів виділяються залежно від конкретних інститутів кримінального права (складу злочину та стадій злочинної діяльності), що не дозволяє охопити їх єдиним класифікаційним критерієм. У зв'язку з цим більш обґрунтованою є позиція вчених, які використовують зв'язок речових доказів з елементами складу злочину та їх відношення до стадій злочинної діяльності в якості самостійних класифікаційних критеріїв. Зокрема, Д.А. Лопаткін і Н.А. Селіванов пропонують класифікувати речові докази за метою використання (функціональним призначенням) на чотири види: 1) речові докази, які допомагають у встановленні об'єкта злочину; 2) речові докази, які допомагають у встановленні його об'єктивної сторони; 3) речові докази, які допомагають у встановленні суб'єкта злочину; 4) речові докази, які допомагають у встановленні його

суб'єктивної сторони [9, с. 46; 10, с. 24–25]. М.М. Видря та Д.А. Лопаткін класифікують речові докази за відношенням до етапів злочинної діяльності на три види: 1) речові докази, які передували вчиненню злочину; 2) речові докази, які безпосередньо супроводжували злочинні дії; 3) речові докази, які виникли після події злочину [9, с. 49–50; 24, с. 56]. Класифікації речових доказів за вказаними критеріями притаманний кримінально-правовий характер, а її практичне значення полягає у можливості визначення шляхів використання речових доказів для встановлення як обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (у разі їх класифікації за метою використання), так і особливостей розвитку злочинної діяльності та відображення її етапів у речових доказах (у разі їх класифікації за відношенням до етапів злочинної діяльності).

Здійснюючи класифікацію речових доказів, окремі вчені в якості класифікаційного критерію використовують їх ознаки і властивості, по-різному підходячи як до визначення назви цього критерію, так і до врахування ознак та властивостей речових доказів при визначенні їх видів. Так, Т.Ф. Одіночкіна за характером доказових властивостей поділяє речові докази на два види: 1) предмети, які використовуються в доказуванні за ознаками зовнішньої будови; 2) об'єкти, роль яких у доказуванні визначається, перш за все, внутрішніми властивостями [23, с. 55]. Водночас при здійсненні класифікації за цим критерієм потрібно враховувати, що «значна частина речових доказів володіє доказовими ознаками і тієї, й іншої властивості» [20, с. 154], у зв'язку з чим їх чітке розмежування на вказані види неможливе.

Більш повно ознаки і властивості речових доказів враховують С.В. Слінько та В.М. Тертишник, які за можливостями процесуальної індивідуалізації пропонують виділяти три види речових доказів: 1) предмети, які володіють індивідуально-визначеними ознаками або неповторюваною та відносно стійкою сукупністю доступних сприйняттю ознак чи які отримали такі властивості в результаті злочинної діяльності; 2) предмети, які мають просторово-фіксовану форму, але не володіють індивідуально-визначеними ознаками («особливими прикметами») або доступною сприйняттю неповторюваною сукупністю таких ознак; 3) речові утворення (об'єкти), які не володіють стійкою формою та «особливими прикметами» (в'язкі, рідкі, сипучі речовини) [22]. Виділення за критерієм можливостей процесуальної індивідуалізації наведених видів речових доказів є цілком обґрунтованим, оскільки дозволяє охопити всі види матеріальних об'єктів з урахуванням їх ознак і властивостей, що має як теоретичне, так і практичне значення. Водночас класифікація речових доказів за наведеним критерієм стосується лише предметів і не охоплює документи, які можуть бути визнані речовими доказами за наявності в них ознак останніх.

Взаємопов'язаною з класифікацією речових доказів за можливостями процесуальної індивідуалізації виступає їх типологія за зв'язком із вирішенням експертних завдань. Так, класифікуючи речові докази за методом їх використання з метою встановлення тих або інших елементів складу злочину, Д.А. Лопаткін і Н.А. Селіванов поділяють їх на два види: 1) речові докази, які використовуються з метою встановлення індивідуальної totoжності; 2) речові докази, які використовуються з метою встановлення групової належності [9, с. 49; 10, с. 25]. Водночас наведений класифікаційний критерій сформульований недостатньо коректно, оскільки виділення відповідно до нього видів речових доказів відбувається не за методом їх використання, а за можливістю вирішення за допомогою речових доказів тих або інших експертних завдань без урахування при цьому можливості вирішення за допомогою експертиз ситуаційних експертних завдань. У зв'язку з цим більш обґрунтованою є запропонована Ю.В. Худяковою класифікація речових доказів за їх придатністю для вирішення

того або іншого рівня експертних завдань на два види: 1) речові докази, які використовуються для вирішення ідентифікаційних завдань; 2) речові докази, які використовуються для вирішення неідентифікаційних завдань: а) для вирішення питання класифікаційного або діагностичного характеру (про групову належність); б) для вирішення питань, пов'язаних із ситуаційними завданнями [12, с. 57–58]. При цьому такому поділу речових доказів притаманний криміналістичний характер, а її практичне значення, як і класифікації за критерієм характеру зв'язків між речовими доказами і подією злочину, полягає в можливості врахування практичних рекомендацій щодо особливостей оцінки висновків експерта.

Класифікуючи речові докази, частина вчених звертає увагу на значення речових доказів як об'єктів експертиз. Так, Д.А. Лопаткін і Н.А. Селіванов класифікують речові докази за видами експертиз, об'єктами яких вони виступають, виділяють відкритий (невичерпний) перелік речових доказів, що відповідає видам експертиз, та одночасно вказують, що такий поділ є умовним, оскільки одні й ті самі предмети можуть виступати об'єктом декількох видів експертиз або комплексної експертизи [9, с. 49; 10, с. 26–27], чим заперечують доцільність здійснення класифікації речових доказів за наведеним ними критерієм.

Окремі вчені у процесі класифікації речових доказів виділяють їх види залежно від способу їх отримання та процесуального закріплення. Так, звертаючи увагу на необхідність процесуального закріплення речових доказів, О.О. Рясов за процесуальним станом виділяє два їх види: 1) фактичні речові докази, які володіють їх ознаками; 2) юридичні речові докази, які приєднані до кримінальної справи [21]. Оскільки речі набувають статусу речових доказів з моменту їх приєднання до матеріалів кримінального провадження, виділення за процесуальним станом фактичних речових доказів є недоречним, що свідчить про недоцільність класифікації речових доказів за наведеним критерієм. Пов'язуючи речові докази із суб'єктом їх отримання, Д.А. Лопаткін за способом одержання і введення у кримінальний процес поділяє їх на два види: 1) речові докази, які отримані в процесі провадження слідчих дій компетентними органами; 2) речові докази, які отримані в процесі провадження інших слідчих дій (наприклад, подані компетентним органам підозрюваним, обвинуваченим та іншими особами) [9, с. 50–51]. Проте такий поділ є необґрунтованим, оскільки, по-перше, стосується збирання доказів стороною обвинувачення та не враховує право інших учасників кримінального провадження збирати докази, по-друге, вичерпно не визначає всі способи отримання речових доказів стороною обвинувачення, по-третє, визначає подання речей як слідчу дію, що не відповідає вимогам кримінального процесуального закону. У зв'язку з цим більш доцільно класифікувати речові докази за наведеним вище загальним класифікаційним критерієм доказів залежно від суб'єкта подання [13, с. 113] на два види: 1) речові докази сторони обвинувачення; 2) речові докази сторони захисту. Класифікація речових доказів за наведеним критерієм частково відповідає їх поділу за відношенням до предмета обвинувачення, проте, на відміну від нього, дозволяє врахувати способи отримання речових доказів кожною із сторін кримінального провадження.

Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, що класифікація речових доказів у теорії кримінального процесу здійснюється за доволі широким колом критеріїв, в основі яких лежать різноманітні аспекти: кримінально-правові (зв'язок речових доказів зі складом злочину, з етапами злочинної діяльності), кримінально-процесуальні (їх зв'язок з предметом обвинувачення, з доказуванням фактом, з обставинами, які підлягають доказуванню, з етапом процесуального провадження, з подією злочину, з можливостями процесуальної індивідуалізації речових доказів тощо) та криміналістичні (характер зв'язків речо-

вих доказів з подією злочину, їх ознаки і властивості, кількісні характеристики, придатність для вирішення того або іншого рівня експертних завдань тощо).

У процесуальному аспекті обґрунтованою виступає класифікація речових доказів за такими критеріями: 1) за відношенням до предмета обвинувачення: обвинувальні та виправдувальні; 2) за відношенням джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту: первинні та похідні; 3) за відношенням до обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні: прямі та побічні; 4) за етапом процесуального провадження, на якому вони зібрані й використовуються: досудові та судові; 5) за зв'язком із подією кримінального правопорушення: речові докази – сліди кримінального правопорушення (предмети та їх частини; сліди-відображення на матеріальних об'єктах; речовини та їх залишки; документи-речові докази) і речові докази, які не є слідами кримінального правопорушення (матеріальні об'єкти, які свідчать про існування негативних обставин; гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом); 6) за можливостями процесуальної індивідуалізації: предмети фіксованої форми, які володіють індивідуально-визначеними ознаками і властивостями, набутими у зв'язку з подією кримінального правопорушення; предмети фіксованої форми, які не володіють вказаними ознаками і властивостями; матеріальні об'єкти, які не мають фіксованої форми і не володіють наведеними ознаками і властивостями; документи – речові докази; 7) за суб'єктом збирання: речові

докази сторони обвинувачення та речові докази сторони захисту.

Застосування вказаних класифікаційних критеріїв є цілком обґрунтованим, оскільки дозволяє більш глибоко дослідити окремі види речових доказів, які виділяються за кожним із них, і розробити практичні рекомендації щодо їх використання в кримінально-процесуальному доказуванні. Як обґрунтовано вказує І. Кертес, «класифікації, проведені на різній основі, дають можливість вивчити одні й ті самі речові докази під різними кутами зору і зарахувати їх до будь-якої з класифікаційних систем» [7, с. 39]. Класифікація речових доказів за іншими, крім виділених, критеріями вбачається недоцільною, оскільки вони: 1) не дозволяють охопити всі види речових доказів – за матеріальним втіленням, за джерелом виникнення та матеріальним станом; 2) носять суто криміналістичний характер (за характером зв'язків між речовими доказами і подією злочину) або кримінально-правовий характер (за метою використання, за відношенням до етапів злочинної діяльності); 3) не відповідають логічним правилам класифікації (вимогам її науковості), відповідно до яких обсяг членів класифікації повинен дорівнювати обсягу класифікованого класу [12, с. 55], а члени класифікації повинні взаємно виключати один одного [9, с. 48; 10, с. 23; 12, с. 55] – за видами експертиз, об'єктами яких вони виступають, за їх кількісними характеристиками, за характером доказових властивостей; 4) виступають науково необґрунтованими – за процесуальним станом речових доказів, за їх належністю до живої або неживої природи.

ЛІТЕРАТУРА

- Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А.Р. Белкин. – М.: Норма, 2007. – 528 с.
- Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник / Є.Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
- Кримінальний процес: Підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; [за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило]. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
- Михеєнко М.М. Кримінальний процес України: Підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
- Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Сергій Миколайович Стахівський. – К., 2005. – 396 с.
- Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.Я. Дорохов, Л.М. Карнеева и др.; [Ред. кол.: Н.В. Жогин (отв. ред.) и др.]. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Юридическая литература, 1973. – 736 с.
- Егоров Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о вещественных доказательствах: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Николай Николаевич Егоров. – Иркутск, 2005. – 376 с.
- Зинченко И.А. Вещественные доказательства при расследовании преступлений (уголовно-процессуальный аспект): Учебное пособие / И.А. Зинченко. – Ташкент: Ташкентская высшая школа МВД СССР, 1991. – 67 с.
- Лопаткин Д.А. Вещественные доказательства (процессуальные и криминалистические аспекты): Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дмитрий Андреевич Лопаткин. – Краснодар 2003. – 193 с.
- Селиванов Н.А. Вещественные доказательства / Н.А. Селиванов. – М.: Юридическая литература, 1971. – 200 с.
- Кертэс И. Основы теории вещественных доказательств / И. Кертэс. – М.: Издательство ВНИИ МВД СССР, 1973. – 104 с.
- Худякова Ю.В. Вещественные доказательства в уголовном процессе: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Юлия Владимировна Худякова. – Челябинск, 2006. – 234 с.
- Левченко О.В. Класифікація доказальств в уголовном процессе / О.В. Левченко // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2013. – № 3 (152). – С. 111-114.
- Гмирко В.П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація: конспект проблемної лекції / В.П. Гмирко. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. – 63 с.
- Погорецький М.А. Актуальні питання теорії доказів / М.А. Погорецький // Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнко): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Київ, 6-7 грудня 2012 р.). – Х.: Видавець Строков Д. В., 2013. – С. 15-22.
- Сергеева Д.Б. Щодо співвідношення понять «судові докази», «досудові докази» й «процесуальні докази» у кримінальному процесі України / Д.Б. Сергеева // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). – 2013. – № 2-2. – С. 337-341.
- Шумило М.Є. Докази досудового і судового провадження: проблема функцій та співвідношення / М.Є. Шумило // Юридичний вісник України. – 2013. – № 40 (5-11 жовтня). – С. 6-7.
- Ляш А.А. Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса: Учебное пособие / А.А. Ляш. – К.: НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. – 80 с.
- Рясов А.А. Понятие и виды вещественных доказательств / А.А. Рясов [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=99609>
- Тертышник В.М. Уголовный процесс: Учебное пособие / В.М. Тертышник. – 2-е изд., пер. и доп. – Х.: Арсис, 1999. – 528 с.
- Рясов А.А. Проблемы собирания вещественных доказательств в досудебных стадиях российского уголовного процесса: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Александр Алексеевич Рясов. – Волгоград, 2008. – 19 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://lawtheses.com/problemy-sobiraniya-veschestvennyh-dokazatelstv-v-dosudebnyh-stadiyah-rossiyskogo-ugolovnogo-protsessa>
- Тертышник В.М. Теория доказательств: Учебное издание / В.М. Тертышник, С.В. Слинко. – Х.: Арсис, 1998. – 256 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z382.html
- Одиночкина Т.Ф. Криміналістическа експертиза вещественных доказательств методами анатомо-адсорбционного спектрального анализа: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т.Ф. Одиночкина. – М., 1974. – 184 с.
- Выдря М.М. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе / М.М. Выдря. – М.: Госюриздат, 1955. – 118 с.

ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Козленко А.А.,
аспірант заочної форми навчання
Національна академія прокуратури України

У статті розглянуті кримінально-процесуальні відносини, які виникають в процесі доказування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, закономірності процесу встановлення шкоди у кримінальному провадженні, а також правові норми, які регулюють процес її доказування.

Обґрунтовано теоретичні основи кримінальної процесуальної діяльності відносно доказування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, органами досудового розслідування, прокурором, потерпілим та на цій підставі внесені науково обґрунтовані рекомендації відносно вдосконалення діючого законодавства України й практичного його застосування.

Ключові слова: доказування, докази, шкода, завдана кримінальним правопорушенням, кримінальне провадження, суб'єкт доказування.

Kozlenko A.A. / ПОЛНОМОЧИЯ СУБЪЕКТОВ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ПРОЦЕССЕ ДОКАЗЫВАНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЁНОГО УГОЛОВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЕМ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В статье рассмотрены уголовно-процессуальные отношения, которые возникают в процессе доказывания вреда, нанесенного уголовным правонарушением, закономерности процесса установления вреда в уголовном производстве, а также правовые нормы, которые регулируют процесс его доказывания.

Обоснованы теоретические основы уголовной процессуальной деятельности относительно доказывания вреда, нанесенного уголовным правонарушением, органами досудебного расследования, прокурором, потерпевшим и на этих основаниях внесены научно обоснованные рекомендации относительно совершенствования действующего законодательства Украины и практического его применения.

Ключевые слова: доказывание, доказательства, вред, нанесенный уголовным правонарушением, уголовное производство, субъект доказывания.

Kozlenko A.A. / THE POWERS OF SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE PROOF OF HARM CAUSED BY THE CRIMINAL OFFENSE / National Academy of Prosecution of Ukraine, Ukraine

The article deals with the powers of the subjects of criminal proceedings during proof of damage caused by a criminal offense, developed and proved the theoretical foundations of criminal procedural activity of criminal proceedings against damage caused proving criminal offense and on these grounds included evidence-based recommendations for improving the current legislation of Ukraine and practice its application.

Focusing on part 2 of article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012 it's possible to determine the general concept of proof in a criminal trial as activities of criminal proceedings for the collection, verification and evaluation of evidence and their procedural sources and the wording of the basis of certain theses and arguments guidance for justification or refutation to establish the circumstances relevant to the criminal proceedings.

Thus, proving to be understood in the activities of the pre-trial investigation, prosecution and trial of collecting, verifying and evaluating the collected evidence and their sources and formation on the basis therefore. You cannot start a process of proof with an evaluation of evidence and tear this stage from the collection of material relating to criminal proceedings.

Consequently, given the foregoing, we conclude that the basis of process knowledge in criminal proceedings are common epistemological, social, psychological patterns inherent in the process of learning in any social area under the laws of materialist theory of reflection. The purpose of criminal procedural knowledge is to obtain knowledge of the facts to be established in the criminal proceedings.

Thus, criminal procedure proof – is the work of an investigator, prosecutor and judge of the court of collecting (formation), inspection, evidence evaluation, and the nomination of them on the basis of necessary and sufficient set of evidence of certain legal theses with appropriate grounds of judicial decisions in criminal proceedings.

The proof – is the only unbreakable process which elements are intertwined with each other. It is carried out at various stages of the characteristic for each procedural feature.

Key words: proof, evidence, damage to criminal offense, criminal proceedings, subject of evidence.

На всіх стадіях розвитку юриспруденції доказам та доказуванню приділялася значна роль. Дана проблема досліджувалася минулими і сучасними вітчизняними та зарубіжними процесуалістами. Однак сучасний Кримінальний процесуальний кодекс України має чималу кількість прогалин. Зокрема, в ньому не міститься визначення поняття доказування та поняття шкоди.

Основною метою написання статті є розробка та обґрунтування теоретичних основ кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів кримінального провадження щодо доказування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, і на цих підставах внесення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України і практики його застосування.

На сьогоднішній день в Україні не існує нормативно закріпленого поняття доказування, тому різні науковці трактують його по-різному. Зокрема, Л.М. Лобойко кримінальне процесуальне доказування розуміє як здійснювану в правових і логічних формах частину кримінальної про-

цесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду, що полягає у висуванні можливих версій щодо системи юридично значущих обставин кримінального провадження, у збиранні, перевірці та оцінці доказів за цими версіями, а також в обґрунтуванні на досудовому слідстві достовірного висновку про доведеність вини особи та його подальше обстоювання у судових стадіях процесу [4, с. 115].

Л.Д. Удалова вважає, що доказування в кримінальному процесі – це здійснювана у встановленому законом порядку діяльність органів досудового розслідування, прокуратури, суду за участю інших суб'єктів процесу зі збирання, перевірки та оцінки доказів та їх процесуальних джерел, а також формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування [5, с. 105–106].

На думку М.І. Костіна, поняття доказування можна визначити як діяльність у кримінальному провадженні судді, слідчого судді, прокурора, слідчого, інших уповноважених кримінальним процесуальним законом суб'єктів,

основу якої складають логічно-аналітичні операції з перевірки й оцінки сформованих доказів з метою встановлення підстав для кримінальної відповідальності і застосування покарання, захисту невинних осіб від необґрунтованого засудження шляхом використання доказів для обґрунтування і мотивування відповідних процесуальних рішень. Науковець вважає, що збирання і практичні дії з перевірки доказів передують доказуванню, а їх результат слугує основою доказування [3, с. 36].

Таким чином, М.І. Костін виключає з поняття доказування збирання доказів і їх перевірку.

Орієнтуючись на частину 2 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року можна визначити загальне поняття доказування в кримінальному процесі як діяльність суб'єктів кримінального процесу зі збирання, перевірки й оцінки доказів та їх процесуальних джерел, а також формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування або спростування з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, під доказуванням слід розуміти діяльність органів досудового слідства, прокуратури і суду зі збирання, перевірки та оцінки зібраних доказів та їх джерел і формування на їх основі відповідного висновку. Не можна починати процес доказування з оцінки доказів і відривати цей етап від самого збирання матеріалів, що стосуються кримінального провадження.

У свою чергу Коваленко Є.Г. визначає процес доказування як формування, перевірку та оцінку доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на її основі правильного, законного і справедливого рішення [2, с. 114].

Отже, процес доказування – це шлях відтворення реальної картини події кримінального правопорушення, з'ясування її сутності та вироблення на підставі цього відповідних процесуальних рішень.

Цей процес формує комплекс процесуальних дій і відносин, які можна згрупувати в окремі, відносно самостійні елементи [4, с. 119].

Як бачимо, зазначені вище науковці включають у процес доказування збирання, перевірку та оцінку доказів, що проводиться органами досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду.

Обов'язок доказування слідчим та прокурором обставин, указаних у статті 91 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, – це вимога закону. Вона означає, що слідчий та прокурор зобов'язані зібрати, процесуально зафіксувати, перевірити й оцінити докази, обґрунтувати ними наявність обставин, перерахованих у статті 91 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Протилежна точка зору суперечить принципам кримінального процесу і кримінальному законодавству взагалі.

У пункті 3 частини 1 статті 91 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року в кримінальному провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. Поняття шкоди в кримінальному процесуальному законодавстві не розкривається. Водночас аналіз окремих норм процесуального закону (стаття 55, стаття 56, стаття 61 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року) та юридичних джерел із цього питання дозволяє розглядати (як родові види шкоди) фізичну, моральну і майнову шкоду.

Отже, давайте розглянемо, які саме повноваження передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року для суб'єктів кримінального провадження під час доказування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Так, стаття 36 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року передбачає повноваження прокурора,

а саме: здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, він є самостійним у своїй процесуальній діяльності і є стороною обвинувачення.

При проведенні досудового розслідування прокурор здійснює нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва, він уповноважений:

1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;

3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;

4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

6) призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;

7) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;

8) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року, для його відводу або у випадку неефективного досудового розслідування;

9) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року, в тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

10) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;

11) повідомляти особі про підозру;

12) пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законом;

13) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;

14) звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

15) підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

16) погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передавання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

17) доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;

18) перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законом України;

19) доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

20) оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

21) здійснювати інші повноваження, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року.

Участь прокурора в суді є обов'язковою, крім випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року.

Суб'єктом кримінального провадження щодо доказування шкоди виступають також органи досудового розслідування. Так, згідно зі статтею 38 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року органами досудового розслідування є такі слідчі підрозділи: органів внутрішніх справ; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів державного бюро розслідувань [1, с. 25].

Керівник органу досудового розслідування також є стороною обвинувачення. Так, згідно з частиною 1 статті 39 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року керівник органу досудового розслідування організовує досудове розслідування.

Частина 2 названої статті уповноважує керівника органу досудового розслідування:

1) визначати слідчого (слідчих), який буде здійснювати досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керує діями інших слідчих;

2) відсторонити слідчого від проведення досудового розслідування мотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначити іншого слідчого за наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року, для його відводу або в разі неефективного досудового розслідування;

3) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;

4) вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства в разі їх допущення слідчим;

5) погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

6) здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого;

7) здійснювати інші повноваження, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року [1, с. 25026].

Суб'єктом кримінального провадження під час доказування шкоди виступає також слідчий органу досудового розслідування. Відповідно до частини 2 статті 40 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року слідчий уповноважений:

1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

2) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

4) призначати ревізії та перевірки в порядку, визначеному законом;

5) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

6) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;

7) за результатами розслідування скласти обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;

8) приймати процесуальні рішення у передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року випадках, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року;

9) здійснювати інші повноваження, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року.

Суб'єктом доказування шкоди у кримінальному судочинстві виступає й потерпілий. Відповідно до частини 1 статті 55 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Крім того, потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого [1, с. 35].

Як суб'єкт доказування, потерпілий наділений певними правами, а саме:

1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

2) знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування;

3) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду;

4) заявляти відводи та клопотання;

5) за наявності відповідних підстав – забезпечувати безпеку щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла;

6) давати пояснення, показання або відмовитися їх давати;

7) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

8) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг;

9) давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження;

10) на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом;

11) знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року, в тому числі після відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження;

12) застосовувати з додержанням вимог Кримінального процесуального кодексу України 2012 року технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься вмотивована постанова (ухвала);

13) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року;

14) користуватися іншими правами, передбаченими Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року [1, с. 36–37].

Суб'єктом доказування шкоди в кримінальному судочинстві виступає також представник потерпілого. Так, відповідно до частини 1 статті 58 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року потерпілого в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути

захисником. Згідно з частиною 2 статті 58 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику відповідно до частини 4 статті 58 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року) [1, с. 38].

Суб'єктом доказування шкоди в кримінальному провадженні є також законний представник потерпілого. Так, відповідно до частини 1 статті 59 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом із нею залучається її законний представник. Участь законного представника потерпілого в кримінальному провадженні регулюється положеннями статті 44 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року [1, с. 38].

Отже, враховуючи викладене вище, можна зробити висновок, що в основі процесу пізнання в кримінальному провадженні лежать загальні гносеологічні, соціальні, психологічні закономірності, притаманні процесу пізнання в будь-якій соціальній сфері згідно із законами матеріалістичної теорії відображення. Метою кримінального процесуального пізнання є одержання знання про факти, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні.

Таким чином, доказування шкоди в кримінальному судочинстві – це діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді і суду зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів, а також висунення ними на підставі необхідної та достатньої сукупності доказів певних правових тез із відповідним обґрунтуванням у процесуальних рішеннях по кримінальному провадженню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012р.-X.: Право, 2012 – 319 с.
2. Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: підручник. – К.: 2006. – 704 с.
3. Костін М.І. Доказування і сучасна модель кримінального судочинства // Економіка, фінанси, право. – 2003. – №4. – 39 с.
4. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій: навчальний посібник. – К.: 2005. – 456 с.
5. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Загальна частина: Підручник. – К.: 2005. – 152 с.

ТАКТИЧНІ ЗАДАЧІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ЕКСПЕРТОМ-ЕКОНОМІСТОМ

Марушев А.Д.,

к.ю.н., доцент кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті обґрунтовуються тактичні задачі взаємодії слідчого й експерта-економіста. З урахуванням кримінально-процесуальної специфіки функціональних завдань слідчого й спеціаліста-економіста пропонується новий науковий підхід до розуміння тактики їхньої взаємодії при проведенні слідчих дій. Ключовим елементом цього підходу має стати розширення можливостей взаємодії слідчого з експерт-економістом по застосуванню прийомів і методів виявлення незаконних господарських операцій.

Ключові слова: криміналістика, взаємодія, слідчий, експерт-економіст, тактичні задачі, тактичні рекомендації, господарські операції, спеціаліст, документ, економічні експертизи.

Марушев А.Д. / ТАКТИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ С ЭКСПЕРТОМ-ЭКОНОМИСТОМ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

В статье обосновываются тактические задачи взаимодействия следователя и эксперта-экономиста. С учетом уголовно-процессуальной специфики функциональных задач следователя и специалиста-экономиста предлагается новый научный подход к пониманию тактики их взаимодействия при производстве следственных действий. Ключевым элементом этого подхода должно стать расширение возможностей взаимодействия эксперта-экономиста по применению приемов и методов выявления незаконных хозяйственных операций.

Ключевые слова: криминалистика, взаимодействие, следователь, эксперт-экономист, тактические задачи, тактические рекомендации, хозяйственные операции, специалист, документ, экономические экспертизы.

Marushev A.D. / TACTICAL TASKS OF INTERACTION BETWEEN THE INVESTIGATOR WITH THE ECONOMICS EXPERT / Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

The article is devoted to studying the institute of interaction between the investigator and those involved in criminal proceedings. Matters of using special knowledge while investigating into crimes have always been a focus of attention of legal scholars. However, a development of conceptual foundations of such institute is far from being complete. In many works, as a rule, they analyzed certain aspects of using special knowledge, mainly related to involvement of specialists in the investigation proceedings.

The article considers general and specific tactical tasks of interaction between the investigator and the economics expert in the course of investigating into economic crimes. General tasks of interaction between the investigator and the economics expert include: protection of the rights and legitimate interests of persons, entities, and state against crimes; protection of the rights, freedoms the legitimate interests of participants of the criminal procedure investigation; provision of the prompt, full and impartial investigation and trial.

Special tactical tasks of interaction between the investigator and the economics expert include: identification of the documents featuring commitment of illegal business transactions; identification of possible locations of the accounting documents as relevant to the case; ascertainment of the documents, which good faith is doubted, especially the ones with material and intellectual forgery; seizure of the documents, which good faith is doubted, featuring the essence of commitment of illegal business transactions; establishment of value of the identified accounting documents or some parts thereof in the criminal conduct; determination of the scope and number of the seized accounting documents as required for further examination; identification of the officials, whose competence includes execution of the relevant accounting documents for business transactions; determination of the order and peculiarities of storing the seized documents; establishment of the order of the document flow in a particular entity, as well as the nature and specificity of the documentation of the business transactions under examination and recording them in the book records.

Key words: criminalistics, co-operation, investigator, expert-economist, tactical tasks, tactical recommendations, economic operations, specialist, document, economic examinations.

Необхідність у погодженій діяльності, спільному співробітництві, діловому контакті слідчого і учасників кримінального провадження, суб'єктів взаємодії, є об'єктивною умовою по встановленню істини в процесі розслідування господарських злочинів. Чітке визначення задач названих суб'єктів взаємодії дозволяє швидко й ефективно встановити механізм вчинення злочинних дій та їх документообґрунтованість.

Сучасні умови вимагають розробки нових підходів до розгляду тактики взаємодії слідчих з експертами-економістами, принципів і форм його здійснення, рекомендацій, що сприяють підвищенню ефективності такої взаємодії, особливо у процесі розслідування господарських злочинів.

У зв'язку з вищевикладеним досить актуальним є дослідження проблем правових та інших відносин між суб'єктами, що здійснюють застосування спеціальних знань в процесі розслідування господарських злочинів, організації процесу проведення економічних експертиз і організаційно-тактичних задач, що лежать в основі взаємодії слідчої й експертної діяльності.

Питання організації взаємодії правоохоронних органів завжди були предметом пильного вивчення вчених-криміналістів. Однак розробка концептуальних основ цього інституту далеко не завершена. У багатьох роботах, як

правило, аналізувалися окремі аспекти використання спеціальних знань, головним чином пов'язані з проведенням судових експертиз [7, с. 77-78]. Треба зазначити, що загальні питання участі спеціалістів при розслідуванні злочинів розглядалися такими вченими-криміналістами, як Белкін Р.С., Богданов Б.С., Колесніченко О.Н., Коновалова В.О., Магусовський Г.А., Танасевич В.Г., Сергєєв Л.О., Шепітько В.Ю. та іншими. Більш детальніше проблеми використання слідчим знань, наприклад, спеціаліста-бухгалтера, розглядалися такими авторами як Багинський В.З., Білоус В.В., Бушан О.П., Волобуєв А.Ф., Лисенко В.В., Махов В.Н., Чернявський С.С. в окремих дисертаційних та монографічних дослідженнях, присвячених розслідуванню злочинів в окремих галузях господарської діяльності.

Метою статті є дослідження у відповідності до останніх змін діючого кримінально-процесуального законодавства передумов розвитку сучасної системи взаємодії слідчого з експерт-економістом; визначення задач взаємодії цих суб'єктів та криміналістичних аспектів даної системи; аналіз й характеристика тактичних задач взаємодії слідчого з експерт-економістом в процесі розслідування господарських злочинів.

Викладене свідчить про те, що у криміналістиці сформовані різні підходи до визначення тактичних задач

суб'єктів взаємодії. Безперечно, як звуження, так і розширення кола учасників взаємодії не дозволяє і понині повною мірою дати більш-менш уніфіковане поняття самої взаємодії, визначити основні організаційні й тактичні задачі та методичні положення. Чітке визначення тактичних задач взаємодії слідчого з експертом-економістом дозволить оптимізувати процес встановлення істини, визначити рішення задач ситуаційного характеру та загальний стиль діяльності кожного із учасників.

Аналіз слідчої й судової практики свідчить, що у процесі взаємодії слідчий повинен прагнути до погодженої діяльності з іншими учасниками кримінального провадження, усувати різні протиріччя між ними. Ми згодні, що до основних форм взаємодії відносяться не будь-які контакти слідчого з учасниками кримінального судочинства, а лише спільні, засновані на законі дії, об'єднані єдиними цілями (завданнями): розкрити й розслідувати злочин, викрити винних і забезпечити правильне застосування закону для того, щоб кожна особа, що вчинила злочин була піддана справедливому покаранню й жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності й засуджений.

Досліджуючи взаємодію суб'єктів у кримінальному провадженні, Г. А. Магусовський зазначає, що на сьогодні в криміналістиці значна увага приділяється лише питанням взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами правоохоронних органів. У реальну ж систему взаємодії, що здійснюється у практичній діяльності розслідування економічних злочинів, входять також органи Національного банку України, Міністерства фінансів України, Державного казначейства України, Державної фінансової інспекції України та інші, а також експерти, фахівці і консультанти відповідних галузей знань, аудитори, представники підприємств, установ і організацій [6, 163].

Тактика проведення судових експертиз має особливості, які обумовлені тим, що експерт – самостійна процесуальна фігура, яка персонально відповідальна за результати проведеного ним дослідження, що має доказове значення. З урахуванням цього, думаємо, що мета взаємодії слідчого з експертом-економістом – забезпечити своєчасність, об'єктивність і повноту дослідження.

Мета (завдання) і границі взаємодії слідчого з експертом-економістом строго формалізовані кримінально-процесуальним законодавством, а також іншими нормативно-правовими актами, що передбачають організаційно-тактичні форми й методи. Обсяг такої взаємодії різний, а отже, сама взаємодія здійснюється в певних межах. Обсяг і межі взаємодії слідчого у кримінальному провадженні визначаються сукупністю кримінально-процесуальних норм, що регламентують завдання, підстави й порядок такої взаємодії. На нашу думку, сутність тактичних задач взаємодії слідчого з експертом-економістом залежить від форми спеціальних знань, яка необхідна слідчому в конкретній слідчій ситуації. Ми згодні, що обговорюватися повинна система завдань, які слідчий не може самостійно вирішити в ході розслідування, й тому повинен кооперувати свою діяльність із діяльністю осіб, що мають спеціальні знання й здатних на їхній основі будувати дії по дешифруванню інформації [8, с. 9].

У криміналістичній науковій літературі науковці виділяють загальні й спеціальні задачі взаємодії слідчого з експертами [3, с. 40].

Загальні тактичні завдання взаємодії слідчого з експертом-економістом визначені у кримінально-процесуальному законодавстві і до них відносяться: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або

засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Треба зазначити, що специфіка розслідування господарських злочинів полягає у тому, що більшість слідів протиправних дій залишаються в документах. Сама суть господарської діяльності припускає обов'язкове ведення документації. Цей фактор обумовлює обов'язкове проведення судово-економічної експертизи і є одним з ефективних методів виявлення злочинних порушень у сфері господарювання [4, с. 7]. Практично неможливо провести досудове розслідування таких злочинів, не маючи результатів експертного дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Ось чому судово-економічна експертиза являє собою, на наш погляд, метод збирання доказів і є діючим інструментом боротьби з різного роду розкраданнями.

Але, як ми вже писали, тактичні задачі слідчого з експертом-економістом залежать від ситуації, яка склалася на час розслідування та від форми застосування знань експерта-економіста. До основних форм взаємодії відносяться не будь-які контакти слідчого з учасниками кримінального судочинства, а лише спільні, засновані на законі дії, об'єднані єдиними цілями (завданнями): розкрити й розслідувати злочин, викрити винних осіб і забезпечити правильне застосування закону. У слідчій практиці виділяють залежно від змісту економічних знань, метою їх застосування і характером завдань, які вирішуються з їх допомогою в процесі взаємодії, наступні форми:

- 1) довідково-консультаційна діяльність;
- 2) залучення експерта-економіста до кримінального провадження у якості спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій;
- 3) залучення експерта-економіста до кримінального провадження для проведення дослідження з економічних питань;
- 4) залучення експерта-економіста для допиту стосовно запитань, що стосуються проведеного економічного дослідження.

Отже, в процесі розслідування господарських злочинів реалізуються наступні форми взаємодії слідчого з експертом-економістом:

- залучення експерта-економіста до проведення слідчих дій у якості спеціаліста;
- допомога слідчому у висуванні слідчих версій (наприклад, механізму відображення у бухгалтерських документах способу привласнення грошових коштів);
- проведення попередніх досліджень в процесі вилучення бухгалтерських документів;
- проведення консультацій у процесі розслідування господарських злочинів;
- залучення експерта-економіста для проведення досліджень по документам бухгалтерського обліку.

В залежності від форми взаємодії слідчого з експертом-економістом з'ясовуються і тактичні задачі.

Проаналізувавши криміналістичну літературу, до тактичних завдань, що вирішуються під час взаємодії слідчого з експертом-економістом, можна віднести:

- кваліфіковане застосування технічних засобів у виявленні особливостей документів бухгалтерського й податкового обліку;
- встановлення характерних обставин проведення господарських операцій і порядок їх відображення у бухгалтерському обліку;
- встановлення ознак підробки бухгалтерських документів;
- встановлення значення тих чи інших бухгалтерських документів в кримінальному провадженні;
- проведення попереднього дослідження документів з метою виявлення їх ознак і властивостей;

– проведення відбору бухгалтерських документів для подальшого дослідження;

– визначення необхідного виду економічної експертизи;

– визначення необхідності проведення попередньої перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства.

Як правило, перелічені тактичні завдання взаємодії слідчого і спеціаліста-економіста вирішуються у процесі проведення слідчих (розшукових) дій. Наприклад, більшість вчених-криміналістів зазначають, що участь експерта-економіста необхідна при огляді документів (особливо бухгалтерських), проведення вилучення документів та проведення обшуків, як у службових приміщеннях, так і у власних помешканнях [5, с. 53]. Ми згодні з О. П. Бушчан, що «участь спеціаліста-бухгалтера, товарознавця, економіста під час виїмки, обшуку, огляду обов'язкова як гарантія того, що будуть вилучені усі необхідні документи, що мають відношення до кримінальної справи, а також будуть забезпечені умови збереження речових доказів» [1, с. 196]. Необхідно відмітити, що залучення експерта-економіста – це лише одна із форм використання спеціальних знань слідчим під час проведення слідчої дії для всебічного сприяння у виявленні, збиранні, закріпленні, вилученні й дослідженні доказів. Ми також згодні, що допомога спеціаліста потрібна для дослідження слідів та ознак, доступних безпосередньому спостереженню. Але він діє під безпосереднім керівництвом слідчого і результат його діяльності не є самостійним джерелом доказів, а фіксується в процесуальному акті, складеному слідчим або приєднаному ним до справи [10, с. 122]. І зовсім справедливо відзначається авторами, що «спеціаліст зовсім не виконує замість слідчого усі операції по виявленню і вилученню доказів. Така підміна неприпустима. Слідчий є відповідальною особою в будь-якій ситуації слідства, незалежно від частки участі спеціаліста» [9, с. 13].

На наш погляд, доцільно залучити експерта-економіста до проведення слідчої дії під час розкриття господарських злочинів, а не будь-якого іншого спеціаліста-економіста. Саме експерт-економіст, що залучений до слідчої дії в якості спеціаліста, допоможе визначити:

а) які саме бухгалтерські документи і рахункові реєстри можуть містити відомості або мають відношення до незаконної господарської операції;

б) обсяг бухгалтерських документів, необхідних для проведення економічної експертизи;

в) місця зберігання необхідних бухгалтерських документів;

г) де можна знайти оригінали цих документів, інші екземпляри, копії;

д) які документи викликають сумніви в їх доброякісності, та яка частина документа має значення для розслідування;

е) що варто з'ясувати у підозрюваного, обвинуваченого і свідка при їх допиті;

є) яку економічну експертизу необхідно призначити та які питання доцільно поставити перед експертом;

ж) необхідність призначення документальної ревізії або іншої перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства.

Експерт-економіст застерігає слідчого від помилок у вживанні специфічної термінології при складанні процесуальних документів.

Разом з тим, експерт-економіст може надати істотну допомогу слідчому у підготовці до допиту обвинувачених або свідків, які є бухгалтерськими працівниками чи матеріально-відповідальними особами. Дана категорія осіб має відповідні знання бухгалтерського обліку й особливостей його ведення у окремих галузях господарювання, що може ввести слідчого в оману щодо їх реальної ролі у вчиненні злочину.

Усі розглянуті форми використання спеціальних бухгалтерських знань не носять обов'язкового характеру.

Слідчий самостійно вибирає ту чи іншу форму застосування спеціальних бухгалтерських знань, як правило, в залежності від слідчої ситуації, що склалась на момент розслідування. При цьому найбільш складна форма повинна застосовуватися тільки в тому випадку, якщо прості через обмеженість їх можливостей не дозволяють досягти в конкретній справі поставлених цілей.

Головним критерієм при виборі тієї чи іншої організаційної форми використання експерта-економіста у процесі розслідування господарських злочинів є чітке уявлення їх сутності і можливостей. Незнання і нерозуміння працівниками правоохоронних органів цих можливостей може привести до відмови від використання знань експерта-економіста, коли в них є необхідність, або формальному їх застосуванню.

Форми ці різні по організації і складності дій, трудовим і часовим витратам, по доказовій силі даних, що одержуються, а тому застосовуються вибірково й індивідуально, у тому числі з урахуванням таких наукових принципів організації слідчої діяльності як економічність і ефективність, законність і доцільність, документальність та інші.

Таким чином, до тактичних завдань взаємодії слідчого із спеціалістом-економістом відносяться:

– виявлення документів, що характеризують вчинення незаконних господарських операцій;

– визначення можливих місць знаходження бухгалтерських документів, які мають значення для справи;

– установлення документів, доброякісність яких викликає сумніви, особливо документів матеріальної та інтелектуальної підробки;

– вилучення документів, доброякісність яких викликає сумніви, що характеризують сутність вчинення незаконної господарської операції;

– установлення значення виявлених бухгалтерських документів або окремих їх частин в кримінальному провадженні;

– вилучення відповідної кількості бухгалтерських документів необхідних для їх подальшого дослідження;

– визначення кола посадових осіб, до компетенції яких належить оформлення відповідних бухгалтерських документів по здійсненню господарських операцій;

– визначення порядку та особливостей щодо збереження вилучених документів;

– встановлення порядку документообігу в певній організації, а також характеру і специфіки документального оформлення та відображення в бухгалтерському обліку досліджуваних у кримінальному провадженні господарських операцій.

Це досить неповний перелік завдань взаємодії слідчого з експертом-економістом. Необхідність у погодженій діяльності, спільному співробітництві, діловому контакті слідчих і зазначених суб'єктів взаємодії необхідно для вчасного виявлення незаконних господарських операцій.

Досліджуючи взаємодію слідчого із спеціалістом-криміналістом, А. В. Гусев досить справедливо зазначає, що слідчий як основний суб'єкт взаємодії повинен планувати розслідування з урахуванням конкретних завдань слідчої дії й можливостей техніко-криміналістичного забезпечення. Так, наприклад, визначаючи коло тактичних прийомів, практична реалізація яких необхідна в планованій слідчій дії, слідчий установлює тільки стратегічні напрямки роботи спеціаліста-криміналіста, про що повідомляє йому перед початком проведення слідчої дії [2]. Теж саме відноситься до взаємодії слідчого з експертом-економістом. Але неприпустимим є перевищення спеціалістом своєї компетенції. Наприклад, вирішення спеціалістом-економістом експертних досліджень у ході слідчої дії, вирішення правових питань, що ставляться до суб'єктивної сторони складу злочину, самостійне виявлення й збирання доказів шляхом одержання показань від обвинувачуваних і свідків, самостійне вилучення бухгалтерських докумен-

тів та інших предметів. Отже, взаємодія слідчого із спеціалістом-економістом повинна здійснюватись тільки в рамках слідчої дії та під керівництвом слідчого й згідно його прав і обов'язків.

Підводячи підсумок, треба зазначити, що визначені тактичні завдання взаємодії слідчого з експертом-економістом залежать від конкретних завдань слідчої дії й можливостей застосування в повному обсязі знань і можливостей визна-

ченого спеціаліста. Вірне визначення тактичних завдань та їх вирішення в процесі взаємодії слідчого із спеціалістом-економістом в кримінальному провадженні дозволяє встановити сутність господарських операцій, що знайшли відображення в бухгалтерських документах і тим самим з'ясувати відношення документів до вчинення незаконної господарської операції та визначити доказове значення вилучених бухгалтерських та інших облікових документів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буцан О. П. Використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів / О. П. Буцан // Проблеми законності. – 2000. – Вип. 42. – С. 195-200.
2. Гусев А. В. Тактический аспект эффективного взаимодействия следователя и специалиста-криминалиста / А. В. Гусев // Общество и право. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.juristlib.ru/book_9940.html
3. Данилкин И. А. Взаимодействие следственных и экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел / И. А. Данилкин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 184 с.
4. Климова З. П. Процессуальная сущность требования производства ревизии и ее проведение при расследовании преступления : автореф. дисс... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.09 «Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор». – М., 1974. – 17 с.
5. Курків М. В. Ревізія та перевірки за зверненнями правоохоронних органів : Навч. посібник / М. В. Курків, В. Д. Понікаров. – Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – 412 с.
6. Матусовский Г. А. Экономические преступления : криминалистический анализ : Монография / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.
7. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : Монография / В. Н. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.
8. Поздеев И. А. Организация взаимодействия следователя со сведущими лицами в ходе расследования разрушений строительных объектов : автореф. дисс... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.09 «Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор» / Южно-Уральский гос. ун-т. – Челябинск, 2011. – 17 с.
9. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) : Учеб. пособие для вузов МВД СССР – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. – 240 с.
10. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : Навч. посібник / С. С. Чернявський. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 264 с.

УДК 343.98

ПРИНЦИПИ ТА ЗАВДАННЯ ПОБУДОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Пчеліна О.В.,

к.ю.н., доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті аргументується необхідність розробки нових криміналістичних методик у якості інструментарію для боротьби зі злочинністю. Зазначаються завдання побудови криміналістичної методики в цілому та методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності зокрема. Проаналізовані наукові підходи щодо визначення принципів формування криміналістичних методик і пропонуються принципи побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Ключові слова: принципи, завдання, формування (побудова) криміналістичної методики, злочини у сфері службової діяльності.

Pchelina O.V. / ПРИНЦИПЫ И ЗАДАЧИ ПОСТРОЕНИЯ МЕТОДИКИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ / Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина

В статье аргументируется необходимость разработки новых криминалистических методик в качестве инструментария для борьбы с преступностью. Указываются задачи построения криминалистической методики в целом и методики расследования преступлений в сфере служебной деятельности в частности. Проанализированы научные подходы к определению принципов формирования криминалистических методик и предлагаются принципы построения методики расследования преступлений в сфере служебной деятельности.

Ключевые слова: принципы, задачи, формирование (построение) криминалистической методики, преступления в сфере служебной деятельности.

Pchelina O.V. / PRINCIPLES AND OBJECTIVES FOR CONSTRUCTING TECHNIQUES OF INVESTIGATION OF CRIMES IN THE AREA OF SERVICE ACTIVITY / Kharkiv State University of Internal Affairs, Ukraine

The article discusses the need for the development of new criminalistic methods of investigation as a tool to fight crime. The lack of system recommendations for the proper organization of investigation crime in the area of service activity generates the need to develop appropriate criminalistic methods of investigation.

The tasks of constructing criminalistic methods of investigation in general and techniques of investigation of crimes in the area of service activity in particular are specified. Scientific approaches to the definition of the principles of formation of criminalistic methods of investigation are reviewed. The principles for constructing techniques of investigation of crimes in the area of service activity are proposed.

Methods of crime investigation should be developed in accordance with established outgoing principles that is consistent with existing principles of such activity. We excrete the following principles of constructing methods of investigating crimes in the area of service activity: isomorphism, algorithmization, scientific substantiation of the provisions of criminalistic methods of investigation; compliance of methodical recommendations to applicable law; proposed guidelines should be adapted situationally; methods of investigation should be structured (must be separation of the investigative process into stages); developed criminalistic recommendations should be oriented to perform its tasks; criminalistic methods of investigation should be «viable», that must pass «checking by practices».

Key words: principles, objectives, formation (construction) of criminalistic methods of investigation, crime in the area of service activity.

Злочинні прояви є негативними явищами будь-якого суспільства. Для боротьби з ними функціонують спеціально уповноважені державні органи. Проте їх діяльність буде малоєфективною, а то й взагалі безрезультативною, в разі відсутності спеціально розроблених засобів і рекомендацій стосовно правильної організації розслідування злочинів. Одним із елементів такого роду озброєння правоохоронців є розробка відповідних криміналістичних методик. У світлі вищезазначеного вважаємо актуальним питання про принципи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Наукові передумови формування криміналістичних методик, у тому числі принципи та завдання такої діяльності, неодноразово були предметом дослідження у працях О. Я. Баєва, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, І. О. Возгріна, В. К. Гавло, С. О. Голунського, Ю. П. Гармаєва, І. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкіна, В. А. Журавля, Є. П. Іщенко, О. Н. Колесниченко, В. Є. Корноухова, С. П. Митричева, В. О. Образцова, М. О. Селіванова, В. Г. Танасевича, С. Н. Чурилова, Б. М. Шавера, М. П. Шаламова, В. Ю. Шепітька, А. В. Шмоніна, М. П. Яблокова, І. М. Якімова та інших учених. Але, незважаючи на низку наукових доробок в окресленій царині, чимало питань залишилися невирішеними та спірними. Зокрема, основний масив наукових досліджень стосується формування криміналістичних методик в цілому, тобто їх загальних положень. При цьому, принципи формування методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності не розглядалися. Саме тому **метою статті** є висвітлення та характеристика принципів і завдань розробки криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Сучасний розвиток криміналістики характеризується формуванням загальної й окремих теорій, розробленням і впровадженням сучасних науково-технічних засобів та інформаційних технологій у практику боротьби зі злочинністю, удосконаленням прийомів криміналістичної тактики, пропонуванням окремих методик розслідування нових видів злочинів [1, с. 30]. Особливої уваги заслуговує саме побудова нових і вдосконалення існуючих криміналістичних методик. При цьому, вони повинні бути «життєздатними».

Методичне забезпечення процесу розслідування та попередження злочинів завжди було і є одним із пріоритетних напрямків розвитку криміналістики. Це обумовлено тим, що саме у криміналістичній методиці, як в особливому розділі цієї науки, аналізується нагромаджений досвід виявлення, розслідування та попередження злочинів, відшукуються найефективніші прийоми, методи ведення слідства у певних категоріях справ. Розроблені наукою криміналістичні рекомендації стають найважливішим інструментарієм слідчого, своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях [2].

Вищезазначене вказує на важливість процесу формування криміналістичних методик. Результатом такої діяльності повинне бути формулювання теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо особливостей ефективного провадження досудового розслідування окремих злочинів. Тому розроблені методики розслідування злочинів повинні бути логічно побудованими, структурованими, лаконічними, однозначними й дієвими. З цією ціллю науковці, формуючи нову криміналістичну методику, в своїй діяльності повинні керуватися уніфікованими й усталеними початками. Вказане безперечно стосується й процесу побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Перед тим як розпочати висвітлення питання, присвяченого принципам розробки криміналістичних методик, хотілося б коротко зупинитися на визначенні поняття криміналістичної методики.

Так, методика розслідування злочинів – це розділ криміналістики, котрий в результаті дослідження механізмів злочинів та потреб криміналістичної діяльності розробляє

та надає працівникам правоохоронних і судових органів рекомендації щодо раціонального, оптимального й ефективного використання алгоритму заходів, сил і засобів під час планування, організації та провадження досудового розслідування злочинів та судового розгляду кримінальних справ. Тобто криміналістична методика є Особливою частиною по відношенню до інших структурних частин криміналістичної науки, оскільки використовує, видозмінює та пристосовує їх досягнення для вирішення основних завдань кримінального провадження. Вона безпосередньо наближає теоретичні напрацювання криміналістики як науки до практичних потреб правоохоронців, таким чином надаючи їм прикладного характеру.

Розділ криміналістичної методики є першоджерелом, основою для розробки та формування конкретної (окремої) криміналістичної методики, положення якої є орієнтиром у практичній діяльності правоохоронців. Відповідно основним завданням формування методики розслідування злочинів у цілому та криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності зокрема є визначення комплексу заходів, засобів і сил, які повинні застосуватися в конкретній послідовності за конкретних умов під час розслідування конкретного злочину. Тобто акцент робиться на «конкретиці», що означає необхідність врахування особливостей механізму вчинення окремих видів (груп) злочинів під час розробки відповідної методики розслідування. При цьому, ці особливості повинні простежуватися упродовж усього процесу кримінального провадження у висунутих версіях, слідчих ситуаціях, тактичних завданнях розслідування, особливостей проведення окремих слідчих (розшукових), оперативних та організаційних заходів тощо. Іншими словами, криміналістична методика повинна бути не просто сформована, а виконувати поставлені перед нею завдання.

Одним із перших сформулював основні завдання криміналістичної методики Б. М. Шавер, відносячи до них:

- точне з'ясування місць локалізації слідів злочинів певного виду;
- чітке визначення кола осіб, серед яких слід шукати злочинця по справам даної категорії;
- визначення кола осіб, серед яких імовірніше за все можуть бути свідки;
- визначення специфіки застосування засобів і прийомів техніки та тактики під час розслідування злочинів певного виду [3].

У цілому вказані завдання є актуальними й посьогодні. Ми вважаємо, що завдання криміналістичної методики є одночасно й завданнями формування останніх. Адже, будуючи криміналістичну методику, повинні враховуватися завдання, які вона покликана вирішувати. А, отже, й діяльність з розробки криміналістичної методики буде вирішувати аналогічні завдання.

Відповідно серед завдань побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності пропонуємо виділяти необхідність: (1) урахування особливостей механізму вчинення цієї категорії злочинів, особливо звернувши увагу на механізм слідоутворення, технології злочинної діяльності, службову сферу як обставинку злочину й характеристику особи злочинця (її статусу, положення, повноважень тощо); (2) формулювання слідчих версій з урахуванням особливостей механізму їх учинення; (3) визначення напрямків розслідування (тактичних завдань) залежно від змісту висунутих версій і характерних слідчих ситуацій; (4) алгоритмізації процесу розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій та (5) виділення особливостей проведення окремих заходів, залучення окремих засобів і сил у залежності від поставлених тактичних завдань, ситуативних умов і з урахуванням особливостей механізму вчинення злочинів у сфері службової діяльності.

Таким чином, методика розслідування злочинів у сфері службової діяльності повинна бути не тільки сформова-

ною, а й виконувати поставлені перед собою завдання. Для цього під час її побудови слід неухильно дотримуватись принципів формування криміналістичних методик. Проте, більшість наукових досліджень, присвячених проблемам криміналістичних методик, не висвітлюють їх принципів взагалі або наводять їх безсистемно, а то й взагалі зводять до загальних положень окремих методик розслідування злочинів [4, с. 119].

Головним завданням методологічних начал криміналістичної методики є розкриття основних умов, принципів і можливостей використання сучасних методів пізнання минулих подій, явищ і фактів під час розробки методів розслідування злочинів із урахуванням їх специфіки [5, с. 547]. Так, криміналістична методика виникла в результаті інтеграції та диференціації наукових знань і об'єднує в собі передові досягнення криміналістичної техніки і тактики, відповідно щодо оптимальної організації розслідування злочинів і судового розгляду певних категорій справ [6, с. 9].

Тож, не можна ігнорувати методологічну функцію криміналістики, зокрема в частині розробки методик розслідування злочинів. Не завжди є зрозумілим, що, в якому обсязі потрібно досліджувати задля конструювання нової методики розслідування окремого виду (групи) злочинів. Також часто виникають труднощі при вирішенні питання стосовно вибору методів і принципів, якими слід керуватися, при розробці нової методики. Тобто методологічна частина криміналістичної методики є нерозробленою, багато питань в ній є спірними та викликають суперечності, сумніви. Такий стан справ звичайно не може сприятливо впливати на ситуацію, адже утруднює діяльність науковців з формування нових криміналістичних методик через відсутність єдиних погоджених, усталених підходів. Не дарма з цього приводу Ю. П. Гармаєв зазначав: «щоб сформулювати нову конкретну методику розслідування, потрібно розгорнути не тільки теоретичні дослідження, але й отримати нові емпіричні знання. Однак у силу трудомісткості вони проводяться поверхнево» [7, с. 45]. Тому спостерігається відставання науково-методичних рекомендацій, запропонованих криміналістичними методиками, від насущних потреб практики [8, с. 16]. А теоретичні основи, методологічні положення та категоріально-термінологічний апарат розвинені слабо, відсутня технологія створення методик, підходи до формування рекомендацій використовуються не в повному обсязі тощо [7, с. 49–50].

Також ускладнюється процедура формування криміналістичних методик відсутністю уніфікованої (однозначної та загальноприйнятої), чіткої, зрозумілої класифікації методик. Причому така ситуація ускладнює, окрім розробки, ще й застосування криміналістичних методичних рекомендацій [7, с. 50].

Звичайно, криміналістична методика розробляється з урахуванням досягнень як окремих галузей права, так і юридичних наук. Так, цілком влучним є твердження В. Г. Танасевича стосовно теоретичної частини криміналістичної методики розслідування. А саме – вона повинна витікати із принципів положень з доказування злочинів, сформульованих науками кримінального процесу та кримінального права [9, с. 91–92].

Серед основних принципів методики розслідування злочинів М. О. Селіванов виділив наступні:

- обумовленість криміналістичної методики предметом доказування, що проявляється в прямій залежності її положень від обставин, котрі підлягають встановленню та подальшому доказуванню;
- обґрунтованість методики, яка полягає у виборі напрямів розслідування з урахуванням положень типової методики;
- індивідуальність, що відображається через врахування обставин конкретного провадження і конкретних слідчих ситуацій. Тобто потрібно враховувати конкретне наповнення (зміст) методики;

- оптимальність набору заходів, спрямованих на забезпечення ефективного, чіткого, повного й економічного розслідування злочинів;

- розподіл слідчих дій на початкові (першочергові) та наступні. Такий поділ відіграє орієнтовну роль в організації слідчим своєї діяльності з розслідування злочинів;

- дотримання оптимальної послідовності проведення слідчих дій, котра полягає в дотриманні вимог щодо однозначності, альтернативності та об'єктивності вибору заходів;

- використання системного підходу під час розслідування злочинів. А саме – використання не тільки окремих заходів (прийомів), а їх сукупності (комплексу) задля вирішення спільного завдання;

- дотримання вимог черговості при виборі окремих слідчих дій чи серій таких дій;

- динамічність розслідування, що знаходить своє відображення в можливості зміни схеми розслідування, передбаченої початковим планом розслідування [10].

О. М. Васильєв стосовно запропонованих М. О. Селівановим принципів висловився, що останні не в повній мірі відображають методики розслідування злочинів як цільні системи. При цьому, вчений запропонував під час побудови криміналістичної методики зробити акцент на виділенні напрямів розслідування злочинів, котрі дозволяють розробити та запропонувати слідчому типові схеми розслідування. Напрямки розслідування залежать від слідчих ситуацій – вихідних даних, що наявні в початковий період розслідування. Однак, використання напрямків розслідування не є самоціллю. Вони відображають перелік оперативний хід мислення в ході розслідування злочину, а версії – пізнавальний. Формулювання ж напрямків розслідування з урахуванням слідчих ситуацій є результатом пошуку шляхів для посилення ефективності криміналістичної методики розслідування та використання потенційних можливостей її розвитку [11, с. 24, 35, 45–46].

С. Н. Чурилов диференціював принципи криміналістичної методики наступним чином: група принципів щодо залежності окремих методик розслідування від права; група принципів щодо залежності окремих криміналістичних методик від науки; група принципів щодо залежності окремих методик розслідування від практики [12, с. 282–356].

Б. В. Щур виділяє серед принципів побудови окремих криміналістичних методик системність криміналістичної методики; наукову обґрунтованість методичних рекомендацій і слідчих технологій; структурність формування окремої криміналістичної методики; об'єктивність у побудові окремої криміналістичної методики [13, с. 230].

В. А. Журавель до принципів формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів відносить наступні: відповідність технології створення (побудови) криміналістичних методик їх класифікаційному рівню; відповідність методико-криміналістичних рекомендацій кінцевій меті формування певної методики; відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмету доказування й диспозиції статті Кримінального кодексу; відповідність структури окремої криміналістичної методики структурі базової моделі криміналістичної методики розслідування злочинів; відповідність послідовності викладання методичних порад етапності процесу розслідування; ситуаційна зумовленість побудови методико-криміналістичних рекомендацій [6, с. 50–53]. З урахуванням вказаних принципів учений схематично зобразив криміналістичну методику як інформаційно-пізнавальну модель, в якій пропонується виділяти два рівні – ретроспективний і перспективний. Вказані рівні характеризуються окремими елементами, між якими простежуються тісні зв'язки. Умовно вказані зв'язки проілюстровано наступним чином: криміналістична характеристика і типові версії; типові версії й обставини, що підлягають з'ясуванню; ці обставини та планування; пла-

нування та слідча ситуація; слідча ситуація і тактико-технічні засоби [14, с. 183].

Важливим під час формування криміналістичних методик, у тому числі й методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності, слід розрізняти принципи формування (розробки, побудови) криміналістичних методик і «загальні методичні принципи, що характеризують процес розслідування» [15, с. 427], адже це різні за рівнем, значущістю, призначенням і сферою реалізації керівні застави [6, с. 40].

Методика розслідування злочинів повинна розроблятися у відповідності до ustalених вихідних начал, тобто відповідати існуючому принципам такої діяльності. Серед останніх виділяють принципи ізоморфізму [16, с. 153-158; 17, с. 28; 18, с. 206-209], який полягає у віддзеркаленні, дублюванні злочинної діяльності в криміналістичній діяльності (діяльності з виявлення, розслідування, розкриття та попередження). Тобто повинна бути протипага. Злочинні діяння повинні породжувати відповідні дії правоохоронців, спрямовані на виявлення факту скоєння кримінального правопорушення, збір, фіксацію та вилучення доказової інформації, її аналіз, оцінку й використання під час встановлення істини. Вказаний принцип обов'язково повинен ураховуватися під час побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності, оскільки механізм названих злочинів є складним. Зокрема, для злочинів у сфері службової діяльності характерними є технології злочинної діяльності, де в якості способів досягнення злочинного задуму виступають не просто окремі поведінкові акти, а окремі злочини. Відповідно ця ознака безпосередньо впливає на слідову картину зазначених злочинів. Також відмінною ознакою, яка повинна обов'язково знайти своє відображення в методиці розслідування, є обстановка вчинення злочинів, обумовлена сферою службової діяльності.

Також вважаємо важливим будувати методику розслідування злочинів у сфері службової діяльності згідно з принципом алгоритмізації криміналістичної методики. Вперше згадки про вказаний принцип можна зустріти в праці М. С. Євгенєва, де вчений вказував на необхідність суворого дотримання послідовності виконання слідчих дій. На його думку, будь-яка наступна слідча дія повинна витікати із попередньої, повинні бути тісний зв'язок

з нею, результат кожної наступної слідчої дії повинен пов'язуватися з результатом попередніх слідчих дій і з них витікати [19, с. 258]. Наведені положення не викликають сумнівів і повністю нами підтримуються.

Окрім названих (ізоморфізм та алгоритмізація), до принципів побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності ми відносимо наступні: наукова обгрунтованість положень методики розслідування; відповідність методичних рекомендацій діючим правовим нормам; запропоновані рекомендації повинні бути ситуаційно адаптованими; методика розслідування повинна бути структурованою (повинен бути поділ процесу розслідування на етапи); розроблені криміналістичні рекомендації повинні орієнтованими на виконання поставлених перед нею завдань; криміналістична методика повинна бути «життєздатною», тобто повинна пройти «перевірку практикою».

Отже, відсутність системних рекомендацій щодо належної організації діяльності з розслідування злочинів у сфері службової діяльності породжує необхідність розробки відповідної криміналістичної методики. Причому діяльність з формування методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності не завершиться формулюванням окремих криміналістичних рекомендацій, адже така методика є «сираю» та повинна пройти перевірку «босм». Імовірно за все такі випробування вкажуть на необхідність доопрацювання вказаної методики розслідування у відповідності до реальних практичних потреб. Адже бачення проблем і труднощів у науковців-розробників криміналістичної методики часто різняться з аналогічними у працівників слідчих і оперативних підрозділів правоохоронних органів. Після доопрацювання методики знову буде спрямована на перевірку практикою, і тільки після позитивного вердикту розробки методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності будуть впроваджені в діяльність правоохоронних органів. Це є кінцевим і основним завданням формування методики розслідування злочинів. Щоб наблизити момент його виконання побудова криміналістичної методики повинна реалізовуватися у відповідності до принципів їх формування – наукової обгрунтованості, узгодженості з правовими нормами, структурності, алгоритмізації, ізоморфізму, ситуаційної зумовленості, адаптованості до потреб практики, орієнтованості на виконання поставлених перед нею завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шепітько В. Ю. Методологія криміналістики : наукові підходи і філософські начала / В. Ю. Шепітько // Вибрані твори / Избранные труды / Валерій Юрійович Шепітько. – Х. : Видавничая агенція «Апостіль», 2010. – С. 30-32.
2. Щур Б. В. Окремі криміналістичні методики : проблеми визначення та принципи формування / Б. В. Щур // Радник : Український юридичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnik.info/statii/555-kriminalist/15015-2011-01-21-04-26-09.html>
3. Шавер Б. М. Об основных принципах частной методики / Б. М. Шавер // Социалистическая законность. – 1938. – № 1. – С. 42–56.
4. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений / А. В. Шмонин. – Москва : ЮСТИЦИНФОРМ, 2006. – 462 с.
5. Криминалістика : [учебник] / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристь, 2005. – 781 с.
6. Журавель В. А. Криміналістичні методики : сучасні наукові концепції : [монографія] / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
7. Гармаев Ю. П. Теоретические основы формирования криминалистических методик расследования преступлений / Ю. П. Гармаев. – Иркутск : ИЮИ ГП РФ, 2003. – 342 с.
8. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования / В. П. Бахин // Вестник криминалистики. – 2000. – Вып. 1. – С. 16-22.
9. Танасевич В. Г. Теоретические основы методики расследования преступлений / В. Г. Танасевич // Советское государство и право. – 1976. – № 6. – С. 90-94.
10. Селиванов Н. А. Сущность методики расследования и ее принципы / Н. А. Селиванов // Социалистическая законность. – 1976. – № 5. – С. 61-64.
11. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Васильев. – М., Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 72 с.
12. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика : история и современность / С. Н. Чурилов. – М. : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. – 368 с.
13. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : [монографія] / Б. В. Щур. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 320 с.
14. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2 (49). – С. 177–187.
15. Криминалістика : [учебник] / Под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1993. – 592 с.
16. Каминский М. К. Криминалистическая характеристика деятельности по выявлению, раскрытию и расследованию преступлений / М. К. Каминский // Правовые и общественно-экономические науки и борьба с хищениями социалистического имущества : [сб. науч. тр.]. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1977. – Вып. 8. – Ч. 1. – С. 153–158.
17. Образцов В. А. Криминалістика : [учебник] / Под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрид. лит., 1995. – 592 с.
18. Гайдин А. И. Методика расследования хищений на сельскохозяйственных предприятиях : Дис. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гайдин Александр Иванович. – Нижний Новгород, 2006. – 265 с.
19. Евгенев М. Е. Методика и техника расследования преступлений / М. Е. Евгенев. – Харьков, 1940. – 307 с.

О ЛИЦАХ, УЧАСТВУЮЩИХ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ ЧЕХИИ

Сизов А.А.,

к.ю.н., доцент кафедры уголовного права и процесса
Курский институт социального образования (филиал)
Российского государственного социального университета

В статье рассматриваются некоторые вопросы правового положения участников уголовного судопроизводства по законодательству Чехии. Особое внимание уделяется проблемам правовой легализации участия в процессе уголовного преследования отдельных субъектов права, а также юридических лиц. Производится сравнительно-правовой анализ нормативно-правовых предписаний законодательства Чехии и России.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство Чехии, участники уголовного судопроизводства, Уголовно-процессуальный кодекс Чехии.

Сизов А.А. / ПРО ОСІБ, ЩО ПРИЙМАЮТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЧЕХІЇ / Курський інститут соціальної освіти (філія) РДСУ, Росія

У статті розглядаються деякі питання правового становища учасників кримінального судочинства за законодавством Чехії. Особлива увага приділяється проблемам правової легалізації участі в процесі кримінального переслідування окремих суб'єктів права, а також юридичних осіб. Виробляється порівняльно-правовий аналіз нормативно-правових приписів законодавства Чехії та Росії.

Ключові слова: кримінальне судочинство Чехії, учасники кримінального судочинства, Кримінально-процесуальний кодекс Чехії.

Sizov A.A. / ABOUT PERSONS INVOLVED IN CRIMINAL PROCEEDINGS CZECH / Kursk Institute of Social Education (branch) RSSU, Russia

The article discusses some of the issues of legal status of participants in criminal proceedings under the laws of the Czech Republic. Particular attention is paid to the problems of legal legalization participation in the prosecution of separate legal entities, as well as legal entities. Performed a comparative legal analysis of legal requirements of the legislation of the Czech Republic and Russia. The paper discusses in detail the procedural basis for participation of defense counsel in criminal proceedings, as well as the place of other participants in the criminal prosecution.

The accused, according to the norms of the Criminal Procedure Code of the Czech Republic – a person who is suspected of committing a criminal offense under the Criminal Code, after he was charged. The accused has the right to choose their counsel and to confer with him during the proceedings.

According to § 35 of the Criminal Procedure Code of the Czech Republic a defender in criminal proceedings can only be a lawyer. For certain criminal proceedings may take part trainee lawyer. At the hearing in open court and the defender may not be the person who had called him as a witness, expert or interpreter.

In the production of a criminal act for which the law provides for punishment of imprisonment, the maximum punishment that exceeds five years, the accused must have a defense counsel at the stage of preliminary investigation. The accused must have a defense counsel in an extradition proceeding abroad in the production, which addressed the issue of compulsory treatment.

If the defendant does not exercise the right to choose a defense counsel and if he does not choose a legal representative, it may elect his relative in a straight line, his brother or his sister, adoptive parent, adopted child, spouse, de facto spouse, as well as the civil defendant. If the defendant is unable to act or its capacity is limited, these individuals may do so against his will. The defendant instead of the defender, who was appointed by him or by a person entitled thereto elected, may elect another defender.

Other participants in the criminal proceedings, such as civil defendant, the victim, the legal representative of the accused, the recorder, the translator also have a set of rights and duties, received its regulatory consolidation in the current Criminal Procedure Code of the Czech Republic.

Key words: criminal justice Czech, participants in criminal proceedings, Criminal Procedure Code of the Czech Republic.

В УПК Чехии предусмотрены несколько лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве [1].

1) Обвиняемый. Согласно § 32 УПК Чехии, обвиняемый – лицо, которое подозревается в совершении преступного деяния согласно УК, после того, как ему было предъявлено обвинение (§ 160) [2].

Обвиняемый имеет право высказаться по всем обстоятельствам, которые ставятся ему в вину, и по всем доказательствам относительно их; это его право, а не обязанность. Он вправе приводить доказательства, служащие для его защиты, делать заявления, подавать ходатайства и жалобы. Все органы, участвующие в уголовном производстве, обязаны во всех случаях давать обвиняемому объяснения о его правах и предоставить ему полную возможность их применения [3, с. 175-186].

Обвиняемый вправе избирать себе защитника и совещаться с ним в ходе процессуальных действий. Вместе с тем, согласно § 33 УПК Чехии, с защитником нельзя советоваться во время допроса о том, как отвечать на поставленный вопрос. Может требовать, чтобы обвиняемого допрашивали при участии его защитника и чтобы защитник участвовал в других действиях во время предварительного следствия (§ 165 УПК Чехии). Обвиняемый, не имеющий достаточных средств для возмещения расходов на защиту, вправе рассчитывать на бесплатную защиту или на снижение оплаты.

Интересно отметить, что 27 декабря 2011 года в Чехии был принят закон об уголовной ответственности юридических лиц [4]. Таким образом, с 2012 года обвиняемыми могут быть и предприятия, и организации [5, с. 305–308].

2) Законный представитель обвиняемого. В соответствии с § 34 УПК Чехии законный представитель недееспособного обвиняемого или если дееспособность обвиняемого ограничена, вправе представлять его интересы. Он, в частности, может избрать ему защитника, вносить за обвиняемого ходатайства и подавать жалобы. Он также вправе принимать участие в тех действиях, в которых согласно закону имеет право участвовать обвиняемый. Законный представитель может осуществлять эти права и против воли обвиняемого, если они направлены в пользу обвиняемого.

В случаях, когда законный представитель обвиняемого не может использовать свои права, председатель Сената, а в предварительном следствии – государственный обвинитель может для осуществления этих прав назначить опекуна. На решение о назначении опекуна может быть подана жалоба.

3) Защитник. Согласно § 35 УПК Чехии защитником в уголовном производстве может быть только адвокат [6]. Для отдельных уголовно-процессуальных действий допускается участие адвоката-стажера. В судебном заседании

и в открытом заседании защитником не может быть лицо, которое было вызвано как свидетель, эксперт или переводчик.

В соответствии с § 36 обвиняемый должен иметь защитника уже на стадии предварительного следствия:

а) если он находится под стражей или если он отбывает наказание, связанное с лишением свободы или наблюдается в лечебном учреждении (ч. 2 § 116 УПК Чехии); б) если он недееспособен или если его дееспособность ограничена; в) если дело касается несовершеннолетнего, или г) если дело касается производства в отношении скрывавшегося лица.

Обвиняемый должен иметь защитника также и в случае, когда суд [7, с. 12–20], а в предварительном следствии – следователь или государственный обвинитель [8, с. 85–92], считает это необходимым, в частности потому, что в силу физических или душевных недостатков обвиняемого возникают сомнения его способности надлежаще защищаться.

В производстве об уголовном деянии, за которое закон предусматривает наказание в виде лишения свободы, верхний предел наказания которого превышает пять лет, обвиняемый должен иметь защитника уже на стадии предварительного следствия [9, с. 142–145]. Обвиняемый должен иметь защитника также в производстве по выдаче за границу, в производстве, в котором решается вопрос о назначении принудительного лечения.

В производстве по жалобам о нарушении закона и в производстве о разрешении заявления о производстве по вновь открывшимся обстоятельствам осужденный должен иметь защитника, если: а) это случаи, указанные в § 36 ч. 1 а) или б); б) если производство касается преступления, за которое законом предусмотрено наказание в виде лишения свободы свыше пяти лет; в) если обвиняемый несовершеннолетний, или г) если есть сомнения в способности осужденного надлежащим образом защищаться; д) если это касается производства против осужденного, который умер.

В § 37 УПК Чехии говорится об избранном защитнике. Если обвиняемый не воспользуется своим правом избрать себе защитника и если его не выберет законный представитель, то его может избрать его родственник по прямой линии, его брат или его сестра, усыновитель, усыновленный, супруг, фактический супруг, а также гражданский ответчик. Если обвиняемый недееспособен или его дееспособность ограничена, эти лица могут это сделать и против его воли. Обвиняемый вместо защитника, который был ему назначен или лицом уполномоченным избран, вправе избрать другого защитника.

Назначению защитника посвящен § 38 УПК Чехии. Если у обвиняемого нет защитника в случае, когда он его иметь должен по закону (§ 36а), для его избрания предоставляется ему срок. На время, пока защитник не избран, в случае его обязательного участия, защитник обвиняемому будет незамедлительно назначен. Если обвиняемых несколько, то тем из них, интересы которых в уголовном производстве не противоречат друг другу, назначается, как правило, общий защитник.

Если основания назначения защитника отпали, соответствующее решение может отменить председатель сената, а в предварительном следствии – судья (§ 39). В случае, если дела соединены в одно производство и решением по каждому из этих дел был назначен защитник, председатель Сената, а в предварительном следствии – судья, отменяет назначение тех защитников, которые были назначены позже. Если защитники были назначены одновременно, то отменяется назначение тех, которые были назначены по менее тяжким преступлениям.

В соответствии с § 40 УПК Чехии, «назначенный» защитник обязан принять на себя защиту. Однако, при наличии серьезных оснований, защитник может быть освобо-

жден от обязанности защиты; вместо него может быть назначен другой защитник. От обязанности защиты освобождает в суде – председатель Сената, а в предварительном следствии – судья.

Обязанности и права защитника указаны в § 41. Так, защитник обязан предоставлять обвиняемому необходимую юридическую помощь, целесообразно использовать для защиты его интересов средства и способы защиты, указанные в законе, в частности, заботиться о том, чтобы в производстве надлежащим образом и своевременно были объяснены факты, которые освобождают обвиняемого от наказания или его вину смягчают, и тем самым содействовать правильноному объяснению и разрешению дела.

Защитник имеет право уже во время предварительного следствия делать вместо обвиняемого заявления, возбуждать за него ходатайства и подавать жалобы, знакомиться с материалами дела (§ 65) и принимать участие в следственных действиях. С обвиняемым, находящимся под стражей, защитник имеет право разговаривать в порядке, указанном в ч. 1 § 33 УПК Чехии.

Защитник имеет право во всех стадиях уголовного производства после производства следственного действия попросить копию протокола о каждом действии уголовного производства. Органы государства в уголовном судопроизводстве (ч. 1 § 12) обязаны это ходатайство удовлетворить.

4) Гражданский ответчик. Согласно § 42 УПК Чехии если у лица было изъято имущество, ему по его заявлению должна быть предоставлена возможность высказаться по делу. Оно может присутствовать в судебном заседании и открытом заседании, делать при этом заявления, знакомиться с материалами дела (§ 65) и в случаях, предусмотренных УПК Чехии, подавать жалобы. Органы, действующие в уголовном судопроизводстве, обязаны разъяснять гражданскому ответчику его права и предоставить ему возможность их осуществления. Если гражданский ответчик недееспособен или его дееспособность ограничена, права такого лица осуществляет его законный представитель.

5) Потерпевший. Права потерпевшего и предъявление претензий на возмещение вреда закреплены в § 43 УПК Чехии. Потерпевшим признается лицо, которому преступным деянием было причинено повреждение здоровья, имущественный, моральный или другой вред. Потерпевший вправе вносить предложения о дополнении доказывания, знакомиться с материалами дела (§ 65), участвовать в судебном заседании и заседании, совершаемом по жалобе, перед окончанием производства высказаться по делу.

Потерпевший, имеющий согласно закону право на возмещение вреда, который был причинен ему преступлением, уполномочен также предложить, чтобы суд в обвинительном приговоре возложил на подсудимого обязанность возместить этот вред [10, с. 107–112]. Такое заявление делается не позднее начала судебного следствия (ч. 2 § 206). Из заявления должно явствовать, по каким основаниям и в каком размере предъявляется претензия на возмещение вреда.

На основании § 44 УПК Чехии права потерпевшего не может осуществлять лицо, которое в уголовном производстве преследуется в качестве обвиняемого.

В производстве по преступлениям, относящимся к подсудности областного суда (§ 17), вопрос об участии потерпевшего решает суд. Заявление согласно ч. 2 § 43 возможно подать, если по претензии было вынесено решение в гражданско-правовом или другом соответствующем производстве.

В случае, если потерпевшее лицо недееспособно или его дееспособность ограничена, его права осуществляет законный представитель (§ 45). В случаях, когда законный представитель не может свои права использовать, председатель Сената, а в предварительном следствии – государ-

ственный обвинитель, назначает потерпевшему опекуна. На это решение может быть подана жалоба. Если дело касается предъявления претензии на возмещение ущерба (ч. 2 § 43), права, которые закон признает за потерпевшим, переходят и к его наследнику/правопреемнику.

Органы, действующие в уголовном судопроизводстве, обязаны давать потерпевшему объяснения о его правах и предоставить ему полную возможность для их использования (§ 46).

Обеспечению интересов потерпевшего посвящен § 47 УПК Чехии. При обоснованном опасении, что при предъявлении претензий потерпевшего на возмещение ущерба, причиненного преступлением, ему будет создаваться препятствия или затруднения, возможно обеспечить интересы потерпевшего имуществом обвиняемого в размере, приблизительно соответствующем размеру вреда. Имущество, предназначенное для обеспечения интересов потерпевшего, описывается в определении об обеспечении; обвиняемому запрещено распоряжаться ими. Движимые вещи при этом, как правило, сдаются на хранение суду. Если дело касается недвижимости, определение об обеспечении вручается кадастровому учреждению, в районе которого находится недвижимость. В отношении долговых требований должнику дается приказ сдать предмет на хранение в соответствующий суд.

Вместе с тем, для обеспечения претензии не могут быть использованы: а) предмет, на который согласно гражданско-правовым предписаниям нельзя распространить приведение в исполнение судебного решения; б) долговые требования обвиняемого на выплату вознаграждения по трудовому или аналогичному правоотношению; в) долговые требования на выплату алиментов и на выплату положенных выдач страхования на случай болезни и социального обеспечения.

О принятии мер по обеспечению возмещения вреда суд выносит определение по предложению государственного обвинителя или потерпевшего, а в предварительном следствии – прокурор по предложению потерпевшего. В предварительном следствии прокурор может принять обеспечительные меры и без ходатайства потерпевшего, если этого требует охрана его интересов. Потерпевшего необходимо во всех случаях известить об обеспечении и предупредить об основаниях, по которым обеспечение отменяется.

Согласно §48 обеспечение отменяется: а) если отпадет основание, по которому оно было принято; б) если уголовное преследование было вступившим в законную силу по-

становлением прекращено производством или окончилось вступившим в законную силу оправдательным приговором, или в) если истекло два месяца со дня, когда вступил в силу приговор, которым подсудимый был признан виновным, или со дня, когда вступило в законную силу определение, которым дело было передано другому органу.

Обеспечение необходимо ограничить, если окажется, что оно не нужно в размере, в котором было предписано. Если обеспечение было распространено на вещи, принадлежащие третьему лицу, они исключаются из обеспечения.

Решение о принятии и отмене обеспечительных мер может быть обжаловано.

6) Представитель гражданского ответчика и потерпевшего.

Согласно § 50, гражданский ответчик и потерпевший могут поручить представлять свои интересы представителю. Им может быть только дееспособное лицо. В судебном заседании представителем не может быть свидетель, эксперт или переводчик. Представителем в уголовном производстве, в котором рассматриваются обстоятельства, относящиеся к государственной тайне, может быть только адвокат, который имеет на это право.

Представитель вправе вносить вместо гражданского ответчика или потерпевшего предложения и заявлять ходатайства, подавать жалобы. Он имеет также право принимать участие во всех действиях, в которых может принять участие гражданский ответчик или потерпевший (§ 51).

7) Протоколист. Согласно § 27 УПК Чехии к составлению протокола об уголовно-процессуальных действиях, привлекается, как правило, протоколист. В случае его непривлечения протокол составляет лицо, совершающее это действие.

8) Переводчик. В соответствии с § 28 УПК Чехии в случаях, когда необходимо перевести содержание показаний лица или документа, либо, если обвиняемый заявляет, что не владеет языком, на котором ведется судопроизводство, привлекается переводчик. О назначении переводчика, его отводе, об информировании об обязанностях переводчика, о возмещении расходов и вознаграждении за перевод решение принимает тот орган, который привлек переводчика. Если решение о привлечении переводчика принимает суд, то указанные вопросы решает председатель Сената (состава).

Таким образом, круг лиц, участвующий в уголовном судопроизводстве Чехии, несколько отличается от предусмотренного УПК РФ [11, 12].

ЛИТЕРАТУРА

1. Zákon č. 141/1961 Sb., O trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění zákona č. 265/2001 Sb. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=141&r=1961>.
2. Zákon ze dne 8. ledna 2009 trestní zákoník [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.
3. Бирюков П. Н. Полиция Чешской Республики / П. Н. Бирюков // Полиции государств мира. – Вып. 1. – Воронеж, 2009. – С. 175–186.
4. Zákon ze dne 27. října 2011 o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-418>.
5. Халапян Е. А. Об уголовной ответственности юридических лиц в Чехии / Е. А. Халапян // Современные тенденции и перспективы развития уголовного и уголовно-процессуального права : II Всероссийская научно-практическая конференция. – Курск. – 2012. – С. 305–308.
6. Тимофеева А. В. Участие адвоката в уголовном процессе в Чешской Республике / А. В. Тимофеева // Евразийская адвокатура. – 2013. – № 4 (5).
7. Бирюков П. Н. Суды общей юрисдикции Чешской Республики / П. Н. Бирюков // Электронное приложение к Российскому юридическому журналу. – 2012. – № 6. – С. 12–20.
8. Бирюков П. Н. Взаимодействие полиции и прокуратуры Чехии в процессе расследования преступлений / П. Н. Бирюков // Досудебное соглашение о сотрудничестве (правовые и криминалистические проблемы) : материалы научно-практической конференции (Воронеж, 21–22 декабря 2009 года). – Вып. 6. – Воронеж : изд-во ВГУ. – 2010. – С. 85–92.
9. Халапян Е. А. Противодействие коррупции в Чехии / Е. А. Халапян // Актуальные проблемы государства и права : сборник научных статей. – Воронеж : ИПЦ ВГУ. – 2013. – Вып. 6–7. – С. 142–145.
10. Капкова С. Ю. О наказаниях для юридических лиц по УК Чехии / С. Ю. Капкова // Уголовное право и криминология : современное состояние и перспективы развития / сб. науч. трудов. – Вып. 8. – Воронеж : изд-во ВГУ. – 2013. – С. 107–112.
11. Сизов А. А. Особенности досудебного производства по делам о преступлениях, совершаемых иностранными гражданами. Монография / А. А. Сизов. – Курск : Изд-во МУП «Курская городская типография», 2007. – 200 с.
12. Сизов А. А. Методика расследования преступлений, совершаемых иностранными гражданами. Учебно-методическое пособие / А. А. Сизов. – Курск : Изд-во МУП «Курская городская типография», 2007. – 150 с.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Слободзян А.П.,
старший науковий співробітник
Національна академія прокуратури України

У статті досліджується особа експерта як учасника кримінального провадження та значення висновку експерта як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження ширших можливостей під час доказування. Розглядаються теоретичні передумови та процесуальні основи призначення експертиз у кримінальному провадженні.

Ключові слова: експерт, призначення експертизи, висновок експерта, джерело доказів, кримінальне провадження.

Слободзян А.П. / ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСПЕРТИЗ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В статье исследуется эксперт как участник уголовного судопроизводства и значение заключения эксперта как источника доказательств, что предоставляет сторонам уголовного производства широкие возможности в доказывании. Рассматриваются теоретические предпосылки и процессуальные основы назначения экспертиз в уголовном производстве.

Ключевые слова: эксперт, назначение экспертизы, заключение эксперта, источник доказательств, уголовное производство.

Slobodzian A.P. / THE LEGAL BASIS FOR APPOINTMENT AND CONDUCT OF EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS / National Prosecution Academy of Ukraine, Ukraine

This article defined content forensics in criminal proceedings on the basis of an integrated approach, the issues associated with its purpose and conduct, as well as examine the legal grounds on which the parties engage experts of criminal proceedings under the criminal procedural legislation of Ukraine governing judicial examination with a view to enhancing the role and value of legal expertise in the criminal process.

Considered grounds on which the expert should be brought to the examination by the parties of criminal proceedings and the court.

Also considered the opinions of scholars regarding prevention of expert on criminal liability for false conclusion and failure without reasonable excuse to fulfill his responsibilities. It is noted that since the expert is required to realize the part 2, art. 102 of Code of Criminal Procedure of Ukraine, as well as in accordance with part 1, art. 356 of Code of Criminal Procedure of Ukraine is warned by the chairman of the criminal liability for knowingly giving false conclusion, we consider that additional requirements to prevent an expert on criminal liability should be optional.

Noting the importance of the decisions of the European Court of Human Rights in order to prevent human rights violations.

Based on the foregoing, allocated separate grounds on which occurs involving experts in criminal proceedings, namely: compulsory treatment of investigator or prosecutor to the expert (part 2, Art. 242 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); the court granted several conclusions of experts who contradict each other (paragraph 1, part 2, Art. 332 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); available according to medical documents from persons mental disorder or mental illness, or if during the criminal proceedings established circumstances indicating that the person during the commission of a socially dangerous act, or after it has been in a deranged or partially sane state (Art. 509 of Code of Criminal Procedure of Ukraine); Application for examination by the defense (part 2, Art. 243 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

Key words: expert, appointment of an examination, experts conclusion, source of evidence, criminal proceedings.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що під час кримінального провадження виникають питання, вирішення яких потребує використання наукових, технічних, або інших спеціальних знань, а також умінь і навичок, набутих в результаті цілеспрямованої професійної діяльності, які використовуються з метою збирання доказової інформації про злочин.

Варто зазначити, що у 2009 році було зареєстровано 434 678 злочинів (+13% порівняно з показником 2008 року), а коефіцієнт інтенсивності злочинності на 10 тис. населення становив 93,5. У наступні два роки це зростання тривало, і у 2011 році було зареєстровано 515 833 злочини (+18,7% порівняно з 2009 роком). Коефіцієнт інтенсивності злочинності у 2011 році збільшився до 104,1. У 2012 році кількість зареєстрованих злочинів становила 443 665, а коефіцієнт інтенсивності злочинності дорівнював 97,4. У 2013 році було зареєстровано 563 560 злочинів, а коефіцієнт інтенсивності злочинності становив 130,0 [1, с. 22]. Таким чином, можна констатувати, що спостерігається тенденція до зростання рівня злочинності за останні п'ять років, що завдає шкоди суспільству, особі, державі.

Одним з напрямів протидії зростанню рівня злочинності в державі є забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Його реалізації сприятиме своєчасне залучення експерта. З цієї метою за наявності підстав слідчому, прокурору, слідчому судді, суду важливим є залучення експерта та ефективне використання результатів судових експертиз.

Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що теоретичним і практичним аспектам призначення і проведення експертиз у кримінальному провадженні присвятили свою увагу такі науковці, як: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, О. М. Калачова, К. Б. Калиновський, Н. І. Клименко, В. П. Колонюк, В. В. Кошинець, Л. М. Лобойко, В. Т. Маларенко, А. В. Смірнов та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі комплексного підходу визначити зміст судової експертизи у кримінальному провадженні, розглянути питання, пов'язані з її призначенням і проведенням, а також проаналізувати правові підстави за якими залучається експерт сторонами кримінального провадження згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, що регулює питання судової експертизи з метою підвищення ролі і значення судових експертиз у кримінальному процесі.

У ст. 1 Закону України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ «Про судову експертизу» визначено, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Експертом у кримінальному провадженні відповідно до ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості

про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

З метою здійснення співробітництва в галузі наукової роботи з основних проблем судової експертизи, удосконалення існуючих та створення нових методів та методик судової експертизи, обміну досвідом експертної практики підписані Договір про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії в галузі судової експертизи 04 листопада 1996 року, Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Азербайджанської Республіки в галузі судової експертизи 04 листопада 1996 року.

Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах 1992 року передбачає, зокрема гарантії щодо експертів (ст. 9), витрати, пов'язані з наданням правової допомоги (ст. 10) та обсяг допомоги у кримінальних справах (ст. 23) під час міжнародного співробітництва.

Обсяг правової допомоги щодо проведення експертизи передбачено також договорами між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 року, між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року, між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах 1996 року тощо.

Досліджуючи особу експерта, варто зазначити, що законодавством не надане визначення терміну фахівець з відповідних галузей знань, між тим у ч. 4 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» передбачено, що для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань. Зокрема згідно зі ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи незалежно від її процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний) проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Присутність вказаних осіб також забезпечується: при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 227); під час допиту малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка (ч. 1 ст. 354). Між тим права та обов'язки вказаних фахівців під час слідчих (розшукових) дій не передбачені. Водночас, вони можуть звернути увагу суду на певні особливості світосприйняття дитини, пам'яті, мови тощо. Такі відомості можуть мати важливе значення при оцінці доказів. Тому, якщо зазначені особи не лише присутні під час допиту дитини, а й дають свої консультації суду, то їх необхідно розглядати як спеціалістів і застосовувати до їхньої участі положення ст. ст. 71, 72, 360 КПК України [2, с. 648].

Таким чином, між експертом і спеціалістом існують відмінності у тому, що експерт надає висновок, який складається на підставі проведених досліджень із урахуванням отриманих результатів, що мають значення для кримінального провадження. Тоді як спеціаліст залучається для надання технічної допомоги, а також може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

О. В. Капліна доречно наголошує на неприпустимості підміни експертизи консультацією спеціаліста навіть у тому випадку, якщо призначення експертизи не є обов'язковим [3, с. 620].

Для призначення та проведення судової експертизи необхідна наявність як фактичних, так і юридичних підстав. Фактичною підставою є дані, які свідчать про певні обставини, що можуть стати передумовою для проведення

судової експертизи. Юридичною підставою є передбачена законодавством формальна процесуальна форма правового акта [4, с. 8–9].

Юридичною підставою для проведення судових експертиз у порядку, передбаченому законодавством, є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження. Для проведення експертного дослідження за зверненням сторони кримінального провадження має бути складений документ про залучення експерта з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються.

Підстави призначення та проведення експертиз передбачені у Конституції України, КПК України, Законі України «Про судову експертизу» та інших нормативно-правових актах, у тому числі міжнародних договорах та угодах про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності.

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України засади судової експертизи визначаються виключно законами України. Жодними підзаконними нормативними актами (положеннями, інструкціями тощо) не можна законодавчо закріплювати засади судово-експертної діяльності, оскільки це прерогатива законів.

КПК України визначено та врегульовано інститут судових експертиз, підстави та порядок проведення (призначення, залучення експерта) ст. ст. 69, 79, 80, 83, 84, 93, 95, 101, 102, 118, 122, 124, 238, 242–245, 266, 327, 332, 344, 352, 356, 509, 517, 518.

Варто підкреслити, що Закон України «Про судову експертизу» є базовим з точки зору експертної діяльності, ним визначено правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Зазначимо, що проведення експертиз, експертних досліджень з оцінки майна здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» щодо методичного регулювання оцінки майна.

Крім того, при призначенні експертизи варто враховувати вимоги інструкцій та інших документів, що деталізують загальні норми законодавства про проведення експертиз у кримінальному провадженні, а саме: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08 січня 1998 року № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України 26 грудня 2012 року № 1950/5); Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 01 липня 1996 року № 710; Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 12 грудня 2011 року № 3505/5 (п. п. 2.2., 2.3.); Порядок застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчини-

ли суспільно небезпечні діяння, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 жовтня 2001 року № 397 тощо.

За нормою ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. При цьому, не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Відповідно до ст. 101 КПК України під висновком експерта слід розуміти докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Висновок експерта є одним з джерел доказів, передбачених процесуальним законодавством, і, не маючи наперед встановленої сили, підлягає обов'язковій оцінці суб'єктами доказування. Оскільки у переважній більшості випадків при проведенні експертизи досліджуються об'єкти, у виявленні і вилученні яких експерт участі не бере, один із з важливих компонентів оцінки висновку – перевірка дотримання процесуального порядку одержання (виявлення, фіксації, вилучення, упаковки) досліджуваних речових доказів, документів та зразків [5, с. 376–377].

Згідно з ч. 2 ст. 242 передбачено обов'язкове звернення слідчого або прокурора до експерта для проведення експертизи щодо: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України; визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Також варто підкреслити, що КПК України передбачає обов'язкову участь експерта: під час огляду трупа (ст. 238); під час ексгумації трупа (ст. 239).

У КПК України визначено виключні підстави, за яких суд має право залучити експерта незалежно від наявності клопотань сторін кримінального провадження (ч. 2 ст. 332): коли суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змогу усунути виявлені суперечності; якщо під час судового розгляду виникли підстави, за яких необхідне здійснення тривалого спостереження та дослідження особи при проведенні стаціонарної психіатричної експертизи (ст. 509).

Варто зауважити, що у ч. 2 ст. 243 КПК України передбачено, що сторона захисту має право самостійно залучити експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Порядок та умови відібрання зразків з речей і документів регулюється Главою 15 КПК України (ст. ст. 160-166). Відібрання біологічних зразків у особи здійснюється на підставі постанови прокурора за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. Залучити експерта до проведення досліджень може як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, а також слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

Частиною 1 ст. 518 визначено виключне коло осіб, які можуть проводити експертизу відомостей кримінального провадження, що містять державну таємницю – державні експерти з питань таємниць. Цим забезпечується компетентність висновку і законність складу експертів, а також

режим секретності в ході проведення експертизи даного виду. Права та обов'язки державного експерта з питань таємниць передбачено ст. 9 Закону України «Про державну таємницю».

Експерт несе особисту відповідальність за наданий ним висновок. У КК України передбачено відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок (ст. 384), а також за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст. 385).

На сьогодні наявні різні погляди стосовно попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у процесуальному документі, яким він залучається до проведення експертизи. Зокрема, Л. М. Лобойко вважає таке попередження необов'язковим, оскільки ч. 2 ст. 102 КПК України встановлено обов'язок експерта зазначити про це у своєму висновку [2, с. 483]. О. В. Капліна та О. Г. Шило наголошують на тому, що особа, яка винесла постанову про залучення експерта та проведення експертизи, або слідчий суддя чи суд, що постановив ухвалу про доручення проведення експертизи, зобов'язані попередити експерта про кримінальну відповідальність за ст. ст. 384, 385 КК України, що має знайти відображення у відповідному процесуальному документі (окремому протоколі, журналі судового засідання тощо) [6, с. 223].

Оскільки експерт зобов'язаний реалізувати вимогу, встановлену у ч. 2 ст. 102 КПК України, а також відповідно до ч. 1 ст. 356 КПК України він попереджається головуючим про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, вважаємо додаткові вимоги стосовно попередження експерта про кримінальну відповідальність необов'язковими.

Варто зазначити, що у КК Грузії передбачено звільнення від кримінальної відповідальності свідка, потерпілого, експерта або перекладача, якщо вони добровільно в процесі дізнання чи попереднього слідства або до винесення вироку чи іншого судового рішення заявили про дані ними неправдиві показання, висновок або умисно неправильний переклад (примітка ст. 370) [7, с. 365-366]. Зауважимо, що вказана норма, надаючи можливість експерту дати правдиві показання без притягнення до кримінальної відповідальності, сприяє належному здійсненню правосуддя.

Крім прав експерта у кримінальному провадженні, наведених у ч. 3 ст. 69 КПК України, нормами ч. 4 ст. 69 цього Кодексу експерту надане право відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Така норма, але в складі обов'язків експерта, передбачена у п. 2.2. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: «... повідомити в письмовій формі органу (особі), який призначив експертизу (залучив експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані». У ч. 4 ст. 69 КПК України зазначено, що експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Така ж норма передбачена у п. 2.3. вказаної Інструкції, в якій зазначено: експерту забороняється «... самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно».

Також, вважаємо, що, призначаючи експертизу, варто враховувати підстави призначення та проведення експертизи, а також у своїй діяльності враховувати рішення

Європейського суду з прав людини з метою запобігання порушенням прав людини і громадянина. Зокрема, у справі Ж. Б. проти Франції (G. B. v France), 44069/98, 02 жовтня 2001 року суд відзначив той факт, «... що експерт, виступаючи в суді присяжних, висловив думку, відмінну від зафіксованої ним у письмовій експертизі, сам по собі не є порушенням принципу справедливого судового розгляду... Аналогічно, право на справедливий судовий розгляд не вимагає, щоб національний суд призначав на клопотання захисту ще одного експерта, навіть тоді, коли висновок експерта, призначеного захистом, підтримує версію обвинувачення... Отже, відмову від призначення ще однієї експертизи саму по собі не можна розглядати як несправедливу. Однак Суд наголошує, що в цьому випадку експерт, виступаючи в суді, не тільки висловив іншу думку, ніж ту, яку він виклав у своїй письмовій експертизі, а повністю її змінив в перебігу одного й того ж самого засідання... Він також зауважує, що клопотання про призначення альтернативної експертизи заявник подав після того, як експерт здійснив цей «крутий поворот», швидко ознайомившись із новими доказами й ставши на дуже невігідну стосовно заявника позицію. Тоді як установити, як саме висновок експерта міг вплинути на оцінку присяжних, важко, Суд

вважає за дуже вірогідне, що такий різкий поворот неминуче додав висновкові експерта особливої ваги. З огляду на такі особливі обставини, а саме на різкий поворот у позиції експерта в поєднанні з відхиленням клопотання про альтернативну експертизу, Суд вважає, що вимоги щодо справедливого судового розгляду були порушені і права на захист дотримані не були. Відповідно, було порушення пунктів 1 в поєднанні з підпунктом b) пункту 3 статті 6 Конвенції». [8, с. 300].

Виходячи з вищевикладеного, варто виділити окремі підстави, за яких відбувається залучення експерта під час кримінального провадження: обов'язкове звернення слідчого або прокурора до експерта (ч. 2 ст. 242 КПК України); суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному (п. 1 ч. 2 ст. 332 КПК України); наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності чи психічного захворювання, якщо під час кримінального провадження встановлені обставини, які свідчать, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була в неосудному або обмежено осудному стані (ст. 509 КПК України); звернення з клопотанням про проведення експертизи сторони захисту (ч. 2 ст. 243 КПК України).

ЛІТЕРАТУРА

1. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки) : моногр. / [Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Книженко О. О., Литвак О. М., Ярмиш О. Н. та ін.]. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 484 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль, та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
4. Актуальні питання призначення та проведення експертиз в Україні : навч. посіб. / Г. П. Власова, О. М. Калачова, В. В. Кошинець, Я. А. Соколова, Г. В. Щербаківа. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 320 с.
5. Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
6. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, О. В. Капліна, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2014. – 824 с.
7. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. Вступ. стаття к. ю. н., доц. В. И. Михайлова. Обзорн. стаття д. ю. н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 409 с.
8. Европейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К. : «К. І. С.», 2010 – 576 с.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ «ПОЗА РОЗУМНИМ СУМНІВОМ»

Степаненко А.С.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню стандарту доказування «поза розумним сумнівом». На основі аналізу наукової літератури та законодавства Великобританії, США, а також рішень Європейського суду з прав людини було виявлено основні стандарти доказування, які використовуються судами при відправленні правосуддя, та виділено окремі проблеми визначення стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Окреслено основні напрями застосування стандарту, як у досліджуваних випадках, так і в кримінальному процесі України.

Ключові слова: доказування, тягар доказування, стандарти доказування, поза розумним сумнівом.

Степаненко А.С. / ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТАНДАРТА ДОКАЗЫВАНИЯ «ВНЕ РАЗУМНОГО СОМНЕНИЯ» / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

Статья посвящена исследованию стандарта доказывания «вне/за пределами разумных сомнений». На основе анализа научной литературы и законодательства Великобритании, США, а также решений Европейского суда по правам человека было выявлено основные стандарты доказывания, которые используются судами при отправлении правосудия, также автором были выделены отдельные проблемы определения стандарта доказывания «вне/за пределами разумных сомнений». Очерчены основные направления применения стандарта, как в исследуемых случаях, так и в уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: доказывание, бремя доказывания, стандарты доказывания, вне/за пределами разумных сомнений.

Stepanenko A.S. / PROBLEM DETERMINATION STANDARD OF PROOF «BEYOND REASONABLE DOUBT» / National University «Odessa Law Academy», Ukraine

The article is devoted to the research of standards of proof, especially beyond reasonable doubt. In contrast to Criminal procedural code of Ukraine 1960, the New Criminal procedural code of Ukraine 2012 in the Article 17 enshrined the presumption of innocence and obligation to prove guilty of a person thereby it has duplicated the meaning of Article 62 of the Constitution of Ukraine and has extended it a little bit by adding phrase that prosecution must prove the guilty of a person beyond a reasonable doubt. The legislator added the provision that the prosecutor must prove guilty of a person beyond reasonable in the Article 17 of Criminal procedure code of Ukraine but legislator didn't defined «reasonable doubt» – which doubt we have to call reasonable and which not. Yet the presence or absence of reasonable doubt is key part in decision making process of judges and jury in trial. In this connexion, the research of standard of proof «beyond reasonable doubt» is very actual and promising for the criminal procedure of Ukraine.

On the basis of scientific literature and legislation of Great Britain, USA and on decisions of The European Court of Human Rights as well, the main standards of proof, which are used by courts when delivering justice, were explored.

The author revealed particular issues of defining standard of proof «beyond reasonable doubt» and emphasized guidelines of its application in concerned cases and in criminal procedure of Ukraine as well.

Key words: proving, burden of proof, standards of proof, beyond a reasonable doubt.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року (далі – КПК України), на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, у ст. 17 закріпив презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини, тим самим продублювавши зміст ст. 62 Конституції України та дещо законодавчо розширивши її, включивши до її складу не характерне для вітчизняної правової системи положення щодо доведеності вини поза розумним сумнівом. Законодавець, наводячи в ч. 2 ст. 17 КПК України вимогу щодо доведеності вини особою стороною обвинувачення до деякого рівня чи, можливо, позначки «розумний сумнів», не наводить її формального визначення та в жодній статті не посилається на цей термін. Проте наявність чи відсутність розумного сумніву у судді чи присяжного є вирішальним фактором при прийнятті рішення про винуватість особи. У зв'язку з цим вельми актуальним уявляється привертання уваги до аналізу даного питання.

Термін «поза розумним сумнівом» є складовою більш ширшого за об'ємом поняття – «стандарт доказування». Даний феномен знайшов своє відображення у правових системах Англії, США, Канади, Японії та в діяльності Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Суд та Європейська комісія з прав людини (далі – Комісія) неодноразово однією з підстав відсутності порушень Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (стаття 3) Україною зазначали відсутність достатніх доказів, які б «поза розумним сумнівом» підтверджували обставини зазначені у скаргах заявників [4].

Використання стандарту доказування «поза розумним сумнівом» при перевірці отриманого матеріалу був поста-

новлений Комісією у справі Greek Case [5], а також у справі Ireland v. the United Kingdom, в якій було встановлено, що «для оцінки доказів, Суд застосовує стандарт доказування «поза розумним сумнівом» («beyond reasonable doubt»), додаючи, що такі докази можуть витікати із співіснування достатньо сильних, чітких і взаємно підтверджуючих умовиводів або аналогічних неспростованих презумпцій факту. В даному контексті, також повинна прийматися до уваги поведінка сторін по справі при отриманні доказів» [6].

«Розумний сумнів» був пояснений наступним чином: «Розумний сумнів означає сумнів, який ґрунтується не тільки на теоретичній можливості або такій, що виник, щоб уникнути небажаного висновку, а сумнів, що виникає на підставі поданих фактів» [5, с. 196].

При чому Суд використовує стандарт доказування «поза розумним сумнівом» саме як критерій доведеності при розгляді скарг. Проте даний підхід до оцінки доказів та доведеності вини не є винаходом Суду, про що він і зазначає у своїх рішеннях, однак, він ніколи не ставив своєю метою запозичити такий підхід до даного критерію, який використовують внутрішньодержавні судові системи – даний критерій, при використанні його Судом, має самостійне значення [7].

Корінням концепції «поза розумним сумнівом» є система загального права Англії, де він почав використовуватися судами при здійсненні правосуддя, починаючи з кінця XVIII століття [10]. Причому, як зазначає Джеймс Вітман, даний стандарт починає свою історію ще раніше, з епохи раннього середньовіччя, коли здійснення правосуддя було досить небезпечною діяльністю, при чому не

стілки для особистої безпеки особи, як для її душі. Будь-який хибний крок при розгляді справи і призначенні покарання засудженому, вважався кроком до пекла і винесення суддею рішення було «шляхом повним духовних небезпек». На допомогу суддям та присяжним прийшла християнська теологія, яка перенесла тягар проблеми на поняття «сумнів». У «випадках сумніву», християнська теологічна формула проголошувала, що «кращий (більш безпечний) шлях це не діяти зовсім», тобто якщо суддя знаходиться у сумнівах – він повинен відмовити у засудженні особи («...A judge who is in doubt must refuse to judge.») [11]. Виникнення стандарту «поза розумним сумнівом» Джеймс Вітман вважає Англійської главою у довгій релігійній історії, яка мала вплив на доказове право, як самої Великобританії, так і США.

Сучасні британські юристи, кажучи про «стандарт» доказування, розуміють ту ступінь достовірності, до якої повинна доказувати сторона, на якій лежить тягар доказування [12, с. 448]. Концепцію стандарту доказування британські юристи тісно пов'язують з процесуальним інститутом «тягар доказування». Сторона повинна надати суддям чи присяжним докази на підтвердження свої позиції та такі докази повинні переконати суд у їх достовірності/можливості до певного стандарту (ступеня), який встановлений у залежності від форми судочинства [9, с. 53-54].

Встановлюється, що для сторони обвинувачення (тобто в кримінальних справах/кримінальному судочинстві) закріплений стандарт доказування «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt), а у цивільних справах/цивільному судочинстві – «баланс ймовірностей» (balance of probabilities), який трактується у судових рішеннях як «більш ймовірно, ніж ні». Таке положення було вперше офіційно роз'яснене у справі Woolmington v DPP в 1935 році, встановивши, що: 1) тягар доказування вини обвинуваченої особи покладається на сторону обвинувачення, назвавши це «золотою ниттю, що проходить через усе кримінальне судочинство Англії» та 2) обвинувачений має право на виправдувальний вирок, якщо виник розумний сумнів з доказів, наданих як стороною обвинувачення, так і стороною захисту [13].

В системі американського права, яка зазнала на собі впливу загального права Англії, також мають місце положення щодо стандартів доказування. Однак, на відміну від Великобританії, у США існують вісім різних стандартів доказування, які використовуються у різних випадках. Проте «золотим граалем» зазначених стандартів є стандарт «поза розумним сумнівом».

Відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства США сторона обвинувачення повинна нести тягар доказування обвинувачення, а саме: прокурор повинен надати докази вини по кожній частині пред'явленого обвинувачення, а потім переконати суд присяжних поза розумним сумнівом, що обвинувачений винний по кожному пункту обвинувачення. Сторона ж захисту/підсудний може бути як активною стороною судового провадження – викликати «своїх» свідків, давати показання, надавати суду для ознайомлення речові докази та документи, так і зайняти пасивну позицію та обмежитися лише перехресним допитом свідків обвинувачення.

Верховний Суд США у 1970 році у справі In re Winship відмітив, що використання практики стандарту доказування «поза розумним сумнівом» відображає довгу історію відправлення правосуддя і є однією зі складових справедливого судового розгляду справи. Верховний Суд США зазначив: «Стандарт «поза розумним сумнівом» ґрунтується на визначенні фундаментальної цінності нашого суспільства: гірше осудити невинного, ніж дозволити винному уникнути покарання. Відповідно, суспільство, яке цінує добре ім'я і свободу кожного не повинно засуджувати людину за вчинення злочину, коли є розумні сумніви в його винуватості.» [8].

Однак щодо розуміння цього стандарту та, що важливіше, питання потреби у роз'ясненні суддями присяжним цього стандарту серед американських судів немає єдиної думки ні на федеральному рівні, ні на рівні штатів. Деякі федеральні суди США вбачають, що такі роз'яснення, які «адекватно визначають розумні сумніви», необхідні лише у випадках розгляду складних справ, а у випадку простих – можуть утриматися від них; вищі суди окремих штатів вбачають за необхідне такі пояснення лише за умови наявності певних обставин. Не визначився у цій ситуації й сам Верховний Суд [10].

Тим не менш, суди дають такі пояснення присяжним. Суди першої інстанції тлумачать «розумний сумнів» по-різному:

1) як такий сумнів, що змусить розсудливих людей утриматися від дій у ситуаціях, які б мали значення для них;

2) сумнів, який ґрунтується на розсуді та здоровому глузді;

3) як не легковажний, не химерний, але такий, який важко пояснити;

4) як переконання в розумній або внутрішній (моральній) достовірності; та такі пояснення, що були відхилені апеляційними судами:

1) як сумнів, який на шкалі від 1 до 10, перетинає позначку 7½; та

2) «коли ваги правосуддя значно перехилилися в одну зі сторін» [14, с. 457].

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що системи американського та англійського правосуддя під стандартом доказування, розуміють ту ступінь, той рівень доведеності тверджень щодо обставин справи, які висувуються однією чи іншою стороною, якої вони повинні досягнути. В залежності від форми судочинства (будь-то кримінальне, цивільне чи адміністративне) до сторони висувуються різні вимоги щодо кінцевої точки доказування/переконання суду у своїй позиції та по-різному розподіляється тягар доказування між сторонами.

У кримінальному судочинстві тягар повністю покладається на сторону обвинувачення щодо доведеності усіх обставин справи та переконання присяжних у винуватості підсудного «поза розумним сумнівом» та є однією з гарантій правосуддя, та проголошує «що гірше осудити невинного, ніж дозволити винному уникнути покарання».

З урахуванням отриманого висновку, можна відзначити, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом», по-перше, має неоднозначне трактування, що є деяким об'єктивним критерієм для суду, але передбачає у своїй основі суб'єктивну складову «розумний сумнів», що базується на розсудливості судді чи присяжного та їх здоровому глузді та життєвому досвіді. По-друге, закріплює пряму вимогу щодо визнання особи невинуватою при наявності «розумного сумніву» та, що дещо конкретизує положення ч. 4 ст. 17 КПК України, що лише «розумні» сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи, тобто сумніви, що можуть виникнути лише на підставі аналізу наданих доказів, чи на відсутності таких, що обов'язково повинні бути наданими сторонами. По-третє, стандарт «поза розумним сумнівом» встановлює той необхідний рівень достатності доказів при їх оцінці судом та присяжними при прийнятті рішень. По-четверте, являється додатковою вимогою при ухваленні судом виправдувального чи обвинувального вироку, та, по-п'яте, представляє собою один із проявів змагального характеру кримінального процесу України, де сторона обвинувачення повинна довести свою позицію, щоб в суду не виникло жодного розумного сумніву у винуватості обвинуваченого, а сторона захисту намагається спростувати цю позицію чи 1) наводячи такі докази, що мають такі сумніви викликати, чи 2) дискредитуючи докази сторони обвинувачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 5288-17 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Відп. ред. : С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1104 с.
4. Spinov v. Ukraine. Постанова Європейського Суду з прав людини від 27 листопада 2008 року (скарга № 34331/03); Poltoratskiy v. Ukraine. Постанова Європейського Суду з прав людини від 29 квітня 2003 року (скарга № 38812/97); Kuznetsov v. Ukraine. Постанова Європейського Суду з прав людини від 29 квітня 2003 року (скарга № 39042/97) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>
5. Yearbook of the European Convention on Human Rights, 1969 : The Greek Case / The European Commission and European Court of Human Rights. – The Hague : Martinus Nijhoff, 1972. – 496 p.
6. Ireland v. the United Kingdom. Постанова Європейського Суду з прав людини від 18 січня 1978 року (скарга № 5310/71) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>
7. Mathew v Netherlands. Постанова Європейського Суду з прав людини від 29 вересня 2006 року (скарга № 24919/03) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>
8. In re Winship, 397 U.S. 358, 364. (1970) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://caselaw.lp.findlaw.com>
9. Флетчер Дж. Основные концепции современного уголовного права / Дж. Флетчер, А. В. Наумов. – М. : Юристъ, 1998. – 512 с.
10. Henry A. Diamond. Reasonable Doubt : To Define, or Not to Define // Columbia Law Review. – 1990. – Vol. 90, № 6. – P. 1716–1736. (1716) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jstor.org>
11. James Q. Whitman. The Origins of Reasonable Doubt : Theological Roots of the Criminal Trial / James Q. Whitman. – Yale University Press, 2008. – 288 p.
12. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Р. Леже. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 584 с.
13. Woolmington v DPP [1935] UKHL 1 (23 May 1935) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1935/1.html>
14. Joel Samaha. Criminal Procedure, 8th edition. – Cengage Learning, 2011. – 624 p.
15. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания / И. М. Лузгин. – М. : ВШ МВД СССР, 1969. – 179 с.
16. Домбровский Р. Г. Логика и теория судебных доказательств / Оптимизация расследования преступлений / Р. Г. Домбровский. – Иркутск : ИГУ, 1982. – С. 10–21.
17. Алексеев С. С. Проблемы теории права / С. С. Алексеев. – Свердловск, 1973. – 360 с.
18. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 469 с.
19. Савицкий В. М. Государственное обвинение в суде / В. М. Савицкий. – М. : Наука, 1971. – 343 с.

УДК 343.1

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОНЯТТЯ, СКЛАД І ВІДМІННІСТЬ ВІД ІНШИХ ПОРУШЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

**Томін Е.Є.,
здобувач**

Національна академія прокуратури України

Стаття присвячена такій тематичі як кримінально-процесуальні правопорушення. Зокрема розкривається сутність цього терміну та його відмінність від поняття порушення кримінально-процесуального законодавства. Визначаються ознаки та обов'язкові елементи складу кримінально-процесуального правопорушення. Кожний з елементів складу кримінально-процесуального правопорушення детально характеризується.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінально-процесуальне правопорушення, поняття, складові елементи.

Tomin E.E. / УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ: ПОНЯТИЕ, СОСТАВ И ИХ ОТЛИЧИЕ ОТ ДРУГИХ НАРУШЕНИЙ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

Статья посвящена такой тематике как уголовно-процессуальные правонарушения. В частности раскрывается сущность этого термина и его отличие от понятия нарушения уголовно-процессуального законодательства. Определяются признаки и обязательные элементы состава уголовно-процессуального правонарушения. Каждый из элементов состава уголовно-процессуального правонарушения подробно характеризуется.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовно-процессуальное правонарушение, понятие, составляющие элементы.

Tomin E.E. / CRIMINAL PROCEDURE CONTRAVENTIONS CONCEPT, STRUCTURE AND THEIR UNLIKE OTHER VIOLATIONS OF THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION / National Academy of Prosecution of Ukraine, Ukraine

The article is devoted to such topics as criminal procedural violations. In particular signs of defined procedural act, the presence of which indicates that it is a criminal procedural violations, including: 1) actions is active or passive action – of inactivity that can manifest, particularly in non-compliance with some procedural duties; 2) the person criminal procedural violations – participant of criminal legal proceedings; 3) the damage inflicted or threatens to subjects of criminal legal proceedings; 4) wrongfulness – both violations and the legal consequences of its commission must be provided for directly to criminal procedural legislation; 5) punishability – is imposed on the offender definite restrictions.

Taking into account of this position is given author definition of violations of criminal procedure, namely that under this should understand under criminal procedural law is guilty act (action or inaction) committed member of the criminal proceedings, harming to subjects of criminal procedural relations for that the said law provides some punishment.

In the future, is determined list of articles of the Criminal Procedural Code of Ukraine, failure to comply with which gives reason to believe to commit criminal procedural violations. These norms are Articles 139, 179, 180, 323, 325, p. 2 c. 326, 327 and ch. 1, Art. 330 of the Code.

In addition, is given the definition of this of the term as a violation of criminal procedure, i.e. under criminal procedural law act (action or inaction), committed by participant criminal proceedings, that is in violation of rules (norms) of the criminal procedure law. However states that specified violation is not identical concepts of criminal procedural violations.

Key words: criminal procedure, criminal procedure violations, concepts, constituent elements.

Метою статті є визначення поняття кримінально-процесуального правопорушення, а також встановлення його відмінності від поняття порушення кримінально-процесуального законодавства.

Поняття кримінально-процесуального правопорушення залишається одним із маловивчених питань вітчизняної науки кримінального процесу. Окремі положення даного правового явища висвітлювалися в роботах Ю. П. Аленіна, В. Д. Берназа, Т. В. Варфоломєєвої, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, Ю. О. Гришина, Ю. М. Грошевого, О. Ф. Долженкова, А. Я. Дубинського, П. С. Елькінд, В. А. Журавля, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко, З. Ф. Ковриги, М. В. Костицького, В. Ю. Кузьмінової, В. С. Кузьмічова, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, І. Є. Марочкіна, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, С. Г. Олькова, М. А. Погорецького, М. І. Сірого, С. М. Смокова, С. М. Стахівського, А. І. Столмакова, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. Д. Чабанюка, В. Ю. Шепітька, В. П. Шибіки, М. Є. Шумила та інших.

Одним із перших серед науковців сформулював поняття кримінально-процесуального правопорушення М. С. Строгович, який вважав, що для кваліфікації діяння як правопорушення не потрібно встановлення вини, з'ясування суб'єктивної сторони вчиненого. Правопорушення взагалі може мати місце без правопорушника. Питання про вину підлягає обговоренню лише тоді, коли йдеться про притягнення такої особи до відповідальності. Саме поняття «правопорушення» не включає в себе як необхідний елемент вину в специфічно-юридичному значенні цього поняття (ставлення особи до своїх дій, їх наслідків у формі умислу чи необережності). Якщо діями особи порушений закон – це є порушення законності, порушення права, тобто правопорушення, і воно повинно бути усунено. Встановлення ж вини правопорушника необхідно тоді, коли вирішується питання про його відповідальність за правопорушення [1, с. 194–195]. З міркуваннями автора важко погодитися. Не складно побачити, що шляхом такого широкого визначення поняття кримінально-процесуального правопорушення вчений фактично ототожнив останнє з будь-яким порушенням норм кримінально-процесуального права.

Найбільш ґрунтовне дослідження аналізованого поняття здійснив у своїй докторській дисертації С. Г. Ольков, який вважає, що кримінально-процесуальне правопорушення – це безпосередньо закріплене (тобто не тільки заборонене) в законі винне, суспільно шкідливе (або суспільно небезпечне – для злочинів) діяння деліктоздатного суб'єкта, що полягає в порушенні норм (норми) кримінально-процесуального права, за яке передбачено ретроспективну юридичну відповідальність і застосування негативних санкцій як кримінально-процесуальної, так й іншої галузевої належності [2, с. 46; 3, с. 12].

Так само, інші сучасні науковці під правопорушенням у кримінально-процесуальному праві розуміють одну із форм протиправної поведінки у сфері кримінального судочинства, виражену в діянні (або бездіяльності), а також у системі дій учасника кримінального судочинства, заборонених нормами кримінально-процесуального законодавства, порушення вимог і принципів кримінально-процесуального закону, конституційних принципів, учинених шляхом невиконання обов'язків або їх неналежного виконання [4, с. 125]. На думку А. І. Столмакова, кримінально-процесуальне правопорушення – це винне, протиправне діяння суб'єкта кримінального судочинства, що полягає в порушенні процесуальних обов'язків і заподіє шкоду правозастосовному процесу, заборонене кримінально-процесуальними санкціями саме цієї галузі права [5, с. 76].

Вітчизняний дослідник аналізованого поняття В. Д. Чабанюк зазначає, що кримінально-процесуальне правопорушення – це винне, суспільно-небезпечне діяння, вчинене суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин,

в порушення вимог 330 Кримінального процесуального кодексу України, законів України, Конституції України, рішень Європейського суду з прав людини, чинних міжнародно-правових договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що завдає шкоди правам і законним інтересам учасникам процесу і тягне за собою відповідальність за їх вчинення [6, с. 185].

Аналіз наведених визначень надає можливість дійти висновку про те, що поняття кримінально-процесуального правопорушення характеризують такі ознаки: 1) діяння, що полягає в активних діях або пасивних – бездіяльності, що може полягати, зокрема, у невиконанні суб'єктом певних процесуальних обов'язків; 2) суб'єкт кримінально-процесуального правопорушення – учасник кримінально-процесуальних правовідносин; 3) шкода, що завдається або загрожує суб'єктам кримінально-процесуальних правовідносин; 4) протиправність – як саме правопорушення, так і правові наслідки його вчинення повинні бути безпосередньо передбачені у кримінальному процесуальному законодавстві; 5) караність – на правопорушника накладається певне стягнення.

Отже, на нашу думку, кримінально-процесуальне правопорушення – це передбачене кримінальним процесуальним законодавством винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене учасником кримінального провадження, що завдає шкоди суб'єктам кримінально-процесуальних відносин, за яке зазначеним законодавством передбачено певне стягнення.

Такі правопорушення передбачено, зокрема, статтями 139, 179, 180, 323, 325, ч. 2 ст. 326, 327 і ч. 1 ст. 330 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Кримінально-процесуальні правопорушення слід відрізнити від інших порушень кримінального процесуального законодавства (пропонуємо їх також називати «кримінально-процесуальні порушення»), оскільки останні характеризуються передусім тим, що внаслідок їх вчинення може завдатися шкода лише учасникам кримінально-процесуальних відносин; така шкода взагалі може не завдатися (на відміну від правопорушення); кримінально-процесуальне порушення може бути вчинено лише учасником кримінального провадження, тоді як правопорушення може вчинити будь-яка особа (загальний суб'єкт); не є обов'язковою ознакою кримінально-процесуального порушення наявність вини його суб'єкта; вчинення правопорушення тягне за собою настання юридичної відповідальності особи, яка його вчинила (покарання або стягнення), утім кримінально-процесуальне порушення може зумовлювати настання правових наслідків, які не є покаранням чи стягненням (при цьому такі правові наслідки мають бути передбачені саме кримінальним процесуальним законодавством).

Отже, кримінально-процесуальне порушення – це передбачене кримінальним процесуальним законодавством діяння (дія або бездіяльність), вчинене учасником кримінального провадження, що полягає у порушенні останнім норми (норм) кримінально-процесуального права.

Таке порушення не є тотожним поняттю кримінально-процесуального правопорушення. Останнім можна визнавати тільки ті кримінально-процесуальні порушення, яким притаманні ознаки правопорушення.

Поняття правопорушення нерозривно пов'язано з поняттям юридичної відповідальності. При цьому підставою юридичної відповідальності усі правознавці однозначно визнають факт вчинення правопорушення. Так, О. В. Котюк пише, що підставами юридичної відповідальності є склад правопорушення, деліктоздатність (осудність, дієздатність) суб'єкта, його вік і наявність законодавства [7, с. 122–124]. На думку П. М. Рабіновича, юридична відповідальність виникає з моменту вчинення правопорушення як юридичного факту, що викликає відповідне пра-

вовідношення [8, с. 137]. М. С. Кельман та О. Г. Мурашин під підставами притягнення до юридичної відповідальності розуміють: наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення; юридичний факт – вчинення самого правопорушення; наявність правозастосовчого акта, що набрав чинності [9, с. 193].

Аналізуючи наведені вище визначення, можна дійти висновку про те, що усі автори у контексті визначення підстави юридичної відповідальності розглядають останню через призму саме ретроспективної відповідальності.

Ми поділяємо позицію тих вчених, які фактично підставою юридичної відповідальності визнають юридичний факт (саме правопорушення), без якого неможливе виникнення правовідносин відповідальності. Однак ці відносини не можуть виникати як правові, якщо модель правопорушення (елементи складу і санкції) не буде передбачена у правовій нормі. Отже, лише необхідний зв'язок і єдність ідеального та реального – нормативних і фактичних підстав – відповідатиме вимогам законності при притягненні особи до юридичної відповідальності [10, с. 358].

Виходячи з концепції єдності правових і матеріальних підстав юридичної відповідальності, однією з її фактичних підстав є склад правопорушення, що містить сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, необхідних для визнання винного діяння правопорушенням, а особи – винною у його вчиненні. Значення складу правопорушення полягає передусім у тому, що він виступає єдиною і достатньою правовою підставою ретроспективної юридичної відповідальності особи.

У загальній теорії права під юридичним складом будь-якого правопорушення зазвичай розуміють сукупність закріплених у законі ознак, за наявності яких суспільно-небезпечне або шкідливе діяння визнається правопорушенням [11, с. 146].

Дещо розширену дефініцію складу правопорушення надає російський вчений О. Б. Агапов. На його думку, склад правопорушення являє собою сукупність елементів, що характеризують суспільну небезпеку (суспільну шкідливість) правопорушення, до яких належать: зміст проступку (об'єктивна сторона), психоемоційний статус учасників (суб'єктивна сторона та суб'єкт), а також об'єкт протиправного посягання [12, с. 33].

У вітчизняній юридичній літературі складом правопорушення називають сукупність передбачених законом ознак, за наявності яких діяння визнається правопорушенням [13, с. 230].

Склад правопорушення (злочину, адміністративного чи дисциплінарного проступку, цивільного правового делікту) як юридична підстава юридичної відповідальності визнається усіма українськими вченими, однак трактується як певна наукова (теоретична) абстракція, оскільки наразі не має закріплення у законодавчих актах України.

Значення поняття «склад правопорушення» важко переоцінити: 1) склад правопорушення сприяє виявленню найбільш істотних ознак антигромадських діянь і установленню належних санкцій; 2) він виступає у ролі головного інструменту юридичної кваліфікації фактичних діянь, що мають ознаки делікту, та критерієм обрання адекватних заходів впливу на порушника; 3) склад делікту сприяє диференціації деліктів, забезпечує розмежування різних видів юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної, дисциплінарної тощо; 4) як теоретична конструкція він сприяє правильному тлумаченню змісту юридичних норм, допомагає навчанням та підвищенню рівня кваліфікації юристів, правоохоронців, вдосконаленню правової культури громадян.

У юриспруденції до структури (складу) правопорушення прийнято відносити такі чотири елементи: 1) об'єкт, 2) об'єктивну сторону; 3) суб'єкта і 4) суб'єктивну сторону.

Об'єктом правопорушення більшість вітчизняних юристів визнають суспільні відносини, які охороняються

правом і на які посягає протиправне діяння особи. Теорія об'єкта посягання, а також об'єкта правової охорони найбільш ґрунтовно розроблена в кримінальному праві, в якій, для позначення аналізованих категорій, застосовуються терміни «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони». Так, в українській кримінально-правовій доктрині, домінує позиція, згідно з якою об'єктом злочину визнаються суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, і яким злочином завдається істотна шкода або створюється загроза її заподіяння [14, с. 53–54].

Ми погоджуємося з позицією більшості вчених і також позитивно сприймаємо концепцію «суспільні відносини як об'єкт посягання». Водночас вважаємо, що об'єктом кримінально-процесуального правопорушення можуть виступати не будь-які суспільні відносини, а лише ті з них, що врегульовані нормами кримінально-процесуального права. Власне таке правопорушення і називається кримінально-процесуальним тому, що при його вчиненні порушуються норми кримінально-процесуального права і завдається шкода кримінально-процесуальним відносинам.

Об'єктивною стороною правопорушення традиційно визнається зовнішній прояв протиправного діяння, яке завдає шкоди суспільним відносинам. Ознаками об'єктивної сторони, окрім самого протиправного діяння, також визнаються його шкідливі (суспільно небезпечні) наслідки, причинний зв'язок між діянням та шкідливими наслідками, а також місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя вчинення правопорушення.

На думку В. Є. Севрюгіна, суспільна небезпечність і суспільна шкідливість – це дві якісні характеристики одного і того ж явища – правопорушення, які свідчать про його матеріальний характер. Суспільна небезпека та суспільна шкідливість виражаються у заподіянні чи загрозі заподіяння реальної шкоди. Утім суспільна небезпека характеризує злочин, за який встановлюються більш жорсткі санкції. Відповідно суспільна шкідливість свідчить про якісні властивості лише адміністративного проступку [15, с. 17].

Об'єктивна сторона кримінально-процесуальних правопорушень характеризується наявністю суспільно шкідливого діяння, що не становить суспільної небезпеки, адже наявність останньої наділяє таке правопорушення статусом злочину (кримінального правопорушення). Значене діяння може полягати як у вчиненні певної дії, так і в бездіяльності особи. При цьому бездіяльність суб'єкта кримінально-процесуального правопорушення, як правило, полягає у невиконанні покладених на нього як учасника процесу певних процесуальних обов'язків. Наприклад, у разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань на нього накладається грошове стягнення в розмірі, визначеному в ст. 180 КПК України.

Наслідки протиправного діяння особи, що визнається кримінально-процесуальним правопорушенням, не є обов'язковою ознакою останнього, тобто склад будь-якого кримінально-процесуального правопорушення є формальним. Відповідно, при вирішенні питання щодо застосування стягнення до особи, яка вчинила таке правопорушення, суд може не встановлювати наявності причинного зв'язку між діянням правопорушника і наслідками його вчинення. Наявність інших об'єктивних ознак кримінально-процесуального правопорушення залежить від змісту диспозиції кримінально-процесуальної норми, що була порушена.

Суб'єкт правопорушення – це фізична особа (людина), яка вчинила правопорушення. Необхідною умовою визнання особи суб'єктом правопорушення є наявність у неї деліктоздатності, тобто закріпленої в законі здатності нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення. Рівень деліктоздатності залежить від віку особи, стану її фізичного та психічного здоров'я, посади та інших обставин [13, с. 230–231].

Особливістю кримінально-процесуального правопорушення є та обставина, що його суб'єктом може виступати лише учасник кримінально-процесуальних відносин. Однак не всі учасники таких відносин можуть виступати суб'єктами кримінально-процесуального правопорушення. Суб'єктами останнього можуть бути: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, поручитель, цивільний відповідач, свідок, засталоодавець, перекладач, експерт і спеціаліст.

У кримінальному процесуальному законодавстві не передбачено санкцій за вчинення кримінально-процесуальних порушень представниками потерпілого та законними представниками, цивільними позивачами і їх представниками та законними представниками, представниками цивільного відповідача, особами, стосовно яких розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявниками, понятими, адвокатами (захисниками), секретарями судових засідань, судовими розпорядниками, працівниками оперативних підрозділів, слідчим і керівником органу досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею, суддею, тому ці особи не є суб'єктами кримінально-процесуальних правопорушень. Утім зазначені особи можуть визнаватися суб'єктами інших кримінально-процесуальних порушень.

Отже, ретроспективна юридична відповідальність учасників кримінального процесу не є рівнозначною. Це знаходить вираз у тому, що відповідальність посадових осіб та органів у кримінальному процесі за порушення норм кримінально-процесуального права забезпечується, головним чином, за допомогою дисциплінарної та кримінальної відповідальності. Інші учасники кримінального процесу можуть нести адміністративну і кримінально-процесуальну відповідальність.

Суб'єктивна сторона правопорушення – це його внутрішня сторона, тобто психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно-шкідливого діяння і його наслідків. Це ставлення знаходить свій вияв у понятті вини, яка може мати форми умислу або необережності. Відповідно до те-

орії вини шкода є лише первинним поштовхом до деліктної і договірної відповідальності. Заподіяння шкоди саме по собі не є достатнім для притягнення особи до юридичної відповідальності. Відповідальність може і не настати, якщо буде доведено, що делікт відбувся поза волею і свідомістю особи.

У праві використовується таке універсальне визначення вини – це психічне ставлення особи до здійснених нею протиправних дій (діянь) та їх наслідків. Виступає у формі умислу (прямого чи непрямого) і необережності (недбалості та самовпевненості) [16, с. 60].

Отже, вина є обов'язковою ознакою кримінально-процесуального правопорушення, тому стягнення до особи не може бути застосоване у разі, якщо порушення норм кримінально-процесуального права відбулось поза свідомістю та/або волею особи, яка його вчинила. Так, якщо підозрюваний, який був у встановленому КПК України порядку викликаний, не з'явився через обставини, що не залежали від його волі (зокрема, тяжку хворобу), на нього повинно накладатися грошове стягнення, передбачене ст. 139 КПК України.

Водночас інші кримінально-процесуальні порушення можуть бути здійснені й за відсутності вини. Наприклад, у разі невиконання обов'язків засталоодавцем, застава звертається в дохід держави та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України й використовується у порядку, встановленому законом для використання коштів судового збору відповідно до ч. 8 ст. 182 КПК України незалежно причин невиконання таких обов'язків засталоодавцем. Тобто зазначені правові наслідки щодо підозрюваного (чи обвинуваченого) настають за відсутності вини останнього.

У контексті викладеного варто наголосити й на тому, що загальновідоме положення теорії права про єдність елементів складу правопорушення означає повну відсутність у діянні особи складу правопорушення у тому випадку, якщо не було встановлено хоча б однієї обов'язкової ознаки, яка утворює цей склад правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1966. – 252 с.
2. Ольков С. Г. Уголовно-процесуальныe правонарушения в российском судопроизводстве и общая теория социального поведения / С. Г. Ольков. – Тюмень, 1993. – 220 с.
3. Ольков С. Г. Типичные уголовно-процесуальные правонарушения конституционных прав граждан и проблемы их предупреждения : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза» / Ольков Сергей Геннадьевич. – М., 1991. – 24 с.
4. Вепрев В. С. Основания уголовно-процесуальной ответственности / В. С. Вепрев. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2007. – 272 с.
5. Столмаков А. И. Понятие правонарушения по советскому уголовно-процесуальному праву / А. И. Столмаков // Изв. вузов. Правоведение. – 1980. – № 1. – С. 71–76.
6. Чабанюк В. Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Д. Чабанюк. – К., 2009. – 225 с.
7. Котюк В. О. Теорія права : Курс лекцій / В. О. Котюк. – К. : «Вентурі», 1996. – 208 с.
8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посіб. / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
9. Кельман М. С. Загальна теорія права : Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2002. – 475 с.
10. Загальна теорія держави і права : Підручник / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
11. Кравченко В. В. Правознавство : Навч. посіб. / В. В. Кравченко, О. П. Савчук. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.
12. Агапов А. Б. Административная ответственность / А. Б. Агапов. – М. : Статут, 2000. – 251 с.
13. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : Навч. посіб. / С. Л. Лисенков. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 355 с.
14. Музыка А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : Монографія / А. А. Музыка, Є. В. Лашук. – К., 2011. – 208 с.
15. Севрюгин В. Е. Понятие правонарушения и проступка по административному законодательству / В. Е. Севрюгин. – М. : Акад. МВД СССР, 1988. – 52 с.
17. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін. ; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Фірман О.В.,
помічник судді

Апеляційний суд Львівської області

У статті досліджено поняття «примус у кримінальному провадженні», складовою частиною якого є кримінально-процесуальний примус, а також співвідношення заходів забезпечення кримінального провадження із заходами кримінально-процесуального примусу. Проаналізовано систему заходів забезпечення кримінального провадження, наукові підходи до класифікації даних заходів та запропоновано нові класифікаційні критерії.

Ключові слова: кримінально-процесуальний примус, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, система та класифікація заходів забезпечення кримінального провадження.

Фирман О.В. / МЕРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ / Апелляционный суд Львовской области, Украина

В статье исследовано понятие «принуждение в уголовном производстве», составной частью которого является уголовно-процесуальное принуждение, а также соотношение мер обеспечения уголовного производства с мерами уголовно-процесуального принуждения. Проанализирована система мер обеспечения уголовного производства, научные подходы к классификации данных мер и предложены новые классификационные критерии.

Ключевые слова: уголовно-процесуальное принуждение, меры обеспечения уголовного производства, меры, система и классификация мер обеспечения уголовного производства.

Firman O.V. / MEASURES OF ASSURANCE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AND THEIR CLASSIFICATION / Court of Appeal in Lviv region, Ukraine

Measures of assurance of criminal proceedings as they are foreseen in the new Criminal Procedural Code of Ukraine as well as a system and classification of such measures are elucidated in article.

Fulfilling of the objectives of criminal procedure is done mainly by the measures of state's coercion. Such measures of influence on the behavior of the parties of criminal proceedings make the notion «coercion in criminal proceedings». In article the notion «coercion in criminal proceedings» the part of which is a criminal procedural coercion as well as the correlation between measures of assurance of criminal proceedings with measures of criminal procedural coercion are investigated in the article. By way of discourse on the basis of peculiarities of criminal procedural coercion and measures of assurance of criminal proceedings the definitions of these notions are formulated. Besides this, scientific approaches to researching this issue in particular such scholars as G. K. Kozhevnikov, V. V. Nazarov, C. M. Smokov, O. M. Gumin, M. Y. Nykonenko, L. M. Loboyko and others are elucidated.

Taking into consideration the fact that Criminal Procedural Code of 1960 contained only a heading «Preventive Measures» and the new Criminal Procedural Code foresees a separate chapter «Measures of Assurance of Criminal Proceedings», in scientific article the question of a possibility to equate criminal procedural coercion with measures of assurance of criminal proceedings is researched.

In the theory of criminal procedure there are different approaches to measures of assurance of criminal proceedings qualification, some of them are researched in this scientific article. Based on the research of measures of assurance of criminal proceedings and the classification criteria, new criteria, which elucidate the essence of the institute of measures of assuring of criminal proceeding are suggested, in particular: depending on the content; depending on the objective of the application; depending on subjects of application; depending on the possibility to prolong the duration; depending on the possibility to appeal against the decision on their application.

Key words: criminal procedural coercion, measures of assurance of criminal proceedings, measure of restraint, system and qualification measures of assurance of criminal proceedings.

Серед усіх сфер державної діяльності кримінальне провадження є тією сферою, де найбільш ймовірно втручання у сферу приватного життя, обмеження конституційних прав, свобод та законних інтересів особи. Це пояснюється публічним началом кримінального провадження.

Виконання завдань кримінального провадження здійснюється значною мірою й за допомогою заходів державного примусу. Такі заходи впливу на поведінку учасників кримінального провадження становлять поняття «примус у кримінальному провадженні», складовою частиною якого є кримінально-процесуальний примус. Тож необхідно розрізняти два поняття: родове – «примус у кримінальному провадженні» та видове «кримінально-процесуальний примус».

Перше поняття охоплює усі види впливу на учасників кримінального провадження, в результаті якого вони зобов'язані виконувати процесуальні обов'язки всупереч власній волі під загрозою застосування до них санкцій різного роду: кримінально-процесуальних (загроза приводу або накладення грошового стягнення за невиконання процесуального обов'язку); кримінально-правових (загроза кримінальної відповідальності за давання свідком чи потерпілим завідомо неправдивих показань); адміністративно-правових (загроза адміністративної відпові-

дальності за неповагу до суду); дисциплінарних (загроза попередження адвоката кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури за порушення правил адвокатської етики). Друге – більш вузьке поняття «кримінально-процесуальний примус» охоплює тільки ті засоби впливу на учасників кримінального провадження, якими оперує кримінально-процесуальне законодавство.

КПК України містить окремий розділ, присвячений заходам процесуального примусу. Так, у розділі II нормативно закріплені система, мета, підстави, порядок та умови застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Даний розділ став предметом численних наукових досліджень таких процесуалістів як Г. К. Кожевніков, В. В. Назаров, С. М. Смоков, О. М. Гумін, М. Я. Ніконенко, Л. М. Лобойко та ін. Водночас, дискусійним все ще залишається питання природи та класифікації заходів забезпечення кримінального провадження.

Метою статті є дослідження понять «кримінально-процесуальний примус» та «заходи забезпечення кримінального провадження», їх співвідношення, визначення системи та класифікації заходів забезпечення кримінального провадження.

Враховуючи, що КПК України 1960 року містив лише главу «Запобіжні заходи», а у новому КПК України перед-

бачений самостійний розділ «Заходи забезпечення кримінального провадження», виникло питання про можливість ототожнення кримінально-процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження. Одні вчені стверджують, що дані поняття є тотожними, оскільки дають можливість виявити, збирати та зберігати докази, попереджати можливу протиправну поведінку чи виключати можливість підозрюваного, обвинуваченого ухилитися від слідства та суду [9, с. 103]. Передбачені ст. 131 КПК України заходи забезпечення кримінального провадження здатні виконати головну кримінально-процесуальну функцію – забезпечити належну поведінку суб'єктів кримінального провадження, коло яких визначено відповідними нормами кримінального процесуального закону [5, с. 69].

Інші науковці вважають, що заходи кримінально-процесуального примусу охоплюють й інші заходи, крім заходів забезпечення кримінального провадження [2, с. 229]. Називати лише запобіжні заходи заходами процесуального примусу було б не зовсім справедливо, адже примусовий характер властивий й іншим процесуальним, у тому числі слідчим діям [10, с. 2].

Держава як гарант передбачених Конституцією України прав і свобод людини, може їх обмежити з метою запобігання та протидії злочинності. Як зазначає С. М. Смоков – загальноприйняте визначення заходів кримінально-процесуального примусу у теорії кримінального процесу відсутнє, питання це протягом багатьох років серед процесуалістів залишається дискусійним [12, с. 628].

Так, Т. Осояну визначає заходи кримінально-процесуального примусу як передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби примусового порядку, які застосовуються в кримінальному процесі, уповноваженими особами та державними органами за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, до підозрюваних та інших осіб з метою успішного розслідування і розгляду кримінальної справи та виконання інших завдань кримінального провадження [13, с. 134].

На думку Н. М. Кісеєва, заходи процесуального примусу – це встановлені кримінально-процесуальним законодавством способи державного примусу, які застосовуються органами, відповідальними за провадження по справі, по відношенню до учасників кримінального процесу [4, с. 430].

З. З. Зінатуллін кримінально-процесуальний примус визначає як метод державного впливу, що проявляється в правових обмеженнях особистісного, майнового та організаційного характеру учасників кримінально-процесуальної діяльності внаслідок застосування до них, за наявності передбачених законом підстав, процесуально-правових засобів [3, с. 11].

Проаналізувавши наведені визначення, варто зазначити, що у них не враховані усі ознаки, властиві поняттю «кримінально-процесуальний примус». Так, кримінально-процесуальний примус у всіх випадках проявляється у формі зовнішнього впливу на поведінку особи з метою сприяти вчиненню нею дій або утриматись від таких чи підкоритись певним обмеженням. Примус може виражатися у формі психологічного, фізичного чи морального впливу та мати характер обмежень особистісних, організаційних та майнових [6, с. 21, 22].

Будучи різновидом державного примусу зі своєю конкретною метою, кримінально-процесуальний примус, на наш погляд, характеризується такими ознаками:

1. застосовується тільки у сфері кримінального провадження;

2. його метою є забезпечення безперешкодного, поступального руху кримінального провадження, попередження або припинення порушень законодавчих приписів з боку учасників кримінального провадження;

3. застосовується компетентними державними органами та службовими особами, які ведуть кримінальне

провадження, а у випадках, передбачених законом, – й учасниками кримінального провадження чи окремими фізичними особами;

4. здійснюється незалежно від волі та бажання осіб, щодо яких допускається його застосування;

5. має характер особистого, майнового та організаційного обмеження прав і свобод особи;

6. особи, до яких він може бути застосований, підстави, умови, межі та порядок його застосування регламентовані кримінально-процесуальним законодавством;

7. законність та обґрунтованість його застосування забезпечується системою процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження та судовим контролем.

Тож кримінально-процесуальним примусом є передбачені кримінальним процесуальним законом заходи особистого, майнового та організаційного обмеження прав і свобод особи, які застосовуються незалежно від її волі та бажання, на підставах, в порядку та за умов, регламентованих кримінально-процесуальним законодавством, компетентними державними органами та службовими особами, а у випадках, передбачених законом, – учасниками кримінального провадження чи окремими фізичними особами з метою забезпечення безперешкодного руху кримінального провадження, попередження можливих або усунення наявних порушень з боку учасників кримінального провадження.

Більшість науковців до заходів кримінально-процесуального примусу відносять як ті, що спрямовані на запобігання неналежній поведінки учасників процесу (наприклад, тримання під вартою, особиста порука, застава, затримання, відсторонення від посади), так і засоби, які пов'язані із збиранням та дослідженням доказової бази (наприклад, обшук, виїмка, освідування, накладення арешту на майно). До прикладу, З. З. Зінатуллін класифікував заходи кримінально-процесуального примусу на заходи, пов'язані із забезпеченням належної поведінки осіб, залучених до участі у кримінальному процесі, та заходи, які забезпечують збирання і дослідження доказів [3, с. 9].

Однак одну з найгрунтовніших, на нашу думку, класифікацій заходів кримінально-процесуального примусу запропонував Ф. М. Кудін. Критерієм поділу він взяв охорону як спосіб здійснення кримінально-процесуального впливу [7, с. 93]. Усі заходи кримінально-процесуального примусу за цим критерієм поділяються на: заходи попередження (затримання особи, запобіжні заходи, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, поміщення особи у приймальник-розподільник для дітей); заходи припинення (привід, накладення грошового стягнення, видалення із залу судового засідання за неодноразове порушення порядку судового засідання); заходи забезпечення (виклик слідчим, прокурором та судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, одержання зразків для експертизи, обшук, освідування, призначення стаціонарної психіатричної експертизи).

Як видно із законодавчого переліку заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 1 ст. 131 КПК України), ряд викладених вище заходів у ньому відсутні. Крім того, окремі з передбачених заходів мають явно інше призначення у кримінальному провадженні, а тому випадають із системи заходів забезпечення. Так, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (глава 13 КПК України), відсторонення від посади (глава 14 КПК України), затримання, запобіжні заходи (глава 18 КПК України) покликані запобігти спробам ухилитися підозрюваного, обвинуваченого від слідства та суду, вчинення ними нового кримінального правопорушення, перешкодження кримінальному провадженню. Не випадково у доктрині кримінального процесу вони віднесені до заходів попередження. Натомість метою приводу є припинення ухилення особи від виконання свого процесуального обов'язку у

виді неявки без поважних причин за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді суду. Подібною є й мета видавлення із залу судового засідання за порушення порядку у ньому (ст. 330 КПК України) – припинити недопустиму поведінку учасника судового розгляду. Вони належать до заходів припинення.

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження, а, отже, головною метою – не осудити, не покарати, а саме усунути перешкоди в нормальному розвитку правовідносин шляхом застосування державного примусу до осіб, які не виконують свої обов'язки [4, с. 428].

Законодавчо сформульована мета застосування заходів забезпечення кримінального провадження викликає зауваження. Адже будь-які інститути кримінально-процесуального права – слідчі (розшукові) дії, зупинення кримінального провадження, відкладення судового розгляду і т.п. спрямовані на досягнення дієвості кримінального провадження. На наш погляд, дане поняття позначає окрему групу заходів кримінально-процесуального примусу, загальною метою яких є необхідність виконання завдань кримінально-процесуальним законом процедури та відновлення порушеного правопорядку. Окремою метою застосування таких заходів є забезпечення належного виконання учасниками кримінального провадження та іншими особами своїх процесуальних обов'язків, попередження можливих або усунення наявних перешкод під час кримінального провадження, одержання доказів, а також виконання судових рішень у частині цивільно-правових наслідків вирішення справи.

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються лише у зв'язку із правопорушенням, тобто в межах конкретного кримінального провадження, а також лише з підстав та в порядку, визначеному КПК України.

Крім цього, дані заходи застосовуються як уповноваженими особами та компетентними органами державної влади, так й іншими особами до визначеного кола осіб, мають тимчасовий характер, скасовуються у випадку, коли в них відпадає необхідність.

Заходи забезпечення кримінального провадження виражаються у зовнішньому особистісному та майновому обмеженні суб'єктивних прав і свобод учасників провадження. Так, до особистісних обмежень З. Ф. Коврига відносить обмеження: особистої недоторканності (затримання), свободи пересування (запобіжні заходи), права реалізувати трудову діяльність (відсторонення від посади), свободи у вчиненні дій за своїм переконанням (привід). До обмежень майнового характеру слід віднести втрату матеріальної винагороди, у зв'язку із обмеженням права займати певну посаду та обмеження права користування і розпорядження власним майном (накладення арешту на майно) [6, с. 21], заставу, накладення грошового стягнення.

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються всупереч волі та бажанню учасників кримінального провадження, однак навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав та свобод, що пов'язано із застосуванням даних заходів, вони все одно мають примусовий характер, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом [14, с. 118].

Тож заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачена кримінально-процесуальним законом група заходів кримінально-процесуального примусу, що застосовуються на підставі, за умов та у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, державними органами та службовими особами, які ведуть кримінальне провадження, а в окремих випадках й іншими особами, щодо підозрюваного, обвинуваченого, свідка та потерпілого або інших осіб для забезпечення належного виконання ними своїх процесуальних обов'язків, поперед-

ження можливих або усунення наявних перешкод під час кримінального провадження, одержання доказів, а також виконання судових рішень у частині цивільно-правових наслідків вирішення справи.

З питання класифікації заходів забезпечення кримінального провадження в теорії кримінального процесу існують різні позиції.

Так, Л. М. Лобойко усі заходи забезпечення кримінального провадження залежно від суворості наслідків, що настають для учасників, щодо яких вони застосовуються, та інших ознак поділяє на дві групи:

1. запобіжні заходи;
2. інші заходи забезпечення кримінального процесу [8, с. 161].

Аналогічну класифікацію пропонує О. М. Гумін, при цьому автор до першої групи відносить заходи, зазначені у ст. 176 КПК України: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою; тимчасовий запобіжний захід у вигляді затримання особи. Друга група поєднує такі заходи забезпечення кримінального провадження: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна [2, с. 229].

С. М. Смоков пропонує класифікацію, виходячи з обмеження конституційних прав громадян, поділяючи заходи забезпечення кримінального провадження на наступні види: заходи, які обмежують суспільне і приватне життя громадян, до яких відносить: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів; заходи, які обмежують майнові права громадян: накладення грошового стягнення, тимчасове вилучення майна, арешт майна; заходи, які обмежують свободу пересування громадян: особисте зобов'язання, домашній арешт, особиста порука, застава; заходи, які обмежують особисту свободу громадянина: затримання та тримання під вартою [12, с. 629–631].

М. Я. Никоненко вважає, що заходами забезпечення кримінального провадження, які мають пряий вплив на кримінальне провадження з метою його забезпечення є всі названі в законі заходи, крім запобіжних заходів, які не прямо впливають на забезпечення кримінального провадження, а опосередковано, через створення певних умов, за наявності яких і можливе забезпечення кримінального провадження. Таким чином, усі заходи забезпечення кримінального провадження автор поділяє на дві групи: безпосередні заходи забезпечення кримінального провадження й опосередковані заходи забезпечення кримінального провадження, якими є запобіжні заходи [10, с. 2].

Видається, що наведені класифікаційні критерії недостатньо розкривають суть інституту заходів забезпечення кримінального провадження. Можна запропонувати й інші класифікаційні критерії.

За змістом:

1) припиняючі – їх застосування є наслідком порушення норм кримінально-процесуального права, які, у свою чергу, поділяються на каральні (накладення грошового стягнення, звернення в дохід держави застави) та відновлювальні (привід, обрання суворішого запобіжного заходу);

2) попереджувальні – пов'язані із запобіганням можливого в майбутньому порушення або можливої втрати доказової інформації (тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи). За метою застосування:

1) заходи, що забезпечують участь і належну поведінку осіб у кримінальному провадженні (виклики, привід,

накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, затримання особи, запобіжні заходи);

2) заходи, що забезпечують виявлення, вилучення та дослідження доказів, цивільний позов та можливу конфіскацію майна (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна).

За суб'єктами застосування:

1) заходи, що можуть застосовуватися лише за рішенням слідчого судді, суду (судовий виклик, привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи);

2) заходи, що можуть застосовуватись слідчим, прокурором (виклик, тимчасове вилучення майна, затримання особи);

3) заходи, що можуть застосовуватись іншими особами (тимчасове вилучення майна, затримання особи).

За можливістю продовження строку їх дії:

1) заходи, строк дії яких може бути продовжений (тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, запобіжні заходи);

2) заходи, строк дії яких не може бути продовжений (виклики, привід, накладення грошового стягнення, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи).

За можливістю оскарження рішення про їх застосування:

1) заходи, рішення про застосування яких не підлягає оскарженню (виклики, привід, накладення грошового

стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, тимчасове вилучення майна);

2) заходи, рішення про застосування яких підлягає оскарженню (відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи).

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що поняття «кримінально-процесуальний примус» і «примус у кримінальному провадженні» співвідносяться як частина та ціле, оскільки перше з них охоплює тільки ті засоби впливу на учасників кримінального провадження, якими оперує кримінально-процесуальне законодавство. Натомість заходи забезпечення кримінального провадження є передбаченою кримінально-процесуальним законом групою заходів кримінально-процесуального примусу, що застосовуються на підставі, за умов та у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, державними органами та службовими особами, які ведуть кримінальне провадження, а в окремих випадках й іншими особами, щодо підозрюваного, обвинуваченого, свідка та потерпілого або інших осіб для забезпечення належного виконання ними своїх процесуальних обов'язків, попередження можливих або усунення наявних перешкод під час кримінального провадження, одержання доказів, а також виконання судових рішень у частині цивільно-правових наслідків вирішення справи. Для глибшого розкриття суті інституту заходів забезпечення кримінального провадження додатково можна використати такі класифікаційні критерії: за змістом; за метою застосування; за суб'єктами застосування; за можливістю продовження строку їх дії; за можливістю оскарження рішення про їх застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. В. Застосування запобіжних заходів, які частково обмежують конституційне право особи на свободу пересування у кримінальному процесі України / О. В. Гончар // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 90–96.
2. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. М. Гумін // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 226–231.
3. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (Вопросы теории и практики) / З. З. Зинатуллин. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1981. – 136 с.
4. Кисеев Н. М. Уголовный процесс / Н. Кисеев // Учебник для студентов юридических факультетов. – Кишинэу, 2006. – 1176 с.
5. Кожевников Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. К. Кожевников // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.
6. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / З. Ф. Коврига. – Воронеж, 1975. – 177 с.
7. Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Ф. М. Кудин. – Красноярск : изд-во Красноярского ун-та, 1985. – 136 с.
8. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : Підручник / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.
9. Назаров В. В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В. В. Назаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evpe_2013_3_20.pdf
10. Никоненко М. Я. Види заходів забезпечення кримінального провадження та їх місце і роль у процесі доказування. / М. Я. Никоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apcourt.gov.ua/apcourt/uk/publish/article/109816;jsessionid=C302A6CB1898E4B75B77B669B4375BF4>
11. Смирнов А. В. Уголовный процесс : Учебник для вузов / 2-е изд. Под общ. ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Питер, 2005. – 699 с.
12. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / С. М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.
13. Тудор Осаяну. Уголовно-процессуальное право Республики Молдова : Часть общая : (курс лекций) / Тудор Осаяну ; Междунар. Независимый Ун-т Молдовы. – 2003. – 200 с.
14. Шило О. Г. Заходи забезпечення кримінального провадження за новим КПК України / О. Г. Шило // Досудове розслідування : актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діючого наук.-практ. семінару (19 жовтня 2012 року). – Вип. 4. – Х. : ТОВ «Оберіг», 2012. – С. 187–191.

ВИДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАТРИМАННЯ: СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ

Шаркова А.М.,
аспірант кафедри правосуддя

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена класифікації видів кримінального процесуального затримання відповідно до чинного КПК України. Автор вказує приклади існуючих наукових класифікацій видів затримання, наводить порівняльно-правовий аналіз інституту затримання свідків у США та детально зупиняється на правовому регулюванні превентивного затримання в Україні. Автор пропонує власну класифікацію видів кримінального процесуального затримання на підставі норм кримінального процесуального закону України.

Ключові слова: кримінальне процесуальне затримання, класифікація видів затримання, затримання свідків, превентивне затримання в Україні.

Шаркова А.М. / ВИДЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАДЕРЖАНИЯ: ПОПЫТКА КЛАССИФИКАЦИИ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

Статья посвящена классификации видов уголовного процессуального задержания в соответствии с действующим УПК Украины. Автор приводит примеры существующих научных классификаций видов задержания, даёт сравнительно-правовой анализ института задержания свидетелей в США и подробно останавливается на правовом регулировании превентивного задержания в Украине. Автор предлагает собственную классификацию видов уголовного процессуального задержания на основании норм уголовного процессуального закона Украины.

Ключевые слова: уголовное процессуальное задержание, классификация видов задержания, задержание свидетелей, превентивное задержание в Украине.

Sharkova A.M. / TYPES OF CRIMINAL PROCEDURE DETENTION: AN ATTEMPT TO CLASSIFY / Kyiv national university named after Taras Shevchenko, Ukraine

The article is devoted to the classification of criminal procedure detention in accordance with the Code of Criminal Procedure of Ukraine. The author gives the examples of the existing scientific classifications of detention, gives a comparative legal analysis of the detention of witnesses in the United States and dwells on the legal regulation of the preventive detention in Ukraine. The author argues that the criminal procedure detention is caused by the practical needs and directed both to implement an effective prevention and combating of crime, and to create a system of the procedural mechanism of the ensuring the rights of detainees. The paper says that the detention provides a significant restriction of the right to liberty and security, and therefore, the state is to provide the procedural mechanism for its application, which would rule out the possibility of the unequal interpretation of the Criminal Procedural Code of Ukraine in the enforcement process. The author also offers her own classification of the criminal procedure detention on the basis of the norms of the criminal procedural law of Ukraine. Indeed, the problem of detention has theoretical, legal and practical aspects. And one of the problems of the theoretical aspects of detention is, in our view, is the classification of types of criminal procedural detention. The author gives the classification of types of criminal procedural detention according to the following features: the subject providing the detention; the procedural status of the detained persons; the legal status of the detained persons; the legal regime of territory of the detention.

Key words: criminal procedural detention, types of detention, detention of witnesses, preventive detention in Ukraine.

Кримінальне процесуальне затримання обумовлюється потребами практики і спрямовується як на здійснення ефективної превенції та протидії злочинності, так і на створення системи процесуальних гарантій та механізму реалізації прав затриманих осіб.

Затримання передбачає суттєве обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність, а, отже, держава зобов'язана на законодавчому рівні передбачити процесуальний механізм його застосування, який би виключав можливість неоднакового тлумачення норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) у процесі правозастосування.

Стаття 29 Конституції України, ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також ст. 14 КПК України передбачають, що обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність допускається виключно у передбачених законом випадках та за процедурою, чітко встановленою законом. Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що при досудовому провадженні мають місце факти незаконних затримань осіб та недодержання умов тримання їх під вартою, порушення матеріальних та процесуальних прав затриманих [1, с. 191].

Відповідно до офіційної статистики Генеральної прокуратури стосовно здійснення кримінального процесуального затримання (Відомості про затримання осіб як підозрюваних у кримінальних провадженнях слідчих прокуратури), за період дії КПК України було затримано 799 осіб у порядку ст. 207 та 208 КПК України, і жодної особи не звільнено за невідтвердженням підозри у вчиненні злочину. Якщо говорити про додержання принципу

законності при застосуванні кримінального процесуального затримання та при триманні затриманих у кімнатах для затриманих та доставлених чергових частин органів внутрішніх справ, то із офіційної статистики бачимо, що до відповідальності за порушення закону при триманні затриманих у кімнатах для затриманих та доставлених чергових частин органів внутрішніх справ притягнуто 762 працівника за період дії КПК 2012 року.

Варто погодитися із А. К. Черновою, яка вказує, що здебільшого негативні факти з практики затримання підозрюваних свідчать як про недосконалість чинного законодавства з цих питань, так і про необхідність глибшого теоретичного аналізу існуючих проблем правозастосовної діяльності, узагальнення накопиченого теоретичного та емпіричного матеріалу, обґрунтування проблеми затримання особи, яка вчинила злочин. Ці практичні проблеми виникають, на думку А. К. Чернової, у зв'язку з тим, що закон не досить чітко визначає сутність, зміст і процесуальну форму затримання підозрюваного [1, с. 191].

Дійсно, проблеми затримання мають теоретичний, законодавчий та практичний аспекти. І одним із таких теоретичних аспектів проблем затримання є, на наш погляд, класифікація його видів.

Питанню класифікації видів затримання приділено значну увагу науковцями-криміналістами, серед яких: О. В. Волохова, М. М. Єгоров, М. В. Жижина, А. В. Кофанов, В. О. Маярова та інші. Проблема кримінального процесуального затримання присвячено праці таких учених-процесуалістів як: Р. Т. Благута, В. Г. Гончаренко, В. О. Попелюшко, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло, В. П. Шибіко,

О. Г. Шило. Однак, не зважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених проблемам затримання, питання класифікації видів кримінального процесуального затримання відповідно до чинного КПК України залишається невирішеним.

Розглядаючи криміналістичну класифікацію видів затримання, зазначимо, що науковці виділяють залежно від: 1) кількості затриманих осіб – одиночне і групове затримання; 2) місця проведення – затримання у квартирі, службовому приміщенні, міському транспорті, вагоні поїзда, каюті судна, громадському місці, на вулиці, на відкритій місцевості тощо; 3) часу на підготовку – з попередньою підготовкою або без такої (по гарячих слідах); 4) наявності зброї – затримання озброєного чи незброєного підозрюваного [2, с. 187].

С. Слинько на підставі аналізу норм КПК України виокремлює два види затримання: 1) на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст. 187-191); 2) без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207, 208) [3].

У той же час автори підручника «Кримінальний процес» виділяють такі види затримання: 1) затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (у порядку ст.ст. 190-191 КПК України); 2) законне затримання (у порядку ст. 207 КПК України) 3) затримання уповноваженою службовою особою (у порядку ст. 208 КПК України); 4) затримання з метою екстрадиції (у порядку ст. 582 КПК України). Ці види затримання відрізняються за цільовим призначенням, підставами та порядком застосування, а також суб'єктами, які уповноважені приймати таке рішення [4, с. 324].

В. Г. Гончаренко зазначає, що згідно з нашим кримінальним процесуальним законодавством затримання як тимчасова ізоляція підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення може бути п'яти видів, кожен з яких, маючи однаковий процесуальний статус, відрізняється окремою метою та особливостями процедурного характеру: а) затримання підозрюваного, обвинуваченого, свідка за ухвалою слідчого судді або суду з метою забезпечення приводу для участі у проведенні процесуальних дій під час досудового розслідування або судового розгляду, якщо їх участь у проведенні цих дій є обов'язковою і вони не з'явилися без поважних причин на виклик слідчого або суду (ст. ст. 139, 140 та 187-191 КПК України); б) затримання підозрюваного, обвинуваченого за ухвалою слідчого судді, суду, якщо до одного з них має бути застосований запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (ст. ст. 187, 204 КПК України); в) законне затримання (кожним кожного) в точно встановлених законом випадках без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207 КПК України); г) затримання без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою в точно встановлених законом випадках (ст. 208 КПК України); д) затримання народних депутатів, суддів та інших осіб, визначених ст. 480 КПК України [5, с. 12]. При цьому, видається помилковим віднесення автором приводу свідка до різновидів кримінального процесуального затримання та виокремлення поняття «затримання свідка» відповідно до чинного КПК України.

Дійсно, відповідно до ст. 140 КПК України привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час, однак, на підставі порівняльно-правового аналізу інституту затримання свідків у іноземних законодавствах, уявляється недоцільним змішування понять приводу свідка та кримінального процесуального затримання. Для порівняння наведемо приклад прямого законодавчого закріплення процедури затримання свідків в США.

Так, на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального права в США, за певних обставин, федеральні

та закони штатів наділяють правом співробітників правоохоронних органів затримувати осіб, які не є причетними до здійснення злочинної діяльності. Повноваження для здійснення такого затримання знаходять свій вияв у інституті затримання особливо важливих свідків [6] (англ. – «material witness detention»), яке законодавець США відносить до «спеціального» затримання або затримання для спеціальних потреб.

Важливий свідок в американському праві (англ. «material witness») – це особа, яка володіє інформацією, щодо якої існує презумпція, що вона стосується кримінальної справи. Відповідно до параграфу 3144 розділу 18 Кодексу США уповноважена особа правоохоронних органів, і, по-друге, що в подальшому практично буде неможливо забезпечити його присутність за допомогою простої судової повістки [7].

Хоча точні відповіді на ці питання ще не надані Верховним судом США чи апеляційними судами, з урахуванням достатньої кількості судових прецедентів [8], які стосуються права офіцера на затримання важливого свідка, на сьогодні можна зробити обґрунтований висновок про те, що право на затримання важливого свідка у США повинне розглядатися у контексті інституту «спеціального» затримання або затримання для спеціальних потреб (англ. – «special needs detention»). Судовою практикою США вироблена загальна позиція, відповідно до якої уповноважені посадові особи можуть здійснювати затримання для спеціальних потреб лише за одночасного існування двох умов: 1) громадський інтерес як основна мета затримання (основною метою затримання повинно бути забезпечення публічних інтересів нарівні з метою з'ясування, чи є затримана особа злочинцем); 2) перевага суспільного інтересу над рівнем втручання в особисте життя особи (необхідність застосування затримання повинна переважати над рівнем серйозності втручання держави у свободу та особисту недоторканність людини) [9].

Таким чином, на відміну від України, США володіють історією санкціонування затримання важливих свідків з метою забезпечення їх присутності у суді та гарантування дачі ними показань щодо особливо тяжкого злочину [6].

Ще одним видом кримінального процесуального затримання, на детальнішому аналізі якого зупинитися уявляється вкрай необхідним, є превентивне затримання.

Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години» та Інструкцією про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції передбачено, що з метою захисту громадян, держави і суспільства від терористичних загроз у районі проведення довготривалої антитерористичної операції, як виняток, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом, може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб. Граничний строк превентивного затримання не може перевищувати 30 діб. Підставою для превентивного затримання є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою терористичної діяльності.

Відповідно до чинного законодавства України превентивне затримання здійснюється за вмотивованим рішенням начальника Головного управління (управління) Служ-

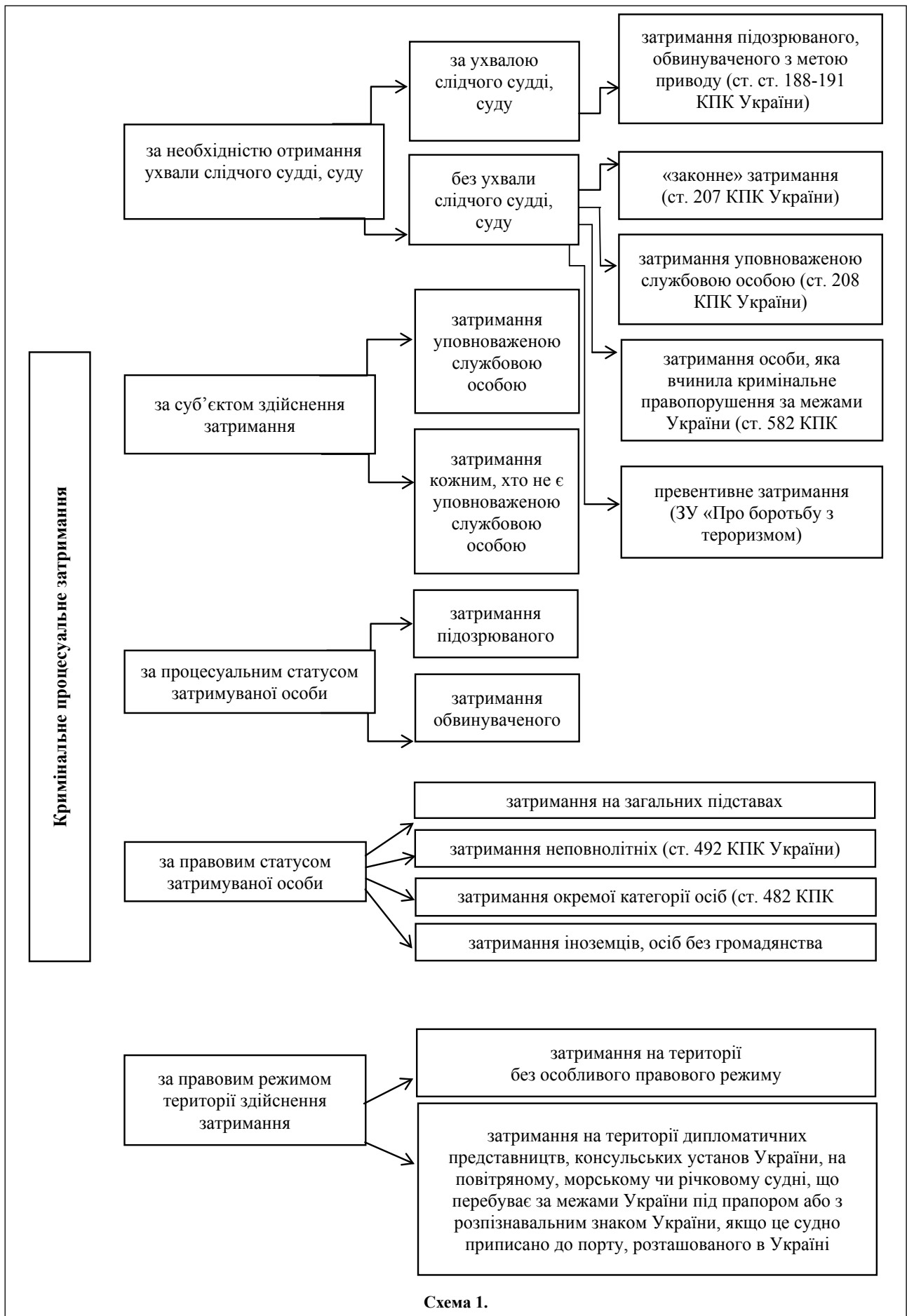

Схема 1.

би безпеки України або начальника Головного управління (управління) Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, у відповідній області, містах Києві та Севастополі за згодою прокурора та без ухвали слідчого судді, суду.

Копія рішення про превентивне затримання особи, причетної до терористичної діяльності, на строк понад 72 години невідкладно надається затриманій особі, а також негайно направляється до слідчого судді, суду відповідної юрисдикції разом із клопотанням про обрання належного запобіжного заходу стосовно відповідної особи.

Однак, у своєму Висновку на проект Закону про превентивне затримання особи (осіб) (реєстр. № 4471 від 17 березня 2014 року) Верховний Суд України зазначив, що в чинному законодавстві України відсутній інститут превентивного затримання особи, а, отже, при запровадженні нових положень кримінально-процесуального характеру слід врахувати вимоги чинного Кримінального та КПК України. Запровадження цього інституту має відбуватися у спосіб, що не суперечить основоположним принципам вказаних кодексів та гарантуватиме дотримання прав людини [10].

При вирішенні порушених питань слід зважати, зокрема, на вимоги ст.ст. 5 і 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожному гарантується право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім випадків, передбачених цією статтею і відповідно до процедури, встановленої законом. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначеним законом, який установить обґрунтованість будь-якого висунутого кримінального обвинувачення.

Згідно зі ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. За нормами ст. 12 КПК України під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим в

інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше, як на підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом. Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання.

Верховний Суд України слушно зазначає, що превентивне затримання відповідно до положень законопроекту не є мірою запобіжного заходу, хоча фактично є триманням під вартою, що не відповідає нормам ст. 176 КПК України. Крім того, стосовно здійснення судом передбаченої ст. 2 законопроекту перевірки обґрунтованості превентивного затримання особи Верховний Суд України вважає, що процедура розгляду справи в суді потребує більш чіткої деталізації з метою забезпечення дотримання у правозастосовній практиці прав людини під час реалізації положень цієї статті.

В той же час Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наголошує на тому, що кожна особа, свободу якої обмежено внаслідок застосування до неї превентивного затримання, може одразу ж звертатись до Європейського суду проти України, що в результаті однозначно призведе до рішення на її користь [11].

Таким чином, незважаючи на законодавче закріплення превентивного затримання, уявляється необхідним наголосити на тому, що норми, які його регулюють, суперечать гарантіям, встановленим Конституцією України, нормам КПК України та вимогам низки міжнародних нормативно-правових актів.

Враховуючи наведене вище та на підставі аналізу норм чинного КПК України, пропонуємо наступну наукову класифікацію видів кримінального процесуального затримання, яка представлена на Схемі 1.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернова А. К. Вимоги сучасної практики як передумови до перегляду кримінально-процесуальної регламентації затримання особи, підозрюваної у скоєнні злочину / А. К. Чернова // *Право України*. – 2010. – № 3. – С. 190–197.
2. Криміналістика : питання і відповіді / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін.]. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 280 с. ; Криміналістика / О. В. Волохова, Н. Н. Егоров, М. В. Жижина, Е. П. Ищенко. – Москва : Проспект, 2011. – 349 с.
3. Слинко С. М. Затримання особи на стадії досудового розслідування / С. М. Слинко // *Судебно-юридическая газета*. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sud.ua/blog/2014/03/20/61816-zatrimannya-osobi-na-stadii-dosudovogo-rozsliduvannya/print>.
4. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, А. Я. Тацій, А. Р. Тумаянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Гончаренко В. Г. Правові питання затримання особи в кримінальному провадженні / В. Г. Гончаренко // *Часопис Академії адвокатури України*. – 2014. – № 2 (23). – С. 11–14.
6. Studnicki S. M. Material witness detention : justice served or denied? / Stacey M. Studnicki // *Wayne State University Law School*. – 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://litigation-essentials.lexisnexis.com/webcd/app?action=DocumentDisplay&crawlid=1&doctype=cite&docid=40+Wayne+L.+Rev.+1533&srctype=smi&srcid=3B15&key=24187f7b971452a08ee63f88ba6be2d4>.
7. 18 U.S.C. para 3144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3144>.
8. Hutchins M. Detaining Witnesses / M. Hutchins, N. E. O'Malley // *Alameda County Attorney's office*. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://le.alcoda.org/publications/point_of_view/files/detaining_witnesses.pdf.
9. Hutchins M. Special Needs Detentions / M. Hutchins, N. E. O'Malley // *Alameda County Attorney's office*. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://le.alcoda.org/publications/point_of_view/files/SNDs.pdf.
10. Верховний Суд України. Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про превентивне затримання особи (осіб)» (реєстр. № 4471 від 17 березня 2014 року) / Верховний Суд України // *Правове управління Верховного Суду України*. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/b58056fd9c7f6dc4c225745700474565/3ca6e4298685ec43c2257cc3004bae4d?OpenDocument>.
11. Лутковська В. «У разі прийняття проекту Закону України «Про превентивне затримання особи», кожна затримана на його підставі особа може одразу звертатись до Європейського суду, який однозначно ухвалить рішення на її користь» / В. Лутковська // Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/valer%D1%96ya-lutkovska-u-raz%D1%96-prijnyattya-proektu-zakonu-ukraini-pro-preventivne-zatrimannya-osobi,-kozhna-zatrimana-na-jogo-p%D1%96dstav%D1%96-osoba-mozhe-odrazu-zvertatis-do%D1%94vropejskogo-sudu,-yakij-odnoznachno-uxvalit%D1%96shennya-na-iii-korist/>.

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Щериця С.І.,

к.ю.н., в.о. доцента кафедри публічно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет

У статті розглянуто процесуальну форму звільнення від кримінальної відповідальності як окрему структурну частину чинного КПК України. Наголошується на необхідності розмежування дискреційних та спеціальних підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбачених КК України. Проведено загальнотеоретичний аналіз процесуальної форми звільнення від кримінальної відповідальності та з'ясовано, що її додержання забезпечує виконання всіх завдань кримінального судочинства, а саме: захист осіб, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, і загалом виконання спеціальних завдань на кожній стадії та інститутів кримінального провадження. Встановлено, що звільнення особи від кримінальної відповідальності виникає тільки в тій, коли були всі підстави для покладання на особу такої відповідальності, та може виникати у наступних випадках: 1) дійове каяття; 2) примирення винного з потерпілим; 3) передача особи на поруки; 4) зміна обстановки; 5) закінчення строків давності та 6) спеціальні випадки, передбачені Особливою частиною КК України.

Ключові слова: процесуальна форма, суд, прокурор, обвинувачений, захисник, звільнення від кримінальної відповідальності, клопотання, ухвала, закриття кримінального провадження, дискреційні підстави, спеціальні підстави.

Щериця С.И. / ПРОЦЕДУРАЛЬНАЯ ФОРМА ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ / Белоцерковский национальный аграрный университет, Украина

В статье рассмотрена процессуальная форма освобождения от уголовной ответственности в качестве отдельной структурной части действующего УПК Украины. Отмечается необходимость разграничения дискреционных и специальных оснований освобождения лица от уголовной ответственности, предусмотренных УК Украины. Проведен общетеоретический анализ процессуальной формы освобождения от уголовной ответственности, и выяснено, что её соблюдение обеспечивает выполнение всех задач уголовного судопроизводства, а именно: защиты лиц, общества и государства от уголовных правонарушений, и в целом выполнение специальных задач на каждой стадии и институтов уголовного производства. Установлено, что освобождение лица от уголовной ответственности возникает только тогда, когда были все основания для возложения на лицо такой ответственности, и может возникать в следующих случаях: 1) действующее раскаяние; 2) примирение виновного с потерпевшим; 3) передача лица на поруки; 4) изменение обстановки; 5) истечение сроков давности и 6) специальные случаи, предусмотренные Особенной частью УК Украины.

Ключевые слова: суд, прокурор, обвиняемый, защитник, процессуальная форма, освобождение от уголовной ответственности, ходатайство, постановление, закрытие уголовного производства, дискреционные основания, специальные основания.

Scherytsia S.I. / PROCEDURAL FORM OF EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY / National agrarian university of Bila Tserkva, Ukraine

The article considers the procedural form of exemption from criminal liability as a structural part of the current of the CPC of Ukraine. It is noted necessity to distinguish between discretionary and special grounds for exempting a person from criminal responsibility provided for by the criminal code of Ukraine. Conducted theoretical analysis of the procedural form of exemption from criminal liability, and found that procedural form of exemption from criminal liability is a separate structural part of the current criminal procedure code of Ukraine, the observance of which ensures that all tasks of criminal proceedings, namely to protect individuals, society and the state from criminal offences, and in General to perform specific tasks of each stage and institutes criminal proceedings. It is established that the release of a person from criminal liability arises only in those cases when there was every reason for laying in the face of such liability, and may occur in the following cases, namely: 1) a valid remorse; 2) reconciliation with the victim offender; 3) transfer of the person on bail; 4) modification of the environment; 5) the expiry of the limitation period, and 6) special cases stipulated by the special part of criminal code of Ukraine.

Key words: court, prosecutor, accused, lawyer, legal form, exemption from criminal liability of the application, resolution, closure of the criminal case, discretionary grounds, special grounds.

В умовах становлення України як правової, демократичної держави та у зв'язку з визнанням людини найвищою соціальною цінністю на державу покладається обов'язок закріплення у національному судочинстві України широкій системі юридичних гарантій захисту прав та свобод людини і громадянина.

Найвідчутніших перепоп у здійсненні своїх прав та законних інтересів людина зазнає у сфері кримінального судочинства, а тому, із закріпленням в судочинстві України принципу верховенства права нагальним є реформування вітчизняного кримінально-процесуального законодавства в питаннях утвердження та забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Конституція України, а саме ст. 19 визначає, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України». Діяльність суду, а також сторін та інших учасників кримінального провадження регламентується кримінальним процесуальним законом. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник

органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Іншими словами, суд та інші органи державної влади, які беруть участь у кримінальному провадженні, зобов'язані дотримуватися кримінально-процесуальної форми.

В юридичній літературі кримінально-процесуальна форма визначається як передбачений кримінально-процесуальним законом порядок усієї кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також громадян, залучених до сфери цієї діяльності, і як порядок вчинення й оформлення окремих процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень [1, с. 26]. Додержання процесуальної форми забезпечує виконання всіх завдань кримінального судочинства загалом, а саме: захисту осіб, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне право-

порушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Також процесуальна форма забезпечує виконання спеціальних завдань кримінального судочинства, тобто кожної стадії та інституту кримінального провадження. Сучасні тенденції розвитку кримінального та кримінально-процесуального законодавства зумовлюють необхідність створення реального та дієвого процесуального механізму реалізації відповідних положень законів України.

Визначною подією стало прийняття 19 листопада 2012 року нового КПК України. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності нарешті отримав належне законодавче оформлення у вигляді виділення в окрему структурну частину чинного КПК України.

Як відомо, кримінальний процес України носить публічний характер і при виявленні компетентними органами чи посадовими особами ознак кримінального правопорушення, після внесення відомостей про нього до Єдиного реєстру досудових розслідувань, незалежно від волі того, чий інтерес були порушені, розпочинається кримінальне провадження у визначених законом формах [3, с. 2–4]. У зв'язку з прийняттям нового КПК України процедура порушення та проведення кримінального провадження суттєво відрізняється від попередньої, проте багато питань як були, так і залишаються неврегульованими. Одним з таких питань є звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Так, відповідно до ст. 283 КПК України однією із форм закінчення досудового розслідування є звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, від кримінальної відповідальності, про що і вносяться відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду. Клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності повинно бути складено за наявності для цього законних підстав, та повинно містити: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) анкетні відомості підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 3) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора; 4) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри; 5) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування; 6) докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення; 7) наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава; 8) відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності; 9) дата та місце складення клопотання. До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності [9, с. 206–207]. Так, у ст. 285 КПК України вказується, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності

у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення. Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку [5, с. 44].

Під звільненням від кримінальної відповідальності слід розуміти передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [5, с. 58]. До випадків звільнення від кримінальної відповідальності належать: 1) дійове каяття; 2) примирення винного з потерпілим; 3) передача особи на поруки; 4) зміна обставин; 5) закінчення строків давності та 6) спеціальні випадки, передбачені Особливою частиною КК України.

Як зазначає Ю. В. Баулін, питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності виникає тільки в тих випадках, коли були всі підстави для покладання на неї такої відповідальності [5, с. 52]. Звідси логічним видається встановлення та подальше викладення у клопотанні прокурора, зокрема, доказів, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення (п. 6 ч. 1 ст. 287 КПК України). Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ст. 286) [6, с. 203–204]. Незалежно від думки потерпілого клопотання направляється до суду. Але й ст. 288 «Розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності» не містить відомостей про вирішення долі підозрюваного у разі, коли потерпілий заперечує проти його звільнення від кримінальної відповідальності. Разом з тим, при вирішенні даного питання обов'язково враховується думка підозрюваного чи обвинуваченого. Так, у разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку (ст. 285 КПК України). Втім, не завжди таке клопотання надходить від прокурора. Відповідно до ч. 4 ст. 286 КПК України, якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження (наприклад, обвинувачений або його захисник) звертається до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання [8, с. 12–13].

Здійснивши загальнотеоретичний аналіз процесуальної форми звільнення від кримінальної відповідальності можна зробити висновок, що процесуальна форма звільнення від кримінальної відповідальності є окремою структурною частиною чинного КПК України, додержання якої забезпечує виконання всіх завдань кримінального судочинства, а саме: захисту осіб, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, і загалом виконання спеціальних завдань на кожній стадії та інститутів кримінального провадження. Щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, то вона виникає тільки тоді, коли були всі підстави для покладання на неї такої відповідальності, та може виникати у наступних випадках: 1) дійове каяття; 2) примирення винного з потерпілим; 3) передача особи на поруки; 4) зміна обставин; 5) закінчення строків давності та 6) спеціальні випадки, передбачені Особливою частиною КК України. Сучасні

тенденції розвитку кримінального та кримінально-процесуального законодавства зумовлюють необхідність створення реального та дієвого процесуального механізму реалізації відповідних положень законів України. Подальшого вивчення та вдосконалення потребує процесуальна

форма звільнення від кримінальної відповідальності, адже ті прогалини, які існують в діючому законодавстві неодмінно треба заповнити дієвими механізмами, а підґрунтям цьому можуть послужити праці науковців та практичних працівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назаров В. В. Кримінальний процес України : Навчальний посібник / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – К., 2008. – 584 с.
2. Рахунов Р. Д. Аналогия в советском уголовном процессе / Р. Д. Рахунов // Правоведение. – 1971. – № 2. – С. 68–75.
3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М., 1968. – 470 с.
4. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (Серія : «Кодекси і закони України»). – К. : Видавничий дім «Скіф», 2006. – 472 с.
5. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : Монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28967942> (28.02.2013р.).
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : 9-те видання, перероблене та доповнене / за редакцією М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
9. Леоненко И. В. Процессуальная форма освобождения от уголовной ответственности на основаниях, предусмотренных Особенной частью УК Украины / И. В. Леоненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 25 (64). – 2013. – № 1. – С. 408–414.

РОЗДІЛ 10

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.163

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ПРОКУРОРОМ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СТАТТЕЮ 229 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Родюкова Є.К.,

провідний науковий співробітник відділу досліджень проблем злочинності в економічній сфері
Науково-дослідний інститут Національної академії прокуратури України

У статті розглядаються способи отримання повної об'єктивної інформації прокурором в світлі нового Закону України «Про прокуратуру», спрямовані на виявлення правопорушень щодо незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, передбаченого статтею 229 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: знак для товарів і послуг, фірмове найменування, кваліфіковане зазначення походження товару, незаконне використання, повноваження прокурора, виявлення правопорушень, джерела інформації.

Rodyukova E.K. / ОСОБЕННОСТИ ВЫЯВЛЕНИЯ ПРОКУРОРОМ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПО СТАТЬЕ 229 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ / Научно-исследовательский институт Национальной академии прокуратуры Украины, Украина

В статье рассматриваются способы получения полной объективной информации прокурором в свете нового Закона Украины «О прокуратуре», направленные на выявление правонарушений по незаконному использованию знака для товаров и услуг, фирменного наименования, квалифицированного указания происхождения товара, предусмотренного статьей 229 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: знак для товаров и услуг, фирменное наименование, квалифицированное указание происхождения товара, незаконное использование, полномочия прокурора, выявление правонарушений, источники информации.

Rodyukova E.K. / FEATURES PROSECUTOR DETECTION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLE 229 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE / Research Institute of the National Academy of Prosecution of Ukraine, Ukraine

The article highlights how to obtain a complete, objective information prosecutor, in the light of the new Law of Ukraine «On Prosecution» in the absence of provisions for the implementation of prosecution function of supervision of the observance of the rights and freedoms of man and citizen, observance of laws by executive authorities, local authorities, their officers and employees, to identify offenses for illegal use of the mark for goods and services, company name, qualified indications of origin under Article 229 of the Criminal Code of Ukraine. The conclusion on how to identify the prosecutor a criminal offense under Art. 229 of the Criminal Code of Ukraine and noted that the prosecutor can identify with a criminal offense, applications, communications; materials of trial materials and enforcement proceedings; information that became known to him during the exercise of powers relating to supervision of the observance of laws by conducting operational-search activity, inquiry and pre-trial investigation.

Identified ways to get information about a prosecutor and criminal tentative list of sources of information on criminal offense under Article 229 of the Criminal Code of Ukraine as:

- statements, reports committed a criminal offense;
- materials of handling civil, administrative, and economic cases of administrative, criminal offenses;
- operative information;
- received during the preliminary investigation of another criminal offense or during events staff operating units;
- materials from other ministries, such as materials of state supervision (control), for example, materials of controlled delivery;
- messages in the media, the Internet and other sources, such as articles published in the media etc.;
- analysis, synthesis, reports, handling information about the state of law;
- information database government (state registers).

Key words: mark for goods and services, trade name, qualified indication of origin, illegal use powers of the prosecutor, detection of offenses sources.

Цивільне та господарське законодавство України надає власнику права на об'єкти інтелектуальної власності широкий арсенал засобів захисту від порушень з боку інших осіб. Проте, певні правопорушення в цій сфері становлять небезпеку не лише для законних інтересів власників – об'єктів інтелектуальної власності, а й несуть загрозу суспільним і державним інтересам. Інтелектуальна власність на сьогодні стає стратегічно важливим чинником конкурентоспроможності національної економіки, розвитку високотехнологічних галузей промисловості, кваліфікованості робочої сили та досягнення високих стандартів життя [1, с. 2]. Тому, існує об'єктивна необхідність у правовому забезпеченні охорони засобів індивідуалізації виробників, товарів, робіт і послуг, зокрема й кримінально-правовими нормами. Кримінальну відповідальність за

незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару передбачено у ст. 229 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2].

Згідно з рішенням розширеного засідання колегії Генеральної прокуратури України від 25 грудня 2013 року «Про підсумки роботи органів прокуратури України у 2013 році та заходи, спрямовані на підвищення ефективності їх діяльності, основні завдання на наступний період» окремої уваги прокурорів вимагають питання захисту інтелектуальної власності. Крім того, у рішенні розширеного засідання колегії Генеральної прокуратури України від 02 серпня 2014 року звертається увага на те, що засобами прокурорського реагування потрібно домагатися виконання законів у сфері захисту конституційних засад підприємництва [3, с. 5].

Сьогодні реформування прокуратури в Україні відображається у прийнятті нового Закону України «Про прокуратуру», в якому визначено правові засади організації прокуратури України, систему прокуратури, статус прокурорів, порядок здійснення прокурорського самоврядування, а також систему і загальний порядок забезпечення діяльності прокуратури.

Слід зазначити, що ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» визначає функції прокуратури, водночас вона не містить положень щодо здійснення прокуратурою функції нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, яка була одним із основних способів отримання достовірної інформації про порушення законів і виявлення правопорушень. Отже, на нашу думку, постала необхідність наукової розвідки щодо визначення інших способів виявлення прокурором кримінальних правопорушень, задля забезпечення вирішення актуальних проблем протидії незаконному використанню знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, передбаченому ст. 229 КК України.

Окремі питання правової охорони незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару розглядаються в наукових працях таких вчених: Г. О. Андрушка, П. П. Андрушка, М. М. Агаркова, Ч. М. Азімова, І. А. Безклубого, П. С. Берзіна, В. О. Жарова, Я. О. Іолкіна, О. М. Мельник, О. Ю. Кашинцевої, І. Ю. Кожарської, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданника, М. В. Паладія, О. О. Підпригори, В. Б. Харченко та інших. Однак у наукових роботах зазначених вчених окремої уваги не надавалось опрацюванню теми у визначенні способів отримання прокурором повної та об'єктивної інформації про кримінальні правопорушення за ст. 229 КК України.

Мета статті полягає у визначенні способів отримання повної та об'єктивної інформації прокурором про кримінальні правопорушення за ст. 229 КК України.

Відповідно до ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування [4].

Виконання органами прокуратури завдань щодо виявлення кримінальних правопорушень за ст. 229 КК України передбачає наявність у них повної та об'єктивної інформації про порушення законів, яка уможливило систематичний аналіз стану, структури і динаміки, рівня латентності кримінальних правопорушень та численних обставин, які їм сприяють.

Способи отримання прокурором інформації про кримінальне правопорушення – це надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення від заявника до правоохоронного органу в ході самостійного виявлення прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Отже, прокурор здійснює повноваження відповідно до вимог КПК України та Закону України «Про прокуратуру», починаючи з моменту надходження інформації про кримінальне правопорушення від заявника, потерпілого до правоохоронного органу та/або шляхом самостійного виявлення прокурором обставин, що фактично і є передумовою для початку досудового розслідування.

Суб'єктом подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення є заявник і потерпілий. Згідно з ч. 1 ст. 60 КПК України заявником є фізична або

юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення і не є потерпілим.

Отже, фізична особа (заявник) – особа, яка є дідзотною, досягла 16 років, (віку, з якого настає кримінальна відповідальність за завідоме неправдиве повідомлення про вчинення правопорушення (ст. 383 КК України)).

Юридична особа (заявник) – це підприємство, установа, організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (ст. 80 Цивільного кодексу України – далі ЦК України) [5]. Юридична особа може подати заяву лише через свого представника – фізичну особу. Заявником про кримінальне правопорушення виступає особа, що представляє інтереси підприємства, установи, організації. Це її керівник або інша, уповноважена законом або установчими документами особа, зокрема, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні (ст. 58 КПК України).

Письмові заяви, повідомлення, які надходять від юридичних осіб, повинні мати реквізити цієї юридичної особи, відомості про місце її фактичного знаходження, дані про контактний зв'язок (телефон, факс, електронна пошта тощо). Повідомлення юридичних осіб підписує їх керівник, інша уповноважена особа, представник за довіреністю, повноваження яких повинні бути підтверджені належним чином оформленими документами. Так, якщо представником юридичної особи є її керівник чи інша уповноважена законом або установчими документами особа, підтвердженням їх повноважень є копії установчих документів юридичної особи – статут або договір між учасниками товариства, установчий акт установи. Повноваження працівника юридичної особи підтверджуються довіреністю (ст. 58 КПК України).

Відповідно до ст. 246 ЦК України довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її юридичними документами, та скріплюється печаткою цієї юридичної особи.

Потерпілий – це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій завдано майнової шкоди як визначено у ст. 55 КПК України. Потерпілими можуть бути як громадяни України, так й іноземці та особи без громадянства.

Отже, суб'єктами подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення є: потерпілий (особа, яка подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення) і заявник (особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення, скоєне стосовно іншої фізичної або юридичної особи). Слід зазначити, що відповідно до ст. 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення.

Самостійне виявлення прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, відповідно до Закону України «Про прокуратуру», може бути результатом реалізації повноважень щодо здійснення процесуальних дій з метою захисту інтересів громадянина або держави в суді, під час якого йому стало відомо обставини, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення передбачене, ст. 229 КК України.

На нашу думку, окремо слід зупинитись на способі виявлення кримінального правопорушення під час реалізації такої функції прокуратури як представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом [6].

Отже, прокурор здійснює представництво в суді:

– інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені

чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи і інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист;

– законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Крім того, слід зазначити, що прокурор має право отримувати інформацію, яка на законних підставах належить цьому суб'єкту, вилучувати та отримувати від нього матеріали та їх копії виключно з метою встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді у випадку, якщо захист законних інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження [6].

Таким чином, прокурор може отримати відомості щодо кримінального правопорушення за ст. 229 КК України під час встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді.

Відповідно до ч. 7 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», якщо під час здійснення процесуальних та інших дій, спрямованих за захист інтересів громадянина або держави в суді, прокурору стала відома інформація про ознаки адміністративного чи кримінального правопорушення, то він зобов'язаний здійснити передбачені законом дії щодо порушення відповідного провадження.

Інформація про обставини, що можуть свідчити про наявність ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 229 КК України, може бути виявлена під час:

- вступу прокурора у справу, порушену за позовом (заявою, поданням) іншої особи, на будь-якому етапі судового провадження;
- участі у розгляді справи в суді;
- ознайомлення з матеріалами справи в суді та з матеріалами виконавчого провадження.

Слід зазначити, якщо під час здійснення процесуальних та інших дій, спрямованих за захист інтересів громадянина або держави в суді, прокурору стала відома інформація про ознаки адміністративного чи кримінального правопорушення, то він зобов'язаний здійснити передбачені законом дії щодо порушення відповідного провадження.

Крім того, самостійне виявлення прокурором джерел обставин, що можуть свідчити про вчинення криміналь-

ного правопорушення, відповідно до Закону України «Про прокуратуру», може відбутися під час реалізації повноважень щодо здійснення нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, у формі процесуального керівництва.

Повноваження прокурора під час здійснення нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство регламентуються Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України.

Таким чином, слід зазначити, що джерелом самостійного отримання інформації прокурором про ознаки кримінального правопорушення за ст. 229 КК України може бути інформація, яка стала йому відома під час досудового розслідування іншого кримінального правопорушення або під час проведення заходів співробітниками оперативних підрозділів.

Резюмуючи викладене щодо способів виявлення прокурором кримінального правопорушення, передбаченого ст. 229 КК України, зазначимо, що прокурор може виявити кримінальне правопорушення із: заяв, повідомлень; матеріалів розгляду справи в суді та матеріалів виконавчого провадження; інформації, яка стала йому відома під час реалізації повноважень щодо здійснення нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. З урахуванням визначених способів отримання прокурором інформації про кримінальне правопорушення, маємо можливість визначити й орієнтовний перелік джерел інформації про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 229 КК України, а саме:

- заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення;
- матеріали розгляду судами цивільних, адміністративних, господарських справ та справ про адміністративні, кримінальні правопорушення;
- оперативна інформація;
- матеріали, отримані під час досудового розслідування іншого кримінального правопорушення або під час проведення заходів співробітниками оперативних підрозділів;
- матеріали з інших міністерств та відомств, наприклад, матеріали органів державного нагляду (контролю), наприклад, матеріали проведення контрольних закупок;
- повідомлення у ЗМІ, мережі Інтернет та в інших джерелах, наприклад, статті, опубліковані у ЗМІ тощо;
- аналізи, узагальнення, звіти, опрацювання інформації про стан законності;
- інформаційні бази даних державних органів (державні реєстри).

ЛІТЕРАТУРА

1. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні : перспективи розвитку та гармонізації з європейським законодавством : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук за спец. : 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / В. Б. Харченко ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2011. – 36 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
3. Методичні рекомендації з питань протидії незаконному використанню знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК України) / [О. В. Вітрук, Н. М. Гадіон, О. З. Гладун та інш.]. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 44 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року №4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.gada.gov.ua/laws/show/4651-17/page7>.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 13 січня 2003 року №435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.gada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року. – К. : Алерта, 2014. – 100 с.

КОМПЕТЕНЦІЯ ПРОКУРАТУР РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН ТА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ У ПРИРОДООХОРОННІЙ СФЕРІ

Томіленко П.І.,
провідний науковий співробітник відділу
дослідження проблем діяльності прокуратури
щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді
Науково-дослідний інститут Національної академії прокуратури України

В статті аналізується роль та компетенція прокуратур зарубіжних країн в природоохоронній сфері. Розглянуті позитивні моменти та недоліки правового регулювання прокурорської діяльності.

Ключові слова: компетенція прокурора, природоохоронна сфера, навколишнє природне середовище, ліс.

Томіленко П.И. / КОМПЕТЕНЦИЯ ПРОКУРАТУР РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В ПРИРОДООХРАННОЙ СФЕРЕ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В статье анализируется роль и компетенция прокуратур зарубежных стран в природоохранной сфере. Рассмотрены позитивные моменты и недостатки правового регулирования прокурорской деятельности.

Ключевые слова: компетенция прокурора, природоохранная сфера, природная среда, лес.

Tomilenko P.I. / PROSECUTORS COMPETENCE OF KAZAKHSTAN AND BELARUS IN ENVIROMENTAL PROTECTION / The National Academy of Prosecution of Ukraine, Ukraine

The article examines the role and competence of prosecutors of foreign countries in the environmental field. Positive aspects and disadvantages of legal regulation of prosecution.

Today especially sharply raised the question of Ukraine's joining the European Union. The international community is facing new challenges and threats are new geopolitical and geo-economic changes. A special place is given to issues of environmental protection and sustainable use. Therefore, integration processes necessitate improvement of environmental prosecutors, particularly in the area of forest.

Before teaching environmental law is a set of new problems to solve, which was generated by the new conditions of social development. Problems harmonization of environmental legislation Ukraine international law, rapid globalization of the world economy, an attempt standardization of national economies, the potential mutual benefit cooperation between states, finally, the trend towards a common understanding of the various States Environmental Protection necessitate the search for common patterns in solving common problems.

The importance of the questions According to scientific work leading domestic and foreign scientists and lawyers dealing with environmental law and legislation: V. I. Andreytseva, H. I. Baluk, A. G. Bobkova, A. V. Golovkin, M. Krasnov, V. L. Munteanu and other scientists.

An important organizational mechanism of country by preserving the natural environment, including forests is to create specialized law enforcement. Consider the issue as an example of the Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan and the prosecution of Belarus.

Thus, according to the Law of the Republic of Kazakhstan «On prosecution» of 21 December 1995 № 2709 unified system of organs constitute LCD Attorney General's Office, prosecutor's office, the prosecutor's office of republican significance and the capital of the republic, inter-regional, regional, urban and equal to them military prosecutors.

Buses and other specialized prosecutors. In accordance with paragraph 3 of Article 48 of the Act, under specialized prosecutors understood military, environmental, transportation, and special prosecutors objects.

Key words: competence prosecutor, environmental protection, environment, forest.

На сьогоднішній день особливо гостро постало питання вступу України до Європейського Союзу. Світова спільнота зіткнулася з новими викликами і загрозами, починаються нові геополітичні та геоекономічні зміни. Особливе місце відводиться питанням охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування. Тому інтеграційні процеси зумовлюють необхідність удосконалення природоохоронної діяльності прокуратури, зокрема у сфері охорони лісів.

Перед наукою екологічного права стоїть цілий комплекс нових проблем для вирішення, які було породжено новими умовами суспільного розвитку. Проблеми гармонізації екологічного законодавства України з міжнародним правом, стрімка глобалізація світового господарства, спроба стандартизації національних економік, потенційна взаємовигідність співпраці між державами, і, нарешті, тенденція до спільного розуміння різними державами захисту навколишнього природного середовища зумовлюють необхідність пошуку спільних моделей у розв'язанні загальних проблем.

Про значимість поставлених питань свідчать наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених-правознавців, що займаються проблемами екологічного права і законодавства: В. І. Андрейцева, Г. І. Балюка, А. Г. Бобкової, О. В. Головкина, М. В. Краснової, В. Л. Мунтяна та інших вчених [1, с. 72].

Важливим організаційним механізмом контролю держав за збереженням природного середовища, зокрема лісів, є створення спеціалізованих правоохоронних органів. Розглянемо дане питання на прикладі діяльності Прокуратури Республіки Казахстан та прокуратури Республіки Білорусь.

Так, згідно із Законом Республіки Казахстан (далі – РК) від 21 грудня 1995 № 2709 «Про прокуратуру» єдину систему органів прокуратури РК утворюють Генеральна прокуратура, прокуратури областей, прокуратури міст республіканського значення та столиці республіки, міжрайонні, районні, міські та привітряні до них воєнні прокуратури.

Міські та інші спеціалізовані прокуратури. Відповідно до п. 3 ст. 48 зазначеного закону, під спеціалізованими прокуратурами розуміються військові, природоохоронні, транспортні, а також прокуратури спеціальних об'єктів.

Досліджуючи завдання і компетенцію природоохоронної прокуратури в сфері захисту лісів ми бачимо, що вони деталізуються тільки наказами Генерального Прокурора РК.

У зазначеній сфері діє наказ Генерального Прокурора РК від 21 листопада 2002 року № 60 «Про організацію прокурорського нагляду за застосуванням законів, дотриманням прав і свобод людини і громадянина в соціально-економічній сфері».

Відповідно до ст. 7 даного наказу прокурори спеціалізованих прокуратур входять до переліку прокурорів, які мають право виносити постанови про проведення перевірок.

Крім того, у Наказі міститься розділ 5 «Нагляд за застосуванням законів про охорону навколишнього середовища», відповідно до якого прокурори у сфері нагляду за застосуванням природоохоронного законодавства повинні особливу увагу приділяти: 1) виявленню і припиненню фактів незаконного надання права користування природними ресурсами; 2) адекватному відшкодуванню збитків, заподіяних навколишньому середовищу внаслідок протиправних дій; 3) організації та проведенню перевірок природоохоронного законодавства по пріоритетним галузям нагляду у цій сфері (надання права спеціального природокористування для суб'єктів господарської діяльності; надання права користування тваринним, рослинним світом, водними та лісовими ресурсами РК; законність дій і актів уповноважених державних органів); 4) дотриманню законності при витраті коштів, виділених на природоохоронні заходи, а також при справлянні плати за користування природними ресурсами і забруднення навколишнього середовища; 5) забезпеченню збереження особливо охоронюваних природних територій, рідкісних і які перебувають під загрозою зникнення тварин і рослин, а також інших заходів, що спрямовані на відновлення найбільш сприятливих для життєдіяльності екологічних умов.

Прокурорам областей та прирівняним до них прокурорам також належить забезпечити неухильне дотримання законності при провадженні у справах про правопорушення і злочини, пов'язані з необоротним негативним впливом на довкілля, рубкою лісу, забрудненням, засміченням та виснаженням природних вод РК, здійснювати за завданнями, дорученнями Генеральної прокуратури або за погодженням з нею перевірки діяльності надрокористувачів, які отримали право надрокористування в центральних виконавчих органах. В ході перевірок законності діяльності надрокористувачів в обов'язковому порядку перевіряти питання охорони довкілля, особливо в частині забруднення навколишнього природного середовища, як правило, силами природоохоронних прокурорів.

Відповідно до ст. 4 Наказу Генерального Прокурора РК від 03 листопада 2003 року № 64 «Про розділення компетенції територіальних прокурорів та прокурорів спеціалізованих прокуратур», природоохоронні прокурори (на правах міжрайонних) здійснюють нагляд за застосуванням законів про охорону навколишнього середовища, використанням лісових і водних ресурсів, тваринного і рослинного світу; за законністю в діяльності (включаючи провадження по справах про адміністративні правопорушення) уповноваженого органу з управління водними ресурсами, уповноважених органів у галузі охорони навколишнього середовища, лісового, рибного та мисливського господарства, а також аналогічних структурних підрозділів органів місцевого державного управління та спеціалізованих екологічних підрозділів органів внутрішніх справ; за законністю судових постанов у кримінальних справах, що розглянуті за участю природоохоронних прокурорів; за законністю судових постанов і виконавчого провадження у цивільних та адміністративних справах, розглянутих за участю природоохоронних прокурорів територіальними або спеціалізованими судами.

Стаття 5 Наказу зобов'язує територіальні, транспортні і військові прокуратури, незалежно від функціонування природоохоронної прокуратури, забезпечити належний нагляд за застосуванням піднаглядними об'єктами природоохоронного законодавства.

Також даний Наказ покладає обов'язок у випадках виникнення надзвичайних ситуацій екологічного, техногенного характеру, на транспорті територіальним, природоохоронним і транспортним прокурорам забезпечити

ефективну взаємодію при здійсненні нагляду в даному напрямку.

Стаття 9 Наказу встановлює порядок участі спеціалізованих прокурорів при розгляді кримінальних, цивільних та адміністративних справ. Згідно з цією статтею, транспортні прокурори, природоохоронні прокурори і прокурори з нагляду за законністю виконання покарання: підтримують державне обвинувачення, відповідно, в територіальних судах у справах, за розслідуванням яких вони здійснювали нагляд, і у випадках, передбачених Наказом Генерального Прокурора № 24 від 23 лютого 2001 року.

Нарешті, Наказ Генерального Прокурора РК від 27 серпня 2008 року № 47 «Про затвердження Інструкції про організацію нагляду за законністю слідства та дізнання» в числі іншого встановлює, що природоохоронні прокурори здійснюють нагляд у кримінальних справах і матеріалах дослідчих перевірок в спеціалізованих (екологічних) підрозділах органів кримінального переслідування.

Отже, аналізуючи зазначені накази Генерального Прокурора РК, слід відзначити наступне: нагляд за застосуванням піднаглядними об'єктами природоохоронного законодавства покладено не тільки на спеціалізовані природоохоронні прокуратури, але і на всі інші прокуратури. Це, з одного боку, підкреслює важливість питань охорони навколишнього середовища для прокурорського нагляду, але, з іншого боку, на наш погляд, веде до розпливчастості і невизначеності в компетенції відповідних прокурорів – якщо, згідно наказам Генерального Прокурора, питання охорони навколишнього середовища можуть бути розглянуті будь-якими прокурорами, тоді може виникнути питання про необхідність виділення природоохоронних прокуратур в структурі прокуратури, а також на практиці можуть виникати суперечки про підвідомчість справ різним прокуратурам.

Нагляд за виконанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища також є одним з головних напрямків діяльності прокуратури Республіки Білорусь. Він здійснюється в суворій відповідності із Законом Республіки Білорусь від 29 січня 1993 року № 2139-ХІІ «Про прокуратуру Республіки Білорусь» (надалі – Закон про прокуратуру Республіки Білорусь). В законі викладаються загальні завдання органів прокуратури.

Більш конкретні завдання прокурорського нагляду за виконанням природоохоронного законодавства знайшли своє відображення в інших нормативних правових актах, а також в наказах, розпорядженнях, вказівках, інформаційних листах та інших документах Генерального прокурора Республіки Білорусь. Всі вони тісно пов'язані з основними завданнями природоохорони, обумовленими Законом Республіки Білорусь від 26 листопада 1992 року № 1982-ХІІ «Про охорону навколишнього середовища».

Відповідно до Закону про прокуратуру Республіки Білорусь, органи прокуратури здійснюють: прокурорський нагляд за однаковою і обов'язковим виконанням природоохоронного законодавства органами представницької і виконавчої влади, державного управління та екологічного контролю, юридичними особами, громадськими об'єднаннями, посадовими особами; перевірку законності та повноти прийнятих ними заходів щодо усунення виявлених порушень та притягнення винних до відповідальності, а також захист конституційних прав громадян на сприятливе навколишнє природне середовище, достовірну інформацію про її стан і на відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю екологічними правопорушеннями [2, с. 446].

При цьому прокурори використовують переваги єдиної централізованої системи органів прокуратури, незалежної від місцевих органів, чого немає в інших природоохоронних структур, а органи прокуратури в умовах наростання екологічних правопорушень активно намагаються закрити ті правові прогалини, які не завжди можуть закрити

інші існуючі природоохоронні органи. З цією метою для забезпечення законності в екологічній сфері в системі органів прокуратури створені необхідні умови для успішного функціонування та виконання завдань, покладених на них.

Основні зусилля і дії прокурорів концентруються, насамперед, там, де вичерпуються повноваження контролюючих органів, на правовій оцінці найбільш серйозних правопорушень, що становлять загрозу життю і здоров'ю громадян та стосуються інтересів великої кількості населення.

Обставин, за яких допускаються екологічні правопорушення, дуже багато: тут і розміщення екологічно небезпечних об'єктів без висновку екологічної експертизи, надання незаконних дозволів на будівництво у водоохоронних зонах, вилучення земель особливо охоронюваних територій і лісів першої групи, привласнення функцій та компетенції республіканських органів та багато іншого. У зв'язку з цим першочерговим завданням прокуратури є подальше підвищення ефективності її діяльності за рахунок посилення нагляду за повним і своєчасним застосуванням законів органами екологічного контролю, і активної вимоги від цих органів проведення перевірок. Іншим важливим завданням прокуратури слід вважати організацію взаємодії з органами екологічного контролю. При цьому слід виходити з наступного. По-перше, природоохоронні органи володіють всіма необхідними правами і можливостями щодо виявлення, припинення та усунення порушень природоохоронного законодавства та відомчих актів, притягнення до відповідальності винних осіб та вжиття заходів до відшкодування заподіяної матеріальної шкоди. По-друге, прокурори, як уже зазначалося, не вправі підняти природоохоронні органи, дублювати їх діяльність, виконувати функцію контролю. По-третє, прокурорський погляд, володіючи ознаками загальності і надвідомчості, поширюється і на контрольну діяльність, здійснювану природоохоронними органами. А це означає, що прокурори мають право вимагати від зазначених органів вчинення певних дій: проведення перевірок, виділення спеціалістів для цього, заявлення позовів до судів, подання в прокуратуру відповідних матеріалів і відомостей. Таким чином, прокурори, з одного боку, правомочні перевіряти виконання законів природоохоронними органами і, з іншого – покликані всіляко сприяти активізації та вдосконаленню їх діяльності по здійсненню контролю за дотриманням законодавства про охорону природи.

Втручання прокурора необхідно тоді, коли повноваження природоохоронних органів недостатні або вони з якоїсь причини не мають можливості для виявлення, усунення або попередження порушень природоохоронного законодавства. Участь прокурора є обов'язковою, якщо природоохоронні органи не вживають заходів до встановлення і усунення порушень законодавства про охорону природи, неналежним чином виконують покладені на них обов'язки. Завжди, коли виникає питання, кому проводити перевірку виконання природоохоронного законодавства, вирішальне слово належить прокурору. При надходженні відомостей про порушення законодавства, що вимагають перевірки, в першу чергу він повинен вирішувати, кому можна проводити або доручити проведення перевірки. Завжди, коли це можливо, її проведення слід доручати природоохоронним органам. Для цього прокурори повинні добре знати їх основні завдання та повноваження. Прокурори зобов'язані активно і кваліфіковано застосовувати весь наявний в їх розпорядженні арсенал правових засобів для своєчасного і повного виявлення та усунення порушень природоохоронного законодавства, від кого б вони не виходили, приймати передбачені законом заходи по відшкодуванню збитків, заподіяних екологічними правопорушеннями, щодо притягнення до відповідальності правопорушників, в тому числі і кримінальної, пересліду-

ючи основну мету – попередження порушень зазначеного законодавства. Для цього вони повинні широко використовувати свої повноваження і правові засоби реагування, надані їм Законом Республіки Білорусь «Про прокуратуру Республіки Білорусь».

Вплив у будь-якій формі на прокурора з метою примусити його змінити прийняте рішення або перешкодити його діяльності тягне за собою встановлену законом відповідальність. Прокурор не зобов'язаний давати будь-яких пояснень по суті справ і матеріалів, що знаходяться в його провадженні, а також надавати їх кому б то не було для ознайомлення інакше як у випадках і порядку, передбаченому законодавством. Ніхто не має права без дозволу прокурора розголошувати матеріали перевірок, що проводяться органами прокуратури, до їх завершення. Залежно від характеру порушень природоохоронного законодавства, їх причин, поширеності правопорушень, що настали, їх повторності і можливих у майбутньому шкідливих наслідків, ступеня вини правопорушників, завдань, які стоять перед прокурором, застосовується один з наступних актів прокурорського реагування: протест, подання, постанова.

Протест вносить прокурор або його заступник відповідно до Закону «Про прокуратуру Республіки Білорусь» на правовий акт, що суперечить закону до органу або посадовій особі, які видали цей акт, або звертається до суду. Практика прокурорського нагляду свідчить, що видання правових актів (наказів, інструкцій, положень та інших) з порушеннями природоохоронного законодавства допускається, на жаль, багатьма організаціями, починаючи з міністерств і закінчуючи найбільш малими підприємствами та іншими органами. Найбільш часто приймаються незаконні або необгрунтовані постанови про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Це зазвичай виражається в перевищенні повноважень при накладенні адміністративних стягнень, в притягненні до відповідальності за відсутності чи недоведеності провини, за відсутності причинного зв'язку між діями особи і наслідками, накладення стягнень після закінчення строків їх застосування, встановлених законом. Протест підлягає обов'язковому розгляду не пізніше ніж у десятиденний термін з моменту його надходження, а у разі внесення протесту на рішення представницького (законодавчого) органу суб'єкта Республіки Білорусь або органу місцевого самоврядування – на найближчому засіданні. При виняткових обставинах, що потребують негайного усунення виявленого порушення, закон дозволяє прокурору встановлювати скорочений термін розгляду протесту. Закон зобов'язує про результати розгляду протесту негайно в письмовій формі повідомляти прокурора.

Подання прокурора є найбільш поширеним засобом реагування на порушення природоохоронного законодавства. Воно вноситься прокурором або його заступником до органу або посадовій особі, які повноважні усунути допущені порушення, і підлягає невідкладному розгляду. Подання вноситься на основі глибоко проведеної перевірки або декількох перевірок, аналізу виявлених порушень законів і обставин, що їм сприяють. Законом встановлено місячний термін для прийняття конкретних заходів щодо усунення допущених порушень закону, їх причин та умов, що їм сприяють. Про результати вжитих заходів має бути повідомлено прокурору в письмовій формі. Постанова прокурора виноситься, як зазначено у ст. 22 Закону про прокуратуру Республіки Білорусь, виходячи з характеру порушення закону посадовою особою. Так, наприклад, у разі виявлення ознак екологічного злочину ним виноситься мотивована постанова про порушення кримінальної справи. У тих випадках, коли виникає необхідність притягнення винного в порушенні природоохоронного законодавства до адміністративної відповідальності і це питання не було поставлене в поданні або іншому акті ре-

агування, прокурор виносить постанову про порушення провадження про адміністративне правопорушення, яке підлягає розгляду уповноваженим на те органом або посадовою особою в строк, встановлений законом. Про результати розгляду повідомляється прокурору в письмовій формі. Крім того, прокурори зобов'язані вживати заходів до забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних порушеннями природоохоронного законодавства. В останні роки число таких актів має тенденцію до зростання. Разом з тим не можна не помітити, що, заявляючи позови до судів, прокурори нерідко тим самим підміняють інші органи. Переважна кількість позовів, якщо це не пов'язано з розглядом судами кримінальних проваджень, повинні, в першу чергу, заявлятися уповноваженими на те органами: комітетами з охорони природи, органами охорони здоров'я, місцевими органами влади та іншими. Прокурорам необхідно заявляти позови переважно у випадках, коли це з якоїсь причини не в змозі зробити зацікавлені органи. Вони повинні всіляко сприяти активізації та вдосконаленню роботи з відшкодування матеріальних збитків цими органами, підтримувати за необхідності заявлені ними позови в судах. До всього іншого прокурори зобов'язані здійснювати контроль за реалізацією (виконанням) внесених ними актів прокурорського реагування, домагатися, щоб наявні в них вимоги виконувалися своєчасно і в повному обсязі. При необхідності їм слід проводити контрольні перевірки фактичного усунення порушень природоохоронного законодавства. Законом «Про прокуратуру Республіки Білорусь» передбачено відповідальність за невиконання вимог прокурора. В даний час ця проблема вирішується таким чином. Якщо вимоги прокурора, що містяться в акті реагування, не виконуються, ним ставиться питання про притягнення винних до дисциплінарної чи адміністративної відповідальності.

До завдань органів прокуратури слід також віднести необхідність широкого роз'яснення ними природоохоронного законодавства. Вся діяльність прокуратури повинна проводитися в умовах гласності. Найбільш активної реакції органів прокуратури на даний час потребує проблема радіоактивного забруднення. Небезпеку становлять аварії, захоронення радіоактивних відходів, порушення правил експлуатації об'єктів і приладів з радіоактивними речовинами, їх зберігання, перевезення і т.п. Особливим завданням прокуратури є систематична перевірка виконання законодавства про екологічні фонди, оскільки є безліч фактів нецільового витрачання коштів з цих фондів. А вони, як відомо, створені для вирішення невідкладних природоохоронних завдань.

Виключно важливим завданням прокуратури є нагляд за виконанням міжнародних зобов'язань, прийнятих в цілях вирішення глобальних екологічних проблем, зокрема положень Об'єднаної Конвенції про безпеку поводження з відпрацьованим паливом і про безпеку поводження з радіоактивними відходами, ратифікованої Законом Республіки Білорусь від 17 липня 2002 року №130-3 [4].

Вирішення всіх перерахованих вище завдань було б неможливим без постійного вдосконалення роботи по керівництву нижчестоящими прокурорами. Генеральний прокурор Республіки Білорусь зобов'язує вищестоящих прокурорів надавати практичну допомогу міським та іншим прокурорам в організації нагляду за виконанням законів про охорону природи. Перевірки виконання законів проводяться, як сказано в Законі про прокуратуру Республіки Білорусь, на підставі інформації, яка надійшла до органів прокуратури про факти порушення закону, що вимагають вживання заходів прокурором. Під інформацією прийнято розуміти відомості про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси незалежно від форми їх подання. За останні роки Генеральною прокуратурою Республіки Білорусь за участю природоохоронних та територіальних прокурорів були проведені перевірки виконання за-

конодавства, спрямованого на знешкодження токсичних відходів; запобігання незаконному захороненню радіоактивних та інших небезпечних речовин; незаконного вивезення біологічних ресурсів за кордон; тваринного світу; дотримання водного, лісового, земельного законодавства, режиму особливо охоронюваних територій, законодавства про надра, а також з подолання наслідків Чорнобильської аварії та з інших екологічних питань. За результатами вносилися подання керівникам міністерств і відомств, Президенту Республіки Білорусь, Раді Міністрів Республіки Білорусь, в Національні Збори Республіки Білорусь з постановкою конкретних питань про посилення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, усунення протиріччя у законах, про розробку законодавчих актів, що посилюють відповідальність за екологічні правопорушення. Все частіше прокурори стали направляти до судів позови, пов'язані із забрудненням річок стоками з міських звалищ, скидами стічних вод з перевищенням граничної допустимих концентрацій шкідливих речовин; незаконної (самовільної) порубкою лісу; порушенням правил рибальства, санітарних правил в лісах і т.д. Стали досить поширеними позови прокурорів про визнання недійсними актів органів місцевої влади управління. Голови адміністрацій, трапляється, відкрито порушують екологічне законодавство. Найбільш характерними екологічними порушеннями є:

- 1) видача дозволів на розміщення екологічно небезпечних об'єктів в заборонених зонах;
- 2) вилучення особливо охоронюваних природних територій і лісів першої групи під будову;
- 3) необґрунтоване звільнення від плати за забруднення природного середовища;
- 4) видача незаконних дозволів на експлуатацію природних ресурсів;
- 5) використання грошових коштів екологічних фондів на цілі, не пов'язані з охороною природи [5].

На жаль, не завжди ще за матеріалами прокурорських перевірок за відомостями, що надходять з контролюючих органів, при наявності ознак злочину порушуються кримінальні справи та особи притягуються до інших видів відповідальності. Крім того, в разі відмови в порушенні кримінальної справи часто не сповіщаються органи екологічного контролю для притягнення порушників природоохоронного законодавства до інших видів відповідальності. В результаті вони залишаються безкарними.

Існують й інші форми та методи організації правового контролю за збереженням довкілля в іноземних країнах. Одним з основних на теренах сусідньої нам Європи є створення наддержавних двосторонніх і багатосторонніх утворень, укладання домовленостей, конвенцій та угод для спільних організаційно-правових дій щодо збереження природного середовища та ратифікація міжнародних нормативно-правових актів у сфері екології. Як приклад можна навести Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) ратифіковану Законом № 832–XIV від 06 липня 1999 року. Так, відповідно до зазначеної Конвенції кожна людина має право жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, а також зобов'язана як індивідуально, так і спільно з іншими людьми захищати і покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього та майбутнього поколінь [7].

Що стосується компетенції прокуратур в країнах Європи, то, на відміну від прокуратур пострадянського простору, їх компетенція поширюється, зазвичай, лише на сферу кримінального провадження.

До компетенції прокурорів відноситься проведення розслідування разом зі слідчими.

Найкращі результати отримуються, коли ці дві сторони співпрацюють і координують свої зусилля з самого початку

ку кримінального провадження. Це допомагає гарантувати, що відповідність доказів повністю відповідає встановленим стандартам надійності та актуальності.

Крім того, в рамках своєї роботи разом прокурори і слідчі можуть розробити послідовну стратегію для розслідування. Це, в свою чергу, збільшує шанси на отримання обвинувального висновку [6].

Зважаючи на зазначене вище, необхідно розробити нові правові екологічні механізми, активізувати роботу правоохоронних органів у сфері охорони навколишнього природного середовища, і, зокрема, лісів. Про необхідність посилення впливу правоохоронних органів в екологічній сфері як раз свідчить досвід зарубіжних країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головін О. В. Екологічний контроль та нагляд в Україні : монографія / О. В. Головін. – ТОВ «Друкарня Рута ». – Кам'янець-Подільський, 2014. – 440 с.
2. Конституція Республіки Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под ред. Г. С. Сапаргалиева. – Алматы, 2004. – 584 с.
3. Головін О. В. Зарубіжний досвід організації державного екологічного контролю / О. В. Головін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 5. – С. 112–120.
4. Об'єднана Конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом і про безпеку поводження з радіоактивними відходами, ратифікована Законом Республіки Білорусь від 17 липня 2002 року №130-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://docs.gsu.by/Dosl1/Информационные ресурсы/Законодательная база ООС/ЗАКОН рб об отработанном топливе и радиоакт. отходах.doc>.
5. О прокуратуре Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 29 января 1993 года № 2139-ХП // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 / ООО «ЮрСпектр», Национальный центр правовой информации Республики Беларусь. – Минск, 2007.
6. Justice for forest. Improving criminal justice efforts to combat illegal logging Marilynne Pereira Goncalves [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/EXTFINANCIALSECTOR/Resources/Illegal_Logging.pdf
7. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) від 25 червня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_015

УДК 343.163 (477)

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПРОКУРОРСЬКИХ ПЕРЕВІРОК ДОДЕРЖАННЯ ЗАКОНІВ ПРИ ВИКОНАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ У ВИДІ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА

Трагнюк Р.Р.,
к.ю.н., доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується порядок проведення прокурорських перевірок додержання законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна. Визначаються основні етапи проведення таких перевірок, аналізуються проблеми, які виникають на кожному з них, а також надаються рекомендації щодо їх розв'язання.

Ключові слова: прокурор, прокурорська перевірка, кримінальні покарання, конфіскація майна, державна виконавча служба, довідка про проведення перевірки.

Трагнюк Р.Р. / ПОРЯДОК ПРОВЕДЕНИЯ ПРОКУРОРСКИХ ПРОВЕРОК СОБЛЮДЕНИЯ ЗАКОНОВ ПРИ ИСПОЛНЕНИИ УГОЛОВНЫХ НАКАЗАНИЙ В ВИДЕ КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

В статье исследуется порядок проведения прокурорских проверок соблюдения законов при исполнении уголовных наказаний в виде конфискации имущества. Определяются основные этапы проведения таких проверок, анализируются проблемы, возникающие на каждом из них, а также предоставляются рекомендации по их разрешению.

Ключевые слова: прокурор, прокурорская проверка, уголовные наказания, конфискации имущества, государственная исполнительная служба, справка о проведении проверки.

Tragnyuk R.R. / AN ORDER OF CARRYING OUT PUBLIC PROSECUTOR'S CHECKS OF OBSERVANCE OF LAWS AT EXECUTION OF CRIMINAL PUNISHMENTS IN THE FORM OF PROPERTY CONFISCATION / National Law University named after Yaroslav the Wise, Ukraine

In article the order of carrying out public prosecutor's checks of observance of laws is investigated at execution of criminal punishments in the form of property confiscation. The urgency of the chosen subject is defined by prevalence of this type of criminal punishment, and also its property character.

Value of public prosecutor's check as main means of identification of violations of legality at execution of criminal punishment in the form of property confiscation is defined. It is given reason that in the conditions of lack of a standard regulation of this type of public prosecutor's checks to them the order of carrying out public prosecutor's checks of observance provided by the law and applications of laws should be applied by analogy.

The main stages of carrying out checks of observance of laws are defined at execution of criminal punishments in the form of property confiscation, namely preparatory, main and final stages. The problems arising on each of them are analyzed, and also recommendations about their permission are provided.

Locates that at a preparatory stage of carrying out check the prosecutor should study regulatory base of execution of criminal punishments in the form of confiscation of Main, consider statistical information and materials of the previous checks. It gives the chance to the prosecutor to draw a conclusion on the reasons of violations of legality and to define the list of the questions which are subject to check.

During carrying out check the prosecutor uses the powers of the general and special character directed on identification of violations of legality at execution of criminal punishments in the form of confiscation of property in such directions, as: appeal of sentences to execution; observance of the order established by the law and terms of executive production; legality of the termination of executive production and others.

Is defined that the final stage of carrying out check is connected with registration of its results in the form of the certificate of the carried-out check, and also with consideration and a legal assessment of the received results, in particular, about possible application of acts of public prosecutor's reaction.

Key words: prosecutor, public prosecutor's check, criminal punishments, property confiscation, public executive service, certificate of carrying out check.

Як засвідчує судова статистика, конфіскація майна становить більшу частину серед додаткових видів покарання, зокрема за 2013 рік це покарання застосовано до 4,4 тис. осіб [1]. Поширеність даного покарання, а також його майновий характер визначають необхідність додаткової уваги органів прокуратури до законності його виконання. При цьому основним засобом виявлення порушень закону при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна є прокурорська перевірка, що визначає актуальність обраної теми.

Проблеми проведення прокурорських перевірок, а також прокурорського нагляду за законністю кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, до яких належить конфіскація майна, були предметом розгляду таких дослідників, як В. В. Долежан, П. М. Каркач, В. Г. Ключков, М. В. Косюта, А. В. Лапкін, Р. В. Лемак, В. І. Прищепа та ін. Разом з тим, проблематика проведення прокурорських перевірок додержання законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна отримала лише фрагментарне висвітлення у науковій юридичній літературі, що спонукає до проведення даного дослідження.

Відповідно, **метою статті** є заповнення цих теоретичних прогалин і окреслення оптимального порядку проведення прокурорської перевірки додержання законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна, а також надання науково обґрунтованих пропозицій щодо розв'язання проблем, які можуть виникати на різних етапах такої перевірки.

Насамперед слід звернути увагу на те, що до прокурорської перевірки додержання законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна, яка здійснюється на виконання конституційної функції прокуратури з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, за аналогією може бути застосовано порядок проведення прокурорських перевірок додержання і застосування законів, регламентований ст. 21 «Перевірки та порядок їх проведення» Закону України «Про прокуратуру». На підтвердження даної думки можна навести міркування науковців щодо того, що при здійсненні нагляду за законністю виконання кримінальних покарань прокурори можуть використовувати не лише спеціальні повноваження, надані для нагляду за виконанням законів на розглядуваному напрямі наглядової діяльності, але й з урахуванням специфіки предмета нагляду повноваження, передбачені іншими напрямками прокурорського нагляду [2, с. 274]. Базовими у цьому відношенні, такими, що мають загальний характер, можна вважати повноваження, передбачені для реалізації функції нагляду за додержанням і застосуванням законів, які виходять за межі даної функції. До них відноситься і повноваження щодо проведення прокурорських перевірок.

У системному зв'язку із ст. 21 Закону України «Про прокуратуру» необхідно розглядати Положення про порядок проведення органами прокуратури перевірок при здійсненні нагляду за додержанням і застосуванням законів від 12 листопада 2012 року (далі – Положення) [3]. Норми вказаної статті і Положення визначають приводи і підстави проведення прокурорських перевірок, порядок їх проведення, оформлення наслідків тощо.

Відповідно до п. 1.2. Положення перевірка визначається як спосіб здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів, який з моменту прийняття постанови про проведення перевірки надає право на вчинення дій, зазначених у пунктах 3, 4, 5 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру». При цьому прокурорська перевірка розглядається науковцями і практиками як основний правовий засіб виявлення порушень закону у сфері виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, за наслідками якого приймаються рішення про за-

стосування заходів прокурорського реагування [4, с. 9–10; 5, с. 7].

Прокурорська перевірка взагалі, і додержання законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна зокрема, має певні етапи, до яких належать: підготовка до проведення перевірки; здійснення перевірки; складання підсумкового документа (довідки) про наслідки перевірки; правова оцінка наслідків перевірки та їх реалізації [6, с. 84].

На підготовчому етапі прокурор встановлює наявність приводів та підстав проведення перевірки, вивчає нормативну базу та загальний стан законності на об'єкті, що перевіряється, і оформлює постанову про проведення перевірки. Відповідно до п. 3 Положення, підготовка до проведення перевірки здійснюється шляхом аналізу стану законності та заходів щодо її забезпечення, опрацювання документів, вивчення доводів, викладених у письмовому зверненні органів державної влади та місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, фізичних та юридичних осіб.

Передусім, прокурор повинен ознайомитися із нормативною базою виконання кримінальних покарань у виді конфіскації майна. Зокрема, до неї відносяться: Конституція України (розділи II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» та VII «Прокуратура»); Закон України «Про прокуратуру»; Кримінальний кодекс України (розділи X, XII, XV); Кримінальний процесуальний кодекс України (розділ VIII); Кримінально-виконавчий кодекс України (глави 3, 11); Кодекс законів України про адміністративні правопорушення (ст.ст. 298-305); Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження»; Інструкції про проведення виконавчих дій від 15 грудня 1999 року та з організації примусового виконання рішень від 02 квітня 2012 року; наказ Генерального прокурора України № 7 гн від 12 квітня 2013 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян»; Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання», № 14 від 26 грудня 2003 року «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження», № 6 від 27 серпня 1976 року «Про судову практику в справах про виключення майна з опису» тощо.

Крім того, на підставі вивчення відповідних методичних рекомендацій органів прокуратури можна дійти висновку, що прокурор при підготовці до перевірки повинен: 1) ознайомитися з матеріалами попередніх перевірок виконання законів, проведених прокуратурою у відділі ДВС; 2) проаналізувати наявні в прокуратурі скарги і звернення громадян, інші матеріали з інформацією про порушення законності при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна; 3) запитувати відповідну інформацію від органів та посадових осіб, на які покладено обов'язки у сфері конфіскації майна, у разі необхідності проводити із ними взаємозвірки; 4) проаналізувати додержання законності у відділах ДВС. Це дає прокуророві змогу зробити висновок про причини порушень законності, що найбільш часто виявлялися, і визначити перелік питань, на які слід звернути увагу при проведенні перевірки [4, с. 11–12; 7, с. 5].

На підставі вказаних дій прокурор складає план перевірки додержання законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна з питань, що належать до його компетенції. Цей план в подальшому має стати основою для прийняття постанови про проведення перевірки. Така постанова приймається керівником прокуратури або

його заступником і в ній, відповідно до ч. 3 ст. 21 Закону України «Про прокуратуру», зазначаються підстави, що свідчать про можливі порушення законності, та обґрунтовується необхідність вчинення дій, передбачених пунктами 3, 4 та 5 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру».

Формальні вимоги до такої постанови передбачені п. 4.3 Положення: вона виготовляється на бланку відповідної прокуратури та підписується прокурором, який прийняв постанову. У постанові зазначається: дата та місце її прийняття; підстави для здійснення перевірки, що свідчать про можливі порушення законності; об'єкт перевірки; обґрунтування необхідності вчинення відповідних перевірочних дій; порядок оскарження постанови; відомості про спосіб надання копії постанови об'єкту перевірки; дані про посадову особу, яка її винесла та підписала.

Проведення перевірки розпочинається із вручення копії зазначеної постанови начальнику відділу ДВС України або його заступнику, оскільки ст. 21 Закону України «Про прокуратуру» встановлює недопустимість проведення перевірки без надання копії цієї постанови представнику підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, підпорядкованості чи приналежності, фізичній особі – підприємцю.

Під час безпосереднього проведення перевірки додержання законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна прокурор реалізує повноваження, передбачені ч. 1 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру», ч. 2 ст. 44 та ст. 45 Закону України «Про прокуратуру». Зокрема, він: вимагає від керівників та колегіальних органів проведення перевірок, ревізій діяльності підпорядкованих і підконтрольних підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, а також виділення спеціалістів для проведення перевірок, відомчих і позавідомчих експертів; має доступ до документів і матеріалів, необхідних для проведення перевірки, у тому числі за письмовою вимогою, і таких, що містять комерційну таємницю або інформацію з обмеженим доступом; письмово вимагає подання в прокуратуру у визначений ним розумний строк зазначених документів та матеріалів, видачу необхідних довідок, у тому числі щодо операцій і рахунків юридичних осіб та інших організацій, для вирішення питань, пов'язаних з перевіркою; отримує від посадових та службових осіб і громадян усні або письмові пояснення, в тому числі шляхом виклику відповідної особи до органу прокуратури; перевіряє законність актів органів і посадових осіб ДВС України та в разі їх невідповідності законодавству зупиняє виконання таких актів або скасовує їх, вимагає від посадових чи службових осіб усунення порушень або надання пояснень з приводу допущених порушень; виносить постанови і вказівки щодо додержання встановлених законодавством порядку і умов виконання кримінальних покарань у виді конфіскації майна, які є обов'язковими і підлягають негайному виконанню.

При проведенні перевірки прокурором з'ясовується широке коло питань, зокрема: своєчасність звернення вироків до виконання судами; правильність оформлення виконавчих документів; додержання законів щодо порядку та строків відкриття виконавчих проваджень; додержання встановлених законом строків здійснення виконавчого провадження; законність підстав для зупинення виконавчого провадження; додержання закону при оцінці конфіскованого майна, його реалізації та переоцінці; додержання строків перерахування коштів, що надійшли на депозитний рахунок органу ДВС України до державного бюджету; додержання закону щодо вжиття заходів до розшуку майна і засуджених, які ухиляються від покарання, їх повнота та своєчасність; обґрунтованість та законність закінчення виконавчого провадження; додержання законів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законів при виконанні покарання у виді конфіскації майна (як засуджених та інших осіб, які перешкоджають здійс-

ненню конфіскації майна, так і державних виконавців) [8, с. 197-198]. Разом з тим, перевірка може бути і ціллювою, коли прокурор вивчає стан додержання законів стосовно якогось одного чи кількох із вказаних аспектів, що в сукупності дають змогу визначити законність виконання кримінальних покарань у виді конфіскації майна.

Заключний етап проведення перевірки пов'язаний із оформленням її результатів та наданням їм правової оцінки. Крім того, на даному етапі вирішується питання щодо підготовки і внесення актів прокурорського реагування на виявлені порушення законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна.

Прокурорською практикою вироблені такі форми реалізації прокурором результатів перевірки: 1) надання посадовим особам органів ДВС України конкретних рекомендацій щодо негайного усунення порушень законності; 2) вказівка на упущення, помилки, порушення і роз'яснення способів їх усунення; 3) попереднє ознайомлення начальника відділу ДВС та державних виконавців з висновками і надання їм можливості висловити свої міркування щодо порушень законності, виявлених прокурором; 4) обговорення результатів перевірки на оперативній нараді у прокурора із запрошенням працівників ДВС України [9, с. 38].

Результати перевірки оформлюються у виді відповідної записки або довідки. Як зазначає П. М. Каркач, це аналітичний документ, у якому закріплюються наслідки проведених перевірок, в якому викладаються всі факти, які виявлені при перевірці і мають юридичне значення, формулюються пропозиції про застосування заходів, які доцільно вжити щодо усунення виявлених порушень закону [6, с. 82]. Згідно із п. 7.1 Положення, у доповідній записці зазначаються: підстави проведення перевірки; фактичні дані, встановлені у ході її здійснення; встановлені порушення законів та пропозиції щодо вжиття заходів прокурорського реагування до їх усунення, притягнення до відповідальності винних службових осіб, відшкодування завданих збитків; пропозиції щодо можливості повернення оригіналів документів у разі їх витребування під час перевірки.

Рекомендується не перенасичувати довідку (довідну записку) цифровими даними, що не стосуються стану законності при виконанні судових рішень, висвітлювати конкретні порушення законності із зазначенням причин та умов, що їм сприяли та винних у цьому службових осіб, обов'язково висловити пропозиції з приводу подальшої реалізації результатів перевірок (зокрема, щодо внесення документів прокурорського реагування, розгляду на міжвідомчих, координаційних, оперативних нарадах) [10, с. 418]. У довідці обов'язково повинні вказуватися дата і місце її складання, хто та в присутності кого провів перевірку.

Довідка (довідна записка) підписується прокурором, який здійснив перевірку, та погоджується керівником прокуратури, що прийняв постанову. Вона складається у трьох примірниках, один з яких під розпис надається начальнику відділу ДВС України для усунення виявлених порушень; другий залишається у справах прокуратури, а третій з копіями документів прокурорського реагування надсилається прокурору вищого рівня для контролю за повнотою проведеної перевірки та вжитих відповідних заходів.

Також на резолютивному етапі перевірки вирішується питання щодо усунення виявлених порушень закону шляхом внесення актів прокурорського реагування. Практика показує, що найбільш поширеним актом у цій сфері є подання, вимоги до якого встановлені ст. 23 Закону України «Про прокуратуру». Разом з тим, зазначений акт не вичерпує «арсеналу» засобів прокурорського реагування на порушення законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна. Так, незаконні постанови службових осіб відділу ДВС України прокурор скасовує, або

оскаржує їх у судовому порядку, про що також зазначає у довідці. У необхідних випадках прокурор вносить вказівку про усунення порушень закону, порушує у встановленому законом порядку кримінальне провадження або провадження про адміністративне правопорушення (ст. ст. 23, 44, 45 Закону України «Про прокуратуру») [11, с. 40].

На підставі викладеного, можна зробити висновок, що в умовах, коли перевірки додержання законів при виконанні кримінальних покарань у виді конфіскації майна

нормативно не регламентуються, до них мають за аналогією застосовуватися положення, передбачені законом щодо порядку проведення перевірок додержання і застосування законів. Проведення відповідних перевірок передбачає три етапи: підготовчий, основний і заключний, в межах яких прокурор реалізує надані йому повноваження загального та спеціального характеру, спрямовані на виявлення порушень закону про виконання кримінальних покарань у виді конфіскації майна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/2013_gik.html
2. Прокурорський надзор : учебник / Винокуров Ю. Е. [и др.] ; под общ. ред. Ю. Е. Винокурова. – 9-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 490 с.
3. Про затвердження Положення про порядок проведення органами прокуратури перевірок при здійсненні нагляду за додержанням і застосуванням законів : Наказ Генерального прокурора України № 111 від 12 листопада 2012 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.nau.ua/index.php?page=hotline&file=419441-12112012-0.htm>
4. Методичні рекомендації Генеральної прокуратури України з питань прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, схвалені науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України 03 лютого 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/bmr.html?dir_id=107443
5. Печников Н. П. Проблемы теории и практики прокурорского надзора в современных условиях : конспект лекций / Н. П. Печников. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 60 с.
6. Каркач П. М. Організація роботи районної, міської прокуратури : наук.-практ. посіб. / П. М. Каркач. – Х. : Право, 2013. – 336 с.
7. Методичні рекомендації щодо прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань у вигляді конфіскації майна засуджених, схвалені 18 червня 2008 року науково-методичною радою прокуратури Луганської області. – Луганськ : Прокуратура Луганської області, 2012. – 10 с.
8. Прищепя В. І. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань, не пов'язаних із обмеженням або позбавленням волі : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.10 / В. І. Прищепя. – Х., 2013. – 243 с.
9. Методичні рекомендації щодо прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, схвалені методичною радою при прокуратурі Чернігівської області 10 серпня 2009 року. – Чернігів : Прокуратура Чернігівської області, 2012. – 39 с.
10. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян / В. П. Пшонка, Є. М. Блажівський, М. К. Якимчук та інші ; за заг. ред. В. П. Пшонки. – К. : Національна академія прокуратури України ; Кіровоград : МПП «Антураж А», 2012. – 440 с.
11. Методичні рекомендації щодо здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, схвалені методичною радою при прокуратурі Чернівецької області від 14 грудня 2012 року. – Чернівці : Прокуратура Чернівецької області, 2012. – 50 с.

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.174(4):336.744

СТАНОВЛЕНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЕВРОЗОНЫ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ РАКУРС

Абрамовская К.А.,
аспирант кафедры права Европейского
Союза и сравнительного правоведения

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

В статье исследованы пути развития Еврозоны и этапы ее формирования. Определено понятие Еврозоны, ее законодательная база, а также объясняется необходимость введения единой европейской валюты – евро. Рассматриваются преимущества государств-членов, входящих в Еврозону, а также перспективы вхождения новых государств-членов в Еврозону.

Ключевые слова: Еврозона, евро, единая валюта, доллар, экономический и валютный союз, государства-члены ЕС, Европейский Союз, Европейский Центральный банк, экономика.

Абрамовська К.А. / ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОЗОНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РАКУРС / Національний університет «Одеська Юридична академія», Україна

У статті розглянуті шляхи розвитку Єврозони, та етапи її формування. Визначено поняття Єврозони, її законодавча база та пояснюється необхідність введення єдиної європейської валюти – євро.

Розглядаються переваги держав-членів, які входять до Єврозони, а також перспективи входу нових держав – членів до Єврозони.

Ключові слова: Єврозона, євро, економічний та валютний союз, доллар, країни – члени ЄС, Європейський Союз, Європейський центральний банк, економіка.

Abramovskaya K.A. / LEGAL BASIS FOR THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF THE EUROZONE: HISTORICAL AND LEGAL VIEW / National University „Odessa Law Academy”, Ukraine

The article considers the development of the euro area and the stages of its formation: from 1957 to 1992., – From 1992 to 2002., – From 2002 to the present time. In the first stage it is considered the European integration process, which was launched back in the Treaty of Rome „On establishing the European Economic Community”, signed on 25 March 1957 in Rome.

In the second stage, the author considers the fundamental changes in the nature and mechanism of the integration process, after the entry into force of the Maastricht Treaty in 1992, in particular a three-stage system of the EU transition to the single currency euro. In the third stage, in the article it is investigated the process of introduction into circulation the euro in member-states.

The article also defines the concept of the Eurozone, its legal basis, as well as explains the need for the introduction of the single European currency –Euro. The list of countries who first has adopted the euro, as well as countries which are in the Eurozone today are presented in the article. The author explores the importance of economic and monetary union which was first proposed by Luxembourgish Prime Minister Pierre Werner in his project of creating the Economic and Monetary Union, the so-called – “Werner Plan” in the formation of the Eurozone. Here is discussed the advantages of the Member States in the Eurozone, as well as the prospects of entering new member-states of the Eurozone.

Key words: Eurozone, the Euro, single currency, Economic and Monetary Union, Member-states of the EU, European Union, European Central Bank, economic.

В современной мировой экономике все большее значение приобретает единая европейская валюта – евро. Актуальность данной статьи заключается в том, что Еврозона является одним из крупнейших экономических регионов в мире, и ее валюта, евро, считается одной из наиболее ликвидных по сравнению с другими. На сегодняшний день единая европейская валюта – евро – является новой денежной единицей на мировом валютном рынке и первой валютой, сумевшей создать конкуренцию доллару США. Необходимо отметить, что все большее количество государств вводят в оборот евро, тем самым расширяя Еврозону. Для понимания функционирования Еврозоны необходимо изучить исторический процесс ее становления, а также ее нормативную базу.

Еврозона является относительно новым экономико-правовым объединением государств, тем не менее ее проблематике посвящены работы многих ученых юристов и экономистов, в частности таких, как: И.Г. Пашковская, Е.В. Майорова, О.В. Серга, Р. Проди, Е. Ермина, Е.С. Карпова, Д.Б. Мещерский, Д.И. Кондратов, А.И. Болвачёв, L. Covill, L. Mondellini, J. Bream R. Grahl, P. Teague и т.д.

Исследуя историко-правовой ракурс становления и функционирования Еврозоны, необходимо рассмотреть этапы ее развития и исторические предпосылки её создания. Целесообразно условно выделить три основных этапа становления Еврозоны: 1) с 1957 до 1992 гг., 2) с 1992 до 2002 гг.,

3) с 2002 по настоящее время.

Рассматривая первый этап, необходимо отметить, что начиная еще с 1950-х годов страны Европы начали проявлять интерес к валютной интеграции. Колебание курсов валют, главным образом доллара США, стало причиной нестабильности валютных систем и финансово-экономических кризисов в мировой экономике. В связи с таким положением необходимость в объединении европейских государств была очевидной. Целью объединения государств Европы являлось создание собственной региональной (международной) валютной системы, представляющей собой совокупность экономических отношений, связанных с функционированием единой валюты в рамках европейской экономической интеграции.

Идея создания единого экономического европейского пространства зародилась еще в 1950 году, когда Министр

иностранных дел Франции Робер Шуман предложил создать общий рынок в двух жизненно важных экономических секторах – угольном и сталелитейном (так называемый «план Шумана») [1, с. 9]. По мнению Шумана, солидарность, которая должна была возникнуть в процессе общего производства, сделает войну между Францией и Германией немислимой и физически невозможной. Таким образом, 9 мая 1950 года была провозглашена Декларация, целью которой было движение в направлении к Европейской федерации: реализация Объединения угля и стали позволит заложить первые основы в фундамент Европейской федерации, необходимой для сохранения мира на континенте. Также в документе наблюдался подход к объединению народов Европы. Правовой основой данного сотрудничества стал Парижский договор, подписанный 18 апреля 1951 года между Францией, Германией, Италией и странами Бенелюкса, который на 50 лет основал Европейское объединение угля и стали [2, с. 65].

Рассматривая первый этап формирования Еврозоны, необходимо отметить, что введение евро является одним из важнейших событий в развитии европейского интеграционного процесса, начало которому было положено еще в Римском договоре «О создании Европейского экономического сообщества» [3], подписанном 25 марта 1957 г. в Риме. Именно договор об учреждении ЕЭС положил конец длительной вражде между Францией и Германией и в то же время ознаменовал начало объединения Европы. Римский договор предусматривал постепенный отказ от таможенных пошлин, гармонизацию социального уровня, а также свободное передвижение людей, товаров, услуг и капитала на территории стран Европейского сообщества.

Экономическая ситуация в начале 70-х годов подталкивала Европейское экономическое сообщество к созданию экономического и валютного союза. 1-2 декабря 1969 года в Гааге был проведен Саммит на наивысшем уровне государств – членов ЕЭС, созванный по инициативе президента Франции Ж. Помпиду. На Саммите главы шести государств (Франции, Германии, Италии и стран Бенелюкса), а так же правительств ЕЭС приняли ряд важных решений [4]. В частности, были приняты решения: об организации экономического и финансового союза; об ускорении окончательного формирования системы финансирования общей сельскохозяйственной политики; об увеличении собственных средств Сообщества и расширении бюджетных полномочий Парламента.

Лозунгом Саммита было «завершение, углубление и расширение Сообщества», то есть рассмотрение вопросов о бюджете, валютном союзе и присоединении Великобритании. Одновременно политические руководители ЕЭС поручили Комиссии и Совету возобновить переговоры о присоединении государств-кандидатов, подготовку к созданию Экономического и валютного союза и системы сотрудничества в области внешней политики. В планах на 1970 год была разработка поэтапного плана учреждения валютного союза. В связи с этим 30 июня 1970 г. в Люксембурге состоялась торжественная церемония открытия переговоров о присоединении к сообществам Великобритании, Ирландии, Дании и Норвегии, а 7-8 октября того же года Комиссия во главе с люксембургским премьер-министром Пьером Вернером представила свой проект создания Экономического и валютного союза, так называемый «план Вернера».

Доклад Вернера, опубликованный 8 октября 1970 года, предусматривал создание к 31 декабря 1980 года Экономического и валютного союза с европейской валютной единицей. Следует заметить, что данный план являлся первой попыткой координации денежно-валютной и кредитной политики [5, с. 148]. Однако план Вернера потерпел неудачу не только по причине неготовности государств-членов передать свои суверенные права наднациональным органам, но и в силу наступившего финансового кризиса в 1971 году.

В июне 1988 года, спустя год после вступления в силу Европейского Единого Акта, по решению Европейского Совета в Ганновере был учрежден комитет под председательством Ж. Делора, представленного в апреле 1989 года Совету ЕС. Немаловажным в истории создания Еврозоны является «Доклад об экономическом и валютном союзе в Европейском Сообществе», который был опубликован в 1989 г. и подготовлен комитетом под председательством президента Европейского Сообщества Жака Делора. «План Делора» – трехэтапная программа укрепления валютных курсов и объединения отдельных национальных банков в европейскую систему банков, также план предусматривал трехэтапную систему создания Экономического и валютного Союза.

Начало второму этапу развития Еврозоны положило подписание договора о Европейском Союзе (Маастрихтского договора [6]), заключенного 7 февраля 1992 года и вступившего в силу 1 января 1993 года в Нидерландах, в городе Маастрихт. Маастрихтский договор внес ряд фундаментальных изменений в природу и механизм интеграционного процесса. Суть воплотившихся в нем стратегических решений сводилась к следующему: от Единого внутреннего рынка идти дальше, к полной экономической и валютной интеграции; придать экономической интеграции социальное измерение на базе общей социальной политики; дополнить наднациональную экономическую интеграцию прочным и постоянным межгосударственным сотрудничеством в области внешней и внутренней политики; преобразование ЕЭС в Европейское Сообщество с расширением круга его компетенции и объединение всех трех опор в рамках Европейского Союза [7, с. 21]. Маастрихтский договор включал в себя трехэтапную систему перехода ЕС на единую валюту: подготовительный – до 1996 года, организационный – до 1998 года и финальный – до 2002 года.

Исследуя завершающий этап развития и становления Еврозоны, стоит признать, что все задачи были успешно выполнены: уже в 1999 году евро было представлено в качестве расчетной валюты для безналичных расчетов и бухгалтерских учетов, а старые национальные валюты продолжали использоваться в качестве наличных расчетов, однако лишь 1 января 2002 года валюта евро была введена в наличное обращение. Сегодня Еврозона является одним из крупнейших экономических регионов в мире, и ее валюта, евро, считается одной из наиболее ликвидных по сравнению с другими. Логичным выводом является то, что вследствие введения евро было создано новое финансовое пространство, широкий выбор возможностей для международных инвесторов.

Из периодизации развития Еврозоны видно, что в основу механизма функционирования Еврозоны была положена многолетняя и плодотворная работа правительств государств-членов ЕС, а также практика сотрудничества центральных банков государств – членов ЕС.

Введение евро было необходимо, прежде всего, потому, что единый внутренний рынок, существующий в ЕС с 1993 г., не мог успешно функционировать при наличии национальных денежных систем, сохраняющих в ЕС колебания валютных курсов, различий в ценах и налогах. Полноценная экономическая интеграция немислима без валютного союза с наличием единой валюты либо твердо фиксированных курсов валют государств-членов. Единая валюта – это наиболее эффективное средство устранения всех преград для свободного движения капиталов, товаров, услуг и рабочей силы. Экономический и валютный союз после создания евро представляет собой акт веры в Европу и в то же время исторический вызов в более широком контексте глобальной экономики. А именно, добровольный отказ государства от права выпускать собственную монету, несомненно, является серьезным политическим решением. Государство отказывается от одного

из своих традиционных инструментов – суверенности. Таким образом, Европа бросает вызов мировой экономике нашего времени. С помощью единой валюты государства члены ЭВС в состоянии дать достойный отпор сложностям, возникающим на финансовых рынках [8, с. 20].

На сегодняшний день, как известно, Европейский Союз объединяет 28 государств-членов и является крупнейшим мировым торговым государством и крупнейшим мировым импортером. Задачей Европейского Союза является образование единой экономической зоны для обеспечения взаимной финансовой поддержки государств-членов. Несмотря на широкомасштабность процесса введения единой валюты, следует отметить готовность государств-членов Европейского Союза к такому шагу, ведь на протяжении долгих лет сотрудничества они прошли немало этапов интеграции: зону свободной торговли, таможенный союз, общий рынок, экономический и валютный союз, политический союз.

После введения евро его курс на валютных рынках повысился по отношению к доллару США, тем не менее через какое-то время вновь снизился. Таким образом, как отмечается в литературе, было положено начало конкуренции между евро и долларом за статус мировой валюты [9, с. 152].

Все государства-члены ЕС взяли на себя обязательство вступления в Еврозону, за исключением Великобритании и Дании.

С 1 января 2002 года наличный евро впервые заменил национальные валюты в ряде европейских стран: Австрии, Бельгии, Финляндии, Франции, Германии, Греции, Ирландии, Италии, Люксембурге, Нидерландах, Португалии и Испании. Одновременно с этим на евро перешел ряд таких государств, как: Ватикан, Монако, Сан-Марино, Сен-Пьер и Микелон, Майотта. В то же время на евро перешли и государства, не имевшие собственной валюты, – Андорра и Черногория. Планируется, что со временем все страны Европейского Союза перейдут на евро, однако такой переход требует согласования денежной политики государства и ЕС, поэтому во многих странах переход на евро задерживается. В настоящее время в Еврозону входит 18 стран, на территории которых евро является основной государственной валютой и которые имеют право производить выпуск банкнот и монет, номинированных в евро, а именно: Австрия, Бельгия, Германия, Греция, Ирландия, Испания, Италия, Кипр, Латвия, Люксембург, Мальта, Нидерланды, Португалия, Словакия, Словения, Финляндия, Франция, Эстония.

Вхождение новых государств в Еврозону предполагает, что они будут соответствовать критериям конвергенции, указанным в протоколе к Маастрихтскому договору. Цель такого отбора заключается в том, чтобы новые государства-члены Еврозоны могли не только использовать преимущества вступления, но и вносили положительный вклад в экономическое развитие. Таким образом, государ-

ства-члены Еврозоны должны соответствовать высоким стандартам и финансовым требованиям. Среди преимуществ вступления стран в Еврозону следует выделить: стабилизацию цен и уменьшение темпа инфляции; ликвидацию рисков обменных курсов национальных валют и экономии на издержках осуществления валютнообменных операций; ускорение процессов финансовой интеграции в рамках ЕС; укрепление доверия к финансовой и экономической политике стран Еврозоны.

Единая валюта, прежде всего, была необходима для нормального функционирования внутреннего рынка ЕС и как способ устранения преград в сфере свободной торговли услуг, товаров, капитала и рабочей силы. С переходом на евро экономика государств-членов ЕС стала более интегрированной, и это, несомненно, помогает им эффективнее бороться с инфляцией и обеспечивать финансовую стабильность. Управление такой экономикой должно проводиться надлежащим образом, для того чтобы в полной мере реализовать преимущества единой валюты. Таким образом, Еврозона отличается от других частей ЕС своим экономическим управлением, в частности валютной и экономической политикой. Денежная политика Еврозоны находится в руках независимой Евросистемы, включая Европейский Центральный Банк и национальные центральные банки государств-членов Еврозоны. В пределах Еврозоны экономическая политика в значительной степени зависит от ответственности государств-членов, но национальные правительства должны координировать, соответственно, свою политику для достижения общей цели – стабильности, экономического роста и роста занятости. Следует также отметить, что в Еврозоне евро является единой валютой, что означает, что с введением евро денежные знаки государств-членов были изъяты из оборота и утратили статус законного платежного средства. В свою очередь государства-члены лишены права выпускать какие-либо другие денежные банкноты и использовать их в любом виде.

Относительно расширения Еврозоны следует отметить, что в соответствии с Копенгагенскими критериями вновь вступившие государства должны принять на себя обязательство членства в экономическом и валютном союзе. Это означает, что на данные государства, в отличие, например, от Великобритании и Дании, являющихся членами ЕС, но не входящих в Еврозону, не распространяется положение о праве свободного выбора участия в ЭВС. Поскольку участие в ЭВС является составной частью членства в ЕС, то государство-кандидат сразу после вступления в ЕС автоматически присоединяется к ЭВС и ЕСЦБ. Однако участие в ЭВС и ЕСЦБ необязательно означает ее членство в Еврозоне, поскольку для этого государство должно по меньшей мере в течение двух лет продемонстрировать соответствие критериям принятого в феврале 1992 года Маастрихтского договора, а также выполнить некоторые другие требования для подтверждения устойчивости своего развития.

ЛИТЕРАТУРА

- Hartley, T.C. *European Union law in a global context : Text, cases and materials.* – Cambridge : Univ. press, 2004. – XLVII, 9 p.
- Копійка В. В. *Європейський Союз: заснування і етапи становлення* / В. В. Копійка, Т. І. Шикаренко. Навч. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 65 с.
- Договор, учреждающий Европейское Сообщество (Рим, 25 марта 1957 г.) (консолидированный текст с учетом Ниццких изменений) (с изменениями от 16 апреля 2003 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://eulaw.ru/content/2001>.
- The Hague Summit (1–2 December 1969): completion, enlargement, deepening [Электронный ресурс] // Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: http://www.cvce.eu/obj/the_hague_summit_1_2_december_1969_completion_enlargement_deepening-en-f64c8548-d19a-4322-af70-709cb5c1e426.html.
- Копійка В. В., Шикаренко Т. І. *Європейський Союз: заснування і етапи становлення* / В. В. Копійка, Т. І. Шикаренко. Навч. Посібник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 148 с.
- Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 г.) (в редакции Лиссабонского договора 2007 года) Консолидированный текст [Электронный ресурс] // Информационно-правовой портал ГАРАНТ – Режим доступа до ресурсу: <http://base.garant.ru/2566557/>.
- Аракелян М.Р. *Право Європейського союзу: підручн. для студ. вищих навч. Зкладів* / М.Р. Аракелян, М.Д. Василенко. – Одеса : Фенікс, 2012. – 21с.
- Романо Проді. “Задум об'єднаної Європи” / Р. Проді. – пер. з італійської. – К.: К.І.С., 2002. – 20с.
- Анищенко А.И., Леанович Е.Б., Юрьева М.В., Климович Т. Г. *Право экономического и валютного союза: учеб. пособие* / А.И.Анищенко, Е.Б.Леанович, М.В.Юрьева, Т.Г.Климович; под ред. Х.Херрманна, С.А.Балашенко, Т.Борича. – Минск: Зорны Верасок, 2010. – 152с

ОСОБЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Бережна К.В.,

**к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права, історії права та політико-правових вчень
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара**

Стаття присвячена аналізу теоретичних та практичних аспектів розвитку юрисдикції судових органів ЄС. Висвітлено сутність організаційно-правових засад формування судових органів Союзу. Досліджена еволюція юрисдикції Суду ЄС та розглянуті повноваження Загального суду. Виявлена сутність проблеми перерозподілу юрисдикції між судовими органами ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, реформа, Суд ЄС, Загальний суд, юрисдикція судових органів.

Berezhna E.V. / ОСОБЕННОСТИ И ПОСЛЕДСТВИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА / Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина

Статья посвящена анализу теоретических и практических аспектов развития юрисдикции судебных органов ЕС. Определена сущность организационно-правовых основ формирования судебных органов Союза. Исследована эволюция юрисдикции Суда ЕС и рассмотрены полномочия Общего суда. Выявлена сущность проблемы перераспределения юрисдикции между судебными органами ЕС.

Ключевые слова: Европейский Союз, реформа, Суд ЕС, Общий суд, юрисдикция судебных органов.

Berezhna K.V. / THE FEATURES AND CONSEQUENCES OF JUDICIAL REFORM OF THE EUROPEAN UNION / Dnepropetrovsk national university named Oles Gonchar, Ukraine

The article is devoted to the analysis of the theoretical and practical aspects of jurisdiction of the courts of the EU. The essence of organizational and legal basis for the formation of the Union's judiciary defined. The evolution of the Court's jurisdiction is studied and the authority of the General Court is considered. The essence of the problem of redistribution of jurisdiction between the judicial authorities of the EU is revealed. The importance of the question of the scope of the jurisdiction of international judicial organ determines by its right to make binding decisions concerning the dispute of the sovereign states. The judicial system of the EU serves as an independent non-political supranational institution. This is one of the most important legal instruments of European integration. EU experience confirms that only the presence of an independent legal system, creating a legal mechanism to protect and ensure the application of EU law, be successful and sustainable for the development of the integration subject. The main purpose of the Court of Justice – to ensure a common understanding and application of the Treaties and the regulations issued on the basis thereof. Judicial reform of the EU, which was provided by the Lisbon Treaty, is the most important of all the years of its existence and operation. The Treaty of Lisbon amending the structure of the judicial system of the EU and the order of its organization. It is changing the principle of redistribution of jurisdiction between the Court of Justice and the General Court. However, judicial reform is unfinished nature, since many problems have not been found to be resolved in the Lisbon Treaty. In particular, the problem of creating other tribunals, except for public service, is not solved.

Key words: European Union, reform, Court of the EU, General court, jurisdiction of the judicial authorities.

Вступ. Набуття чинності Лісабонським договором у 2009 році [1, с. 306] зумовило реформу судової системи Європейського Союзу (далі – ЄС). Нею охоплені такі найважливіші сфери, як структура судової системи ЄС, статус її ланок і організація взаємин між останніми. Вносяться зміни до порядку судочинства. Відбувається перерозподіл юрисдикційних повноважень між Судом ЄС і Загальним судом. Про масштаби реформи можна судити вже з того факту, що в результаті неї статус суду загальної юрисдикції переходить від Суду ЄС до Загального суду (колишнього Суду першої інстанції).

Зважаючи на той факт, що рішеннями Суду ЄС забезпечується однакове тлумачення і застосування європейського права, гарантується неухильне дотримання державами-членами та інститутами ЄС меж розподілу повноважень між ними і справляється значний вплив на соціально-політичний розвиток ЄС, видається, що дослідження правової природи судових органів ЄС і ролі, виконуваної ними в європейській правовій системі, набуває на нинішньому етапі розвитку Європейського Союзу особливої значимості й актуальності.

У правовій літературі досліджувана тема отримала порівняно невелику розробку. Фундаментальні роботи, присвячені проблемам юрисдикції судових органів ЄС і впливу їх рішень на правовий розвиток Європейського Союзу, нечисленні. Однією з ключових праць у цій сфері є монографія М.Л. Ентіна, яка висвітлює роль Суду ЄС у забезпеченні західноєвропейської інтеграції [2]. Крім того, проблеми компетенції судових інстанцій ЄС досліджуються в роботах М.М. Бірюкова [3; 4], І.А. Грицяка [5; 6], С.Ю. Кашкіна [7], М.М. Марченка [8; 9; 10] тощо. Втім, вказані дослідження практично не враховують змін, що відбулися в судовій системі ЄС після Лісабонської реформи.

Постановка завдання. У межах даного дослідження зроблено спробу визначити особливості юрисдикції судових органів Європейського Союзу в контексті судової реформи ЄС, яка передбачає перерозподіл повноважень між ланками судової системи.

Результати дослідження. Важливість питання про обсяг повноважень, тобто про юрисдикцію міжнародного судового органу, визначається правом останнього виносити рішення зобов'язуючого характеру, що стосуються спору суверенних держав. Судова система ЄС виступає як самостійний наднаціональний інститут неполітичного характеру. Це один із найважливіших правових інструментів європейської інтеграції. Досвід ЄС підтверджує, що тільки при наявності самостійної правової системи, створенні судового механізму, покликаного захищати і забезпечувати застосування права ЄС, можливий успішний і стабільний розвиток самого інтеграційного утворення. Головне призначення Суду ЄС – забезпечення однакового розуміння та застосування установчих договорів і правових актів, виданих на їх основі. Ця формула присутня практично у всіх установчих договорах з моменту їх появи і майже не зазнала змін за роки існування Співтовариств і Союзу. Разом із тим із розвитком і поглибленням інтеграційного процесу відбувається вдосконалення й ускладнення юрисдикції судових органів ЄС, вживаються заходи щодо налагодження умов і правил судочинства і підвищення його ефективності.

Загальновизнаною рисою європейської інтеграції, яка багато в чому характеризує її унікальність, є її безумовний інтеграційно-правовий характер. За десятиліття, що минули з моменту укладення перших договорів про заснування Європейських Співтовариств і Союзу, в рамках ЄС були створені не тільки всеосяжна і розгалужена правова система, але й ефективний механізм захисту норм європей-

ського права. Центральне місце в цьому механізмі займає судова система Європейського Союзу, що складається із Суду, приданого йому Загального суду (раніше – Суд першої інстанції) та спеціалізованої судової палати – Суду у справах публічної служби.

Протягом свого функціонування Суд ЄС, будучи одним із повноправних інститутів Європейського Союзу, завоював незаперечний авторитет гаранта європейського права. У власних рішеннях Суд сформулював ключові принципи, які з часом стали фундаментом інтеграції в Європі. Рішення Суду ЄС є джерелом принципів прямої дії і верховенства права ЄС; за їх допомогою на європейському рівні були встановлені гарантії захисту прав людини, а також було визнано наявність автономного правового порядку ЄС, побудованого на основі установчих договорів, що мають конституційні властивості; визначені положення і склад «засад конституційного ладу ЄС».

Крім того, на думку М.М. Бірюкова, за допомогою своїх прецедентних рішень Суд послідовно посилює федеративні риси Союзу, що виявилось у визнанні їм Договору про ЄС 1957 «конституційною хартією», а самого себе – «конституційним судом» [3, с. 18].

Тривалий час Суд був єдиним судовим інститутом організації. Кількість справ була невеликою, і він оперативним справлявся з їх розглядом. Однак поступово ситуація змінилася. Так, якщо за весь 1957 Суд виніс чотири рішення, десять років потому – 24, то в 1977 році число винесених рішень досягло 100, а в 1987 році – 208 [2, с. 5].

Зростання навантаження на єдиний судовий інститут зажадало відповідних реформ: на основі поправок, внесених до установчих договорів у 1986 році, була створена друга судова інстанція організації – Суд першої інстанції [11, с. 56]. У юрисдикцію СПІ перейшли справи за скаргами фізичних та юридичних осіб на дії чи бездіяльність інститутів та органів ЄС, а також службові суперечки, тобто спори, що виникають у зв'язку з проходженням цивільної служби у ЄС.

Таким чином, Суд отримав можливість зосередитися на вирішенні справ «конституційного» характеру. СПІ виступав, у свою чергу, переважно в ролі органу адміністративної юстиції. При цьому, на відміну від Суду, СПІ не мав статусу інституту Європейського Союзу. Це орган, що приданий Суду, має з ним одне місцезнаходження (Люксембург) і спільний допоміжний апарат.

Створення СПІ не дозволило вирішити проблему перевантаженості справами, яка посилилася у зв'язку зі вступом до Європейського Союзу десяти нових держав-членів. Так, у 2002 році Суд виніс 269 рішень (у тому ж році надійшло 470 нових справ). СПІ у вказаний період завершив розгляд 331 справи (поступило – 411). Середня тривалість розгляду справ зросла до двох років [12, с. 102].

З урахуванням цієї ситуації Ніццьким договором 2001 року було передбачено гнучке рішення проблеми: Рада Європейського Союзу отримала право засновувати нові судові органи спеціальної юрисдикції в якості третьої (нижньої) ланки судової системи ЄС. Ця ланка отримала узагальнене найменування «судові палати», або «спеціалізовані трибунали», останній термін є більш коректним, адже саме він використаний у Лісабонському договорі 2007 року. У компетенцію судових палат можуть передаватися визначені категорії справ позовного провадження, які до того розглядали Суд або СПІ.

У 2004 році був створений перший спеціалізований трибунал Європейського Союзу – Трибунал у справах публічної служби. У його юрисдикцію передані спори між Європейським Союзом, з одного боку, і особами, які перебувають на його «європейській публічній службі», а також іншими працівниками апарату ЄС, з іншого боку [13, с. 124]. Трибунал розпочав роботу у 2006 році.

Надалі планується створення інших спеціалізованих трибуналів. Кількість подібних органів, які можуть бути

утворені в рамках судової системи Європейського Союзу, не обмежується.

У даний час предметом наукової і політичної дискусій залишається питання визначення юрисдикції Суду ЄС у тексті Лісабонського договору. Так, відповідно до положень останнього, Суд має обов'язкову юрисдикцію щодо держав-членів, інститутів Союзу та інших суб'єктів. За своїм змістом юрисдикція Суду включає в себе три основні групи повноважень:

вирішувати спори з правовідносин, що виникають на підставі норм установчих договорів та законодавства ЄС, інакше – пряма юрисдикція;

розглядати запити судових органів держав-членів, які стикаються з проблемами тлумачення і застосування норм права Європейського Союзу, – преюдиціальна (непряма) юрисдикція;

розбирати справи в порядку попереднього контролю.

Лісабонський договір розширює перелік суб'єктів, що мають можливість звернутися до суду в межах прямої юрисдикції. Так, з'явилась можливість фізичних та юридичних осіб щодо звернення із судовими позовами до інститутів Європейського Союзу. Відповідно до ст. 263 Договору про функціонування Європейського Союзу в редакції Лісабонського договору вони отримують право оскаржувати в Суді Європейського Союзу «регламентарні», тобто нормативні, акти інших інститутів ЄС, які безпосередньо їх стосуються і не вимагають виконавчих заходів.

Крім того, іноземні фізичні та юридичні особи, проти яких Радою Європейського Союзу були введені санкції в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки, уповноважені заперечувати подібні санкції в Суді шляхом позовів про анулювання.

Справи непрямой юрисдикції (преюдиціальні запити) – це ті справи, які Суд розглядає за запитом судових органів держав-членів. Преюдиціальні справи складають наразі майже половину всіх справ, що розглядає Суд ЄС.

Якщо національний суд стикається з необхідністю застосувати норму права ЄС, то він може, а в ряді випадків зобов'язаний спочатку звернутися до Суду за офіційним роз'ясненням. На відміну від справ прямої юрисдикції, Суд у даному випадку не виносить рішення по суті конфлікту. Це робить національний суд на підставі власної оцінки фактичних обставин справи. Роль Суду інша: він покликаний вирішити правову колізію або неясність, з якою стикаються органи правосуддя держав-членів у ході застосування юридичних норм ЄС.

Рішення Суду обов'язкове для національного суду, який направив преюдиціальний запит. Воно також служить прецедентом для всіх інших судових інстанцій, що стикаються з аналогічними проблемами у своїх країнах. Тим самим завдяки преюдиціальним запитам забезпечується однаковість судової практики на території ЄС.

Справи попереднього контролю належать до третьої групи юрисдикційних повноважень Суду. У них Суд розглядає правомірність юридичних актів ще до їх прийняття, тобто на етапі підготовки проекту рішення.

Сюди належать, перш за все, запити про відповідність установчого договору підписаним, але таким, що ще не вступили в силу угодам ЄС із третіми країнами та міжнародними організаціями. На наш погляд, подібні запити здійснюються в рамках попереднього «конституційного контролю» міжнародних договорів, аналогічного такому, що існує у Франції та, наприклад, Україні.

Виходячи з перерахованого вище, можна зробити висновок, що Суд ЄС наділений досить широкими різноманітним колом повноважень, тобто він здійснює функції, характерні для конституційного, адміністративного, цивільного, арбітражного суду. Крім того, Суд виступає і як консультативний орган, висновкам якого надається особлива юридична сила.

Вивчення питання перерозподілу юрисдикції між судовими органами Європейського Союзу, на наш погляд, потребує дослідження процесів формування юрисдикції Загального суду, колишнього Суду Першої інстанції, розширення якої є одним з основних чинників виникнення колізій у взаєминах між Судом і Загальним судом ЄС. Адже низка процесуальних та правових механізмів і ресурсів, які були призначені для ефективної діяльності СПІ, дозволили йому, поступово підвищуючи власне значення у справі формування єдиного європейського правового простору, отримати офіційний статус суду загальної юрисдикції Європейського Союзу.

Юрисдикція Суду Першої Інстанції розширювалася поступово, слідуючи логіці розвитку європейських інтеграційних процесів.

Слід вказати на політику Суду ЄС, який ще до створення СПІ переслідував мету сконцентрувати юрисдикцію розгляду службових справ у рамках певного судового органу, який був би обмежений тільки рамками наданої юрисдикції. Зокрема, зазначена мета була вперше відображена ще в пропозиції Суду ЄС про необхідність створення СПІ [14]. На думку Суду ЄС, створення спеціалізованого трибуналу дозволило б сконцентрувати діяльність Суду ЄС на вирішенні справ, що мають істотне значення для формування європейського правового простору, і при цьому забезпечувати належний рівень захисту прав службовців. Проте, з огляду на значну переваженість Суду ЄС, вважалося, що створення лише трибуналу, який розглядатиме службові спори, не є адекватним способом, який дозволив би суттєво знизити навантаження Суду ЄС. Назване стало причиною наділення СПІ більш широкими повноваженнями, ніж юрисдикцією з вирішення службових спорів. Початкова юрисдикція СПІ обмежувалася розглядом позовів приватних осіб проти актів інститутів ЄС, а також проти бездіяльності інститутів тільки у зв'язку із застосуванням правил конкуренції. Єдиний Європейський Акт уповноважував Раду ЄС надати СПІ більш широкі повноваження, що в результаті було реалізовано Радою після двох років фактичної діяльності СПІ. Зокрема, прийняті в 1993 і 1994 роках Рішення Ради ЄС [15] значно розширили юрисдикцію СПІ, надавши йому повноваження з розгляду всіх прямих позовів, що спрямовуються фізичними або юридичними особами.

Подальше розширення юрисдикції СПІ було здійснене в 2004 році на підставі значних змін, внесених Ніццьким Договором від 26 лютого 2001 року. Зокрема, на підставі положень Ніццького Договору СПІ був уповноважений розглядати позови, що направляються як державами-членами, так і інститутами ЄС, проти актів, прийнятих спільно Європейським Парламентом та Радою ЄС, актів Ради ЄС, Комісії та ЄЦБ, крім рекомендацій та висновків, а також актів Європейського Парламенту, які мають правовий вплив *vis-à-vis* третіх осіб (стаття 2 п. 31) [16].

Підставами для визнання зазначених актів недійсними виступали відсутність компетенції, порушення суттєвої процедурної вимоги, порушення Договору Союзу або будь-якої правової норми, що відноситься до його застосування, або зловживання владою.

Беручи до уваги зміни, внесені Ніццьким договором, а також ґрунтуючись на пропозиції Суду ЄС від 12 лютого 2003 року про необхідність розширення юрисдикції СПІ, 26 квітня 2004 Радою ЄС було прийнято Рішення про внесення змін до статей 51 і 54 Статуту Суду ЄС. Зокрема, згідно з положеннями зазначеної статті 51 із моменту набрання чинності Рішення Ради ЄС СПІ володів юрисдикцією по розгляду позовів, що спрямовуються державами-членами, інститутами, а також ЄЦБ проти:

рішень Ради ЄС, прийнятих у рамках третьої частини статті 88 (2) Договору. Зазначені рішення стосуються віднесення Радою ЄС субсидій, що надаються з боку держав-членів, до категорії сумісних із загальним ринком;

актів Ради ЄС, прийнятих відповідно до регламенту Ради ЄС, що належить до заходів, спрямованих на захист ринку, а також на антидемпінг;

актів Ради ЄС, за допомогою яких вона здійснює виконання норм, розроблених нею в порядку, встановленому статтею 202 Договору.

Також СПІ уповноважується розглядати позови держав-членів проти всіх актів Комісії, за винятком актів, прийнятих Комісією в рамках просунутого співробітництва між державами-членами ЄС. СПІ наділяється також юрисдикцією по розгляду позовів проти всіх дій або бездіяльності ЄЦБ.

При розгляді змін юрисдикції СПІ можна констатувати, що з прийняттям Рішення Ради ЄС від 26 квітня 2004 року судовий орган набув юрисдикцію, притаманну судам загальної юрисдикції. Зазначимо, що у виключній компетенції Суду ЄС залишилися позови Комісії, а також держав-членів проти інших держав-членів, які ухилиються від виконання власних зобов'язань.

Що ж до юрисдикції з розгляду преюдиціальних звернень, то відповідно до змін, внесених Ніццьким договором, Загальний суд набув юрисдикцію по розгляду і вирішенню питань преюдиціального характеру, які підпадають під дію статті 234 у спеціальних сферах, передбачених Статутом. Разом із тим, незважаючи на зазначене положення, Статут Суду ЄС досі не містить будь-якої детальної регламентації спеціальних сфер, на які буде поширена юрисдикція Загального суду з прийняття рішень у преюдиціальному порядку.

На завершення відзначимо, що Лісабонський договір порівняно детально регламентує розмежування юрисдикції між Судом ЄС і Загальним судом. Переважною в цій сфері тенденцією є розширення компетенції останнього.

У винятковому веденні Суду залишаються всі справи непрямой юрисдикції, рішення по преюдиціальному питанню і висновки з питань тлумачення та відповідності, які Суд дає за запитом інститутів Союзу або держав-членів. В останньому випадку висновки Суду мають обов'язковий характер. До виключного відання Суду ЄС відносяться також справи, сторонами в яких виступають держави – члени ЄС, інститути Союзу або держави та інститути Союзу.

Суд сьогодні концентрує свою діяльність на вирішенні найважливіших із правової та політичної точок зору категорій справ. У даний час до його відання, зокрема, віднесені найбільш політизовані справи позовного провадження, в яких позивачем виступають держави-члени або інститути Союзу, наприклад справи «Німеччина проти Європейського парламенту і Ради», «Комісія проти Європейського центрального банку» тощо.

Лісабонський договір, підтверджуючи на рівні установчого акта існування Загального суду, передбачає можливість подальшого розширення його юрисдикції. Слід, очевидно, додати, що в разі помилкового вибору інстанції для пред'явлення позову зацікавленою стороною помилка може бути виправлена безпосередньо судовою адміністрацією без розгляду справи по суті Судом ЄС або Загальним судом.

Нарешті, Трибунал публічної служби, єдиний до 2014 року зі спеціалізованих трибуналів Європейського Союзу, в якості судового органу спеціальної юрисдикції розглядає і вирішує виключно трудові (службові) спори між Європейським Союзом і його службовцями та іншими працівниками.

З іншого боку, частина спорів, які в даний час розглядає Загальний суд, в подальшому можуть бути передані в юрисдикцію нових спеціалізованих трибуналів. Адже перерозподіл юрисдикції всередині судової системи Союзу може проводитися шляхом зміни Статуту Суду, поправки до якого вносяться у спрощеному порядку.

Висновки. Реформа судової системи ЄС, передбачена Лісабонським договором, є найбільш значущою за всі

роки її існування та функціонування і націлена на довгострокову перспективу. Лісабонський договір вносить зміни в структуру судової системи ЄС, у порядок її організації і правила судочинства. Змінюється принцип перерозподілу юрисдикції між Судом ЄС і Загальним судом, згідно з яким Загальний суд стає в рамках ЄС судом загальної юрисдикції. Суд ЄС, що стоїть на чолі судової системи, натомість концентрує у своїх руках функції, властиві вищим судовим органам, в тому числі ті, які притаманні конституційним

судам. Разом із тим судова реформа має незакінчений характер, оскільки багато проблем так і не знайшли свого вирішення в Лісабонському договорі. Зокрема, не вирішено проблему створення інших, окрім Трибуналу у справах публічної служби, судових палат. Водночас практична реалізація судової реформи сама породжує серйозні проблеми. Від їх вирішення залежить ефективність судової системи і подальший розвиток права ЄС та інтеграційного правопорядку після розширення Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community dd. 13.12.2007 // Official Journal of the European Union 17.12.07. – P.306.
2. Энтин М.Л. Суд ЕС: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции / М.Л. Энтин. – М.: Международные отношения, 1987. – 210 с.
3. Бирюков М.М. Европейский Союз. Евроконституция и международное право / М.М. Бирюков. – М.: Научная книга, 2006. – 289 с.
4. Бирюков М.М. Европейское право до и после Лиссабонского договора / М.М. Бирюков. – М.: Научная книга, 2009. – 284 с.
5. Грицяк І.А. Право та інституції Європейського Союзу / І.А. Грицяк. – К.: «К.І.С.», 2006. – 300 с.
6. Грицяк І.А., Говоруха В.В., Стрельцов В.Ю. Права та інституційна основи Європейського Союзу / І.А. Грицяк, В.В. Говоруха, В.Ю. Стрельцов. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 620 с.
7. Кашкин С.Ю. Идеология и ценности права Европейского союза в свете Лиссабонского договора // Российское право в Интернете. № 2009 (02): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rpi.msal.ru/prints/200902kashkin.html>
8. Марченко М.Н. Право Европейского союза. Вопросы истории и теории / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2013. – 310 с.
9. Марченко М.Н. Европейский союз и его судебная система / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2013. – 288 с.
10. Марченко М.Н. Прецедентный характер решений Европейского суда справедливости // Вест. Москов. ун-та. Серия 11: Право. – 2006. – № 3. – С. 40-53.
11. Шемятенков В. Т. Европейская интеграция: [учеб. пособ.]. – М. Международные отношения, 2003. – 320 с.
12. Право Європейського Союзу / [ред. Р.А. Петров]. – 2-ге вид. – К.: Істина, 2009. – 376 с.
13. Кавешников Н.Ю. Лиссабонский договор: как меняется Европейский союз: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.perspectivy.info/oukumena/politika/lissabonskij_dogovor_kak_menajetsa_jevropejskij_sojuz_2009-12-22.htm
14. Меморандум Суда ЕС от 21 июля 1978 г.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://curia.europa.eu/2#1>
15. Решение Совета ЕС от 7 марта 1994 года № (94/149/ECSC, EC): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consilium.europa.eu/documents/archives/18#6>
16. Ніцький договір від 26 лютого 2001 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruseu.org/article.php?id=27>

УДК 341.0

НАСЛІДКИ НЕЗАКОННОЇ АНЕКСІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Задорожній О.В.,
к.ю.н., професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовані наслідки окупації та незаконної анексії Криму Російською Федерацією. Було визначено, що дії Росії становлять загрозу не лише для суверенітету та територіальної цілісності України, але і для засад світового правопорядку.

Ключові слова: анексія, окупація, Крим, міжнародне право, Україна, Росія, міжнародне співтовариство.

Задорожний А.В. / ПОСЛЕДСТВИЯ НЕЗАКОННОЙ АННЕКСИИ КРЫМСКОГО ПОЛУОСТРОВА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ / Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, Украина

В статье проанализированы последствия оккупации и незаконной аннексии Крыма Российской Федерацией. Было определено, что действия России представляют угрозу не только для суверенитета и территориальной целостности Украины, но и для основ мирового правопорядка.

Ключевые слова: аннексия, оккупация, Крым, международное право, Украина, Россия, международное сообщество.

Zadorozhnyi O.V. / THE CONSEQUENCES OF THE ILLEGAL ANNEXATION OF THE CRIMEA BY THE RUSSIAN FEDERATION / Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Ukraine

The essay analyzes the effects of occupation and illegal annexation of the Crimea by the Russian Federation. It was determined that Russia's actions are a threat not only to the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, but also to the foundations of the world legal order. Russian aggression against Ukraine, which began with the occupation and illegal annexation of the Crimea will have irreversible consequences for the entire international community. Russia has created a dangerous precedent in which disagreements can be resolved without taking into account justice and judgment, but on distorted legal norms and power. Overall, Russia's actions can not be ignored by the international community, and to prevent their recurrence and subsequent destruction of the foundations of the world order is the common task for the international community.

Key words: annexation, occupation, Crimea, international law, Ukraine, Russia, international community.

У лютому-березні 2014 р. відбулася безпрецедентна не лише для україно-російських двосторонніх відносин, але і для післявоєнного світового порядку загалом окупація Росією (постійним членом Ради Безпеки Ор-

ганізації Об'єднаних Націй) частини території України (держави-засновниці ООН), яка згодом трансформувалась у незаконну анексію. Для анексії Криму було використано механізм маріонеткового уряду, раніше успішно

випробуваний росіянами у Південній Осетії, Абхазії та Придністров'ї.

У ніч на 27 лютого 2014 р. озброєні невідомі особи захопили будівлі Верховної Ради та Уряду АР Крим і встановили на них російські прапори [1]. Вони повідомили представнику Ради міністрів АРК, що є «самообороною російськомовних громадян».

27 лютого було оголошено про те, що кримський парламент затвердив рішення щодо проведення 25 травня 2014 р. референдуму щодо розширення повноважень автономії (у Центральній виборчій комісії заявили про неможливість його проведення, оскільки за законами України проведення місцевих референдумів неможливе). Крім того, на сесії парламенту АР Крим було проголосовано відставку Ради міністрів АРК, обрано нового голову Ради міністрів Криму: на розгляд парламенту спікер В.Константинов виніс кандидатуру лідера партії «Російська єдність» С. Аксьонова, яка й була затверджена. Того ж дня було продемонстровано виразне зовнішнє втручання у події в Криму: до Севастополя прибула група депутатів Державної Думи Росії на чолі з віце-спікером В. Васильєвим [2], під наглядом яких і проходило захоплення влади на півострові.

З 27 лютого відбувалося захоплення російськими військовослужбовцями без опізнавальних знаків низки військових та цивільних об'єктів: аеропорту «Бельбек», поштової переправи «Крим-Кавказ», офісу оператора зв'язку «Укртелеком», будівлі ТРК «Крим» тощо [3]. Вже тоді дії окупантів порушували не лише основні принципи міжнародного права, на яких тримається весь світовий порядок, але й норми міжнародного гуманітарного права.

З 1 березня 2014 р. самопроголошене керівництво Криму та влада РФ здійснювали заходи, спрямовані на юридичне обґрунтування анексії півострова Російською Федерацією: С. Аксьонов оголосив про тимчасове перепідпорядкування собі силових структур і звернувся по допомогу до президента Росії В. Путіна «у забезпеченні миру і спокою на території Автономної Республіки Крим» [4]. У той самий день Президент Росії попросив у Ради Федерації дозволу використовувати збройні сили на території України «у зв'язку з екстраординарною ситуацією, що склалася в Україні, загрозою життю громадян Російської Федерації, наших співвітчизників, особового складу військового контингенту Збройних Сил Російської Федерації, що дислокується відповідно до міжнародного договору на території України (Автономна Республіка Крим)» [5]. Рада Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації одностайно підтримала звернення В. Путіна [6]. До кінця березня росіянами було захоплено більшість суден ЧФ України, всі частини українських Збройних сил, що перебували в Криму. Військовослужбовці, які відмовились переприсягати Росії, були виведені з півострова, інші стали служити у Збройних силах РФ.

6 березня Верховна Рада АРК на своєму засіданні проголосувала за приєднання регіону до Росії та звернулася до російського президента і парламенту з вимогою розпочати процедуру надання Криму статусу суб'єкта РФ. Рішення нібито підтримали 78 з 81 присутніх депутатів. Крім того, кримський парламент ухвалив рішення про перенесення референдуму про статус Криму на 16 березня 2014 року та затвердив питання, винесені на нього:

– Ви за воз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації?

– Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?

Аналогічне рішення щодо входження до складу Росії на правах окремого суб'єкта федерації ухвалила Севастопольська міська рада. Остання також вирішила долучитися до участі у кримському референдумі 16 березня. До питань кримського референдуму севастопольцям було додано такий:

– Місту Севастополю ввійти до складу Російської Федерації як суб'єкту Російської Федерації?

11 березня Верховна рада АРК та міська рада Севастополя на своїх сесіях ухвалили Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: за документ нібито проголосували 78 з 81 депутата кримського парламенту [7].

16 березня поспіхом організований референдум про статус Криму відбувся. На ньому практично не були присутні іноземні спостерігачі, адже світове співтовариство не визнало референдум. Самопроголошена кримська влада заявила про те, що участь у волевиявленні взяли 81,4% громадян, що мали таке право. За їхніми ж даними, за приєднання до Росії у Криму проголосувало 96,77% учасників голосування, у Севастополі – 95,6% [8]; за інформацією М. Джемілева – 32,4% [9].

18 березня Президент Росії Путін підписав закон про приєднання Республіки Крим до Російської Федерації. Попередньо таке рішення схвалила Державна Дума Росії, прийнявши заяву «Про ситуацію в Республіці Крим», внесеної на розгляд спікером С. Нарішкіним та лідерами всіх парламентських фракцій російського парламенту. У заяві, серед іншого, йшлося: «Вітаючи волевиявлення народу Криму на референдумі 16 березня 2014 р. за включення Республіки Крим та міста Севастополя до складу РФ, Державна дума виходить із того, що органи державної влади, які діють на території Криму, будуть підтримувати міжконфесійну злагоду і мовне різноманіття Республіки... Держдума сприятиме забезпеченню безпеки всіх осіб, що перебувають на території Криму, незалежно від їхнього громадянства, національності, мовної та релігійної приналежності, дотриманню їхніх законних прав і свобод» [10]. Крім того, своєрідним поясненням та підґрунтям приєднання Криму до Росії стало підписання Договору про прийняття до складу Росії Криму й утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів. Договір підписали президент Росії Володимир Путін, спікер кримського парламенту Володимир Константинов, прем'єр-міністр Криму Сергій Аксьонов, голова міста Севастополя Олексій Чалий. При цьому з точки зору міжнародного права очевидною є неможливість та відсутність будь-яких підстав для підписання Кримом будь-якого договору в якості самостійного суб'єкту.

Загалом вищезазначений договір розглядають як завершення анексії Криму. Територія, яку більшість суб'єктів міжнародного співтовариства все ще вважають частиною України (і такий підхід відповідає засадам міжнародного права), була незаконно передана під російський контроль [11].

Надалі за допомогою своїх військових підрозділів РФ встановила контроль над Кримським півостровом, продовжує здійснювати його інтеграцію до свого складу.

Анексія Криму має цілу низку наслідків, що є вкрай негативними для сучасної системи міжнародного права та міжнародних відносин і стосуються не лише європейського регіону, а й світу загалом.

1. Дії Російської Федерації стали брутальним порушенням усіх основних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН [12], Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. [13], Гельсінкському заключному акті НБСЄ 1975 р. [14], на яких базується сучасний світопорядок:

– принципу незастосування сили та загрози силою (анексія Криму відбулась із використанням військ, про що прямо заявляв і В.Путін);

– принципу вирішення міжнародних суперечок мирними засобами (РФ, пред'являючи претензії Україні щодо нібито утисків російськомовного населення Криму, взагалі нічого не робила для вирішення відповідних проблем, хоч й удаваних, шляхом переговорів; міжнародних спорів щодо державної приналежності Кримського півострова до анексії також не було);

– принципу невтручання у справи, що входять до внутрішньої компетенції держав (Росія нахабно втручалась у

відносини між центральною владою України та владою і населенням Криму);

– принципу співробітництва (РФ відмовилась від будь-якого співробітництва щодо проблем, які її нібито хвилювали);

– принципу рівноправності і самовизначення народів (військова окупація півострова та організація «референдуму» в таких умовах стали брутальним порушенням цього принципу);

– принципу суверенної рівності держав (анексія частини території суверенної держави являє собою грубе порушення цього принципу);

– принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань (анексія Криму порушено зобов'язання перед Україною, що містяться у Будапештському меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р. [15, с. 123], Договорі про дружбу та співробітництво між Російською Федерацією та Україною [16, с. 518], договорах щодо базування Чорноморського флоту РФ на території України 1997 р. [17; 18], Договорі між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон 2003 р.) [19, с. 293];

– принципу територіальної цілісності держав (агресією, яка мала своїм наслідком окупацію та незаконну анексію частини території суверенної держави, Росія порушила територіальну цілісність України і протиставила її власним геополітичним інтересам);

– принципу поваги прав людини та основних свобод (численні порушення прав і свобод людини в Криму, що відбулись у процесі та після анексії, найбільш показовими з яких є переслідування кримських татар та інших громадян України, які не підтримали російську окупацію та анексію).

Підкреслення цього особливо важливе в тому контексті, що Російська Федерація не просто є однією з найпотужніших держав, у тому числі й у військовому відношенні, ядерною державою, а й, беручи участь у роботі Ради Безпеки ООН та користуючись статусом її постійного члена, має нести відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки у всьому світі. Нехтування всіма основними принципами міжнародного права такою державою призводить до їхньої девальвації і, більше того, стає орієнтиром для інших, що цілком можуть, посилаючись на приклад РФ, здійснювати акти агресії, покладаючи лише на власні уявлення про те, що їм має належати та чи інша територія якоїсь із суверенних держав.

Найбільш потужні суб'єкти міжнародного права (і держави, такі як США, і міжнародні організації, передусім ООН, і інтеграційні утворення, зокрема Європейський Союз), незважаючи на спільні зусилля, не змогли ефективно протидіяти агресору. Природно, що це надихатиме інших потенційних порушників. Таким чином, агресія Російської Федерації веде до розмивання самої основи світового порядку, що може призвести до важких наслідків, передусім до військових конфліктів.

Безперечно, такі дії Російської Федерації були засуджені міжнародним співтовариством, а відповідальність за агресію є невідворотною. Водночас був створений небезпечний прецедент, який у майбутньому може бути використаний проти самої Росії. Адже всі без винятку суб'єкти міжнародного права зацікавлені в підтриманні стабільності світового порядку і непорушності його засад, а той, хто нехтує такими засадами, ризикує сам втратити правові аргументи для захисту власної позиції в майбутньому.

Безперечним фактом є те, що Російська Федерація є досить потужним та впливовим суб'єктом міжнародних відносин, що дозволяє їй переслідувати власні національні інтереси, незважаючи на обставини та загальноприйнятні норми; вона часто не потребує послідовних юридичних обґрунтувань для своїх дій. Будь-яке пояснення, яке не є повністю

абсурдним, навіть якщо воно є спірним, вже є достатнім для Російської Федерації [20]. Але такий підхід є саморуйнівним, особливо коли мова йде про порушення принципів міжнародного права, які є імперативними нормами.

2. Дії Російської Федерації стали фактичним оголошенням того, що вона сповідує примат сили у міжнародних відносинах (декларування протилежного не має значення, оскільки суперечить реальним вчинкам). Це знову ж таки є руйнівним для системи міжнародної безпеки і вкрай негативним прикладом, що впливатиме на всі без винятку держави: і ті, що є більш потужними та потенційно можуть диктувати свою волю, передусім, сусідні державам, і більш слабкі – ті, права яких передусім захищаються міжнародно-правовими нормами. Відбувається зняття обмежень, встановлених міжнародним правом для того, щоб регулювати поведінку його суб'єктів, з усіма відповідними наслідками.

3. Здійснивши анексію Криму, Російська Федерація грубо порушила положення Будапештського меморандуму про гарантії безпеки з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р. У Меморандумі Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтвердили Україні їхні зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України (п. 1).

Вказані держави, зокрема, підтвердили зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і встановили, що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, окрім цілей самооборони, або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй (п. 2) [15, с. 123].

Відмова України від ядерної зброї в обмін на гарантії провідних держав щодо забезпечення її незалежності, суверенітету, існуючих кордонів та взяття ними зобов'язань утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України стала важливим кроком на шляху боротьби світового співтовариства проти розповсюдження ядерної зброї (ЯЗ). У цьому контексті військова агресія РФ проти України, окупація та анексія Кримського півострова є викликами для світової спільноти, адже демонструють, що добровільна відмова від ЯЗ не є кроком безпеки, а навіть навпаки – така відмова робить державу вразливішою. Особливо знаковим у цьому сенсі є те, що Україна зіткнулась не просто з іноземною агресією, але агресією держави, яка відповідно до спеціального міжнародно-правового акту є одним із гарантів її безпеки та територіальної цілісності. Інші ж гаранті, попри їхні зусилля, не змогли домогтися відмови РФ від анексії частини території України. Це фактично позбавляє сенсу процес ядерного роззброєння, більше того – спонукає деякі держави до реалізації ядерних програм, а цілу низку інших – до початку розробки таких програм; існує небезпека нової гонитви озброєнь. Тобто агресія Російської Федерації проти України нівелює багаторічні зусилля світового співтовариства на шляху до роззброєння.

4. У ст. 2 Договору про дружбу та співробітництво між Російською Федерацією та Україною 1997 р. передбачено, що сторони відповідно до положень Статуту ООН та зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів.

За ст. 3 сторони будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску; права народів вільно розпоряджатися своєю долею; невтручання у внутрішні справи; додержання прав люди-

ни та основних свобод; співробітництва між державами; сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновищаних норм міжнародного права [16, с. 518]. Аналогічні норми містяться у Договорі між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон 2003 р. [19, с. 293].

І грубі порушення відповідних положень з боку РФ, і вперте проголошення нею анексії території іншої суверенної держави такою, що повністю відповідає міжнародному праву, ставлять під пряму загрозу безпеку, територіальну цілісність, недоторканість усіх без винятку держав, що межують із Російською Федерацією. Використавши різні приводи (не обов'язково удавані порушення прав російськомовних або громадян РФ, як у випадку із Кримським півостровом), вона може здійснити військову агресію проти іншої держави, окупацію її території.

5. Нехтування Російською Федерацією нормами міжнародного права та права загалом при анексії Кримського півострова за умов внутрішньої нестабільності і центробіжних тенденцій у самій РФ може призвести до загрози її територіальній цілісності. Це може відбутись завдяки діяльності сепаратистських рухів, шляхом використання того ж механізму референдуму, який застосувала сама російська влада у Криму, або ж через зовнішнє втручання; при цьому зацікавлена держава чи підтримує сепаратистські рухи, чи самостійно здійснить військову агресію проти Росії. Ці дії можуть і не обґрунтуватись «належним чином», адже відповідний приклад нехтування нормами міжнародного права або бодай якимись аргументами продемонструвала сама РФ. Враховуючи наявність у цієї держави ядерної, а також великої кількості іншої зброї, такі події можуть призвести до вкрай тяжких наслідків для всього світу.

6. Агресія РФ проти України ставить під загрозу функціонування Ради Безпеки ООН – органу, на який покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. Ситуація, при якій держава-агресор є постійним членом РБ ООН і має право вето на його рішення, нівелює саму сутність, підриває значення Ради Безпеки, а на практиці – унеможливує його ефективне функціонування, виконання завдань, найбільш важливих для всього світового співтовариства.

У зв'язку із зазначеним, необхідним видається реформування Ради Безпеки таким чином, щоб позбавити державу-агресора можливості блокувати її роботу. Висловлюються й слушні думки про те, що Російська Федерація не має міжнародно-правових підстав для участі в роботі РБ ООН. Це пов'язано з тим, що в Статуті ООН йдеться про членство СРСР у цьому органі [21]. Російська Федерація могла б відносно правомірно «зайняти місце» Союзу РСР у Раді Безпеки лише в тому випадку, якби зі складу СРСР вийшли всі радянські республіки, окрім самої Росії, – тоді би могла йти мова про «контитуїтет» РФ стосовно Союзу РСР. Але цього не сталося, СРСР припинив своє існування як держава і суб'єкт міжнародного права.

З юридичної точки зору членство Російської Федерації в РБ ООН, як правило, пояснюється тим, що 21 лютого 1991 р. було прийняте Рішення Ради Глав Держав СНД, в якому зазначалося, що «держави Співдружності підтримують Росію в тому, щоб вона продовжила членство СРСР в ООН, включаючи постійне членство в Раді Безпеки, та інших міжнародних організаціях» [22]. Однак очевидно, що з моменту появи Постанови мала місце докорінна зміна обставин, і згода України на перебування в Раді Безпеки держави, яка здійснює проти неї агресію (і при цьому якимось незрозумілим чином повинна сприяти підтримці міжнародного миру та безпеки), на сьогодні стає безпідставною. РФ сама становить ледь не найбільшу небезпеку для миру серед усіх членів Організації Об'єднаних Націй, що робить абсурдним її перебування у складі РБ ООН.

Кроки та дії Росії в Криму, як і загалом агресія проти України, досить явно суперечать тим тезам та концепціям,

які намагався розвивати російський уряд, і тому образу, згідно з яким РФ намагалась позиціонувати себе в світі. Як це зазначається в концепції зовнішньої політики та інших подібних документах, Росія є свого роду «захисником» міжнародного права і його основоположного акта – Статуту ООН. Водночас дії Росії в Криму свідчать про протилежне. І таке ставлення Росії до непорушності міжнародних договорів та принципу *pacta sunt servanda* не може не турбувати інші суверенні держави, які знаходяться у безпосередній близькості до Росії і чия територія може гіпотетично складати інтерес для геополітичних зазіхань держави-агресора [23].

7. Анексія Російською Федерацією Кримського півострова стала викликом для світового співтовариства загалом, проте найбільшою мірою це стосується найвпливовішої організації у сфері безпеки – НАТО. Це пов'язано не лише з особливими відносинами Альянсу з Україною, а й зі зміною безпекової карти регіону. Майже всі причорноморські держави є членами НАТО, що зумовлює особливу небезпеку окупації РФ Кримського півострова для цього військово-політичного блоку. Крім того, з огляду на подальші перспективи розвитку ситуації, агресію Російської Федерації проти нашої держави можна оцінювати і як перший крок (подібний до аналогічних дій відомих агресорів минулого). Наступними кроками можуть стати різноманітні силові провокації, або й агресія проти членів НАТО, передусім держав Балтії. Усі вказані фактори вимагають відповідних перетворень самого Альянсу, спрямованих на підвищення його ефективності.

8. Агресія РФ проти України стала викликом і для Європейського Союзу. Це пояснюється тим, що Російська Федерація є одним із найважливіших економічних партнерів ЄС. Останній значною мірою залежить від постачання енергоресурсів із цієї держави і дещо меншою мірою – від російського ринку збуту. З іншого боку, підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, що готувалось кілька років, було зірвано В.Януковичем в останній момент – у листопаді 2013 р.

У підсумку анексія Росією Кримського півострова стала болісною для ЄС, адже виявила внутрішні суперечності між його членами: більш залежні від РФ не продемонстрували належної підтримки України як держави, що зіткнулась із зовнішньою агресією. Економічні чинники взяли гору над відданістю принципам міжнародного права, що у перспективі може негативно позначитись на самому Євросоюзі. Врешті-решт, у зв'язку з діями Росії щодо Криму було ухвалено достатньо слабкі санкції першого рівня, що певною мірою спонукало російське керівництво до продовження агресії – уже в Східній Україні.

9. Анексія Криму має негативні наслідки не лише для практики, а і для науки міжнародного права. Здійснюючи агресивну внутрішню і зовнішню політику, влада Російської Федерації дуже швидко фактично підірвала основи російської міжнародно-правової доктрини. Остання стала на шлях цинічного виправдовування будь-яких дій влади, навіть прямої військової агресії, порушення принципів міжнародного права, на яких засновується сучасний світопорядок, перетворилася всього лише на складову механізму офіційної пропаганди. Пропагандистський характер сучасної російської науки міжнародного права, на жаль, шкодить її розвитку і в інших державах, особливо пострадянського простору.

Таким чином, агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася з окупації та незаконної анексії Криму, матиме незворотні наслідки для усього міжнародного співтовариства. Росія створила небезпечний прецедент, за якого суперечності можуть вирішуватися не з огляду на справедливість та право, а базуючись на викривлених правових нормах та силі. Загалом дії Росії не можуть бути проігноровані міжнародним співтовариством, і лише рішуча відповідь на них може унеможливити їхнє повторення та подальше руйнування основ світового порядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. У Криму по тривозі підняли внутрішні війська і весь особовий склад міліції // Тиждень. – 27.02.2014.
2. Кримський парламент проголосував за референдум і відставку уряду // Дзеркало тижня. – 27.02.2014.
3. Мешканці Криму збираються захистити кримськотатарський телеканал АTR від захоплення // Іpress. – 28.02.2014.
4. Прем'єр Криму перепідпорядкував собі силові структури і попросив допомоги у Путіна // Лівий берег. – 01.03.2014.
5. Путин обратился к СФ об использовании ВС РФ в Крыму // Российская газета. – 01.03.2014.
6. Совет Федерации одобрил ввод войск на Украину // Ведомости. – 01.03.2014.
7. Парламент Криму ухвалив Декларацію про незалежність // ВВС Україна. – 11.03.2014.
8. Явка в Севастополі на референдумі составила 89,5%, в Автономной Республике Крым – 81,36% // Крым-Информ. – 16.03.2014.
9. UNSC Discusses Human Rights Violations And Freedom Of Press In Crimea // Haberler. – 01.04.2014.
10. Путин подписал уговор про приєднання Криму до РФ // ВВС Україна. – 18.03.2014.
11. Gregory H. Fox Guest Post: The Russia-Crimea Treaty [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opiniojuris.org/2014/03/20/guest-post-russia-crimea-treaty/>.
12. Charter of the United Nations and ICJ // UN official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>
13. The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations 1970 // UN official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/dpilfrscun/dpilfrscun.html>
14. Conference on Security and Co-operation in Europe 1975 // OSCE. – 1975. – 59 p.
15. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5.12.1994 р. // Офіційний вісник України. – №13. – 2007.
16. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – №20. – 04.06.1999.
17. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – Август 1997.
18. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – №8. – 1997.
19. Договір між Україною і Російською Федерацією про україно-російський державний кордон від 28.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – № 22. – 18.06.2004.
20. Marxsen Christian Crimea's Declaration of Independence [Електронний ресурс] / Christian Marxsen. – Режим доступу: <http://www.ejiltalk.org/crimeas-declaration-of-independence/>.
21. Charter of the United Nations and ICJ // UN official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>
22. Рішення Ради Глав Держав Співдружності Незалежних Держав (укр/рос) від 21 грудня 1991 р. // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_217
23. Mälksoo Lauri Crimea and (the Lack of) Continuity in Russian Approaches to International Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ejiltalk.org/crimea-and-the-lack-of-continuity-in-russian-approaches-to-international-law/>

ПРАВОВИЙ СТАТУС УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Стешенко В.М.,

к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються характерні ознаки Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як міжнародного договору. Встановлюються правові підстави для укладення Угоди про асоціацію з боку всіх її учасників. Розкриваються особливості ратифікації і тимчасового застосування Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Ключові слова: Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, правовий статус, підписання, ратифікація, тимчасове застосування, набрання чинності міжнародного договору.

Стешенко В.Н. / ПРАВОВОЙ СТАТУС СОГЛАШЕНИЯ ОБ АССОЦИИИ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

В статье исследуются особенности Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом в качестве международного договора. Устанавливаются правовые основания для заключения Соглашения об ассоциации всеми ее участниками. Раскрываются особенности ратификации и временного применения Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом.

Ключевые слова: Соглашение об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом, правовой статус, подписание, ратификация, временное применение, вступление в силу международного договора.

Steshenko V.M. / LEGAL STATUS OF ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN THE UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION / National Law University named Yaroslav the Wise, Ukraine

The article studies the basic features of EU-Ukraine Association Agreement (bilateral, closed, mixed and political-economic treaty). The stages of conclusion (signing, ratification and entry into force) EU-Ukraine Association Agreement are set. The features of provisional application of EU-Ukraine Association Agreement found out.

The Agreement with Ukraine is the first of a new generation of Association Agreements with Eastern Partnership countries seeking to deepen political and economic relations. It establishes an enhanced framework for cooperation between the EU, EURATOM, its Member States and Ukraine and is based on political association, embedding democratic principles, such as fundamental freedoms and human rights, and the rule of law. It goes further than previous agreements and is comprehensive in its breadth (number of areas covered) and depth (detail of commitments and timelines).

Core reforms in a number of key areas from public governance, justice to economic recovery and growth, as well as enhanced cooperation in some 28 sector policy areas including energy, transport and environmental protection, will support Ukraine in becoming a stable and prosperous democracy through gradual approximation with the EU *acquis* and where relevant, international norms and standards.

Key words: EU-Ukraine Association Agreement, legal status, by signature, ratification, provisional application, entry into force of the treaty.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня і 27 червня 2014 року [1] є одним із найбільш важливих за значенням і ймовірно найбільшим за обсягом міжнародно-правовим договором, укладеним від імені України за всю історію міжнародної правосуб'єктності України. Угода про асоціацію з Україною є також найбільшим за обсягом міжнародним договором з третьою країною, укладеним Європейським Союзом за всю історію його існування [2]. До того ж Угода про асоціацію з Україною – це перший договір про асоціацію, що укладений Євросоюзом з країнами – учасниками Програми «Східне партнерство» [3].

Разом з тим тимчасове застосування окремих частин Угоди з 1 листопада 2014 року [4] одночасно з чинною на сьогодні Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року [5] ставить актуальне питання про правовий статус Угоди про асоціацію [1]. Отже, тема нашої статті має безпосередній зв'язок з важливими науковими і практичними питаннями правового регулювання відносин між Україною та Європейським Союзом, а також інтеграції України до Європейського Союзу.

Питання європейської інтеграції України розглядали у своїх працях такі вітчизняні автори, як: Т. М. Анакіна, М. В. Буроменський, О. М. Гладенко, О. І. Головка-Гавришева, Т. В. Комарова, Я. В. Лазур, М. М. Микієвич, В. І. Мотиль, В. І. Муравйов, О. Я. Трагнюк, Р. Б. Хорольський, О. М. Шпакович, І. В. Яковюк та ін. У своїх

публікаціях зазначені автори зосереджують увагу на дослідженні окремих аспектів інтеграції України до Європейського Союзу та адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Однак в силу об'єктивних причин, зокрема через те, що Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] була підписана сторонами лише декілька місяців тому, наразі фактично відсутні комплексні дослідження вітчизняних вчених з питань правового статусу зазначеної Угоди. Виходячи з цього, мета статті полягає у дослідженні характерних особливостей Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом [1] з точки зору національного законодавства України, міжнародного публічного права і права Європейського Союзу, а також особливостей тимчасового застосування зазначеної Угоди.

На підставі викладеного можна сформулювати такі основні завдання статті:

- охарактеризувати особливості Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як міжнародного договору;
- встановити правові підстави для укладення Угоди про асоціацію з боку її сторін;
- визначити особливості надання згоди на обов'язковість Угоди про асоціацію з боку її учасників;
- розкрити особливості тимчасового застосування Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Досліджуючи характерні ознаки Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] як міжнародного договору, можна зробити такі основні умовиводи.

По-перше, із назви Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] безпосередньо випливає, що ця Угода має чітко виражений двосторонній характер: з однієї сторони цю Угоду укладає Україна, а з іншої сторони – одночасно 30 суб'єктів міжнародного публічного права, а саме: власне Європейський Союз, Європейське Співтовариство з атомної енергії і всі 28 їх держав-членів [6].

По-друге, зважаючи на суб'єктний склад учасників Угоди (29 держав, Європейський Союз і Європейське Співтовариство з атомної енергії), можна зауважити, що Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] не може вважатися суто міждержавним міжнародним договором. За визначенням Пояснювальної записки (меморандуму) до Угоди, зазначена Угода має характер не власне міждержавного, а радше змішаного міжнародного договору (mixed agreement) [3].

По-третє, оскільки Угода не передбачає участі в ній інших сторін, окрім зазначених у Преамбулі Угоди, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] є закритим міжнародним договором.

І, по-четверте, із змісту Угоди випливає, що за своїм об'єктом Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] є політико-економічним міжнародним договором.

Для України правовою підставою для укладення Угоди про асоціацію з Євросоюзом є Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV [7]. Зокрема пункт д) ч. 2 ст. 3 цього Закону встановлює, що від імені України укладаються міжнародні договори України, яким за згодою сторін надається міждержавний характер. Абзац 10 ст. 1 Закону у свою чергу визначає, що стороною міжнародного договору є держава, інший суб'єкт міжнародного права, які погодились на обов'язковість для них договору і для яких договір є чинним [7].

Правовою підставою для укладення Угоди про асоціацію з боку Євросоюзу є ст. 47 Договору про Європейський Союз [8], згідно з якою Союз має правосуб'єктність, а також ст. 217 Договору про функціонування Європейського Союзу [9], відповідно до якої Союз може укладати угоди з третіми країнами, що запроваджують асоціацію, включаючи взаємні права та обов'язки, спільні дії та спеціальні процедури.

Для Європейського Співтовариства з атомної енергії (Євратому) правовою підставою для укладення Угоди про асоціацію є абз. 1 ст. 54 Договору про заснування Європейського Співтовариства з атомної енергії [10], на підставі якого Євратом (як агенція Євросоюзу) має правосуб'єктність і фінансову самостійність.

Що стосується держав-членів Євросоюзу, то для них правовою підставою для укладення Угоди про асоціацію з Україною є загальна міжнародно-правова норма універсального характеру, що закріплена у ст. 6 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року, згідно з якою «кожна держава володіє повноваженнями укладати договори» [11]. Крім цього, безпосередня участь держав-членів Євросоюзу в укладенні Угоди з Україною ґрунтується на особливому характері угод про асоціацію, які передбачають одноставність їх схвалення (абз. 2 ч. 8 ст. 218 Договору про функціонування Європейського Союзу [9]).

Підписання Угоди про асоціацію відбулося в два етапи: 21 березня 2014 року була підписана політична частина, а 27 червня 2014 року – економічна частина Угоди. При цьому політична та економічна частини тексту Угоди становлять єдиний документ [2].

Підписання Угоди про асоціацію [1] створило правові підстави для ратифікації Угоди Україною, Євросоюзом і його 28-ома державами-членами. У цьому зв'язку слід зауважити, що для Євратому Угода про асоціацію з Укра-

їною набере чинності за особливою процедурою – від моменту, коли всі держави-члени ЄС нотифікують Європейську Комісію, що зазначена Угода є повністю адаптованою до їх національного законодавства [3].

Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно (16 вересня 2014 року) ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС [12; 13]. Після цього Українська сторона передала Депозитарію Угоди (Генеральному Секретаріату Ради Європейського Союзу) ратифікаційні грамоти і завершила таким чином зі свого боку всі внутрішньодержавні процедури ратифікації цієї Угоди [1].

Станом на 30 листопада 2014 року шість держав – членів ЄС повністю завершили свої внутрішньодержавні процедури ратифікації Угоди про асоціацію з Україною [1]. Зокрема, це такі країни: Румунія (02 липня 2014 року), Литовська Республіка (08 липня 2014 року), Латвійська Республіка (14 липня 2014 року), Республіка Болгарія (24 липня 2014 року), Республіка Мальта (21 серпня 2014 року) і Словацька Республіка (24 вересня 2014 року) [2].

Ще чотири держави – члени Євросоюзу: Естонська Республіка [14], Республіка Польща [15], Угорщина [16] і Королівство Швеція [17] наразі знаходяться на різних стадіях ратифікації Угоди про асоціацію з Україною [1].

Згідно з п. 2 ст. 486 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] ця Угода набере чинності після її ратифікації усіма Сторонами в перший день другого місяця, що настане після дати здачі на зберігання до Генерального Секретаріату Ради Європейського Союзу останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження.

Разом з тим слід зауважити, що міжнародними договорами універсального характеру, зокрема п. 1 ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [11] і п. 1 ст. 25 Віденської конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 року [19], передбачені можливість і підстави тимчасового застосування міжнародних договорів.

На підставі вказаних норм загального характеру Україна і Європейський Союз, незалежно від п. 2 ст. 486 Угоди про асоціацію [1], сформулювали у п.п. 3 і 4 ст. 486 Угоди спеціальну норму – тимчасово застосовувати Угоду в частині, яка визначена Європейським Союзом, та відповідно до своїх внутрішньодержавних процедур і чинного законодавства. Згідно з Вербальною нотою Генерального Секретаріату Ради Європейського Союзу [4] з 01 листопада 2014 року здійснюється тимчасове застосування Угоди про асоціацію [1] до моменту набрання Угодою чинності.

Слід також зазначити, що у період тимчасового застосування Угоди про асоціацію продовжують діяти ті положення Угоди про партнерство і співробітництво між Україною, з однієї сторони, і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 14 червня 1994 року [5], що не охоплюються тимчасовим застосуванням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1].

Згідно з п. 7 Пояснювальної записки (меморандуму) до Угоди [3] правова природа Угоди про асоціацію [1] полягає у встановленні просунутих рамок для співробітництва між Україною та Євросоюзом на основі політичної асоціації і демократичних принципів, таких як фундаментальні свободи і права людини, а також верховенства права. Ключові реформи в Україні мають стосуватися значної кількості сфер державного управління, правосуддя, відновлення економіки, а також посиленої співпраці у визначених 28-ми секторах політики, включаючи енергетику, транспорт і захист довкілля. Становлення в Україні стабільної і процвітаючої демократії

має відбутися через відповідність міжнародним нормам і стандартам, в першу чергу – acquis Європейського Союзу.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновок, що Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є двостороннім, закритим міжнародним договором змішаного типу, об'єктом якого є політичні та економічні питання. Окремі положення Угоди про асоціацію [1] застосовуються з 01 листопада

2014 року одночасно з чинною на сьогодні Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року [5].

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку, на нашу думку, полягають у необхідності дослідження особливостей імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в національний правопорядок України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня і 27 червня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/paran2820#n2820
2. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 29 червня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535
3. Explanatory Memorandum on the Association agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Command Paper Number: 8939 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/361171/No._14_Cm_8939_-_EU-Ukraine_European_Atomic_Energy.pdf
4. Вербальна нота Генерального Секретаріату Ради Європейського Союзу від 30 вересня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b50/paran2#n2
5. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012
6. EU member countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/index_en.htm
7. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>
8. Consolidated version of the Treaty on European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012_en.pdf
9. Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012_en.pdf
10. Consolidated version of the Treaty establishing the European Atomic Energy Community [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/consolidated_version_of_the_treaty_establishing_the_european_atomic_energy_community/consolidated_version_of_the_treaty_establishing_the_european_atomic_energy_community_en.pdf
11. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118
12. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>
13. European Parliament ratifies EU-Ukraine Association Agreement [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20140915IPR62504/html/European-Parliament-ratifies-EU-Ukraine-Association-Agreement>
14. Riigikogu ratifitseeris Ukraina, Gruusia ja Moldova assotsieerimislepingud EL-iga [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.riigikogu.ee/index.php?id=181091>
15. Rządowy projekt ustawy o ratyfikacji Układu o stowarzyszeniu między Unią Europejską i Europejską Wspólnotą Energii Atomowej oraz ich państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej Strony, sporządzonego w Brukseli dnia 21 marca 2014 roku oraz dnia 27 czerwca 2014 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=2833>
16. T/1960. Egyrészről az Európai Unió és tagállamai, másrészről Ukrajna közötti Társulási Megállapodás kihirdetéséről [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parlament.hu/web/kulugyi-bizottsag/a-bizottsag-atal-targyalt-iromanyok>
17. Betänkande 2014/15 : UU7 Associeringsavtal mellan Europeiska unionen, Europeiska atomenergigemenskapen och deras medlemsstater, å ena sidan, och Ukraina, å andra sidan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Utskottens-dokument/Betankanden/Arenden/201415/UU7/>
18. Статус Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_i35
19. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations Vienna, 21 March 1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-3&chapter=23&lang=en

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ТА МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВПЛИВУ

Столярський О.В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародного права
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті аналізуються основні доктринальні підходи щодо розуміння військових злочинів у міжнародному праві. В цьому контексті також досліджуються проблеми становлення та розвитку доктрини міжнародної кримінальної відповідальності. Здійснюється спроба встановлення взаємовпливу військових злочинів та міжнародної кримінальної відповідальності.

Ключові слова: військові злочини, доктрина, міжнародна кримінальна відповідальність, індивід, міжнародний військовий трибунал.

Столярский О.В. / ВОЕННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И МЕЖДУНАРОДНАЯ УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ: ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ / Львовский национальный университет им. И. Франко, Украина

В статье анализируются основные доктринальные подходы к пониманию военных преступлений в международном праве. В этом контексте также исследуются проблемы становления и развития доктрины международной уголовной ответственности. Осуществляется попытка установить взаимовлияние военных преступлений и международной уголовной ответственности.

Ключевые слова: военные преступления, доктрина, международная уголовная ответственность, индивид, международный военный трибунал.

Stolyarskiy O.V. / WAR CRIMES AND INTERNATIONAL CRIMINAL RESPONSIBILITY: PROBLEMS OF INTERACTION / Lviv national University named after I. Franko, Ukraine

The article analyzes the basic doctrinal approaches to understanding war crimes in international law. In this context, it also examines the problems of formation and development of the doctrine of international criminal responsibility. An attempt is made to establish the influence of war crimes by the international criminal responsibility. In the formation of the doctrine of international criminal responsibility focused on the personal responsibility of persons guilty of war crimes. However, it should be emphasized that an important attempt to improve the international system of responsibility for violation of the law of war were made after the end of the First world war. However, if there is no indication on the possibility of establishing an international military Tribunal, it is explained and clear: everything described pre-judgments and conclusions were made in the late XIX century, when the development of international criminal responsibility of individuals were only at the initial stage of scientific studies that relied only on some international acts. International lawyers sought to justify the need for further humanization of the sphere of armed struggle, but to confirm their findings, they could use a very small number of international legal instruments. Such as the St. Petersburg Declaration on the abolition of the use of explosive and incendiary bullets (1868); Geneva Convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed (1864), which was extended and expanded in 1906; The Hague Declaration on the use of projectiles with the sole purpose to spread poisonous gases and on the use of bullets, easily expandable or plushevaya (1899); the Hague Convention on laws and customs of war (1907). The peculiarity is that neither international law, nor to the scientific doctrine of that period failed to act on the awareness of the need for a total ban of international crimes, and the most dangerous of them – aggressive war. They could not take the position that international criminal responsibility for committing military offences should be assigned to specific organizers and performers. Accordingly, and was the emergence and development of international law in the field of international criminal responsibility and in the field of war crimes.

Key words: war crimes, doctrine, international criminal responsibility, individual, international military Tribunal.

У своєму трактаті «Про право війни і миру» Гроцій писав: «згідно з тим, що нами взагалі з'ясовано, призвідники війни зобов'язані до відшкодування за скоєне їхніми силами або за їхньою порадою. Вони відповідальні за те, чим зазвичай супроводжується війна, а також за всі звичайні дії, оскільки вони вчинені за їхнім наказом або мали або не мали перешкод з їхнього боку, коли для цього була можливість. І полководці відповідальні за все вчинене під їхньою командою; відповідальні і всі воїни, які брали участь в якій-небудь спільній дії, наприклад, у спаленні міста» [1, с. 689].

Це означає, що у становленні доктрини міжнародної кримінальної відповідальності основна увага приділялася персональній відповідальності осіб, винних у скоєнні військових злочинів.

На підтвердження цього, болгарський юрист С. Кутіков пише: «Під впливом правових уявлень свого часу він взагалі не задавав собі питання – чи не є можливим поставити питання про міжнародно-правову відповідальність конкретного виконавця правопорушення. Г. Гроцій ставив собі єдине завдання: визначити в окремих конкретних випадках, які необхідні передумови для виникнення міжнародно-правової відповідальності держави або суспільства... Г. Гроцій задає більш ніж на два століття вперед той напрямок, в якому доктрина розглядатиме проблему міжнародно-правової відповідальності» [2, с. 4–5].

В іншому місці трактату Гроцій пише: «Якщо ж який-небудь воїн або хто-небудь інший навіть у справедливій

війні підпалить ворожі будівлі, спустошить поля і такого роду діями завдасть збитків не за наказом і коли це спричинене не потребою і без жодної для цього причини, то відповідна особа зобов'язана відшкодувати збитки» [1, с. 759].

Усі ці положення свідчать про те, що Г. Гроцій дуже чітко визначав злочинні дії, вчинені під час війни як індивідами, так і групою осіб, і вважав, що вони повинні нести персональну відповідальність. Однак він вважав, що це має бути цивільна, а не кримінально-правова відповідальність. Цей висновок, зумовлений епохою, не применшує прогресивного значення ідеї Г. Гроція: за вчинення злочинів під час війни конкретні виконавці цих злочинів повинні нести індивідуальну відповідальність.

Однак, слід наголосити, що важливі спроби удосконалення міжнародної системи відповідальності за порушення права війни були зроблені вже після закінчення Першої світової війни.

Так, 11 листопада 1918 року була утворена Союзницька комісія для встановлення відповідальності «військових злочинців» (цей термін був використаний вперше). Як наслідок цього, у Версальському мирному договорі пропонувалося притягнути до відповідальності кайзера Вільгельма II та інших обвинувачених у військових злочинах громадян Німеччини, а також створити міжнародний суд і національні суди для процесів над військовими злочинцями всіх видів. Однак, ці пропозиції не були втілені в життя: кайзер врятувався втечею до Голландії, яка відмо-

вилася його видати, а окремі із військових злочинців, яких намагалися притягнути до відповідальності, були виправдані або отримали чисто символічне покарання [3, с. 31].

Проте, слід зазначити, що дослідженню питань відповідальності держав та індивідів за порушення законів та звичаїв війни велику увагу почали приділяти юристи-міжнародники в кінці XIX – початку XX століття.

Так, професор Петербурзького університету Н. М. Коркунов у статті «Досвід конструкції міжнародного кримінального права» (1889 р.) одним із перших зробив спробу вивчити ці питання. У курсі лекцій він писав: «...кримінальне міжнародне право..., міжнародна участь поранених і хворих воїнів і подібних питань має живе практичне значення саме як питання права» [4, с. 6].

Прогресивними для свого часу було багато ідей професора Московського університету Л. О. Камаровського. Особливу увагу, на нашу думку, заслуговує така теза, глибоко гуманна за своїм змістом: «Міжнародне право розпросторюється і на окремих осіб. Людина як така повинна користуватися міжнародною охороною». Проте, віддаючи данину своєму часу, Л. О. Камаровський визначає війну як «зовнішній спосіб охорони міжнародного права». Війна, на його думку, є ставлення держави до держави, а не людини до людини зокрема. Приватні особи як такі не вороги між собою. Вони вороги лише остільки, оскільки діють як воїни. Війна, на переконання Л. О. Камаровського, ведеться проти ворожої держави і її військових сил, а не проти мирного населення та його майна. Характеризуючи право війни, він описує заборонені засоби війни [5, с. 3–4].

Великий інтерес становить також висловлювання іншого відомого юриста П. Є. Казанського, що стосується необхідності узгодження внутрішньодержавного права з нормами міжнародного права і безумовного виконання цих положень. «Міжнародне право, – пише він, – має бути виконане; узгоджене чи не узгоджене, з ним внутрішнє право країни з міжнародно-правової точки зору байдуже» [6, с. 264]. Звідси, на нашу думку, можна зробити висновок про те, що П. Є. Казанський вважав, що за міжнародне правопорушення має наставати відповідальність і тоді, коли у внутрішньодержавному праві немає вказівки на заборону і караність такого діяння. В цьому разі відповідальність настає за нормами міжнародного права.

Значний внесок у розроблення питань відповідальності взагалі та міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб зокрема вніс вчений М. М. Капустін. Відносячи до об'єкта, що охороняється міжнародним правом, справедливості у міжнародних відносинах як спонукальну причину посягань на цей об'єкт він називає «думку про панування над іншими, про національну винятковість» [7, с. 53–54].

Оскільки війну у міжнародному праві того періоду визначали як допустимий засіб вирішення міжнародних спорів, М. М. Капустін велику увагу приділяв розгляду права війни. До звичаїв взаємної поваги між воюючими і моральних початків людинолюбства він відносить перемир'я після битви для поховання вбитих і надання допомоги пораненим; пощаду беззбройним, жінкам і дітям; збереження за змогою пам'ятної релігії та мистецтва; полонені як особи, що виконували свій обов'язок, користуються повагою й перебувають на утриманні; особливу роботу надають і пораненим; предмети, які за призначенням сприяють розвитку науки і мистецтва, мають користуватися пощадою.

Визначаючи протиправність військової здобичі, М. М. Капустін пише: «Військова здобич позбавлена юридичної підстави і тотожна пограбуванню». Складно переоцінити, розглядаючи цю проблему з точки зору наших днів, висновок М. М. Капустіна про наявність міжнародної кримінальної відповідальності індивідів за міжнародні злочини, хоча він і додавав, що «однаковість покарання за них на той момент (до 1873 р.) ще юридично не вироблена» [7, с. 75–76].

Загальну тенденцію у науці міжнародного права, одним із напрямків якої стало прагнення і формулювання протиправних дій, що спричиняють настання відповідальності, висловив професор Брюссельського університету А. Рів'є: «...стороннє насильство не є війна, а міжнародний злочин, якщо за це не передбачено міжнародним правом примусовий захід» [8, с. 245]. Розглядаючи дозволені і недозволені засоби завдання шкоди ворогові, А. Рів'є як критерій протиправності таких засобів визначає, що «всяка шкода, спрямована на військове ослаблення ворожої держави, не може бути виправдана». Близьку до цієї позиції займає і Й. Блюнчлі [9, с. 38–39].

Отже, обидва автори у своїх працях спробували сформулювати й обґрунтувати неприпустимість війни, злочинність порушення законів і звичаїв війни. Обігнав їх у своїх розмірковуваннях професор Берлінського університету Ф. Ліст. Визначаючи війну як міжнародно-правові відносини, як крайній засіб вирішення міжнародних суперечок, він зауважує, що «суб'єктами війни» можуть бути лише суверенні держави, але суб'єктом делікту проти міжнародного права, тобто міжнародного злочину, він називає «окрему особу». Ф. Ліст розглядає заборонені засоби війни, за використання яких може наставати відповідальність і для окремих осіб. До таких засобів він відносить вживання отрути або отруєної зброї; віроломне вбивство або поранення осіб, які належать до населення або війська ворога; вбивство або поранення ворога, який, поклавши зброю або не маючи засобів захисту, безумовно здається (полон є тільки арештом зі збереженням життя, здоров'я і майна військовополонених); оголошення, що нікому не буде пощади; застосування зброї, снарядів або речовин, які можуть заподіяти зайві страждання; руйнування або захоплення ворожої власності, крім випадків, де це настійно зумовлено військовою необхідністю [10, с. 193].

Професор Берлінського університету А. Гефтер у роботі «Європейське міжнародне право» спеціальний розділ присвятив праву війни. Він писав: «Вимоги людяності не допускають використання таких руйнівних засобів, які разом і механічно винищують велику кількість народу, зводячи людину до положення бездумної речі» [11, с. 239–240]. Порушенням міжнародного права А. Гефтер називає усяке дійсне і безумовне заперечення прав людей і народів. Таке порушення є образою для всіх держав, що підлягають однаковим моральним законам, і спричиняє загальні умови до їхнього придушення. У визначенні А. Гефтера міститься, на наш погляд, вказівка на об'єкт посягання міжнародного злочину – «права людей і народів, закони моральності, честь всіх держав»; визначається протиправність таких діянь – «порушення міжнародного права» і йдеться про їхню караність – «спільні зусилля до їхнього придушення». Він також описує заборонені засоби ведення війни, до яких відносить використання отруєної зброї, зброї, що заподіє надмірні страждання або важкі рани (наприклад, розривні кулі). «Всіма засуджується, – пише А. Гефтер, – умиртвляння осіб, які не чинять опір і здатні до опору. Закони війни забороняють безглузде, що не викликано військовою необхідністю, спустошення ворожих територій». Далі А. Гефтер робить дуже важливий висновок про те, що «особи, винні в порушенні законів війни і кримінальних законів, що охороняють особисту і майнову недоторканність, можуть бути засуджені як загальним судом країни, так і польовим судом ворога, тобто йдеться про персональну кримінальну відповідальність за міжнародні злочини [11, с. 240–241].

Ця міжнародна відповідальність могла бути здійснена в двох формах підсудності: національним судом належності винної особи або військовим трибуналом потерпілої держави.

Якщо немає вказівки на можливість створення міжнародного військового трибуналу, то цілком зрозуміло: всі описані попередньо судження і висновки були зроблені

в кінці XIX століття, коли розробка питань міжнародної кримінальної відповідальності індивідів перебувала лише на початковому етапі наукового дослідження, що спиралося тільки на деякі міжнародні акти. Юристи-міжнародники прагнули обґрунтувати необхідність дальшої гуманізації сфери збройної боротьби, але для підтвердження своїх висновків вони могли використовувати дуже незначну кількість міжнародно-правових документів. Таких, наприклад, як Петербурзька декларація про скасування вживання вибухових і запалювальних куль (1868 р.); Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у чинних арміях (1864 р.), яка була розширена і доповнена у 1906 році; Гаазька декларація про невживання снарядів, які мають єдиним призначенням поширювати отруйні гази, і про невживання куль, які легко розгортаються або сплющуються (1899 р.); Гаазькі конвенції про закони і звичаї війни (1907 р.).

Становлення цих актів зводилося до такого: населення і ті, хто воює, залишаються під охороною і дією основ

міжнародного права, оскільки вони виникли на підставі усталених між народами звичаїв, із законів людяності та вимог суспільної свідомості; «мета – це прагнення зупинити потреби війни перед вимогами людинолюбства».

Таким чином, беручи до уваги вищезазначене, можна стверджувати про наявність прямого взаємовпливу військових злочинів і міжнародної кримінальної відповідальності. Особливістю є те, що ні міжнародно-правові акти, ні наукова доктрина того періоду не змогли подіяти на усвідомлення необхідності повної заборони міжнародних злочинів, і передусім найбільш небезпечного з них – агресивної війни. Не змогли вони зайняти позицію, згідно з якою міжнародна кримінальна відповідальність за скоєння військових злочинів мала б бути покладена на конкретних їх організаторів і виконавців. Відповідно до цього і відбувалося становлення та розвиток норм міжнародного права як в сфері міжнародної кримінальної відповідальності так і в сфері протидії військовим злочинам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. – М., 1956. – Кн. 3. – Гл. 1 – П.4. – 689 с.
2. Кутиков В. Наказательна та отговорная на индивида межгосударственная среда / В. Кутиков. – СУЮФ. – Т. 42. – 1946-1947. – 45 с.
3. Марченко А. В. Правовой порядок разграничения процедур экстрадиции и передачи военных преступников международным уголовным трибуналам или Международному уголовному суду / А. В. Марченко // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2008. – № 3 (39). – С. 31–35.
4. Коркунов Н. М. Международное право / Н. М. Коркунов. – М., 1886.
5. Камаровский Л. А. Международное право / Л. А. Камаровский. – М., 1900.
6. Казанский П. Е. Введение в курс международного права / П. Е. Казанский. – Одесса, 1901.
7. Капустин М. Н. Международное право / М. Н. Капустин. – Ярославль, 1873.
8. Ривье А. Учебник международного права / А. Ривье. – М., 1893.
9. Блюнчли И. Современное международное право / И. Блюнчли. – М., 1876.
10. Лист Ф. Международное право / Ф. Лист. – Юрьев, 1917.
11. Гефтер А. Европейское международное право / А. Гефтер. – Сб-т, 1880.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ: ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ І ПОВНОВАЖЕННЯ**Яковюк І.В.,****д.ю.н., професор кафедри міжнародного права***Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена розгляду еволюції правового статусу Комісії Європейського Союзу, визначення правових засад її формування й функціонування, аналізу її місця й ролі в інституційному механізмі ЄС, а також взаємодії з іншими інститутами ЄС під час реалізації його завдань і функцій.

Ключові слова: Європейська Комісія, Європейський Союз, європейська інтеграція, інституційний механізм ЄС.

Яковюк И.В. / ЕВРОПЕЙСКАЯ КОМИССИЯ: ПОРЯДОК ФОРМИРОВАНИЯ И ПОЛНОМОЧИЯ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

Статья посвящена рассмотрению эволюции правового статуса Комиссии Европейского Союза, определению правовых основ ее формирования и функционирования, анализу ее места и роли в институциональном механизме ЕС, а также взаимодействию с другими институтами ЕС в процессе реализации его задач и функций.

Ключевые слова: Европейская Комиссия, Европейский Союз, европейская интеграция, институциональный механизм ЕС.

Yakoviyk I.V. / THE EUROPEAN COMMISSION: ORDER OF FORMATION AND POWERS / Yaroslav Mudry National Law University, Ukraine

The place of the European Commission in the EU institutions hierarchy and its role in the EU functioning have been different. Besides, the researchers traditionally face a problem to what branch of EU power it belongs. All these conditions actuality of the researches devoted to the studies of the evolution of the legal status, determination of the legal background of its formation and functioning, analysis of its place and role in the EU institutional mechanism, and to its correlation with other EU institutions in the course of realization of its tasks and functions.

The following scientists were engaged in research of the specified question: S. Gotzi, M. M. Birjukov, M. Yu. Kaveshnikov, O. V. Stankevich, I. V. Yakoviyk and others.

The article analyzes the problem of definition of the EU Commission legal status, the system of demands to the EU members and to the Member States which are called upon to provide its supranational status and independence in the course of decision-making and decision-taking is marked out. The mechanism of correlation of the Commission with other EU institutions is the context of the EU «balance of powers» is studied. The problem of creation of the «economic government» alongside with the Commission is analyzed, and the conclusion about unreasonableness of this step at present stage of integration is made.

The European Commission is the leading supranational EU institution. Juridical practice by extended interpretation of the framed statements of the establishing documents facilitated the formulation of unwritten principle which provides for participation of the Commission in realization of all managerial functions and decision-making in the form of legal acts. Although the EU Commission activity resembles the work of national government, it can not be qualified as executive branch of power because alongside with realization of executive and executive-administrative activity it realizes important legislative powers.

Key words: European Commission, European Union, European integration, institutional mechanism the EU.

В інституційному механізмі ЄС Європейська комісія посідає четверте місце серед інститутів ЄС, що відбиває сучасне бачення ієрархії об'єднання. Однак на час заснування ЄСВС Вищий керівний орган, який був попередником Комісії, займав перше місце в цій структурі. Таким чином її місце в ієрархії інститутів ЄС, а також роль у функціонуванні інтеграційного об'єднання неодноразово зазнавала змін, що лише ускладнює вирішення питання стосовно віднесення європейської комісії до відповідної «гілки» влади. Усе це засвідчує актуальність досліджень, присвячених розгляду еволюції правового статусу цього інституту, визначення правових засад її формування й функціонування, а також аналізу її місця і ролі в механізмі «стримувань і противаг» ЄС.

Дослідники стикаються з труднощами, намагаючись визначити статус Комісії. Так, при її розгляді у функціональному аспекті автори акцентують увагу на її виконавчій та владно-розпорядчій діяльності, роблячи в підсумку висновок, що Комісія уособлює виконавчу гілку влади [9, с. 4], або розглядають її як провідний інститут ЄС, що реалізує повсякденне оперативне управління [1, с. 128–129]. У інших публікаціях підкреслюється, що Комісія виконує в ЄС функції цивільної служби і володіє монополією на здійснення права законодавчої ініціативи [12, с. 29]. В окремих публікаціях вона порівнюється з «мотором інтеграції», що виробляє рекомендації стосовно політичних акцій ЄС і виступає своєрідним стражем інтересів Союзу [14, с. 110]. Деякі автори ототожнюють Комісію з урядом, зазначаючи, що вона «подібна до кабінету», у якому кожний її комісар відповідає за проведення політики в певній

сфері, на що їх опоненти зауважують, що Комісію умовно можна розглядати лише як певну частину уряду, якщо говорити про уряд у цілому. Але й таке сприйняття цього інституту не коректне, оскільки уряд правомочний приймати рішення, тоді як Комісія цього права позбавлена. Точніше було б асоціювати її з вищою бюрократією виконавчої влади [7, с. 388].

Вищий керівний орган був покликаний визначити пріоритети розвитку ЄСВС і забезпечити досягнення цілей інтеграції (ст. 8 ДЕСВС). Це обумовило вироблення для його членів, кандидатури яких висували національні уряди і які призначалися за їх спільною згодою, а також держав-членів системи вимог (ст. 9 ДЕСВС), яка мала забезпечити наднаціональний характер інституту і незалежність працюючих у ньому чиновників. Мова йде, зокрема, про таке: члени Комісії зобов'язані діяти в інтересах Співтовариства; їм забороняється звертатися із запитом і отримувати інструкції від будь-якого уряду або іншого органу; вони зобов'язані утримуватися від дій, що несумісні з їх обов'язками; їм забороняється займатися іншою діяльністю за винагороду або безоплатно; на держави-члени покладалася обов'язок поважати незалежність членів Комісії і відповідно утримуватися від спроб вплинути на них під час виконання ними своїх обов'язків. З метою забезпечення незалежності Комісії і її членів вказані вимоги поширювали свою дію як на час перебування вказаних чиновників на посадах, так і після звільнення з них (ст. 9 ДЕСВС). Порушення вимог було підставою для звільнення Судом (за запитом Ради або Комісії) члена Комісії з посади або позбавлення права на пенсію чи інших

привілеїв, що заміняють її. Ці вимоги у незмінному вигляді діють і сьогодні [8]. Однак формування першого складу Комісії виявило певні моменти, які не зовсім відповідали положенням установчих договорів:

по-перше, розподіл портфелів відбувався не за професійними якостями і досвідом роботи, а був зорієнтований на задоволення національних інтересів [17, с. 44]. Між державами-членами існувала своєрідна джентльменська угода, відповідно до якої розподіл посад між державами-членами здійснювався відповідно до частки їх внеску до бюджету ЄС і лише на нижчих щаблях управлінської ієрархії ці пропорції порушувалися. У цих умовах виникла ситуація, коли в окремих генеральних директоратах сформувалися національні угруповання, що породило проблему непрофесіоналізму і неефективності роботи окремих співробітників і навіть цілих підрозділів Комісії, на що вказували комітети експертів, створені Європарламентом [5, с. 179]. Реформи інституційного механізму ЄС мали на меті певною мірою змінити такий підхід до комплектації Комісії, а з часу суттєвого розширення ЄС – і на відхід від правила, згідно з яким кожна держава має право претендувати на одне місце в Комісії. Однак, відхід від цього підходу зустрічає опір держав-членів, які вимагають дотримання принципу рівного представництва в цьому інституті;

по-друге, розподіл коштів між генеральними директоратами відбувався, виходячи зі стратегічних інтересів, а не нагальних потреб, що призвело до перекосів в їх укомплектованості кадрами та в рівні завантаження;

по-третє, до середини 70-х рр. робота Комісії і її директоратів була організована на основі французького адміністративного права і положень про державну службу [5, с. 36–37].

Провал ратифікації ДЄОС і припинення розробки проекту ДЄПС, а також занепокоєння національних урядів щодо того, що наділення Комісії ЄЕС повноваженнями, які реалізовував Вищий керівний орган ЄСВС, в умовах надзвичайно широкої компетенції ЄЕС призведе до суттєвого посилення ролі наднаціональних інститутів, негативно позначилися на статусі Комісії. Як наслідок, в ієрархії інститутів ЄЕС і Євроатому Комісія з першого місця опустилася на третє, тоді як Рада з третього місця піднялася на друге (ст. 4 ДЄЕС), що обумовило зміну повноважень інститутів і співвідношення між ними. Так, до Ради перейшло не лише право прийняття рішень (за ДЄСВС (ст. 14) це право належало Комісії), але й визначення умов їх застосування та здійснення управлінських дій (ст. 145 ДЄЕС), що обмежило повноваження Комісії. Крім того, в ЄЕС було запроваджено більш жорсткий контроль з боку Ради за Комісією, аніж аналогічний контроль Ради за Вищим керівним органом в ЄСВС [6, с. 22]. Стосовно ролі Комісії в інституційній системі Євроатому С. Гоці констатує, що, на відміну від Вищого керівного органу ЄСВС і Комісії ЄЕС, вона через низку мотивів так і не змогла посправжньому ствердитися [2, с. 24].

У 1965 році було підписано Договір про злиття, відповідно до якого з 1967 року повинна була працювати єдина для трьох Співтовариств Комісія, що не забезпечило підвищення її значення. Зниження активності Комісії під час розв'язання питань, які зачіпали інтереси провідних держав-членів, і, як наслідок, довіри до неї з боку національних урядів відбулося під час кризи «пустого крісла». У результаті Комісія продовжувала розробляти законопроекти і доповіді з актуальних питань, проте без активної підтримки з боку тандему Німеччина–Франція і в умовах постійних змін голови Комісії [2, с. 25], які не мали шансів на реалізацію. Таким чином Комісія поступово відійшла від активного відстоювання перед Радою власної позиції з розроблених нею законопроектів і спиралася на положення ст. 100 ДЄЕС, які передбачали прийняття законопроектів одноголосно членами Ради. Як наслідок, наприкінці 1960-х рр. і до кінця 1970-х рр. Комісія являла собою не

наднаціональну, а традиційну міжнародну бюрократію [5, с. 37–38].

Ситуація ще більш ускладнилася після того, як розпочався процес розширення Європейських співтовариств. Про пониження ролі Комісії свідчить те, що голова Комісії не брав участі у підписанні договорів про розширення Співтовариств, а її роль при підготовці Ломейської конвенції 1975 року була обмежена суто технічною та адміністративною підтримкою держав-членів [5, с. 37]. Якщо період 1967–1977 рр. дослідники визначають як десятиліття застою, то значною мірою це зумовлено втратою Комісією своїх позицій, її перетворенням на технократичний, а не політичний інститут.

Однак період застою змінився активізацією інтеграції, що призвело до зростання ролі й значення Комісії. Підняття її статусу було обумовлене низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. До перших слід віднести постановку завдання стосовно створення єдиного ринку, реалізацію якого могла забезпечити лише Комісія, а також перепідпорядкування Комісії структурних фондів, а, отже, набуття нею повноважень щодо розподілу фінансів. Серед суб'єктивних чинників слід виокремити, по-перше, призначення на посаду голови Комісії політиків, які мали значну політичну вагу як на загальноєвропейському, так і на національному рівні, по-друге, відновлення плідної співпраці керівників франко-німецької вісі з питань просування об'єднаного процесу та утворення своєрідного альянсу Франція – Німеччина – Комісія, що надало політичної ваги голові останньої (голову Комісії за посадою було включено до складу Європейської Ради) та забезпечило просування її ініціатив; по-третє, підтримка Комісії зі сторони впливових неурядових структур, які розглядали її як новий канал лобювання своїх інтересів у масштабах Співтовариств. У результаті завдяки, з одного боку, інституційним реформам, а з другого – використанню головами, починаючи з Ж. Делора, «урядових» методів керівництва, Комісія дедалі більше набувала ознак, що властиві національним урядам.

Таким чином, з 1980-х рр. розвиток інституційної структури ЄС відбувався шляхом зростання ролі й розширення повноважень Комісії, внаслідок чого вона поряд з Радою перетворилася на провідний інститут ЄС, а її повноваження набули збалансованості [15, с. 2]. Щоправда збереження цієї тенденції вимагало від Комісії значних зусиль, що пов'язано з двома головними причинами. По-перше, організаційний принцип Союзу – представництво власних інтересів: кожний інститут розглядає себе як опору власних інтересів – національних чи комунітарних, які він покликаний просувати і захищати. Відповідно між інститутами, що побудовані на наднаціональних і міжурядових засадах, йде неофіційна боротьба за першість, а, отже, і за повноваження [5, с. 94]. По-друге, певна конкуренція існує між інститутами (Європарламент і Комісія), що належать до категорії наднаціональних. Так, Європарламент завжди прагнув набути повноважень, які властиві національному парламенту (наприклад, право законодавчої ініціативи) і які на рівні Союзу є монополією Комісії. Якщо набути права законодавчої ініціативи Парламенту не вдалося, то розширити свої законодавчі повноваження за рахунок Комісії він все ж таки зміг. Так, Комісію було виключено зі складу Узгоджувального комітету, за результатами роботи якого Рада і Європарламент здатні змінити пропозиції Комісії без її згоди, причому для цього не вимагається одноголосного рішення Ради. Разом з тим, попри існуючу конкуренцію між Європарламентом і Комісією, вважається, що у функціональному сенсі вони працюють як партнери.

Амстердамський договір позначився на порядку функціонування Комісії: якщо раніше думка Парламенту щодо кандидатури її голови мала рекомендаційний характер, то відтепер набувала обов'язковості; підвищився статус голо-

ви Комісії (його згода стала необхідною для призначення комісарів). Однак, положення, які змінювали статус голови Комісії, були закріплені не в тексті Договору, а в Декларації про організацію і функціонування Комісії. Загалом, починаючи з цього етапу реформування інституційного механізму, зміни в порядку організації й функціонування Комісії були обумовлені змінами у порядку голосування і визначення кваліфікованої більшості в Раді.

Позиції Комісії були істотно підірвані через відставку її складу на чолі с Ж. Сантером. Як відомо, Європарламент отримав такий засіб впливу на Комісію як постановка питання про винесення їй вотуму недовіри, що наближує Комісію за статусом до національного уряду. Інституції парламентської відповідальності Комісії означає, що за ініціативою депутатів Європарламент двома третинами голосів, що становлять абсолютну більшість його членів, може висловити недовіру Комісії, що тягне за собою її колективну відставку. Вважалося, що це повноваження Парламенту з категорії «сплячих», доки у 1999 році виникла реальна загроза його застосування. І хоча ця процедура не була реалізована, іміджу Комісії було завдано нищівного удару.

З метою відновлення довіри до себе Комісія ініціювала запровадження правил і процедур, які б унеможливили поведінку у практиці, що призвели до відставки Комісії Ж. Сантера; здійснила реформу цивільної служби ЄС; прийняла кодекс поведінки членів Комісії; почала послідовно реалізовувати вимогу стосовно обґрунтованості рішень, що нею ухвалюються тощо.

Нова спроба обмеження законодавчих повноважень Комісії на користь Ради мала місце напередодні підписання Ніщського договору [5, с. 139]. Ніщський договір викликав неоднозначну оцінку дослідників з точки зору результатів реформи Комісії: якщо, з одного боку, відбулося посилення наднаціональних засад в організації її роботи, про що свідчать зміни у порядку її формування (голова Комісії затверджується кваліфікованою більшістю членів Європейської Ради; кандидатури членів Комісії вносяться державами-членами; кінцевий склад Комісії формується Радою за згодою голови Комісії, після чого він схвалюється Європарламентом і остаточно затверджується кваліфікованою більшістю на засіданні Ради (ст. 214 ДЕСПВ)), то з іншого – окремі положення, що символізують таке посилення, мали фіктивний характер (процедура затвердження складу Комісії кваліфікованою більшістю голосів Ради і необхідність отримання згоди голови Комісії на призначення інших її членів має значення, коли кожна держава-член висуне декілька кандидатів на одне місце – в іншому разі голова Комісії і Рада виступають статистами, здійснюючи свій вибір без реальної можливості вибору), що знецінювало їх зміст.

Головний здобуток Ніщського договору полягав у просуванні в напрямку перетворення голови Комісії на реального керівника цього інституту, про що свідчить закріплення за ним права здійснення політичного керівництва, визначення структури Комісії, розподілу і перерозподілу повноважень між її членами, здійснення поточного контролю за їх діяльністю. Відповідно до Процедурних правил (ст. 1) Комісія повинна визначати свої перспективні стратегічні цілі й Щорічну політичну стратегію, на основі якої розробляється робоча програма і попередній бюджет на наступний рік, відповідно до політичних вказівок її голови. Голова Комісії представляє програму Парламенту і відповідає на запитання депутатів, які стосуються законопроектів, що випливають з цієї програми. Впливовість голови визначається також його одноособовим правом розподіляти посади серед інших членів Комісії. Голова вносить свої пропозиції стосовно розподілу посад після попередніх неформальних консультацій зі своїми колегами. Показово, що розподіл обов'язків серед членів Комісії чітко не регулюється її Процедурними правилами. У результаті вирішальну роль у цьому питанні відіграє голова Комісії.

При цьому голова може змінити своє рішення у будь-який час (ст. 3 Процедурних правил) [13, с. 26–27]. Попри це прийняте в підсумку рішення вважається колегіальним. Однак права самостійно відправляти у відставку членів Комісії її голова так і не набув.

Затягування з реформуванням Комісії сприяло зменшенню ефективності її діяльності. На сьогодні ресурси Комісії несумірні з тими завданнями, що стоять перед нею. За кількістю співробітників її можна порівняти з адміністрацією великого міста, а масштаб її повноважень з середини 1980-х рр. стрімко зростає. Створена як мотор інтеграції Комісія вимушена здійснювати широке коло виконавчих функцій, що відволікає її адміністративні ресурси і не дозволяє якісно здійснювати перспективне планування [5, с. 224].

Лісабонський договір також не виправдав сподівання прибічників ідеї реформування Комісії. Хоча він містить цілий ряд новел щодо реформування інституційної системи, однак він не здійснив реформи Комісії. Надання *de jure* голові Комісії права на свій розсуд розподіляти портфель між її членами не означає, що *de facto* він може це робити, оскільки виявляється заручником побажань національних урядів. Серед положень, які певною мірою посилюють позиції Комісії і голови, слід назвати наступні. Процедура формування Комісії відповідно до ст. 17 ДЕС вперше передбачила обов'язковість урахування позиції Європейської Ради. Європарламент має право відхилити кандидатуру голови Комісії, яку висуває політична партія, що займає більшість місць у Парламенті. Таким чином, слід визнати, що схвалений Європарламентом і Європейською Радою голова набуває максимально можливої на сьогодні легітимності.

Лісабонський договір посилив впливовість Комісії завдяки запровадженню посади Верховного представника ЄС із зовнішніх справ і політики безпеки, який одночасно є віце-головою Комісії (ст. 18 ДЕС). Таким чином, створено передумову до зменшення дублювання функцій і повноважень інститутів, що представляють інтереси Союзу на міжнародній арені, а також збільшення впливу Комісії на цю сферу відносин.

При дослідженні статусу Комісії буквально тлумачення положень установчих договорів дає помилкове уявлення про її справжню роль. Аналіз установчих договорів з урахуванням розширеного їх тлумачення дозволяє виділити чотири основні блоки повноважень Комісії: забезпечення виконання установчих договорів і заснованих на них актів, участь у нормотворчому процесі, здійснення управлінської діяльності, участь у здійсненні зовнішньополітичних зв'язків.

Основні положення, що характеризують Комісію, викладені у ст. 17 ДЕС. Так, Комісія має монополічне право на законодавчу ініціативу, «просуває спільні інтереси Союзу», здійснює нагляд за застосуванням права Союзу (під контролем Суду ЄС) та реалізує координаційну, виконавчу й управлінську функції, здійснює представництво на міжнародній арені (за винятком СЗПШБ), ініціює складання щорічної і багаторічної програми Союзу з метою досягнення міжінституційних угод, що в цілому обумовлює її виключне положення серед інститутів ЄС.

Ключова роль Комісії в інституційному механізмі ЄС обумовлена передусім її повноваженнями в законотворчій діяльності. Саме їй належить право ініціювати прийняття певного нормативного акта, який потім у рамках комітетів при Європейській комісії на національному рівні обговорюється і доопрацьовується, на рівні інститутів Союзу приймається, після чого передається державам-членам для застосування, за правильністю якого слідкує Комісія. Таким чином, на Комісії замикається коло відносин і взаємодії інститутів ЄС у нормотворчій діяльності.

Європейська комісія виконує також функцію «стража» установчих договорів [16, с. 103]: вона постійно

відстежує ситуацію як у Союзі в цілому, так і у кожній державі-члені, зокрема, ставлячи за мету не допустити порушення або неналежного виконання положень установчих договорів, а також заснованих на них актах вторинного права.

Комісія реалізує повноваження, що необхідні для забезпечення узгодженої роботи інституційного механізму Союзу. Так, вона співпрацює з Європейською Радою і її головою для забезпечення підтримки з їх боку своєї місії всередині Союзу; Європейська Рада, у свою чергу, у певних випадках уповноважує Комісію представляти свої інтереси. Комісія плідно взаємодіє з формациями Ради під час обговорення вироблених спільно з Європейською Радою ініціатив стосовно законодавства ЄС. Вказані повноваження засвідчують, що Комісія є головною сполучною ланкою, завдяки якій забезпечується координація й ефективна діяльність інститутів ЄС.

Справжню роль Комісії розкриває здійснення нею комплексу наступних повноважень: вона може ініціювати процедуру призупинення окремих прав держав-членів; самостійно накладати штрафні санкції; звертатися з позовом до Суду ЄС з приводу невиконання зобов'язань або бездіяльності держав-членів або інститутів Союзу (статті 258–260 ДФЕС).

Небажання провідних держав-членів Союзу завершити реформування Комісії певною мірою пов'язано з більш амбітними планами стосовно створення європейського уряду. Німеччина почала просувати цю ідею наприкінці 90-х рр. Відповідно до пропозиції Німеччини і Франції під час Брюссельського саміту ЄС (23 жовтня 2011 року) було вирішено створити «економічний уряд», до складу якого мають увійти голови держав і урядів зони євро. Очолювати новий орган має голова Європейської Ради. Потреба у створенні цієї структури обумовлена тим, що Рада міністрів фінансів зони євро не має достатніх повноважень, щоб оперативним приймати рішення зі складних фінансових проблем. Важко пояснити, чим обумовлена потреба створення ще одного інституту, якщо за своїм складом

він буде аналогом Європейської Ради в усіченому складі. «Економічний уряд» у такому форматі матиме не наднаціональний, а міжурядовий характер, оскільки йому будуть надані повноваження здійснювати контроль за дотриманням національними урядами фінансової дисципліни. Це породжує дві проблеми: по-перше, можливість подальшого обмеження суверенітету держав-членів, на що національним урядам важко погодитися, і, по-друге, створення нехай і фрагментарних елементів наднаціонального «економічного уряду» поставить питання щодо вирішення делікатного політичного питання стосовно однаково рівного ставлення інститутів і органів ЄС до політики провідних держав-членів. Очевидно, що очікувати перетворення «економічного уряду», доки він не набуде наднаціонального характеру, на інститут, який зможе конкурувати за ступенем впливовості з існуючими інститутами ЄС, не доводиться.

Європейська комісія є провідним наднаціональним інститутом ЄС. Юридична практика шляхом розширеного тлумачення рамкових положень установчих договорів сприяла формулюванню неписаного принципу, який передбачає участь Комісії у здійсненні всіх управлінських функцій і прийнятті рішень у формі нормативно-правових актів. Хоча діяльність Європейської комісії нагадує роботу національного уряду, вона не може бути віднесена до виконавчої гілки влади, оскільки поряд з реалізацією виконавчої та владно-розпорядчої діяльності здійснює важливі законодавчі повноваження.

З огляду на відсутність спільної економічної політики функціонування економічного союзу сьогодні не потребує спеціального інституту, а тому чинна структура інститутів повністю відповідає як вимогам права ЄС, так і практиці функціонування економічного союзу. За цих умов створення поряд з Європейською комісією «економічного уряду», аналогічного за статусом ЄЦБ, можливе у випадку, якщо буде створено повноцінний політичний союз і забезпечено його підтримку як державами-членами, так і громадянами ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірюков М. М. «Конституция для Европы» и реформирование на ее основе Европейской комиссии и судебной системы Европейского Союза / М. М. Бирюков // Журн. рос. права. – 2005. – № 8. – С. 128–143.
2. Гоці С. Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження / С. Гоці ; пер. з італ. – К. : К. І. С., 2006. – 208 с.
3. Гришин А. В. Экономический и валютный союз : правовой механизм : автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.10 «судоустройство ; прокуратура и адвокатура» / А. В. Гришин. – М., 2010. – 25 с.
4. Договори, учреждающие Европейские Сообщества / отв. ред. Ю. А. Борко. – М. : Междунар. изд. гр. «Право», 1994. – 390 с.
5. Кавешников Н. Ю. Трансформация институциональной структуры Европейского Союза / Н. Ю. Кавешников. – М. : Навона, 2010. – 480 с.
6. Станкевич О. В. Місце Комісії Європейського Союзу в законодавчому процесі : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.11 / Ольга Вікторівна Станкевич. – Х., 2001. – 228 с.
7. Топорнин Б. Н. Европейское право / Б. Н. Топорнин. – М. : Юристъ, 1998. – 456 с.
8. Code of conduct for Commissioners // European Commission. C (2011) 2904. – Brussels, 2011.
9. Corbett R. The European Parliament / R. Corbett, Fr. Jacobs and M. Shackleton / 3th Edition. – John Harper Publishing, 2003. – Pages : xv+363 p.
10. McCormick J. The European Union. Politics and Policies. Cambridge / J. McCormick. – Cambridge : Westview Press, 2004. – 432 p.
11. Montani G. The Role of the European Budget in European Economic Policy / G. Montani // Il Federalista. – Year XLVII. – 2005. – № 3. – P. 136–168.
12. Roney A. The EC/EU Fact Book : The Complete Question and Answer Guide / A. Roney. – L., 2000. – 351 p.
13. Rules of Procedure of the Commission // Official Journal. – L 30. – 08.12.2000. – P. 0026–0034.
14. Shaw J. Law of the European Union / Jo Shaw. – 3rd ed. – Basingstoke : Palgrave, 2000. – 591 p.
15. The European Commission. Appointment, Preferences and Institutional Relations // CESIFO Working Paper № 2120. – 2007.
16. Usher J. The Commission and the Law / J. Usher // Spence D. (eds.). The European Commission. – L., 2006.
17. Weatheril S. EC Law : the Essential Guide to the Legal Workings of the European Community / S. Weatheril & P. Beaumont. – London, 1995.

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.15(37)11

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ВЧЕННЯ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ТА ВІЗАНТІЇ

Гурак Р.В.,
к.ю.н., доцент кафедри кримінального і цивільного права
ПВНЗ «Європейський університет»

Стаття присвячена аналізу політико-правового вчення в Стародавньому Римі та Візантії. Розглянуто основні етапи становлення римського права, його творців, вчення й твори яких були складовими у розробці курсів лекцій та диспутів, що проводилися в давньоримських юридичних школах. Визначено, що вчення і теоретичні розробки римських юристів знаходили своє відображення та інтерпретацію в творчості всіх визначних представників правової думки Європи, і багато сучасних понять, термінів та юридичних конструкцій бере свої витоки в працях римських авторів, у римському праві.

Ключові слова: політико-правові вчення, етапи становлення римського права, творчість римських юристів.

Гурак Р.В. / ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ УЧЕНИЯ В ДРЕВНЕМ РИМЕ И ВИЗАНТИИ / ЧВУЗ «Европейский университет», Украина

Статья посвящена анализу политико-правового учения в Древнем Риме и Византии. Рассмотрены основные этапы становления римского права, его создатели, учения и произведения которых были составляющими в разработке курсов лекций и диспутов, которые проводились в древнеримских юридических школах. Определено, что учения и теоретические разработки римских юристов находили свое отражение и интерпретацию в творчестве всех выдающихся представителей правовой мысли Европы, и многие современные понятия, термины и юридические конструкции берут свои истоки в трудах римских авторов, в римском праве.

Ключевые слова: политико-правовые учения, этапы становления римского права, творчество римских юристов.

Hurak R.V. / POLITICAL AND LEGAL DOCTRINE ANCIENT ROME AND BYZANTIUM / PHEI „European University”, Ukraine

This article analyzes the political and legal doctrine in ancient Rome and Byzantium. The main stages of Roman law, its creators, teachings and writings were elements in the development of lectures and debates that were held in Roman law schools. Determined that teaching and theoretical development of Roman jurists are reflected in the work and interpretation of all outstanding representatives of legal thought in Europe, and many modern concepts, terms and legal structures has its origins in the writings of Roman authors, in Roman law.

Gradually law vyokremylasya an independent academic discipline and it is in the period of the Roman Empire, experts say, was available a system of legal education.

In general history of ancient Roman political and legal thought covering a thousand years. The history of ancient Rome is divided into three periods: the royal (754-510 years. BC), Republican (509-28 years BC.) And imperial (27 BC – 476 AD.). Thus, the only Roman Empire in 395 CE. was divided into East with its capital in Rome and the East with its capital in Constantinople, that the Byzantine Empire.

The importance of the development of legal doctrines in Ancient Rome Roman Stoics belonged. Thus, one of the best among them is Lucius Annaeus Senec, who lived in 3-65 years

However, the Roman law in the history of civilization and became Roman law, which is a huge cultural value. On the basis of Roman law originated legal profession and in accordance with it rises and special education law

Key words: political and legal doctrine stages of Roman law, Roman jurists work.

Із початком III ст. до н. е. в регіоні Середземного моря значно посилювався вплив Риму, який з міської республіки перетворився на сильну державу. У II ст. до н. е. Рим уже володів більшою частиною стародавнього світу. Під його економічний і політичний вплив потрапили й міста континентальної Греції. Відтак почалося проникнення до Риму грецької культури, складовою частиною якої була культура політико-правова. Утім римська політико-правова культура розвивалася в зовсім інших умовах, ніж ті, які були декілька століть перед тим у Греції. Римські походи, спрямовані в усі сторони відомого тоді світу, створили широкі рамки для формування римського мислення. Успішно розвивалися природничі й технічні науки, небувало розмаху сягнули політичні та юридичні.

Метою статті є аналіз політико-правового вчення в Стародавньому Римі та Візантії. Поступово юриспруденція виокремилася в самостійну навчальну дисципліну й саме у період існування Римської імперії, стверджують фахівці, була наявна певна система юридичної освіти. Спершу знання права в Стародавньому Римі було привілеєм жерців. Так, римський юрист секст Помпоній писав,

що у 254 р. до н. е. Тиберій Корунканій (верховний жрець) оголосив, що буде пояснювати право кожному бажаючому, чим і заклав початок викладання права публічно. Через кілька століть перша юридична школа, де вчителі читали лекції й вели диспути з учнями, була організована Сабіном у I ст. н. е. (заснована школа сабініанців була ще раніше Капітоном). Також відома школа прокульянців, а в IV–V ст. вже існувало декілька таких шкіл з чотирирічним терміном навчання, де учні вивчали твори відомих римських юристів, передусім Інституції Гая, а також твори Папініана і Юлія Павла. У 533 р. імператор Юстиніан видав спеціальну конституцію про введення 5-річного курсу навчання з обов'язковим вивченням його Інституції, Дигест та Кодекс Юстиніана [4, с. 268].

Розглянемо основні етапи становлення римського права, його творців, вчення й твори яких були складовими у розробці курсів лекцій та диспутів, що проводилися в давньоримських юридичних школах. Загалом історія давньоримської політико-правової думки охоплює ціле тисячоліття. Історію античного Риму прийнято ділити на три періоди: царський (754–510 рр. до н.е.), республіканський

(509–28 рр. до н.е.) та імператорський (27 р. до н.е. – 476 р. н.е.). При цьому єдина Римська імперія в 395 р. н.е. була остаточно розділена на Західну зі столицею у Римі та Східну зі столицею у Константинополі, тобто Візантійську імперію [4, с. 34–35].

Особливо системними й ґрунтовними були вчення Марка Туллія Цицерона (106–43 рр. до н.е.) і римських юристів. Марк Туллій Цицерон – знаменитий римський оратор, державний діяч і мислитель. У його творчості значне місце посідає державно-правова проблематика, що відображено в таких його працях, як «Про державу» та «Про закони». Низка політико-правових проблем розглядається і в інших його працях, зокрема «Про обов'язки», а також у численних політичних і судових промовах.

Цицерон у своїх працях піддавав аналізу різні форми державного устрою і зазначав, що вони розрізняються залежно від кількості правителів. Це може бути царська влада, влада оптиматів (аристократії) або народна влада (демократія). Усі вони, на його думку, недосконалі. Найбільш вдалою може бути лише держава, що має ознаки всіх згаданих форм. Прикладом такої форми держави, на думку Цицерона, є римська держава, в якій функціонували магістрати, сенат і народні збори. Значну увагу він приділяв особам державного діяча та ідеального громадянина. Управляти державою повинна людина, наділена добродетеллю, здатна оволодіти знаннями про державу і право та застосовувати їх у дійсності. За Цицероном, без таких знань державний діяч не може бути мудрим і справедливим [6, с. 47–58].

У своїй творчості й практичній політико-правовій діяльності Цицерон послідовно й рішуче виступав за устрій сенатської республіки, проти повновладдя окремих осіб, зокрема і проти режиму особистої військової диктатури. Своїми виступами і своєю доктриною Цицерон прагнув урятувати республіканський лад, що вже розкладався. Та й ідея єдиновладдя ще не була популярною в римському суспільстві, і на користь республіканського устрою, який перебував під загрозою, висловлювалося багато як популярів, так і оптиматів.

Слід, однак, відзначити, що у своїй діяльності Цицерон залишався вірним основним ідеям і принципам цієї теоретичної концепції держави, яку він розвивав у своєму політичному вченні. Важлива роль в останньому відводилася уявленню про «загальне благо», «узгодження Інтересів», «загальний правопорядок» тощо. Зрозуміло, що він мав при цьому на увазі інтереси вільних станів і громадян Римської республіки, але не рабів.

Природне право, згідно з Цицероном, виникло раніше, ніж будь-який писаний закон, тобто раніше, ніж будь-яку державу взагалі було засновано. Сама держава (як загальний правопорядок) з її настановами і законами є за сутністю втіленням того, що за природою є справедливість і право. Звідси випливає вимога, щоб людські настанови (установи в політиці, писані закони і т. д.) відповідали справедливості, бо останні не залежать від думки і поглядів людей. Право встановлюється природою, а не людськими рішеннями і постановами. А тому закони, встановлені людьми, не можуть порушувати порядку в природі та створювати право з безправ'я чи блага зі зла, чесне з ганебного. Відповідність або невідповідність людських законів природному праву виступає як критерій і мірило їхньої справедливості чи несправедливості. Закони, що ухвалюються в тій чи іншій державі, повинні, крім цього, відповідати встановленому в ній ладу, традиціям і звичаям предків [6, с. 65–68].

Низку важливих положень про правову регламентацію державної діяльності Цицерон виклав у проекті закону про магістрати. Зокрема, він вважав, що повноваження службових осіб повинні бути законними. Треба встановити не тільки для магістратів міру їхньої влади, але й для громадян міру їхньої слухняності. Адже той, хто розумно повеліває,

скооро чи пізно повинен буде коритися, а той, хто слухняно кориться, гідний того, щоб скоро почати повелівати. У загальному вигляді він формулював і такий правовий принцип: під дію закону повинні підпадати всі [2, с. 129–132].

Творча спадщина філософа, в тому числі його вчення про державу і право, справила глибокий вплив на увесь наступний розвиток світової культури. Його праці знаходяться в центрі уваги римських (стоїки, юристи, історики) і християнських авторів, мислителів наступних епох.

Важливе значення у розвитку правових вчень у Стародавньому Римі належало римським стоїкам. Так, одне з перших місць серед них належить Луцію Аннею Сенеці, який жив у 3–65 рр. Він найбільш послідовно, у порівнянні з іншими представниками цього напрямку, відстоював ідею духовної свободи всіх людей, незалежно від їхнього суспільного становища. Відповідно до цього, об'єктом і сферою рабства може бути тільки тілесна і чуттєва, але не духовна і розумна частини людини. Раб, відповідно до вчення Сенеки, рівний за натурою з іншими людьми, і йому притаманні ті ж душевні якості, що і всім іншим. Всі люди рівні у тому сенсі, що вони «товариші по рабству», оскільки однаково залежать від волі повеління долі.

Сенека вважає, що всесвіт – це природна держава зі своїм природним правом, визнання чого є справою необхідною і розумною. Членами цієї держави, за законом природи, є всі люди, незалежно від того, визнають вони це чи ні. Що ж стосується окремих державних утворень, то вони випадкові і значимі не для всього людства, а тільки для обмеженого кола людей. Подібні ідеї розвиває й Епіктет (50–130 рр.), який головний акцент робив на проблемі особистого морального самовдосконалення і належного виконання ролі, визначеної кожному долею. Взаємовідносини людей при цьому повинні чітко базуватися на принципі: «Чого не бажаєш собі, не бажай і іншим» [6, с. 75–76].

Ще один стоїк – Марк Аврелій Антоній (121–180 рр.) – розвивав «уявлення про державу з рівним для всіх законом, яка правиться відповідно до рівності і рівноправності всіх, та царство, в якому найвищим благом є свобода підлеглих». За Антонієм, на спільності розуму базується спільність закону, який є однаковим для всіх, оскільки всі люди є рівні, всі вони є громадянами і творять єдиний громадянський устрій [2, с. 141–142].

Вагомий внесок у розвиток римського права зробила школа римських юристів. Їхніми зусиллями була створена нова наука – юриспруденція. У полі зору юристів перебувало широке коло проблем загальнонотюретичного та галузевого характеру. Особливе значення як для самого римського права, так і для наступної історії права мала ґрунтовна розробка ними юридичних питань майнових відносин із позицій захисту інтересів приватної власності. Римські юристи, по суті, розробили юридичну основу права людина на власність. В античному Римі заняття правом на початках було справою понтифіків, однієї з колегій жерців. Біля 300 р. до н.е. юриспруденція звільняється від понтифіків. Початок світської юриспруденції, згідно з переказами, пов'язаний з іменем Гнея Флавія [4, с. 67–69].

При розгляді тих чи інших справ юристи інтерпретували існуючі правові норми в дусі їх відповідності вимогам природного права і справедливості і в разі колізії часто змінювали стару норму з урахуванням нових уявлень про справедливість і справедливе право. Така правотворча інтерпретація римських юристів мотивувалася пошуками такого формулювання припису, яке дав би у змінених обставинах сам законодавець. Прийняття правовою практикою нової інтерпретації означало визнання її змісту як нової норми права, а саме норми *jus civile* (цивільне право), що у вузькому розумінні означало право юристів, а в широкому – охоплювало також звичаєве право, законодавство народних зборів і преторське право [7, с. 6–7].

Визнання римськими юристами реальності природного права, яке включається у право взагалі, і водночас від-

сутність у римському розумінні права спеціального поняття позитивного права (як заперечення природного права, його своєрідної протилежності) означало, що у трактуванні римських юристів природне право, як і будь-яке інше право, яке вони визнавали, належить до діючого права і є його специфічною складовою частиною (компонентом і властивістю права взагалі), а не тільки теоретико-правовою конструкцією і категорією, не тільки «чистим» поняттям, зовнішнім для норми права і принципів фактично діючого права [3, с. 78–80].

Творчість римських юристів справила глибокий вплив на подальший розвиток правової думки. Це обумовлено як високою юридичною культурою римської юриспруденції, так і тією роллю, яка випала на долю римського права у подальшій історії права. І в кодифікації Юстиніана (30-ті роки VI ст.), і в інших актах, які відігравали роль чинного права, положення римських юристів займали визначальне місце.

Наприкінці XI ст. центром розвитку тодішньої юриспруденції стає університет в Болон'ї. Головна увага при вивченні права приділялася тлумаченню (глоссам) кодифікації Юстиніана і особливо Дегест. Звідси і назва цього напрямку – школа глоссаторів. Аналогічний підхід розвивався і в інших університетах (у Падуї, Пізі, Парижі, Орлеані). Вибрані ж глосси всієї школи були видані в середині XIII ст. Аккурсіусом [4, с. 81–83].

Вчення і теоретичні розробки римських юристів знаходили своє відображення та інтерпретацію у творчості всіх визначних представників правової думки Європи, і багато сучасних понять, термінів та юридичних конструкцій бере свої витоки у працях римських авторів, у римському праві. Разом з римським правом в історію цивілізації увійшла й римська юриспруденція, що являє величезну культурну цінність. На базі римської юриспруденції зародилася юридична професія, а, відповідно, з неї бере початок і спеціальна правова освіта.

У східній частині імперії – Візантійській – правова освіта проводилася подібно до інших територій імперії. Утім і тут були створені самобутні правові твори, закони, а також здійснена їх кодифікація. Ці правові пам'ятки й склали правові джерела, яким навчали в юридичних школах імперії.

Від 34 р. було завершено кодифікування римського права і набрав чинності Звід Юстиніана. Одним із важливих джерел візантійського права були також імператорські укази, що отримали назву новел. Новели в цілому формулювали норми феодального права, що розвивається; вони визначали також структуру і компетенцію центральних і місцевих органів влади та управління.

Першим візантійським кодексом була Еклога, видана у 739–740 рр. Хоча в основу Еклоги був покладений звід Юстиніана, однак до неї ввійшло все те, що застаріло чи суперечило новелам. Еклога користувалася великою популярністю й отримала широке розповсюдження за межами Візантії.

У середині IX ст., коли було відновлено поклоніння іконам, Еклога була формально відмінена, однак низка її положень продовжувала застосовуватися в судах, а окремі її норми справили вплив на пізніше законодавство [1, с. 37–38].

Під час правління Ісаврійської династії були видані також Земельний, Морський та Воєнний закони. Земельний закон був виданий у другій половині VIII ст. у зв'язку зі слов'янською колонізацією імперії та у зв'язку з розселенням на території Візантії слов'янських общин. Земельний закон регламентував стосунки в селянській общині у сфері сільського господарства; тут, зокрема, говорилося про землеробів, про садові дерева, про нові споруди; про збитки, заподіяні тваринами; про відповідальність за крадіжку зерна, плодів, лісу, за потрапу посівів тощо. У Воєнному законі говорилося про відповідальність військовослуж-

бовців за скоєння воєнних злочинів. У Морському законі визначалися правила підтримки порядку на судах, відповідальності судновласника, вказувалися норми оплати екіпажу корабля тощо [1, с. 51–54].

У період правління Македонської династії (867–1056 рр.) з'являються нові вказівники для суддів і новий законодавчий збірник: Прохирон, Епаналоги та Базиліки.

Прохирон 879 р. – короткий виклад для суддів, що містить норми цивільного, кримінального, процесуального і церковного права. Прохирон істотно відходив від Зводу Юстиніана; тут засуджувалася Еклога і в цілому законодавство імператорів-іконоборців [5, с. 360].

У 884 р. була опублікована «Ревізія древніх законів», яка була сукупністю тих норм Зводу Юстиніана, які зберігали силу і могли бути використані в судовій практиці.

Епаналога, видана в 884–886 рр., була новим керівництвом для суддів, в якому до Прохирону були внесені деякі зміни з урахуванням «Ревізії древніх законів» і новелла Василія I.

Базиліки («царські закони») – нова законодавча збірка, видана в період правління Льва Мудрого, сина Василія I, у 888–889 рр. Базиліки перш за все переглянули структуру Зводу Юстиніана, внаслідок чого всі норми з одного й того самого питання виявилися зосередженими в одному місці, а не розкиданими в чотирьох частинах – Інституціях, Дигестах, Кодексі і Новелах. Базиліки складаються з 60 книг; кожна з яких починається витягом з Дигест по певному правовому інституту, а далі приводяться відповідні положення з Інституцій, Новел, Прохирона, Епаналоги, які підтверджують і доповнюють Дигести. У Базиліках були норми не лише цивільного, кримінального, процесуального, але й церковного права [7, с. 3–4].

Якщо в Еклозі і Земельному законі захищалася селянська община і статус вільного селянина, то Прохирон, Епаналога і особливо Базиліки закріплювали вільних селян-общинників.

Після Базилік видавалися лише імператорські новели, що отримали назву хрісовул (золотопечатних грамот), в яких часто вказувалися привілеї, що надавалися духовенству, монастирям і окремим особам (зокрема, надання ним адміністративно-судових прав, а також податкових пільг) [5, с. 389].

У 1345 р. з'явилося приватне кодифікування судді Арменопуло під назвою «Шестикнижжя», що містило норми цивільного і кримінального права Візантії і мало широке поширення. Після падіння Візантії «Шестикнижжя» діяло в Греції, Валахії, Молдавії і Бесарабії після її приєднання до Росії в 1812 р. [1, с. 178–180].

Висновки. Таким чином, у Візантійській імперії відбувався процес формування самобутньої культури та релігії, разом із тим феодалізація господарства відбувалася повільніше, зберігаючи риси старих суспільних структур. Все це відбувалося на тлі сильної центральної влади у Константинополі.

Обидві системи розглядали звичай як важливе джерело права, хоча королівське право більше спиралося на нього, чим канонічне право. Як канонічне, так і королівське право було систематизованим, але канонічне право було більш впорядкованим, ніж право королівське. Канонічне право подібно до римського права було університетською дисципліною, «наукою». Королівське право було ближче до звичаєвого. Це пов'язане з тим, що королівське право, як і інші форми світського права, не мало потреби у відображенні в підручниках і у викладанні в університетських курсах, щоб бути визнаним в якості цілісної сукупності права, тоді як для створення канонічного права правова наука була необхідна. Як королівське, так і канонічне право виражало собою віру, що все право містить у собі певні цілі, котрі визначалися як справедливості; це мало служити дороговказом тлумачення і застосування правових норм. Право розглядалося, в першу чергу, як такий процес

створення, тлумачення і застосування норм, що має реалізувати закладені в них цілі справедливості. При цьому і канонічне, і королівське право доповнили ранне, більш загальне поняття справедливості специфічними вимогами

християнської совісті: захистом бідних і нужденних; реалізацією відносин, заснованих на довірі (включаючи дарування в благодійних цілях) тощо [7, с. 3–4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаревич В.А. История византийского права. В 2-х томах. – Ярославль. – Т. 1. – 1876. – 118 с.
2. Антология мировой политической мысли. В 5-ти т. – М.: Мысль, 1997. – Т. 2. – 750 с.
3. История политических и правовых учений: – Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. Демиденко Г.Г. – Харьков: Факт, 1999. – 1080 с.
4. Покровский И.А. История римского права. – СПб.: Летний сад, 1999. – 527 с.
5. Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. 3-е изд. – СПб.; Лань, 2001. – 560 с.
6. Хрестоматия по истории Древнего Рима. – М., 1962. – 674 с.
7. Яричевская Л.В. Идеологические истоки формирования романо-германской правовой семьи // Проблемы законности: Респ. міжвід. наук зб. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 57. – С. 3–7.

**Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України**

**Електронне наукове видання
«Юридичний науковий
електронний журнал»**

№ 6, 2014

**Запорізький національний університет
Запоріжжя 2014**